Rohatyn Memorial Book

Ḳehilat Rohaṭin ṿeha-sevivah

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Kehilat Rohatin veha-sevivah : 'ir be-hayeha uve-khilyonah / [ha-'orekh, Mordekhai Amitai].
IMPRINT	880-02 [Tel Aviv] : Irgun yots'e Rohatin be-Yiśra'el, [1962]
DESCRIPT	362, 62 p. : ill., ports. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Rohatyn -- History. Rohatyn (Ukraine) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Rohatyn
ADD'L NAME	Amitay, Mordekhai.
ADD'L TITLE	Rohatyn Jewish community

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

קהילת
רוהאטין
והסביבה

עיר בחייה ובכליונה

הוצא על־ידי ארגון יוצאי רוהאטין בישראל

ROHATYN

THE HISTORY OF A JEWISH COMMUNITY

העורך והמלביה״ד :

מרדכי אמיתי

העריכה ביידיש :

דוד שטוקפיש

העריכה באנגלית :

שמואל בארי

נדפס בישראל 1962
דפוס „אורלי", ת״א טל. 32062

התוכן:

ועיניהם לציון

איכה חרבה העיר ...

ערים סביב לה...

ארגון יוצאי רוהאטין

בפתח הספר

ספר־רוהאטין־והסביבה כולל מיסמכים היסטוריים, פרקי זכרונות ועדויות השמורים עם כל אחד מבני־עירנו, שנשארו בחיים.

לעינינו נגלה שוב העבר הרחוק והקרוב עד לימים הטרגיים, ימי כליון ליהודי רוהאטין והסביבה, בהיספות כל יהודיה ורק בודדים שרדו.

צורך נפשי היה לנו להנציח את זכרם ואת אורח־חייהם, ולכתבם עלי ספר־זכרון זה.

תוך התלבטות בבעיית אמצעים כספיים וחומר, החלו היוזמים לפעול והודות לרצון העז שפעם בלבם, גברו על הקשיים, על אדישותם של אי־אלה שבידם היה להקל עלינו את המלאכה, ולא נענו. אך המטרה — להציב יד ושם לעירנו — היא שעמדה לנו.

פנינו ליוצאי רוהאטין בארץ ובחו״ל בפניה כפולה: איסוף חומר ואמצעים כספיים. נרתמנו בעצמנו למלאכת הכתיבה, אך גם אחרים התחילו לענות ולהיענות, מי בחומר שבכתב ומי בסיוע כספי, וכל היענות עודדתנו להמשיך. נציין לשבח במיוחד ארבעה מיוצאי־רוהאטין שבאמריקה שלא הסתפקו בתרומתם הם בלבד, אלא גם התרימו אחרים: ד״ר גולדה פישר, ד״ר יצחק לוונטר, אינג׳ ד״ר יעקב פוסט ומר סם הננה. — יבואו על הברכה, ויישאו שלמי־תודה מהוועדה היוזמת ומארגון יוצאי־רוהאטין והסביבה בישראל.

אין אנו מהעלמים מן החסר בספר ויש להניח שלא הכל מצא בו את ביטויו המלא. — מערכת הספר עשתה את כל אשר ביכולתה, ואילמלא מי שעמד מן הצד, ודאי היה החומר שלם יותר. אי־דיוקים או כפילות מסויימת במאמרים יסולחו, באשר הכותבים אינם מהמושכים־בעט כבקיאים ורגילים. והרי, ככלות הכול, הרי כבר 20 שנה מפרידות בינינו ואותם ימי השואה ויש מבין הכותבים שחלפו כבר 30—40 שנה מאז עזבו את העיר. עם כל הליקויים האפשריים מותר לנו להניח, כי יחוש וירגיש הקורא את הגיגי־רוחם, רחשי לבם ופרי זכרונם של הכותבים המעלים מעל דפי הספר — עובדות, פשטות וכנות.

הספר מחולק לארבעה מדורים:

1) התקופה הקדומה (מהמאה הט״ז) עד מלחמת העולם הראשונה ועד בכלל;

2) התקופה שבין שתי מלחמות העולם (ימי שלווה, הווי יהודי וציוני, הגשמה חלוצית וכו׳);

3) מלחמת־העולם השניה והשואה;

4) רשימת הקדושים ויד לזכרם.

החומר נכתב ברובו עברית, חלקו יידיש ומקצתו אנגלית. עדות ימי־השואה נמסרת בשלוש השפות גם יחד, כשפות המדוברות בפי שרידי רוהאטין כיום.

ליווינו את הספר בשפע של צילומים, שהושגו בעמל רב. כל המדורים ביחד משקפים בשלמותם את חייה וכליונה של העדה היהודית ברוהאטין וסביבתה.

לסיום נביע את תודתנו העמוקה לבני־עירנו שנתנו יד למבצע, הן בחומר והן ברוח, ובזכותם מונח לפנינו ספר־זכרון זה.

וכאן המקום להודות גם לעוסקים במלאכת־הספר עצמו: לחברי וועד ארגוננו ולוועדה למען הספר, שפעלו להצלחת הופעת הספר קהילת יהודי רוהאטין והסביבה; לכל כותבי המאמרים ובראשם לההיסטוריון ד״ר נ. מ. גלבר; לעורך ולמלביה״ד מרדכי אמיתי, שעסק בעיקר בהומר העברי; לדוד שטוקפיש — העריכה ביידיש; ולשמואל בארי — העריכה באנגלית.

יישר כוחם!

תקוותנו, כי ספר זה יאיר לדור הצעיר ולדורות הבאים את דרכנו לעתיד.

יהושע שפיגל

וועד ארגון יוצאי רוהאטין והסביבה בישראל:

העומדים מימין: דוד בלוינשטיין, צבי פנסטר (פלקר), צבי שקולניק, דוד קארטין, יהושע שפיגל, יוסף גרין, ד״ר אברהם שטרצר, אנשל מילשטיין.

העיירה בוערת

מאת מרדכי גבירטיג

דאָס שטעטל ברענט

עס ברענט, ברידערלעך, עס ברענט,
אוי, אונזער אָרעם שטעטל, נעבעך, ברענט,
בייזע ווינטן מיט ירגזון
רייסן, ברעכן און צעבלאָזען
דאָס גאַנצע שטעטל, אַלץ אַרום אַרום שוין
ברענט.

און איר שטייט און קוקט אַזוי זיך
ווי אונזער שטעטל ברענט.

עס ברענט, ברידערלעך, עס ברענט,
די גאַנצע הילף איז נאָר אין אייך געווענדט.
אויב דאָס שטעטל איז אייך טייער,
נעמט די כלים און לעשט דאָס פייער
באַווייזט וואָס איר אַלע קענט.

שטייט נישט, ברידער, אָט אַזוי־זיך
מיט פאַרלייגטע הענט,
נעמט די כלים און לעשט דאָס פייער,
ווייל אונזער שטעטל ברענט.

עס ברענט, ברידערלעך, עס ברענט,
עס קאָן הלילה קומען דער מאָמענט,
ס'זאָל אַוועקקומען אין פייער פלאַמען
דאָס גאַנצע שטעטל מיט אונדז צוזאַמען
בלייבן וועלן פוסטע שוואַרצע ווענט.

און איר שטייט און קוקט אַזוי זיך
מיט פאַרלייגטע הענט
שטייט נישט ברעדער, לעשט דאָס פייער,
ווייל אונזער שטעטל ברענט.

אֵשׁ, אַחִים, תַּבְעֵרָה,
עֲיָרָתֵנוּ הַדַּלָּה, הוֹי, בּוֹעֲרָה.
בָּהּ רוּחוֹת רָעוֹת יִרְגָּזוּן
חִיל וָשֶׁבֶר בָּהּ אָחֲזוּ —
כָּל הָעִיר סָבִיב, סָבִיב בָּאֵשׁ.
וְאַתֶּם עוֹמְדִים מִנֶּגֶד
מוּל הָאֵשׁ הַמִּתְאַבֶּכֶת
בְּהִשָּׂרֵף הָעִיר.

אֵשׁ, אַחִים, תַּבְעֵרָה
עֶזְרַתְכֶם הָחִישׁוּ מְהֵרָה,
אִם הָעִיר לָכֶם תִּיקַר עוֹד
חִישׁ כַּבּוּהָ בַּל תִּבְעַר עוֹד!
טְלוּ כֵּלִים, כַּבּוּהָ חִישׁ מַהֵר
אַל תַּעַמְדוּ וְתֶחֱשׁוּ־נָא
טְלוּ כֵּלִים, הָאֵשׁ כַּבּוּ־נָא
כִּי בּוֹעֶרֶת עִיר.

אֵשׁ, אַחִים, אֵשׁ עוֹלָה
תְּכַלֶּה, חָלִילָה, אֶת הָעִיר כֻּלָּהּ
וְאִתָּהּ נִכְלֶה גַּם אָנוּ,
רַק קִירוֹת שְׁחוֹרִים יֶאֱשָׁנוּ.
וְאַתֶּם עוֹמְדִים בֵּינְתַיִם
וְעוֹדְכֶם חוֹבְקִים יָדַיִם.
אַל תַּעַמְדוּ, אַחִים, מִנֶּגֶד
כַּבּוּ הָאֵשׁ הַמִּתְאַבֶּכֶת
כִּי נִשְׂרֶפֶת עִיר.

עברית: מרדכי אמיתי

מאת המלביה"ד

קהילות ישראל שבתפוצות — פנקס פתוח היה לפניהן ודף אחר דף היו רושמים בו תולדותיה ומעשיה של עדה יהודית בגלותה, שאפילו בהיותה שתולה על אדמה לא לה, עדיין שורשיה איתנים ומפכים בה חיי יחיד וחיי ציבור. בניה עוסקים בהוויות העולם ובלימוד התורה, בתי כנסיות ובתי אולפנה שבה הומים, כפי שהומים גם ירידיה, וכשם שאינם מניחים ידם מחיי חולין, כך מפנים לבם גם לאביהם שבשמים ומעלים את ירושלים על ראש שמחתם.

ספו תמו קהילות ישראל שבפולין במזרח אירופה ונאלמו פנקסיהם ומשנגנז הפנקס, מצווה על שרידיהן לחזור ולקבץ עלי־ספר תולדות ומעשים ששוב לא יהיו נכתבים והולכים על אדמת נכר שנגעלה בדמה, ויהיו נכתבים כאן, על אדמת ישראל הגאולה, להציב יד ושם לנספים ולספרם לדור אחרון.

אפשר וספר־זכרון זה לקהילת רוהאטין שבמדינת פולין־קטן, שוב לא יהיה ניכר מפני ריבוי ספרי־זכרון ההולכים ונדפסים בימינו ואינו עניין אלא לשרידיה של אותה קהילה בלבד, ולא כן הדבר. יש בה בטיפה מן הים מה שיש בים כולו וספרה של קהילה אחת מלמדנו על תולדותיהן של קהילות רבות ושל כל בית ישראל שבפולין ומזרח אירופה כולה. כל מקום שאליו גולין ישראל, גולה שכינה עמהם. מקום פלוני, אפשר שמו רוהאטין, אפשר שמו אחר — אותו הווי, אותן הדמויות, אותם מהלכים היסטוריים וזרמי ציבור, אותן פרשיות של דיכוי והתנערות, של מלחמת קיום ומאבק על אמנסיפציה ושוויון זכויות, גזירות ופורענויות מידי אדם ומיד עליון, ושוב התנערות ותחיה, כשמכאן כבר רמזי השואה ומכאן — רמזי הגאולה שאף היא אינה נקנית, אלא ביסורים.

מוציו אנו בספר זה סיפורה של קהילה יהודית שראשיתה נעוצה עוד בערפילי ימי הביניים, נתונה לשרירות לב מלכים ורוזנים, והיא הולכת ומתעצמת על אף כל משנאיה. עומדת על כף הכליה בימי מלחמת עולם ראשונה וחוזרת ומשקמת עצמה בתקופה שבין שתי מלחמות עולם. גלריה עשירה של דמויות וטיפוסים: סוחרים ובעלי מלאכה, מלמדים ורבנים ודיינים מכאן — מוזגים וקצבים מכאן. רביים וחסידיהם מכאן, אינטליגנציה לאומית או מתבוללת מכאן. שום תנועה לאומית וחברתית לא פסחה עליה. שבתאים ופרנקיסטים, השכלה וחסידות, התבוללות וציונות וגולת הכותרת — תנועות־הנוער ותנועת ההגשמה החלוצית, אשר פילסה את נתיב הגאולה וסללה דרך לשארית פליטתם.

אפשר וישאל השואל, מכוח מה היה קיומה? מניין חיוניות זו שבגלגוליה השונים היתה הוזרת ומתגלית באותן קהילות יהודיות במשך דורות על דורות? ואין על כך אלה תשובה אחת: האמונה בכל גילוייה, האמונה במשיח שיבוא אף על פי שיתמהמה, כפי שחיתה בקרב אבותינו ואבות־אבותינו וביחוד האמונה במעשים שקדימים את הגאולה, כפי שגרסה תנועת ההגשמה החלוצית. ואם יש לקח לספרי זכרון — זה הלקח.

לקרובים — יהא הספר אולי מזכרת יחידה ליקיריהם ולכל אשר שיכלו. לרחוקים — פרק מאלף בתולדות ישראל בגלותו. המלביה"ד, הנמנה עם האחרונים, אין לו אלא להביע שמחתו שנתגלגלה לו הזכות לסייע במלאכת קודש זו ולהביאה אל המוגמר, ואם אמנם היטיב עשה — וזאת ישפוט הקורא — הרי זה שכרו.

מרדכי אמיתי

הרב ד"ר מרדכי נורוק

ונקיתי דמם לא נקיתי...

ככל שהננו מתרחקים מהשואה האיומה, שכבר עברו עליה כמעט עשרים שנה, אנו מתקרבים דווקא יותר לדמויות האצילות של קדושינו והפצנו הוא להנציח את זכרם ולהעמיד את דמויותיהם בצורה הראויה להם ביהדות העולמית.

כל יהודי יש לו ימי־זכרון, בהם מתיחד הוא עם זכרם של יקיריו וחבריו שהלכו מאתו. אלה הם ימי־זכרון רגילים. יודעים אנו אימתי ואיפה עזבו אותנו, בעצמנו הובלנו אותם לקבורות ויש לנו האפשרות תמיד להשתטח ולהוריד דמעות על קברם בימי שמחה ובימי תוגה.

לדאבוננו, הגענו בתקופתנו לימי־זכרון אחרים, בלתי־רגילים. אין אנו יודעים אימתי ואיפה פרחו נשמותיהם הטהורות, אין אנו יודעים לאן התפזר עפרם. „ולא ידע איש קבורתם עד היום הזה". ומשום כך דבר גדול עשו אנשי רוהאטין בבואם להוציא ספר־זכרון על קהילתם וקדושיה.

לצערנו, רבים מאתנו וביחוד הנוער היקר שלנו — דור אשר לא ידע את יוסף — עוברים כבר לסדר־היום על השואה האיומה, שאפילו עמנו, שתולדותיו טובעים בדם ובדמעות, לא ידע כמותה.

המשפט על הצורר הגרמני, בבירתנו הנצחית ירושלים עיה"ק, כש„עלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו", הביא שינוי ניכר ונטע הכרה ברורה בלב כל שומעיו על כל מה שעוללו לנו. הוא גרם גם לחיפוש מחודש אחרי פושעי המלחמה המהלכים עדין כ„דמוקרטים" בכל העולם (וביניהם רוצחם של יהודי רוהאטין, האנס קריגר, שרק באחרונה נודע על תפיסתו). אכן, אם באמת ובתמים רוצים אנו לכבד את זכר קדושינו, ניזהר מידידות ומהתקרבות תרבותית לעם המרצחים. כי זאת לדעת: לא רק ה„פירר" שר"י והכנופיה שלו, אלא כל העם הגרמני נושא באשמת אסוננו.

פעמיים מוכרח הייתי להתגבר על רגשותי ולדבר עם „גרמנים טובים" כביכול. פעם בועידה הבינפארלמנטרית בקושטא, כשניגש אלי מכירי מאז, יו"ר הרייכסטאג האחרון פאול לבה, ובפעם השניה עם ראש הסוציאליסטים של מערב־גרמניה אלנהויאר, שבא לחיפה, לועידת האינטרנאציונל. דרשתי אז ממנו שישתדל להאריך את תאריך ההתישנות לגבי פושעי המלחמה. היה בזה משום „מצוה הבאה בעבירה". שאלתי את „הגרמנים הטובים" האלה: איפה הייתם? איפה היו אותם מיליונים גרמנים שעוד בבחירות לרייכסטאג האחרון במרץ 1933 הצביעו עבור הסוציאליסטים והקומוניסטים? כל אלה לא נקפו אצבע, לא הוציאו אף כרוז, לא השמיעו אף קול מחאה ולו גם מהמחתרת.

היתה לי הזכות ליזום את „חוק יום הזכרון לשואה ולגבורה" וגם לחוק „עשיית דין בנאצים ובעוזריהם", אשר על פיו נשפט הצורר. אך גם בהם לא סגי.

יחס ידידות לרוצחים, שידיהם מלאו דם ישראל, הוא חילול זכרם של קדושינו אשר קולם כאילו עולה מאספות האזכרה וספרי־יזכור: „מי בקש מכם רמוס חצרי?"

תעמוד לנו זכותם של קדושינו לשארית הפליטה שזכתה לראות בעיניה אתחלתא דגאולה, הגשמת שאיפתם של אלה שהעלו את ציון על ראש שמחתם.

ואנו קוראים על קהילת רוהאטין כדברי יונתן לדויד: „ונפקדת כי יפקד מושבך", לא נשכחכם, כי מקומכם ביהדות העולמית, אין למלאותו!

יהא זכרם ברוך!

אלה תולדות עיר

ד"ר נ. מ. גלבר

תולדות יהודי רוהאטין

א.

הרקע ההיסטורי

רוהאטין המונחת על הנהר גנילא ליפא, דברי ימיה גדושים אירועים, שהטביעו את רושמם על התפתחותה החל עוד מהמאה הי"ב.

ראשיתה כפר, שהפך במאה הי"ג עיר. מתוך תעודה אחת נודע לנו, שבשנת 1375 העניק המלך ולדיסלב לחשמן מוולודיסלב את „העיר רוהאטין"[1].

על תקופה זו אין פרטים. ידוע רק, שבשנת 1444 היה אחרי הסטארוסט וולסקו, מיקולאי פאראבה מלובין סטרוסט ברוהאטין[2]. העיר עם אחוזותיה עברה לבעלות משפחת פאראיט (Rodzina Paraitów z Chodcza), בדרך משכון, תמורת הלוואה שנתנו למלך קאזימיר יאגיאֶלונציק בשנת 1460.

בתקופה זו כבר עמדה רוהאטין בקשרים מסחריים עם זידאצוב, כפי שלמדים מתעודות[2a] ובעיר היו נערכים ירידים שנתיים, שהצלחתם הגיעה עד כדי גרימת נזק לעיר לבוב במסחר העירונים שלה וגם בהכנסות המכס שלה. בשנת 1461 הציע הוויבודה אנדרזי אודרובוז' (Odrowąż) למלך לבטל את היריד השנתי ברוהאטין המזיק לעיר לבוב.

ב־23 ביוני 1461 בטל המלך קאזימיר יאגיאֶלונציק את היריד ברוהאטין וגם אלה בטימיניצה, טרמבובלה, גולוגורי ויאזלוביץ, כי גם הם הביאו נזקים גדולים לעיר לבוב[3]. הירידים המקומיים נשארו בתוקפם, אולם במחצית השניה של המאה הט"ז (XVI) כבר עברו ירידים אלה על היקפו של יריד מקומי[4].

במאה הט"ו מלאה רוהאטין תפקידים חשובים בחבל האליץ, בה נכללה מבחינה מדינית־מינהלית. הפרלמנט הארצי של החבל (Sejmik halicki), שהתכנס

---

1) M. Hruszewskij: Historja Ukrainy-Rus, t. V, p. 193.

2) Akta grodzkie i ziemskie, t. V, p. 124.

2a) Akta grodzkie i ziemskie, t. XIX, Lwów 1906.
תעודות ורשימות משנות 1481—1486

3) Hruszewskij l. c., t. VI, p. 101; Anuale forum pro festo Corporis Christi, A. g. i z., t. XIX, p. 235, Nr. 1319.

4) Akta grodzkie i ziemskie, t. VI, Nr. 43, p. 64.
L. Ehrlich: Starostwa w Halickiem. Lwów, 1914, p. 107 וגם

תמיד בסונדובה־וישניא, התקיים פעם בעיר רוהאטין, ויש בכך משום הוכחה לחשיבותה המדינית באותם הימים [5]).

בעיר היו גם מתיישבים גרמנים ומהם ידועים יוהאנס, הנקרא האזרח המופלא "civis famosus de Rohatin generosi Petrusi Raphal et Otto fratres germani" הוא היה משתף עסקים עם אצילים [6]).

בשנת 1482 הוקם לפני שער העיר פרבר מיוחד (Suburbium Rohatinense) [7]) וקשורים בו קורות היהודים במאות הבאות. אולם בענינים משפטיים עדיין היתה תלויה העיר בבית־המשפט בהאליץ [8]).

אוטו מחאדץ שהיה וויבודה של החבל סנדומיר וסטרוסט ברייסן השתדל לשפר את מעמד העיר ולשם כך העניק בשנת 1523 לעיר כתב־קיום מיוחד, שהתיר לקיים בכל ימי שבת בעונה שבין „הלילה־הגדול" ל„יאן המטביל", ירידים מיוחדים הנקראים — sochaczki [9]). לפי תקנה זו הותר רק לקצבי העיר רוהאטין למכור בשר בירידים אלה ורק בחדשים שלפני חג שלושת־המלכים, אולם אחרי הירידים הותר לתושבי הסביבה להביא העירה בשר, לשחוט ולמכור תמורת תשלום לאוצר המלוכה מכל שור, פרה — גרוש, כבש ועז — 6 דינרים.

באותה שנה, עקב הקמת גשר וסוללה, קבע הוויבודה ברייסין גביית דמי־גשר בסך 2 דינרים[10]) מעגלה ודינר אחד מכל סוס. בשנת 1533 העניקו השלטונות את ההכנסות מדמי־הגשר לעיר [11]).

אחרי פטירתו של אוטו מחאדץ הוחזרה העיר על כל אחוזותיה לאחוזות המלך [12]). הסטרוסט הראשון בתקופה זו היה יוהאן בוראטינסקי [13]).

---

5) H. Chodyński: Sejmiki ziem ruskich w w. 15. Lwów 1906, p. 119. רייכן היתה מחולקת לארבעה חבלים: (ziemie) — 1. לבוב, 2. פשמישל, 3. האליץ, 4. סאנוק.

6) Akta gr. i ziemskie, t. 14, p. 515, Nr. 2870, 1475, 18.XII מיום

7) A. g. i z., t. XVII, p. 464, Nr. 3809, t. XIX, p. 190, N. 972.

8) A. g. i z., t. XIX, p. 235, Nr. 1319.

9) liberum forum generale pro carnibus vendendis — ירידים חופשיים רק למכירת בשר. sochaczki נקראים הספסלים שעליהם הניחו הקצבים את הבשר ומזה שם הירידים המיוחדים. כתב־קיום ראשון לירידים כאלה ניתן לעיר קולומיא בשנת 1443 לפי בקשת התושבים. ההכנסות מירידים אלה הוחכרו לחוכרים מיוחדים אולם לא ליהודים. ההכנסות מירידים ברוהאטין עלו ל־40 פלורין לשנה. A. gr. i z., t. V, p. 119, Nr. 91.

10) denar — מטבע שהוקצב בימי המלך מייצ'יסלב I, שוויו 1/3 גרוש

11) Tad. Wierzbowski: Matricularium regni Poloniae (Warszawa 1912) pars 4, vol 2, p. 287, Nr. 13716.

12) bona nostra Rohatin post obitum Ottae de Chodecz iure optimo ad nos et mensam nostram devoluta essent.

13) Akta gr. i z., t. XIX, p. 595, Nr. 3064.

בשנת 1535 העניק המלך זיגמונט ה־I כתב־קיום ובו אישור להשתמש בחוק המגדנבורגי, שחרור ממספר היטלים (כגון מתן ביצים, גבינה, תרנגולים מסורסים, שבולת שועל), והיתר חטיבת עצים ביערות. עקב ריבוי הפלישות וההתנפלויות של אויבים שהרסו את העיר בשנת 1539, הורה המלך בפריבילגיה מיוחדת להקים מבצרים וחומה. למטרה זו העמיד לרשות העיר את הכנסותיו של שנה אחת ממס משקאות ו־Szos „מתוך רצון, שהעיר תגדל ותתפתח יש להקיפה בחומות — נאמר בפריבילגיה — ומתירים אנו להקים בטבור (רינעק) בית עיריה עם מגדל (ratusz)". הוצאות החזקת מבצרי העיר יש לכסות מהכנסות postrzygalnia גזירת־אריגים ויי"ש.

לפי הסקר (lusttracja) בשנת 1572 נמנו בעיר 115 בעלי־בתים, 18 דירים, 36 אורחים על הסוללות, בעיר החדשה 100 בעלי בתים, 11 דירים. בשנת 1578 שילמה רוהאטין 700 זה' מס־משקאות [14].

מצבם של התושבים בתקופה זו היה, כנראה, ירוד עד כדי כך, שהמלך סטפן באטורי הורה בטהורן ב־17/12 1576 לשחרר את העיר מתשלום כל המכסים והמסים פרט למכס הגבולות. על הוראה זו נשלחה הודעה אל כל משרדי המכס ולגובי המכס [15].

על רקע זה פרץ סכסוך בין הוכר־המכסים ברייסין והעיר רוהאטין, כי הלה לא רצה להכיר בהוראת המלך ותבע את תשלומי המכס. הענין בא לפני המלך סטפן באטורי והוא הכריע בזמן היותו בלבוב ב־4 באוגוסט 1578, כי התושבים מחוייבים לשלם רק מכס־גבולות. [16]

בשנים אלו היו קיימות אגודות בעלי־מלאכה; ידועה אגודת צורפים, שקבלה ב־15/6 1575 מאת המלך סטפן באטורי כתב־קיום מיוחד, מבין הצורפים נתפרסם בארטלומי בעבודותיו [17].

לשם שיפור המצב הכלכלי של העיר פנה המלך ב־5/2 1578 בקריאה אל כל הסוחרים והנוסעים, שלא יעקבו על העיר רוהאטין.

במאה ה-16 סבלה העיר מהתנפלויות הטאטארים. באחת הפלישות נחטפה ע"י הטאטארים אנסתזיה, בתו של הכומר הרותני המקומי ליסובסקי ונלקחה בשבי. היא נמכרה להרמונו של השולטן סולימאן ה־I. נשאה חן בעיניו, והוא נשא אותה לאשתו הראשונה בשם רוקסולאנה. תקופה מסויימת היתה היא שניהלה את המדיניות בתורכיה [18].

---

14) Hruszewskij l. c., t. VI, p. 108.

15) A. gr. i z., t. V, p. 122, Nr. 1840, 1841.

16) A. gr. i z., t. X, p. 131, Nr. 1985.

17) Leonard Lepszy: Złotnictwo w Polsce. Kraków 1933, p. 270.

• התחייבות הערים והכפרים לספק סוסים למען המלך, חצרו, פמליתו ופקידים הנוסעים מטעם הרשות וגם למען הצבא.

18) Encyklopedia Orgelbranda, t. XXII, p. 205—206.

במאה הי״ז התחילו התנפלויות הקוזאקים. בשנת 1615 נערך על־יד רוהאטין קרב קשה עם כנופיות הקוזאקים והאטמן זולקיבסקי הצליח להשמידם ולשבות את מפקדיהם, שהוצאו להורג בלבוב.

בשנת 1616 התיר המלך זיגמונט ה־III להקים על־יד הנחל באביאנקא והידוע בשמו "Babinski Potopek" מרחץ ציבורי והקציב את ההכנסות לצרכי העיר [19]).

לתנועה האנטי־פולנית הידועה בשם — Chmielniszczyzna, שהתפשטה מאוקראינה לרייסין הצטרפו גם הרותנים מרוהאטין. הם היו מתאמנים ומשתתפים יחד עם רותנים מהערים השכנות במבצעים מלחמתיים ובהתנפלויות על חצרות האצילים הפולנים בסביבות העיר והיו מאיימים, שלא ישאירו בחיים אף "Lach" (פולאני) אחד. הרותנים ברוהאטין היו חדורי שנאה לדת הקתולית, למנזרים ולכנסיות [20]).

לפי הסקר משנת 1663, היו בעיר 200 בתים ובעיר החדשה 31, ביחד 231 בתים. העירונים התאוננו שגובים מהם תשלומי־ "podwodne" [20א]) ללא־יושר. בעיר היו קיימות אגודות־אומנים (גילדות) של חייטים, אורגים, סנדלרים, קצבים, נחתומים, פרוונים, חבתים וכלי־זמר. הנפחים, המסגרים, הרצענים, הנשקים, הפחחים — כררים — והעגלים, היו מאורגנים באגודה אחת.

בשנות השבעים של המאה הי״ז היה הסטרוסט זיגמונט קארול פשרמסקי ואחריו הסטרוסט האציל אדם מיקולאי סיאֶניאבסקי, ממלאים תפקידים חשובים בחיים הציבוריים; שנים מספר היה מארשאלק בסיימיקים בסונדובה וישניא [21]).

במאה הי״ז—הי״ח התפרסמה העיר כמרכז מסחרי לבקר, סוסים ולתוצרת חקלאית.

לעיר היו מסונפים גם הכפרים פארינובקא, פירלאֶיוב, פודגרודזיא־זאליפיא וזאוואדובקא.

במפקד בשנת 1765 היה מספר התושבים 539; הסטרוסט היה פראנצישק ביאֶלינסקי וההכנסות הנקיות בסטרוסטבו עלו ל־37.560 זהובים לשנה. העיר היתה בבעלותו של יוזף בילסקי.

אחרי כיבוש גאליציה בידי אוסטריה, נמסרה רוהאטין ב־24/6 1775 לנסיכה זופיה לובומירסקא, כפיצוי חלקי תמורת אחוזותיה בדוברומיל, שנתפסו ע״י השלטונות האוסטריים. [22])

---

19) Baliński-Lipiński: Starożytna Polska, t. II, p. 867.

20) M. Hruszewskij, l. c., t. VI, p. 261.

20א) התחייבות הערים והכפרים לספק סוסים למען המלך, חצרו, פמליתו ופקידים הנוסעים מטעם הרשות וגם למען הצבא.

21) Akta gr. i z., Antoni Prohaska: Lauda wiszeńskie, 1673—1732, Lwów 1914, p. 151—152, Nr. 59.

22) Kuropatnicki: Geografia Galicyi, Lwów 1780.

בימי אוסטריה גדלה והתרחבה העיר. בשנת 1857 נמנו 5101 תושבים, ב־1870 — 4510 תושבים, 1880 — 5.101, 1887 — 6548, 1890 — 7188 תושבים ו־914 בתים; בשנת 1900 — 931 בתים ו-7.204 תושבים, ובשנת 1910 — 7664 תושבים, בשנת 1921 רק 5736 תושבים, בגלל האירועים של מלחמת העולם הראשונה.

בשנת 1885 נמנו בעיר רוהאטין בעלי־מקצוע:

במסחר: 51 איש, מהם: 3 סוחרי אריגים ובדים, נעליים 11, ברזל 2, ביצים 1, תבואות 13, זכוכית 1, קמח 12, פרי הארץ 4, משחת עגלות 4.

במלאכה: פרוונים 2, חייטים 1 (?).

חוכרים: חוכר טחנה 1.

מוזגים: 1.

במחוז רוהאטין נמנו 1290 עסוקים במקצועות:

במסחר: 393 איש, מהם: סוחרי יין 11, אריגים ובדים 35, תבלאים 16, משחת עגלות 7, מלח 12, בחפצי־ייד 6, קמח וגריסין 14, עורות 19, בקר 8, סוסים 5, נפט 5, עצים 8, י״ש 4, רצפות 1, ביצים 5, ברזל 12, דגים 4, תבואות 43, פרי עץ 5, גלנטריה 53, רוכלים 5, חלפנים 5, סרסורים 3—4, עמילים 3, קמעונים 95.

במלאכה: 520 איש, מהם: חייטים 55, פרוונים 21, פוזמקאים 4, אורגים 18, עושי מוך (צמר־גפן) 2, שוזרי חבלים 1, סבנים 7, סנדלרים 58, מנקי־ארובות 2, עושי־מסרקות 3, פחחים 8, פחמאים 2, חשלים 1, סתתים 2, נגרים 26 קדרים 21, צורפים 2, שענים 5, זגגים 7, בורסקאים 4 מצפי־ארד 1, עגלונים 12, חבתים 4, גלפי־עץ 3, כורכים 4, קצבים 44, נגרי בנין 25, לבנים 1, נפחים 20, מסגרים 4, בדדים 4, גננים 2, טוחנים 58, מכונאים 2, גודרים 19, רצענים 4, חרשי־עץ 3, כלי־זמר 4, גלבים וחובשים 17, בנאים 3, צבעים 2, נחתומים 16.

חוכרים, מוזגים, ספקים, רוקחים, בעלי מפעלים 337 מהם: חוכרי טחנות 49, בעלי טחנות 40, חוכרי פרופינציות 96, חוכרי אכסניות 7, בעלי סודניות 2, בעלי משרפת י״ש 13, מוזגים, 152, זקקי י״ש 2, ספקי בשר 2, ספקי חיץ 3, ספקי שחת 1, חלבנים 4, סודה 2, רוקחים 4.

בשנת 1889 מסרה העיר רוהאטין את הארכיון שלה לפקדון לגנזך הארצי בלבוב, שכלל מספר רב של תעודות וביניהן 13 כתבי־קיום משנים 1438, 1525, 1535, 1539, 1567, 1581, 1603, 1663, 1669, 1676, 1729, 1738, 1796 [23]). אוצר היסטורי חשוב זה נשאר אחרי מלחמת העולם השנייה בידי הסוביאֶטים.

---

23) Stefan Sochaniewicz: Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich, Przegląd naukowy i literacki. Lwów 1912, t. 40, p. 1039.

ב.

הישוב היהודי בראשיתו

אין לדעת מאימתי קיים הישוב היהודי ברוהאטין, מכיוון שאין בידנו מסמכים המעידים על ראשיתו.

ידוע רק, שכבר בסוף המאה הט״ו היו באים לירידי רוהאטין סוחרים יהודים מרייסין ומיתר חבלי פולין לקנות שוורים ובקר, ומביאים אותם למכירה בשלזיה ובפולין המערבית וכן קנו גם סוסים, שאותם הביאו מהונגריה [24]). מתוך תעודה אחת משנת 1463 למדים, שאחד הסיטונאים בסחר בהמות היה היהודי מזידאצוב, שמשון. הוא היה קונה מבעלי האחוזות בסביבת רוהאטין בקר, שוורים וסוסים.

בשנת 1463 נכרת הסכם בין האציל הפולני יוהאַן סקארבק והסיטונאי היהודי שמשון מזידאצוב לפיו הפקיע סקארבק את עיירתו אולחובץ בחבל האליץ ע״ס 40 מארקים בהתחייבות, שיספק לשמשון ביריד הבא ברוהאטין 500 peccora) quinta) בקר, ושמשון בעצמו התחייב לקבלם, במקרה, שהיריד לא יתקיים — על סקארבק להמציאם לשמשון באולחובץ [25]).

שמשון עשה גם עסקים בהיקף גדול עם אצילים אחרים והוא הקונה העיקרי בירידי רוהאטין בשנים 1464/1447.

הודות לירידים הללו התחילו יהודים יחידים להשתקע ברוהאטין. בתעודות רשמיות מוזכר ישוב יהודי ברוהאטין בשנת 1537[25]א). במאה הט״ו והט״ז עדיין מספרם קטן והם חסרים ארגון קהילתי משלהם. נתונים הם לשיפוטה של הקהילה הלבובית. התושבים כפופים במישרין ל„קהל" הלבובי או באמצעות אחד מסניפיו שבחבל הליצאי.

משנתרחבה העיר וירידיה הפכו מרכז מסחרי, נמשכו יהודים להתיישב בה. זקוקה היתה העיר לבעלי־מלאכה, קמעונים ורוכלים.

בשנת 1582 נחתם חוזה לפיו הוחכר מס־המשקאות ברוהאטין ליהודי מגדל איזאקוביץ, לא ידוע לנו לכמה שנים [26]). אולם מצד שני, מנעה רוהאטין, כעיר־מלכותית, להעניק זכויות אזרחיות ליהודים וללא־קטולים, וכפי שעשו זאת בעלי־הערים הפרטיים, שהאינטרסים הכלכליים הניעום להשוות את היהודים לעירונים ואף להעניק להם זכויות בחירה למועצת העיר, כפי שנעשה הדבר בברודי, דוקלא, ז׳מיגרוד וכו׳. התושבים היהודים, שלא היו כפופים לשיפוט העירוני לא נהנו מיתרונות החוק המגדבורגי, ולכן קופחו אפשרויותיהם לעסוק בענפי כלכלה

---

24) Dr. J. Schipper: Studya nad stosunkami gospodarczymi Zydów w Polsce podczas średniowiecza. Lwów 1911, p. 189.

25) Akta gr. i z., t. XII, Lwów 1887; Akta ziemskie halickie 1435—1461, p. 450, Nr. 4461.

25a) Archivum Skarbu Warszawa taryfa fol. 22. מצוטט ב: אלעזר פלדמן, צו עלטעסטע ידיעות וועגן אידן אין פוילישע שטעט אין XIV — XV יהד. בלעטער פאר געשיכטע, ווארשע 1934, עמ׳ 69.

26) A. gr. i z. t. X, p. 14ź, Nr. 2202.

מסויימים כגון ייצור משקאות ומכירתם. הואיל ויהודי רוהאטין מחוסרי־כתב־קיום היו, חלו עליהם איסורים כלכליים שונים, פרט לסחר הקשור בירידים השנתיים.

מסיבות אלו לא גדל בתקופה זו הישוב היהודי ברוהאטין באותה מידה ובאותו היקף כמו בערים הפרטיות.

מפנה בהתפתחותו של הישוב היהודי בא רק בשנת 1633, עם הענקת כתב־קיום ע״י המלך מיכאל, שהניח גם את היסוד להתארגנותו הקהילתית.

בכתב־קיום זה [27] שהוא למעשה אשור וחידוש כתב־הקיום שקיבלו יהודי רוהאטין עוד מידי המלך ולדיסלב ה־IV ביום 27/3 1633 ואח״כ מהמלך יאן קאזימיר ביום 21/5 1663, מוכרז לאחרי דברי המבוא הכתובים לטינית, בסגנון המשרדי ובניסוח מדוייק המקובל באותם הימים, כי המלך מיכאל בחסדו המלכותי מאשר ביום הכתרתו — ב־22/11 1669, מחדש ומחזק את תכנה של תמצית פריבילגיה מסויימת, שהעניקו בנדיבותם אחיו ולדיסלב ה־IV וקודמיו ליהודי רוהאטין ושנרשם בתעודות של הגרוד הלבובי.

אחרי ניסוח תעודתי זה, נאמר, שבגרוד הלבובי הופיע באופן אישי ביום חמישי אחרי חג הטוהר של הבתולה המאושרת מריה [27א], השתדלן היהודי מלבוב, זליג [28] שהכניס לאותו המשרד את כתב־הקיום החתום בידיו של הוד מלכותו, וניתן בחסדו ליהודי רוהאטין שתוכנו כדלקמן:

„המלך הפולני ולדיסלב ה־IV — וכאן נמנים כל התוארים שלו — מוסר — לכל מאן דבעי — הגם שאשרנו בסיים הממליך (sejm koronacyjny) את כל חוקי הממלכה שלנו ושל הערים הנמצאות בה, הרי לפי בקשת היהודים בעירנו רוהאטין חוזר הוא ומאשר את כל הפריבילגיות, הצוים (dekrety) סקר הבתים והמגרשים בהם הם גרים (lustracje domów i gruntów), בית־הכנסת ובית־העלמין, כל מסחר וכל פרנסות בלי שום הבדל, קניות ומכירות הן של עופרת והן של כל מיני סחורות, הם רשאים להחזיק בתי־מרזח ובהם כל מיני משקאות, לבשל בירה, תמד, לשרוף יי״ש, ניתנת להם זכות מכירה וקניה של בקר ובשר בשלמותם או חלקיהם בטבור העיר (rynek), מקום מסחרם הקודם, וכל זה ללא יוצא מן הכלל, היינו מתוך שוויון עם העירונים המקומיים לפי הפריבילגיה — ז.א. של העיר ולפי המנהג לשעבר.

„בנוגע למסים, על היהודים לשלם את המסים העירוניים בדומה לעירונים, אולם אינם צריכים לשלם מסים פרטיים. כנגד זה יש לקיים אותם מסים המוטלים עליהם לפי החוקים והמנהגים הקודמים״.

המלך מאשר כל מנהגים וחוקים שמהם נהנו מקודם, במידה שעודם בשימוש

---

27) ראה בנספחים

27a) „feria quinta post festum Purificationis Beatissimae Virginis Mariae” החג חל ב־2/II‏ 5 ימים אח״כ, ז.א. ב־7/II

28) זעליג היה השתדלן של „קהלת לבוב חוץ לעיר״.
Dr. Majer Balaban: Żydzi na przełomie 16 i 17 wieku. Lwów 1906, p. 225, 355, 379, 445, 502.

ואינם נוגדים לחוק הכללי. נוסף על האשור, ניתנה גם התחייבות, שימשיכו לשמש בתוקפם.

בכתב־הקיום מודגש, שיהודי רוהאטין הגישו כתב־בקשה, כי יום־שלישי בשבוע, שבו היו מתקימים הירידים, מאז ומתמיד, (דבר המאושר גם לפי תעודות המטריקה) יקבע גם להלן כיום היריד. לבקשה צודקת זו נענה המלך נוכח העובדה, שהללו סבלו נזקים מפלישות־אויב, וזכותם להתאושש ולנהל את מסחרם ביתר תועלת.

מתוך תעודה זו אנו למדים, כי יהודי רוהאטין קבלו את כתב־הקיום כבר בשנת 1633 מידי המלך ולדיסלב ה־IV והוא אושר אח"כ ע"י המלך יאן קאזימיר בשנת 1663 ובשנת 1669 חזר יורשו, המלך מיכאל, ואישר את כתב־הקיום במלואו, ביום הכתרתו ב־22/11 1669.

כתב־הקיום הסדיר את תנאי קיומם החוקי הכלכלי והבטיח להם זכויות, שאפשרו להם לנהל את עסקיהם במסגרת החוקית. מהפיסקה:
„równo z mieszczanami tamecznymi według przywileju i starodawnego zwyczaju" (יחד עם העירונים המקומיים לפי הפריבילגיה והנוהג הישן) אנו רואים, כי הובטח להם שוויון־זכויות לכל תושבי העיר, ובניגוד ליהודים אחרים, במספר ערים ברייסין, פטורים הם מכל מיני היטלים, כגון אספקת כלי־עבודה, השתתפות בבנין ותיקון כבישים: תיקון גשרים, חומות העיר, שלמונים לפקידים, לכנסייה, לכמרים וכו'. זכות מיוחדת נובעת ממתן ההיתר להחזיק את חנויותיהם בטבור העיר (רינעק) ומחופש המסחר.

אין כאן תקנון הקובע את המבנה החברתי־חוקי־קהילתי, מכיון שחיי הקהלה ברוהאטין התפתחו במסגרת דומה לזו של כל קהלה וקהלה בפולין. לא מן הנמנע, שעוד לפני המאה הי"ז ניתן ליהודי רוהאטין כתב־קיום במסגרת זו, אך מחוסר־תעודות אין לקבוע דבר זה בבטחון.

מבחינה קהילתית, היו יהודי רוהאטין מאורגנים כביתר הערים והעיירות ברייסין ובפולין כולה, בקהלה עצמאית. רוהאטין היתה אחת מתשע הקהלות ברייסין שהיו כלולות בארגון הקהלתי בכלל־הגליל־לבוב והרב דק"ק לבוב היה גם רב המדינה, רב הכולל של כל מדינת רייסין.

ואלו הן הקהלות: לבוב, בוהורודצאני, בוצ'אץ, ברודי, זולקווא, טישמיניצה, ליסקו, זלוצוב, רוהאטין.

ככל קהלה וקהלה בפולין, עמד בראשה ועד בהרכב כדלקמן:

א) 3—5 פרנסים (ראשים) האחראים בפני השלטונות, הנבחרים מדי שנה בשנה. לאחר בחירתם היו מושבעים שבועת־אמונים לפולין ובחירתם היתה טעונה אישור הוויבודה, הואיל ורוהאטין היתה עיר מלכותית ולא כערים הפרטיות, שבהן הבחירה היתה טעונה אישור של בעל העיר או של מיופה־כחו.

ב) 3—5 טובים;

ג) חברי וועדות הקהלה.

פקידות הקהלה היתה מורכבת מרב, דיינים, דרשן, סופר הקהלה ושמשים. בפני השלטונות היה מטפל בעניני הקהלה השתדלן. אולם כפי שלמדים מכתב־הקיום,

הרי שכתב זה הוגש לספרי הגרוד על־ידי השתדלן הלבובי זליג, מכאן שרוהאטין שלא היתה קהלה גדולה ביותר לא החזיקה שתדלן משלה, ובשעת הצורך טיפל בענייניה השתדלן הלבובי.

קהילות רבות ומאוכלסות החזיקו, נוסף לפקידות המינהלית והשיפוטית, גם רופא, רוקח, חובש, מילדת, שומרים, גובים ושליחים. באיזו מידה העסיקה גם רוהאטין בעלי־מקצועות אלו — אין לדעת.

גם ברוהאטין היו קיימות חברות כגון: חברה קדישא, וכד׳.

היות וברוהאטין היו במאה הי״ז גם בעלי־מלאכה במספר ניכר, התקיימו בה גם אגודות אומנים שעמדו על משמר ענייניהם באיגודים הנוצריים, העיריה ואף אצל הקהלה.

בשנת 1658 נוסדו, לפי דרישת אצילי רייסין, בסיימיק, בסונדובה־וישניא וועדי גלילות ואז הורכב וועד הגליל לבוב ו־8 קהלות, כנזכר לעיל.

למעשה, היתה קהלת לבוב לבדה מנצחת על כל עניני ועד הגליל (המדינה) עד כדי כך, שפרנסי לבוב ריכזו בידיהם את הטיפול בכל העניינים ועמדו על המשמר, שההיגמוניה תישאר בידיהם, מבלי לשתף גם את 8 הקהלות מערי השדה.

אחרי המלחמות במאה הי״ז ופרעות חמיל, נתדלדלה קהלת לבוב, ועם התמורות הפוליטיות, שבאו אחריהן, הוציאו קהלות ערי־השדה את הגה השלטון בוועד המדינה מידי פרנסי לבוב. קהלת זולקווא שהיתה מסונפת לקהילת לבוב (przykahałek) הצליחה, תודות לתמיכה שקבלה מאת בעל עירה המלך יאן סוביאֶסקי — להשתחרר לגמרי משלטון הקהלה הלבובית ולא זו בלבד, אלא שגם התחילה להשתלט על וועד הגליל. יחד עם זולקווא, התמרדו גם קהלות ברודי, טרנופול ובוצ׳אץ׳. רבה של בוצ׳אץ׳ נבחר לרב הגליל. גם יתר הקהלות, רוהאטין, ליסקו, זלוצוב הצטרפו לראשי וועד הגליל החדש.

המצב הכלכלי הירוד של יהודי לבוב הכריח יהודים רבים לעזוב את העיר ולהשתקע בערי רייסין המזרחית. באיזו מידה ובאיזה מספר באו יהודים אלה גם לרוהאטין — קשה לדעת.

אחת ברור, שעקב יציאת מספר רב של יהודי לבוב מזרחה, הוחלשה הקהלה עד כדי כך, שלא היתה יכולה לסלק את מס הגלגולת, המוטל על היהודים המעטים, שנשארו בעיר. דבר זה בא גם לדיון בסיימיק בוישניא ב־18/4 1701[29] בהוראתו לצירי הסיים, שהוחלט ב־18/IV 1701 התלוננה האצולה ברייסין, כי מחמת יציאתם של יהודים רבים לפודוליה, שבה הם פטורים — תחת השלטון התורכי — ממס הגלגולת יש לחזור ולחלקו לפי מספר הנפשות.

ענין חלוקת המס נתעורר אמנם בשנת 1701, אולם הוא הוסדר רק לאחר 15 שנים — בשנת 1716 ומאז שלמו יהודי רייסין לחוד ויהודי פודוליה לחוד.

הזכרנו למעלה את המאבק בין הקהלות על ההיגמוניה בגליל. בשנת 1664 התקיפה בוצ׳אץ יחד עם נציגי זולקווא, פשמישל, יאבורוב, קולומיא וברודי בועד הגליל, שהתכנס בסויר (Świerz) את קהלת לבוב, שהוכרחה לוותר על מעמדה העצמאי ולהתחשב בדעת נציגי שמונה הקהלות שבועד הגליל.

---

29 A. gr. i z. t. XXII, Ed. Prohaska, Lauda wiszeńskie, p. 364, Nr. 67.

הודות למאבק זה, ישבו כבר בשנת 1700 בועד הגליל, נוסף על שני פרנסים מלבוב, 7 נציגי קהלות.

בשנת 1720 ישבו בועד זה שמנה 14 נציגים, והתכנס בקוליקוב 5 נציגים מזולקווא, 3 מברודי, 1 מבוהורודצאני, 1 מסטרי, 1 מרוהאטין, 1 מזלוצוב ו־1 מבוצ׳אץ׳.[30]

בועד זה טפלו בשאלת הרחקתו של הגאון ר׳ יהושע פאלק בעל „פני יהושע" מכסא רבנותו בלבוב והוועד עם כל נציגיו — ורוהאטין בכללם, עמד לימינו והכריע לטובתו ולא הכיר ברבנותו של יריבו ר׳ חיים בן לייזרל, שנבחר בעזרת חותנו, סרסורו של הוויבודה יאבלונובסקי.

באותו כנס של הועד חתם על הפסק של מנהיגי הגליל לבוב בענין הרבנות דק"ק לבוב והגליל[31] מיום י"א תמוז ת"פ (17/7 1720) גם נציג רוהאטין צבי הירש.[32]

ג. המצב הכלכלי

חבל האליץ׳ ובכללו רוהאטין היה נתון במאה הי"ז לסבל רב, עקב הפלישות וההתנפלויות של טאטרים, תורכים ואחר־כך, בימי חמיל, של קוזאקים ורוסים, פורעניות שהיו מלוות אכזריות, גזל, הרג, דליקות ואונס נשים.

ככל קהלות רייסין, סבלה רוהאטין מהשואה בשנות ת"ח־ת"ט ותוצאותיה הורגשו עד מחצית המאה הי"ח. לא־ידוע מספר קרבנות השואה ברוהאטין, אבל לא היה פחות מזה שבעיירות אחרות. אחרי מאורעות, שנת ת"ח הורע מצבם של היהודים וההרס היה כה גדול, שהסיימיק שתכנס בהאליץ׳ ב־23 לדצמבר 1675

---

30) Dr. M. Balaban: Z zagadnień ustrojowych Żydostwa polskiego, Lwów 1932, p. 6-7.

31) פסק הדין נוזף בהתנהגות קהלת לבוב ויריביו של הרב ר׳ יהושע פאלק „שהפקיר ממונו ומרכושו 30.000 זה׳ פל."

32) הפסק נדפס במאמרו של ד"ר שמחוביץ: Zur Biographie des Rabbi Jakob Josua, Monatschrift zur Geschichte und Wissenschaft des Judentums, 1910, p. 616—618.

על הפסק חתומים עוד:

גרשון נתן מזולקווא	יהודה־ליב מיאזלוביץ
שמשון נתן מזולקווא	משה־אברהם מזלוצוב
יעקב באבד מברודי	מרדכי סגל
יעקב אהרן מליסקו	קלונימוס קלמן מטישמיניץ
משה מבוהורודצאני	אריה־ליב מבוצאץ

דרש להקטין את מס הגלגולת של יהודי רייסין, משום שקהלות שלמות ניספו ושוב לא היה ביכולתן לשלם מסים.[33] הסיימיק ניסח הצעת חוק, בו נתבקש הסיים לשחררם מתשלומי מס־הגלגולת.

והרי שצדק המלך יאן סוביאָסקי ה־III כשקבע בחוזר מיום 27 ביולי 1694 כי יהודי רייסין „סבלו (aggravantur) יותר מאשר יתר היהודים, עקב מעבר הצבאות וכן הפלישות של האויב".

ולכן, אין פלא, שההתפתחות הכלכלית וייצובה נפגעה לא אחת מאירועים כאלה. נוסף לזה, לפי הוראות הסיימיק מ־9/3 1633 חוייבו היהודים להשתתף יחד עם האוכלוסיה בהוצאות המלחמה. על מנת שיוכלו לשלם את דמי השכירות לחיילים, גבו מהם זהוב אחד לגולגולת. במקרה של גיוס כללי הוטל על החוכרים ובעלי בתי־המרזח בעיר ובכפר לספק כ"א למטרה זו עופרת ואבק־שריפה. ויש להניח, שבדומה לאוכלוסיה היהודית ברייסין היתה קיימת גם ברוהאטין החובה על כל תושב, להתייצב ולהלחם בזמן התקפות האויב.

הדברים הגיעו לידי כך, שבשנת 1675 קבע הסיימיק בסונדובה וישניא בהוראה לצירים בסיים מ־11 בדצמבר, שישנם מקרים, שמבלי החלטת בתי־דין חוטפים יהודים בכבישים, כובלים אותם ועושים בהם דין,[34] ועל כן חייבים הצירים בסיים להשתדל, כי דברי כאלה לא ישנו.

בשנות העשרים של המאה הט"ז חטף „ביום בהיר" האציל סקופובסקי בעיר רוהאטין את תושבי רוהאטין יעקב ואשתו ושם אותם בבית הסוהר. העיריה הגישה על האציל תלונה מתוך חובתה להגן על אזרחיה הגם שהם יהודים[34א].

מצד שני התחיל להסתמן בהחלטות הסיימיק החל משנת 1639 מהלך כלכלי המכוון נגד היהודים. הם דרשו להרחיק את היהודים מחכירות ציבוריות וגם להטיל הגבלות על מסחרם.[35] וכך, בהוראותיו לצירי הסיים דרש הסיימיק ב־6/11 1713 לאסור על הקהלות להטיל מסמכותן מסים על החוכרים בכפרים בלי רשות

33) „bo całemi zginęli w Buczaczu, Tarnopolu, Podhajcach i po wszystkiem województwie ludzie zginęli miastami przez co tak wielkiej nie mogą wystarczyć sumy" (A. gr. i z. t. XXIV, p. 398. Nr. 205).

34) Akta grodzkie: ziemskie, t. XXII, Lauda Wiszeńskie, p. 49, Nr. 21, 24, 25: Wielkie się dzieje praeiudicium narodowi żydowskiemu pod protekcją Rzplitej mieszkającemu, że niewinnych private authoritate po drogach chwytają i wiążą póty pókiby niewinny za winnego nie zapłacił, przeto mają się starać posłowie aby uniknąć to."

34a) Elżbieta Horn: Żydzi w ziemi halickiej na przełomie XVI i XVII wieku. Biuletyn Inst. Histor. Żyd. Warszawa 1962, Nr. 40, p. 34).

35) A. gr. i z., t. XXIV, p. 44. הוראה מ־1632/23/6

הווייבודות, בטענה שמסי הקהלות הורסים את החוכרים עד כדי כך, שאין ביכלתם לקיים את התחייבויותיהם לגבי בעלי האחוזה.[36]

מבחינת תעסוקה כלכלית, פרט לחכירה, מזיגה, חכירת בתי מזיגה, היוו המסחר הקמעוני והרוכלות את מקור מחייתם של היהודים בחלקם הניכר. בסוף המאה הי״ז ובראשית המאה הי״ח מוצאים אנו את היהודים עסוקים בענף ייצור משקאות, בבישול בירה ומכירת יי״ש, תמד וגם יין, ענפים שהיו פתוחים בפניהם לפי התקנון משנת 1633. יהודים חכרו את מיבשלי־משקאות בפרבר באבינצה.

במסחר הסיטונאי, תופס מקום ניכר המסחר בתוצרת החקלאית ובבקר. גם במלאכה עסוקים יהודי רוהאטין במספר ניכר.

בראש בעלי־המלאכה צעדו הקצבים, אח״כ מבשלי בירה, שורפי יי״ש, מבשלי תמד[37] וכמובן גם נחתומים, חייטים, כובענים.

היחסים עם האומניות הנוצריות היו סדירים, ואין ידיעות על סכסוכים בין בעלי־מלאכה נוצרים ויהודים.

בשנת 1663 התאוננו הסנדלרים, שחנוונים יהודים מוכרים בדוכנים ובחנויות שלהם נעלים שונים מעור כבשים וכן מגפים צהובים ואדומים מבלי להודיע על זה לאגודתם. עליהם לתת לאגודה ליטרה דונג תמורת זה — אם לא ישלמו, רשאית האגודה להחרים את הסחורות. אם יימכרו בחנויות מגפים שחורים רשאית היא להחרים את המגפים עם כל הסחורה, עד שלא ישלמו לאגודה פצויים ראויים — 10 גרז׳יבני[38]).

לפי הפריבילגיה של אומניית הסנדלרים ברוהאטין משנת 1589 ו־1633 היו הסנדלרים רשאים להחרים סחורות של קלוקלנים. וכן הוענקה להם זכות קדימה בקנית עורות.

הואיל והיו מקרים שיהודים ברוהאטין קנו עורות לפני הסנדלרים הוציאו חברי סקר (lustratorzy) בשנות 1661—1664 פסק־דין: הואיל ויהודים קונים לפני הסנדלרים את העורות נקבע ש„היהודים לא יעיזו לעשות זאת ובאם יקנו עורות לפני הסנדלרים רשאית אומניית הסנדלרים לשדוד (grabić)" כי לפי הפריבילגיה להם זכות קדימה.[38א])

לפי ההוראה שהחליט הסיימיק ההאליצאי לציריו לסיים בשנים 1712—1714, מסתבר כי היהודים בחבל האליץ, ששלמו מס־ארובות (podymne) היו לפי

---

36) A. gr. i z., t. XXII, p. 547, Nr. 212, § 33.

37) M. Horn: Rzemieślnicy żydowscy na Rusi Czerwonej. Biuletyn Żyd. Instytutu Histor. Warszawa 1960, Nr. 34, p. 65—67.

38) Baliński-Lipiński, Starożytna Polska, t. II, p. 867—868.

38a) „A ci Żydzi nie mając prawa do kupowania skóry, przed szewcami uprzedzając skupują, a po tym jako chcą tak na ubogich szewcach wyciągają tedy i w tej mierze deklarujemy, aby Żydzi do tego się nie ważyli, a jeśli będą skupować wolno będzie cechowi szewskiemu... grabić." (Elzbieta Horn; l. c. p. 27.)

עיסוקם: סוחרי יין, מבשלי וסוחרי בירה, בעלי אכסניות, בעלי בתי־מרזח, בעלי חנויות ודוכנים, בעלי בתים בטבור העיר (domy rynkowe), בעלי בתי־מרזח בכפרים [38ב]).

תקופה קשה עברה על יהודי רוהאטין בראשית המאה הי״ח.

בדומה לרוב עיירות רייסין, לא היה ביכולתה של הקהילה לגבות מסים. אמנם הסיימיק בעצמו הכיר בשנת 1710, שהקשיים בגביית המסים באו כתוצאה מהמצב שנוצר לאחר המלחמות והפלישות, שבהן נתרוקנו המקומות מאנשיהם. מתוך הכרה זו הוחלט בסיימיק ההאליצאי ב־9 בדצמבר 1710 במפורש על הוראה לצירים לסיים: „אמנם אנו מאשרים את המסים שהוטלו על היהודים הנמצאים בארצנו (האליץ) בסך 30.000 זה׳, אולם ממסים אלה, אנחנו קובעים בהוראה הנוכחית, יש לשחרר את היהודים בעיירה רוהאטין, בורשטין, טלוסטה, מתוך נימוקים מסויימים״. [39]).

כפי שהוזכר לעיל, דרשו בתקיפות יתירה הגורמים המחוקקים בחבל האליץ, שבו נכללה רוהאטין — להטיל אסורים והגבלות על המסחר היהודי ובפרט על חוכרי אחוזות מלכותיות וכנסיתיות.

גורמים אלה הצביעו על המומנט הדתי, היות והיהודים מתנגדים לדת הנוצרית. הם לא נרתעו אפילו מדרישתם להעניש כל יהודי, שיעיז להחזיק אחוזות או בסוגי חכירות אחרים [40]).

דרישות אלו נוסחו בחריפות בהוראת הסיימיק מ־20/7 1696 לצירים לסיים בוורשה, שהתכנס בתקופה בין מלך למלך.

קו זה השתלט במדיניות הכלכלית של האצולה בחבל האליץ, מתוך ההנחה שהיהודים (gens perfida) להוטים יותר אחרי תועלתם מאשר אחרי טובת הריפובליקה. [41])

בשנת 1718 נפגעו יהודי רוהאטין לא מעט בשל דרישות האצילים בסיימיק ההאליצאי, שהורו לציריהם לסיים לדרוש לאסור חכירת מכס, היטלים מלכותיים ואחוזותיהם של האצילים, על ידי יהודים, ארמנים וכדומה, באיום של הפקעת האחוזות [41a]) עוד יותר קשה פגעה הדרישה לאסור על יהודים כל מסחר במלח, סוסים, שוורים, יין להו״ל, סחר שהעסיק מספר די ניכר של יהודים ברוהאטין והסביבה [41b]). וכן דרשו לאסור per legem על הנוצרים לשרת אצל יהודים.

38ב) Akta gr. i z. t. XXV, p. 211, N. 139, §§ 5 (12/9 1714).

39) A. gr. i z., Lauda sejmikowe halickie 1696—1772, Wydał Wojciech Hejnosz. Lwów 1935, t. 25, p. 133, Nr. 101.

40) Lauda t. XXV, p. 6, Nr. 2.

41) הוראה לצירי הסיים מ־20/1 1710 — t. XXV, p. 114, Nr. 88

41a) t. XXV, p. 275, Nr. 168, §§ 33 (13/8. 1718).

41b) t. XXV, p. 276, Nr. 160 §§ 48.

מקורית ואף „סנזאציונית״ היתה דרישת הסיימיק בכינוס ב־17/9 1736 שניתנה בהוראה לקומיסר, שיצא לדיונים בועדת הסיים בוורשה ותכנה:

„כדי שהיהודים לא יתפשטו על־ידי נשואין בגיל צעיר יש לגבות מכל מתחתן בגיל צעיר חלק מסויים (sortem certum) מרכושו או מנדוניתו באיום של קנס[41e]״.

המדיניות הכלכלית האנטי־יהודית התגברה ביחוד בהשפעת התעמולה הכנסייתית בשנות החמישים, ולכן אין פלא, שבהוראת הסיימיק ההאליצאי לציריו לסיים, שהתכנס ב־14/8 1752 הודגש במיוחד „שהיהודים מפריעים מאד לנוצרים ולסוחרים במסחרם, דבר ההורס את ערינו וכן את הערים המלכותיות, לכן יש להרחיק בכל אחד מכל סוגי המסחר, פרט למסחר באמות (אריגים) ומשקאות, (kwaterka), ולדרוש בנידון זה חקיקת חוק״ [41d].

ומענין לציין, שלמרות הקו האנטי־יהודי, מתחשבים הסיימיקים במצבם הירוד ומדי פעם בפעם מדגישים הם בהוראותיהם, שיש לשחרר את היהודים ברוהאטין מהטלת מס הגלגולת, אך לא לאורך־ימים. [42].

בשנת 1725 הוקטן לעיר רוהאטין, עקב מצבה הירוד — שהעידו עליו בשבועה העירונים והיהודים, — תשלום מס המשקאות [42a].

בשנת 1717 שלמה רוהאטין מס גלגולת בסך 715 זה׳ 12 גרוש, מתוך הסך של 33.857 זה׳ שהוטל על יהודי רייסין [43]). כאשר הגיעו תלונות על חלוקה זדונית של מס הגלגולת על הקהלות היחידות על־ידי מספר אישים המטפלים במס־הגלגולת, החליט הסיימיק בסונדובה וישניה ב־15/3 1717, שהיהודים מהערים והחוכרים מהכפרים יתכנסו בעונה אחת במקום מסויים ויחלקו את מס־הגלגולת ביחס שווה — מבלי להעמיס על מי שהוא, יותר ממה שמגיע [44]), ואז לא תהיה שום סיבה לתלונה כלשהיא.

ענין חלוקת מס הגלגולת העסיק לא אחת את הסיימיק ההאליצאי. וכך, בשנת 1734, התלוננו יהודי החבל בפני המרשאלק של החבל והגישו תלונה זו לספרי גרוד, שהחלוקה נערכה באופן בלתי צודק, מתוך אי־ידיעת מצב הערים והעיירות ומעמדם של האנשים. בהתחשב עם תלונה זו, הורה הסיימיק, שנציגי היהודים יתכנסו ב־28/4 1734 בטארנופול ובנוכחות הסופר הכללי של וועד ד׳ ארצות ונאמן־בית־ישראל, מרדכי (מארק) רבינוביץ, יקציבו באופן שווה את מס הגלגולת,

---

41c) t. XXV, p. 287, Nr. 174, §§ 34 (12/9. 1720).

41d) t. XXV, p. 498, Nr. 269 (14/8 1752).

42) Lauda, t. XXV, p. 137, Nr. 102. „Żydzi zaś w dobrach Jmć Pana Andrzeja Krakowskiego jakoto w Rohatynie, Bursztynie i Tołstym wolni od tej exakcyej być mają".

42a) t. XXV, p. 328, Nr. 189, par. 5.

43) Ossolineum כ״י דף 94 II 279

44) A. gr. i zi t. XXII, p. 653, Nr. 261, par. 20.

שיש להטיל על יהודי הערים, העיירות, בלי שיעשה עוול לקהלות מבחינת הערכת כמות הישובים ואיכותם, ומבחינת מסחרם. את הרשימות הכתובות בידי סופר היהודים יש להכניס לגרוד הליצאי וטרמבולה [45].

בשנת 1734, הוטל על יהודי רייסין מס גלגולת בסך 55.590 זהובים.

בשנת 1750 נתמנה ר׳ ישהק יששכר בעריש ממשפחת באבד בברודי — בנו של ר׳ משה זאב, לנאמן־בית־ישראל דד׳ ארצות ובאותה שנה, במקומו של איסר מזולקווא גם לממלא מקום של פרנס הגליל. כפרנס־של־הגליל ונאמן בית־ישראל דד׳ ארצות נתמנה לפני 1752. מינויו גרם למלחמות וסכסוכים בקרב ועד הגליל עד כדי כך שמספר קהלות החרימו אותו, והאשימוהו שמנצל הוא את כספי־הציבור לטובתו הפרטית. כמו כן התלוננו על מעשי עוול בחלוקת מס הגולגולת, ותלונה דומה הגישה רוהאטין בשנת 1756 [45a].

בשנות השׁשים של המאה הי״ח החמירו הסיימיקים ההאליצאים את מדיניותם לגבי היהודים בחבל זה. וכך בשנת 1764, הורו במפורש לציריהם, שנסעו לסיים בתקופה בין מלך למלך ואח״כ לסיים־ההכתרה בוורשה, לדרוש שיאסור על היהודים החזקת וחכירת אחוזות פרטיות, ארציות, כנסייתיות ומלכותיות וכן לאסור עליהם שישמשו כחוכרים, ממונים או פקידים בתחנות מכס, לסחור ביין, שוורים וסוסים, שלא יהיו מטלטלים עם סחורותיהם מאחוזה אחת לשנייה וכן לאסור על האצילים לפרוש חסותם על יהודים [46].

ד. השבתאים והפראנקיסטים ברוהאטין

לאחר התמוטטה תנועתו של ר׳ יהודה החסיד, עדיין היו מסתובבים חסידיו בסביבות הקארפאטים ומושכים אחריהם מספר ניכר של אוהדים. מעניין לציין, שבאותו זמן החלו פתאום יהודים — ביחוד מחוגי חוכרי האחוזות, — להראות סימני קרבה לכנסייה הקטולית. מספר מסויים מהם — אין לדעת כמה — המירו את דתם והמלך יאן סוביאסקי העניק להם לפי יזמת האצילים, אחוזות ואף זכויות אצולה.

45) A. gr. i ziemskie, t. 25: Wojciech Henosz, Lauda sejmikowe halickie (1696—1772). Lwów 1935, p. 384, Nr. 215. Halicz 15.4.1734 § § 4.

45a) Archiwum Bernardyńskie, Lwów Castrum Leopoliense, t. 574, p. 544, 591.
מלבד רוהאטין הגישו באותה שנה תלונות גם דרוהוביץ, דולינא, זולקווא, פומורזאני, קוליקום, גרודק.

46) A. gr. i z. t. XXV, p. 579, Nr. 307, § 40 (31.I.1764); p. 615, Nr. 319 § 42 (20.X.1764).

בשנת 1696 התלונן הסיימיק ההאליצאי, שהתכנס בסונדובה וישניא ב־27/7, שיהודים אלה רימו את המדינה — ביחוד אֶברס ובארנט, שהיו חוכרים הכנסות מדינה בגליל סמבור [47]. לפי דרישת הסיימיק לקחו מהם את אחוזותיהם, שנמסרו לדגלן נאביורסקי מצ׳נסטוחוב.

מעשים אלה גרמו בציבור האצילים שברייסין ליחס של אי־אימון למשומדים, דבר שנוצל אח״כ במאבק היהודים נגד השבתאים והפראנקיסטים.

מימי שבתי־צבי התפשטו בפולין, ביחוד בפודוליה, וואהלין ובחלקי רייסין הגובלים עם פודוליה, זרמים מיסתיים. שליחי שבתי־צבי הגיעו במסע תעמולתם בערי פולין הקטנה ורייסין גם לרוהאטין והצליחו לרכוש לו מאמינים, כך היה בערים זולקווא, פודהייצא, בוסק, גליניאני, הורודנקה, זברז, זלוצוב, טישמיניץ, נאדבורנה וגם ברוהאטין.

ברוהאטין היתה משפחת שור מהראשונים, שהצטרפו לתנועה השבתאית והודות למספרם ולכושר פעילותם נמנו על מנהיגותה של השבתאות ובין ראשיה נמנו אלישע שור יחד עם יהודה לייב בן נטע קריסא. גם לאחר פטירתו של שבתי צבי נשארו ברייסין אוהדים מספר, שהטיפו לתורתו והשתדלו לרכוש מאמינים חדשים בקרב הקהילות. אמנם תעמולתם היתה נעשית בהסתר, מחוסר אפשרות להופיע בגלוי.

פודהייצה — שבה היה פעיל משה דוד (רמ״ד) [48] מקובל ובעל־שם, נדבורנה ובה יהודה ליב בן נטע קריסא, ורוהאטין — הללו הן למעשה, מרכזי השבתאות ברייסין הגובלת עם פודוליה, ולא רק מבחינת מספר אוהדיהם אלא גם מבחינת האישים שהפיצו את תורותיה.

ביחוד היו פעילים ברוהאטין אלישע שור ובניו שלמה, נתן (ליפמן) ולייב.

ר׳ אלישע שור היה מגיד ברוהאטין מצאצאי ר׳ זלמן נפתלי שור [49], בעל מחבר „תבואות שור״ — דבר שהקל עליו להסוות את פעילותו, כי עקב השתייכותו למשפחה זו, היה נהנה מאמונם של בני קהילתו ושבתאותו היתה ידועה רק לחוג של ותיקי המאמינים.

אלישע שור עמד גם בקשרים הדוקים עם השבתאים בפודוליה באמצעות חתנו הירש ר׳ שבתי׳ס בלאנצקרון, בעלה של חיה בתו. זו שמשה נביאה במחנה השבתאי ונתפרסמה אח״כ לאחר שנתגלו מעשי השבתאים, ע״י עדויות ע״ד יחסיה המיניים בשם אמונת שבתי, שקיימה עם גיסה, עם אחיה, שלו אף ילדה בנים. יחסים מסוג זה קיימה גם עם מאמינים זרים ובכך לא פגרה אחרי גיסתה — אשת אחיה שלמה, שנתפרסמה ממעשיה המיניים גם ברוהאטין.

---

47) Akta grodzkie i ziemskie, Lwów 1914, t. XXII, Lauda sejmikowe Nr. 100 § 91, Nr. 120 (151), Nr. 176 (§ 18).

48) עליו חיים וירשבובסקי: המקובל השבתאי ר׳ משה דוד מפודהייץ ב„ציון״ תשב, ספר ב׳, ע׳ 73.

49) היה רב בלובלין, התנו של ר׳ שאול וואהל, נפטר 1634.

כשר הופיע פראנק בזירת השבתאות, הפכו מרכזי שבתאות אלה ברייסין מבצרים לפראנקיסטים.

אלישע שור, הגם שכבר זקן היה, היה מהראשונים שהצטרף אל פראנק, בראותו בו את הממשיך הנאמן של השבתאות.

ב־5/12 1755 הגיע פראנק, לנהר דניסטר עבר למוהילב משם לעיר מולדתו קורולובקה ומשם דרך ירזיאזאַני־קופיצינצה לבוסק.

מבוסק יצא למושבה הגרמנית דוידוב שליד לבוב ומכאן ישר ללבוב. בלבוב גר מחוץ לחומת העיר, בפרבר הנוצרי, אולם ימי שהותו בו לא ערבו לו והוא עזב עד מהרה את העיר, חזר לדוידוב ומכאן יצא עם בני פמליתו לרוהאטין, מקום מגוריה של משפחת שור.

פראנק עצמו מספר, שבהיותו בפעם הראשונה בפולין בשנת 1756 „עוד בצעתי פעולות יותר מיוחדות בבז׳יז׳אני, רוהאטין, זבורוב וכו׳, במידה כזו, שדעת כולם נתבלבלה. גם בחוגי המאגנאטים הפולנים עשיתי בלבולים מאותו סוג וע״כ רואים אתם כיצד זה עולה להם [50]״.

מיד אחרי בואו לרוהאטין [51]) החלו נשפי זמה כדוגמת אלה שבלבוב ואשתו של שלמה שור התעיבה לעשות בהתמסרה מרצונה ועל דעת בעלה לכל המאמינים וגם חמיה הזקן אלישע שור וגיסה ליפמן שור, שעד אותו הזמן עוד היו נזהרים ממעשי־תבל — התמכרו להם עתה „בהשפעת שבתי צבי, ואפילו הרב מזביש לא יכול לסלוח לעצמו את אהבתו לאשת שלמה״.

לפי עדויות שנמסרו בפני בית־דין הרבנים בסטנוב, היו עורכים עוד לפני בואו של פראנק את תפילותיהם כמקובל בימי שבתאי־צבי, בהוסיפם על יד השם שבתאי צבי גם את השם יעקב — יעקב שבתאי, בהדגשה מיוחדת, ש„הוא אלהים אמת ומלך עולם, משיחנו אמת ושבלעדיו אין אל אחר לא לעילא ולא לתתא ולא בד׳ רוחות העולם, ולכן כורעים ומשתחווים ומפארים ומעריצים, מקדישים, ממליכים ומהללים את שם המלך הגדול והנורא שבתי צבי״ [51א]).

מרוהאטין יצא פראנק עם המאמינים שלו, שעליהם נוספו רבים מאוהדיו בפודהייץ ומשם לקופיציזנה. בכל מקום רכש לו נפשות חדשות. בסוף יאנואר 1756 הגיע ללאנצקרון, בלאנצקרון היתה בתו של אלישע שור, חיה, אשתו של הירש (צבי) — אחיו של ליב בן שבתי׳ס, שאצלו התגורר פראנק — משמשת מרכז לכל מעשי זימה.

בני משפחת שור מלאו במאורעות לאנצקרון תפקידים חשובים. לאחר שמעשיהם נתגלו, העמידו את עצמם יחד עם פראנק תחת חסותו של החשמן דמבובסקי וביזמתם נערך הויכוח בלאנצקרון עם הרבנים, בו השתתפו מצד

---

50) Zbiór Słów Pańskich w Brnie mówionych
כתב־יד בספרייה הלאומית 190/1-S Ph, כרך I, ע׳ 28 § 14.

51) ד״ר מאיר בלבן: לתולדות התנועה הפראנקית: תל־אביב תרצ״ד, ע׳ 122.

51א) יעקב עמדין, ס׳ שמוש 7, ע״א, דפוס אמשטרדם משנת תק״ח.

הפראנקיסטים גם אלישע שור ובנו שלמה. שלמה שור ועוד 3 פראנקיסטים חתמו גם מטעם הפראנקיסטים על „פתשגן הטענות והתשובות".

יש גם להניח, שאלישע שור ובנו שלמה חיברו יחד עם קריסא את 9 טענותיהם נגד היהודים. אלישע ושלמה הם מלומדי הדת של פראנק [52]).

אחרי מותו של החשמן דמבובסקי, בא שינוי ביחס השלטונות לרעתם של הפראנקיסטים ורבים מהם נמלטו אל פראנק שישב כבר בדזורדזוב והתאסלם שם ולכן חלה עליו חסות השלטונות התורכיים.

כבר בתקופה זו הצהיר פראנק על שאיפותיו הניהיליסטיות כי „באתי לפולין רק לשם כך שאשמיד את כל החוקים, כל הדתות" [53]).

ברוהאטין גופא יצא נגד משפחת שור ומעשיהם, הרב המקומי ר' דוד משה־אברהם, מחברם של כמה ספרים, היה מכונה בפי בני דורו בשם א'ד'מ — ראשי־תיבות של שמותיו — דוד משה אברהם.

לפי המסורת במשפחתו היה הרב „האיש אשר לחם בזרוע עוז עם חבר מרעים והניף חרבו חרב לד' ויכם עד חרמה". הלא המה הרשעים הטמאים אשר אחזו דרכם דרך רשע ש"ץ ימ"ש ובראש הרשע הטמא אלישע (שור) שר"י אשר קננו אז בעיר רוהאטין ונקרא אלישע מרוהאטין" [54]).

במשפחת צאצאיו מסופר, כאשר „הארור הנוכל פראנק בא לעירנו (רוהאטין) להסית את ישראל לצד התועים, קם עליו הגאון המחבר ז"ל ויקח רומח בידו ומסר נפשו על זה להכותו ולרדפו עד חרמה, והנוכל הזה הטה את מושל העיר להיות בעזרו ולגרש את הרב האב"ד מעירו והוא שם נפשו בכפו ולא חשך עצמו מהכותו ולהדפו בכל כוחו, אשר לא יוכל להטות את ישראל ללכת אחריו. והשי"ת היה בעזרו עד אשר הנוכל הארור המיר ויצא מדת ישראל ואז כלתה אליו הרעה ולא יכול עוד להסית לשום בני ישראל" [55]).

מאבקו של הרב אד"ם לא השפיע על משפחת שור וחבריה. הם נשארו נאמנים למחנה פראנק ונמנו על צמרתה.

פראנק בעצמו מדגיש, שבהיותו בדזורדזוב אמרו לו תמיד, שתמיד ילך לרוהאטין על גבול פולין והוא נסע מיד לשם, „כדי להענות לצו אלהיו באהבה" [56]). שור ובניו הם האישים הבולטים ביותר בתנועה הפראנקיסטית, בימי הויכוח בלבוב בשנת 1759 וגם אחר כך.

---

52) בלבן, ע' 139.

53) כ"י phot 190, כרך I, ע' 62, סעיף 129.

54) דברי אב"ד בלבוב הרב ר' זאב וולף סאלאט בהסכמתו לספרו של הרב דוד משה אברהם (אד"ם) „מרכבת המשנה" פירוש רחב על המכילתא.
כ"י הספר שנדפס אך בשנת תרנ"ה היה נמצא בידיו והוא מסר אותו למורו הרב הלבובי ר' יוסף שאול נתנזוהן, ששמע הרבה על פעולתו מפי דודו הרב אברהם שלמה, שכהן אחרי אד"ם כרב ברוהאטין.

55) הקדמה לספר „מרכבת המשנה".

56) כ"י Phot 290, ע' 323.

שלמה שור עמד יחד עם קריסא בראש משלחת הפראנקיסטים לויכוח, הם ניהלו את מו״מ עם הכמר פיקולסקי, חתמו ב־16/5 1759 על כתב הבקשה, שהגישו לפרימאס לוביאנסקי, שהועבר גם לידי המלך הפולני אוגוסט ה־III בו דרשו ליישבם בצוותא בבוסק וגליניאני.

אמנם הסיבות שגרמו לויכוח בלבוב, לאחר מותו של החשמן דמבובסקי, נבעו מהמצב שנוצר ביחסים לגבי פראנק. עם מותו של דמבובסקי תוסלה חסותו על הכת.

הרבנים השתדלו לפקוח את עיניהם של השלטונות, על כך, שפראנקיסטים לא נמנו עם הנוצרים, ולכן בקשו לגלח חצי־פאת ראשם וחצי־זקנם, ואז התעללו בהם רבים וחלק מהם ברח לתורכיה ובתוכם אלישע שור הזקן מרוהאטין. „אזי נגזרה גזירה על כת ש״ץ לרדפם ולגלח זקנם וברחו לתורכיה גם שם לא הונח להם״ (ספר שימוש דף פ/ב.).

אחרי שספרו היהודים לתורכים על רוע מעלליהם, רדפו התורכים אחריהם ולקחו מהם את חפציהם, ואלישע שור בסוף 1757 „הוכה באכזריות חימה, ומת שם ונפל שדוד כדומן״ [57]).

כאשר ראה פראנק את יחסם של התורכים, יעץ לאנשיו לחזור לפולין, להתנצר ולשלוח כתב־בקשה לחשמן לוביאנסקי בלבוב, כי רצונם להתנצר ולעזוב את דת בעלי־התלמוד. ואז יצאו לבובה שלמה שור וקריסא לנהל את המו״מ ומאחורי הקלעים הציעו לערוך את הויכוח בלבוב, פה גם היסוד להגברת שנאתם של הפראנקיסטים ונקמתם ביהודים.

הפראנקיזם גרם נזק ליהודי החבל ההאליצאי ולא פחות מזה ליהדות פולין כולה לא רק על שום האנרכיה שהכניס בציבוריות היהודית, אלא גם ביחס של הפולנים ליהודים. דבר זה מתבלט מתוך ההחלטה מיום ה־16 במארס 1761, של הסיימיק בסונדובה וישניה, — שלו היה כפוף החבל ההאליצאי ורוהאטין בכללו — ובה נדרשו צירי גליל זה לסייע בסיים בוורשה בנקיטת אמצעים מיוחדים נגד היהודים. הצעד הזה מנומק בתוצאות הויכוח בין היהודים והפראנקיסטים בלבוב בשנת 1759, שהוכיחו, לפי דעת צירי הסיימיק, כי היהודים במקום להתנהג לפי תורת משה, עולבים הם תחת מסווה עבודת־הבורא באמונה הקטולית, בישו ובאמו, וכל מגמתם רק להחרים את „מולדתנו״. לכן, ניתנת הוראה מפורשת לציריהם לסיים להציע, שיאסרו על יהודי פולין וליטא את השימוש בספריהם ולצוות עליהם למסור אותם לביעור. נוסף לכך, יש לאסור עליהם את השימוש בשפה העברית בכתב ולהכריחם להשתמש בשפה הפולנית או הלטינית, ומשום כך, הכרחית גם סגירת כל בתי־דפוס ובתי־ספר עבריים. את תפילותיהם עליהם לערוך אך ורק בשפה הפולנית או הלטינית ובנוכחותם של שני כמרים. מי שיתנגד לכך יושם עליו עונש קשה [57a]).

---

57) יעבץ, ס׳ שימוש, דף 80.

57a) Akta gr. i z. t. XXIII, Anton Prohaska, Lauda ziemskie, wieszeńskie, lwowskie, przemyskie i sanockie. Lwów 1928, p. 416, Nr. 162 § 12. הנוסח המלא בנספחים

עד כמה שהצעה זו הובאה בפני הסיים בורשה לא ידוע.

בכל האירועים, שגרמו להגברת השנאה ליהודים ולהחמרת מצבם מלאו בני שור תפקידים ראשיים והיו עוזריו הנאמנים של פראנק, שידע גם לנצל את כשרם והשתמש בהם בפעולותיו ושליחויותיו. אמנם שלמה שור גרם לפראנק גם צרות, שהביאו אותו למשפט לפני בית־הדין הכנסייתי בוורשה, וזה פסק לו מאסר במבצר בצ׳נסטוחוב.

שלמה שור מרוהאטין, שאחרי התנצרותו המיר שמו ללוקאש פראנציסק וולוסבקי, — נשאר לאחר הויכוח בלבוב, עם עוד 5 פראנקיסטים בלבוב והוא ספר על פראנק לנזיר גאודנטיוס פיקולסקי, ששימש מורה למתנצרים. מתוך פטפוטו נודע לפיקולסקי כי הם רואים בפראנק לא רק נביא או עושה נפלאות, אלא את ישו, שנתגלגל בפראנק. הם מסרו לו שראו — בדמיונם — בראשו של פראנק את הנגעים של ישו.

פיקולסקי דיווח על כך לשגריר האפיפיור בורשה סרא (Serra). על יסוד הודעות אלו נאסר פראנק בורשה והועמד לפני בית־הדין הכנסייתי ובו נתגלו כל יתר הסודות של הכת. יחד אתו נאסרו שלמה שור וחבריו. אולם שור הצליח אח״כ להשתחרר. עם פראנק נשאר בצ׳נסטוחוב יאן וולובסקי. למרות המקרה האומלל הזה העניק פראנק לשלמה שור אמון מלא.

מבני רוהאטין שהצטרפו לכת פראנק, התנצרו, לאחר הויכוח בלבוב, בתקופת התנצרותם של הפראנקיסטים מ־12/9 1759 עד 15/11 1760 — 47 נפשות בלבוב ואחד בורשה. בין הראשונים מרוהאטין שהתנצרו ב־17/9 1759 היו הזקן בן ע״ג אליהו בן לייב ופייגה, זאב וולף, בנו של שלמה מרוהאטין, שקבל את השם אנדרזיי.

ממשפחת שור התנצרו, מלבד שלמה, אשתו בניו ובנותיו — יוסף, יאן, פליקס, מיכאל, לודביק, הנריק, טומאש עם נשותיהם וילדיהם, וכן קרובם יאן קאנטי רפאל וולובסקי מסטנוב.

שלמה שור (פראנצישק וולובסקי) ואחיו נתן ומיכאל נטע הם האפוסטולים (שליחים) של פראנק, הנוסעים בשליחותו לפטרבורג.

בשנת 1768 באה בחברת פראנצישק (שלמה) ופאבל וולובסקי, קבוצת נשים מרוהאטין, ובאותה שנה שלחו אגרות אל היהודים במורביה, בהומיה ופודוליה בקריאה לקבל את „דת אדום״, כי רק היא תוכל להביא הצלה ליהודים.

את בני וולובסקי מוצאים בכל שליחות ופעולה והם גם „הלמדנים״ שבין אנשי המחנה. הם המחברים את העלונים וחותמים על הפניות אל הקהלות.

מברין, שם גר פראנק, יוצאים שלמה־פראנצישק, יאן ומיכאל וולובסקי, בראשות משלחת לוורשה.

בדצמבר שלח פראנק לקושטא את יאן ולודוויק וולובסקי, יחד עם עוד שנים אחרים. מיכאל וולובסקי היה יחד עם פראנק בוינה, באופנבך רצה לוקאש פראנצישק וולובסקי לשאת את חוה, בתו של פראנק, לאשתו, אולם היא סרבה לו. יאן, מיכאל, יוסף וולובסקי היו מגייסים בורשה ובתורכיה כספים למען

[illegible]

אגרת כתובה בדיו אדומה של בני אלישע שור מרוהאטין: פראנצישק וולובסקי (שלמה), מיכאל וולובסקי (נתן נטע) ויענדזי דימבובסקי (ירוחם בן חנניה ליטמן מצארניקוזניץ) אל „בית ישראל המפוזרים במדינות זאקסן", אותו מכתב שהיה מופנה אל יהודי טטריה

[illegible]

נדפס בשנת 1914 ע"י ד"ר מ. וישניצר בכתבי האקדמיה למדעים בפטרסבורג בשם Poslanje Frankistów 1800 goda בשנת 1921. המכתב שהיה מופנה אל יהודי הונגריה פורסם ע"י ד"ר א. בראוור ב„השלוח" ירושלים, כרך כ"ב ל"ח חוב' ה'—ו'.

פראנק [58] בנו של שלמה, פראנצישק לוקאש היה מזכירו של המלך הפולני סטניסלב אוגוסט פוניאטובסקי.

בשנת 1761, הוענקה לו זכות האצולה עם השלט „אדום" (czerwony). בניו של פראנצישק 1) יאן קאנטי (1803—1864) [59] היה עורך־דין ידוע, מזכיר המדינה בממלכת פולין, וממחברי הקודכס האזרחי של ממלכת פולין.

בשנת 1839 קיבל מהצאר ניקולאי ה־I, זכויות אצולה ואות הצטיינות; בשנת 1861 היה המנהל הראשי של משרד המשפטים ופרופסור ודקאן הפקולטה למשפטים

58) Al. Kraushaar: Frank i Frankiści, t. 2, p. 11, 20, 33, 53, 91

59) הוא היחידי מכל הפראנקיסטים, שלא התבייש במוצאו היהודי ואף התגאה בו. כאשר פעם לעג פרופסור בסינט למוצאו היהודי ענה לו שהוא גאה על השתייכותו למשפחה יהודית, שעליה נמנו רבנים מלומדים כגון בעמ"ח „תבואות שור" והדגיש, שכל כשרונותיו הם רק בזכות מוצאו היהודי. הוא מביט בבוז על יריבו, שאבותיו היו בטח אבירים רוצחים שפלים — (Ignaz Bernstein, Brief an Adolf Jelinek. נדפס ב־ Juedisches Litteraturblatt 1882, Nr. 27, p. 107) ברנשטיין מוסר ג"כ שבפולין קוראים לפראנקיסטים „Mechesy" לפי דעתו זה נוטרוקון „מכ"ס" („מכת סניור סאנטו"). כידוע, נקרא פראנק בפי מאמיניו „סנור סנטו" senor santo (האדון הקדוש)

באוניברסיטה הורשאית. חיבר ספרי־מדע בשטח המשפט, היה ממייסדי הרבעון המדעי־הספרותי — Biblioteka Warszawska (2 גם אחיו תיאודור, שהיה קצין בצבא הפולני קיבל בשנת 1839 אותן זכויות שהוענקו ליאן; 3) גם לבנו השלישי — פליכס פראנצישק — הוענקו זכויות האצולה [60]).

נינו של אלישע שור, פראנצישק (1776—1844) היה ציר בסיים הפולני בשנות 1818, 1830/31 [61]). הוא ובניו לודביק וקאזימיר התבלטו באמיגרציה הפולנית בפריס והשפיעו לא מעט על הכיוונים הפוליטיים שלה.

לודביק (1810—1876) היה כלכלן ידוע, במלחמת פולין—רוסיה 1831, קצין תותחנים, אח״כ מזכיר משלחת הממשלה הפולנית הלאומית בפריס. אחרי המרד נשאר בפריס. משנת 1834 הוציא לאור בפריס יחד עם גיסו ליאו פושר (Faucher) (גם כן ממוצא יהודי), ירחון לחקר משפטים; מ־1839 פרופיסור. 1848—1875 נטל גם חלק פעיל בחיים המדיניים של צרפת.

קאזימיר הצטיין כקצין במספר קרבות במלחמת 1831.

משפחת וולובסקי היתה המעונפת והמסונפת ביותר מבין כל משפחות הפראנקיסטים. בראשית המאה הי״ט מנתה משפחתם עשרות אחדות של גברים ראשי משפחות. הם היו גם המוכשרים ביותר מכל צאצאי הכת.

רבים מהם הצטיינו בשטח המדיניות, הכלכלה והספרות הפולנית. [62])

ברוח תורתו של יעקב פראנק היו מתחתנים רק ביניהם לבין עצמם. החל משנת 1830 בניגוד למסורתם התחילו בנישואי־תערובת עם בנות האצילים הפולנים. משפחת וולובסקי היתה הראשונה שחתרה תחת המסורת וחיתנה את בניה ובנותיה עם צאצאי משפחות קטוליות מתוך להיטות לטשטש כל קשר וזכר למוצאם היהודי ולהשכיח שהם צאצאי אלישע שור מרוהאטין, „הנביא״ של יעקב פראנק.

ברוהאטין גופא נעלמו אחרי התנצרות הפראנקיסטים בשנת 1759 כל שרידי השבתאות והפראנקיזם.

---

60) Hrabia Borkowski: Spis szlachty Król. Polskiego, p.. 279

61) כאשר הוגשה בסיים 1830 הצעה להעניק ליהודים שווי־זכויות דיבר הוא נגד, בנימוק שאין עכשיו הזמן המתאים לדיון זה. העם הפולני צריך קודם כל להשיג את העצמאות ואחר כך יוכל לחשוב על שיפור מצבם של הקבוצות השונות Rostworowski: Dyarjusz sejmu 1830/31, t. 4, p. 6-8 הוא בעצמו תרם סכום כסף ניכר וציוד לצרכי המרד. אשתו טקלא היתה ממשפחת שור (וולובסקי). באמיגרציה היה פעיל בחוגים פוליטיים. כתב חוברת נגד הצאר ניקולאי L'Empereur Nicolac et la-Constitution polonaise de 1815, Paris 1832. היה מידידיו של אדם מיצקביץ׳ וממתנגדיו של הדמוקרטים עם ללבל בראש.

62) רשימה מפורטת ב: Teodor Jeske-Choiński: Neofici Polscy, Warszawa 1904, p. 100—103.
Mateusz Mieses: Polacy Chrześcijanie pochodzenia żydowskiego, Warszawa 1938, t. II, p. 257—285.

ה. רבנים — המפקד בשנת 1765.

מהרבנים שישבו על כסא הרבנות ברוהאטין בימי פולין העצמאית העתיקה ידועים לנו:

בראשית המאה הי"ח שימש ברבנות הרב ר' אברהם ליברס בנו של ר' זלמן ליברס פרנס בקהלת לבוב, שהיה נינו של הרב באוסטרהא ר' יוסף בן מרדכי גינצבורג בעמ"ח לקט יוסף (פראג תמ"ט)[62א].

הרב דוד משה אברהם, בשמו המקוצר ר' אדם[63], שכיהן כרב במחצית המאה הי"ח ונתפרסם, לא רק כלמדן, אלא כלוחם אמיץ נגד הפראנקיזם. בימי התפשטות הפראנקיזם בעירו בתמיכתה הפעילה של משפחת שור, גילה ר' אד"ם אומץ־לב וכח רוהני ו„לחם בזרוע עוז עם חבר מרעים" שבראשותו של אלישע שור. הפראנקיסטים לא נרתעו אפילו מלהלשין עליו בפני שלטונות המקום ולתבוע את גירושו מעיר רוהאטין. צאצאיו וכן משפחתו של הרב הלבובי ר' יוסף נתנזון ידעו לספר על הקשיים שבהם נתקל במאבקו עם אוהדיו של פראנק.

כרב הצטיין בידיעותיו העמוקות וביושרו.

בשנת תק"ו (1745) נתן את הסכמתו לספר „מילי דאבות" שיצא לאור בלבוב בשנת 1746 [64]). עמד בחליפת מכתבים עם גדולי דורו ותשובותיו נדפסו בחיבוריהם.

הוא כתב ספר „מרכבת המשנה" [65]) ועליו הסכימו הרב הלבובי ר' חיים כהן רפפורט, הרב יצחק לנדאו, שהיה רב בזולקווא ואחר־כך בקראקא. אולם הספר לא נדפס בחייו ונשאר גנוז קרוב למאה וחמישים שנה ככ"י בידי המשפחה.

נכדתו טעמא הנשואה ליחזקאל גולדשלאג, ביקרה אצל הרבי מבלז' וכשנודע לו שהיא נכדתו של ר' משה דוד אברהם הטיל על הנכדים להוציא בדפוס את ספרו של אביהם־זקנם.

הנכדים, בראשותו של משה נאגלברג קיימו בשנת 1892 את הבטחתם לרבי

62א) ד. מגיד — תולדות משפחות גינצבורג, פטרבורג 1890, ע' 224; מ. ביבר — מזכרת גדולי אוסטרהא, ברדיצ'וב 1907, ע' 89.

63) עליו: ההקדמות בספרו „מרכבת המשנה", לבוב תרנ"ה ומאמרו של הרב ראובן מרגליות לזהותו של ר' אד"ם ב„מישור" תשי"א, גל' ס"ד, עמ' יד—טו. הרשימה ב: Rahmers: Juedisches Literaturblatt 1885, Nr. 38

64) Dr. Leopold Loewenstein: Index approbationum, Frankfurt a/M 1923, p. 46, Nr. 802.

65) להלן שער הספר (ראה צילום בעמ' 74)

מרכבת המשנה

ביאור רחב על המכילתא דר' ישמעאל מרב האי הגאון בוצינא קדישא קדוש אלהים כש"ת מוהר"ר דוד משה אברהם זללה"ה איש טרויש אשכנזי זללה"ה האב"ד דק"ק ראהאטין

לעמבערג. הובא לדפוס ע"י הרבני הנגיד מוהר"ר יחזקאל גאלדשלאג נ"י בדפוס של הנגידה מרת פעסיל באלאבאן תח', בשנת תרנ"ה לפ"ק.

מבלז'. המבצעים את מפעל ההדפסה היו — משה נאגלברג ובניו יודל ואיצי נאגלברג, חתנו אפרים שטרוהל, יחזקאל גולדשלאג ואשתו טעמא. הספר יצא לאור בלבוב בשנת תרנ"ה עם הסכמות של הרב הלבובי ר' יוסף שאול נתנזון[66] (ה„שואל ומשיב") והרב ר' זאב (וולף) סאלאט, שבידו היה נמצא כתב־היד של „מרכבת המשנה". לפי הרב מרגליות, במאמרו המצוטט לעיל, חיבר גם ספר „תפארת אדם" ועוד כמה ספרים, שנשארו בכ"י.

שנת לידתו ופטירתו אינם ידועים לנו[67]. הוא נפטר ברוהאטין והשאיר משפחה ענפה, שהתגוררה אף היא ברוהאטין. אחריו כיהן כרב ר' אברהם שלמה, דודו של הרב ר' יוסף שאול נתנזון[68].

אין לנו נתונים על תקופת פעולתו. הוא ישב רק שנים אחדות על כס הרבנות, כי בשנת 1765 התם על רשימת מפקד האוכלוסיה היהודית ברוהאטין בשם הקהילה

---

66) הרב סאלאט כותב על המחבר, שחתם „הק' דוד משה אברהם בא"א מו'[1]) מוהר"ר[2]) צדוק ז"ל היה איש טריוויש אשכנזי".
„הגאון הגדול איש אלקים קדוש מוהר"ר אברהם דוד משה זלה"ה[3]) אבד"ק ראהאטין הוא האיש אשר לחם בזרוע עוז עם חבר מרעים והניף חרבו חרב לד' ויכם עד חרמה הלא המה מרשעים הטמאים אשר אחזו דרכם דרך רשע ש"ץ ימ"ש ובראשם הרשע הטמא אלישע (שור) שר"י[4]) אשר קִנֵּנו אז בעיר ראהאטין ונקרא אלישע מראהאטין כנודע לכל קורא בספר הקנאות לרבינו יעבץ ז"ל. כ"ט מרחשון תרנ"א לפק פה לבוב".
בידו של הרב סאלאט היה גם מכתב של הצדיק ר' יהושע מבעלזא בו הרבה לספר בשבח הרב ברוהאטין.
הרבי מבלז ספר גם לרב סאלאט ש„עיניו ראו עוד שני חיבורים מהגאון המחבר ז"ל בכתב־יד ומצוה על כל מי שנמצא תחת ידו להביאם לדפוס ולהוציאם. אולם כתבי־היד לא נמצאו ולא נדפסו.
1) בן אדוני אבי מורי ורבי; 2) מורינו ורבינו הרב רבי; 3) זכרונו לחיי העולם הבא; 4) שם רשעים ירקבו.

67) נכדי המחבר מספרים בהקדמתם לספרו, שאחרי מאבקו עם הפראנקיסטים בא אליו הבעש"ט:
„והנה זקנינו ספרו לנו כי הקדוש מרן הבעש"ט זלה"ה בא אליו בכבודו ובעצמו והודיעהו כי על ידו שלחו מן השמים להחזיק לו טובה וחנות על קנאתו קנאת ד' צבאות הנ"ל כמאמר הכתוב למרעה בעת קנאה פנחס בן אליעזר בן אהרן הכהן הנני נותן לו את בריתי שלום".
כן נמסר בהקדמה זו:
המו"ל של הספר (ממשפחת נאגלברג) מוסר בהקדמתו: „שמעתי מפי זקנינו אשר אבותיהם ספרו להם, כי הבעש"ט זלה"ה טרם נלקח ארון אלקים בעל המחבר למרום, בא לפניו לבקרו ולשמשו בשימוש תלמידי חכמים ואמר הבעש"ט להרב המחבר: רבי ברכני, וסמך שתי ידיו עליו וברכו, ואחרי אשר הלך מאתו לדרכו אמר הבעש"ט זלה"ה שמע מינה נח נפשיה דרב כי ראיתי כמליא של מעלה יצאו לקראתך ושמעתי כי הגדולים אשר בדורו קראוהו בשמו ר' אדם".
אם פגישתו של הבעש"ט עם הרב אדם אינה שייכת לעולם האגדות, כי אז נפטר הרב בין השנים 1759—1760. הבעש"ט נפטר כידוע בשנת 1760.

68) הרב אורי זאב סאלאט מוסר בהקדמתו:
הרב נתנזוהן ספר לו, כי דודו הגאון אברהם שלמה ז"ל היה רב דק"ק רוהאטין אחרי הרב המחבר זלה"ה וסיפר עליו מעשים נוראים אשר ראה ברוח קדשו".

הרב יצחק בן אהרן. (Icko Aronowicz) הוא נתן בשנת 1766 הסכמה לספר „אהל מועד" — חידושים על סדר מועד להרב מאוליינוב ר' יוסף יאסקי, שנדפס בשנת 1767 בפרנקפורט דאדר 68a).

*

כידוע היו מסונפים לרוהאטין היהודים בשתי עיירות — פודקאמין וסטרטין. במפקד זה, שבוצע ברוהאטין על־ידי הועדה הממשלתית ב־14/2 1765 נמנו:

בעיר רוהאטין	742 נפשות	ו־55 ילדים מתחת לגיל שנה
בשתי עיירות פודקאמין וסטרטין	200 "	25 "
ב־40 כפרים המסונפים לקהלת רוהאטין 69)	295 "	30 "
בס"ה	1237 נפ'	110 ילדים

בסך־הכל היו בעיר רוהאטין 797 נפשות (מבוגרים עם ילדים) ובסניפים — 550 נפשות; ביחד 1347 נפשות.

	מבוגרים	תינוקות
Podgrodzie	7	1
Ruda	5	1
Kliszczówna	8	1
Firlejów	6	—
Korzelica	7	—
Hulków	5	—
Janczyn	8	1
Potok	5	—
Czerce	11	1
Sołoniec	5	1
Wirzbołówka	3	—
Pusiatynce	6	1
Łuczyniec	9	2
Babuchów	5	—
Koniuszki	9	—
Ujazdów	2	1
Obelnica	5	—
Kunaszów	4	—
Zelibory	3	1
Lipica górna	3	1
„ dolna	5	1
Swistelniki	10	—
Szumlany	19	1
Sławentyn	29	3
Sarnki	7	1

68א) Dr. Leopold Loewenstein l. c. p. 82, Nr. 1473

69) בפודקאמין נמנו 117 נפשות ו־13 ינוקות — ביחד 130 נפשות.
בסטרטין — 83 מבוגרים, 12 תינוקות — ביחד 95 נפשות.
ואלה הם הכפרים בהם היו גרים יהודים:

	מבוגרים	תינוקות	
Żółczow	12	—	
Danilcze	4	1	
Czesniki	13	2	
Lopuszno	5	—	
Dusanów	5	1	
Kutce	4	1	
Zalipie	2	1	
Psary	2	—	
Doliny	4	—	
Dechowa	4	—	
Załanowce	7	—	
Dziczki	7	1	מסונפים
Bieńkowce	11	—	לפודקאמין
Fraga	4	1	
Dubrniow	22	4	מסונף לסטרטין

(Dr. M. Balaban: Spis Żydów i Karaitów ziemi halickiej i powiatów trembowelskiego i kołomyjskiego w r. 1765, Kraków 1909, p. 10-11.)

אין לנו פרטים על הרכבם המקצועי של יהודי רוהאטין בתקופה זו.

אולם מתוך מפקד, שנעשה בישוב היהודי ביאזלוביץ וזאלשציקי בשנת 1772 — שתי עיירות דומות במבניהן לרוהאטין — נוכל ללמוד בהשוואה את ההרכב המקצועי של היהודים ברוהאטין, שלמעשה לא היה שונה מזה שבעיירות הללו. לפי המפקד הזה היו:

	ביאזלוביץ מ־968 נפשות מועסקים	זאלשציקי מ־859 נפשות מועסקים
סוחרים במשי	2	1
הנוונים	10	25
מוזגים בעיר	27	25
רופא (חירורג)	1	—
צורפי זהב	2	—
צורף נחושת	1	—
חייטים	11	17
אופים	3	3
קצבים	2	6
הוכרי בתי־מרזח	26	—
חוכרים אחרים	7	7
סרסורים	2	—
משרתים	19	25
משרתות	10	10
בעלי־מרחץ	—	2
זקנים, חולים על קצבות [70]	14	2
אורחים פורחים	46	36

70) ד"ר אברהם יעקב בראוור: יוסף השני ויהודי גאליציה, השלח, כרך כ"ג. חוב' ב', ע' 147—148.

מתוך המספרים אנו למדים, שמישוב יהודי בן 968 נפש ביאזלוביץ היו למעשה רק 60 ראשי־משפחות בעלי מקצועות, 14 זקנים וחולים, 46 אורחים פורחים מחוסרי פרנסה, 19 משרתים ו־10 משרתות.

מספרים דומים נתונים גם בזלשצ׳יקי, מ־859 נפשות היו עסוקים 79, 25 משרתים ו־10 משרתות 2 חולים ו־36 אורחים פורחים מחוסרי פרנסה.

ויש להניח, שהרכב דומה היה גם ברוהאטין, פרט לשינוי אחד, כיוון שכאן נוסף עליו גם מספר בעלי־מלאכה.

בשנים האחרונות של השלטון בפולין העצמאית — החל משנת 1763, סבלה רוהאטין, מפלישות ומעברים של צבאות זרים, ביחוד של הרוסים; אחרי כן מחיילות הקונפדרציה, עד שהצבא האוסטרי תפס אחרי חלוקת פולין הראשונה — בשנת 1773, את כל החבל ההאליצאי.

ו. תחת השלטון האוסטרי

רוהאטין נכללה בדיסטריקט זלוצוב עם הסטרוסט טאנהאוזר בראש. זלוצוב הועלתה בשנת 1787 לדרגת עיר המחוז ובכך התחילה גם תקופת התפתחותו של המחוז.

בניגוד לפקידות האוסטרית שהועברה ע״י הממשלה הוינאית לגליציה לא היה שר המחוז טאנהאוזר גרמניזטור, אלא אוהד לפולנים ומעונין לבסס את פעולתו על בסיס כלכלי יציב. הוא דאג להקלות במסים וחיפש אפשרויות לשיפור מצבה הכלכלי־החברתי של האוכלוסיה.

בשנים הראשונות של הכיבוש האוסטרי היה מצב יהודי רוהאטין קשה כמובן, ראשית, בשל הקשיים שבהסתגלותם הלא מידית לתנאים החדשים שהיו שונים מאלה שבפולין. במשך ארבע שנים עוד נשאר מבנה הקהלה, כפי שהיה בימי פולין, אולם אחרי פרסום תקנון היהודים — Judenordnung — של הקיסרית מריה תרזיה מ־16 ביולי 1776, תקנון היהודים של יוסף ה־II מ־27 במאי 1785 ותקנון הסובלנות מ־7 במאי 1789, שהסדירו הסדר־קבע את ענייני היהודים בגליציה כולה, בא שינוי מכריע בחיים הקהילתיים.

הקהילה היתה מאורגנת על יסוד התקנונים הנזכרים. בראש הועד ברוהאטין — כמו ביתר הקהלות הבינוניות והקטנות — עמד ועד (קהל) מורכב ראשים נבחרים, בעל סמכויות מוגבלות מאוד והוא חייב היה להישמע ולהיכנע לכל דרישה של שלטון המחוזי (Kreisamt). הקהלה היתה אחראית לכל מסי הממשלה המוטלים על היהודים, להצבת טירונים לצבא וכד׳.

לפי התקנון היהודי משנת 1776 היה ועד הקהלה מורכב מ־6 חברים ולפי התקנון של יוסף ה־II הוקטן מ־6 ל־3 חברים, שנבחרו ל־3 שנים — פרט ללבוב וברודי, ששם נקבעו 7 חברים.

זכות הבחירה האקטיבית ניתנה לראשי המשפחות, ששלמו במשך שנה שלמה לפני הבחירות מס־נרות־שבת מ־7 נרות, וזכות הבחירה הפסיבית ניתנה לראשי־

משפחה הגרים ברוהאטין, הנודעים בשמם הטוב, יודעי קרוא וכתוב גרמנית ושהעלו במשך שנה שלמה לפני הבחירות מס־נרות מ־10 נרות־שבת.

מלבד ראשי־הקהלה, נבחרו ראשי חברה קדישא, ממונים על בתי־כנסת, בית־חולים ורואי־חשבונות.

מנגנון הפקידות של הקהלה היה מורכב: ממזכיר הקהילה (סופר), שמש הקהילה, חזנים, שמשי בתי־כנסת, שוחטים וקברנים. הנהלת ענייני הדת היתה בידי הרב, שנבחר גם על־ידי בוחרי הקהילה לשלוש שנים, אולם לפי התקנון משנת 1785 בוטלה משרת רב־הקהל ובמקומו הורשו מורי־דת (Religionsweiser) וחזנים בלבד. כל מחוז נקבע לו רב־המחוז (Kreisrabbiner) שלו. ברוהאטין היה רק מורה־דת בעל כל הזכויות השיפוטיות. מצב זה נמשך רק עד ביטול היוריסדיקציה היהודית ובתי־הדין הרבנים, לפי הוראות השלטונות המרכזיים בוינה מ־25 באוגוסט 1783 ו־23 במאי 1784.

לפי התקנון מ־7 במאי 1789, קבלו ראשי הקהילות משכורת מכספי־הקהילה הנגבים ממסים ועל כן גברה ההתרוצצות בשעת בחירת ראשי־הקהל.

עוד בימי האוטונומיה היהודית בפולין היו רבים משתוקקים לכבוד של פרנס־הקהלה. גם ברוהאטין לא עברו הבחירות לקהלה ללא אופוזיציה, ללא תלונות והלשנות על הנבחרים והאשמתם בהטלת מסים שלא כדין, כי, למעשה, מטילים הם את כל עול המסים על השכבות שאינן אמידות וחסים על עצמם ומשפחותיהם, ואינם מטילים עליהם מסים כלל[70א], על רקע זה פרצו גם מדי פעם ופעם מריבות והתנגשויות שזימנו עילא למלשינים, לאכול קורצא בפני השלטונות, בכל מיני בדיות ודילטוריות. כל יהודי החייב־מסים ניתן לו פנקס־המסים (Steuerbuechel). משנטלו ממנו את הפנקס בשל התנגדותו לקהל או בשל „פשע" אחר, הביא הדבר למחיקתו מתוך הקהלה. לא אחת בוימו מקרים כאלה, כשרצו ראשי הקהלה להפטר מאנשים בלתי רצויים להם ומאוהדי האופוזיציה. ברוהאטין קרו מקרים כאלה בשנים 1781—1794, ואף בשנות העשרים של המאה הי"ט.[71]), כפי שלמדים מתוך רשימות ארכיוניות.

הרב ברוהאטין קבל משכורת שנתית בסך 86 פלורין ודירה חפשית[72]).

רוהאטין היתה בימי פולין עיר מלכותית ולא פרטית כרוב הערים והעיירות ברייסין המזרחית המאוכלסות ישוב יהודי יציב.

זמן קצר אהרי הכיבוש, התחילה הממשלה האוסטרית למכור את הנכסים המלכותיים ובכללם גם ערים. עד 1783 נמכרו נכסים כאלה בסך 5 מיליון פלורין.

באופן כזה רצתה הממשלה ליזום את פיתוח הערים, וכאמצעי בדוק לכך ראו תושבי הערים את הרחקתם של היהודים או לכל הפחות, הקטנת מספרם. לאחר בדיקה באו השלטונות לידי מסקנה, שדבר זה עלול להרוס את הערים,

---

70א) ארכיון משרד הפנים בוינה: IV T 2 Carton 2601

71) ארכיון משרד הפנים בוינה: Protokolle Galizien

72) Michael Stoeger: Darstellung der gesetzlichen Verfassung der galizischen Judenschaft. Lemberg 1833, Vol. I, p. 85.

כי פרט ליהודים, אין גורם כלכלי אחר שיוכל לקיים את הערים, והם העורק החיוני בכלכלתה של כל עיר ועיר.

השלטונות הכירו בכך שיש משום אכזריות בתביעתם; „דומה שדבר זה אכזרי הוא במקצת, אולם הנסיבות עושות אותו להכרחי, אלא אם כן יוותרו על שיפור הערים״ [73].

בראשית הכיבוש היתה רוהאטין כלולה במחוז זלוצוב, בראשותו של שר המחוז טאנהאזור, פקיד דורש־טובה לתושבים, אדמיניסטראטור יעיל, שהיה משתדל, כי כל סכומי המסים ישולמו בזמנם ואמנם במחוזו לא היו כל פיגורים בשטח זה.

הוא הכיר ביעילותם־הכלכלית של היהודים והתנגד לגירושם מערי מחוזו או מחכירות, הם, מתוך הדגשה, שעל־ידי כך עלול להיווצר חלל ריק בחיים הכלכליים. בשנות השמונים נכללה רוהאטין במחוז בז׳זאַני.

בשנת 1774 העלו השלטונות את מס הגלגולת, שגובהו היה בפולין 30 קרייצר — לגולדן אחד. מס זה הוחזק גם בתקנון היהודים משנת 1776, אולם לא *כמס־גלגולת אלא בשם מס־סובלנות* (Toleranzsteur) בסך 4 גולדן *למשפחה*, נוסף למס זה, הוטל על היהודים מס־הכנסה בסך 4 גולדן למשפחה, מס זה נגבה גם לפי גודל ההכנסות, וכן נגבו גם דמי־נשואין, לפי הרכוש. חלוקת מכסת המסים נעשתה לפי הקהלות והללו חלקו את המסים על חבריהן.

בשנת 1784 ביטל הקיסר יוסף ה־II את מס־ההכנסה והרכוש ובמקומו נקבע:

I. מס בתים ארצי (Landes-Domestical Beitrag) בסך גולדן אחד מכל משפחה.

הפיקוח על מס זה נמסר לפקידים מיוחדים, שנבחרו על־ידי השלטונות בקפדנות יתירה.

II. דמי־נשואין — הוחלף אחר־כך במס־נישואין בג׳ דרגות:

א) בעלי־מלאכה ושכירים שלמו בעד הבן הראשון 3 דוקאטים, בעד השני 6 ובעד השלישי 12, אם אמדו את הכנסתם השנתית ב־100 גולדן ובמקרה שאמדו אותו יותר שלמו כפליים.

ב) העובדים בשרות ציבורי שלמו בעד הבן הראשון 12 דוקאטים, בעד השני 24.

ג) העוסקים במסחר והקשור בה, בעלי־הכנסה שנתית פחות מ־400 גולדן, שלמו 20, 40, 80 דוקאטים.

חקלאים יהודים היו פטורים ממס־נשואין.

III. מס־בשר כשר לפי סוגי הבשר.

בשנת 1789 שוחררו העוסקים בחקלאות מתשלום מס־סובלנות.

לפני תקנון היהודים של יוסף ה־II (1789), נקבעו נוסף למסים הנ״ל עוד:

73) „Es scheint zwar dieses etwas hart zu sein, allein die Umstaende machen es notwendig oder man muss auf die Verbesserung der Staedte Verzicht thun."

1) מס חד־פעמי על כל בית־כנסת חדש והקמת בית־עלמין חדש בסך 200 גולדן ותשלום שנתי בסך 100 גולדן.

2) דמי־מנין בסך 50 גולדן לשנה.

בשנת 1797 בוטל המס הדומסטיקאלי ובמקומו נקבע מס־נרות־שבת. נוסף לזה מס־השלמה (Ergänzunssteuer). במקרה, שההכנסות ממס־בשר ומס־נרות לא היו מספיקות, כוסה הסכום החסר על־ידי מס־תוספת.

3) מס מיוחד (Extrasteuer) תחליף למס־הכנסה של הנוצרים.

כל יהודי ויהודיה היו חייבים במס־נרות.

ממס זה היו משוחררים: א) אלה העוסקים רק בחקלאות, ב) אנשי צבא ורעיותיהם, ג) אלמנות של אנשי צבא, ד) רווקים ורווקות החיים בבית הוריהם אפוטרופסים, קרוביהם או ידידיהם, ה) עוזרים מסחריים, שוליות, שכירי־בית, רווקים או אלמנים.

בנוסף על המסים האלה שחלו אך ורק על יהודים וצויינו כמסים יהודיים — *(Judensteuer) שלמו מס־אכסון, מס מגרשים, וכן גם מסי־העיר והקהלה.*

עם קביעת מס־הבשר, שהיה כרוך ברווחים גדולים, התחילו מריבות־ממש בכל קהלה. המס היה נתון במונופולין לחוכר־המס וניתנה לו סמכות, להעלות את מס־הכשרות ולאסור על קצבים רבים את השחיטה. על ידי איסור כזה יכלו אותם הקצבים, שעבדו יד־ביד עם החוכר להעלות את מחירי הבשר כרצונם — דבר שעורר את חמת האוכלוסיה וביחוד של דלת העם, המוסתת על־ידי הקצבים המוחרמים, שאיסור־השחיטה קיפח את פרנסתם.

אירועים כאלה התרחשו בכל קהילה וקהילה והיוו גורם לשנאה וטינה הדדית ולהחרפת היחסים החברתיים בין אדם לרעהו.

פרט לחומרת המסים עצמם יש לציין גם את אופי גבייתם. זו היתה מבוצעת בתקיפות ובאכזריות ולא פעם בסיוע פרשים צבאיים ושוטרים, שהפקיעו בלי רחמים חפצים ורהיטי־בית ולא נמנעו גם מסחיטת כספים.

חוכרי־המסים היו עפ״י רוב גם פרנסי הקהלה והשלטונות היו מפנים נגדם את זעם האוכלוסין.

לפי החישובים שנעשו על־ידי שר המחוז זלוצוב בשנת 1806, שילמה משפחה יהודית, רק ע״ח המסים היהודיים העיקריים בממוצע את הסכומים הבאים:

מס־נרות 6 פלורין לשנה

מס בשר עד 15 פלורין

מס סובלנות 4 פלורין

מס מיוחד 5 פלורין = בסך־הכל 28 פלורין[74].

סכום שהעיק קשה על כל ראש משפחה.

לעזרתה של קהילת רוהאטין עמד לבלר בעל התואר הרשמי — Jüdischer Amtsschreiber נוצרי מטעם המינהל היהודי (Judendirektion).

---

74) דו״ח של שר המחוז זלוצוב מ־14/8 1806 — Teki Schneidera בארכיון הכללי לתולדות ישראל. מיקרופילם — H. M. 7.905

מ־1/11 1779 עד 1/5 1785 מלא תפקיד זה יוהאן סילבה (Silva). לפני התמנותו ללבלר הקהלה היה סמל־איכסון ואספקה בגדוד חיל־רגלים, קיבל משכורת שנתית בסך 200 פלורין. במאי 1785 לאחר חיסול המינהל היהודי פוטר בלי פיצויים, כי נתמנה למבקר במחוז ברז׳אני. מלבדו עבד גם לבלר כשכיר יומי [75].

מלבד עול ההיטלים והמסים הוטלה על קהלות גליציה ובכללן רוהאטין, ההתחייבות לסלק את החובות מימי האוטונומיה היהודית בפולין, חובות הגופים המרכזיים — ועד ארבע הארצות, ועד הגלילות, וכן של הקהלות היחידות.

עוד בימי פולין, בשנת 1764, הוטל על ועדת האוצר לחסל את חובות המוסדות היהודיים. ב־22/4 1766 קבעה ועדת הפירוק בחוזר מיוחד, שיש לגבות מהיהודים 3 זה׳ לגלגולת לשם סילוק החובות של הועדים. כאשר לא נענו לדרישה זו חזרה ועדת הפירוק על דרישותיה, במודעה מיום 21/3 1767, כי בינתים הלכו החובות וגדלו, בגלל דיחוי סילוקם — ותוספת רבית וקנסות [76].

במודעה זו צויינו הקהלות ברייסין, שלא הכניסו את תשלומיהן. בינתים חלה חלוקת פולין הראשונה ואתה סופחה רייסין ורוהאטין בכללה לאוסטריה.

גם המוסדות האוטונומיים ברייסין חוסלו בעודם עמוסים חובות לכנסיות, מנזרים, מוסדות יהודיים ואף לאנשים פרטיים.

אחרי חלוקת פולין נקבע בהסכמים של המעצמות המחלקות שעליהן להסדיר את החובות החלים על שטחיהם. בגליציה מינו השלטונות האוסטריים ועדת פירוק מיוחדת (Liquidationskommision) ובה יועץ הגוברניום ארנסט פון קארטום, יוסף באום פון אפלסהופן, יועץ הנהלת החשבונות, יוסף מילבאואר.

על הועדה הוטל לקבוע את סכומי החובות ואת שמות בעלי־החוב, לסדר רשימות מפורטות ולהציע את דרכי גבייתן מהקהלות ע״י המינהל היהודי. בעלי חוב נדרשו להגיש במשך 4 ובחו״ל — במשך 6 חדשים למשרדי המחוזות את רשימת החובות שניתנו לפני ה־6/12 1772. לבעלי־החוב הובטח תשלום כל החוב החל מ־1/8 1785 בתוספת של 5% רבית [77].

בישיבתה מיום 26 ביולי 1786, הוגשה מטעם הנהלת החשבונות לועדת הפירוק רשימה מלאה של חובות היהודים בצירוף המיסמכים, וכ״כ רשימת בעלי־החובות. החובות הגיעו ל־602.285 פלורין. כדי להקל את התשלומים, קבעו השלטונות, שעל הקהלות להעמיד לרשות קרן־החובות את ה„קורובקא״, ז.א. את הקרייצר שהיו גובים מבשר־כשר.

---

75) המסמך: Teki Schneidra Personal — Stand Nr. 26 במיקרופילם H. M. 7905.

76) ישראל היילפרין: פנקס ועד ארבע ארצות, ירושלים תש״ה. p. L XX VII — L XXXIII.

77) Hofdekret vom 26.VI.1785.

לפי רשימה זו, היתה קהלת רוהאטין חייבת לכנסיה המקומית 125 גולדן ולמנזר הדומיניקנים 1250 גולדן, לפירלאָיוב עוד ממרס 1735 — 300 פל׳, וחוב שני לפירלאיוב משנת 1735 בסך 75 פל׳ [78]).

מלבד הסכומים הללו, חל על רוהאטין להשתתף בתשלום בסך 34.654 זה׳ פול. לסילוק החוב של קהלות רייסין ליעקב זליקוביץ וצדוק מאירוביץ. אחרי משא־ומתן ממושך ביניהם ובין מינהל היהודים בגליציה (Judendirektion) בתיווך השלטונות הגיעו ב־28/1 1781 לפשרה, שיש לשלם 14,500 פלורין, שחולקו על הקהלות.[79]) ע״ח סכום זה שילמה קהלת רוהאטין 63 פלורין 10 קר. [80]) את החובות היתה צריכה לשלם קהלת רוהאטין במשך חמש שנים [81]).

נוסף להשלומים הנ״ל — מסים, סילוק חובות, הוטל על היהודים בשנות מלחמות 1794—1799, לרכוש ניירות־מלווה־מלחמתי.

בשנת 1784 הוחמר המצב ע״י פרסום גזרה חמורה, ולפיה נקבע, שכל יהודי המפגר בתשלומי מסים במשך 3/4 שנים, צפוי לו מעמד של Betteljude (ארחי ופרחי), הנתון בכל רגע לגירוש מתחומי עירו וגליציה כולה.

נוצר מצב של פחדים וחששות מפני הלשנות, כי תמיד נמצאו יהודים ולא־יהודים, שאכלו קורצא בפני השלטונות על „הסתרת" אורחים ופורחים, על קיום נישואים חשאיים; תמורת דילטוריה זו קבלו דמי־הלשנה (Denuntiationsgelder).

בסביבות רוהאטין הסתובבו — כפי שלמדים מרשימות ארכיוניות — מלשינים ואף פקידים שעסקו בהלשנה כדי לזכות באתנן זה, וחייבים היו לשלם להם דמי „לא יחרץ".

המצב הגיע עד כדי כך, שבשנת 1789 פקד משרד המחוז בז׳זאן לגרש 1050 משפחות מעריו וביניהן גם מרוהאטין.

דבר זה נראה מסוכן גם לשלטונות וינה, והם הוציאו ב־9/3 1789 הוראה, שגירושים עקב פיגורים בתשלומי מסים יבוטלו בתקנון היהודים, שעמד אז לדיון הממשלה [82]).

---

78) Teki Schneidra H. M. 7096 Passiva der Jüdischen Gemeinden.

79) „ „ „ „

80) Teki Schneidra ארכיון ממלכתי בקראקא
M. H. 7096 בפוטופילם בארכיון הכללי לתולדות ישראל

81) Wiener Staatsarchiv, Staatsratsakten 1789, Nr. 1835.

82) „Es wird erinnert dass die Ausserlandesbeschaftung der mit ¾ jaerigen Steuerzahlungen in Rueckstand haftenden Juden durch die naechste kundmachende neue Judenordnung aufgeschoben werden soll, daher den Brzezaner Kreysamte mitgegeben werden könne, auf die Abschafung der so betraechtlichen Zahl von 1050 Familien, die sich in diesem Falle befinden, bei gegenwaertigen Umstaenden nicht zu dringen und seyen die Zurückbleibenden allerdings in die Militaerbeschrelbung einzuziehen und benoetigenfalls zum Militaerfuhrwesen abzuegeben".

(Protokolle Galizien 1789, Maerz, 3.)

בשנת 1782 הציע הועד של נציגות המעמדות בגליציה (Wydział Stanowy) להרחיק את היהודים מכל חכירות (ארנדות).

הממשלה המרכזית בוינה ניצלה את יזמת הועד ונתנה פקודה להרחיק את היהודים מחכירות ומענפי מזיגה [83].

ממחוז ברזזאני הורחקו יהודים במספר רב של כפרים.

בנוסף להרחקת היהודים מחכירת בתי־המרזח, הוצאה בינואר 1785 הוראה, שיש לאסור על היהודים את החכירות הבאות: 1) של אחוזות, 2) שדות שאינם מעובדים בידי יהודים, 3) טחנות, 4) בתים בערים המיועדים למתישבים הגרמנים, 5) דמי־שוקים ודוכנים, 6) דמי המחוזות, 7) סמלים של כספי האחוזות, 8) של הכמורה, 9) טבק, 10) ייצוא מלח וכן כל חכירות של בישול בירה, ייצור עצי־בנייה, דמי־מידות ועגלות, דמי כבישים. בהוראה, שפגעה קשה גם ביהודי רוהאטין, מכיוון שמספר לא קטן מהם היה מועסק במישרין או בעקיפין בענפי הכלכלה הנ״ל — הודגש, שתוך ג׳ שנים עד סוף 1787, יש להעביר את החכירות מיהודים לנוצרים [84].

מיד פתחה קהלת לבוב — בשיתוף עם הקהלות בגליציה המזרחית — בפעולה שתדלנית בלבוב ואף בוינה, אולם ללא הצלחה.

בשנים 1785—1793 השתדלו הקהלות לבצע מעין מדיניות משותפת להגנת האינטרסים הכלכליים שלהם ולהגביל את תחומי האיסורים וההגבלות.

צעדים אלה נתקלו בהתנגדות חריפה מצד השלטונות המחוזיים והארציים והביאו לידי כך, שועדת החצר (Hofkommission) בוינה הציעה בשנת 1794 להוציא איסור מפורש על היהודים ולמנוע מהן כינוסן כלל של מספר קהלות יחד [85]. תקופה זו מצטיינת גם בסכסוכי קהלת רוהאטין עם סניפיה בענין תשלומי מסים וכדומה.

בשנת 1788 נערך מפקד, אולם ממנו ידועים לנו רק מספרי היהודים מכל המחוז ברזזאני ואין פרטים על יהודי העיר רוהאטין גופא.

---

83) Dr. W. Tokarz: Galicya w początkach ery Józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z r. 1783. Kraków 1909, p. 500.

84) IV T 11 Carton Nr. 2657: — ארכיון משרד הפנים בוינה
Galizien Judenwesen, Leibmaut, Pachtungen 1785—1787.

85) „Der Judenschaft soll unter keinem Vorwande gestattet sein, eine allgemeine Zusammenberufung von mehreren Kahalen oder Gemeinden ohne Vorwissen des betreffenden Kreisamtes und des Guberniums zu veranlassen und ohne Bewilligung und Erlaubnis der Landesstelle und ohne Anwesenheit eines Landesfuerstlichen Komissars. Uber die Verhandlungen soll ein Protokoll gefuehrt werden und die Schlussfassung sammt dem Resultat zur landesfuerstlichen Bestaetigung vorgelegt".
(IV T 11 Carton 2659 (1793—1800) Nr. 1295 ad Nr. 85 ex Maio 1794).

לפי מפקד זה נמצאו במחוז ברזואני 10 קהלות, 2757 משפחות יהודיות בנות 2700 גברים, 2685 נשים, 1100 ילדים, 993 ילדות מעל לגיל 12 שנים, 2137 ילדים ו־2108 ילדות למטה מ־12 שנים. 719 משרתים, 819 משרתות, 112 עניים, 240 עניות, ביחד 6758 גברים, 6845 נשים; בס"ה 13.603 נפשות.

מ־2757 משפחות היו משלמים מסים: מדרגה א' 278, ב' 32, ג' 1568, [86]) עניים 879.

בשנת 1791 נמנו 2514 משפחות ומספר הנפשות: 2801 גברים, 2490 נשים, ילדים מעל לגיל 12 שנים 878, ילדות 737. ילדים למטה מגיל 12 שנים 944, ילדות 1905, 372 משרתים, 489 משרתות, 146 עניים, 304 עניות. ביחד 5841 גברים, 5925 נשים, בסך־הכל 11.766 נפשות.

בשנה זו היו מ־2514 משפחות משלמים מסים בדרגה א' 1793, דרגה ב' 266, דרגה ג' 46, עניים 409.

במשך 4 שנים — בהשוואה לשנת 1788 ירד מספר היהודים מ־13.603 נפשות ל־11.766 ז. א. פחות 1837 ומספר העניים ירד מ־889 ל־409.

על ההרכב המקצועי יש לנו רק רשימה אחת, המוסרת, שבשנת 1780 היו ברוהאטין 401 עסוקים במסחר (Juedische Handelsleute) [87]). בהרכב התעסוקתי לא חלו שינויים, רובם היו סוחרים, קמעונים, תגרנים, רוכלים, מספר מסויים — בענפי מזיגה, בישול בירה ויי"ש וגם במלאכה, עפ"י רוב חייטות, פרוונות, כובענות, קצבים, אופים.

*

מוסדות החינוך עמדו בתקופת המינהל היהודי — לפי התקנון התרזיאני בפיקוח מקיף של המדינה, דבר שנתקל באי־אהדה מצד היהודים.

השלטונות מעונינים היו למשוך את ילדי ישראל לבתי־הספר הכלליים, שנפתחו לפניהם החל משנת 1782. הואיל ולא נצלו את זכותם זו נדרשו הקהלות ב־27/5 1785 לייסד בתי־ספר כלליים, אולם לשוא, היהודים לא מלאו את הדרישה ואז הוצאו פקודות חמורות, שהטילו על הקהלות את האחריות, על כך שילדים עד גיל 13 [88]) יהיו חייבים ללמוד בבית־הספר הכללי.

כל קהלה חוייבה להקים בית־ספר גרמני כללי לשם תיקון היהודים בדרך השכלה. לשם כך נקבע, ששום יהודי לא יורשה להתחתן מבלי שיוכיח ע"י תעודה, שלמד גרמנית בבית־הספר או בבית.

בראש רשת החינוך היהודי בכל גליציה הועמד בשנת 1787 תלמידו של משה מנדלסזוהן, הרץ הומברג (1749—1841).

---

86) ארכיון משרד הפנים בוינה — IV T 11 Carton 2658 (1786—1792)

87) Teki Schneidra: H. M. 7099.

88) „Alle Juedischen Kinder welche die Ceremonie Von Umbinden der Thephilim noch nicht beobachten".

בשנת 1788 הוקמו בגליציה 48 בתי־ספר יהודים ובכללם גם ברוהאטין, בית־ספר לנערים עם המורה שלמה קורנפלד. משכורתו השנתית נקבעה ל־200 פלורין [89].

בית־הספר התקיים עד חיסולה של כל רשת החינוך היהודי בשנת 1806 — חיסול שבא עקב יחסם השלילי של היהודים, אשר למרות כל השידולים, העונשים והקנסות, סירבו לשלוח את ילדיהם לבית־הספר, מתוך החשש שביקורם בו יביאם לשמד.

במסגרת התיקונים בתחום חיי היהודים בגליציה דרש קיסר יוסף ה־II להעביר חלק מהיהודים לחקלאות.

בשנת 1785 נשארו בעקבות התקנון היהודי אלפי משפחות יהודיות ללא פרנסה. ליהודים, שהיו נכונים להתמסר לחקלאות הובטח להקטין את מס הסובלנות בחמישים אחוז ואחר־כך לבטלו לחלוטין.

בשנת 1785 פקד יוסף השני להתחיל ביסוד מושבה יהודית בגליציה. באביב 1786 נוסדה המושבה היהודית הראשונה — דומברובקה על־יד נובי־סונץ ובה קרוב לעשרים משפחות [90]. אח"כ נוסדה המושבה „בבל חדשה" "Neu Babylon" על־יד בוליחוב.

בשנת 1789 חדלה הממשלה מלעסוק בעצמה ביסוד מושבות יהודיות, וכל הענין נמסר לידי הקהלות ועליהן הוטל בדקרט מיוחד להתחיל מיד בישובם החקלאי של 1400 משפחות יהודיות מכל גליציה.

במסגרת זו הוטל על המהוז בז'זאני להמציא 69 משפחות ובכללן 12 משפחות מרוהאטין.

עד סוף 1793 הצליחו למלא את כל המכסה המוטל על הקהלות כדלהלן:

ברוזאן 10 משפחות, קוזובה 5, פודהייצה 9, בורשטין 7, חודורוב 3 רוזדול 5, שצ'ליסקה 4, בוברקה 8, פשמישלאני 6, רוהאטין 12.

משפחות אלו התיישבו עד סוף 1803 על 49 חלקות אדמה, והרכבן היה 98 גברים 83 נשים, ילדים מתחת לגיל 18: 91 נערים 80 — נערות. המתיישבים קבלו 66 בתים, 66 רפתות וגרנות, 124 סוסים, 88 שוורים, 147 פרות, מכשירים חקלאיים 66.

מרוהאטין גופא התיישבו 12 משפחות ב־6 חלקות אדמה והרכבן: 14 גברים, 16 נשים, ילדים מתחת לגיל 18: 16 בחורים, 12 בחורות. הם קבלו 12 בתים, 12 מכשירים חקלאיים, 12 רפתות וגרנות, 24 סוסים, 8 שוורים, 22 פרות [91].

---

89) IV T 11 Carton 2658 (1788)

90) בשנת 1815 לא היה שם כבר אף אכר יהודי.

91) ארכיון משרד הפנים וינה: Summarischer Ausweis ueber den Fortgang der Juedischen Anssiedlung in den Koenigreichen Galizien und Lodomerien bis letzten Octobris 1804 (v. 4.11.1804). IV T 11. 201 e. a. 1805.

בשנת 1822 נפקדו בחקלאות בכל מחוז ברזזאן; מ־69 המשפחות 40 מהן התיישבו 24 על חשבון הקהלות ו־16 על חשבונן הן.

עומס המסים העיק על המוני ישראל ברוהאטין וגרם להם סבל רב. ביחוד מס־הנרות, שפגע קשה בכל משפחה. נגישותיהם של חוכרי מס־הנרות אף גרמו להתנגשויות עם הגובים.

בשנת 1798 הגישה רוהאטין יחד עם הקהלות במחוז ברזזאן תלונות על מעשי־אכזריות של חוכרי מס־הנרות. השלטונות דחו את התלונה ואף הענישו את מחבר כתב־התלונה, והוא הלבלר הנוצרי במשרד המחוז היינריך הפ (Hepp). [92]

המאה הי״ח הסתיימה לגבי יהודי רוהאטין בסימן מצוקה כלכלית וללא כל סיכוי שמצבם ישתפר.

בראשית המאה הי״ט גדלו המסים, כשהם מלווים מעשי־עוול בהערכה ובגבייה וכן מעשי־דיכוי של חוכרי המסים וגם של השלטונות שלחצו על החשת התשלומים וחיסול הפיגורים, מבלי להתחשב במצבם הקשה של היהודים.

עקב ריבוי המלחמות, בעשור הראשון של המאה הי״ט, הוכרחו היהודים לשלם מלוות מלחמתיים בסכומים די ניכרים. יחד עם כל הקהלות הגישה גם רוהאטין ערעורים, שהגיעו עד לקיסר פראנץ ה־I. ערעורים אלה נשארו ללא תשובה ולחוכרי המסים ניתנה יד חפשית — כי העיקר היה שיכניסו כספים, ולא אכפת היה לשלטונות באיזו דרך.

מלבד המסים הנ״ל, הוטלו בשנים אלו מסים המשתלמים במישרים למדינה והם א) מס מגרשים, ב) מס בנינים, ג) מס אישי, ד) מס הכנסה [93]) מס־ השלמה [94]) לכיסוי ההכנסות הפחותות ממס הבשר ומס־הנרות. בסך־הכל היו 52 סוגים של מסים והיטלים.

בשנת 1810 נערך מפקד של יהודי גליציה ובו נמנו במחוז ברזזאן 2457 משפחות עם 10.933 נפשות — 5395 גברים, 5538 נשים.

לעומת השנים 1788, 1792 יש לציין ירידה: (1788, 2757 משפחות פחות 300, 1792 2514 משפ׳ — 57).

בעיר רוהאטין גופא נפקדו 282 משפחות יהודיות בהרכב של 595 גברים, 621 נשים, ביחד 1216 נפשות [94a]).

בשנת 1819 היו במחוז ברזזאן 2539 משפחות, לעומת 1810 פלוס 82 משפחות [95]).

---

92) Protokolle Galizien 1798, Februar 1798, 11, Akta: Lichterzuend-pachtung.

93) החל מ־1/11 1824 היו גובים את המס לפי העקרונות הכלליים החלים על הנוצרים, אולם לחוד ולא יחד עם המסים של הנוצרים.

94) בוטל בשנת 1829.

94a) IV T 1 Carton 2582, 1811—1828.

95) IV T 8 Carton 2632, Nr. 4357. Conscription.

כאשר הוענקה בשנת 1810 ליהודי רוהאטין הרשות לחכור מזיגת־בירה, הגישה העיריה מחאה לידי הגוברניום בלבוב, אולם הפעם נזף השלטון המרכזי בוינה בעיריה בנימוק, שלהבא יש לנהוג בחכירות־מזיגת־משקאות בערים לפי עקרונות שווים, ולהרשות ליהודים בכל מקום חכירות אלו, או להוציאם מהן בכל מקום [96].

בשנת 1819 פרצו סכסוכים בין יהודי רוהאטין והחוכר מרקוס קרייזלר, חוכר דמי־גשרים, מידות, משקלות ומרעה העירוניים. קרייזלר, תושב רוהאטין, חכר היטלים אלה על שם האזרח תומש סובינסקי ובסיועו של פרש ושמש־המשטרה גבה מיהודים שונים משכונות וסחט מהם גם כספים להנאתו.

היהודים הגישו לקומיסר המחוז צטש (Czetsch) בשעת ביקורו ברוהאטין תלונה על קרייזלר, על כך שהוא גובה בזדון לא רק את הדמים המגיעים לו אלא גם את הכספים המגיעים לסובינסקי.

עקב תלונה זו נידון קרייזלר על־ידי משרד המחוז בררזזאן לעשר מלקות. פסק־דין זה אושר על־ידי וינה [97].

בתקופה זו צף גם ענין הלבוש היהודי.

בתקנון היוזפיני הוטל בסעיף 47 על יהודי גליציה לחסל עד 1794 את הלבוש המסורתי המבדיל אותם מיתר התושבים. רק לרבנים הותר הלבוש היהודי. היהודים לא נענו לדרישה זו, והשלטונות ביטלו ב־20 במאי 1790 את ביצוע התקנה.

בשנים 1816—1821 טפלה הממשלה המרכזית בוינה בהכנת תקנון יהודי חדש וחשבה לאסור על היהודים בדרך החוק את תלבשתם המסורתית. גזירה זו חלה למעשה על יהודי גליציה. נציב גליציה, ברון האואר (Hauer) המליץ להכניס בתקנון החדש איסור מפורש על הלבוש היהודי. היות ותלבושתם של יהודי גליציה אינה תלבושת לאומית, חייבת הממשלה לנקוט צעדים כדי לחייב את יהודי גליציה — פרט לרבנים וכלי־קדש, להחליף את תלבשתם בלבוש אירופאי.

ב־17 במאי 1821 הודיעה וינה לגוברניום בלבוב, שענין זה עומד בקשר עם פרסום תקנון יהודי חדש שנועד לשיפור מצבם.

משנודעו מזימות אלה בקרב הציבור היהודי בגליציה קמה בתוכו תנועת התנגדות. ביזמת קהילת סטרי, שהיתה הראשונה שהחליטה לצאת בפני וינה נגד דרישת הגוברניום, הגישו כל קהלות גליציה לוינה כתב־בקשה להשאיר ליהודי גליציה את לבושם.

רוהאטין הצטרפה לפניה זו ושגרה באפריל 1821 פטיציה משלה לגוברניה בבקשה להסיר את הענין מסדר־היום, היות והאוכלוסיה היהודית עדיין עניה ומחוסרת אמצעים לקניית האריגים הדרושים לתלבושת הגרמנית (deutsche Kleider) וחנויות האריגים של היהודים עדיין גדושות מלאי של של אריגים למלבושים יהודיים, למשך זמן ממושך.

---

96) IV T 11 Carton 2657 13 ex Februar 1810.

97) IV T 11 Carton 2662 ad 8 April 1819.

רק חוגי המשכילים בברודי, טרנופול ולבוב הסכימו עם השלטונות ודרשו לבצע משימה זו, כי היא תחיש את תהליך האירופאיזציה בקרב יהודי גליציה.

ביזמת קהילות גליציה, הגישו פטיציות גם הסוחרים והפרוונים ובעלי בתי־חרושת לאריגים ומשי שמקרב הנוצרים באוסטריה.

לכל תזכיר בענין זה באפריל 1821 השיבה וינה תשובה, שהנימוקים שהובאו נגד החלפת הלבוש בלתי־נכונים הם. הראיה, שהחלפת הלבוש היהודי במורביה הוכיחה, שההוצאות הכרוכות בה לא הפחיתו את הכנסות מס־הבשר.

בין כך ובין כך לא נתקבלה הצעת הגוברניום הגליצאי; בעיית הלבוש הוסרה מסדר־היום והרוחות נרגעו [98].

בשנת 1827 חל שינוי מבחינה כלכלית. מזיגת משקאות בקמעונות, שהיתה אסורה על היהודים, הותרה ברוהאטין, בנימוק שברוהאטין הפרופינציה בבעלות הממשלה והיא לא פעם החכירה זכות זו ליהודים [98a].

בתקופה זו עמד בראש הקהלה בנימין וונדרליך (Wunderlich) — שלא היה אהוד על בני קהלתו, ומדי פעם בפעם הוגשו עליו כל מיני תלונות [99] ביחוד בענין ניהול כספי הקהלה ומינוי פרנסים חדשים על דעת עצמו. היהודים התלוננו גם על חוכר מס־הנרות במחוז ברזזאן אהרן קלאר, שנגש באכזריות בתושבי רוהאטין וביצע הפקעות ועיקולים [100].

*

בשנות השלושים התפשטה במחוז ברזזאן התנועה החסידית. פעילים כאן הצדיקים יצחק מאיר מפרמישלאן, יהודה הירש בראנדוויין מסטרטין, יצחק יהודה מבראניוווקה וכמובן, שגם ברוהאטין רכשו להם אוהדים וחסידים.

אין ידיעות עד כמה חדרו לרוהאטין השפעותיה של תנועת ההשכלה, הגם שבשנים השלושים והארבעים היו המשכילים פעילים בשטח הפוליטי ודאגו לשיפור מצבם הפוליטי־הכלכלי של יהודי גליציה וגם השתדלו בפני השלטונות למען חיסולם של המסים המיוחדים.

בחוגי המשכילים בברודי, טרנופול, סטניסלב, לבוב, טיסמיניץ, דובר על הצורך לייסד בערים ובעיירות בתי־ספר [101] — אולם רוהאטין היתה רחוקה מדרישות כאלו.

---

98) IV T 11 Carton 2583.

98a) IV T 2 Fasc. 280, Propination.

99) IV T 10 Carton 2646 1822, 3915/158.

100) IV T 10 Carton 2646 Oktober, 1826.

101) Busch's Osterreichisches Zentralorgan fur Glaubensfreiheit, Cultur Geschichte und Litteratur der Juden. Wien 1848, p. 235. Stimmen aus Galizien.

בשנת 1847 התכנסו בלבוב, ביזמת הקהלה הלבובית, שבראשה כבר עמדו נציגים בעלי־השכלה אקדמאית, ראשי הקהלות לשם התיעצות על מצב היהודים. בכנס זה הוחלט להגיש לממשלה מרכזית פטיציה ובה תיאור אמתי על מצבם. פטיציה זו נשלחה רק על־ידי הקהלות הגדולות. אין לדעת אם נציגי קהלת רוהאטין השתתפו בכנס זה.

יהודי רוהאטין לא נתרשמו באופן מיוחד ממאורעות בשנת 1848 באותה מידה כמו בלבוב, טרנופול, ברודי, זולקווא, טיסמיניצה וסטניסלבוב.

לפרלמנט האוסטרי בוינה, שהתכנס בשנת 1848 נבחר מרוהאטין ביוני 1848 סברין סמארזבסקי, בעל אחוזות ברוהאטין, ואין לדעת מה היה חלקם של היהודים בבחירות אלו.

הקונסטיטוציה של אפריל 1848 לא הביאה ליהודים את שווי הזכויות המקווה ולא פתרה את השאלה היהודית כפי שחשבו דברי האינטליגנציה היהודית. התעניינותם של יהודי גליציה היתה מכוונת, קודם כל, לחיסולם של שני מסים, שהיו קשים עליהם ושנואים — מס־בשר־כשר ומס־נרות־שבת, שהוחכרו בדרך מיכרז פומבי.

חוקת אפריל 1848 לא חיסלה במפורש את המסים, אולם העובדה, כי בסעיף 25 מדובר על היחס השווה אל כל התושבים בענין חובות־הצבא והמסים, נתפרש על־ידי היהודים לטובתם; לא כן פרשו את הסעיף שלטונות גליציה.

מחוז ברזזאן הודיע בפומבי, כי נפוצות שמועות־שוא כאילו חוסלו מס־הבשר ומס־נרות־שבת ולכן על הקהלות לדעת כי שמועות־שוא הן והשלטונות חייבים להמשיך בגביית המסים האלה. היהודים סרבו להישמע לאזהרה ומאנו לשלם את המסים, דבר שהביא להתנגשויות עם גוביהם של החוכרים.

אך ב־5 אוקטובר 1848 החליט הפרלמנט (ב־243 קולות נגד 207 קולות) לבטל את כל מסי היהודים, וכך הוכרזו היהודים כאזרחים שווים בכל זכויותיהם לשאר האוכלוסיה. האמנציפציה נמשכה רק זמן קצר, עד שנת 1851.

בשנת 1850 כאשר הותר ליהודים לרכוש נכסי דלא־ניידי, הגישו יהודים בקשות, שירשו להם לרכוש נכסים אלה.

גם יהודים מרוהאטין הגישו מספר בקשות לקבל רשות לרכוש נכסי דלא־נידי, אולם רק לשנים הוענקה, ודי במאוחר — בשנת 1866 — זכות זו. והם הסוחרים גולדשלאג ווידנפלד[102]).

בניגוד לערים השכנות, שמה הצליחו כבר חוגי האינטליגנציה היהודית להגביר את השפעתם על הנהלת הקהלה ולעצב את צביונה, לא ניכרו ברוהאטין בתקופה שלפני 1848 ואחריה סימני המאבק הקשה, שבין האדוקים והחסידים מזה, לבין המשכילים בזה. קהלת רוהאטין לא טעמה טעם מאבק זה, חיה הפנימיים־החברתיים הושפעו לחלוטין מן החסידות.

החל מראשית המאה הי״ט, הכתה שרשים ברוהאטין החסידות מיסודו של ר׳ יהודא צבי הירש בראנדווין מסטרטין, שהיה תלמידו של ר׳ אריה סטרליסקר,

102) ארכיון משרד פנים בוינה: גולדשלאג, מספר: IV T Besitz 1866, Nr. 3751/5054, ווידנפלד מספר 12813/1630.

המכונה „שרף", תלמידו של ר' שלמה מקארלין. ר' יהודא צבי היה במחצית הראשונה של המאה הי"ט מן האדמו"רים הידועים, בעלי השפעה רבה על המוני ישראל בעיירות גליציה המזרחית. הוא הצטיין ביחוד במתן „סגולות" למחלות ולנשים „מקשות לילד". שלשונות אוסטריה ערכו חקירות נגדו בעניין זה, וביחוד נלחמו בו משכילי טרנופול, שמסרו לשלטונות על עניין הסגולות, והקמיעות וטענו על תרמית וסחיטת־כספים מידי החסידים.

בנו הבכור, ר' אברהם, ירש מאביו את כסא האדמו"רות. אחריו היה בשנת 1865 לאדמו"ר בסטרטין ר' נחום והוא רק בן 18 שנה.

לאחר שנים מעטות עבר הנ"ל לבורשטין והיה אדמו"ר עד 1914. רוב חסידיו שכנו בבורשטין ורוהאטין, וכן גם בערים ובעיירות השכנות, שבהם הקימו „בורשטינער קלויזען".

מלבד חסידי סטרטין, היו ברוהאטין גם חסידי בלז, צורטקוב, בויאן, הוסיאטין.

ז. 1848 — 1914

במחצית השניה של המאה הי"ט החל גידולה של האוכלוסיה היהודית.

בעקבות התסיסה הרוחנית־התרבותית, שנתעוררה במהפכת 1848, נישאו גם בין המוני ישראל בגליציה סיסמאות חדשות, שחדרו לעיירות ולערים ועודדו בהן שכבה, אמנם דקה, של משכילים אינטליגנטים. גם את רוהאטין, אמנם במאוחר יותר, מוצאים אנו נתונה לתהליך זה.

במרוצת הזמן נוצרו תנאים פוליטיים, שהעבירו את המנהיגות לידי רודפי־שררה, המשרתים את האינטרסים של שליטי הארץ ומתכחשים לעניניהם החיוניים של היהודים. עד 1876 ניהלו מנהיגי היהדות הגליצאית פוליטיקה צנטרליסטית־גרמנית ואח"כ היו מנהיגי הקהלה משרתים עשרות בשנים את הפולנים ועוזרים להם, בשעת בחירות, לחזק בקולות־היהודים את מעמדם הלאומי־הפוליטי.

בתקופה זו, נהפכה גליציה לאחת מזירותיה העיקריות של החסידות על כל פלגיה וזרמיה. חצרות הרביים והחצר של הרבי מבלז בפרט, הפכו מליציו של הקלוב (הקולו) הפולני בפרלמנט האוסטרי והורו לחסידיהם להצביע על מועמדיו. כך נוצר המצע הפוליטי המשותף בין המתבוללים הפולניים לבין רביי־החסידים ואלה גם אלה החישו את שעבודם הפוליטי של המוני בית ישראל למדינתם של הפולנים.

מאידך החישו תופעות אלו בגליציה את ההתעוררות הלאומית היהודית, שנים מספר עוד לפני שהופיעה התנועה הציונית ההרצלאית ופתחו פרק חדש במאבקם הפוליטי של יהודי גליציה.

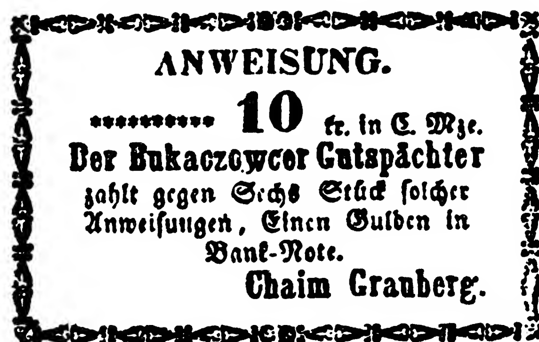
אותו תהליך מסתמן גם בישוב היהודי ברוהאטין, קצת מאוחר יותר מאשר בערים האחרות.

בראש הקהלה עמדו פרנסים מהאסכולה הישנה, מספר האינטליגנטים בה עודנו קטן למדי, מכדי לתפוס את הגה השלטון בקהלה. את הקהלה ניהלו לפי שיטות קודמות שהביאו גם לסכסוך עם השלטונות.

בשנות החמישים של המאה הי"ט, האשימו השלטונות את קהלת רוהאטין בנוהג בלתי־חוקי. עקב המצב החמרי הקשה וגידול הגרעונות, לא יכלו לכסות את התקציב ע"י הכנסות רגילות ממס הקהלה [103] ולכן הטילה הקהלה היטל מיוחד על מוצרי־צריכה כגון מלח, קמח, כלי־מטבח ואף משחת־עגלות, וכל מי שסחר במוצרים הללו חייב היה לשלם סכום מסויים לקופת הקהלה. דבר זה — קבעו השלטונות — בלתי־חוקי הוא וטעון עונש, כי הוא לוחץ על שכבות עניות ומייקר את הצרכים הראשוניים.

לפי הוראות וינה, נקטה מיד הנציבות הגליצאית באמצעים לשם חיסול כל הענין [104].

עם ההיתר שניתן ליהודים (בשנת 1859) לגור בכפרים ולקנות (בשנת 1860) קרקעות ואחוזות, התחילו היהודים להתיישב בכפרים שבסביבת רוהאטין — מוזגים, חוכרי אחוזות, עוסקים בחקלאות וכו׳. עשירים השקיעו כספים בקניית אחוזות, שנוהלו בידי מנהלי משק יהודיים.

ANWEISUNG.
10 kr. in C. Mze.
Der Bukaczowcer Gutspächter
zahlt gegen Sechs Stück solcher
Anweisungen, Einen Gulden in
Bank-Note.
Chaim Granberg.

המחאת־תשלום משנת 1849

103) בשנת 1849 היה ברוהא־טין וסביבתה מחסור ב־שטרות כסף. לשם הקלת המצוקה הכספית הוציאו העירייה והקהילה המח־אות־תשלום בהן השתמ־שו במשך זמן מסויים כאמצעי־תשתלומים.

104) IV T 11 23472/682

בהודעת משרד הפנים לנציבות בגליציה בעניין רוהאטין מ־11/11 1854 נאמר: „Am allerwenigsten koennen aber Auflagen erduldet werden welche mit einer geradezu ungesetzlichen Belastung des Handels verbunden, mittelbar auch anderen Glaubengenossen zu der Auslage der juedischen Cultusgemeinden beiziehen und teilweise zu Zwecken verwendet werden, welche die Wirkungen bestehénder Staatseinrichtungen vereiteln koennen. Es wird doher die Statthalterei aufgefordert in diesen Gegenstand eindringlichst Einsicht zu nehmen die eigenmaechtig und gesetzwidrig eingefuehrten Besteuerungen aufzuheben, in Faellen wo die eingefuerten Einkommensquellen zur Deckung notwendiger Gemeindenutzigen Auslagen nicht ausreicheni befunden werden sollten, in Beratung zu ziehen auf welchen Wege die Deckung des Abganges und Beachtung der bestehnden Vorschrift aufzubringen waere und hiernach die gezetzliche Verhandlung einzuleiten."

בשנת 1868 הוענק ליהודים שווי־זכויות וע"י כך זכות־השתתפות במועצות הערים.

לפי חוק הערים הורכבה מועצת העיר רוהאטין מ־30 חברים, מהם 18 קטולים (פולנים) 6 יוונים־קטולים (רותנים — אחר־כך אוקראינים) ו־6 יהודים.

בהשפעת שווי הזכויות, קמה בחוגים נאורים מתקדמים שבקרב הציבוריות היהודית בגליציה, תנועה לחיסול הקהלות או לכל הפחות להגבלת סמכויותיהן והעמדתן תחת פיקוח העיריות שצריכות היו לקבל לידיהן גם את כל הקרנות וההכנסות שהיו בידי הקהילות. תנועה זו היתה תגובה להשתלטותם של החרדים על מספר רב של קהלות. תנועה זו נתמכה גם על־ידי הפולנים, שהיו מעונינים בהתבוללותם של היהודים בפולנים, מטעמים פוליטיים ביחוד, על מנת לחזק את מעמדם לגבי הרותנים, וביחוד שהללו התחילו כבר לתבוע את השתתפותם בניהול המדיניות בגליציה. גם העיריות תמכו בהשתדלויות אלו, מתוך שאיפה להכניע לשלטונם את הנהלות העצמאיות של הקהלות.

תנועה זו יצאה מקרב חוגי יהודים מתקדמים בקראקא ובהשפעתם הצטרפו אליהן גם מספר יהודים אינטלקטואלים בטרנוב, שפנו בהצעת ביטול עצמאות הקהילות אל השלטונות המרכזיים בוינה.

הממשלה הוינאית תפסה כי בתביעה זו למיזוג הקהלות עם העיריות טמונה מגמת פולוניזציה של יהודי גליציה, דבר שהיה בניגוד למדיניות הממשלה המרכזית, המעונינת בגרמניזציה של היהודים. פרט לגורמים הפוליטיים, הצביעו ראשי הממשלה גם על הצד התחוקתי, שהיה כלול בסעיף 15 של חוק היסוד מ־21/12 1867 לפיו „מסדרת ומנהלת כל כנסיה ועדה דתית, המוכרת לפי החוק, את ענייניה הפנימיים באופן עצמאי, ונשארת בבעלות וניצול מוסדותיה, עזבונותיה וקרנותיה המיועדים לצרכי־הדת, החינוך והצדקה"[105]).

על כן ברור היה, שכל פנייה בענין זה תיתקל בסרוב מוחלט ואמנם נדחו פניותיהם אלה בתוקף.

מענין, שתנועה זו מצאה לה הד ותומכים דווקא ברוהאטין. במועצת העיר ישבו מטעם היהודים אוסטרן, לייב ויידמן, שמואל הולדר ומארקוס נאגלברג. מתוך הסגנון של הצעת אוסטרן המובאה להלן יש להניח, שבקרב הקהלה היה מאבק קשה נגד הנהלת הקהלה. המציע, אוסטרן, וחברי מועצה העירונית, משכילים היו ובראותם כי הקהלה נתונה בידי פרנסים בלתי־נאמנים, שאינם דואגים לנכסי הקהלה, ומתוך הרצון להפקיעם משלטונה דרשו את העברת הנהלת הקהלה לידי העיר.

---

105) Staatsgrundgesetz v. 21.12.1867, Regierungsblatt Nr. 142 Uber die allgemeinen Rechte der Statsbuerger fuer die im Reichsrate vertretenen Koenigreiche und Laender.

בשנת 1857 היו ברוהאטין על 5101 תושבים כ־3000 יהודים. היהודים עסקו ברובם במסחר [106] — תוצרת חקלאית, קמח, חלב, דברי הלבשה, עורות, נעלים, אריגים, מכולת, — מזיגה (בתי־מרזח, אכסניות, מסעדות) ובמלאכה (עפ״י רוב חייטים, פרוונים).

במועצת העיר, בישיבה מיום 20 פבר. 1868, הגיש החבר היהודי אוסטרן את ההצעה הבאה:

„בבעלותה של הקהלה (ברוהאטין) ישנה קרן ניכרת מורכבת מתרומות שונות, נדרים ואוספים. בידי ראשי הקהלה, שאינם מוסרים דו״ח על ניהולן לעיריה. בלתי ידוע מהלך הענינים (Gebarung) בשטח זה. בית־הכנסת, שהוקם לפני שנים אחדות, מחכה לסיום בנינו ובנין קדוש זה צפוי במרוצת הזמן להתמוטטות; בית העלמין למרות שגובים תמורת הקברים תשלומים ניכרים, טרם הוקף גדר; בית המרחץ המכניס לקהלה 300 פלורין לשנה צפוי להתמוטטות — אין רשימות של ספרי־תורה ומגילות קלף והם באי־סדר בידי שמש ביהכ״נ ובלי שום פיקוח.

לפי הסעיף 93 של תקנון העיר, נתונה לעיריה זכות הפיקוח על עניינים מיוחדים של האוכלוסיה היהודית (israelitischen);

„על כן מציע אני: מועצת העיר תחליט, שמעכשיו תעמיד את ניהול העסקים שבידי ראשי הקהלה בפיקוח חמור של העיריה ולשם כך תיבחר ועדת פקוח מורכבת מג׳ חברי המועצה ותפקידה יהיה לפקח על הנהלת הקהלה בכל ענייני המינהל והסדר ענייני הקהלה, לחתום על כל תעודות ומיסמכים, לקבל את החשבונות ורישום הרכוש והנכסים, לבדוק אותם ומזמן לזמן למסור למועצת העיר דו״ח על פעולותיה ורשמיה הבלתי רצויים״.

הצעתו של אוסטרן נתקבלה פה אחד ומיד נבחרה גם הועדה המוצעת [107]) שכללה 3 יהודים — לייב ויידמן, שמואל הולדר ומרקוס נאגלברג.

ראש העיר, אמברוס מרוצינסקי, העביר ב־20/2 1868 את ההחלטה לידי שר המחוז, שהצהיר כי החלטה זו היא בניגוד לחוק הקיים ואסר על העיריה את ביצועה. מועצת העיר ערערה על החלטת שר המחוז ב־2/9 1868 בפני נציבות גליציה, שג״כ דחתה את אישור ההחלטה ואז פנתה העיריה בערעור אל משרד הפנים בוינה. משרד הפנים ראה בהחלטה זו נסיון דומה להחלטות העיריות בקראקא וטרנוב: „להוציא מידי הקהלה היהודית את ניהול עניני הדת היהודית, המוטלים עליה בדרך החוק ולהעבירו לידי ועדה, שתיבחר מתוך מועצת העיר״.

החלטה זו, שמגמתה לחסל את הקהלה המוכרת על־ידי החוק — עומדת בניגוד לסעיף 15 של חוק היסוד וכן לחוקי העיריות בגליציה. בהוראה מיום 19/11 1869 אישר משרד הפנים את החלטת־הסרוב של הנציבות [108]).

מתוך הדיון במועצת העיר אנו למדים, שהקהלה היתה נמצאת במצב של הזנחה וירידה. מצב זה נמשך עד שנות השבעים של המאה הי״ט ורק לאחר שבראש הקהלה הועמדה הנהלת חדשה, בעלת־יזמה, המורכבת מנציגים צעירים ובעלי השכלה, שופר המצב.

---

106) אברהם מנדיל מוהר: „שבילי עולם״, לבוב 1865, חלק ג׳, ע׳ קנ״ו.
107) ארכיון משרד הפנים בוינה: IV T 10 ZL 14499 ea/1868, 1841 ea 1869
108) IV T 10 14499/1041, 1869

בשנים 1866—1868 ישב על כס הרבנות ר׳ אלעזר הורוויץ (1820—1868) בנו של הרב בסטניסלב ר׳ משולם ישׂשכר הורוויץ, שנתחנך בבית סבו הגאון ר׳ אריה לייבוש. לפני היבחרו לרב ברוהאטין היה רב במריאמפול (1850—1856). בניגוד לאביו הרב ר׳ משולם ישׂשכר, שהיה מתנגד מוחלט ולא רצה להכיר ברביים, וגם לא הניח להם כל השפעה בעניני קהילתו (סטניסלב) — נטה ר׳ אלעזר לחסידות והיה נוסע אל הצדיק ר׳ יהודה צבי מרוזלא.

הוא העתיק מחידושיו של סבו על התורה וסידרם בספר הערוך לפי פרשיות התורה בשם „פני אריה״, ועליו הוסיף גם קונטרס משלו בשם „עטרת זקנים״ (פשמישל תרל״ד). אחריו נבחר לרבה של רוהאטין ר׳ מאיר יהודה לב בר׳ שמואל גלאס, שהיה רב בפומורזאן. הוא כהן כרב ברוהאטין עד מותו בשנת 1894.

בשנת 1896 נבחר לרב הרב נתן לוין, יליד ברודי ממשפחת רבנים מפור־סמים, תלמידו ואח״כ חתנו של הרב הלבובי ר׳ יצחק שמלקיס. הוא היה בעל השכלה יהודית וחילונית, גמר כאכסטרן את חוק לימודיו בגמנסיה בברודי ועמד שם בהצלחה בבחינת הבגרות.

אחרי מותו של הרב ר׳ מאיר קריסטיאנפולר לא נתקיימו בברודי בחירות רב חדש.

רק אחרי נצחונם של הנאורים בבחירות לקהלה קויימו בברודי בחירות לרבנות. עמדו לבחירה חמשה מועמדים וכולם בני ברודי: ר׳ אברהם בנימין קלוגר בנו של המגיד, אלעזר לנדא, ר׳ משה ריינהולד, ר׳ יצחק חיות ור׳ נתן לוין — ונבחר ר׳ יצחק חיות, בנו של הרב מזולקווא ר׳ צבי הירש חיות.

אחרי שנתיים, בשנת 1896 נבחר ר׳ נתן לוין כרבה של רוהאטין. הוא היה כאמור בעל השכלה מקיפה והשקפות לאומיות, רחוק מכל התערבות ומחלוקת בין פלגי החרדים והחסידים. הטיף להקמת בתי־ספר יהודיים ואף לגימנסיה יהודית, כי בחינוך מותאם לרוח ולדרישות הזמן, ראה מחסום מפני התבוללותו של הנוער.

הוא התנגד לשאיפות האדמו״רים לפלג את הקהלות, כדוגמת הונגריה, וראה בקהלה אחידה את המוסד הדתי־הלאומי היחידי, המשמש את האינטרסים של כלל־ישראל.

בזמן רבנותו ברוהאטין — עד 1905 — השתתף ביום־הקהלות בשנת 1900 ובשנת 1903, בקונגרס הראשון הכללי של הרבנים, שהתכנס ב־9־13/8 בקראקא.

בשנת 1905 נבחר הרב לוין לרבה של רישא.

בלחץ התנועה הציונית, שגילתה עניין רב בכיבוש הקהלות, שרובן היו נתונות לשליטתם של משפחות יחידות, תקיפים (רעגירער) וגרוריהם שהתנגדו לכל חידוש ותיקון — התכנס ב־1 במאי 1900 בלבוב לאחר הפסקה של 22 שנים — יום־הקהלות. יום הקהלות האחרון התקיים בלבוב בשנת 1878 ביזמתה של האגודה „שומר־ישראל״, שהטיפה לחידוש החיים הקהילתיים. רוהאטין לא השתתפה ביום־הקהלות הראשון והסתפקה במשלוח מברק־ברכה.

ליום־הקהלות השני, שיגרה רוהאטין את רבה ר׳ נתן לוין. ליום הקהלות זה באו 70 צירים — מהם 40 נציגי קהלות ו־30 נציגי הקהלה הלבובית בלבד.

29 צירים — וביניהם הרב ר' נתן לוין התאחדו לקלוב ציוני. בלחץ הקלוב הציוני, הוכרח הכנוס לתת לציונים נציגות בנשיאותו ונבחר הרב נתן לוין, שהשתתף בכנוס באופן פעיל. בויכוח התקיף את השיטה המושחתת שבקהלות, המהווה את התקלה העיקרית וגורם להתנוונות החיים הציבוריים בקרב יהודי גליציה. רושם כביר עשה על הצירים בהרצאתו על יסוד גמנסיה עברית.

בדבריו הטעים כי:

„נחיצות גמנזיום עברי מורגשת אצלנו מאד. אם בנוגע ללימודי החול אין הבדל בין בית־ספר לבית־ספר, הנה מצד השקפת הדת עלינו לדאוג לבנינו, לבל יטמעו בעמים ובכל אופן אי־אפשר להשאיר את המצב המעציב באופן שהנהו כיום; חחפצים אנחנו בבית-ספר, שבו ישור הרוח העברי ולמודי הדת לא יהיו כהני נשמתין דאזלין ערטילאין. על התלמיד העברי להיות בשורה הראשונה יהודי, להוקיר את עמו, את תורתו ואת לאומיותו. מה מעציב הוא החזיון, כי התלמידים העברים יחונכו בחינוך זה, חוגגים את חגינו, בעוד שהם מחללים את שבתותינו ומועדינו. ואחרי כי לע"ע עוד רב הדרך ליסוד גמנזיום מיוחד, התלוי בתנאים קשים ושלא על נקלה יוכל לצאת לפעולות; לכן נסתפק הפעם בקטנות: להשתדל במקום הראוי, כי יחברו את תכנית הלמודים בכל בתי־הגמנזיום, באופן שהתלמידים העברים לא יהיו אנוסים עוד לחלל שבת ומועד" [109]).

כאשר דבר המתבוללים, ד"ר ברנהרד גולדמן, דרש, כי שפת הקהלה תהיה פולנית וד"ר גוטליב התקיף את הציונים בטענה, שהרבנים הם אנטיציונים, דבר שוב הרב לוין כדלהלן:

„אנחנו הרבנים האורתודוכסים הננו כולנו ציונים, אם גם לא השתתפנו עד כה בפעולות הציונים, כי איך יתכן לרב אורתודוכסי אשר עינו ולבו כל היום לציון, אשר בהשתפכות הנפש מתפלל הוא לשיבת ציון, לבלתי היות ציוני? בכליון עינים מחכים אנחנו לשוב אל הארץ, משאת נפשנו, אשר בה שרו משוררינו את שיריהם הנעלים והמרוממים את הנפש בשפת קדש, שבה חזו חוזינו את חזיונותיהם, יש להם ערך קיים לדורות. כל רגב עפר בארצנו קדש הוא לנו ובו קשורים הננו כולנו בבשרנו ונפשנו, ובכן איפוא, הלא ציונים הננו כולנו".

(הד"ר קארו מחה בקריאת בינים על השתמש הנואם בביטוי „רבנים אור־תודוכסים" והוא מעיר כי גם „רבני־ההיכל" הנם ציונים כאלה, שעיניהם ולבם נשואים לציון).

„אמנם — המשיך הרב לוין — טרם בא המועד לעשות את שפת עבר לשלטת בעניני הקהלות, אך להנהיג את השפה הפולנית הוא חסרון גדול אחרי כי רוב העם, ביחוד הרבנים, שעליהם להתערב בשורה הראשונה בעניני הקהלה, טרם מבינים את השפה הפולנית והתחשבו איפוא בעיניהם לזרים, בשבתם בקרב אחיהם מבלי היות לאל ידם להשתתף במועצות הקהל".

---

109) המגיד קראקא 1900, גל' י"ס—כ (17/5), עמ' 216, „אספת צירי הקהלות בגליציה".

הרב לוין דרש להשאיר את הדבר כפי שהיה. וכל עדה תסדר את עניניה בשפה שהיא חפצה בה.[110]

רוב ההצעות, שנגעו להקמת נציגות־קהלות קבועה — מין ועד־ארבע־ארצות מחודש, לפרודוקטיביזציה של המוני־ישראל לשם שיפור מצבם הכלכלי. נתקבלו תחת לחץ הציונים. בסוף נבחרה ועדה מתמדת של יום־הקהלות, בת 16 חברים, וביניהם 4 ציונים: ד״ר קורנהייזר, אדולף שטאנד, הלל באדיאן והרב ר׳ נתן לוין.

*

בשנות התשעים של המאה הי״ט התחילה בקרב האינטליגנציה היהודית המשכילית והחילונית תסיסה לאומית. שלום מלצר (1871—1909), יהודי אדוק, היה מראשוני הציונים בעיר. הוא ארגן והפעיל את האינטליגנציה, שכבר הושפעה מהרעיון הלאומי־ציוני וייסד את האגודה הציונית „בני־ציון" וכן סניף של החברה האוסטרית לישוב א״י „ציון" בוינה.

בחברת „בני ציון" נערכו בקביעות הרצאות וקורסים ללימוד הספרות העברית ותולדות ישראל.

ביתו של שלום מלצר היה למעשה המרכז לכל הפעילות הציונית־העברית. הוא ובני־ביתו דברו בביתם עברית; הצליח לרכוש לתנועה הציונית גם חוגים רחבים מבין החרדים הואיל ולמרות השקפותיו הדתיות, התיחס בהבנה מלאה לכל דעה והשקפה אחרת. גם על האינטליגנציה החילונית, היה אהוד והודות לו הצטרפו לתנועה הציונית.

כבר שנתיים אחרי הקמת הסניף „אהבת ציון" נשלח מרוהאטין הסכום הגדול ביותר מכל מה ששלחו עיירות גליציה — 300 פלורין ל„אהבת ציון" בטרנוב.

אגודת „ציון" ברוהאטין היתה מהראשונות שהחליטה באסיפה להודיע לד״ר הרצל — אחרי הופעת הקונטרס „מדינת היהודים" — על הצטרפותה אליו ולהביע את דעתה, כי, „החוברת, הכתובה ברוח היהודית ושבה תוכנה התכנית המעפילה והאלקית ליסוד מדינה יהודית עצמאית, מצאה הד אדיר ונתקבלה בהתלהבות גדולה בכל חוגי העם". הודות לתכניתו — מודגש בהחלטה — „יודעים אנחנו עכשיו מה שרוצים אנחנו ומה עלינו לעשות. אתה המצאת לנו באופן בהיר וברור את המטרה הנשגבה והאמיתית ולהגשמתה עלינו לעשות כל מה שיש רק ביכלתנו". אולם תקות הציונים היא — נאמר להלן — שהוא, ד״ר הרצל, יקבל עליו להיות הקברניט של אניתנו המתנודדת על גלי האוקינוס הפוליטי המסוכן וירים את „דגל אומתנו הירודה", שירכז סביבו בהתלהבות את המוני העם.

---

110) המגיד 1900 גל׳ כ״ג (7/6), ע׳ 262.

החלטה זו נמסרה לד״ר הרצל במכתב מיום 22 באפריל 1896 — חדשיים אחרי פירסום ה„יודענשטאאט״ [111]). בתשובה על מכתבם, קבלו ציוני רוהאטין מאת ד״ר הרצל את המכתב הבא מיום 27 במאי 1896:

„אדונים נכבדים, בשובי ממסעי אפשר לי רק עכשיו לענות לכם על מכתב הסכמתכם המעודד. אני מודה לכם מלבי על דבריכם הטובים, והריני מאחל, לכשתגיע השעה ויצא הכרוז במחנותינו, ילכו כולם אחרי מאוחדים ובנפש חפצה, אני עודני עובד ולוחם לבדי, כמעט בכוחי אני, ואומר למסור את העניינים בידי „חברת היהודים״ (Society of Jews) בלונדון, שאני אומר לייסד שם. כוחותיו של איש אחד יהידי לא יספיקו לעורר את הנחשלים, ונחשלים הם ברובם אלה, שלא יחסר להם כלום. ברם, נהיה כולנו אמיצים ברוחנו ולא נסור מן המטרה הגדולה לפנינו. המסור לכם תיאדור הרצל״ [112]).

החל משנת 1894 מיוצגת רוהאטין בכל ועידה ארצית של ההסתדרות הציונית בגליציה וכן באספה הכללית של „חברת ישוב א״י ציון״ ו„אהבת ציון״ בטרנוב.

שלום מלצר הוא ציר האגודה ומשתתף בויכוחים בועידות. בועידה הארצית שהתכנסה ב־26/27 בדצמבר 1897 בלבוב — אחרי הקונגרס הציוני הראשון — נבחר שלום מלצר לועד הארצי ונטל חלק פעיל בכל עבודותיו. בעיר רוהאטין נוסדה גם חברת „אהבת ציון״, כסניף החברה בטרנוב עם ועד מקומי שבראשו עמד שנים מספר אלתר ויידמן כנשיא, אפרים שטרנהל כסגנו, הרופא ד״ר זיגפריד שארף, מאנוש שנקר, הירש יוסף האבר, משה דאַם, נפתלי שומר, אליעזר איגרא, אביגדור אדלסברג, אברהם זלאקס, שלום מלצר, שבעצם ניהל מאחורי הפרגוד את כל העבודה הציונית.

בשנת 1896 נבחרו לועד המקומי: אפרים שטרנהל, אלתר ויידמן, יצחק נאגלברג, ד״ר ש. שארף, דניאל דאם ושלום מלצר.

במאבק שהתחולל בין הנהלת „אהבת ציון״ בטרנוב בנשיאותו של ד״ר אברהם זאלץ והועד הפועל של ההסתדרות הציונית העולמית, השתדל שלום מלצר לתווך ולהביא לידי פשרה.

באספה הכללית של „אהבת ציון״ בטרנוב ב־19/20 במאי 1897, נבחרו מלצר ואפרים שטרנהל כנציגי רוהאטין לועד „אהבת ציון״ טרנוב.

תפקיד חשוב מלאו צירי רוהאטין מלצר וזלאטקס בועידה הציונית הארצית, שהתכנסה ב־26/27 יוני 1898 בסטניסלב, ועידה שדנה על נקיטת עמדה אחידה של ציוני גליציה לגבי הבעיות, שעמדו על סדר-היום של הקונגרס הציוני השני.

מלצר יצא בועידה נגד שאיפותיה של קבוצת ד״ר רוזנהק בקולומיא, לנתק את היחסים עם הועד הארצי בלבוב מתוך נימוק, שהועד מתנגד לציונות

111) הארכיון המרכזי הציוני: ארכיון הרצל.

112) נדפס על־ידי ישראל ויינלז ב„העולם 1937, גל׳ ל״ו, ע׳ 643.

הפוליטית, וליצור מרכז ארגוני משלהם. צירי רוהאטין תמכו בחיזוק הארגון. הארצי עם הועד הארצי בלבוב בראש. מלצר נבחר גם לועד הארצי.

בשנת 1898 נמנו בחברת „בני ציון" ברוהאטין, שבראשה עמד אלתר וידמן — 100 חברים.

כשהתחילה במרס 1899 התרמת המניות של אוצר ההתיישבות (J. C. T.) נמכרו עד 28 באפריל 1899 ברוהאטין 112 מניות (כ"א 1 לי"ש). בכל גליציה נמכרו באותה תקופה 7210 מניות.

עם בחירתו של הרב נתן לוין לרב ברוהאטין, התחילה פעולה מאומצת בשטח החינוך. הוא ייצג את קהלת רוהאטין ביום־הקהלות, שהתכנס ב־1/5 1900 בלבוב.

בשנים 1900—1905 בהן עמד בראש „בני ציון" כיו"ר א. ויידמן, נעשתה בעיר פעולה פוליטית וחברתית רחבה. שלום מלצר היה גם ממניחי היסוד להסתדרות „המזרחי", שהוקמה בועידה בפרשבורג באוגוסט 1904 ונבחר להנהלה המרכזית כנציג גליציה. אולם הוא סרב לקבל את המנדט ונשאר בתוך הארגון הציוני הארצי.

בשנת 1909 סבלה התנועה הציונית ברוהאטין אבידה קשה במותו של שלום מלצר.

בין 63 צירים, שנבחרו בגליציה לקונגרס הציוני בוינה בשנת 1913 נבחר מרוהאטין ליבל טאובש. בשנת 1905 הצליחו הציונים להיהפך לגורם משפיע ומפעיל בהנהלת הקהלה. פרק מפואר במיוחד בפעולה הציונית היתה הקמת בית־הספר העברי, ביזמתו של שלום מלצר בשנת 1905, ע"י ועד הקהלה — בית־הספר העברי הראשון בגליציה, שנוסד והוחזק על־ידי ועד הקהלה.

עם מינויו של רפאל סופרמן למנהל בית־הספר, בא מפנה ניכר בחיים התרבותיים העבריים. כמורים בו כהנו ליכטמן, ברקוביץ, צבי שרפשטיין, כרמי והמורה סובל. מספר התלמידים הגיע ל־176.

רפאל סופרמן (1879—1956) היה הרוח החיה בתנועה הציונית והעברית בגליציה ואחת הדמויות הבולטות ומראשוני המורים העבריים המודרניים, הוא הפעיל גם כוחות חדשים לפעולה לאומית. ביזמתו נוסדה הסתדרות המורים העברים ומרכזה היה בראשותו ברוהאטין. עם צאתו של סופרמן משם בשנת 1911, ולאחר שעבר לברודי, ניהל את בית־הספר יעקב פרוסט.

בשנים 1910—1914 פעמו ברוהאטין היהודית חיים לאומיים, שהטביעו את צביונם על כל האוכלוסיה היהודית.

הישוב היהודי הלך וגדל. בשנת 1880 נמנו בעיר רוהאטין על 5101 תושבים — 3035 יהודים (59.5%) [113]. בשנת 1890 היו בעיר 914 בתים, 7188

Gruiński: Ludność Żydowska, l. c. p. 15 (113

תושבים, מהם 3503 יהודים (48.8%)[114]. בשנת 1900 931 בתים, 7201 תושבים, מהם 3.217 יהודים (44.7%)[115]. בשנת 1910 — במפקד האחרון תחת השלטון האוסטרי — נמנו 7664 תושבים, מהם 3,254 יהודים (42.4%)[116].

עם גידול העיר עלה אמנם מספר היהודים, אולם בהשוואה עם גידול יתר התושבים ירד האחוז שלהם מ־59.5% בשנת 1880 ל־42% בשנת 1910.

בכפרים שבמחוז רוהאטין היו בשנת 1880 ב־89 כפרים 2397 יהודים, שהיוו 19% ממספר כל התושבים.

בשנת 1890 ב־89 כפרים 2434 יהודים (17.2%) ובשנת 1900 ב־89 כפרים 2070 יהודים (15.4%).

בכל מחוז רוהאטין נמנו בשנת 1880, 72.491 תושבים נוצרים 12.569 יהודים. תושבים לא־יהודים היו בערים ובעיירות 10.331 (13.6%), יהודים 9.561 (76.1%) מכל מספרם.

בשנת 1890 — 81.743 תושבים נוצרים, מהם 12.810 בערים (15.7%) 14.149 יהודים, מהם 10.609 בערים (75%).

בשנת 1900 — 94.799 נוצרים, מהם 14.368 בערים (15.2%), 13.472 יהודים, מהם 10.305 בערים (76.5%).[117]

בסוף המאה הי״ט ובראשית המאה העשרים היו כבר בעיר משפחות משכילים, כגון משפחת נאגלברג, נכדי הרב ר׳ דוד משה אברהם (אד״ם), הולדר, אוסטרן, גולדשלאג, אלתר ויידמן, אפרים שטרנהל, מעשירי העיר, חיים הולדר, שלום מלצר מראשוני הציונים בגליציה, שמלאו תפקידים ראשוניים במעלה בקהלה ובעיר.

בראש הקהלה עמדו עשרות שנים חיים הולדר עד 1904 ואחריו אלתר ויידמן. הוא הכניס שינויים רבים בקהלה, יזם את בניית בית־המדרש הגדול, הנודע בציוריו האומנותיים על הקירות. אחריו עמד בראש הקהלה ד״ר פנחס שרף, שמלא תפקיד זה עד מותו ואחריו שלמה אמרנט, שכיהן עד השואה.

בשנות 1904—1910 היה יו״ר אלתר ויידמן, סגנו אפרים שטרנהל; בהנהלה (Kultusvorstand) ד״ר זיגפריד שאף, אברהם זלאטקס, מוטיל קרייזלר, צ. ויידמן; במועצה (Kultusrat) יונה רפפורט, דניאל דאַם, סנדר מרגליות, שלום מלצר, יעקב פיש ויעקב לוונטר. תקציב הקהלה עלה ל־14.400 כתרים.

בועד הקהלה האחרון בימי אוסטריה כהנו אלתר ויידמן כיו״ר, אפרים שטרנהל כסגנו. כחברי ההנהלה ד״ר זיגפריד שאף, אברהם זלאטקס, מוטיל קרייזלר.

---

114) 1086 פולנים ((15.1%), 2576 רותנים (35.8%), שונים 23 (0.3%).

115) 1206 פולנים (16.7%), 2678 רותנים (37.2%), שונים 100 (1.4%).

116) 1530 פולנים (20%), 2863 רותנים (37.4%), שונים 17 (0.2%).
במפקד הראשון של פולין המחודשת בשנת 1921 נמנו 5736 תושבים, מהם 2233 יהודים (38.9%). Bohdan Wasiutyński: Ludność żydowska w Polsce w w. XIX i XX. Warszawa 1930, p. 123.

117) Gruiński l. c. p. 23.

במועצה: יונה רפפורט, דניאל דאם, סנדר מרגליות, אברהם קניגסברג, יעקב פיש, צ. זיידמן ויעקב לוונטר.

אחרי צאתו של הרב ר׳ נתן לוין, לא נבחר רב חדש, וכממלא־מקומו כהנו הרבנים הדיינים, שמואל הענע ואברהם דוד שפיגל. בבתי־הספר הכלליים הורה דת המורה הירש שורץ.

תקציב הקהלה עלה ל־20.000 כתרים, שכוסה במס הקהלה, ששולם על־ידי 620 משלמי מס והכנסות המותרות לפי החוק (תוספת על בשר כשר), הכנסות מבית־המרחץ ובית העלמין וכו׳.

רשם ספרי־לידה, חתונות ופטירות היה ישראל אוסטרן.

ליהודים היתה גם נציגות בעיריה. אליה נבחרו: אפרים שטרנהל, אלתר וידמן, שלום מלצר, ירחמיאל שוארץ, עו״ד ד״ר גולדשלג, שכיהן גם כסגן ראש העיר והרב ר׳ אברהם דוד שפיגל.

בעיר התקיימו, פרט לחברה קדישא גם החברות:

1) תומכי־סוחרים בראשותו של פישל באנר, וחברי הועד יצחק דולר, ישעיהו זינגר, עקיבה וגשל, יחזקאל וילר, יואל גרנוביטר, אהרן ויינשטוק.

2) יד־חרוצים (אגודת בעלי מלאכה) יו״ר חיים שקולניק;

3) „מעות חטין״;

4) קמחא דפסחא;

5) גמילת חסדים — יו״ר שמעון טייכמן;

6) דורשי טוב;

7) רודפי צדק;

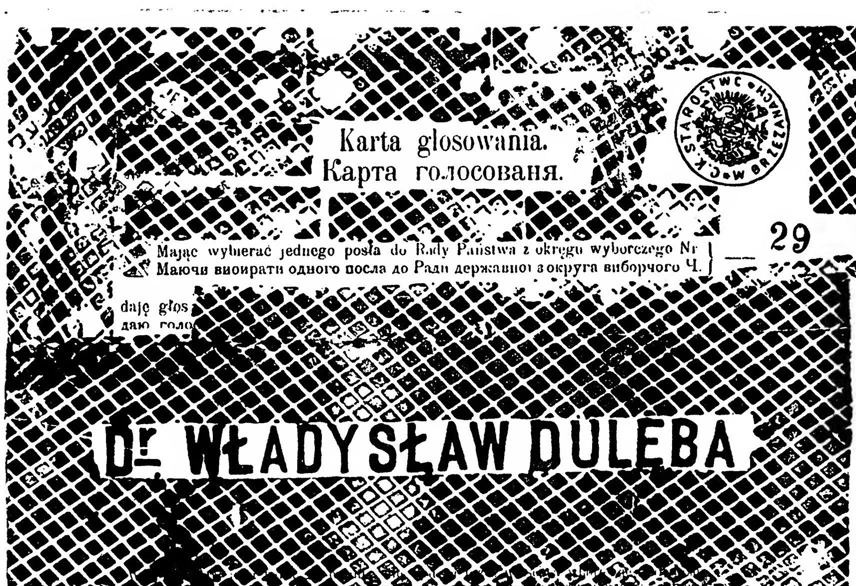
8) אגודת־נשים (Frauenverein) יו״ר הלנה אוסטרן.

בשנת 1906 נוסדה קופת־מלוה של „איק״א״. בשנת 1907 נמנו בה 168 חברים ובסוף 1908 — 385; בשנת 1907 ניתנו 155 הלוואות בסך 29.050 כתרים ובשנת 1908 — 346 הלוואות בסך 71.425 כתרים. הוצאות האדמיניסטרציה עלו בשנת 1907 ל־600 כתרים ובשנת 1908 ל־1.222 כתרים.

מיום הווסדה עד 31/12 1908, ניתנו 501 הלוואות בסך 100.475 כתרים והוחזרו 65.336 כתרים. ההלוואות ניתנו בסך 50 עד 600 כתרים ועזרו ביחוד לסוחרים קמעוניים ובעלי־מלאכה[118].

---

118) Dr. Stanisław Gruiński: Materyały do kwestyi żydowskiej w Galicyi. Lwów 1910, tablica XLVI, p. 73.

Karta glosowania.
Карта голосованя.
Mając wybierać jednego posła do Rady Państwa z okręgu wyborczego Nr 29
Маючи виоирати одного посла до Ради державної з округа виборчого Ч.
daję głos
даю голо
Dr. WŁADYSŁAW DULĘBA

פתק הצבעה עם שמו המודפס של ד״ר דולמבה

מלבד קופת־מלווה זו היו קיימות במחוז רוהאטין 39 קופות־מלווה מהן 15 נוצריות ו־24 יהודיות.

אחד ההישגים הגדולים היה ייסוד בית־הספר העברי בחסותה של האגודה „שפה ברורה״. היתה גם מעין ישיבה בזעיר אנפין בהנהלתו של ר׳ אברהם גרינברג.

חלק ניכר נטל הישוב היהודי במלחמת הבחירות לפרלמנט האוסטרי. בשנת 1907 החליט הפרלמנט הוינאי על חוקת בחירות, שלפיה בוטלה שיטת הקוריות וזכות בחירה הוענקה לכל אזרחי הממלכה. בקרב היהודים בגליציה נתעוררו תקוות וסיכויים לרגל המפנה החדש. במחנה הציוני התחילו בהכנות לבחירות בהיקף רחב, שהתקיימו ב־17—27 במאי 1907. בכל גליציה אורגנה פעולה תעמולתית שעמדה גם בסימן הרעיון הציוני. בכל המקומות, שהיה בהם ישוב יהודי נתמנו מועמדים, נערכו אסיפות, נאמו נואמים, מגידים, רבנים וסתם יהודים ועוררו את ההמונים מתרדמתם הפוליטית והביאו למחשכי הרחוב היהודי שבעיירה הגליצאית אור תקווה לאומית והסברה פוליטית. רוהאטין היתה כלולה במחוז־הבחירות 29 של איזור הערים ברז׳זאני, רוהאטין, חודורוב, ברוזדובצה.

מטעם ההסתדרות הציונית הועמד במחוז כמועמד המנהיג הציוני הידוע הרב ד״ר שמואל רפפורט.

מטעם הקלוב הפולני בפרלמנט האוסטרי הועמד ד״ר ולדיסלב דולמבא (Dulęba) שנבחר ע״י טרור, סחיטות ומעשי־רמיה. גם בשנת 1902 נבחר כציר במחוז. דולמבא נתמך על ידי המתבוללים וקבל גם עזרה מחצר האדמו״ר בבלז שהורה לחסידיו להצביע לא על הציוני הרב ד״ר שמואל רפפורט, אלא על הפולני ד״ר דולמבא — שהיה כידוע ממנהיגי הנאציונאל־דמוקראטים (Endecy).

PROTEST

gegen die Wahl des

Dr. Wladyslaw Dulemba.

Ein Bild des Terrors und der Verbrechen,
die zu Gunsten des

Dr. Wladyslaw Dulemba

anlässlich der Wahl in den österreichischen
Reichsrat im 29. Wahlkreise des Städtebezirkes:
Brzeżany, Rohatyn, Chodorów, Brzozdowce usw.
(in Galizien) verübt wurden.

Zugleich ein

Appell an das zivilisierte Europa

Herausgegeben von den vereinigten ruthenisch (ukrainisch)-sozialdemokratischen, ruthenischen (ukrainischen) Stadt- und jüdisch-nationalen Wahlkomitees in Brzeżany.

VERLAG DER HERAUSGEBER

Druck von Richard Thimm's Erben, Wien, II., Darwingasse 4

ד״ר ש. רפפורט

מחאה וקריאה ל„אירופה התרבותית״ נגד בחירתו של ד״ר דולמבה„ הוצא לאור ע״י ועד הבחירות המאוחד של רותנים ויהודים בבז׳ז׳אני.

בראש ועד הבחירות היהודי הלאומי ברוהאטין עמדו ד״ר כץ, ד״ר מוריץ פיכמן, מרקוס וײלר, א. ה. הולדר וד״ר אוסבלד קלוגמן.

כבר בימים הראשונים של התעמולה, התחילו הפולנים, בתמיכת השלטונות האוסטרים ברדיפות, שהוחמרו ביום הבחירות. תועמלנים של ד״ר דולמבא שלמו תמורת כל קול 5 כתרים, ליהודים לא ניתנו מהעיריה פתקאות־ההצבעה. ראש העיר וראש המחוז חלקו פתקאות עם ה ש ם ד״ר דולמבא.

ביום הבחירות עמדו על־ידי אולם הבחירות ז׳נדרמים ולא נתנו להכנס לבוחרים שלא הראו פתאות עם שמו של ד״ר דולמבא. על אף הטרור, גניבת־הפתקאות והסחיטות לא השיג דולמבא את הרוב המבוקש בסיבוב הראשון והתחרה בבחירות־משנה עם ד״ר רפפורט. בחירות־המשנה התקיימו ב־31 במאי, הרותנים החליטו להצביע על ד״ר רפפורט. ביום הבחירות הוחמר הטרור עוד יותר. פקידי הממשלה עם ראש המחוז וראש העיר בצעו בגלוי בניגוד לחוק הבחירות מעשי־רמיה, סחיטות ואיומים בפוגרומים על היהודים.

פתקאות־הצבעה על ד״ר רפפורט נגנבו מתוך התיבה ובדרך זו נכשל ד״ר רפפורט ונבחר ד״ר דולמבא. ועדי הבחירות של הציונים והרותנים הגישו אחרי הבחירות ערעור לפרלמנט [119], אולם לשוא. הקלוב הפולני מתומכי הממשלה דאג, שבחירתו של חברו ד״ר דולמבא תאושר.

בבחירות 1911 היה ברוהאטין המועמד מטעם היהודים עו״ד ד״ר הורוויץ מסטניסלבוב ואת התעמולה למענו ניהל ציר הפרלמנט האוסטרי ארנסט ברייטר (לא־יהודי, חובב ציונים). גם בבחירות אלו נכשל המועמד היהודי.

בסוף המאה הי״ט ובמאה העשרים היתה כבר ברוהאטין שכבת אינטליגנציה אקדמאית.

מהרופאים ידועים: ד״ר זיגפריד שאף, ד״ר מוריץ שטיין; מעורכי־דין: ד״ר מוריץ ליפינר, ד״ר יוסף ויידמן, ד״ר פנחס שרף, ד״ר הרמן צהנהאוזר, ד״ר פרדינאנד כ״ץ, ד״ר שמואל שאודר, ד״ר אוסבאלד קלוגמן, ד״ר מוריץ פיכמן.

*

מיד אחרי הכרזת המלחמה ב־31 ביולי 1914 נמלטו יהודים רבים למדינות אוסטריה, שם נקלטו במחנות פליטים, בערי מורביה, בוהמיה, אוסטריה ומספר ניכר גם בוינה. באוגוסט נכנסו הרוסים לרוהאטין. בעיר הציתו את הרובע היהודי, 570 יהודים נעצרו.

ברוהאטין היתה מפקדת האספקה בפיקודו של הקצין פורבנה, שנהג באכזריות. בפקודתו נהרגו אסתר שור ושרה בוטפלד, בטענה שמכרו סבון ב־2 קופיקות יותר מהמחיר המוכתב.

לפני שהוכרחו לעזוב — לאחר מצור של 6 חדשים — את העיר, השתדלו להסית את התושבים הפולנים והרותנים להגר לרוסיה. אולם הללו סרבו לחלוטין להענות לרוסים. הרוסים כנסו את כל התושבים היהודים והגלו את כל הגברים — 570 איש — לרוסיה. בין אלה היו קשישים בני 70 — 95, ילדים בני 10 —13 וגם אשה, שהוגלתה במקום בעלה שהסתתר [120]. ביוני 1915 נכבשה העיר על־ידי האוסטרים. בעיר נמצאו יהודים מעטים. הפליטים טרם חזרו והעיר לא שוקמה. אך בסוף 1917 ובשנת 1918 התחילו לחזור ולהקים מחדש את בתיהם. החיים חזרו לאט־לאט למסלולם הקודם. עם גמר מלחמת העולם הראשונה חלו שינויים פוליטיים. האוקראינים הקימו בגליציה המזרחית את הריפובליקה האוקראינית המערבית. פרצה מלחמת פולין־אוקראינה. מנהיגות היהודים הכריזה על מעמדם

---

119) Protest gegen die Wahl des Dr. Wladyslaw Dulemba. Ein Bild des Terrors und der Verbrechen die zu Gunsten des Dr. Wladyslaw Dulemba anlaesslich der Wahl in den osterreichischen Reichsrat im 29 Wahlbezirk Brzeżany, Rohatyn, Chodorów, Brzozdowce in Galizien veruebt wurden. Zugleich ein Appell an das zivilisierte Europa. Wien 1907. ראה בגלופה בעמוד הקודם.

120) להלן שמות הקשישים:
ישראל גוטליב בן 85, ברל אייגן 78, מאיר שטלצר 94, שמואל ברון 90, משה פאוסט 70, וולף שורץ 72, משה שטוק 85, לזב מיכאל פוצטר 70, יצחק שפיגל 65, אליהו אהרן קלארינטאר 65, אהרן בברנפלד 70, אייזיק שרפר 70, יהושע קלמן פוקס 65, שמחה נתן רוטראוב 50, יונה רפפורט 75, שמחה טופלר 80, שלום ויילר 73. ילדים: מנדל בלוקסברג בן 12 שנה, ישראל פוצטר 13, יהודה הירשנהאוט 10, האשה: ז׳אנט רוטראוב. (Juedisches Kriegsarchiv, Wien 1915)

הניאוטרלי של היהודים ולא רצו להתערב במריבה הפולנית־האוקראינית. להגנת האינטרסים שלהם הקימו בהסכמת כל המפלגות היהודיות את הועד הלאומי היהודי. בכל קהלה וקהלה חוסלו ועדי הקהלות ובמקומם נבחרו הוועדים הלאומיים ובהם נציגי כל המפלגות.

בימי שלטונם של האוקראינים היה הישוב היהודי ברוהאטין נתון למצוקה קשה. מספר היהודים היה 3000 ומהם היו לפי המפקד של הועד הלאומי 2000, ז. א. 66% זקוקים לתמיכות לעומת 150 (15%) לפני מלחמת העולם הראשונה. 2100 (70%) היו מחוסרי־פרנסה. המסחר והמלאכה היו משותקים עקב המדיניות האנטי־יהודית של השלטונות האוקראינים ואי כושרם המדיני והכלכלי וליהודים לא היה שום סיכוי לפרנסה כלשהי. נוסף לזה העיק חוסר במזונות ומצרכים חיוניים, רדיפות, התנפלויות החיילים, שוד וגזל — אלה הן התופעות היום־יומיות במציאות היהודית בתקופה זו.

הועד הלאומי היהודי בסטניסלב עשה כל המאמצים בפני הממשלה האוק־ראינית, אולם גם היא היתה מחוסרת כל השפעה, כי השלטונות בערים לא נענו לדרישותיה ושלטו לפי רצונם.

למרות הקשיים הכלכליים היו פעילים בתי־הספר והמוסדות התרבותיים.

ביוני 1919 פרצו הפולנים את חזית האוקראינים וכבשו את כל שטח בגליציה המזרחית. בחיי יהודי גליציה ורוהאטין התחיל פרק חדש של גלות פולין.

עיירות הסביבה

בוקאצ׳ובצה מוזכרת כבר בתעודות בשנת 1438. בשנת 1489 הוענקה לה זכות העיר. בשנת 1515 משלמת העיר דמי משקאות $3\frac{1}{2}$ גרזובנו. משנת 1489 היתה העיירה יחד עם חודורוב בבעלותו של משפחת האצילים ז׳ארווינסקי. בשנת 1578 היו בעיר 6 בעלי מלאכה והעיירה שלמה דמי משקאות 28 פלורין. אין לדעת מתי התישבו יהודים.

במפקד בשנת 1765 נמנו כבר בעיירה 289 יהודים ובישובים המסונפים 72 יהודים ביחד 361 יהודים.

בשנת 1880 נמנו בעיר 2,085 תושבים ומהם 1,115 יהודים (53,5%).

בשנת 1890 260 בתים ו־2459 תושבים מהם 1216 יהודים (49,5%).

בשנת 1900 288 בתים 2459 תושבים מהם 1216 יהודים (49,5%).

בשנת 1921 2251 תושבים ו־649 יהודים (8,8%), לפני 1914, היו 230 משלמים מס הקהילה בראש הקהילה עמד יונה ביק, סגנו מאיר שור. בהנהלת הקהילה היו זאב ברנצוויג, לייב שטיינברג, מארק שער, חיים דיקמן, אברהם ברגמן, אנטשול ווילף, שלמה גלבר, אל. וויליג, בריש אקסלרד, משה דיקמן, שלמה הופטמן, היינריך הורן, בנדט יופיטר, על כס הרבנות ישב אפרים חמידס. כמורה דת בבתי הספר הכלליים שמש ישעיה שורצברג.

סטרטין: היה עד המאה י״ז כפר. בשנת 1671 החליט המלך מיכאל להענות לבקשתו של בעל הכפר גבריאל סילינציצקי והעניק לכפר זכות העיירה עם קיום 3 ירידים שנתיים ויום שוק בכל יום א׳ ו־ו׳.

בשנת 1675 התקיפו הטטרים ונחלו תבוסה קשה מידי המפקד הפולני אַתנאס מיונצינסקי. משנת 1671 היו קיימים נובו סטרטין העיר וסטארי סטרטין הכפר.

בשנת 1765 נמנו במפקד 95 יהודים (83 מבוגרים ו־12 תינוקות).

הישוב היהודי גדל במחצית השניה של המאה הי״ט.

בשנת 1880 היו בעיר 143 בתים ו־804 תושבים, מהם 192 רותנים, 19 פולנים ו־593 יהודים שהיוו 73,8%.

בשנת 1890 99 בתים 768 תושבים, מהם 552 יהודים (71,9%).

בשנת 1900 97 בתים 694 תושבים מהם 413 יהודים (59,5%).

בשנת 1921 373 תושבים, מהם 155 יהודים (41,6%).

סטרטין התפרסמה כמושב החצר האדמו״רים בראנדוויין.

בראשית המאה הי״ט יסד ר׳ יהודא צבי הירש בראנדוויין מסטרטין, שהיה תלמידו של ר׳ אוריה סטרליסקר המכונה השרוף, תלמידו של ר׳ שלמה מקארלין את שושלת הרביים מסטרטין.

ר׳ יהודה צבי בראנדוויין היה במחצית הראשונה של המאה הי״ט מן האד־מו״רים הידועים ובעלי ההשפעה הרבה בהמוני ישראל בעיירות גליציה המזרחית. ביחוד הצטיין במתן סגולות למחלות ולנשים „מקשות לילד״. שלטונות אוסטריה ערכו חקירות נגדו בשטח זה. ביחוד נלחמו בו משכילי טרנופול, שהודיעו בפני השלטונות על מתן הסגולות הקמיעיות כמעשי תרמית וסחיטת־כספים מידי חסידיו.

במלחמתם ניצלו את מכתבו של יהודא צבי הירש שכתב לחסידו יצחק חיים משה״ס בגוליגורי ומסר לו סגולות לרפוי אשתו החולה.

את כסא הדמו״ר שלו ירש בנו הבכור ר׳ אברהם. אחיו ר׳ אליעזר (לייזרל) היה אדמו״ר באוזיפולה ולו שני בנים ר׳ אורי שירש את כסא אביו באוזיפולה ור׳ נחום.

ר׳ נחום היה בשנת 1865 לאדמו״ר בסטרטין בהיותו בן 18 שנה. לאחר שנים מעטות עבר לבורשטין והיה „רבי״ עד 1914. הוא היה למדן ומקובל, הדפיס 4 ספרים בקבלה: א) „אמרי טוב״ ב) „אמרי חיים״ ג) „אמרי ברכה״ ד) „אמרי רצון״. הוא הקים בבורשטין חצר מפוארת ובה מספר רב של „יושבים״ על חשבונו.

היו לו בסביבות סטרטין, בורשטין, רוהאטין, בוקאצ׳ובצה, בולשובצה, נאד־בורנה הרבה חסידים.

אחרי מותו — בשנת 1915 — התפלגו חסידיו לשתי חצרות: אחת של בנו אלעזר ושנית של חתנו ר׳ איזיק מפודהייצה.

בנו של ר׳ אלעזר ר׳ משה הקים בשנת 1935 את חצרו של סבו ר׳ נחום בבורשטין ונהג באדמו״רות עד שנספה יחד עם אשתו ועם בניו בתקופת השואה של הנאצים.

בולשובצה מוזכרת בתעודה משנת 1436. משנת 1578 בבעלות משפחת שיאֶניאבסקי. בשנת 1624 הפכה להיות עיירה עם זכות לקיים ירידים. ביחוד ידועים ירידים של שורים.

במאה הי"ט עברה לבעלותו של קורנל קשצונוביץ, מדינאי פולני ידוע, ציר בסיים הגליצאי ובפרלמנט האוסטרי.

בשנת 1765 נמנו 178 יהודים (166 מבוגרים 12 תינוקות).
בשנת 1880 נמנו 2932 תושבים מהם 1760 יהודים (58%).
בשנת 1890 364 בתים 3481 תושבים מהם 2058 יהודים (59,1%).
בשנת 1900 415 בתים, 3938 תושבים מהם 2256 יהודים (57,3%).
בשנת 1910 4629 תושבים, מהם 2438 יהודים (52,7%).
בשנת 1921 2186 תושבים, מהם יהודים 825 (37,7%).

נספחים

כתב קיום של יהודי רוהאטין

Michael Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prusiae, Masoviae, Samogitiae, Kiioviae, Volhyniae, Livoniae, Smolensciae, Severiae Czerniechoviaeque. Significamus praesentibus literis nostris quorum interest universis et singulis productas nobis fuisse literas pargameneas manu serenissimi Joannis Casimiri subscriptas sigillo regni communitas, sanas, salvas et illaesas omnique vitio et suspicionis nota carentes, continentes in se confirmacionem privilegiorum Judaeorum Rohatynensjum supplicatumpue nobis, ut easdem literas ex benignitate nostra regia approbare, confirmare et innovare dignaremur, tenoris sequentis: Ioannes Casimirus Dei gratia rex. Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Livoniae, Volyniae, Kiioviae, Smolensciae, Czerniechoviaeque, necnon Sueccorum Gottorum Vandalorumque haereditarius rex. Significamus praesentibus literis nostris quorum interest universis et singulis. Reproductas nobis esse nomine infidelium ludaeorum oppidi Rohatyn literas infrascriptas papiraceas videlicet extractum privilegii certi serenissimi divae memoriae Vladislai IV fratris et praedecessoris nostri desideratissimi, eisdem infidelibus ludaeis benigne largiti et ad acta castrensia capitanealia Leopoliensia oblati et suscepti authenticum et suspicioni non obnoxium tenoris sequentis: Actum in castro inferiori Leopoliensi feria quinta post festum Purificationis Beatissimae Virginis Mariae proxima anno Domini millesimo sexcentesimo trigesimo quarto. Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Leopoliensia personaliter veniens perfidus Zelig synagogus ludaeorum Leopoliensium obtulit eidem officio privilegium sacrae regiae maiestatis infrascriptum ratione (sic) ludaeis Rohatinensibus benigniter concessum, authenticum, manu propria eiusdem sacrae regiae maiestatis subscriptum, petens illud ab eodem officio suscipi per oblatam, quod et obtinuit, cuius privilegii tenor sequitur talis: Władysław Czwarty z łaski Bożej król polski, wielki,

xiąże litewski, ruski, pruski, mazowiecki, żmudzki, inflantski, szwedzki, gottski, wandalski, dziedziczny król, obrany wielki car moskiewski. Oznajmuję wszem wobec i każdemu zosobna komu to wiedzieć należy teraźniejszym listem naszym. Aczkolwiek prawa wszytkie rzeczypospolitej naszej i miastom w niej będącym na sejmie koronaciej królewskiej naszej approbowaliśmy, jednak i teraz Żydom miasta naszego Rohatyna, na pokorną prośbę ich wszystkie przywileja, dekreta, lustracje domów, gruntów, w której mieszkają bużnicę i kierchowa, handle i pożywienie wszelakie, nic niewyjmując, kupowania i przedawania, tak ołowiu iako i innych wszelakich towarów, szynki wszelakiego napoju, warzenia piwa, miodu robienia, palenia gorzałki, reczników wolne przedawania i kupowania bydła i mięsa tak całkiem jako sztukami na rynku, na starym dawnym miejscu, a wszystko nie nieexcypując, równo z mieszczanami tamecznymi według przywileju i starodawnego zwyczaju. Podatki miejskie także równo z mieszczanami dawać niemają ale podług praw i zwyczajów dawnych zachowani być mają. Które to wszytkie zwyczaje i prawa im dawno należące teraźniejszym listem naszym, jeżeli są w ich w używaniu i nie przeciwko prawu pospolitemu aprobujemy i obowiązujemy, potwierdzamy, chcąc aby od każdego wcale zachowane zostały i moc wieczną miały. Na co dla lepszej wiary ręką swą list ten podpisawszy pieczęć koronną przycisnąć rozkazaliśmy. Dan w Warszawie, dnia marca XXVII roku Pańskiego M D C XXXIII. panowania naszych królestw polskiego i szwedzkiego roku pierwszego. Vladislaus rex. Marcus Skibicki. Post cusius ingrossationem exemplar originale eidem offerenti ab officio praesenti est resitutum. Martinus Borkowski vicecapitaneus Leopoliensis (L. S.). Ex actis castrensibus Leopoliaensibus extractum correxit Stasiorowski. Atque supplicatum est nobis nomine eorundem Judaeorum oppidi nostri Rohatyn videlicet a tota synagoga, ut praeinsertas privilegii literas tum renovare tum etiam approbare et confirmare authoritate nostra regia dignaremur. Cui supplicationi uti iustae morem gerentes easdem literas privilegii serenissimi fratris nostri defuncti renovamus et simul in omnibus punctis, clausulis et conditionibus descriptis approbamus et confirmamus volentes easdem in quantum iuri communi non contrariae ususque

illarum habetur, ius et robur suum perpetuum habere debere. In cuius rei fidem praesentes manu nostra subscriptas sigillo regni communiri iussimus. Datum Leopoli die XXI mensis Maii anno Domini M D C L XIII regnorum nostrorum Poloniae et Sueciae XV Ioannes Casimirus rex. Stephanus Hankiewicz secretarius sacrae regiae maiestatis. Naostatek ponieważ wniesiona do nas jest supplika od niewiernych Żydów rohatyńskich, abyśmy im targi, które zawsze w dzień wtorkowy zdawna w Rohatynie bywały, na co i dokumenta z metryki pokazać gotowi, reassumowali i tenże dzień wtorkowy targowy uczynili. Tedy przychylając się ku słusznej tychże niewiernych Żydów prośbie a do tego widząc jako i od nieprzyjaciela przez te czasy w tamtych krajach zniszczeni, żeby się tedy ratować jako najprędzej i handle swoje z większym pożytkiem prowadzić mogli, wzwyż mianowany dzień targowy, jako dawno był, reassumujemy i naznaczamy. Nos itaque Michael rex praefatae supplicacioni ac ipsius aequitati benigne annuentes praeinsertas literas in omnibus earum punctis, clausulis, articulis approbandum et confirmandum esse. duximus, uti quidem approbaums et confirmamus praesentibus literis nostris decernentes easdem vim et robur perpetuae firmitatis obtinere debere, in quantum iuris est et usus earum ratio habetur. In cuius rei fidem praesentes manu nostra subscriptas sigillo regni communiri iussimus. Datum Cracoviae in comitiis felicis coronationis nostrae die XXII mensis Novembris anno Domini M C L XIX regni nostri anno primo. Michael rex.

נדפס ב: Kronika pow. Rohatyńskiego t. VI nr. 1. p. 7—8.

הוראת הסיימיק בסונדובה וישניא, אחרי ויכוח היהודים עם פראנקיסטים בלבוב בשנת 1759

Ponieważ z dysputy publicznej ne Lwowie roku 1759 między Żydami talmudzistami i kontratalmudzistami odprawianej, Żydzi talmudzistowie oczywistami dowodami (jako sufficientissime książką przez J. Mci Księdza Pikulskiego Zakonu O. O. św. Franciszka regularnej obserwacji prowincji ruskiej „teologa titulo" „Złość żydowska" — w roku, przeszłym tysiącznym siedemsetnym sześćdziesiątym we Lwowie do

druku podana informuje, zostają od kontratalmudzistów dostatecznie przekonani, iż zamiast obserwy prawa mojżeszowego w wierze swojej talmudami się rządzą pod pretextem nabożeństwa wiarę naszą świętą katolicka, tudzież Syna Boskiego Odkupiciela narodu ludzkiego i Matkę Najświętszą Protektorkę wszystkich nas prawdziwych katolików (Horret animus cogitare lingua loqui) ustawicznie blużnią, przeto aby Zelantów wiary katolickiej na wygubienie siebie ciż blużniercy nie pobudzili, a per consequens wewnętrznego zamieszania nie byli okazyą, albo też za tę disymulacyą, i protekcyą w państwie naszym katolickim takowych bluźnierców i ustawicznych szarpańców honoru Boskiego, Bóg w Trójcy Świętej jedyny, sprawiedliwym sądem oprócz pogróżek w terazniejszym czasie praktykowanych (na ojczyzny naszej zniszczenie) sowitej nie zapłacił kary, więc od avertenda utraque immumentia pericula. J. W. posłowie zelo religionis amore. Zbawiciela swego Syna Boskiego i Matki jego ostatniej grzeszących ucieczki instabunt do najjaśniejszego majestatu, conferent cum ordinibus, proponentque medium takowe: primo aby Żydzi w Koronie i w kś. litewskiem zostający we wszystkich dyecezyach znajdujące się księgi swoje wszystkie hebrajskim albo żydowskim stylem drukowane, czyli też pisane ad loci ordinarios lub ich officiales in spation roku komportowali i tam do spalenia deponowali; secundo aby ci Żydzi talmudzistowie ani ksiąg ani pisania jakiegośkolwiek stylu hebrajskiego między sobą nie zażywali, lecz polskiego i łacińskiego stylu lub języka w potrzebach swoich używali; tertio aby wszystkie drukarnie i szkoły do ćwiczenia stylu i języka hebrajskiego oraz żydowskiego, zakazane i skasowane zostały, jeżeli zaś do nabożeństwa podług opisu prawa Mojżeszowego byle bez bluźnierstwa na religią katolicką i majestat Boski ksiąg i pisania stylem polskim lub łacińskim predentowali, to ich szczególna pretensya abrogari nie powinna; quarto, gdy w bożnicach swoich czyli to w święta i szabasy, czyli w dni powszedne nabożeństwa swoje polskim jednak językiem albo łacińskim odprawować będą, aby bluźnierstwa warowali się, zawsze dwóch księży czyli to z kościoła albo też z magistratu miasta onego dwa delegowani attentowali, za którą attendencyą, abyśmy uniknęli cenzury szukania privati lucri attendentes nie pretentować

ani też dobrowolnej offerencyi, akceptować nie mają. A gdyby któremukolwiek z pomienionych, któremu artykułowi talmudzistowie Żydzi sprzeciwili się i wypełnić kiedykolwiek iunctim et partitim nie chcieli albo z nich jedna jakowa osoba sprzeciwiła się, paenam colli subire powinien, o co forum ziemstwa lub grodu proprii territorii ad instantiam cuiusvis zelantis, prascisa quavis appellatione naznaczywszy.

(Akta grodzkie i ziemskie z archiwum Bernadyńskiego we Lwowie, t. XXIII Lauda sejmikowe, wiszeńskie, lwowskie, przemyskie i sanockie 1731—1772. Wydał: Antoni Prochaska, Lwów 1928 r. p. 416—417 §§ 12).

נספח

לקט מקורות על רוהאטין בימי פולמוס ש"צ

לוקטו ע"י יהושע שפיגל

א. שמעון דובנוב „דברי־ימי־עם־עולם" חלק ג' פרק 53, „בעלי המסתורין והשבתאים הנסתרים"

„בחוגי הכת המשיחית קמה שאיפה לשים קץ לצרות ישראל ויהי מה. ואפילו בדרך פשרה בין היהדות והנצרות, מעין פשרתה של הכת השבתאית בתורכיה עם האיסלם. מתוך שאיפה זו, קמה התנועה הפראנקיסטית (1699—1672). האיש שהצליח ללקט מסביב לו את התועים והנואשים, שהיו נכונים לעזוב את המחנה הלאומי בעל דו־הפרצופין — פרצוף אחד ליהדות והשני לנצרות — נולד ברוח התנגדות לשיטת הרבנים המקובלת, לעומת המשמעת הקפדנית של התלמוד, העמיד את קדושת ספר „הזוהר", שבו מצא רמזים לאנושיותו האלהית של המשיח ולפולחן „השכינה", כעין צורה מיוחדת באלהות. במקום הסגפנות, שהמקובלים הטיפו לה קודם לכן, התיר את הרצועה של תאוות הגוף ל„שם מצווה" מתוך התלהבות דתית. אחרי חדשים אחדים (סיון תקט"ז, 1756) הכריזה ועידת רבני ארבע הארצות בברודי חרם על בני הכת כולה, שיהיו „מופרשים ומובדלים מכל עדת ישראל, נשיהם ובנותיהם הן זונות, בניהם ובנותיהם ממזרים גמורים". נוסח החרם שעליו באו על החתום הרב חיים רפפורט מלבוב ועוד שלושה עשר רבנים *) נתפרסם בשם „חרב פיפיות" ונשלח לכל קהילות ישראל, ושם הוכרז החרם בבתי הכנסיות, כנהוג, בתקיעת שופר ובכיבוי נרות.

*) (מתקבל על הדעת כי הרב אברהם דוד משה, איש טריוש אבד"ק ראהאטין היה אחד מהם — זאת הסקתי מהקדמות על ספרו „מרכבת המשנה" על מכילתא ד"ר ישמעאל כאחד הרודף ומוקיע בשעתו את שבתי צבי וחסידיו ואשר תקע רומח בגופו של אלישע שור (רוהאטינאי) כאחד ממטיפי המשיחיות הנ"ל — וכל זה אבהיר יותר לאור ב„עירנו רוהאטין" כפרק לחוד).

הויכוח בקמניץ — 20 ביוני 1957

מבעלי הכת באו מנהיגים בגליציה ליב קריס מנדבורנה, אלישע שור ובנו שלמה מרוהאטין ועוד חמישה עשר אנשים מפודוליה ומגליציה.

הויכוח בלבוב

מקום הויכוח היה בבית הכנסייה הקתולי הגדול של לבוב. הויכוח התחיל ביום 17 ביולי 1759 בפני קהל גדולי הכמרים והשלטון. מצד היהודים הנאמנים לתלמוד השתתפו בויכוח לערך ארבעים רבנים ותלמידי חכמים ובראשם הרב הראשי של לבוב חיים רפפורט ומצד בעלי הכת יעקב פראנק ואנשי סודו ליב קריס (נדבורנה) ושלמה שור (רוהאטין). קריס ושור היו ראשי המדברים, מפני שרבם לא היה בקי בלשון הפולנית. בלבוב בלבד התנצרו בשנות 1759—1960 חמש מאות ארבעה עשר פראנקיסטים, איש ואשה, בתוכם גם מנהיגי החבורה הגליצאית ליב קריס (נדבורנה) ושלמה שור רוהאטין) (השני נתפרסם לאחר שנים בשמו הפולני פראנצישק וולובסקי).

ב. „דברי ימי ישראל", כרך ו, עמוד 110

„בין הפראנקיסטים האלה המתנגדים לתלמוד נמצאו גם רבנים ודרשנים, יהודה ליב קריזא, הרב בנדבורנה, והרב נחמן בן שמואל לוי מבוסק. ביחוד היה נכבד בעדת השבתאים הפולנים או הפראנקיסטים אלישע שור מרוהאטין, איש בא בימים אשר מוצאו היה מגזע רבנים פולנים חשובים. הוא, בנו ובתו חיה (אשר ידעה את הזוהר על פה, וכנראה התנהגה בפריצות ונחשבה לנביאה) נכדיו וחתניו, כל אלה היו עוד לפני זה שבתאים גמורים, אשר כל פעולה קלה היתה עלולה להטות את לבם, כי יבוזו לדיני היהדות הרבנית".

בשנת 1800 הוציאו מנהיגי הכת בפולין, האחים וולובסקי (לפנים שור — מרוהטין) כרוז לכל קהילות ישראל בפודוליה ובוולין, שבו נאמר, כי אין לדחות יותר את קבלת „דת אֱדוֹם" כי רק היא נותנת ליהודים אפשרות של קיום. אולם הכרוזים נתפסו ביד השלטונות הרוסים שחשדו, כי כת האדומים היא ברית חשאית של רבולוציונרים ושלחה אותם לפטרבורג לבדיקה.

ג. מתוך ההקדמה „למרכבת המשנה"

„זה ספר תולדות אד"ם קדמאה האד"ם הגדול בענקים, זקננו הגאון האמיתי צדיק, מופת הדור, מו"ה דוד משה אברהם איש טרויש אשכנזי זללה"ה אשר משכן כבודו ואורו הופיע בעירנו ק"ק רוהאַטין. פה חלקת מחוקק ספון ומקום שיפול העץ שם יהיו פירותיו ניניו ונכדיו וה"י מפורסם גדול לגאון וצדיק ומושל בגבורתו כאן ופלפל עם גדולי דורו בכמה תשובות. ומהם הגדולים אשר הסכימו על ספרו ספר הזה „מרכבת המשנה". הגאון מופת הדור מוה"רר חיים כהן רפאפורט אבד"ק לבוב. כהן קורא ראשון ואחריו לוי הגאון מופת הדור מוהר"ר יצחק לנדא ז"ל שהסכים עמו עת היותו אבד"ק זאלקווא ואח"כ היה לאב"ד ד"ק קראקא והגליל אשר הסכימו עמו לעשות רצון צדיק לאדפוס אדרא והלך לחיי העוה"ב ולא

ספר

מרכבת המשנה

לעמבערג

השער מהספר היחיד שנשאר מאת הרב הגאון ר' אברהם דוד משה אבד"ק רוהאטין שנסתיימה כתיבתו בשנת ת"ק ונדפס בלבוב בשנת תרנ"ה

הפיק זממו ונשארו אחריו הרבה חיבורים כמובא בהקדמת המחבר והיה טמון אורם לערך מאה וחמשים שנה חיבוריו היקרים זה בכה וזה בכה וחלפו ועברו כמה שנים ואין איש שם על לב להפיץ ענן אורו".

מכאן ש־150 שנה עברו עד שהדפיסו את הספר בשנת תרנ"ה בלבוב. לפי זה, נתחבר לפני למעלה ממאתיים שנה.

„ויען אשר הגאון המחבר ז״ל נלקח מאתנו זה רבות בשנים, אמרנו נספרה נא לאחינו אשר בדורנו קצת מגדולות המחבר אשר הגאון המחבר ז״ל קנא לאלקיו ויכפר על בני ישראל, בקנאו קנאת ד׳ צבאות בעת אשר קם עלינו אדם רשע נצר זדון מכת הארורה שבתי־צבי שר״י והאחרון שבהם אחרי נפלו בהויכוח לפני השרים בק״ק לבוב. להבדיל בין הטמא ובין הטהור, הגאון מופה״ד מוה״ר חיים כהן רפּאפורט ז״ל בצירוף הגאון מופת הדור מוה״ר נטע אשכנזי אבד״ק ראזדעל. הארור הנוכל בא לעירנו להסית את ישראל ללב התועים, וקם עליו הגאון המחבר ז״ל ויקח רומח בידו ומסר נפשו על זה להכותו, לרדפו עד חרמה והנוכל הזה הטה את מושל העיר להיות בעזרו ולגרש את הרב האבד״ק מעירו והוא שם נפשו בכפו ולא חשך עצמו מהכותו ולהדפו בכל כוחו אשר לא יוכל להטות את ישראל ללכת אחריו. והשי״ת היה בעוזרו, עד אשר הנוכל הארור המיר ויצא מדת ישראל ואז כלתה אליו הרעה ולא יכול עוד להסית לשום בר ישראל. והנה זקנינו ספרו לנו אשר אבותיהם ספרו להם, כי הקדוש מרן הבעש״ט זללה״ה בא אליו בכבודו ובעצמו להודיעהו כי על ידו שלחו לו מן השמים להחזיק לו טובה וחנות על קנאתו קנאת ד׳ צבאות הנ״ל כמאמר הכתוב למרע״ה בעת קנאת פנחס־בן־אלעזר־בן־אהרן הכהן לבן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום. ופרש״י ז״ל, כאדם המחזיק טובה וחנות לפי שעשה לו טובה וגודל חכמתו וצדקתו עד היום יגידו כאשר קבלו מאבותיהם״.

רבי יודל משיא בתו ברוהאטין

(פרק מתוך „הכנסת־כלה״)

מאת ש״י עגנון

— — הקיצור, רבי יודל ישב בברזאן, כאחד מאוכלי המן, עד שהגיע הזמן ויצא מברזאן. מברזאן נטלו עצמם לצד דרומית מערבית, היינו לצד למברג, שהמקו־מות הללו בין ברזאן ללמברג משופעים בעושר יותר משאר כל המקומות, והגיעו לכפר אחד, קוזשאן שמו ואותו היום חמישי בשבת היה וביקש רבי יודל לשבות שם, שכן נוהג היה בכל מסעותיו שמחמישי בשבת ועד מוצאי שבת בבוקר לא היה זז ממקומו כדי להוסיף מהחול על הקודש. אבל הואיל ולא מצא שם מקוה לטבול לכבוד שבת עמד לנסוע למקום אחר. הקיצור, יצאו מקוזשאן ונסעו כנגד ק״ק רוהאטין. — —

— — החמה עמדה ברקיע ונרקמו פניה של האדמה ורוח מעל ראשי ההרים מנשבת בנחת ומביאה ריח של שלג ממרחקים והגוף אינו מרגיש בצינתו. — —

— — ואמר רבי יודל, רבי נטע כשנגיע לעיר הביאני לאכסניא. אמר לו, ולהיכן אני מביאו תמיד, לא לאכסניא שנותנים לו שולחן ומטה ומעות. אמר לו, אפרש לך את דברי, הרי כשאנו באים לעיר אתה מעמיד אותי אצל בית־מדרש ואתה הולך לרעות את סוסיך. עכשו מה אני מבקש, תביאני למלון, אמר לו מה נשתנתה עיר זו מכל עיר שמעלתו מבקש לילך למלון? והלוא הפונדקים עינם

לממון ואם אין אתה נותן להם שכר דירה ומזונות גובין שכרם ממטלטליך ומשליכים אותך לחוץ. אמר לו, בבקשה ממך רבי נטע, אל תדחק עלי שאגלה לך את לבי. מה אעשה, כך עלתה במחשבתי לאכול פרוסת לחם משלי, הרי יש לי מאתים זהובים ועל פי דין אסור לי ליטול צדקה. הביאני לבית מלון ואל תרבה לשאול שאלות. תפס נטע עצמו בראשו וצווח, אי שמים לא רוח שטות נכנסה ברבי יודל? כל העולם נדחק ליזון את רבי יודל ורבי יודל נדחק לבזבז מעותיו לבטלה. ואשתו ובנותיו מה יהא עליהן? אבל מה לי לפלפל עמו, בין כך ובין כך כל דבר שהוא נותן דעתו לעשותו, סופו שהוא עושה היפוכו. כשהגיעו לרוהאטין חזר רבי יודל ואמר, רבי נטע הביאני למלון. כיוון ששמע נטע כך, אמר נטע לעצמו, נטע נעשה את רצונו ונראה את סופו.

— — הקיצור, רבי יודל היה יושב באכסניה ולומד תורה. שאל הפונדקאי את נטע, מה טיבו של אדם זה? אמר לו נטע לפונדקאי, אילו היית יודע מי זה היית מקרטע לפניו על כרסך. הלך כשחצי סקרנותו בלבו. כמה היו מעיו הומים לידע אותו אורח מי הוא. אמר לו לבו, עמוד אצל הדלת וכבוש את עיניך לתוך חור המנעול והסתכל לתוך חדרו ובדוק מה זה עושה ופתח את הדלת והיכנס אצלו פתאום. ומה שלבו אמר עשה. כל היום כולו היה שוחה ועומד על פתח חדרו, עד שנכפפה קומתו וכמין חטוטרת היתה בולטת מגבו, והיה כובש עיניו לתוך חור המנעול ונכנס אצלו פתאום. ומה היה רבי יודל עושה, היה מסתיר דרכו בתורה, אך היסתר איש במסתרים, כל שכן באכסניא. אמר לה בעל המלון לאשתו, פלאי פלאים, אדם יושב באכסניא ומשלם כאחד הנגידים ואינו יוצא מחדרו לשאול על עסקי מסחר וקנין — —

— — אמרה אשתו. דבר חדש באת לגלות לי. כשם שאתה תמיה, כך אני תמיה. פתאום צעקה ואמרה, הס. אמר לה, למה את צועקת כל כך? אמרה לו, אני אומרת לך, בוגרת בביתו והוא מבקש להשיאה. ומי גילה לאותה אשה שרבי יודל מבקש חתן לבתו? אלא שדמות דיוקנו של רבי יודל כדמות אדם מטופל בבנות הרבה, שבני אדם כגון אלה פניהם מעידים על צרתם. הקיצור נתיישבו בדעתם והודיעו לשדכן — — בא השדכן ונכנס אצל רבי יודל וגנח מלבו ואמר, השם יושיעכם. הסיע רבי יודל עיניו מן הגמרא והשיב, יושיעכם השם. אמר השדכן, ברוך נמצא. אמר רבי יודל, ברוך הבא. נתן לו שלום והחזיר לו שלום. נטל השדכן כסא וישב כנגדו והוציא כמין תיבה של שנו״ף טב״ק, טרף בתיבה וקמץ לו מלוא קומצו והריח ונגלה אליו בלשון ארעי. אמר לו, הואיל ונזדמנתי לכאן אשאל מעלתו כאדם ששואל דרך אגב, מי גרם לכבודו שיטריח עצמו לכאן? השיב רבי יודל (חולין ז׳) אין אדם נוקף אצבע מלמטה אלא אם כן מכריזים עליו מלמעלה, ואם באתי לכאן משמע שרצונו יתברך כך. אמר השדכן, מאחר שזימננו המקום למקום אחד, אפשר שתצא מזה טובת הנאה לשנינו. אמר החסיד, היינו? נתן השדכן את ימינו על ראשו וחטט בכל חמש אצבעותיו בתוך שערותיו ואמר, ואילו הצעתי שידוך לכבודו, — מה, הוסיף השדכן וחייך. אמר רבי יודל, ברוך מזכיר נשכחות. אף אני לא יצאתי לדרך אלא בשביל בתי שהגיע זמן להשיאה. אמר לו השדכן, אחרי מי מחזר מעלתו? כלומר איזה מין חתן מעלתו מבקש? השיב רבי יודל, שאלה גדולה שאלתם. סוף של כל דבר הוא

יראת השם ואם יזמין לי הקדוש ברוך הוא בחור ירא שמים שיודע ללמוד דף גמרא אתן לו את בתי. שאל השדכן את רבי יודל, מה שמכם? אמר לו, יודל שמי. אמר לו ומאיזה מקום אתם? אמר לו, מבראד אני. ושם משפחתו מה? אמר לו, שם משפחתי, נתן זון שם משפחתי... כיון ששמע השדכן את השם יודל נתן זון נתפעל התפעלות גדולה, לפי שרבי יודיל נתן זון עשיר גדול היה ושמו הטוב היה נודף בכל המדינה כאפרסמון... אמר השדכן בלבו, אלך אצל וואוי שור שהוא עשיר מופלג ובנו עומד בשידוכין ואודיע לו שרבי יודיל נתן זון נזדמן לכאן והוא מבקש חתן לבתו. נטל השדכן רשות מרבי יודיל והלך אצל רבי וואוי שור.

...כיון ששמע רבי וואוי כך קם ואמר הריני פוסק לבני שנים עשר אלף אדומים. נטה השדכן את רגליו והלך אצל רבי יודל ואמר: הריני בא מביתו של רבי ואוי שור. הבחור המופלג כמר שפטיל היינו בנו של רבי וואוי הגיע לפרק האיש מקדש ובת מעלתו תחי' הגיעה לפרק בתולה נשאת. הקיצור, לא באתי לכאן אלא לשאול את מעלתו כמה פוסק מעלתו לבתו. אמר לו רבי יודל, כמה שאביו של החתן פוסק לבנו כך אני פוסק לבתי — —

— — הקיצור לא יצתה שעה קלה עד שחזר השדכן אצל רבי יודיל והביא אתו עלם חמודות יפה פרי תואר, משכיל מאוד ביראה טהורה ובחור טוב ומפונק מנוער, בתפנוקי הדעת ובחכמת התורה. תהה רבי יודל על קנקנו ומצאו מלא ישן. מיד נתחבב עליו חיבה יתירה, לא זז מחבבו עד שקראו בני, לא זז מחבבו עד שמצאו הגון לבתו — —

— — לא יצאו כוכבים ומזלות עד שכתבו תנאים ושיברו קדירות ושימחו את הלב במאכל משתה בשירים ותושבחות. — —

— — (קהלת ג׳) לכל זמן ועת לכל חפץ, אמר רבי יודל, אוהב אני את ישיבת רוהאטין מכל טלטולי בדרך, אלא שהגיע זמני לחזור לבראדי ולבשר את בתי פסילי שמצאתי לה בן זוג מאחר שלא הודעתי לה כלום. — — ועדיין רבי יודל יושב ברוהאטין ואוכל ושותה ולומד ומפלפל עם חתנו בתורה. כיון שראה שמעותיו מתמעטות והולכות נתן דעתו לחזור. פרע יציאותיו ונפטר מחותנו ומשפטיל ומכל שאר אוהביו ויצא מרוהאטין. מי שלא ראה שמחת שני המחותנים בשעה שנפטרו זה מזה לא ראה שמחת מחותנים מימיו. רבי יודל היה שמח שהוא עומד לחזור לבראד ורבי יודל היה שמח שמחותנו יוצא מרוהאטין. למה היה רבי וואוי שמח? דברים בגו. כל זמן שרבי יודל יושב ברוהאטין היה רבי וואוי מתיירא שמא יגעו לאזניו של רבי יודל דברים שאינם ראויים להישמע, כגון שהיו אבות אבותיו של רבי וואוי כרוכים אחרי כת שבתי צבי ימח שמו. אמרו עליו על אבי אבי אביו של רבי וואוי שבתשעה באב היה יורד למרתף ואוכל חצי דובדבנית, כשהוא אומר אם שבתי צבי הוא משיח הריני יוצא בזה ידי חובת סעודה ואם שבתי צבי אינו משיח הרי כאילו לא אכלתי כלום. מחמת חצי הדובדבנית נעקרו כמה משפחות ועדיין השטן מרקד, שהיה קשה לרבי וואוי לשדך את בניו, לפי שהיו השונאים מבזים אותו, הראיתם שבתאי זה שאכל אבי אביו בתשעה באב, הוא שהיה רבי וואוי מתירא שמא יזכירו לפני מחותנו את גנותו. והוא לא היה יודע שמן ה׳ יצא הדבר ואפילו היו באים כל צרי עין שבעולם לא היו יכולים לבטל את השידוך. — —

יהושע שפיגל, תל־אביב

חסידות סטרטין

מונח לפני ספר דק המכיל בס״ה 88 דפים בפורמט של חלק הששה־עשר מהגליון, עטיפתו שחורה ועליה באותיות של זהב חרותה הכותרת: „ספר דגל מחנה יהודה״. מעבר לדף שוב חוזר ונשנה שם הספר בלווית המשפט:

„ובו שלושה ספרים נפתחים מהרב הצדיק רבי יהודה צבי זצ״ל מסטרטין ומבניו הק׳ זי״ע״.

הספר הנ״ל כולו מסודר בכתב רש״י, הוצא על ידי האחים אליעזר וחיים בראנדוויין — נכדי הר״צ מהרי״ץ (מוהר״ר רבינו יהודה צבי מסטרטין) — ונדפס בירושלים תשי״ז לפ״ק. את הספר אפשר היה להשיג כפי שסומן בשערו, אצל: מ״ד בלום ירושלים, מאה שערים, אולם אני השגתי את הספר הנ״ל מהרב יהודא־צבי בראנדוויין שליט״א, אחד מיוצאי חלציו של הרבי ר׳ אברהמצ׳י מסטרטין זלה״ה והחותם בחותמו: „האדמו״ר מסטרטין״.

בהקדמתי זו אנסה להציג לפניכם מקצת משלשת היוחסין של הרב בראנדוויין הנ״ל. לרבי ר׳ אברהמצ׳י היו רק ארבע בנות. הראשונה בלומה אשתו הרבנית של ר׳ אורי מראהטין; השניה אסתר, אשתו הרבנית של ר׳ אהרון מפלשטין (ליד סמבור), השלישית לאה אשתו הרבנית של ר׳ בעריש מדאליני והרביעית... אשתו הרבנית של ר׳ פנחס מבז׳י׳אני. הרב יהודא צבי בראנדוויין הישראלי הוא נכדו של ר׳ אהרון מפלשטין זצ״ל הממשיך בשם משפחתו של ר׳ אברהמצ׳י „בראנדוויין״ כי אחרים נקראו על שם ר׳ אורי לאנגנר ואלה הם בניו של ר׳ אורי׳לה ראהאטינר: ר׳ יצחק אייזיק לאנגנר (בוברקא); ר׳ אברהם לאנגנר (קניהיניטש); ר׳ ישראל לנגנר (בראדי); ר׳ משה לנגנר (קוזובא); ואחרון בן עירנו ר׳ שלמה לנגנר (רוהטין) שהיה מטופל בילדים: יהודא צבי, טויבא, אורי, אברהם, ישראל. תהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

לשאלתי ובקשתי, מסר לי הרב בראנדוויין את הספר הנ״ל להוציא ממנו תמצית־דברים המובאים להלן, והם, כדברי המו״ל „מאמרים יקרים ערבים ומתוקים מדבש ונופת צופים מבניו הקדושים זללה״ה״.

„ועתה אליכם אישים אקרא קחו ברכה אל תוך בתיכם בכסף מלא. ואני תפילה בעדכם ובעד ביתכם שבזכות הצדיקים האלה, תוושעו ממעון הברכה ורב הצלחה וימלא ד׳ כל משאלות לבכם לטובה״.

לגבי דרכי עבודת הבורא בידוע, שקיימים הבדלים ונוסחאות שונים בתפילה, בתחנונים, בפיוטים, בהתנהגות, במידות וכו׳ וכו׳. יש נוסח־אשכנז ויש נוסח ספרד, נוסח תימן, נוסח קראים וכדומה. כן שונים גם המנהגים, בחתונות, בריתות־מילה, הלוית־המת ותפילת־האשכבה. גם בין החסידים היו קיימים גוונים ובין גוונים במנהגים ונוסחאות, לפי מה שהתייחסו על רבי פלוני או אלמוני. ספר „דגל מחנה יהודה״ מפרט מנהגי־כל־השנה בנוסח סטרטין. רביי סטרטין היו נחשבים כבעלי־מופת, כיתר צדיקים בדורם כגון הריז׳יני, הזידיטשובי, הטשארטקאבי, הבלזי ועוד. גם לא־אדוקים היו נוהגים בשעת צרתם לבוא ולבקש את עזרתם. משנסתלק הצדיק, היו ממשיכים חסידיו לדבוק בבניו ובצאצאיו. „דגל מחנה יהודה״ מספר על שנים מיוצאי חלציו הנ״ל, סיפורים ומעשיות שהיו נמסרים איש מפי איש. לא אוכל לפסוח על כמה מהסיפורים אלה, שיש בהם גם גרעינים של עובדות היסטוריות.

שער הספר „דגל מחנה יהודה". לספר זה נספח בסופו „סגולות ורפואות יהודה", שהוקדש לדרכי ריפויין של כל מיני מחלות. יתכן שאפילו היתה להן אחיזה כל שהיא גם מבחינה רפואית מקובלת.

„פ"א היה הה"ק וכו' מוה"ר ר' שמעלקי מניקלשפורג זצלל"ה נוסע עבור דבר מצוה ובא על שבת לזוואליב. הק' ר' שמואל זיינוויל זלה"ה שהי' אבד"ק זוואלוב כיבדו לפי הראוי לכבד איש גדול כמותו, אך אנשי העיר לא נהגו בו כבוד. והנה כאשר הרה"ק שמעלקי רצה לשים לדרך פעמיו אמר להאב"ד דשם אמור לי איזה ברכה אברכך, היטיב לו, שיברך אותו שיהי לו בן ויהי צדיק וגאון כמותו וכן היה. ונולד לו בן ונתמלא הבית אורה וזה הי"ק הה"ק ר' יהודה צבי מסטרעטין זלל"ה שהי' אח"ז תלמידו של הה"ק ר' מסטרעליסק זלל"ה".

מכאן נתברר לנו שורשו של רבנו יהודה צבי (מסטרעטין) הראשון — מי ובן־מי היה.

„בימי נעוריו היו אנשי סטרעטין צריכים לקבל רב להיות להם למורה הוראה ונסעו לעיר זוואליב לאביו, לבקשו שיתן להם את בנו מהרי"צ הנ"ל. לא רצה לקבל על עצמו אך, היה צריכים גם לקבל אז שו"ב — לזאת נענה נסע עמהם ונעשה שו"ב בעיר סטרעטין וידוע שהעופות היו רצים אחריו, עת הלך לשחוט והבהמות רבצו ופשטו צואריהם בעת השחיטה. פ"א ברח שור אחד מהאדון נגחן והזיק ולא היה באפשרות לתופסו. נתנו לו עצה שיצוה להשו"ב לשחוט אותו וכן פקד עליו. כאשר הופיע השו"ב עם הסכין של שחיטה רבץ תיכף השור לפניו ופשט את הצואר ושחטו כדין. וכו' וכו'."

„הרב מסטרעליסק זללה״ה פ״א היה אומר: „כאשר יבוא משיח־בן־דוד ב״ק ילכו לקראתו כל הצדיקים הבע״ש ותלמידיו גם המגיד הק״ר בער זללה״ה ותלמידיו ואני עם תלמידי ר׳ יהודא צבי ולא אבוש כנגדם.

„פ״א אחר הסתלקות של הק׳ מסטרעטין זללה״ה הי׳ כמה חסידים נוסעים להה״ק מרוזין ואחר השבת אמר בזה״ל „ס׳איז גאָר קיין חידוש נישט וואָס די חסידים זענען אַזוי, אַז זיי האָבן אַזאַ רבי גיהאַט, וגם אין חידוש אַז מען איז אַזאַ רבי, אַז מען האָט אַזעלכע חסידים״ והק׳ מרוזין הנ״ל כאשר הי׳ מדבר ממנו היה אומר דאָס איז מיין האַרץ פריינד״.

פ״א היה הקדוש מרוזין בהתאספו חדא עם הה״א הק׳ מהרי״צ הנ״ל והיו שניהם יושבים על שני כסאות זה לעומת זה וכמה אנשים חשובים היו עומדים שם מרחוק. תיכף פקד הה״ק מרוזין לכל העומדים שילכו ולא היה שום איש שומע מה שהיו מדברים ואח״כ כאשר הלך הה״ק מהרי״צ לאכסניא שלו שלח לו הה״ק מרוזין את הרצועה של יד שלו והוא שלח לו בחזרה את הרצועה של תפילין שלו״.

חסיד אחד מסטרעטין נסע להה״ק מלובלין זללה״ה והק׳ מהרי״צ שלח אתו קוויטל עם פ״נ. כאשר הגיע החסיד להק׳ מלובלין ונתן לו הקוויטל וגם הפ״נ של הק׳ מהרי״צ הנ״ל פתח ואמר בזה״ל: ער לייכט ער לייכט אין אַלע עולמות, אמור לו בשמי שאני מצוה עליו שיעזוב את שחיטתו לבל יהיה עוד שו״ב מהיום כי כמה אלפים נשמות של בני ישראל העומדים ומצפים ומשתוקקים על תפילתו שהוא יעלה אותם ויש היכל אחד שהתפילות השו״ב אין באפשר שיבואו לשם. ע״כ כאשר תבוא לביתך אמור לו בשמי שאני פוקד עליו לבל יהיה עוד שו״ב. והחסיד הנ״ל כאשר בא לביתו סיפר למהרי״צ את כל הנ״ל״.

„גלוי וידוע, שהיה לו ספר הסגולות ורפואות וכמ״פ היה ממש מחיה מתים ע״י סגולות שלו. ואצל מי קיבל הספר הרפואות יש שאומרים שקיבל ולמד זאת מרבו ה״ק מסטרעליסק זללה״ה שלמד זאת מרבו הק׳ ר׳ שלמה מקארלין זללה״ה ואמר לו הק׳ מסטרעליסק — אני לא רציתי להשתמש בהם מחמת טעם הכמוס אצלי אבל לך יש רשות להשתמש בספר סגולות ורפואות.

„הה״ק הרבי ר׳ מאירל מפרמישלאן זללה״ה היה קורא אותו „סטרעטענער חכם״ ולפורים שלח לו מגילה בכתב יד שלו (ומגילה הזאת כעת תחת יד הרב החסיד ר׳ אליעזר מלך נכד הק׳ מהר״יץ הנ״ל) כאשר שמעו בב״ד של מעלה את דבריו הודו כי האמת והצדק עם המהרי״ץ וביטלו הגזירה שלא לגרש היהודים מהכפרים (עיין דגל מחנה יהודה פ׳ ל״ו) ואז אמר הה״ק ר׳ מאירל הנ״ל לא לחינם קראתי אותו חכם כי הוא באמת חכם גדול״.

„הה״ק ר׳ צבי מזידיטשוב זללה״ה קודם הסתלקותו היה מתאנח ובוכה ואח״כ אמר מה שהייתי מתאנח ובוכה, יען כי ראיתי שמוכרח אני להסתלק מזה העולם ולא ידעתי איזה צדיק יהיה הממלא מקומי שיהיה ביכולתו לתקן נפשות עם בני ישראל ולעורר רחמים עליהם כעת נתוודע לי מן השמים שהה״ק מהרי״ץ מסטרעטין הוא יוכל לתקן נפשות עם בני ישראל ולהשפיע להם ברכות״.

„הה״ק ר׳ שלום מבעלז קרא לרבנית הצדיקית שלו ואמר לה בזה״ל: „דער סטרעטינער רבי איז געווען אַ פלא איך קען דיר זאָגן בתורת עדות אַז שלוש שנים קודם הסתלקותו איז ער שוין ניט געווען בזה העולם״.

„הרב הג׳ מבוטשאטש כאשר שמע שהה״ק מהרי״צ בא להעיר הלך לקראתו וכאשר הגיע סמוך לו העמיד עצמו על הכסא ובירך ברכת שהחיינו בשם ומלכות״.

„איש אחד שהיה מחזיק הנהר של דגים תפס דג אחד וחתך את זנבו והשליכו לנהר. אחר איזה חדשים כאשר היה רוצה לתפוס הדגים ופירש המצודה ולא עלה בתוכה אף דג אחד וכן נמשך כמה פעמים ונסע תיכף לה״ק הנ״ל, ושאל אותו אם עשה איזה מעשה בנהר. והוא שכח מה שעשה שחתך הזנב מדג אחד. ומחמת זה השיב שלא עשה שום דבר. והק׳ הנ״ל שאל אותו עוד הפעם עד שנזכר לו וסיפר מה שעשה. אמר לו הק׳ שילך ויפרוש המצודה בצד פלוני כי כל הדגים מונחים שם. מחמת שחתכת את זנבו היה לו בושה על כן הסית את הדגים שהתחבאו... וסיים מזה יכולים ליקח מוסר כמה גדול כבוד הבריות. היה ידוע שהה״ק הנ״ל היה יודע שיחות עופות ושיחות דקלים וכו׳ נשאל פעם ע״י מקורביו, איך יודע זאת ומי לימד אותו. השיב הה״ק אם זה שמתדבק להקליפות מבין השיחות מכ״ש מי שמתדבק להקב״ה שהוא מקור האחדות והשורש והחיות מכל דבר בודאי יוכל להבין ולהשכיל ולהטיב. ואין זאת לפלא כי זה מהדברים הקטנים. ע״כ דברי קדשו״.

„הה״ק הנ״ל עלה בשמים בשנת תר״ד י״א לחודש אייר ובשנת תרכ״ה כאשר נסתלק בנו הה״ק ר׳ אליעזר מאזיפאלע זלל״ה. כאשר כרו הקבר שלו שהיה ממש סמוך לקבר אביו הה״ק מהרי״צ ונפל קרש אחד מהקבר של הה״ק והיו הכל רואים את הה״ק מהרי״צ שוכב בקבר והבגדים התכריכים היו לבנים כמו ששכבו באותו היום והיו פניו כאילו שכב וישן. והה״ג מראהטין שבא להספיד אותו, כאשר ראה זאת אמר: מה יכולים האפיקורסים לומר ע״ז שרואים בחוש שזה יותר מעשרים שנה והוא כמו ששכב אתמול והיה זאת לפלא זי״ע. להה״ק הנ״ל היו ארבעה בנים. בנו הא׳ הה״ק ר׳ חיים זלל״ה היה עובד ד׳ בסתר לא היה מתנהג ברבנות, אך היה סוחר. הנ״ל שבק לו חיים בימי עלומיו בשנת תקצ״ח״.

„בנו השני מוהר״ר אברהם זלל״ה בן הה״ק מהרי״צ מסטרעטין זלל״ה היה איש קדוש והיה ממלא מקום אביו זלל״ה בעיר סטרעטין וכמה אלפי חסידים ואנשי מעשה נהרו אחריו והיו מסתופפים בצילו כי היה עובד ד׳ בקדושה ובטהרה ואיזה עבודה שבלב זו תפילה כי היה מתפלל במס״נ ובדבקות גדולה על דרך הק׳ מסטרעליסק ז״ל. והיה פועל ישועות. ופניו היה כפני מלאך ד׳. כאשר העיר עליו הה״ק מסאנץ ז״ל שהצורה שלו מסוגלת ליראת שמיים. וכן מביא בשו״ת ד״ח חו״מ ס׳ ל״ב מהדו״ח. עת אביו הק׳ נפל על ערש דוי, נסע הוא להה״ק מרוזין זלל״ה עם פ״נ לעורר רחמים. כאשר יצא משם אמר הק׳ מרוזין אַ פלא אַ אַזאַ יונגערמאַן זאָל ענטפערן אַלעס אַזוי צו דער זאַך והוא ז״ל אמר שנתן לו אז סמיכה. אביו הק׳ היה אומר אלו לא באתי לזה העולם אך להביא את נשמתו של בני הק׳ אברמני היה די לפני״.

„הה״ק הנ״ל היה לו הרבה חסידים וכמה אנשים ת״ח היו יושבים שם כל השנה והיו עוסקים בתורה ועבודה. ביניהם היה בחור יתום לומד בהתמדה

גדולה והיה בר אוריין מופלג. וכאשר בא לפרק „האיש מקדש" קרא אותו הק' הנ"ל ושאל אותו מפני מה אינו מקיים מאמרם ז"ל, בן שמונה עשרה לחופה. השיב לו הלא איש עני ואביון אנוכי. אז פקד עליו שילך לחפש זיווג ואת הראשון, שיציעו לפניו יעשה. הלך הבחור לקיים פקודת רבו והגיע לבית שם היה דר עשיר מופלג בעל האפיסעסיא והיו לו נאמנים הרבה בביתו. העשיר בעצמו לא היה אז בביתו. הבחור נגש לחמם א"ע אצל התנור. שאלו אותו לאיזה מקום הולך השיב לפי תומו — לחפש לו זיווג והאנשים בשמעם זאת עלה בדעתם איזה ליצנות ואמרו לו יש לנו זיווג טוב עבורך, היינו עם הבתולה של בעל־בית. השיב הבחור לפי תומו — נקרא לנערה ונשאלה את פיה. שאל אותה והיא ענתה בחיוב, כי גם כוונתה היתה לעשות ליצנות ממנו. כתבו תנאים והי' קבלת קנין כדת וכדין. אח"ז שאלו אותו — אפשר ברצונך לעשות תיכף החופה. והוא השיב באם הכלה רוצה גם אני מסכים וכן היה והוא בעצמו כתב הכתובה והאנשים היו עושים חופה. והבחור קידש אותה כדת וכדין. הבחור עשה הכל לפי תומו ואלה עשו ליצנות — וכל אחד בירך אותו שהזיווג יעלה יפה. אח"ז רצו האנשים ללכת לביתם לישון, אמרו לבחור שילך מכאן כי רוצים לסגור את הדלת. השיב הבחור אם יתנו לו את אשתו ילך מכאן ובאם לא, לא ילך. כאשר ראו האנשים שאינו רוצה ללכת בטוב לקחו אותו בחזקה ודחפוהו החוצה והוא צעק שיתנו לו את אשתו. ובתוך כך בא הבעה"ב ושאל מה קול הרעש הזה. סיפר לו את כל הנ"ל. בעה"ב שמע זאת אחזו פלצות כי בתו נהיה אשת־איש וקרא לבחור לדבר על לבו שיתן גט פיטורין לבתו. אך הבחור השיב לפי תומו מפני מה אתן גט פטורין הלא היא יפת תואר ויפ"מ וגם היא בת ת"ח ואם יתן לו כל חללי דעלמא לא יגרש. שאל אותו העשיר — מי הביאך הלום: השיב לו — אדמו"ר מסטעטין צוה עלי כך לנהוג וכן עשיתי. אז השיב לו העשיר א"כ אסע אני עמך לאדמו"ר וכאשר יגזר כן אקיים. השיב לו כן יהיה כדבריך. וכאשר באו לחצר קדשו, התפשר ליתן להבחור אלף ר"כ ואח"ז יתן לו גט פטורין. מחמת שלא היה לו כל האלף לקח שני מאות ר"כ והלביש לבחור מלבושי־כבוד כאחד הנגידים. לחודש ימים נתן לו מאתיים ושמונה מאות הבטיח להביא עד חודש. העשיר נסע לביתו והק' הגיע העשיר עם בתו הביא צרור כסף ונתן ליד הה"ק וביקש אותו שיראה לגמור תיכף לבלי יתוודע לאיש. אח"כ אמר הק' לאיש העשיר. יש לי שידוך טוב והגון לפי כבודו עבור בתו הכלה. היינו עם בחור אחד שהוא מופלג בתורה ומושלם בכל המעלות ויפ"ת ממשפחה רמה. וגם יש לו אלף ר"כ לסלק לנדן תיכף במזומנים. ענה העשיר כי רצונו לראות אותו ואם ימצא חן בעיניו יגמור בכי טוב. וצוה הק' לקרוא את הבחור הנ"ל ובא. האיש העשיר לא הכיר אותו, כי היה לבוש מלבושי כבוד כאחד הנגידים ודיבר עמו והוטב בעיניו כי היה באמת חכם ומופלג וגם לבתו הכלה הוטב בעיניה. והוסכם להתחתן עמו. וה"ק שאל אותו פעמיים ושלוש אם מרוצה לקבל אותו להיות חתנו. והוא השיב הן. אז אמר הק' לך זכה במקחך. כי זה הבחור היה בחצרך וקידש את בתך הכלה. כי ראיתי כי זה הזיווג הוא נגזר מן השמיים בת פלוני לפלוני. ומחמת שהבחור היה יתום ועני וכבודו בודאי לא היה רוצה להתחתן עמו והיה גוזר דין יוצא שכבודו ימות וכל הונך ורכושך ילך לטמיון ולהפסד ואז בתך הכלה תזדווג אליו להיות לו לאשה. לכן,

כאשר שמעתי הפס"ד של מעלה, אז המתקתי ואמרתי שאני אראה להתאמץ שהזיווג הזה יגמור ות"ל פעלתי הכל על נכון. ועתה הברירה בידך אם תרצה שהבחור הזה יהיה חתנך מה טוב ואם לא מוכרח אתה למות. והסכים האיש העשיר ולקח אותו לביתו ונתן לו את בתו לאשה. ויהי שלום ושלוה ביניהם כל הימים".

„הה"ק הנ"ל ר' אברמטשי עלה בסערה השמים ג' טבת שנת תרכ"ה לפרט ולא היה לו בנים כ"א ארבע בנות ואלה הם לוקחי בנותיו:

„חתנו הראשון הוא הה"ק מוהר"ר אורי מרוהאטין זלל"ה שהיה ממלא מקומו והיה ת"ח מופלג וגאון ומופלג הדור ועלה לשמים ל"ג בעומר שנת"...

„הה"ק המפורסם מוה"ר אורי מרוהאטין זלל"ה השאיר ברכה אחריו, הוא אדמו"ר הה"ק המפורסם מוה"ר יהודה צבי זלל"ה שהיה אב"ד עיר סטרעטין והיה ממלא מקום אביו וכמה מאות חסידים נהרו אחריו והיו רוממות אל בגרונו ושימש בכתר הרבנות ה"י שנה. אח"ז עלה בסערה השמים י"ד לחדש אייר שנת תרס"ז בעיר רוהאטין".

„בנו הב' הוא הה"ק מוה"ר יצחק אהרון זלל"ה. והיה עובד ד' אך לא האריך ימים, לקח אותו אלהים בימי נעוריו כ"ו תמוז..."

„בנו הג' הוא הה"צ מוה"ר ישראל שליט"א החונה בעיר בראד.

הה"ק בעריש מדאלינע זלל"ה הניח ברכה אחריו, הוא הה"ק מהו"ר יהודא צבי זלל"ה ונסתלק בשנת עת"ר, י"ב לחודש אייר."

יתכן, שכמעתיק הארכתי במקצת בשלשלת יוחסין זו, שחוליותיה ברוהאטין עירנו, בסטרעטין ובמחוז כולו. אולי מן הנכון להוסיף: אלה מצאציהם שהכרנום בדורנו היו אנשים יפ"ת, היו מהלכים ברחובותינו מי בקומה זקופה ומי בעניוות, כל אחד לפי אופיו, ואילו לבושם שיווה להם דמות אחת. אותה מגבעת שחורה בעלת שוליים רחבים, הגלימה הכפולה של משי, גרביים לבנות וחצאי־נעליים לא־משורכות. הצעירים היו עונדים עניבה שחורה רחבה המכסה את החזה כולו מתחת לצווארון הלבן של החולצה. האבות לא היו זקוקים לכך, כי זקניהם ירדו על פי מדותם ועיטרו את פניהם העדינים, ולא בכדי נאמר עליהם: מלוא כל הארץ כבודם. אין פלא ששמו של „יהודא צבי", האשל הגדול, חזר ונתגלגל כמה וכמה פעמים במשפחת רביים זו. מהרי"צ מסטרעטין או ר' „אורי", אחריו האדמו"ר מרוהאטין, אשר גם הוא נקרא כך על שמו של השרף ר' אורי מסטרעליסק. זוכרני ילדים רבים בעירנו, בנים של חסידי סטרעטין מדורות, שנקראו על שם הרביים הנ"ל, ואזכיר רק אחד מהם, את חברי יהודא־צבי, בנו הצעיר של ר' אברהם מעססינג ז"ל.

כן נזכר אני ביום השנה (יאָרצייט) של ר' אורי מרוהאטין שחל בל"ג בעומר — ילדים היינו ובלכתנו לבית ספר שנקרא היה Czerwona szkoła ראינו בעד החלונות את העליה להר־בית־הקברות. היינו מחכים לרגע הצלצול ל„הפסקה" ודהרנו אחרי תהלוכה נהדרת זו של רבנים ורביים למיניהם, לומדי תורה, תלמידי חכמים, מהעיר ומהסביבה. הצטרפנו אליהם ועל יד קברי הצדיקים. בסמוך לגדר המזרחית נעמדו המנגנים וקולו הערב של ר' אלימלך'ל מלבוב היה נישא בשיר „בר יוחאי, בר יוחאי".

הרב יעקב־יצחק ויסבלום, חיפה

ר ו ה א ט י ן

רוהאטין — אחת העירות הקטנות שבגליציה שלא צויינה על מפת העולם, אבל יכירנה מקומה במפת היהדות שבגליציה. בלב יהדות התורה והחסידות, כי לא גודל השטח הוא הקובע כאן, אלא מידת ההשפעה שנסך המקום ואישיו הדגולים ששכנו בו כבוד. כזאת היתה גם רוהאטין. עירה זו קנתה את מקומה בזכות גדוליה ששכנו בתוכה, שאחד הבולטים שבהם היה הגאון הק׳ ר׳ דוד משה אברהם בר׳ צדוק אשכנזי זצ״ל האבד״ק רוהאטין (נפ׳ ברוהאטין יח׳ חשון תק״י) בעל „מרכבת המשנה״ שלפי המסורת הי׳ הבעש״ט זצ״ל נכנס ויוצא אצלו וקבל אף את ברכתו.

לזכות וכבוד לרב, אם יישב במקום שקדמוהו גדולים בישיבתם שם. גדולתו שלו שמשה גורם משיכה לרבנים שיעדיפו מקום זה על פני גדולים ממנו, ורוהאַטין היתה אחד המקומות הללו שהצטיינו בגדולי רבני׳ ודייני׳ שהאחרון שעמד בראש בית־דינה הי׳ הרב הגה״צ מו״ה אברהם דוד שפיגל הי״ד שנרצח בידי הצוררים ימ״ש. הרב ר׳ אברהם דוד שפיגל שהי׳ אגב בן המקום (נולד תרמ״ה), צאצא לגאון הק׳ ר׳ דוד משה אברהם (נ׳ אד״ם) בעל „מרכבת המשנה״ מזג באישיותו תכונות נאצלות רב צדדיות, כראב״ד שעליו לנהוג תקיפות וחומרא מצד אחד עם ענותנות רך מצד שני; גדול בתורה וממילא רחב בינה ושכל בצד לב רחום וגישה נוחה לבריות. בצעירותו הוסמך לרבנות ע״י גדולי גליצי׳ דאז הגאון מהרש״ם מברעזאן זצ״ל והגאון מאיר אַראַק זצ״ל אב״ד טארנא ועוד. עד כמה נודעה גדולתו בתורה נוכל להוכיח משאלותיו שהפנה לגדולים אלה וכן לגאון ר׳ דוד הלוי איש הורוביץ זצ״ל אבד״ק סטניסלב,* המופיעות בספריהם ומנוסח תשובותיהם אליו. בגלל גדלותו וקסם אישיותו שהשפיעו רוח חן על סביבתו הי׳ אב״ד של רוהאטין שלושים וכמה שנים ולא עוד אלא ששמש גם כאב״ד בפועל שנים רבות עד אשר נתקבל הרב הג׳ מרדכי־ליפא תאומים הי״ד לאב״ד המקום. חסידות סטרעטין שקנתה שביתה ברוהאטין מאז התישב בה אאז״ק הגה״ק מו״ה אורי זצ״ל חתנו וממלא מקומו של הגה״ק מו״ה אברהמצ׳י זצ״ל מסטרעטין הטביעה את חותמה על אנשי המקום. אותה סלחנות ופשטות שהיו מנת חלקה של חסידות זו היתה גם נחלת הרב הגה״צ ר׳ אברהם דוד שפיגל זצ״ל, אשר פנה את מקומו לרב תאומים הי״ד למרות שיכול הי׳ ללא כל

---

* ספר „אמרי דוד״ לב״ג ר״ד הורוביץ ז״ל בסי׳ ג׳, ובסי׳ צ״ו ובעוד ספרי שו״ת אחרים.

תמונה זו צולמה בינואר 1938 בחדר בית־דין של הרב שפיגל ז״ל — בו נראית גם ספרייתו.
בשורה הראשונה העומדים מצד ימין: חייצי, יינטה, רייזל, חנה־טויבא, יוטא, יהושע,
הרב אברהם דוד שפיגל, רבקה, הרבנית חיה, יעקב־משולם.
הרב ר׳ אברהם דוד שפיגל מחזיק בידו את הספר שעיין בו תמיד — ילקוט שמעוני.

קשיים להמשיך להיות כפי שהי׳ עד אז רב המקום בפועל ולמנוע כניסת מישהו אחר. בצעד זה באה לידי ביטוי אישיותו הנאצלה והענותנות יורש דרכם של בני בתירא הנשיאים שפנו בשעתם את מקומם להלל הזקן ועליהם אמר רבי שלשה ענותנין הן — אבא, ובני בתירה ויונתן בן שאול (במ׳ פ״ה) (שעליו נאמר משמת רבי בטלה ענוה, סוף סוטה) במקום גדלותו שם היתה ענותנותו. זכרו של אדם גדול זה הרב ר׳ אברהם דוד שפיגל ז״ל יחרת בלב בני רוהאטין כאחד ממעצבי דמות העיירה רוהאַטין והרוח החי׳ שבה שאבדה עם אבידת המקום ובכך סתמה את הגולל על קהילה מפוארת זו. תנצב״ה.

ד״ר יצחק לעווענטער, ניו־יאָרק

פון ראָהאַטינער שטייגער

1

אייגנטלעך איז ראָהאַטין געווען אַמאָל אַ קליין שטעטל. אין די אַלטע פוילישע צייטן פלעגט מען צו אונדז אַדרעסירן: ראָהאַטין ביי פירלעיעוו. יידן האָבן עס גערופן פערליוו. שפּעטער איז פּירלעיעוו געוואָרן איינס פון די דערפער אין ראָהאַטינער באַצירק.

ראָהאַטין האָט זיך געפונען אויף אַ שיידוועג, וואָס האָט פון איין זייט געפירט קיין לעמבערג און סטאַניסלאַוואָו, און טאַרנאָפּאָל און סטרי — פון דער צווייטער זייט. דאָס האָט געווירקט אויף דער אַנטוויקלונג פון האַנדל און טראַנספּאָרט אין אונדזער שטעטל. ווען מ׳האָט אין ראָהאַטין אויפגעבויט די באַן־סטאַציע, איז זי געוואָרן אַן אַדורכפאָר־פונקט צווישן טאַרנאָפּאָל און סטרי.

יידיש לעבן אין ראָהאַטין דאַטירט זיך כמעט פון די ערשטע געשיכטע־יאָרן פון פוילן. יידן האָבן געלעבט אין ראָהאַטין איבער 900 יאָר. אויפן אַלטן בית־עולם האָט מען געקאָנט זען מצבות אין עלטער פון 700—900 יאָר. ראָהאַטין איז אויך געווען באַקאַנט אין דער יידישער געשיכטע מיט דעם וואָס דאָרט האָבן געהאַט געוווינט אָנהענגער פון דער שבתי־צבי־באַוועגונג (דערפאַר האָבן מיר תמיד געהאַט דעם צונאָמען „שבתי־צביניקעס״) און פראַנקיסטן.

דאָס זענען מיינע אַריינפיר־ווערטער צו דער אייגנטלעכער באַשרייבונג וועגן יידישן ראָהאַטין, פאַרן חורבן בית שלישי. איך באַזיץ נישט קיין היסטאָרישע מאַטעריאַלן צו באַאַרבעטן די טעמע. דאָס וועלן זיין פ ע ר ז ע נ ל ע כ ע זכרונות.

2

ראָהאַטין האָט זיך גערעכנט פאַר אַ „יידישע שטאָט״. געוווינט האָבן דאָרט אַן ערך פיר טויזנט יידן. בעתן צווייטן וועלט־קריג, האָבן זיך צונויפגעצויגן — צוזאַמענגעדרענגט אַרום צען טויזנט יידישע נפשות, וועלכע זענען אַנטלאָפן פאַר די היטלעריסטישע חיילות. פון אָט דער צאָל זענען נישט קיין סך געבליבןביים לעבן. כמעט די גאַנצע יידישע קהילה אין ראָהאַטין איז אויסגעמאָרדעט געוואָרן דורך די דייטשן און זייערע אָרטיקע געהילפן — פּאָלאַקן און אוקראַאינער.

פאַרן ערשטן וועלט־קריג איז דאָס לעבן אין ראָהאַטין, פון יידישן שטאַנדפונקט, געווען אינטערעסאַנט. זייער פרי האָט זיך אָרגאַניזירט אַ ציוניסטישע באַוועגונג, וואָס אַ טייל אָנפירער אירע זענען שפּעטער באַקאַנט געוואָרן נישט נאָר אין אונדזער שטעטל, נאָר אויך אויסער זיינע גרענעצן (שלום מעלצער, סענדער מאַרגוליעס א. א.). געווען אויך פיל חסידים — נישט אַלס אָרגאַניזירטער אַנטי־ציוניסטישער כוח, נאָר פשוט אַלס ערלעכע און גלויביקע אָנהענגער פונעם רבין.

דער לאָקאַל פון ציוניסטישן פאַראיין איז געווען דער זאַמל־צענטער פון עלטערע און יונגע ציוניסטן. דאָרט האָט מען לאַנגע שעהן „פּאָליטיקירט", געשפּילט אין שאַך, אויך מיט מיין אַקטיוון אָנטייל. כ'האָב געהאַט דאָס פאַרגעניגן צו באַזיגן די אַלטע שאַך־שפּילער: אברהם זלאטקעס און יעקב פּיש.

3

ס'געדענקט זיך גוט דער ראָהאַטינער (און שפּעטער — זשעשאָווער) רב ר' נתן לעווין: אַ ייד אַ למדן, מיט אַ הדרת־פּנימדיקער באָרד. אַלע האָבן אים געשעצט און געאַכטעט. ווען ער האָט זיך באַוויזן אין גאַס, האָט מען אים באַגעגנט מיט דרך־ארץ. זיין פּנים האָט געלויכטן מיט אַ ספּעציעלער שיין, אַז נישט נאָר יידן, נאָר אפילו קריסטן פלעגן אים אָפּטרעטן פון וועג. זיינע דרשות זענען געווען אַ שם־דבר, פול מיט יידישער און וועלטלעכער וויסנשאַפט. מ'האָט געשמועסט, אַז צו זיינע דרשות איז מען נישט געגאַנגען, נאָר געלאָפן. ער פלעגט זיי האַלטן יעדן שבת „נאָכן טיש".

אין די „נאָמענסטאָגן" פונעם קייזער, אָדער אַנדערע מלוכהשע יום־טובים, פלעגט דער רב האַלטן זיינע גייסטרייכע דייטשישע „רעדעס", פון וועלכע די אַרטיקע אויסגעפּוצטע באַצירקס־באַאַמטע זענען דערשטוינט געוואָרן און באַוואונדערט זיין רעדנער־קונסט.

ווען כ'בין נאָך געווען אַ קליין קינד, פלעגט מיין זיידע מיך מיטנעמען צום רבינס טיש. כ'פלעג זיך צוהערן צו זיינע קלוגע תורה־ווערטער און — גאָרנישט פאַרשטאַנען...

לויט ווי איך געדענק, איז דער רב נישט לאַנג געווען אין אונדזער שטאָט, ווייל ראָהאַטין איז געווען געננוג אָרעם אויף אויסצוהאַלטן זיין פאַמיליע. דעריבער איז די שטאָט געבליבן אַ לאַנגע צייט אָן אַ רב. דערווייל האָט פאַרנומען דעם אַמט דער דיין ר' קאָווע שיין — אַ פולשטענדיקער קעגנזאַץ פון רב. בעת דער ערשטער איז געווען הויך־געבילדעט אין יידישע און וועלטלעכע וויסנשאַפטן, דערצו אַ בילד־שיינער מאַן, וואָס האָט געצויגן אויף זיך אַלעמענס אויפמערקזאַמקייט, איז ר' קאָווע געווען אַ קליינטשיקער, אין זיך פאַרשלאָסענער מאַן, מיט אַן איינזייטיק וויסן בלויז אין יידישע הלכות און געזעצן. ער איז אָבער געווען די ערלעכקייט און פרומקייט אַליין. דערפאַר האָט מען אים זייער געשעצט.

אין זיינע עלטערע יאָרן איז ער שוין נישט געווען בכוח אויסצופירן זיינע דיינישע פליכטן און אין יאָר 1904 איז אויף זיין אָרט אויפגענומען געוואָרן ר' מאיר הענוא פון סטרעליסק. דאָס איז געווען אַן אַלט־מאָדישער ייד, מיט אַלע גוטע מעלות. געקענט לערנען. מ'האָט אים געשעצט צוליב זיין פרומקייט און פיינקייט. נאָך אַ געוויסער צייט האָט מען אַלס דיין אויפגענומען אַן „אייגן קינד" פון ראָהאַטין. דאָס איז געווען דער „יונגער דיין" הרב ר' אברהם־דוד שפּיגעל, וועמענס משפחה איז געווען גוט באַקאַנט אין ראָהאַטין. זיין ברודער נפתלי איז געהאַט צוריקגעקומען פון אַמעריקע און זיין גאַנץ לעבן ביטער געקעמפט פאַר פּרנסה. אין שטעטל איז ער געווען פּאָפּולער צוליב די געניאַלע „פּאַסיקלעך", וואָס ער פלעגט מאַכן פאַר די גימנאַזיע־שילער, אויסנייען פרוכתן

צום ארון־קודש און מענטעלעך צו די ספר־תורהס. איבערהויפּט איז ער געווען אַ גרויסער מומחה אין שטיקעריי; דער צווייטער ברודער, פּנחס — אַ קלוגער און געבילדעטער מאַן, איבערגעגעבענער ציוניסט און מיינער אַ גוטער חבר. אויך ער האָט געפירט אַ ביטערן קאַמף פאַר עקזיסטענץ, ביז אין די לעצטע יאָרן.

טראָץ דעם, וואָס הרב ר׳ אברהם דוד שפיגל איז געווען אַן „אייגן קינד״, אַ ראָהאַטינער, האָט אים די קהילה־פאַרוואַלטונג נישט באַזאָרגט מיט פּרנסה. ווען זיינע קינדער זענען אונטערגעוואַקסן, האָבן זיי געמוזט אַליין זיך פאַרזאָרגן. איינער פון זיינע קינדער, יהושע, געפינט זיך אין א״י (און ווי מיר איז באַוואוסט, ליגט אויף אים כמעט דער גאַנצער עול פון ארויסגעבן אונדזער יזכור־בוך).

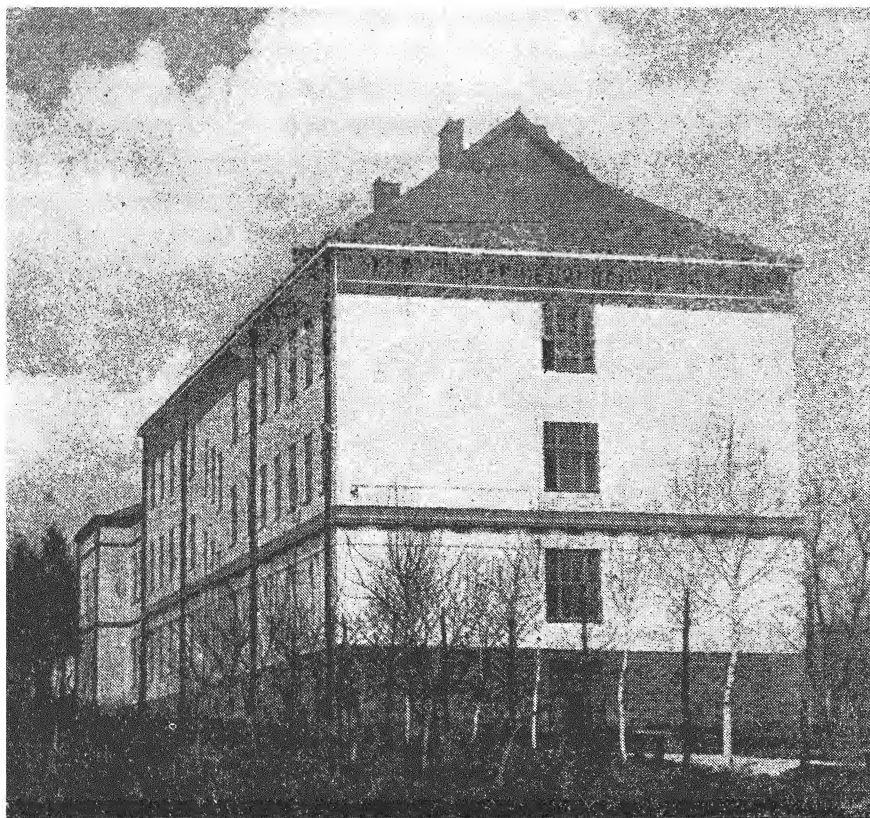
4

אין אַלגעמיין איז ראָהאַטין באַטראַכט געוואָרן — דורך אייגענע און פרעמדע — אַלס פאָרגעשריטענע שטאָט. געווען דאָרט צוויי מיטלשולן: איינע אַן אוקראַינישע און די צווייטע אַ פּוילישע. פיל יידישע קינדער האָבן געלערנט אין די דאָזיקע שולן. אין די עסטרייכישע צייטן זענען פאַר יידישע קינדער נישט געווען קיין שום באַגרענעצונגען. דאָס איז געשען ערשט אין די צייטן פון פּוילנס אומאָפּהענגיקייט.

די אוקראַינישע גימנאַזיע איז אַנטשטאַנען אין יאָר 1907, אַלס פּריוואַטע שול און די פּוילישע (מלוכהשע) — אין יאָר 1912. יידישע קינדער זענען בעיקר געגאַנגען אין דער פּוילישער גימנאַזיע, ווייל די לערע איז געווען אַן אומזיס־טיקע. די שטאָט־מאַכט האָט אויסגעהאַלטן די שול. געווען אויך יידישע יינגלעך און מיידלעך וואָס האָבן באַזוכט די אוקראַינישע גימנאַזיע.

די רויטע פאלקס־שול

די אוקראַינישע גימנאַזיע

דער רוב יידישע באַפעלקערונג האָט געלעבט פון קליינהאַנדל. מ׳האָט ביי די אַרומיקע פויערים געקויפט אייער, פוטער, קעז, הינער, גענדז און קאַטשקעס — און פאַרקויפט די יידן. יעדן מיטוואָך איז פאָרגעקומען אַ יאַריד.

געווען אין שטעטל עטלעכע סוחרים מיט גרויסע געשעפטן. זייער סחורה פלעגן זיי ברענגען פון לעמבערג, סטאַניסלאַוואָוו, ווין און בודאַפּעשט. דאָס זענען געווען די שטעטלדיקע גבירים, מיוחסים, וואָס האָבן געהאַנדלט מיט די רייכע יידן און אַרומיקע פּריצים.

געווען אויך, ווי אין אַלע אַנדערע יידיש־פּוילישע שטעטלעך, אַ באַדייטנ־דיקער שיכט יידישע באַלמעלאָכעס: שוסטערס, שניידערס, סטאָליערס א. א. דאָס שטעטל האָט אויך פאַרמאָגט עטלעכע יידישע באַאַמטע, אַ קליינע צאָל אַדוואָקאַטן, דריי יידישע דאָקטוירים (ד״ר שטיק, ד״ר שאָף און ד״ר מעלמאַן), עטלעכע יידישע לערערינס. מ׳דאַרף אויך דערמאָנען דעם אָרטיקן רעליגיע־לערער, דעם קליינטשיקן שוואַרץ (מ׳פלעגט אים רופן: שוואַרצעניו). ער האָט פאַרמאָגט אַ מעלה: ר׳האָט צופיל נישט געלערנט מיט די קינדער, פּשוט דערפאַר, ווייל ר׳האָט צופיל נישט געקענט... ביי אים האָבן קינדער נישט

באַקומען קיין „צווייי" פון רעליגיע און דערפאַר נישט איבערגעבליבן אויפן צווייטן יאָר אין זעלבן קלאַס.

יידישע קינדער האָבן אויך געלערנט העברעיש. געווען צווייערליי ערטער פאַר אַזאַ לערע: אין „חדר" און אין דער „העברעישער" שול. אין „חדר" האָבן די קליינע קינדער אָנגעהויבן ביי די דרדקי־מלמדים. אונטערוואַקסנדיק, זענען זיי אַריבער לערנען חומש און חומש מיט רש"י, ביז זיי האָבן זיך „אַרויפגעאַרבעט" צו לערנען גמרא מיט „תוספות" און תנ"ך.

5

אַזוי איז אויך געווען מיין וועג. מיין דרדקי־מלמד איז געווען ר' הירש פאַנג. ברוך, דער עלטסטער זון פון רבין און לייב, דעם רבינס אַ קרוב, זענען געווען די „באַהעלפערס", וואָס האָבן געשלעפּט די קינדער אין „חדר" אַריין. נישט אַלע קינדער האָבן געוואָלט מיט זיי גיין, געוויינט מיט ביטערע טרערן.

אין „הדר" האָט מען צופיל נישט געלערנט. נאָך אַ יאָר־צוויי האָט מען שוין, ווי ס'איז, געקענט א"ב. אַזעלכע קינדער זענען דאַן אַלט געווען קוים דריי יאָר. אונדז האָט מען געזאָגט, אַז אַ ייד מוז פון די פריסטע יאָרן נעמען אויף זיך דעם עול פון תורה.

די רביצין עטיע איז געווען גוט ווי דער טאָג און אָרעם ווי די נאַכט. אַזוי ווי מיר האָבן געוווינט בשכנות מיטן דרדקי־מלמד, זענען דעם רבינס קינדער געווען ביי אונדז אָפטע קעסט־קינדער, געגעסן צוזאַמען מיט אונדז. אַזוי ווי דער דרדקי־מלמד האָט געהאַט קיין עין־הרע אַ סך קינדער, פלעגט די רביצין עטיע כסדר אויסגיסן איר ביטער האַרץ פאַר מיין מוטער. ביידע ווייבער האָבן געוויינט און געהאָפט אויף בעסערע צייטן.

שפּעטער איז די גאַנצע משפּחה אַוועק קיין אַמעריקע.

מיין חומש־מיט־רש"י־מלמד איז געווען יהודה בער מיט צונאָמען „קעצעלע". ער האָט אונדז אָפט אַריינגעצימבלט מיטן „יאַמשערינען־שטעקן". דאָך האָבן מיר אים אַלע ליב געהאַט. אויף אַ הויכן ניוואָ איז דאָס לערנען נישט געווען. ביי דער געלעגנהייט איז כדאי צו דערציילן אַזאַ פאַקט:

אַ געוויסן זונטיק האָבן מיר געלערנט אין דער פּרשת־השבוע: „ויתרוצצו — און זיי האָבן זיך צעבוצקעט, הבנים — די קינדער: יעקב מיט עשון, בקרבה — אין איר בויך". דאָס איז אויסגעזונגען געוואָרן מיט אַ געהעריקן ניגון. מיר זענען דאַן אַלט געווען פינף יאָר און בשום אופן נישט פאַרשטאַנען, ווי אַזוי צעבוצקען זיך קינדער אין דער מוטערס בויך... האָבן מיר געפרעגט דעם מלמד. דערויף איז געקומען אַן ענטפער: „שקצים, פרעגט נישט!".

מיט פּרנסה איז אויך ביי אים געווען שלעכט. יעדן דאָנערשטיק אין אָוונט, ווען מיר זענען געקומען צור רבין איינחזרן די סדרה אויף שבת, ווען ער וועט קומען אונדז פאַרהערן, פלעגט די רביצין כסדר אונטערברומען: „נו, יהודה־בער, גיב מיר שוין אויף שבת!".

דער רבי האָט אָבער נישט געהאַט צו געבן, ווייל אַ סך האָבן נישט געצאָלט דעם שכר־לימוד. פלעגט ער פשוט ענטפערן: „כ'האָב נישט!". האָט זי אָנגע־

הויבן שעלטן. האָט ער אויף אירע קללות געענטפערט: „וואָס שעלסטו? האָסט דאָך ביי מיר דאָס גרעסטע פאַרגעניגן וואָס אַ מענטש קאָן האָבן!". זענען די קללות געוואָרן אַלץ העכער און שטאַרקער. איין גליק, וואָס זיי זענען נישט מקוים געוואָרן... און אין סאַמע מיטן פון שעלטן, פלעגט די רביצין אַ פרעג טאָן: „זאָג מיר נאַר, גרויסער פאַרדינער, וואָס פאַר אַ פאַרגעניגן האָב איך עס ביי דיר?".

דערויף האָט דער רבי געענטפערט: „דאָס גרעסטע פאַרגעניגן וואָס אַ מענטש קאָן האָבן ווען ס'בייסט אים — ער זאָל זיך אַ קראַץ טאָן! נו, לאָז איך דיך נישט קראַצן?". די רביצין איז אויך דאָ נישט שולדיק געבליבן — און ס'האָט זיך געטאָן „אויף טיש און אויף בענק".

אויסער דעם פריער־דערמאָנטן רבין, האָב איך געהאַט נאָך אַ חומש־רש"י־רבי. גערופן האָט מען אים נחום מלמד. ער האָט געהאַט דריי ווילע זין און צוויי טעכטער. די זין זענען שוין געווען פאַרגעשריטענע און צוויי פון זיי זענען שפּעטער עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

נתן און „טשיזליק" (כ'געדענק נאָך דעם צונאָמען), זענען געווען גמרא־מלמדים. אָבער ביי זיי האָב איך נישט געלערנט. אַוועק קיין סטאַניסלאַוואָוו און זיך געגרייט צו וועלטלעכע לימודים.

די יידישע באַפעלקערונג אין ראַהאַטין האָט געהאַט דאָס גליק צו האָבן ביי זיך, נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, גוטע העברעישע לערער: סאפערמאַן, שאַרפשטיין, שפּיגעל און אַנד. פיל יוגנטלעכע (אין עלטער פון 10—14 יאָר) האָבן פלייסיק געלערנט העברעיש און זיך באַנוצט מיט דער דאָזיקער שפּראַך.

6

יעדער ראַהאַטינער ייד געדענקט אַוודאי די „קאַפּעליע היימישע כלי־זמרים" — די פאַמיליע פאַוסט. גערעדט האָט מען וועגן זיי: משה, דוד, איציק־הערש, מרדכי־שמואל און יעקב. דער טאַטע משה איז געווען דער קאַפּעלמייסטער, דוד — דער פידלער, איציק־הערש — דער פלייט־שפּילער, מרדכי־שמואל — דער גרויסער אינסטרומענטאַליסט און קלאַרנעט־שפּילער, און יעקל דער גראָבער — אַ טראָמפּייט־שפּילער און אויך אויף דער פויק.

די חתונות אין ראַהאַטין האָבן געהאַט אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג אין דער אַרומיקער געגנט. די חופּה פלעגט פאָרקומען ביי דער גרויסער שול, ווו מ'האָט מיט גרויס פאַראַד געפירט חתן־כלה. פריער איז געגאַנגען די קאַפּעליע. די מוזיק האָט פאַרהילכט די גאַסן און צוגעצויגן אַ גרויסן עולם. קינדער זענען געלאָפן פאָרויס, זיי האָבן דאַן געהאַט זייער יום־טוב, ביים נאָכלויפן נאָך דער „באַנדע". ס'איז געווען לעבעדיק און לוסטיק אין שטעטל.

7

אַ באַזונדער אָרט האָט פאַרנומען די א. ג. „פּראָפּינאַציע". דאָ איז געווען דאָס אָרט פאַר אַלע שיכורים, ווו זיי זענען געזעסן אַ גאַנצן טאָג, ווי לאַנג זי איז געווען אָפן. מ'האָט דאָרט אָן אויפהער געטרונקען. ווען מ'האָט געשלאָסן די

טירן פון דער פּראָפּינאַציע, האָבן די שיכורים זיך געלאָזט אַ היים. זיי פלעגן אָפּט פאַלן און כאַפּן אַ דרימל אויף דער גאַס. דורכגייער האָבן געגעבן אַ שמייכל — און זיך געגאַנגען זייער וועג.

8

מיין טאַטע האָט מיר אַמאָל דערציילט וועגן אַ ייד וואָס האָט זיך געלייגט שלאָפן פרייטיקצונאַכטס און אַזוי אָפּגעשלאָפן גאַנצע 36 שעה. ערשט זונטיק אינדערפרי האָט ער זיך אויפגעכאַפּט — און געווען זיכער, אַז ס׳איז שבת. ער האָט זיך אָנגעטאָן די שבתדיקע בעקעשע און שטריימל און זיל געלאָזט אין בית־המדרש אַריין. אויפן וועג האָט ער יעדן געזאָגט „גוט־שבת״. מ׳האָט אים צוריקגעענטפערט: „גוט־מאָרגן״. קיינער האָט אים נישט אויפמערקזאַם געמאַכט אויפן טעות. ערשט אַריינקומענדיק אין בית־המדרש האָט ער געזען ווי יידן לייגן תפילין.

9

אין אַ דאָרף פּאָדגראָדזשע, לעבן ראָהאַטין, האָט זיך געלעבט אַ פיינער ייד. ער האָט אָבער געהאַט איין פעלער: ר׳האָט נישט פאַרטראָגן קיין פערד אין פרעמדע שטאַלן און זיי פון דאָרט אַרויסגעגנבעט. אים איז שווער געווען צו כאַפּן ביי דער האַנט. ער האָט די געגנבעטע פערד אַזוי איבערגעאַנדערשט, אַז זיי איז נישט געווען צו דערקענען. ער האָט זיי פאַריונגערט, געביטן די פאַרב, אַריינגעשטעלט ציינער. ווי אַזוי ער האָט דאָס געמאַכט — איז פאַרבליבן זיין סוד.

אָבער איינמאָל איז ער יאָ אַריינגעפאַלן. מ׳האָט אים דערפאַר געשטעלט פאַרן געריכט. צום פּראָצעס איז ער זיך געגאַנגען רואיק, זינגענדיק אַ חסידישן ניגון..

די ריכטער האָט ער אויפגעקלערט: „כ׳בין רואיק געגאַנגען שפּאַצירן און פאַרביי אַ פּאַסע. כ׳האָב זי געמוזט אַריבערשפּרונגען. וואָס־זשע טוט זיין ליבער נאָמען? אין דער פּאַסע איז דעמאָלט געלעגן אַ פערד. ווען כ׳האָב אַ שפּרונג געגעבן — האָט זיך דאָס פערד אויפגעהויבן און נישט ווילנדיק בין איך אַרויפגעפאַלן אויפן רוקן פון פערד, וואָס האָט מיך אַוועקגעטראָגן וייט־וויט. כ׳האָב בשום־אופן נישט געוווסט וועמענס פערד דאָס איז...״

10

דאָס יאָר 1914. דאָס שטעטל האָט זיך געלעבט ווי אין נאָרמאַלע ציטן. יידן זענען יעדן אינדערפרי געגאַנגען דאַווענען אין בית־המדרש. די אַפּיקורסים האָבן זיך באַגנוגנט מיטן קומען אין די בתי־מדרשים נאָר שבת און יום־טוב. מ׳איז געפאָרן אויף די פרעמדע יאַרידים און יעדן מיטוואָך אָפּגעהיטן דעם אייגענעם יאַריד אין ראָהאַטין. ס׳זענען פאָרגעקומען חתונות, געבורטן, שמחות און אומגליקן. אַלץ אין שטעטל איז זיך געפלאָסן מיטן געוויינלעכן גאַנג, גלייך

אויף דער וועלט וואָלט גאָרנישט פאָרגעקומען. מ׳האָט נישט פאָרגעפילט, אַז אויפן שטעטל רוקט זיך אָן אַ קאַטאַסטראָפע.

אָנהייב זומער 1914 האָט מען אָנגעהויבן מאָביליזירן רעזערוויסטן אין דער אַרמיי. די צייטונגען האָבן געבראַכט נישט קיין גוטע ידיעות.

ווען דער עסטרייכישער טראָנפאָלגער פראַנץ־פערדינאַנד איז דערמאָרדעט געוואָרן אין סאַראַיעוואָ, האָט מען געוווּסט, אַז דאָס מוז ברענגען צו אַ מלחמה־אויסברוך. דאָך האָט מען זיך געטרייסט: אפשר, טאָמער...

נאָכן מלחמה־אויסברוך איז אין אונדזער שטעטל געשען אַ גרויס אומגליק. אַן אינפאַנטעריע־אָפּטיילונג פון עסטרייכישן מיליטער האָט זיך אָפּגעשטעלט אין ראָהאַטין. די זעלנער אין פולער אויסשטאַטונג, זענען געזעסן און זיך אָפּגערוט נאָכן שווערן מאַרש. אַ גאַנצער רעגימענט האָט זיך איינגעאָרדנט אינמיטן מאַרק.

מיטאַמאָל האָט זיך דערהערט אַ שיסעריי. מ׳האָט נישט געוווּסט פונוואַנען ס׳איז געקומען און ווער ס׳האָט געשאָסן. וואַרשיינלעך איז דאָס געווען אַ פּראָוואָקאַציע פון פאַרעטער, אָדער שפּיאָנען. די זעלנער האָבן אָפּגעענטפערט מיט אַ בלינד שיסן אין אַלע זייטן. על־פּי־נס האָט די שיסעריי קיינעמען נישט געשאַדט.

אין שטאָט איז פאָרט אַנטשטאַנען אַ פּאַניק. אויפן צווייטן טאָג איז כמעט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג אַנטלאָפן פון שטעטל, מיטנעמענדיק מיט זיך קליינע פּעקלעך. מ׳האָט געגלויבט, אַז מ׳וועט באַלד צוריקקומען — דעריבער האָט מען אַלץ איבערגעלאָזט. שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אינעם לויפן איז שוין נישט געווען קיין אָפּהאַלט, דער וואַנדער־וועג האָט זיך ערשט אָנגעהויבן. מ׳איז געווען געצוווּנגען צו לויפן קיין ווין און אפילו טיפער אין עסטרייך.

מיר זעלבסט זענען אָנגעקומען קיין סטרי, ווו די רוסן זענען אינגיכן אַריינגעקומען.

נאָך אייניקע וואָכן אין דער פרעמד, האָבן מיר זיך געלאָזט צוריק קיין ראָהאַטין. ליידער, איז די היים שוין נישט געווען. נאָכדעם ווי די רוסן האָבן אויסגערויבט אַלץ וואָס די יידישע באַפעלקערונג האָט איבערגעלאָזן, האָבן זיי אונטערגעצונדן די הייזער. אין דער דאָזיקער מלאכה האָבן זיי צוגעהאָלפן אונדזערע אוקראַינישע שכנים. פון דער גאַנצער שטאָט זענען געבליבן עטלעכע הינטערגעסלעך. ס׳איז אויך געבליבן גאַנץ די יידישע באָד, ווו דער יונגער רב, ר׳ אברהם־דוד שפּיגעל, האָט אויפגעזאַמלט די איבערגעבליבענע יידן.

כמעט גאַנץ איז אויך געבליבן דאָס גרויסע בית־המדרש. די רוסן האָבן צוויי מאָל פּרובירט עס אונטערצונדן, ס׳זענען אָבער אָפּגעברענט געוואָרן נאָר עטלעכע ברעטער פון דער פּאָדלאָגע. דער בנין איז געבליבן גאַנץ. יידן האָבן געזאָגט, אַז דאָס האָט מען צו פאַרדאַנקען מיין עלטער־פעטער אלתר, דער „מאַרשעליק", וועלכער איז געווען אַ צדיק בדורו און איבערגעלאָזט פאַרן בית־המדרש דעם גאַנצן פּראַכטפולן אָרון־קודש מיט ספרי־תורה.

מאַטעריעל האָט זיך געלעבט זייער שווער. די איבערגעבליבענע יידן אין ראָהאַטין, צוזאַמען מיט די וואָס זענען צוגעקומען פון דער אַרומיקער געגנט, האָבן זיך מפרנס געווען מיט גרויס שוועריקייט. מ׳האָט זיך פאַרנומען מיט קליינהאַנדל. איניקע באַלמעלאָכעס האָבן יאָ געהאַט אַרבעט. די ווייט גרעסטע מערהייט האָט זיך דערנערט פון אויפמאַנען חובות, וועלכע אָנשטענדיקע קריסטלעכע שכנים האָבן אָפּגעגעבן...

11

אַזוי האָט מען געלעבט אין דער נייער לאַגע. דער ווינטער 1914/15 איז פאַריבער. ס׳איז געקומען דער פרילינג. אין מאַי האָט זיך אָנגעהויבן די דייטש־עסטרייכישע אָפענסיווע אין מערב־גאַליציע. די רוסישע אַרמיי איז צעקלאַפּט געוואָרן און אַנטלאָפן קיין מזרח. אַזוי ווי די יידן אין גאַליציע זענען געווען באַקאַנט אַלס עסטרייכשע פּאַטריאָטן, האָבן זיי די רוסן, אין זייער צוריקטריט, אַרויסגעפירט קיין רוסלאַנד.

ראָהאַטין איז נישט געווען קיין אויסנאַם. די רוסן האָבן אין אַ געוויסן אָוונט אַרויסגעשלעפּט די גאַנצע יידישע מענער־באַפעלקערונג פון די הייזער, זיי אויפגעזאַמלט אויפן רינג־פּלאַץ און דערנאָך האָבן אַלע מאַרשירט קיין פּאָדוויי־סאָקיע. דאָרט איז מען די ערשטע נאַכט איבערגעשלאָפן אונטערן פרייען הימל. צומאָרגנס האָט זיך אָנגעהויבן דער לאַנגער מאַרש, ביז מיר זענען אָנגעקומען קיין קיעוו.

אין קיעוו האָט אַ ספּעציעלער יידישער קאָמיטעט ברידערלעך אונדז פאַרזאָרגט מיט אַלעם נייטיקן. געווען אויך יידישע פאַמיליעס, וועלכע האָבן אונדז אַריינגענומען צו זיך אין די וווינונגען, גאַראַנטירנדיק דער רוסישער מאַכט — הגם זיי האָבן אונדז נישט געקענט — אַז מיר וועלן נישט אַנטלויפן. נאָך עטלעכע טעג זיין אין קיעוו, האָט מען אונדז אויפגעלאָדן אין וואַגאָנען און אָפּגעפירט אין דער פענזער גובערניע, אין דער שטאָט טשעמבאַר. דאָ איז מאַטעריעל נישט געווען שלעכט. נאָר מיר זענען געווען פולשטענדיק אָפּגעריסן פון אונדזערע משפחות; מיר האָבן נישט געוווּסט פון די איבערגעבליבענע פרויען, שוועסטער און קליינע קינדער. ס׳האָט זיך זייער געבענקט נאָך זיי.

אין טשעמבאַר גופא האָבן געוווינט נאָר דריי יידישע פאַמיליעס פון רוס־לאַנד. איינע איז געווען פון אַן אַפּטייקער, די צווייטע — פון אַ גרויסן פאַברי־קאַנט און די דריטע — אַן אינזשיניער, וועלכער, איז דרך אגב, געווען אַ צייטווייליק־צוגערייזטער און געאַרבעט ביים לייגן די אָרטיקע באַן־ליניע. איך פערזענלעך האָב מיט זיי פאַרבראַכט לאַנגע שעה׳ן אין אינטימע געשפּרעכן וועגן דער לאַגע פון די יידן אין רוסלאַנד און עסטרייך. פאַר אונדז איז דאָס אַלץ, וואָס מיר האָבן זיך קעגנזייטיק איבערגעגעבן, געווען פריש און ניי. מיר האָבן דאַן געפילט, אַז ברידער מיט ברידער רעדן זיך צונויף וועגן איינע און די זעלבע ענינים.

חלק מיהודי רוהאטין (רק גברים) בשבי הרוסי בשנת 1914 במלחמת העולם הראשונה. ראָהאטינער יידן (נאָר מענער) בעת דער רוסישער געפאנגעשאפט.
מלמעלה ותמיד מימין: פ״א, פ״א, מנדל רוטנברג, שמואל ווייסברוין, פ״א, מוניש שחטר, אהרון שחטר, בנציון ווייסברוין, נחום מאַנטנברג, שאול טייכמן, משה ווייסברוין, פ״א, וולף שטיינמץ, יהושע אָטנר, זליג נאַגלברג, וולקי אַלרהאנד, (ד״ר) יצחק לוונטר, נפתלי רוזנשטיין, פ״א, פ״א, משה שכטר (שו״ב), נפתלי שפיגל, ברצ׳י ווייסברוין, זליג הולץ, מאיר מאַור, זושא הולץ, ווייסברון, יוסף האַמר, פ״א, פ״א נחום מילשטיין, יהושע ליפשיץ, יוסף מאַרק, רוקח מבוטשאטש, יוסף ווידהוף, פ״א, אַלתר דורסט, יודיל־מיכל סופר׳ס, משה פרייוואלד, פ״א, אלתר לוונטר, פ״א, פ״א, יהושע סטרייר, וואַלוול ווייסברוין, יהודה בר זילבר, אברהם רוטן, אלתר פאוסט, אורצ׳י הורביץ, נחמיה רויך, אברהם זייף, נח מילשטיין, דוד ווייסברוין, אלישע טייכמאַן, אברהם־יוסף ארנברג, קלמן־יואל ליפשיץ, אורי ליפשיץ, פ״א, יחזקאל האַננה, פ״א, ליפשיץ, ארנברג, פ״א, נתתן וואַלד, שאול פאַנצר, יוסף וואַלד, איצ׳י שפיגל, חונא וואכמן, פיני שפיגל, פ״א, נחמן־ישעיה וואכמן, דוד איינשטוס, משה לוונטר, נח ליינר, משה מיטמאַן, פ״א, יעקב לייטר, אברהם ליכטגאַרן, יעקב באַרבאַן, יאַנצ׳י ליכטגאַרן, מנדל ברנשטיין, איסר גלוצר, וולף פרייוואלד, האַרי פאַטר, פ״א, מאיר לוונטר, דוד ואַלד, לייב ווידהוף, נוני אייכנשטיין, משה פאוסט, משה פרייוואלד, איציק בוקסר, לייזר בוקסר, מאיר גלוצר, באַריש טייכמאַן, הירש הוכוואלד, פ״א.

12

צום סוף 1915, האָט מען אונדז צוריקגעשיקט קיין גאַליציע. מיר זענען אָנגעקומען קיין טאַרנאָפּאָל, ווייל דאָס איז געווען די לעצטע שטאָט, וועלכע האָט זיך געפונען אין רוסישע הענט. מיר זענען דאָ פאַרבליבן קנאַפּע צוויי יאָר, ביז זומער 1917, ווען די דייטשישע אַרמיי האָט זי פאַרנומען.

אין טאַרנאָפּאָל האָט יעדער ראָהאַטינער געלעבט פאַר זיך. נישט געווען קיין געמיינזאַמער ראָהאַטינער קאָמיטעט, וועלכער זאָל זאָרגן פאַרן כלל. יעדער פאַר זיך האָט געזוכט אַ מעגלעכקייט אַדורכצולעבן די שלעכטע צייט.

ווען טאַרנאָפּאָל איז באַפרייט געוואָרן, איז שוין געווען נאָך דער ערשטער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד. קערענסקי איז דאַן געקומען קיין טאַרנאָפּאָל און געהאַלטן אַ רעדע וועגן פרייהייט און סאָציאַלער גערעכטיקייט.

אין עסטרייך, אין אונדזער געגנט, צו וועלכער מיר זענען צוריקגעקומען מיט אַזאַ בענקשאַפט, האָט זיך געפילט עפּעס אַ פרעמדער גייסט. די לופט איז פול געווען מיט אַ נערווועז וואַרטן אויף עפּעס איבעראַשנדיקס. ס'איז שוין נישט געווען דאָס זעלבע לאַנד, נאָך וועלכן מיר האָבן אַזוי לאַנג געבענקט און געלעכצט.

וועגן ראָהאַטין אין יענער צייט קאָן איך נישט שרייבן, ווייל מיר זענען געווען אין פּזשעוואָרסק, וווּ מ'האָט אונדז איבערגעשיקט. פון דאָרטן זענען מיר געפאָרן קיין לעמבערג. מיט מיינע נאָענטע האָב איך זיך נישט געקענט צונויפקומען, ווייל מיין מאַמע מיט די קלענערע קינדער איז געווען אין עסטרייכישן שלעזיע. אין צווישנצייט בין איך קראַנק־געוואָרן און מ'האָט מיך באַפרייט פון מיליטער אויף זעקס חדשים. האָב איך געהאַט אַ מעגלעכקייט צו באַנייען מיין מעדיצין־סטודיע אין לעמבערג.

13

אין יאָר 1918 האָט מען געפילט, אַז די מפּלה רוקט זיך אָן. אונדזערע אַרמייען זענען געווען ווייט פון אונדזערע גרענעצן — אין טיף רוסלאַנד, אָדער אין פראַנקרייך. דאָך איז געווען דער איינדרוק, אַז די קאַטאַסטראָפע קומט.

אין שטאָט איז אויסגעבראָכן די אינפלוענץ־מגיפה, מיט פיל מענטשלעכע קרבנות, ווי אויפן פראָנט. ענדע יאָר 1918 בין אויך איך קראַנק געוואָרן. נאָך אַ שטיקל צייט, ווען כ'בין געלעגן אין שפּיטאָל, איז מיר בעסער געוואָרן. אין נאָוועמבער האָט מען אונדז איבערגעגעבן, אַז די אוקראַאינער האָבן פאַרנומען לעמבערג.

ס'געדענקט זיך יענעם פרייטיקדיקן טאָג, ווען כ'בין, אַן אָפּגעשוואַכטער, קוים האַלטנדיק זיך אויף די פיס, אַרויס אין גאַס, צו דערוויסן זיך נייעס. די אוקראַאינישע מיליץ האָט איבערגענומען די הערשאַפט אין שטאָט. פאַר־העלטניסמעסיק איז געווען רואיק. ערשט צוזאַמגעגנס זענען אויסגעבראָכן אייניקע אינצידענטן צווישן אוקראַאינער און פּאָלאַקן און דעם דריטן נאָוועמבער האָט זיך אָנגעהויבן די שלאַכט צווישן ביידע אַרמייען.

אויף דער אוקראַינישער זייט איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ ידישע מיליץ, וועלכע איז געווען נייטראַל אין דאָזיקן קאַמף און געהאַט פאַר זיך איין־און־איינציקע אויפגאַבע: צו באַשיצן דאָס לעבן און פאַרמעגן פון דער יידישער באַפעלקערונג.

בעת אין לעמבערג זענען אָנגעגאַנגען די קאַמפן צווישן די פאָלאַקן און אוקראַינער, איז אויף דער פּראָווינץ געווען שטיל. אויך ראָהאַטין האָט געגאָסן פון דער רואיקייט. די דאָזיקע געגנט איז געווען פאַרנומען דורך די אוקראַינער. די נייע מאַכט האָט זיך באַצויגן לאָיאַל צו דער יידישער באַפעלקערונג.

אין לעמבערג זענען דערווייל אָנגעגאַנגען די שלאַכטן צווישן די קעמפנדיקע צדדים. דעם 21טן נאָוועמבער 1918 איז דערקלערט געוואָרן אַ צוויי־טאָגיקער וואָפנשטילשטאַנד. טויזנטער מענטשן האָבן דאָס אויסגענוצט, כדי צו פאַרלאָזן די שטאָט. אויך איך האָב דאָס געטאָן און אָנגעקומען קיין ראָהאַטין, ווי דאָס לעבן איז זיך רואיק געפלאָסן. די צעטיילטע פאַמיליעס זענען זיך ווידער צוזאַמענגעקומען. דאָס איז געשען, ווען די עסטרייכער זענען געווען אין שטאָט. אויך אין די יאָרן 1917/18 זענען כסדר צוריקגעקומען יידן און זיך אויפגע־זאַמלט אין זייער אַלטער היים.

אין די חדשים מאַי־יוני 1919 זענען די אוקראַינער באַזיגט געוואָרן און די פּאָלאַקן האָבן פאַרנומען גאַליציע, דערונטער אויך — ראָהאַטין. פון אַט דער מאַכט־ענדערונג — האָבן, ווי געוויינלעך, געליטן די יידן. איידער די אוקראַינער זענען אַוועק, האָבן זיי איינגעאָרדנט אַ רויב־אַקציע ביי דער יידישער באַפעל־קערונג. געווען פיל פאַלן פון שלאָגן יידן. די רדיפות אויף יידן האָבן זיך ערשט אָנגעהויבן, ווען די פּאָלאַקן זענען אַריין. איך פערזענלעך האָב זיך געמוזט אָפּטראָגן פון ראָהאַטין, ווייל אין לעמבערג האָב איך געהאַלטן אַ רעדע קעגן פּאָגראָמען און דערפאַר האָט מען מיך געזוכט און געוואָלט אַרעסטירן.

14

אויסער ראָהאַטין בין איך געווען ביזן יאָר 1922. אין יידישן שטעטל האָבן געפעלט אַ סך מענטשן. פיל זענען אומגעקומען אויף די שלאַכטפעלדער און פיל זענען, אין משך פון דער צייט, אויסגעשטאָרבן מיט אַ נאַטירלעכן אָדער אומנאַטירלעכן טויט.

אין צווישנצייט האָט דאָס לעבן פון דער ראָהאַטינער יידישער קהילה זיך נאָרמאַליזירט. ס'איז אויפגעקומען אַ נייע אונטערוואַקסנדיקע יוגנט, פול מיט ענערגיע און ווילן צו פאַרענדיקן מיטן שפלדיקן גלות־לעבן, ווי מ'איז געווען אויסגעשטעלט אויף געפאַרן. די יידישע יוגנט האָט זיך אָרגאַניזירט אין די פאַרשידענע חלוצישע באַוועגונגען, בכדי עולה זיין קיין ארץ־ישראל און בויען אַ נייע לעבן. פיל פון זיי זענען טאַקע אָנגעקומען קיין ארץ־ישראל, ווי זיי לעבן, ביזן היינטיקן טאָג, צוזאַמען מיט זייערע פאַמיליעס.

15

כ׳וויל זיך דאָ אָפּשטעלן אויף אייניקע אַלגעמיינע שטריכן פונעם יידישן קהילה־לעבן אין ראָהאַטין אין דער תקופה צווישןביידע וועלט־מלחמות.

דער גרעסטער טייל פּאָלאַקן איז געווען אַנטיסעמיטיש געשטימט. דאָס ליגט זיי אין בלוט. עלטערן גיבן איבער זייערע קינדער, אַז אין אַלעמען איז שולדיק דער ייד, ווייל יידן האָבן געקרייציקט יעזוסן. מ׳האָט איינגערעדט, אַז אַ ייד איז אַ שווינדלער, אַז ער טראַכט נאָר ווי אַזוי אויסצונוצן דעם פּאָלאַק. אַזאַ צוגאַנג האָט געהאַט די געהעריקע אָפּשפּיגלונג אינעם טאָג־טעגלעכן באַהאַנדלען דעם יידישן בירגער, הגם די פּוילישע קאָנסטיטוציע איז געווען איינע פון די ליבעראַלסטע.

אין די ערשטע יאָרן פון דער עקזיסטענץ פון דער פּוילישער רעפּובליק, ווען פּילסודסקי האָט נאָך געלעבט מיט זיינע סאָציאַליסטישע זכרונות; ווען די מאַכט, וואָס די פּאָלאַקן האָבן באַקומען, האָט זיי נאָך נישט פאַרשיכורט, האָט זיך איינגעשטעלט אַ געוויסע ליבעראַלע באַציאונג צו יידן, הגם ס׳האָט עקזיסטירט אַן ענדעקישע פּאַרטיי, וועלכע איז געווען דורכאויס אַנטיסעמיטיש, און געהאַלטן, אַז אין פּוילן זענען פאַראַן צופיל יידן, וואָס דאַרפן פאַרלאָזן דאָס לאַנד און פאָרן קיין פּאַלעסטינע. די דאָזיקע פּאַרטיי האָט אומאויפהערלעך גערופן פּאָלאַקן צו באָיקאָטירן יידן און זיך באַמיט זיי צו שעדיקן אויף טריט און שריט.

די יידישע רעפּרעזענטענץ אין פּוילישן סיים, האָט פון דער סיים־טריבונע געהאַלטן אין איין קעמפן פאַר די רעכט פון דער יידישער מינדערהייט. אָבער אין ציווילן לעבן, ווי אין עקאָנאָמישן, האָט זיך דאָס ווייניק אָנגעזען.

די צרות פאַר יידן אין ראָהאַטין, האָבן זיך אָנגעהויבן שוין אין די צוואַנציקער יאָרן, ווען פּילסודסקי האָט איבערגענומען די מאַכט און אויפ־געשטעלט די באַקאַנטע „סאַנאַציע״ (ב.ב.וו.ר. — אומפּאַרטייאישער בלאָק פאַר מיטאַרבעט מיט דער רעגירונג). אין דער פּאַרטיי האָבן זיך גרופּירט פאַרשידנאַרטיקע עלעמענטן, אָבער מיט אַן איינהייטלעכן אַנטי־יידישן שטריך: אַרויסשטויסן די יידן פון זייערע עקאָנאָמישע פּאָזיציעס און, אויב מעגלעך, אַרויסוואַרפן פון פּוילן גופא.

פאַר די יידן אין מערב־גאַליציע איז געווען נאָך אַ צרה: דער אָרטיקער אוקראַינישער נאַציאָנאַליזם. דער אוקראַינישער עלעמענט, אַ מער אָפּגעשאַ־נענער, האָט דעם אַנטיסעמיטיזם גענומען פון דער ברוטאַלסטער זייט און געשטרעבט די יידן אויסצוראָטן מיטן שורש. זיי האָבן אָנגעהויבן אויפצושטעלן קאָאָפּעראַטיווע אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן אונטערגעגראָבן די עקאָנאָמישע יסודות פון פיל יידישע פאַמיליעס. זענען, דעריבער, אַ סך געווען געצוווּנגען צו פאַרלאָזן זייערע ווינערטער און אויסוואַנדערן מעבר־לים.

האָבן יידן אין אונדזער געגנט געליטן פון ביידע צדדים: פון די פּאָלאַקן און אוקראַינער. פון צייט צו צייט זענען אויך פאָרגעקומען אַנטי־יידישע פּאָגראָמען.

דאָס יידישע לעבן אין יענע יאָרן איז געווען אומאויפהערלעך באַגלייט

מיט זאָאָלאָגישער אַנטיסעמיטישער פּראָפּאַגאַנדע. דאָס איז אויסגעדרוקט געוואָרן אין צוויי שפּראַכן, אָבער מיט איין און דעמזעלבן אינהאַלט. דער פּוילישער „סוואַי דאָ סוועגאָ" איז ווערטלעך איבערגעזעצט געוואָרן אויף אוקראַיניש. דער עקאָנאָמישער באָיקאָט האָט אָנגענומען אַלץ מער שרעקלעכערע פאָרמען און פאַרגרעסערט די אַזוי אויך גרויסע יידישע אָרעמקייט.

אין ראָהאַטין זענען אָרגאַניזירט געוואָרן צוויי קאָאָפּעראַטיוון: אַ פּוילישער און אַן אוקראַאינישער. ביידע האָבן צוגענומען די פּרנסה פון פיל יידישע פאַמיליעס. דאָס האָט געטריבן צו עמיגראַציע. געווען אָבער מאַסן יידן, וואָס האָבן דאָס נישט געקאָנט טאָן און געבליבן אויפן אָרט, ליידנדיק נויט און הונגער.

דאָך האָבן עלטערן, וואָס האָבן נישט געהאַט דעם טאָג איבערצולעבן, נישט אויפגעהערט צו קלערן ווי אַזוי געבן בילדונג די אייגענע קינדער. בעת די פּוילישע מאַכט־אָרגאַנען האָבן אַלץ געטאָן, כדי פאַר די יידישע קינדער שליסן דעם צוטריט אין די מיטלשולן און הויכשולן.

אין די דרייסיקער יאָרן האָט די פּוילישע רעגירונג אָנגעהויבן לערנען פון היטלערן ווי אַזוי צו פאַרמיאוסן די יידן זייער לעבן. דאָס שחיטה־געזעץ האָט געטראָפן ביי אַ קנאַפּע 20 יידישע קצבים אין ראָהאַטין. זיי האָבן געהאַט אַ רעכט צו פאַרקויפן נאָר כשר פלייש — און דאָס טריפהנע האָבן זיי געמוזט אַרויסוואַרפן. דאָס האָט געטראָפן נישט נאָר די יידישע קצבים, נאָר אויך די יידישע אָקסן־הענדלער, שוחטים, ליפעראַנטן, וועלכע האָבן אָנגעווירן זייערע פּרנסות. אַ ייד, וואָס האָט געוואָלט האַנדלען מיט מילכוואַרג, האָט געמוזט באַקומען אַ קאָנצעסיע, פאַר וועלכער מ'האָט באַדאַרפט צאָלן שווערע געלטער. דערויף האָבן נישט פיל זיך געקאָנט דערלויבן. מ'האָט געמוזט האָבן אַ געשעפט מיט דריי צימערן און אַ ספּעציעלע איינריכטונג, וואָס האָט געקאָסט זייער א סך. דאָס אַלץ האָט די מאַכט באַדאַרפט באַשטעטיקן. בלויז אין אונדזער שטעטל האָט דאָס געטראָפן הונדערטער פאַמיליעס, וועלכע האָבן אָנגעווירן זייערע פּרנסות און דאָס איז טאַקע געווען דער ציל פון די אַלע אַנטי־יידישע געזעצן.

אויף ווי ווייט ס'האָט אויסגעזען די מאַטעריעלע לאַגע אין ראָהאַטין, קען דינען דער פאַקט, אַז מ'איז געווען געצוווּנגען אויפצופּענען אַ פאָלקס־קוך.

לויט דער איניציאַטיוו פון מיין פרוי איז אַנטשטאַנען אַ פרויען־קאָמיטעט, וועלכער האָט זיך פאַרנומען מיטן אָרגאַניזירן און אויסהאַלטן די דערמאָנטע קוך, וואָס האָט זיך געפונען אין דער געביידע פון דער יידישער באָד. די קוך האָט באַזאָרגט מיט מאָלצייטן נישט נאָר די גאָר אָרעמע יידן, נאָר אויך אַזעלכע, וואָס זענען ערשט נישט־לאַנג פאַראָרעמט געוואָרן.

ס'דאַרף דערמאָנען מיט דאַנק און לויב די טייערע יידישע מיידלעך, וועלכע האָבן פיל בייגעשטייערט, אַז די פאָלקס קוך זאָל דערפילן איר אויפגאַבע. זיי פלעגן יעדן טאָג אַהיימטראָגן דאָס עסן די פאַמיליעס, וואָס זענען נישט געקומען אין דער פאָלקס־קוך. זאָל דערביי דערמאָנט ווערן דער הייליקער אָנדענק פון סאָפיע קליינוואַקס. זי האָט איבערגעלעבט די אָקופּאַציע־יאָרן און נאָך דער באַפרייאונג אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע, ווו זי איז יינג געשטאָרבן, און

לאַראַ מאַרק, די טאָכטער פון יוסף מאַרק, וועלכע וווינט איצט אין אמעריקע. די דאָזיקע צוויי מיידלעך פלעגן טראָגן דאָס עסן אין די שטובן, ווו מ׳האָט זיך געשעמט צו קומען אין קוך צו נעמען דאָס עסן.

16

אַזוי האָט געלעבט און זיך אַנטוויקלט אַן אָנגעזעענע יידישע קהילה — ביז ס׳איז געקומען די קאַטאַסטראָפע. אין יולי 1939 בין איך פון פוילן אַרויס־געפאָרן אַלס טוריסט קיין אַמעריקע, אויף דער וועלט־אויסשטעלונג. מ׳האָט דאַמאָלט זיך נישט געריכט, אַז דאָס אומגליק איז נאָענט. די אָפיציעלע פוילישע מאַכט־אָרגאַנען האָבן זיך געהאַלטן אין איין באַרימען וועגן דער גרויסער פּאָטענץ פון דער פּוילישער אַרמיי. מ׳האָט אָנגעהאַלטן אַ פלירט מיט די נאַצישע גדולים אַזוי לאַנג, ביז די לעצטע האָבן זיך ארומגעזען, אַז זיי דאַרפן שוין די פּוילישע געהילפן נישט האָבן.

פון יענער צייט בין איך אָפּגעשניטן פון פוילן און פון מיין באַליבט ראָהאַטין. דאָרט זענען אומגעקומען אַלע מיינע נאָענסטע און טייערסטע, נאָך וועלכע מיין האַרץ האַלט אין איין טרויערן. פאַר מיינע אויגן שוועבן ארום די הייליקע געשטאַלטן פון די וואָס זענען מיר געווען באַקאַנט און מיט וועלכע מ׳האָט אַדורכגעמאַכט אַ לאַנגן וועג פון געמיינזאַמען קאַמף פאַר אַ יידיש לעבן.

כבוד זייער אָנדענק!

ליד מלבנה בסביבת תחנת הרכבת ממול, בצד שמאל, מונחים יקירינו, 3300 קרבנות מהאקציה הראשונה. השניים — מרכיני־ראש — המתיחדים הם: אולקי שוואַרץ, הגר כעת בבורשטין. והשני, בנו של זליג נאַגלברג (סוחר־עור).

יהושע שפיגל, תל־אביב

עירנו רוהאַטין

הקדמה

כ־25 שנים הייתי ברוהאטין עד עלותי ארצה. במשך השנים הללו ניתן לי להכירה כבן־עיר, ואף שאבתי ודליתי ידיעות מפי זקני העיר, וביחוד מפי אבי, הרב ז"ל. על נושאים אחרים יעמדו בני־עירי אחרים, שיספרו על אשר ידוע להם וקרוב ללבם.

אשרי המרבה!

מדרך הטבע, שכל שם וכל עובדה הקשורים בזכרונות ילדות ובגרות, עשויים להרטיט את לבו של כל אחד משרידי העיירה, באשר הוא שם, ולהזכיר לו את

ואַלד, לונקה טייכמן, רוזנשטיין, יחיאל פישר, יוסף וייך, סוסיה אָרנברג, יוסף וייס, רוז'יה רייס, נונצ'י וויליג, חנה גולד, שרה רייס, פ"א, קלרה ציטרון, פ"א, ווייסברוין, זילבר.
קבוצת סטודנטים כולם יהודים מביה"ס התיכון הפולני בעירנו רוהאטין

אווירת הזמן והמקום, את כל חוטי עברו הקושרים אותו לכל אלה אשר אינם עוד בחיים וזכרם יקר לו כחלק מחייו הוא — משפחתו, קרוביו וידידיו.

אך גם הוא עצמו, אם גם אינו מיוצאי רוהאטין, ימצא בם את קלסתר פניה של עיירתו הוא — אותם סדרי חיים ומסורת, אותם משטר והווי, ואותם הטיפוסים אפילו אם שמותיהם אחרים. הם שהמשיכו לשזור את החוט עתיק-היומין ושמרו על הערכים הלאומיים, אשר הביאונו עד הלום.

בתוך ים של בערות, שבקרב הגויים מסביב, גילתה יהדות זו שאר־בקיאות והתעמקות בהווית העולם והפרט ולא מעטים ענקי־הרוח שקמו מתוכה.

העיר

רוהאטין — רובה ככולה עיר יהודית היתה. לא בכדי היו הדוורים מתבדחים: „הרחובות הם שלנו והבתים שלכם״... רק פולנים ואוקראינים מעטים גרו בתוך העיר.

מאה וחמשים כפרים גדולים וקטנים שאוכלוסיהם — אוקראינים היו מקיפים את עירנו. רק מעטים מבין שוכני כפרים אחדים אלה — יהודים היו. הכפרים הסמוכים ביותר הם: באבינצה, פוטיאטינצה, זאלוז׳ה, ווייז׳בולובצה, פודגרודזה ופרנובקה. מי לא טייל לכפר פרנובקה — וליערותיו. אבי הרב ז״ל, זכורני, היה מטייל שם עם תלמידיו ומלמד להם שיעור בתלמוד; בדרך נוהג היה לסור למעין מים — שעל מימיו המליץ הרבי מאיר מפשמישלני לרפואת־עיניים. האמינו בסגולתו ונהגו לבוא לשם במיוחד ולשתות ממימיו.

עם בנותיה של רוהאטין נמנו: סטרטין, בוקאצ׳ובצה, בולשובצה, בורשטין, פודקאמיין, קניהיניצה. מפורסם היה כפר אחד בשם צ׳רצ׳ה — ובו מקום־מרפא לחולי־שגרון. מהכפרים האחרים כגון פוטוק־פסאַרי — היה מופק סיד שנחצב מההרים ישר לתוך הכיבשנים והיה נמכר בעיירות פולין.

מקומה של רוהאטין בגליציה המזרחית בין לבוב וסטאניסלבוב — ואתן עמדה בקשרי תרבות ומסחר. לבובה — היו נוסעים דרך כודורוב ברכבת ודרך פשמישאלני באוטובוס. לסטאניסלבוב — ברכבת דרך כודורוב ובאוטובוס דרך האליץ׳ (רוסית גאליץ׳) עיר זו שהיתה שעתה בירת האזור — נתנה את שמה למדינה כולה — גליציה.

רוהאטין, לפי האומדן מנתה למעלה מעשרת אלפים איש. במהותה היה כביש מרכזי אחד חוצה אותה לשתיים ושני הרים היו סוגרים עליה. הר־פוטיאטינצה והר השדים*; נהר אחד בשם גנילא־ליפא — כשמו — כן הוא, יערות שונים למכביר צמחו על שפתו וסיפקו עצים להסקה ולתעשיה; שלושה בתי־ספר עממיים היו בה: פולני, אוקראיני ועברי. בית־ספר־תיכון הראשון היה אוקראיני, אך למדו בו פעם גם יהודים. במרוצת הזמן הוקם בה גם בי״ס־תיכון־פולני והיהודים ברובם עברו ללמוד בו.

התעסוקה

יהודי העיר התקיימו ממסחר (ירידים היו בה מדי שבוע בשבוע — ביום רביעי) מלאכה, תיווך וכן היו בהם רופאים ועורכי־דיך.

היו בעיר: ביח״ר לממתקים של ר׳ אפרים קאַנפר ומשפחתו ז״ל; שני בתי־

---

* מנשה אונגער מוסר בעתון יידי תחת הכותרת „פון אייביקן קוואַל״: „ראָהאַטין האָט מען גערופן „שבתאי־צבי׳ניקעס״. הינטער דער שטאָט געפינט זיך אויף אַ פלאַכלאַנד אַ באַרג „טשאַרטאָוואַ האָראַ״. די אידישע לעגענדע גייט, אַז שבתי־צבי האָט מיטן כוח פון א שם... געפלויגן מיטן באַרג, און אַזוי ווי אַ האָן האָט נאָך חצות אַ קריי געטאָן, איז דער באַרג געבליבן אויף דעם פלאַכלאַנד... פון דער געשיכטע איז באַקאַנט, אַז אין ראָהאַטין האָבן זיך געפונען אַ סך אָנהענגער פון שבתי־צבי, מיר ווייסן אַפילו זייערע נעמען״.

דפוס: אחד של מר חיים שקולניק ז״ל (יו״ר אירגון בעלי-מלאכה) — יהודי בעל עמדה במסחר ובמלאכה; חובב חזנות וכל חזן שנזדמן לעירנו מצא בו סעד ותמיכה. בנו צבי, השריד היחידי ממשפחתו נמצא בארץ (סמל־משטרה) והוא מעורה בין יוצאי רוהאטין בארצנו. הדפוס השני שייך היה למר שמעון טייכמן ז״ל ומשפחתו (בו למדתי את המקצוע גם אני) יו״ר קופת „גמילות־חסד״ — מעורה בחיי־ציבור של עירנו; שתי בנותיו, בלומה ולאה טייכמן נמצאות בארץ ובנו מרדכי הרופא — נמצא באמריקה. ביח״ר לגזוז, יחידי בעירנו, של מר שומר ז״ל; טחנת־קמח (אמריקאית) של ר׳ אורי מעסינג ז״ל (בטחנה זו העסיק את דודי מר יוסף קלארנט ז״ל כמנהל־חשבונות) מעורה היה בציבור, בעיקר בחיי הדת; מאפיות; של דודקה הורן ז״ל, מאפית גירע, ר׳ מאיר קומיזבקר ז״ל (שם לואי), המאפיה של ר׳ אלתר פויסט ז״ל שומר־מסורת ורב פעלים ומעשים טובים לנזקקים. חוץ מזה היו גם מאפיות ביתיות.

לומדי־תורה למיניהם

רוהטין כעיירות אחרות, היתה משכנם של תלמידי־חכמים ולומדי־תורה סתם כגון: ר׳ מרדכי פיקובר, ר׳ זלמן פיקטניצר, ר׳ חיים יופיטר (צ׳סניקר) (תלמיד־חכם מובהק, בר־אורייין וירא־שמים בנסתר ובנגלה, נוהג היה עוד בהיותו בכפר לטבול במקוה שכרוה בחצרו); ר׳ אלישע אהרן קלארנט, ר׳ יוסף הכהן לאקס, ר׳ משה ליב קאוולר, ר׳ טוביה שוחט, ר׳ אברהם הירש קעניגסברג, ר׳ חיים הירש ווייסברג, ר׳ נחמן ישעיה וואכמן, ר׳ עזריאל גן ור׳ ישראל גלייכר — ת.נ.צ.ב.ה.

שובי״ם

עם השובי״ם בעיירה נמנו ר׳ משה שחטר (אשתו שרה) חריף ובקי בתורה, חכם אדוק־ומשכיל גם יחד, מחבר ניגונים (מבין בניו שנשארו בחיים — שניים נמצאים בארץ ושניים בחו״ל); אחיו — ר׳ מרדכי שחטר (אשתו אסתר) — מתפלל היה בימים נוראים ומנעים לשכניו בזמירות שבת ויו״ט ואליו מצטרפים קולות ילדיו; ר׳ לייב שוחט; ר׳ טוביה שוחט, בודק החלפים ומפקח על השוחטים; יהודי מלא תורה ויראה — תנצב״ה.

רביים

עם הרביים נמנו ר׳ אליעזר לנגר ז״ל — מושלם ואהוב על הבריות, תלמיד־חכם מובהק חריף ובקי בעל הדרת־פנים ועדין־נפש; השני: ר׳ שלמה בראנדוויין — שהנעים בתפילותיו בנוסח סטרטין, בעל הדרת-פנים (בינו לבין הראשון — היתה קירבה משפחתית).

חסידים

רוהאטין וסביבותיה נמנתה על חסידי „סטרטין״, על שם עיירה סמוכה שרכשה לה שם בעולם החסידות. ראשון לענף זה היה רבי מסטרליסק, ר׳ אורי׳לה זללה״ה

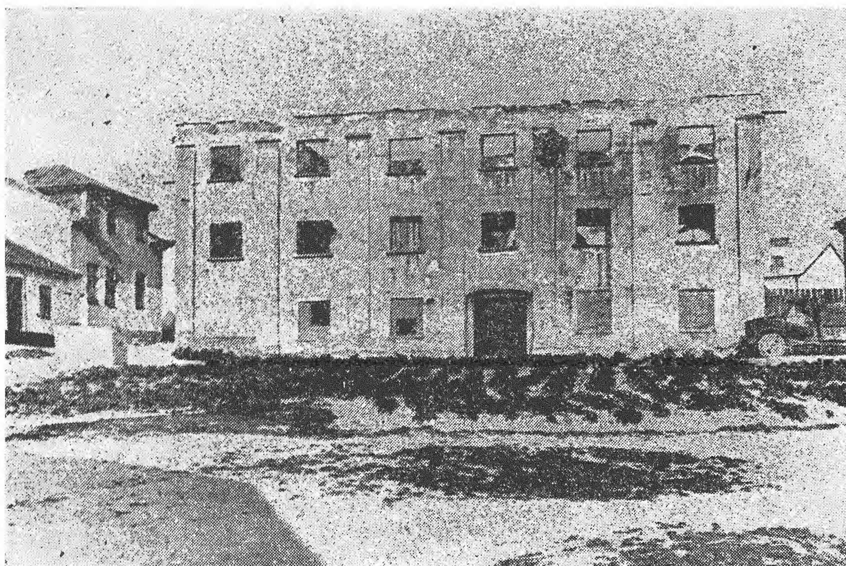

ימין: בעל הדפוס חיים שקולניק ז״ל.

שמאל: בעה״ד שמעון ושרה טייכמן.

שקראו לו בשם „שרף״... ותלמידו הרב ר׳ יהודא צבי זצ״ל שהוא־הוא היה המייסד האמתי של כת חסידי סטרטין. רגילים היו החסידים למסור בשמו דברי־תורה בהדגשה מיוחדת: „דער אַלטער רבי ר׳ יהודא הירש האָט געזאָגט״...; יורשו היה בנו ר׳ אברהמצ׳י זצ״ל; אחריו המשיך חתנו ר׳ אורי׳לה רוהאטינער והאחרון — בנו — ר׳ יהודה צבי ז״ל — אלו שניים האחרונים נחים על משכבם ברוהאַטין. זה האחרון שמניתי, אתו נחתמה כמעט תקופת חסידי סטרטין־רוהאטין. אם־כי יוצאי־חלציהם עוד נשארו בעיירות גליציה ואפילו באמריקה. מה שהבדיל אותם מיתר החסידים היתה הדבקות בתפילה, היו שרים תפילתם בניגונים מושכי־לב (אחדים מהם העתיק ממני המלחין מר סטוצ׳בסקי), שהעשירו את הפולקלור היהודי הכללי.

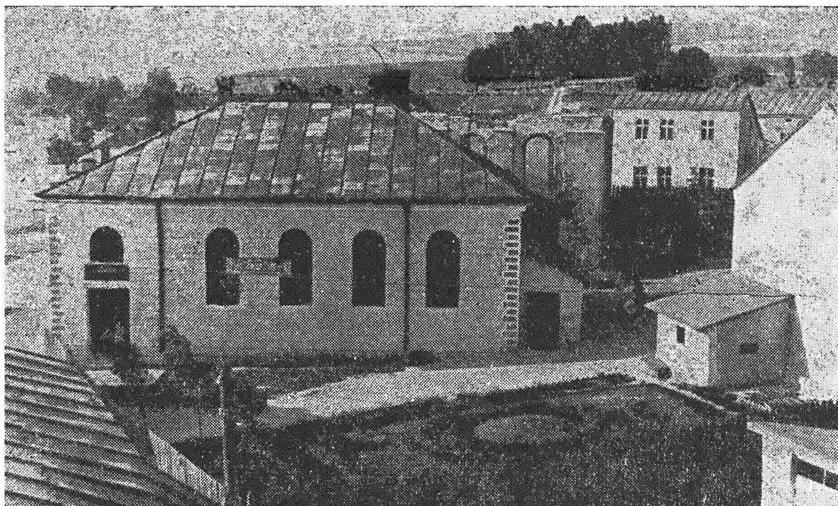
„ספירת העומר״ בנוסח שלהם היה משאיר רושם כביר על כל שומעיהם; ועד היום, יהודי שמוצאו מסביבות רוהאַטין, כל עוד עם מתפללים חלקו, ישמיע את ברכות־הספירה בנוסח זה ולא אחר. בל״ג בעומר, שהיה גם יום־השנה של ר׳ אורי׳לה ז״ל ברוהאטין — היו מתקבצים על קברו חסידי הסביבה, רבנים ורביים וסתם יהודים — אנשים, נשים וטף והיו מרבים בתפילות ומניחים פתקאות־בקשות לתוך סדקי המצבה. גם אנשים נוצרים היו עומדים מתפעמים בסמוך לגדר, משהיו שומעים את חתימת הטקס בשירת „בר־יוחאי״ שהושר ע״י כל המשתתפים בטוב־טעם כמקהלה אחת. ושמא היה מן הראוי להנציח נגונים אלה, שהושרו בעירנו ע״י החסידים הנ״ל או ע״י ר׳ יוסף הכהן לאקס ז״ל, או שו״בים ולהעתיקם על גבי תקליטים — כל עוד יש מי שזוכרם, ויקויים בהם „אבל המנגינה תמיד נשארת...״

בית־הכנסת הגדול בהריסותיו אחרי מלחמת העולם הראשונה

קלויז דר' נתנאל סופר

בית המדרש הגדול

נחזור למנהגי סטרטין. — בערב „שביעי־של־פסח" היו נוהגים אצל הרבי ר' אליעזר'ל ז"ל לשפוך מים על רגלי הרוקדים, כאילו עוברים היו את הים בחרבה, לקיים מה שנאמר: „בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו יצא ממצרים"... בליל הדלקת נר אחרון של חנוכה היו מסובים אצלו לסעודה עשירה, והוא היה משמיע דברי תורה, ופותח באנחה: „דער זוהר הקדוש זאגט..." דברי חכמים בנחת נשמעים... ועדיין זוכרני פירור מתורתו: „למה נאמר בתורה „מחצית השקל..." ולא חצי השקל? על שום שתיבת „מחצית" רמזת שחייב אדם להיות מקרוב ל„צדיק" ומי שקרוב ל„צ" באמצע, יקויים בו מה שנאמר בשתי האותיות המוכות לה, והן „ח" „י", כלומר וחי בהם; ומי שמתרחק מ„צדיק" מביא על עצמו ח"ו צירופן של הרחוקות יותר, כלומר „מ" „ת" — „מת" ז.א. ימות..." והמבין יבין...

שומר־מסורת

דור שני לחסידים, זה שלאחר מלחמת־מעולם-הראשונה, החליף את מלבושי החסידים בבגדים המקובלים. במקום להתפלל אצל רביים — התפללו בבתי־מדרשים, במקום השטריימל — מגבעת שחורה, במקום ה„בקשי" (מעיל־משי) — משהו קצר יותר, עשוי בד, עונדים עניבה ונועלים כבר נעליים שרוכות. אבל עדיין לא פסו לימודי־תורה ופרקי גמרא, משניות או חומש עם הפירושים — עדיין קולם הלך למרחוק... ובתי־כנסיותיה ובתי־מדרשותיה מלאים לומדים ומתפללים.

בתי התפילה

ואלה שמות בתי־התפילה שהיו עומדים בה על תלם לאחר מלחמת־העולם הראשונה ושמשו את בני־עירנו עד ליום השואה:

בית־הכנסת הגדול ובשני אגפיו שני חדרים נפרדים שנקראו „שניידער־שוליכ׳ל" ו„שוסטער־שוליכ׳ל" (בית כנסת של „חייטים" לחוד ושל „סנדלרים" לחוד). בית־המדרש הגדול, שנשאר שלם מהמלחמה, נבנה עוד ע״י ר׳ אלטר ווידמאן, ור׳ יעקב הכהן לוונטר — שמו של האחרון שמור בזכרוני מטבלת־זכרון שהיתה שקועה בקיר הצפוני של בית־המדרש. (לא רחוק מטבלה זו בקיר המזרחי משמאלו לארון־הקודש המשיך להתפלל אח״כ בנו — ר׳ אלתר לוונטר ז״ל*), הוא־הוא אביו של ד״ר יצחק לוונטר יבדל לחיים. אגב, תקופה קצרה לפני המלחמה עשו ד״ר לוונטר עם רעיתו צילה טיול לאמריקה ולא הספיקו לחזור — נשדדה ונרצחה עירנו ובתוכה בנו היחיד מאַצ׳ק ועל כל משפחתו. יהא ספר־זכרון זה לו תרמו והתרימו — נחמה ביגונם. יעלו ויאריכו ימים. בית המדרש הגדול זה היה כמעט הנכס היחידי שנשאר לנו מלפני מלחמת העולם הראשונה. גם את הבלן מטעם הקהילה, ר׳ יוסף זילבר, שהיה מתמסר בלב ונפש למלאכתו, וגם עובר לפני התיבה בתפילת „מנחה" בבית־הכנסת הגדול — יז״ב).

בבית־מדרש זה היו מתכנסים כל מתפללי העיר לאחר השריפה. מושך לב היה ביופיו, בציורי חיות־הקודש ושלטי־השבטים — הכל בצבעי־שמן. ר׳ יואל גראנוביטר ז״ל שימש בו בכהונת גבאי. ר׳ אברהם מעססינג היה מרעיש בו עולמות ב„יחיד חי העולמים" של „ברוך שאמר", בנוסח סטרעטין ומפטיר את ה„אחד" בנגינה מיוחדת, כשהוא נעזר ע״י חברו־החסיד ר׳ יהודה סופר ז״ל, בצרידות־קול ובנענועי־ראש לצדדין, למעלה ולמטה, ללמדך שכבודו מלא עולם.

מאחורי בית־המרחץ הוקם צריף לתפילה המכונה „באראק" שבו עדיין דלקו בתי־נרות של חימר (היימלעך) ובו היה מלמד ר׳ משה־גרשון־הארוך את תלמידיו (כינויו בא לו על שום שהיה צנום וגבוה מאוד). גם ר׳ אָהרצ׳י מנהל, ת״ח מובהק מלמד היה בטבחון תלמידים מבוגרים יותר תלמוד עם תוספות; אחר כך נסע לאמריקה.

עם הקמת בתי־תפילה חדשים נהרס הצריף הנ״ל. לא הרחק ממנו נפתח בית־תפילה במרתף שנקרא „אין קעלער", מיסודם של ר׳ יעקל־יונה שנעקראוט ור׳ נתן (נושי) חיימוביץ ז״ל; נבנה בית־מדרש־הקטן (אגב, לפעמים כינו את מתפלליו „שבתי־צביניקים" לפי ה„יש אומרים" היו לו לשבתי־צבי — אוהדים בעירנו, וכנראה שהתרכזו בשעתם בבית־תפילה זה); אחריו — קלויז דר׳

---

* יהודי נעים היה בהליכותיו וחיוך מתמיד על שפתיו, היה ר׳ אלתר, מזרע כוהנים. כמתתיהו וחמשת בניו היה נראה בשעה שעלה לברכת כוהנים עם חמשת בניו: מאיר, יצחק, פנחס, צבי, רפאל (בתו — טובה).

נתנאל ז״ל (כמדומני, היה סופר־סת״ם); ובזה אחר זה — קלויז צ׳ורטקוב, קלויז סטרעטין, וחדרי־תפילה של שני הרביים בעירנו. נשאר רק מגרש ריק אחד ליד ביתו של יוס׳ל פידלבוגן ז״ל, שנועד לבניינו של קלויז ז׳ידישויב — ולא הוקם.

להבדיל מבתי־תפילה של ישראל, היתה לפולנים כנסיה אחת; לאוקראינים — אחת, חוץ מ„הקדשים״ בבתי־קברות שלהם. ואשר לבנייני ציבור אחרים — לפולנים היה בית־עם „סוקול״ ולאוקראינים — „פרושוויטה״, ואילו בית־העם שלנו נבנה רק במאוחר.

רבנים

מן הרבנים שכיהנו ברוהאַטין שמורים לנו שמותיהם של: הגאון הקדוש מוהר״ר דוד משה אברהם או אברהם דוד משה, המכונה „אד״ם״, זצ״ל, שקנה לו שם בעולם ואשר על־ידו פורסמה עירנו בכל תפוצות ישראל, והוא מחבר הספר הנודע, בעל „מרכבת המשנה״ על מכילתא דר׳ ישמעאל *.

בעלי־ההסכמות לספר מתארים את הגאון הנ״ל בזו הלשון: „גאון אמיתי קדוש ונורא שמו מפארים, מוהר״ר דוד משה אברהם זללה״ה שהיה אב״ד דק״ק רוהאטין״. „...והנה לספר בשבח הגאון המחבר הוא אך למותר, אך זאת אספרה לאחי, אשר שמעתי מפי זקנינו, אשר אבותיהם סיפרו להם, כי הבעש״ט זללה״ה טרם נלקח ארון האלקים בעל המחבר למרום, בא לפניו לבקרו ולשמשו בשמוש תלמידי־חכמים ואמר הבעש״ט להרב המחבר: רבי, ברכני. וסמך שתי ידיו עליו וברכו. ואחר אשר הלך מאתנו לדרכו אמר הבעש״ט זללה״ה — שמע מינה נח נפשיה דרב, כי ראיתי פמליא של מעלה יצאו לקראתו. ושמעתי, כי הגדולים אשר בדורו קראוהו בשם ר׳ אד״ם.

אגדה התהלכה בעירנו שנמסרה צוואה מפיו הקדוש של רבנו אד״ם, כשנסתלק, לא להניח ליד קברו שום בר־מינן ואם לא יקיימו את צוואתו — עלולה להשרף טחנת־הקמח שבעיר וגלגלי־מים יבערו באש — ומצבתו תהיה חצוייה בעובייה. דור או שני דורות אחריו נפטר ת״ח ואז הופרה צוואתו של הגאון ר׳ אדם זצ״ל והניחו את הת״ח על משכבו ליד קברו של רבנו אד״ם זצ״ל. ובאה אזהרתו: טחנת־הקמח היתה למאכולת־אש ומצבתו נסדקה.

עוד בהיותי בחו״ל בעירנו זכורני כי מטעם הקהילה והרבנים נקבע יום ועצרת לתקן המצבה ולסמכה בברזלים משני הצדדים. כל יהודי־העיר עלו על קברו לבקש סליחתו באמירת פרקי תהלים וכו׳.

ומקובל היה על כל מבקר בבית־הקברות לסור אל קברו להתייחד שם לסגולה. אני עצמי, לאחר שהייתי משתטח על קבר אמי הרבנית חנה־טובא בת ר׳ אלישע אהרן קלארנט ז״ל — נוהג הייתי עפ״י הוראת אבי הרב ר׳ אברהם דוד בן ר׳ יצחק שפיגעל ז״ל, שהיה מצאצאיו — לעשות כן...

---

* נדפס ע״י נכדיו וצאצאיו בשנת תרנ״ה בלבוב, ביוזמת האשה הצנועה מרת טעמא גולדשלאג ז״ל הידועה בנועם הליכות ביתה ומפורסמת היתה במעשיה הטובים בעירנו — וספר זה נמסר כשי ע״י מר צבי נאגלברג ז״ל מלבוב לספרית רמב״ם, בת״א.

אחרי רבנו אד״ם הקדוש היה רב ר׳ אברהם שלמה (דודו), ואחריו הרב החסיד אלישע־אהרון זי״ע.

מדורות האחרונים ידועים לנו הרבנים הרב ר׳ אלעזר הורביץ בעל המחבר „ספר דבר הלכה״, בן הרב ר׳ משולם הורביץ (איש הורביץ׳); אחריו הרב ר׳ מאיר גלאַס וכו׳; אחריו הרב נתן לוין ז״ל (אביו של ר׳ אהרן לוין מרישא ושל הרב הרפורמי מלבוב ר׳ יחזקאל לוין זכרונם לברכה, שניהם נולדו ברוהאטין); אחריו ר׳ יעקב קאווי לוין ז״ל (אצלו למד אבי הרב ז״ל שנים רבות); ר׳ מאיר שמואל העננא מסטרליסק ז״ל, שנקרא היה „הדיין הזקן״ (אצלו למדתי) — חריף ובקי בתלמוד ובהלכה, נחבא אל הכלים, מקפיד על הנהגותיו, ממש כנפרד מחיי עולם הזה. (לא מזמן ביקר בנו יהושע העננא מאמריקה בארצנו *).

אבי הרב אברהם דוד שפיגעל ז״ל שירת את העיר שלושים וכמה שנים. יליד רוהאטין, נולד בשנת תרמ״ה. בן י״ח היה, ולאחר שלמד בשקידה רבה יומם ולילה בעירנו אצל אביו־סבי ר׳ יצחק שפיגעל ז״ל (ת״ח מובהק ומכובד בעיני הבריות) ואח״כ אצל הרב ר׳ יעקב קאווי ז״ל — רכש לו הורמנא מהרב הגאון ר׳ מאיר אראק ז״ל, אבד״ק טארנוב ומהרב הגאון ר׳ שלום מרדכי הכהן ז״ל, אבד״ק בז׳יז׳אַני ונבחר ע״י העיר עצמה בשנת 1910, בן 25, כרב ומורה הוראה לק״ק רוהאטין.

עוד לפני עלייתי ארצה סיים חיבור על „המסורה״, היה חריף ובקי, נואם ומסביר בחסד עליון — בענייני הלכות ולימוד התלמוד; בעל הדרת־פנים ומתפלל בימים נוראים בחיתוך־דיבורו הברור. נוסף לנ״ל היה איש־מעשה ורב־פעלים, עשה רבות למען העיר הזאת אשר רוהאַטין שמה.

שנים ספורות לפני השואה כיהן כרב במקום — מרדכי־ליפא תאומים ז״ל.

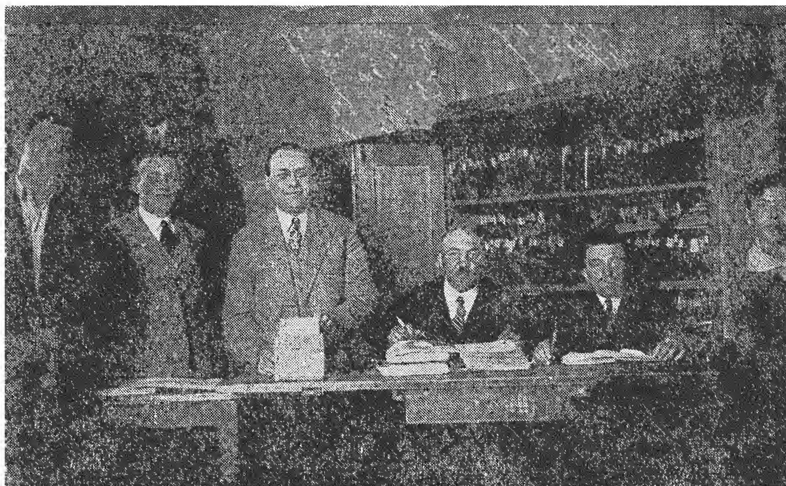
דור ציונים

ראשון מזקני הציונים שהכרתי, היה בעירנו מר צבי לאטרמאן (גר בדרך ל„זלוז׳ה״ — חתנו היה האתלט הידוע ישראל פריד). יהודי משכיל, יצא בריש־גלי למען הציונות — לא־פעם הוטחו בו מגבות בבית־המדרש ואחר כך בקלויז נתנאל ז״ל — על ידי מתנגדיו החסידים או סתם שוללי ציון. ואילו הוא, צבי לאטרמאן ז״ל, לא נלאה מלהטיף ולקרוא את הציבור לשיבת־ציון. הצעירים ממנו, פנחס שפיגעל (דודי) ואלחנן וואכמן חברו — הקימו את אגודת־ציון הראשונה בעירנו בשם „ארץ ישראל פאריין״, שנתמזגה אח״כ ב„התאחדות״. ממנה יצאו חניכים. מזמן לזמן נשמעו שם הרצאות שונות ואינפורמציה כללית על בניין הארץ ונערכו מגביות שונות למען א״י. שמותיהם של אלחנן וואכמן ופנחס שפיגעל הלא רשומים הם בספר הזהב של קק״ל.

עם יצירת „החלוץ״ התחיל גם מעשה ההגשמה בפועל, ונוער יהודי שם פניו להכשרה ולעלייה.

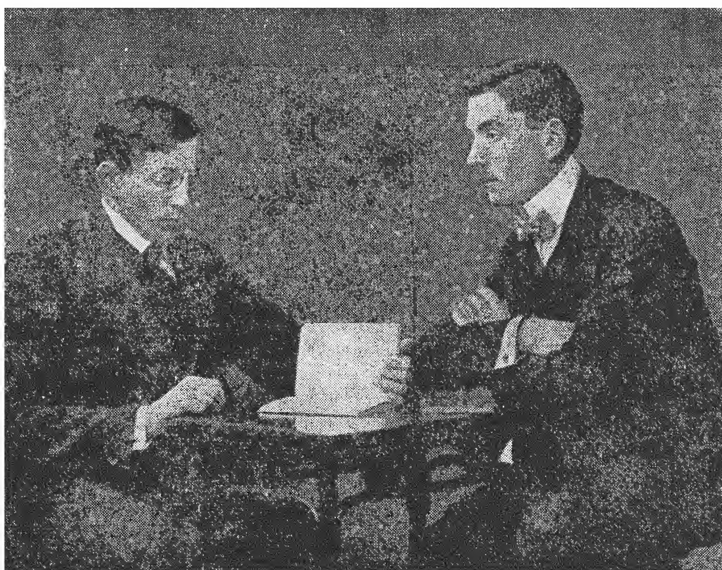
---

* יבוא על הברכה באשר תרם והתרים לספר זה.

ספרית „ארץ־ישראל פאריין"

העומד מימין: מוצ'י מודלינגר. היושבים: האלפרן ודודקי ביידוף. העומדים: ליפא פרייואלד, חיים אייזן, יוסף מאנטנברג ומאחוריהם — יהודה בראצ'פיס.

פנחס שפיגל וחונא וואכמן ז"ל.

קבוצת „דבורה" של „השומר־הצעיר" ברוהאטין בשנת 1918: מצד ימין למעלה: בריינצי טייכמן, אסתר גראד, שרה בארבן, אלמוני, רייזה לייטר, סאלקה ואלד, צ'ארני שנקרויט, בריינה סטרייר, רחל לידר, לאה כץ.

כבכל ערי פולין הוקמה גם בעירנו תנועת־הנוער הראשונה בשם „השומר", נוער־צופי־ציוני, שהפכה ל„השומר הצעיר". אחריה צצו בעירנו גם תנועות־הנוער האחרות, כגון: „הנוער הציוני", „ברית טרומפלדור", מאוחר יותר „גורדוניה" ו„מזרחי". בדרך זו הירבה הנוער לצאת להכשרה, ובודדים מהם גם הצליחו לעלות ארצה.

מפלגת ה„סתם־ציונים" מורכבת היתה ברובה מאנשים בגיל עמידה ואפילו זקנים ממש, וביניהם נכבדי העיר: יעקב זיידלר, ליפא מאַנדל, עקיבא וואגשל, אלישע טייכמן, ד"ר זלאַטקס, ד"ר גולדשלאג, איזי דולאר, פיני שפיגל, שמעון טייכמן ועו"ד שמואל שפיגל.

כך מעלה אני את רוהאַטין עירי, אליה קושרים אותי כל כך הרבה זכרונות עצובים ושמחים. בה נולדתי ובה ביליתי ימי-נעורי. לא הספיקו להגליד פצעיה מימי מלחמת העולם הראשונה, רק נראו בה ניצני פריחה וראשית בניין, פרי עמל יהודי (ויהודי זכה לכהן בה כסגן־ראש־העיר — ד"ר גולדשלג ז"ל) — הונפה עליה יד מרשעת, יד רוצחים היטלריסטיים מגואלת בדם. נהרסה העיר נרצחו יקירי־נפשנו, קרובי־לבנו. לא תיארנו לנו קציר־דמים כזה. סערה איומה עברה על עיירות פולין ובתוכן גם על עירנו. מי פילל כי העץ ייעקר על שורשיו... למעלה מ־20 שנים כבר חלפו מאותו היום המר ונמהר, בו הורם גרזן על תושבי עירנו, אך הכאב צורב והפצע שותת דם כאילו אתמול קרה האסון. זכרם לא ימוש מאתנו לעד.

נר־תמיד לנשמת קדושי רוהאטין והסביבה

גלי הזמן הזידונים סחפו את יהודי עירנו התמימים והישרים בסערת השואה שהתרגשה ובאה על בית ישראל בגזירות תש״ב—תש״ג. פוזרו הדבקים, הושפלו, דוכאו, והושמדו באופן אכזרי. תפארת זקנים, גדולת נבונים, שמחת פעוטים וחדוות־נעורים — הכל נגרף במבול של דם ואש בידם הטמאה של שטני דורנו. במקום ישוב יהודי חי ותוסס — עומד עכשיו חלל ריק ומחולל...

אנו מנציחים בספר זה את קורות הקהילה בשלשלת הדורות, ארגוניה ומוסדותיה, אישיה ועסקניה עד האחרון שנמחו מספר־החיים. יסופר בו על חיים שתססו, על חלומות שנרקמו, על חוויות ומאוויים של דורות רבים, על שנות־העיר רוהאטין הללו ועל בניה שהמשיכו במסכת־חיים מסורתיים לאומיים על אדמת נכר במדינת פולין.

מצד ימין מלמעלה: מיכל קיזל, יהושע בדר, יוזיה פרייוואלד; (אלמנה) שור, מרדכי קיזל, וייסברג, אשתו של יוני (נוצריה), בנימין מלמן (שור) ומשה בנו, רייז׳ה לייטר, בתו של מלמן ובעלה ד״ר פסבג. היושבת מצד ימין: אסתר שור עם שתי נכדותיה, נחמיה גרינזייד עם אשתו, בנו של גרינזייד החתן עם הכלה (מאמריקה, ממשפחת שור), לצדו אשתו של ב. מלמן והנכדים לידה; חתן של גרינזייד ואשתו עומדת לידו, בתו של יוני, ובני גרינזייד.

חונא יאָנאָס, פּאַריז

דערינערונגען פון ראָהאַטין

פּאַרטייען, געזעלשאַפטן, אינסטיטוציעס

אין ראָהאַטין האָט נאָך פאַרן ערשטן וועלט־קריג עקזיסטירט אַ ציוניסטישע געזעלשאַפט א. נ. „ארץ־ישראל־פאַראיין". אין יאָר 1917 האָט אַן איניציאַטיוו־גרופּע (חנא וואַבמאַן, פּיניע שפּיגעל און מאיר לעווענטער) אויפגעלעבט דעם דאָזיקן פאַריין, וואָס האָט זיך געפונען אין הויז פון בוזשע באָמזע. די אָרגאַניזאַציע האָט געציילט אַן ערך 250 מיטגלידער. צום פאַראיין האָבן געהערט פיל מיידלעך און יינגלעך פון שטעטל. אַ טייל יוגנט האָט זיך אויך גרופּירט אינעם אַקאַדעמישן פאַראיין און אינעם ציוניסטישן פאַרבאַנד „השומר".

אויך אויפן געביט פון דערציאונג זענען מיר נישט געווען הינטערשטעליק. געווען אַ העברעישע שולע. פאַרן ערשטן וועלט־קריג האָט אויך עקזיסטירט אַ תלמוד־תורה. געווען עטלעכע בתי־מדרשים, אַ גרויסע שול און צוויי קליינע שילעכלעך. ספּעציעל האָט זיך אויסגעצייכנט אונדזער גרויסער בית־המדרש מיט זיינע שיינע געמעלן. די געביידע פונעם בית־המדרש האָט זיך געפונען אַנטקעגן דעם אַלטן בית־המדרש. נישט ווייט דערפון איז געווען די סטרעטענער קלויז, הינטער יודל־מעכל סופרס הויז. און אַנטקעגן דעם — די קליינע טשאָרטקאָווער קלויז, צווישן זעליג נאַגעלבערג׳ס און בוימרינגד׳ס הויז. דאָן איז אויך געווען ר׳ נתנאלס קלויז.

נישט ווייט פון ר׳ נתנאלס קלויז, זענען געווען די שטאָטישע יאַטקעס. אין שטעטל האָט אויך עקזיסטירט אַ האַנטווערקער־פאַראיין, בראש פון וועלכן ס׳איז געשטאַנען מיכאל קאַץ.

אומפאַרגעסלעך איז די גרויסע שיינע ציוניסטישע ביבליאָטעק, וועלכע איז געווען טעטיק ביי דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. אַ טראַדיציע איז געווען, אַז יעדן שבת נאָכמיטאָג האָט אַלעמאָל אַן אַנדערער פאַרגעלייענט עפּעס פון אַ שרייבער (איינער פון די פאָרלייענער, פישל ווײלער, לעבט היינט אין תל־אביב).

מיר האָבן פאַרמאָגט גוטע בעלי־תפילה: געוויס צו דערמאָנען יהונתן ראַפּאָפּאָרט, וועלכער פלעגט נאָך דערצו יעדער פרייטיקצונאַכטס לערנען אַ פרק גמרא מיט יידן; מרדכי־שמואל האָרשאָווסקי; ר׳ יוסף הכהן לאָקס; דער באַרימטער חזן און קאָמפּאָזיטאָר משה זושעס ז״ל; דער בעל־תפילה אפרים שטערנהעל, וועלכער האָט געדאַוונט אין דער סטרעטינער קלויז.

ראָהאַטין האָט פאַרמאָגט אַלע סאָרטן יידן, פון פאַרשידענעם עלטער און שטאַנד: רייכע, אָרעמע, סוחרים, בעלי־מלאכהס, קצבים, דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, נישט־דערענדיקטע אינטעליגענטן, חסידים, מתנגדים, דראָשקאָזשעס, טרעגערס, דאָרפס־הענדלער, יאַרידים־פאָרער. ס׳האָבן אויך נישט געפעלט קיין אָרעמעלייט. מיט איין וואָרט — ראָהאַטין האָט זיך נישט אויסגעצייכנט מיט עפּעס אַנדערש ווי די ארומיקע יידישע שטעטלעך אין גאַליציע.

יידישע קינדער האָבן געשמאַק געלערנט תורה אין די חדרים. ספּעציעל האָט זיך אין מיין זכרון איינגעקריצט דאָס חדר אין ווינטער־צייט, ווען מיר זענען אַהיימגעגאַנגען ערשט אין די אָוונטן און יעדעס קינד האָט געטראָגן אַ לאַמטערן, מיט אַן אָנגעצונדן ליכטל אינעווייניק. דער שטאָלץ צוליבן באַזיצן אַ לאַמטערן איז געווען זייער גרויס.

שיין איז געווען דער מינהג פון גיין צו תשליך אין ראש־השנה. עס געדענקט זיך ספּעציעל חיים טייכמאַן, וועלכער פלעגט מיט געזאַנג זיך צוריק־קערן פון תשליך אין שול אריין און דאָרט האָט ער געטאַנצט אויף די טישן.

נאָך פאַרן ערשטן וועלט־קריג, האָט ביי דער ציוניסטישער יוגנט־אָרגאַני־זאַציע עקזיסטירט אַ מאַנדאָלין־אָרקעסטער, וואָס פלעגט יעדעס יאָר (דעם 18־טן אויגוסט) שפּילן הינטער די פענצטער פון אָרטיקן סטאַראָסטע, בירגערמייסטער און אַנדערע גדולים.

לאָמיר דערמאָנען די וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט אינעם ראָהאַטיגער לעבן: אונדזערע שכנים ווינקלער אהרון און משה לעדער, וועלכער איז געווען אַ לעדער־סוחר און אייגנטימער פון צוויי הייזער. איך געדענק אים אַלס אַלטן מאַן וואָס איז געזעסן פאַרן טויער מיט זיין לולקע־ציבוך; שמואל איינשטאָס, וועמען מ׳האָט גערופן שמואל קופּיעץ; אלי גלעזער, אברהם זייף. ביים לעצטן האָבן מיר געוווינט. אויפגעצויגן בין איך געוואָרן ביי מיין באָבען, עטל באַננער. אין זעלבן הויז האָט אויך געוווינט יהושע זייף מיט זיינע צוויי איידעמס, פון וועלכע איינער איז געווען אַ מלמד און דער צווייטער אַ בעל־עגלה. געווען דאָרט אויך די פאַמיליע וויטהאָפס, וועלכע איז דערנאָך אַריבערגעפאָרן קיין לעמבערג. ווי אויך שמעלקע רוקח, וועלכער פלעגט מאַכן עטרות צו טליתים, און יעק׳ל בריוטרעגער מיט זיין פרוי לייטשע די באָבע.

אין אַלגעמיין האָט זיך ראָהאַטין גערעכנט פאַר אַן אויפגעקלערט שטעטל. געווען דאָרט חסידים און מתנגדים. די לעצטע האָבן געהאַט שטאַרקע איינפלוסן. זיי האָבן געפירט אַן אומאויפהערלעכן קאַמף פאַר השפעה איבער דער אָרטיקער קהילה. בראש פון דער אויפגעקלערטער גרופּע איז געשטאַנען אַלטער ווידמאַן. פון דער רעליגיעזער — אפרים שטערנפעלד.

רביים און רבנים

אין שטעטל זענען געווען פיר מחנות יידן, און יעדע איינע האָט געוואָלט אירס אַ קאַנדידאַט, אַלס רב. דאָס איז געשען אין די יאָרן פון רוסיש־יאַפּאַנישן קריג, ווען דער אַלטער ראָהאַטינער רב, ר׳ נתן לעווין, איז אַוועק פון שטעטל און אַריבער קיין ריישע. זינט דאַן האָבן זיך כסדר געפירט מחלוקתן אַרום די קאַנדידאַטן אויף אַ רב אין שטעטל.

ווי איך געדענק, איז צומערשט געווען דיין דער סטרעליסקער הרב ר׳ מאיר־שמואל העננא. נאָך אים האָבן מיר שוין געהאַט אַן „אייגענעם" רב, אַ ראָהאַטינער. אין זיינע יוגנט־יאָרן האָט ער געאַרבעט ביים אַדוואָקאַט אַלס שרייבער. אין יענע צייטן האָט קיין ראָהאַטין נאָך נישט אַריינגעדרונגען די

שרייבמאַשין און דער שיינער כתב־יד פון שפעטערדיקן הרב שפיגעל איז שטאַרק צונוץ געקומען דעם אַדוואָקאַט. צוזאַמען מיט זיין עלטערן חבר שמעון טייכמאַן, האָט ער געאַרבעט ביים אַדוואָקאַט ליפינער, וועלכער איז געווען שטאַרק צופרידן פון זיינע אָנגעשטעלטע. איינמאָל האָט פּאַסירט, אַז דער אַדוואָקאַט האָט זיך אומגעקערט פון געריכט און געטראָפן זיין שרייבער שפיגעל זיצן אין ביורא, נאָר פון אונטערן רעקל האָבן אַפּערגעקוקט די... אַרבע כנפות. און ליפינער פרעגט: „אפשר וואָלסטו זיך דעצידירט: פאַרפּוּלקאָמען ביי מיר, אָדער ווערן רב. ווייל זיצן ביי מיר אין ביוראָ מיט די ציצית אין דרויסן — קומט נישט אין באַטראַכט". קלאָר, אַז דער יינגער שפיגעל האָט אויסגעקליבן דעם דרך התורה — און פאַרלאָזט די אַדוואָקאַטישע ביוראָ. די דאָזיקע געשעעניש האָט יאָרן־לאַנג געדינט אַלס טעמע פאַר געשפּרעכן אין שטעטל.

הרב ר׳ אברהם־דוד שפיגעל איז געווען מער וועלטלעך ווי פרום — און דערפאַר האָט ער געהאַט זייער אַ סך אָנהענגער אין ראַהאַטין. ביי זיין קאַדענץ איז אויך געווען אַ צווייטער דיין אין שטעטל — הרב ר׳ מאיר הענאָ, וועלכער האָט רעפּרעזענטירט די מער פרומערע יידן. ער איז געווען באַקאַנט אַלס סטרעליסקער דיין. קיין פרעמדע שפּראַכן האָט ער נישט געקענט. ווען מ׳האָט דעם 18־טן אויגוסט, אינעם געבורטס־טאָג פון פראַנץ־יאָזעף, באַדאַרפט באַגריסן דעם אָרטיקן סטאַראָסטע, פלעגן טאָקע ביידע דיינים גיין באַגריסן, אָבער דער ראש המדברים איז געווען הרב שפיגעל, וועלכער האָט באַזיצט די פּוילישע, אוקראַאינישע און דייטשישע שפּראַך.

צווערשט איז געקומען פון אונגאַרן אדמו״ר ר׳ אליעזר לאַנגנער (אַ סטרעטי־נער איידעם). שפּעטער האָט זיך ביי אונדז באַזעצט דעם סטרעטינער רבינס זון (יהודה־צבי ז״ל), אדמו״ר ר׳ שלמה לאַנגנער.

אין יאָר 1915 האָט מען פיל יידן אַרעסטירט. ביידע דיינים זענען דאַן אַרויס־געלאָזט געוואָרן אויף דער פריי. דער אָרטיקער קאָמענדאַנט, פּאַגרעבני, האָט זיי געבעטן צו פּועלן ביי די יידן, וועלכע האָבן זיך געהאַט אויסבאַהאַלטן, אַז זיי זאָלן צוריקקומען. צומערשט האָט ער גערעדט צום עלטערן, דעם סטרעליס־קער דיין הרב מאיר־שמואל הענאָ. אָבער אַזוי ווי דער האָט אים נישט פאַר־שטאַנען, האָט ער זיך שוין, בלית־ברירה, געוואָנדן צום יינגערן דיין, הרב ר׳ אברהם־דוד שפיגעל.

די וואַלן צום עסטרייכישן פּאַרלאַמענט

אין יאָר 1907 (אָדער 1908), זענען פאָרגעקומען וואַלן צום עסטרייכישן פּאַרלאַמענט. ס׳האָט דאַן קיין סך נישט געפעלט, אַז מ׳זאָל שיסן אויפן צעשטו־רעמטן המון. די וואַל־אורנע האָט זיך געפונען אין דער יידישער געמיינדע. די שטאַבן פון די יידישע רשימות — אין די בתי־מדרשים. קאַנדידירט האָבן דריי: סאָציאַליסט — רייטער; ד״ר רייצעס פון זלאָטשעוו (וועלכער איז יאָ אויסגעוויילט געוואָרן אין זלאָטשעוו גופא); און אַ לעמבערגער אדוואָקאַט ראַפּאַפּאָרט. די אַלע דריי האָבן בשום אופן נישט געקאָנט באַקומען אין ראַהאַטין אַ נאַכטלעגער. ערשט שפּעט ביינאַכט האָט זיי אַן אוקראַאינישער אַדוואָקאַט

(באַביוק) אַריינגענומען צו זיך, ווו זיי האָבן איבערגענעכטיקט. ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די אָרטיקע האָטעלן האָבן באַקומען אַ באַפעל פון סטאַראָסטע נישט צו פאַרדינגען זיי קיין צימער. זיי האָבן אויך געהאַט שוועריקייטן מיטן באַקומען עסן.

געווען אויך אַ פוילישער קאַנדידאַט, אַ געוויסער קאָוואַלעווסקי, אין וועמענס אויסוואַל די מאַכט איז געווען פאַראינטערעסירט, אָבער יידן האָבן נישט געוואָלט פאַר אים שטימען, נאָר פאַרן ציוניסטישן קאַנדידאַט ד״ר ראַפּאַפּאָרט. דעריבער זענען אָנגעווענדעט געוואָרן אַלע קאָמבינאַציעס. בעת דעם פוילישן קאַנדידאַט האָט מען ביי דער באַנסטאַציע אויפגענומען מיט גרויס פּאַראַד, זענען דאַקעגן די יידישע קאַנדידאַטן געבליבן פאַראייגזאַמט. אין יענער צייט זענען אויך אָנגעקומען ד״ר ברייטער און ד״ר רייצעס, וועלכע האָבן איינזאַמע זיך אַרומ־געדרייט אין שטעטל און נישט געהאַט ווו אַריינצוגיין. דאָס אַלץ איז געווען אָנגעשטעלט דורכן אָרטיקן סטאַראָסטע.

אין סאַמע גאַנג פון די וואַלן, האָט דער סטאַראָסטע איבערגעריסן דאָס אָפּגעבן די שטימען. אין דער וואַל־אורנע האָט מען איבערגעלאָזט אייניקע פּאַלאַקן, וועלכע האָבן אויסגעפירט די באַפעלן פון דער מאַכט. געדונגענע אוקראַינער האָבן רעווידירט יעדן אָנגעקומענעם ווילער און קאָנטראָלירט צי ער האָט נישט קיין אַנדער וואַל־צעטל.

קעגן אָט די אַלע מאַנעווורעס האָט זיך ענערגיש אַנטקעגנגעשטעלט ד״ר רייצעס, וועלכער איז שוין דאַן געווען אַן אויסגעוויילטער דעפּוטאַט אין פּאַרלאַ־מענט. פונעם ציוניסטישן וואַל־שטאַב איז ער שנעל געקומען צו דער וואַל־אורנע און שאַרף פּראָטעסטירט פאַרן סטאַראָסטע פאַרן ברעכן די רעכט פון די ווילער. כ'געדענק נאָך ווי היינט, אַז ער האָט זיך צום סטאַראָסטע געווענדעט אויף „דו“, וואָס האָט געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק. די ציוניסטישע יוגנט איז אויך נישט געשלאָפן, און פון איר זייט געהיטן, אַז מ'זאָל די ווילער נישט באַזוכן. די געביידע, אין וועלכער ס'האָט זיך געפונען די וואַל־אורנע, איז געווען אַרומגערינגלט מיט מיליטער. דער סטאַראָסטע האָט ד״ר רייצעסן נישט אַריינגעלאָזט אין דער געביידע, הגם ער איז שוין דאַן געווען דעפּוטאַט. נאָכמער, ער האָט אַרויסגעגעבן אַ באַפעל דעם אָפיציר פון דער אַרמיי־אָפּטיילונג, וועלכע האָט זיך געפונען ביים בנין, ער זאָל מיט כוח צעטרייבן דעם המון. פאַרשטייט זיך, אַז די ערשטע צו אַנטלויפן זענען געווען די קליינע יידישע קינדער (צווישן וועלכע אויך איך האָב זיך געפונען). און נאָך אונדז — די יידן וואָס האָבן געוואָלט אָפּגעבן זייערע שטימען.

דער גירוש קיין רוסלאַנד

ווען דאָס רוסישע מיליטער האָט אין יאָר 1915 פאַרנומען ראָהאַטין, זענען אַלע יידן אַרויסגעטריבן געוואָרן פון שטעטל. אין מיטן נאַכט האָט מען די מענער אַרויסגענומען פון די בעטן און זיי פאַרשיקט אין טיף רוסלאַנד, אין דער פּעזנער גובערניע. מיטוואָך זענען די אַרעסטירטע יידן אַריבערגעפירט געוואָרן אין דער אָרטיקער שולע אויפן באַבענעץ. נאָכן זון־אונטערגאַנג האָט

מען אונדז אויסגעשטעלט אין רייען, איבערגעציילט און באַפוילן אָפּצומאַרשירן קיין פּאָדוויסאָקע. דאָרטן האָבן מיר איבערגענעכטיקט אויפן פרייען פעלד. פאַרטאָג האָט מען אונדז ווידער אויסגעשטעלט און געציילט — און מיר האָבן ווייטער מאַרשירט ביז קיין בערעזשאַן. אויפן וועג האָט מען אונדז שטאַרק געשלאָגן. דער ערשטער, וואָס האָט באַקומען געשלאָגן, איז געווען מענדל ראַטנבערג. אין מיטן טאָג זענען מיר אָנגעקומען קיין בערעזשאַני. דעם וועג האָט מען געמוזט אַדורכמאַכן צופוס. מיר זענען אַריינגעפירט געוואָרן אין דער אָרטיקער קאַזאַרמע. פאַרנאַכט האָט מען אונדז ווידער געהייסן גיין. מיר האָבן באַמערקט, אַז וועלוול ווייסברוינס עלטסטער זון, משה, געפינט זיך אין אַרעסט. מיר זענען שוין געווען אָן כוחות. איך בין דאַן געווען דער ייִנגסטער פון די פאַרשיקטע.

נאָך איידער מ׳האָט אונדז אַרעסטירט, זענען גענומען געוואָרן 22 ערוב־ניקעס — אָנגעזעענע באַלעבאַטים פון שטעטל, פון וועלכע מ׳האָט געפאָדערט צונויפצושטעלן אַ רשימה פון די אָרטיקע יידן. בראש פון אָט דער גרופּע האָט זיך געפונען יענקל לייטער. זיי האָבן זיך אָפּגעזאָגט אויסצופירן די באַפעלן פון דער רוסישער מאַכט. האָט מען דעריבער געכאַפּט יידן פון די בעטן. אַזוי זענען מיר אַרעסטירט געוואָרן ביי אַ 500 יידן, פון וועלכע ביים לעבן זענען נאָר געבליבן ביי אַ דריי הונדערט און פופציק. העכער הונדערט און פופציק זענען אויסגעשטאָרבן אויף די וועגן פון רוסלאַנד. ס׳האָט דאַן ביי אונדז געהערשט אַן עפּידעמיע פון כאָלערע.

די שטאָטישע אינטעליגענץ

ראַהאַטין איז אויך געווען אַ שטאָט מיט אינטעליגענץ, אַרויסגעוואַקסן פון דער אָרטיקער ייִדישער באַפעלקערונג. אַדוואָקאַטן: ד״ר שערף און ד״ר ווײַדמאַן; דאָקטוירים: ד״ר שטיין, ד״ר לעווענטער, ד״ר העקל ווײַנשטאָק און ד״ר חייקע קייזלער. מאיר לעווענטער (דער עלטערער ברודער פונעם ד״ר יצחק לעווענטער, ביידע אויסגעשפּראָכענע ציוניסטן), איז געווען אַ מיטאַרבעטער אין לעמבערגער „טאָגבלאַט״. געווען פיל אַנדערע אינטעלעקטועלע כוחות, טעטיק אויף פאַרשידענע געביטן פון אָרטיקן לעבן: דער פיזיקער ד״ר שטיין, וועלכער איז געווען שטאָט־דאָקטאָר; דער אָרטיקער אַדוואָקאַט ד״ר קליינבערג, אַן אָנפירער פון די לינקע פועלי־ציון, ווי אויך ד״ר אַלטער — וואָס האָט אַלס אַדוואָקאַט אָנגענומען פּאָלי־טישע פּאַרטיידיקונגען אין ראַהאַטינער געריכט.

די צייט, וואָס איז אָפּגעלאָפן, זייט כ׳האָב פאַרלאָזט אונדזער שטעטל (אין יאָר 1920) — האָט געטאָן אירס. ס׳געדענקט זיך נישט קיין סך. אויך מיינע איבערלעבונגען אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע אין פראַנקרייך, האָבן אָפּ־געשוואַכט מיינע כוחות. צוויי מאָל האָבן מיר די דייטשן שוין געהאַט אין זייערע הענט און יעדעס מאָל איז מיר געלונגען צו אַנטלויפן. פון פאַריז בין איך אַריבער קיין גרענאָבל, ווי כ׳בין אַריין אין דער רעזיסטאַנס־באַוועגונג און געקעמפט קעגן דעם דייטשישן אָקופּאַנט.

מאַרקוס ציון, עכו

אַ בינטל זכרונות

ראָהאַטין האָט געהאַט אַ נאָמען אין דער יידישער וועלט צוליב אירע רבנים. גרויסע תלמידי־חכמים האָבן געוואָלט געבן געלט, מען זאָל זיי ביי אונדז אויפ־נעמען אַלס רב. דעם דאָזיקן הויכן אַמט האָבן פאַרנומען: רב מאיר גלאַז, ר׳ נתן לעווין (וועלכער איז שפּעטער געוואָרן רב אין ריישע, דער פאָטער פון ר׳ אורצי׳ לעווין, רב און דעפּוטאַט אין פוילישן סיים; אויך דער צווייטער זון, ר׳ יחזקאל לעווין, איז געוועזן לעמבערגער קרייז־ראַבינער). נאָך זיי: דער דיין ומורה־צדק ר׳ יעקב קאָווי שיין; שפּעטער — דער אַלטער דיין, ר׳ שמואל הענגע, ווי מ׳האָט אים גערופן — דער סטרעליסקער; ואחרון אחרון — הרב ר׳ אברהם דוד שפּיגעל (אַפילו אין די עלטערע יאָרן האָט מען אים גערופן „דער יונגער דיין״). ער האָט אויך רעפּרעזענטירט די יידישע באַפעלקערונג פאַר די מאַכט־אָרגאַנען.

וועגן דעם „יונגן דיין״ דערמאָן איך זיך עטלעכע כאַראַקטעריסטישע מאָמענטן. נאָך דעם ווי די ראָהאַטינער שול איז אין יאָר 1915 אָפּגעבערענט געוואָרן, האָט ער אַליין נישט נאָר געזאַמלט געלט צוריק אויפצובויען די שול, נאָר פאַרקאַשערט די אַרבל און געהאָלפן אָפּרייניקן דאָס אָרט פון די האַלב־פאַרברענטע ציגל און די חורבה פאַרוואַנדלען אין אַ נייער געביידע. דער דאָזיקער ביישפּיל האָט מיטגעריסן אַנדערע און פיל יידן האָבן געהאָלפן דעם ווידער־אויפבוי פון בית־הכנסת. די שטאָט האָט הויך אָפּגעשאַצט דעם אויפטו פון הרב שפּיגעל און אים צוגעטיילט אַ סטאַביל בכבודיק אָרט אין שול: הינטערן עמוד ביי דער מזרח־וואַנט... (דעם דאָזיקן כבוד האָט ער במילא געהאַט אין יעדער מקום קדוש).

הרב שפּיגעל האָט אויך אַרויסגעגעבן אַ הכשר (און דערביי געוועזן פון דעם דער דערפינדער) ווי אַזוי וואַרעמען די כשרע מקווה, אַפילו אין שבת. די דאָזיקע מקווה האָט אויך געשמט מיט איר ריינקייט און אַפילו נישט־פרומע פלעגן פון איר געניסן, ספּעציעל אין די ווינטער־פרימאָרגנס. שפּעטער האָבן די אַרומיקע שטעטלעך נאָכגעטון דעם ביישפּיל.

אויף דער „קאָנטע״ פון אויפטוען און איניציאַטיוו פון הרב שפּיגעל, דאַרף אויך פאַרעכנט ווערן דאָס גרינדן דורך אים די תלמוד־תורה, וואָס האָט געגעבן יידישע דערציאונג פיל פיל ראָהאַטינער קינדער; דאָס איינפירן דעם לימוד פון „דף היומי״; ער האָט שטענדיק געדינט מיט ראָט און טאָט, מיט אַ וואַרעם וואָרט און ממשותדיקער הילף. און אַזוי אָן איבערייס, אין משך פון העכער 30 יאָר.

אויסער אונדזער רב ר׳ אברהם דוד שפּיגעל, האָט מען עטלעכע יאָר פאַרן קריג אויפגענומען דעם הרב מרדכי ליפּא תאומים.

פון די אדמו״רים אין אונדזער שטאָט איז געוועזן: ר׳ אליעזרל, אַ מענטש מיט אַלע מעלות, וואָס האָט זיך נישט געמישט אין שטאָט־ענינים, געוועזן באַליבט ביי יעדן. שפּעטער איז צוגעקומען ר׳ שלמהלע פון דער סטרעטינער דינאַסטיע.

די ציוניסטישע באַוועגונג אין אונדזער שטאָט איז אָרגאַניזירט און אָנגעפירט געוואָרן פון אלחנן וואַכמאַן, פנחס שפיגעל, עקיבא וואַגשאַל, הערש לאַטערמאַן, ליפּאַ מאַנדעל און אַנדערע. זיי האָבן איינגעפּלאַנצט ביי דער יוגנט דעם דראַנג נאָך ארץ־ישראל. די אָנפירער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע האָבן געגוג געליטן פון דער עסטרייכישער רעגירונג, אָבער דאָס האָט זיי נישט אָפּגעהאַלטן פאַרצוזעצן די אַרבעט.

נאָכן אויסברוך פון וועלט־קריג אין יאָר 1914, מיטן אריינקומען פון דער צאַרישער אַרמיי קיין ראָהאַטין, איז די שטאָט פאַרברענט געוואָרן. אין יאָר 1915 האָט מען אַלע יידישע מענער פון שטאָט אַוועקגעשיקט קיין רוסלאַנד, נאָר דעם הרב שפיגעל האָט מען איבערגעלאָזט. ער איז געוואָרן דער פּאָטער פון אַלע קינדער אין שטאָט. ער האָט געוווסט צו זאָגן אַלע מוטערס, ווען זייערע קינדער דאַרפן אָנהייבן לייגן תפילין און זיי צוגרייטן צו דעם. איך אַליין בין געוועזן איינער פון זיי...

אין יאָר 1918 איז די עסטרייך־אונגאַרישע מאָנאַרכיע זיך צעפאַלן. די מאכט האָבן איבערגענומען די אוקראַאינער, דערנאָך — פּוילן, שפּעטער — די באָלשעוויקעס און צום סוף — ווידער פּוילן. יעענע צייטן זענען געווען פאַר יידן בלויז פּיין און לייד. אלחנן וואַכמאַן, דעם באַקאַנטן ציוניסטישן עסקן, האָבן די האַלערטשיקעס שטאַרק צעשלאָגן. פון די קלעפּ איז אים פאַרבליבן אַ פעלער — יעדע זאַך האָט ער געזען דאָפּלט... ער איז יונג געגאַנגען פון דער וועלט.

פינוי ההריסות של בית־הכנסת הגדול ושיקומו לאחר מלחמת העולם הראשונה. בתמונה נראים מימין: יענקל לייטר, דודל וואַלד, יוסף פידלבוגן, נחמן פידלבוגן עם נכדו על זרועו, משה שיין (עם המריצה), בעריש הירש, וואָלוול וייסברוין, יואל גראנוביטר, אבא קארטין, ראובן ברודבאר, פלוני־אלמוני ושני צעירים.

בית־המדרש הקטן הרוס, לאחר מלחמת העולם הראשונה.
דאָס קליינע בית־המדרש נאָכן ערשטן וועלט־קריג.

אין יאָר 1921 ווערט די שטאָט ווידער אויפגעבויט, דאָס לעבן נאָרמאַליזירט זיך. עס זענען אַנטשטאַנען פאַרשידענע פאַראיינען: פּאָליטישע, פּראָפעסיאָנעלע, ווי אויך הילפס־געזעלשאַפטן, די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, „התאחדות", „יד חרוצים", האַנטווערקער־פאַראיין א. אַנד.

דער יידישער גוטבאַזיצער אין דיסאַנוב האָט דערמעגלעכט דער יידישער יוגנט צו לערנען פעלד־אַרבעט (הכשרה), זיי זאָלן אַלס חלוצים קענען פאָרן קיין ארץ־ישראל. די בתי מדרשים פון דער שטאָט, די שול, דאָס גרויסע בית־המדרש וואָס האָט אַ רייכע לעגענדע — האָבן די רוסן פאַרברענט. דאָס בית־המדרש האָבן זיי צוויי מאָל אונטערגעצונדן — און דאָס פייער האָט עס נישט גענומען. מ'האָט געשמועסט, אַז דאָס איז א גאָט־זאַך — און עס שטייט טאקע ביזן היינטיקן טאָג; אַזוי אויך — דער היסטאָרישער בית־עולם פון 600 יאָר צוריק, דער ברידער־קבר פון כמיעלניצקיס צייטן.

אין יאָר 1939, מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, זענען קיין ראָהאַטין אָנגעקומען פיל פליטים. די שטאָט האָט פיל געהאָלפן די אומגליקלעכע. ס'איז געשאַפן געוואָרן אַ קאָמיטעט פון פיניע שפּיגעל, ד"ר גאָלדשלאַג (געוו. וויצע־בירגערמייסטער), עקיבא וואגשאל, ליפּא מאַנדעל, ישראל גלייכער, ד"ר זלאָטקעס און אונדזער ליבער רב ר' אברהם דוד שפּיגעל. זיי האָבן געזאָרגט, אַז די פליטים זאָלן האָבן צו עסן און ווו צו נעכטיקן.

אין יאָר 1941 האָט אויסגעבראָכן די מלחמה צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד. ראש־השנה האָבן די היטלער־מערדערס אַריינגעדרינגען אין אונדזער שטאָט און אָנגעהויבן צו פאַרניכטן די יידישע באַפעלקערונג.

ד"ר **נתן שפיגל**, ירושלים

צלילי בית...

לגבי היסטוריון — אין רוהאטין אלא עיירה לא־גדולה, בירת הנפה, בגאליציה. בשנת 1912 מנתה רוהאטין למעלה מ־7.000 תושבים, מחציתם יהודים; ובשנת 1941 היו בה כ־12.000 נפש, מהם כ־6.000 יהודים בערך. האוכלוסיה היהודית הזאת הושמדה כמעט כליל ע"י הרוצחים הנאציים.

אולם לי רוהאטין היתה הרבה יותר מאשר כמה מספרים סטטיסטיים יבשים. כאן חיו וניספו הורי, בני משפחתי וחברי. כאן ביקרתי ב„חדר" המסורתי ובבית-הספר. כאן חייתי את שמחותי ויסורי הראשונים. כאן עברו עלי ילדותי וימי נעורי.

התנאים החומריים בהם גדלתי היו גרועים. בית קטן ונושן, בן קומה אחת, שהיתה בו אמנם ריצפת עץ, אולם הלהות הטילה עובש בקירותיו. אין פלא, איפוא, שבתנאים אלה חליתי במחלת כליות, ואחותי הקטנה ממני בשלוש שנים חלתה במחלת ריאות. אחי מואה וסמי, הגדולים ממני בשנים, בריאותם טובה היתה משלי.

אם למרות התנאים הגרועים נשתמרו עמי זכרונות נעורים נעימים, יש לזקוף את הדבר על חשבונה של האווירה הטובה ששררה בביתנו.

אבי, עליו השלום, חכם טוב־לב, מומחה בריקמה היה, בקושי הצליח לפרנס את משפחתו, לדאוג לחינוכם של ילדיו.

אמנו היתה „אם יהודיה" ברוח המושג המקובל. אף על פי שבריאותה תמיד לקויה היתה, — דאגה לשלום ילדיה ובעלה. אהבנו אותה מאוד ושמחנו ליחס ההדדי הנפלא שקשר אותה עם אבא. יחס חם ולבבי שמעולם לא הועב על ידי צל של אי־הבנה.

משחר ילדותי ביקרתי ב„חדר" המסורתי. למרות שיטות הלימוד הפסולות שלו עודני נזכר באהבה באותו

„חדר קטן, צר וחמים
ועל הכירה אש,
שם הרבי לתלמידיו
מורה אלף־בית"...

אחד ממורי היה נחום מילשטיין. מזכיר אני אותו באהבה. בנו, אנשל, היה ידיד נעורי. הוא גר כעת ברמת־גן.

שמחתי במיוחד כשהיה אחינו הגדול בא אל ה„חדר" על־מנת לקחת אותנו, הווה אומר, את אחי סמי ואותי, לראינוע. אבי — זכור לי — היה תורם למטרה זאת כתר אחד. שלשה כרטיסים עלו 45 סנט ותמורת העודף היינו מקבלים „שטולברקי", „מילקה־סושארד" (האלר אחד עבור החתיכה) וכדורי שוקולד (לברקנידלך). איזה גיל, איזה ששון!

משנת 1912, ואני אז בן שבע, התחלתי לבקר בנוסף ל„חדר”, גם בבית־ספר יסודי פולני, בו לימדה אותי הגברת צירלר, מורה מצויינת, מי שהיתה אח"כ אשתו של הד"ר מילגראום, רופא הנפה. היתה זו אשה בעלת שיעור־קומה שנקטה בשיטות חינוך חדישות, דבר שבזמנים ההם היה נדיר.

בזכרוני נשמר גם מאורע שהרעיד את לבי בבית הספר היסודי. עם תום שנת הלימודים השניה קיבלתי ספרון כפרס עבור חריצותי. על העטיפה היו מצויירות שתי ציפרים ובתוך הספר היו שירים שונים, שבשעת קריאתם הייתי מתרגש עד לדמעות. למשל השיר:

אל תרדוף את הפרפר.
מה שעבורך כרגע קט נחשב הוא —
לגביו חיים שלמים הם,
אל תרדוף את הפרפר.

ספרון זה נחשב בעיני כגדול באוצרותי, והוא אבד לי במלחמת העולם השניה. מאותה תקופה זוכרני כי עיירתנו עברה תכופות מיד ליד. פעם נפלה בידי האוסטרים, פעם בידי הגרמנים ופעם בידי הרוסים. מדי פעם בפעם נאלצנו להסתתר במרתפים, הן בשעת היריות והן כשהחיילים היו עוברים בבתים למטרת שוד וביזה.

באחת מנסיגותיהם של הרוסים נשרפו רוב בתי היהודים. עוד לפני כן נמלטו היהודים אל מחוץ לעיר וכל הלילה היינו רואים את עמוד האש נוגה מעל עיירתנו.

עם עלות השחר, רצנו מלאי־מתיחות לראות אם במקרה, ביתנו לא נשרף. ובאמת, פלא, ביתנו הקטן והישן ניצל מלהבות־אש.

בשנת 1916, בשעת נסיגה נוספת של הרוסים, לקחו עמם את כל הגברים, כולל הקשישים. זמן קצר לאחר כניסתם של האוסטרים (או הגרמנים) הגרו משפחותינו (ב־1916) למערן.

עבדתי שם בכפר דאמבוז'צה, אצל איכר עשיר, ואני אז רק בן אחת־עשרה. בין השאר הייתי מאכיל ומשקה שמונה פרות, נקיתי את הרפת ועבדתי בשדה. והרי מקרה שנחרת במוחי ומנקר בו עד היום. נסעתי פעם עם בעלת־הבית בעגלה מלאה זבל, כשאני משמש לה עגלון. לפתע פתאום „נתבלבלו” המושכות והפרות (ששימשו במערן כבהמות־משא) סטו מהדרך ונכנסו לתוך שדה מעובד; בעלת־הבית, במבט מלא זעם, קראה לעומתי: ז'יד!

אחרי שובנו לרוהאטין, עברו עלינו תלאותיהן של שתי מלחמות חדשות: המלחמה בין הפולנים והאוקראינים וכן המלחמה בין פולין וברית־המועצות, וכמובן, רדיפות יהודים בצידן. הפולנים והאוקראינים היו גוזזים זקניהם של יהודים חרדים, היכו אותם והתעללו בהם. קצין פולני אחד האשים בזדון את אחי כי מחזיק הוא בעליית־הגג מכשיר טלפון ובאמצעותו מקיים קשר עם הבולשביקים. מוות בטוח צפוי היה לאחי, אולם הוא ניצל בנס.

החל משנת 1918 למדתי בגימנסיה הפולנית המקומית. פעם שמע מורי ללשון הרוסית, ששוחחתי עם חברי בשפת יידיש. למחרת לעג לי המורה והתעלל בי כמעט במשך שעה תמימה כדי לשים אותי ללעג ולקלס מפני ש„גמגמתי בשפת אמי" — ביידיש.

תוך כדי לימודי בבית־הספר התיכון עסקתי במתן שעורים פרטיים, כדי לתמוך בהורי ולהקל עליהם את עול פרנסת הבית. בשנת 1925, אחרי בחינות הבגרות החלתי ללמוד באוניברסיטה בלבוב, בחוג למדעי הרוח. מחמת המהומות האנטישמיות של הסטודנטים פחדתי לא פעם להיכנס לבין כתלי האוניברסיטה מפני המכות הצפויות לנו.

אחרי שסיימתי את חוק לימודי קבלתי משרת מורה בגימנסיה העירונית בעיר קאלוש. בין חבר המורים, שנים־עשר במספר, היו רק שלושה יהודים. הועסקנו על־פי הסכם שנתי ומדי שנה בשנה היינו דואגים מחדש אם יחדשו השלטונות את ההסכם או לאו, ומי מהמורים היהודים יאבד את פרנסתו.

אחרי פרוץ מלחמת העולם השנייה, בשנת 1939, המשכתי לעבוד ברשת החינוך בעיר קאלוש, הפעם תחת השלטונות הסובייטיים. בשנת 1940 הייתי בפעם האחרונה ברוהאטין. אמי היה כבר חולה ומרותקת למיטתה. אבי טיפל בה טיפול מסור ונלבב. דוחק ועוני שררו בבית. נחמתם היחידה היו נישואי אחותי קלארה לאיש הגון מסטאניסלאב.

באותו פרק זמן ראיתי גם בפעם האחרונה את בני משפחתי ואת קרובי; את אחי שמואל, עורך־דין ברוהאטין, מי שהיה במשך שנים רבות יושב־ראש של ההסתדרות הציונית המקומית, את אשתו פליציה ואת בתם היפה והפיקחית, בת השנתיים; את דודי, הרב אברהם דוד שפיגעל, איש שהצטיין בנועם הליכותיו, ישר וחכם וכן את משפחתו; את דודי פנחס שפיגעל, שהקדיש את כל ימי חייו לרעיון הציוני, ומשפחתו; את דודתי גולדה, האהובה על כולם ומשפחתה (בנה חיים חי עם משפחתו בקיבוץ המעפיל).

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה עברתי עם רעיתי לרוסיה המרכזית. בדרכי לרוסיה סרתי לסטאניסלאב להתראות עם אחותי קלארה. היא ובעלה לא רצו להשאיר את ההורים הקשישים, אשר לא היו מסוגלים להתגבר על קשיי הנדידה ממקום למקום. אח"כ נספתה בדומה לכל קרובי משפחתי וככל יתר יהודי פולין שנרצחו בידי הרוצחים הנאצים.

בשנת 1944 כתבתי מרוסיה לעיריית רוהאטין ושאלתי לגורל משפחתי. קיבלתי מכתב מ־16 בדצמבר 1944 ובו את התשובה הבאה: „המועצה העירונית של צירי העמלים בעיר רוהאטין מודיעה בתשובה למכתבכם, כי ממשפחת הד"ר שפיגעל שמואל לא נשאר איש בחיים. כולם נרצחו בידי הגרמנים ב־20 במרץ 1942".

חתום: סגן יו"ר של המועצה העירונית, סטולארצוק"

בשנת 1946 חזרנו, רעייתי ואני, לפולין ומשם עלינו בשנת 1957 לישראל. כאן התעוררנו לחיים חדשים, ואני מאמין באמונה שלמה, כי במוקדם או במאוחר יקויים הפסוק: „ושבו מארץ אויב... ושבו בנים לגבולם".

לייבוש צוקרקאנדל, ניו־יורק

עיר של תורה

שלושה אחים היינו: איציק — הבכור, אני ואחי הצעיר — אהרון. אבינו יהודי תלמיד־חכם היה אך מעורה גם בהוויות העולם, בקי בשפה הפולנית ובעל כתב יד להפליא. בסגולתו זו היה משתמש להושיט עזרה לכל דורש, בכתיבת בקשות למוסדות פולנים ולהגנה על עניינים יהודיים. תמיד היה משוקע בעסקי הקהל. ואפילו לאחר שעבר בשנותיו האחרונות ללמברג, היתה חנותו לטבק ולעתונים משמשת אכסניה לסוחרי רוהאטין שהיו נוטלים עצה מפיו וממשיכים בקשרי ידידותם משכבר.

משה צוקרקאַנדל ואשתו בלומה עם בניהם: יצחק, לייבוש (באמריקה), בתיה (א״י) ואהרון.

הקפיד על הינוכנו היהודי, ככל שהורה יהודי היה נוהג באותם הימים לגבי בניו, החל ממשה־גרשון המלמד והמשך באורצ׳י מנהל, מלמד הגמרא ומשבגרנו מסרנו לידי הנאמנות של „הדיין הצעיר" הרב שפיגל, ידידו מאז. היינו מהנבחרים שזכינו ללמוד מפיו ויש להדגיש, כי הרב עשה זאת שלא על מנת לקבל פרס. בין תלמידיו נמנו אליהו מסינג (בנו של אברהם מסינג), כלי יקר, אחי יצחק ע״ה ואני, הח״מ.

לעולם לא אשכח את תלמודנו אצל הרב שפיגל, דמותו הפטריאכלית, הדרת־פניו העדינים, את הופעתיו בימי־גנוסיא של המדינה, או דרך שבו היה מפסיק תלמודו, כדי לענות על שאלת שיגרא בענייני בשר־וחלב. לא אשכח דרך הסברתו הפשוטה והבהירה לגבי דיני כשר וטריפה.

בלילות החורף היינו משכימים בארבע לפנות־בוקר והולכים, כשפנס בידינו (לא כל בחור זכה לפנס משלו), ללמוד בבית־המדרש וזכות יתירה היתה לקבל נר מידי הגבאי לשלושה ארבעה בחורים...

אכן, כל אלה לדאבוננו שייכים כבר לעבר, זכרונות המעלים חיוך על השפתיים, אבל לגבינו, שעוד זכינו לראות כיצד שונתה העיר וגם התקדמה — מיד נשארה רוהאטין עיר של משכילים ולומדי־תורה.

חבל על דאבדין. המרצחים הגרמנים השמידו לא רק שליש של היהדות, כי אם גם שליש מרוחה, שליש מתקוות הגאולה השלימה.

אולם „נצח ישראל לא ישקר" — זכינו לראות בעינינו את תקומת מדינת ישראל, נקווה כי על אף כל משנאינו — עוד תפרח ישראל וישגה, ובה יינחמו כל אבלי עם־ישראל על השואה הגדולה. אכי״ר.

אורי מישור

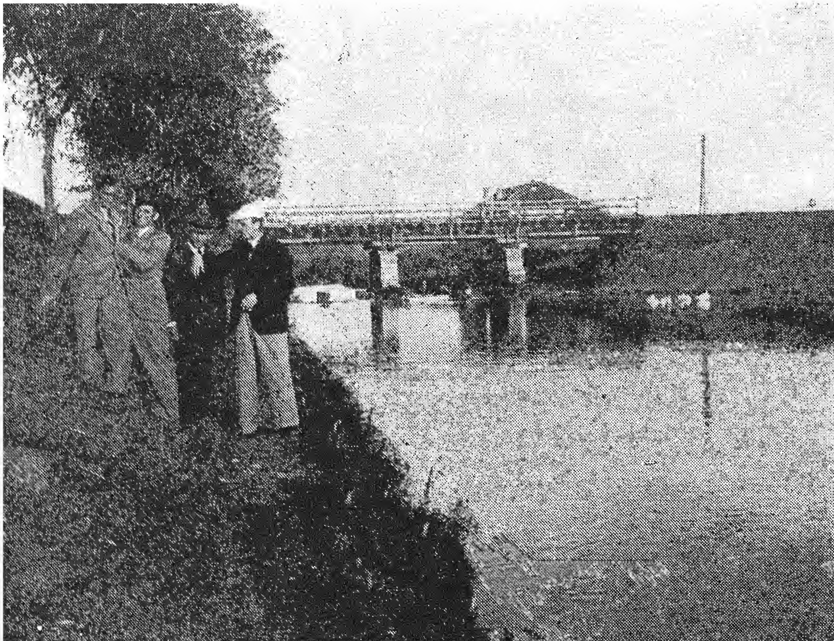
רוהטין העיירה ודמויותיה

לא בן עיר רוהאטין אנוכי, אלא של יליד רוהאטין, הלא הוא מורי־אבי ר׳ אברהם בן ר׳ אורי טודפלד הי״ד, אשר מחצבת משפחתו ויוצאי חלציו ברוהאטין היתה.

זכורים לי מאוד ביקורי בעיר זו מדי שנה בשנה בימי נעורי, בזמן חופשתי מלימודי, כשהייתי מתארח אצל דודי, דודתי ובני־משפחתם, הלא הם: קובלר, ביגל, אברבוך.

הייתי נכנס לעיר ברכבת דרך הגשר של נהר גנילא־ליפא. היהודים גרים היו במרכזה, ובטבורו של המרכז עצמו — צנור, שזרם המים אינו פוסק ממנו. הכרתי הרבה עיירות וערים בפולין, אך באף אחת מהן לא ראיתי הספקת מים לתושבי העיר כדוגמת זאת שברוהאטין.

הייתי בא לרוהאטין גם אני לשאוב ממימיה, כלומר מתורתה, שאין מים אלא תורה, ומעייני התורה והחסידות של אדמו״ר ר׳ שלמה׳לי זצ״ל ובנו יהודה צבי זצ״ל, וזה האחרון לימד אותנו פרק בגמרא. מה רבה התלהבותו בשעת שעור בליקוטי־אמרים של בעל התניא, על מציאות האלוקות: אוי, אוי, אַלע

הגשר על נהר גנילא־ליפא

רשעים, אַלע אפיקורסים פרעגען, ווי איז גאט, אוי געוואַלט, וואָס ענטפערט מען זיי, לית אתר פנוי מיניה. אַלע רשעים, אַלע אַפיקורסים פרעגען וואָס איז גאָט, אוי געוואַלט, וואָס ענטפערט מען זיי, לית מחשבה תפיסא ביה״.

שני, אשר אצלו למדתי היה דודי ר׳ משה ליב קובלר הי״ד. יהודי בעל־שמחה, מעולם לא התאונן על מחסור, וקיבל באהבה את הטובה ואת הרעה. ומה גם שבאותו זמן שאני הייתי בא אליו היה מצבו הכלכלי באמת טוב. ממעט היה בעסקים ומרבה בלימוד תורה. מקום־תפילה קבוע שלו היה אצל האדמו״ר מוה״ר ר׳ אליעזר׳ל זצ״ל ושם היה גם בעל־קורא קבוע. כל יום, אחרי שהאריך בתפילת שחרית היה בא הביתה לסעוד פת־שחרית ומיד חזר ל„שטיבל״ ללמוד את השיעור הקבוע שלו בתורה, פרשת השבוע עם פירוש אבן־עזרא דוקא, שאותו העדיף מכל פירושי התורה.

ביום הששי היה משחרר אותי מלימודי, משום שכבעל־קורא היה עליו לעבור על טעמי־המקרא, כי מקפיד מאוד היה על כל טעם וטעם, לא להאריך במקום שיש לקצר ולא לקצר במקום שיש להאריך.

שבת שכולו קודש

כאלו היו אותם יהודים, אשר ישבו על התורה והעבודה — כי „עבודה״ פירושה עבודה־שבלב, ואיזוהי עבודה־שבלב? זו היא תפילה.

חיים קובלר כחייל אוסטרי, בנימין (בנו), מלכה (אשתו), והני (בתו).

ואילו היהודים הסוחרים, הטרודים בעסקם יומם ולילה, גם הם קיימו את עולמם היהודי ע״י גמילת־חסדים וצדקה בכל עת, אפילו בשעת טרדותיהם בעסק ובעת שרתם את לקוחותיהם הגויים.

אחד מאלה היה בן דודי ר׳ חיים קובלר הי״ד. תמיד טרוד היה בעסקו, ובכל זאת התמסר לצרכי־צדקה למען עניים עוברי־אורח, שהיו מהלכים מכפר לכפר ומעיר לעיר לקבץ נדבות. כאן ברוהאטין לא הצטרכו לחזור על הפתחים אלא קיבלו קיצבה מיוחדת דו־שבועי או חודשית.. ודודי היה הממונה עליה. כל עני, עובר־אורח, קיבל את קיצבתו לפי תורו הרשום בפנקס. ואת תפקידו זה היה ממלא בשלימות ולא על מנת לקבל פרס. דלתו פתוחה היתה מיד לרווחה ומעולם לא קבע שעות מיוחדות לקבלת המעוניינים.

הם ושכמותם שיקעו כל מהותם וישותם במצוות עשה ומילאו את תפקידם בפשטות ובכינות. אוי לנו כי נספו בטרם עת. ה׳ יקם דמם!

ארבעה חברים היו. — העומדים מימין הם: יוסף ביר, חאַמבה מאַנדל יצחק קריג (חי, ונמצא בנתניה), יחזקאל אָטנר (יושב). על האחרון מסופר, כי התקומם נגד הצוררים בעירנו וירה בהם.

ד"ר נתן מלצר

חיי ציבור ברוהאטין

רוהטין העיר נשתמרה בזכרוני כעיירה שוקקת חיים ציבוריים, ומרכזם באגודת „בני־ציון" שהיתה מתכנסת במעונו של מנדל ברנשטיין. כאן למדתי את משחק השח, כאן מצאתי עתונות לקריאה, כאן נדונו בעיות הציוניות שעמדו על הפרק ובעיות העולם היהודי בכללו.

אותם הימים נפטר הרצל וכולנו עמדנו תחת רושם האבידה הזאת. עוד זכור לי העתון „די וועלט" שהופיע אז במשבצת שחורה ומכתבה של אלמנת הרצל, יוליה, שנתפרסם בו. היינו אז כיתומים אין אב והדשים רבצה עלינו מועקת האבידה שאין לה תמורה.

הקהילה היהודית ברוהטין שבראשה עמד אלתר וידמן, ציונית היתה לפי צביונה, ומהראשונות בגליציה שהעמידה בית ספר עברי מתוקן וכמנהלו הזמינה את הפדגוג הידוע רפאל סופרמן ז"ל.

כן התבטאה הפעולה הציונית, גם בפעילות לקראת הבחירות לפרלמנט האוסטרי. באיזור־הבחירות רוהאטין־בז'ז'ני התחרו שלושה מועמדים: ד"ר שמואל רפופורט, מטעם התנועה הלאומית היהודית, ד"ר נובוקובסקי מטעם האוקראינים, וולאדיסלאב דולמבה מטעם ה„קולו פולסקיה". בסיבוב הראשון לא קיבל אף אחד משלושתם רוב מוחלט ובסיבוב השני עדיין התמודד ד"ר רפופורט עם המועמד הפולני, למרות שסיכוייו היו קלושים.

מבין העסקנים היהודים בקהילה יש לציין את סנדר מרגלית, יעקב פיש, שלום מלצר ואלתר ויידמן הנ"ל ששימש לה יו"ר. בעיריה שיתפו הנציגים היהודים פעולה עם הנציגים האוקראינים בכל הבעיות המקומיות.

אבי ז"ל, שלום מלצר (בנו של דוד מלצר הכוהן שעלה לארץ ישראל והתגורר בצפת) היה בין מיסדי סניף ההסתדרות הציונית ברוהאטין, „בני ציון". הוא נבחר גם לועד הקהילה ולמועצת העיר ועמד בקשרים הדוקים עם המרכז הציוני בלבוב שבראשו עמד ד"ר אדולף שטאנד. כמו כן שימש גם נציג מסחרי לחברת „כרמל".

שלום מלצר ז"ל

יוסף גרין, תל־אביב

לזכר נשמת משה לוונטר ז״ל

חברים היינו מילדותנו קשורים בלב ונפש ולמדנו יחד בבית־הספר היסודי ובגימנסיום.

משפרצה מלחמת העולם הראשונה, נפסקו הלי־מודים. הרוסים בעוזבם את עירנו הגלו משם את כל הגברים היהודים. אנו לא נפרדנו. היינו יחד בפֶּאנזא, עד שהוחזרנו לביתנו. אולם בדרך נתקענו למשך שנתיים בטרנופול, עד שנכבשה ע״י האוסט־רים. כאן למדנו יחד בגימנסיום „פולני״ (בפיקוח הרוסים), עד שנגאלנו ע״י הצבא האוסטרי שנכנס לטרנופול. אולם לא עברו חדשיים וגוייסנו לצבא ללבוב. כאן הפרידו בינינו: לוונטר נשלח לפשמישל ואני לביילִיץ.

קשה היתה עלינו הפרידה, כמו חשנו שזוהי לנו אחרונה, סופה של ידידותנו. אחרי זמן קצר נודע לי שחברי היקר באדם חלה בפשמישל בדלקת־ריאות ומת. זכרו לא ימוש מלבי לעולם ועד.

רסיסים

ב־1918 הקימו — פנחס שפיגל, חנא וואכמאן ז״ל ואני, כותב השורות — בית חולים ברוהאטין להציל חיילים יהודיים שחזרו מהמלחמה אשר נוגעו בדבר. הודות זה הצלחנו להציל רבים מהם.

ועוד, אחרי מלחמת העולם הראשונה הקימונו בעזרת ד״ר גולדשלאג המנוח את הסתדרות פועלי־ציון ברוהאטין. הדרכנו את הנוער לפעולות חיה ומעודדת. נוסד קלוב כדורגל ולאחרונה — להקה דרמאטית לתפארת ומתמונותיה מובאות כאן. להקה זו העשירה את חיינו התרבותיים בעיירה.

„המלט היהודי״ — בבימוי יוסף גרין

לאה צוך, תל־אביב

דמויות יקרות

רוהאטין על יהודיה היקרים נחרבה במלחמת־העולם השניה, אך דמוי'ותיהם היקרות של קדושינו עודן עומדות לנגד עינינו וקשה לשכחן.

כן, באותה עיירה עתירת־ירק, חיו את חייהם אבות־אבותינו מדורי־דורות. אזכור את זקנתי דבורה'לי משה'לעס (וואגשאל), דמותה היפה והעדינה, בשובה מבית־הכנסת במטפחתה ובגדי־שיראין שלה — כמה גאה הייתי עליה.

זוכרת אני סעודת־פורים בבית־הורי. באותו ערב היו באים אלינו הרבה מתחפשים, מילדי־העיר ובמיוחד התבלטה ביניהם קבוצה אקדמית שגילמה דמויות היסטוריות ובתוכם גבורי המגילה עצמם. אחרים, מאנשי תנועות־הנוער הציוניות נשאו סרטי תכלת־לבן ומגן דוד עליהם. נתלוו אליהם ארבעת כלי־הזמר ממשפחת פויסט שהיו מנגנים שירים יהודים טיפוסיים ומסיימים נגינתם ב„התקווה". אבי, עקיבא וואגשאל, ציוני בלב ונפש, ממייסדי בית־הספר העברי ברוהאטין ושזכה גם לבקר בא"י ואמי, צירל — פניהם היו קורנות משמחה לכל גילוי ציוני בעיירה.

לאחר מלחמת העולם הראשונה, נמנינו כשלושים בני־נוער אקדמי שלמדנו באוניבר־סיטאות על „נוער־הזהב" של רוהאטין (לא במובן של היום). אך כל סגולותינו וידיעותינו לא עמדו לנו להתקבל כמורים לגימנסיה המקומית — בשל יהדותנו. אותם הימים אכפה עלינו יד „הנומרוס קלאוזוס" המפורסם לשימצה.

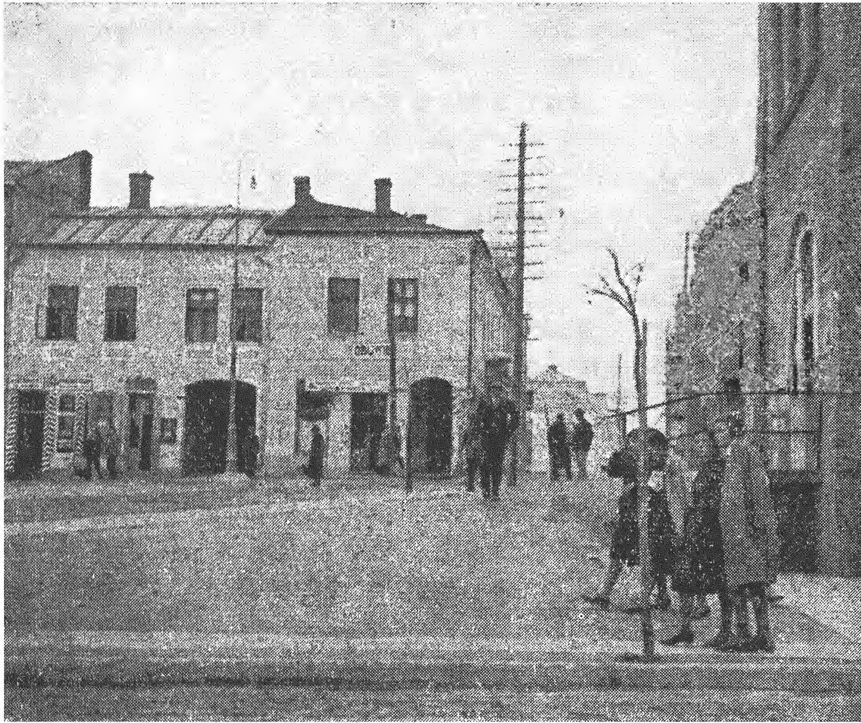
עוד זכורה מאותם הימים עלילת־שטייגר, שהואשם על לא עוול בכפיו בהתנקשות בנשיא־המדינה. אנו, בני רוהאטין מצאנו ענין מיוחד באותו משפט, שכן היה שטייגר חתנו של איש רוהאטין, בעלה של יוז'קה מארק. אילו השכלנו להבין לאותות־האזהרה של אותם הימים...

והרי דווקא ב„שלישי־למאי" חגה הלאומי של פולין, כשאנו היהודים היינו צופים ב„סוקולים" הצועדים בקול המון חוגג ושרים, „עוד פולניה לא אבדה", ואתם צעדו בתהלוכה גם כל ילדי בית־הספר, נענה לעומתם העורך־דין ד"ר אלטער וקרא: „לשנה הבאה בירושלים". ואילו הוא כרבבות יהודי רוהאטין האחרים — לא זכה לכך.

על כן תאבל גם נפשנו...

שתי קבוצות אקדמאיות ברוהאטין: מצד ימין: לודביג כץ, סאלקה צוך, זאב האלפרן, פ"א, איזי שארר, שיקו פאנצר. מצד שמאל: פ"א, ד"ר שטרצר אברהם, סאלקה צוך, פ"א, יולק שקולניק, בוסקו שאַרר, מאנקה פאֶלד, גרינא פאוסט ולודביג מונדשיין.

מצד ימין: בית האוקראיני, ביתו של א. קארטין; ממול: הבית של נח בקר; מצד שמאל: ביתו של משה פרייס מחובר עם ביתו של ישראל זילבר ופסג׳ באמצע. לגמרי בקצה־החנות של מאקס זילבר נראה המגרש המסוקל בשטח הפנוי בשוק. — הצילום משנת 1932.

היה ויסברג־וינריך

ביתי שאיננו עוד...

על פי רוב בימי מנוחה נזכרת אני ברוהאטין, עיירה שנספתה ואיננה עוד.

ביתנו הקטן היה פונה לעבר הרחוב צ׳רקבנה. הרחוב הוביל מן השוק אל בית־המרחץ, עד הגיעו נחל גנילא־ליפא, המקום היהידי שבו יכולנו לבלות בימי קיץ, להשתזף בשמש ולשחות במימיו הקרים להנאתנו. מעבר לנהר בצבצו צמרות היערות. בחודשי ינואר, פברואר היו עוטים לובן ומושכים אליהם בוגר ונוער.

שכנים רבים גרו בקרבת ביתנו ועד היום זוכרת אנוכי מהם את משפחות גודשטיין, וינטאר, גיטל ווילר עם שתי בנותיה שבע ורויזא, פריד (אם ובנה) וישראל־לייב גוטליב (בעל מכולת) על משפחתו. היו חיים את חייהם בשלוה ובאין מפריע, למרות שהרחוב המה מרעשם של בתי־מלאכה ומחסני עץ של אלתר פויסט־אלרהאנד או ליבלינג.

צביונה של העיר יהודי היה ורבים בה מעוטרים זקן ופיאות מסולסלות, אך גם חיים לאומיים תוססים פעמו בציבור היהודי. מאות נערים ונערות היו מאורגנים בהסתדרויות נוער כגון: „השומר הצעיר", „הנוער הציוני", „גורדוניה" „התאחדות" „בית"ר" וב„סתם־חלוץ" בה אנכי עצמי הייתי חברה.

באה מלחמת ההשמדה של המרצחים הגרמניים ושמו לאל כל תוכנית של קיום יהודי. לבי נצבט בקרבי...

מ ת ו ך ה ה ו ו י

מאת

י ה ו ש ע ש פ י ג ל

היריד ברוהטין

יום רביעי — היה יום היריד בעירנו.

יום זה ידוע היה בכל הסביבה כיום שבו התאספו סוחרים למיניהם, חנוונים, בעלי מלאכות ואלפי אכרים מכל עיירות המחוז וכפריו. בליל שלישי התחילו בהקמת ביתני היריד, שנקראו „שטעלעס" ואהלים מיוחדים. כמובן, שלא חסר ריב על „חזקה" לגבי המקומות החשובים יותר. המוכרים והקונים היו בעיקר האיכרים, שביתר ימי השבוע לא נראו בעיירה, ואילו ביום רביעי, יום היריד, היו באים בהמוניהם, עד שקשה היה לחצות את המדרכות והכבישים, מרוב דוחק ומהומה.

הכל היו סוחרים, אפילו המלמדים היו מתפנים כדי לעזור לנשותיהם להגביר את פדיון־היום. אלה שלא ידעו את שפת הערלים, נעזרו ברמז ובתנועות־ידיים ולליצני העיר היה תמיד על מה לצחוק.

הנה נראית עגלה, עליה איכר בגיל בינוני, לידו אשתו המגושמת, המחזיקה על ברכיה סל גדול מלא חמאה וגבינה — וסל עוד יותר גדול ובו ביצים. על העגלה מונחים היו עוד ארבעה שקי־תבואה ובצדה האחורי היה עקוד חזיר גדול ששקל כמאתיים ק"ג. ממריץ האיכר את שני סוסיו היפים. העגלה מתקרבת לבתיה הראשונים של העיר. מהאסם יוצא יחזקאל בראטשפיס ופונה לאיכר:

— שודאַ פאַר.

— כמה אתה משלם עבור החיטה? שואל האיכר, מבלי לעצור את העגלה.

— שלושים ושלושה.

— ארבעים וארבע תתן?

— עוד כמה גרושים — צועק יחזקאל — בעיר לא תקבל יותר, עצור והכנס פנימה!

אבל האיכר אינו מתפעל, הוא מרביץ לסוסיו ומזרזם:

— וויאָ — א־א! אני נוסע אל ישראל'צי זילבר, יהודי משלנו...

אך הוא שוב אינו מתקדם יותר. סוחרים למיניהם מסובבים אותו. ממשמשים בחמאה ובגבינה, בביצים, שואלים על מחירים, עומדים על המיקח! שוב מרים האיכר את השוט ומזרז את הסוסים, אך הסוחרים בשלהם. הם עולים על העגלה, מושיטים לגוי מטבעות־כסף ואינם מרפים ממנו עד שהוא מתעייף ופורק להם

איכרים ואיכרות הולכי־רגל מוקפים יהודים עניים מרודים. כאן מסחר בעופות. הקונים אוחזים את העופות בכנפיהם, ממשמשים ונושפים בפלומתם. הנוצות מתעופפות, האיכרות חוטפות את התרנגולות, המחיר אינו מוצא חן בעינם. יגיעו אל היריד וישמעו שם מהו המחיר האמתי.

העשוק מתמלא מבעלי חיים פרות, שוורים, חזירים, עיזים וסוסים, צהלה וגעייה מתערבים ברעש האיכרים.

הנה איכר המוביל סוס צעיר. מישהו מרביץ בו. הסוס פותח במרוצה והאיכר נאלץ לדלוק אחריו. בעל־הסוס מרוצה — נמצא „מבין" על סוסו ורוצה לקנותו. הבעייה היא רק המחיר. הקונה רוצה לסיים ב„תקיעת־כף"; המוכר, אינו מתרגש ואינו מוריד מהמחיר. מתערב המתווך ב„פרשה" והעסק מסתיים. תור ארוך של עגלות מלאות מכל טוב, משתרך מהעבר השני: תפו"א, ירקות, צנוניות, בצל ירוק, פירות, שזה עתה נקטפו מהעצים וגם יבשים. בפינה אחרת נשמע צלצול כלי־מתכת: אתים, מגלים, גרזנים, פטישים ומשורים. האיכרים מנסים את המגלים מעריכים את טיב המתכת לפי צלילה ושוב עמידה על המחיר של שני הצדדים. הוא־הדין בשוק של סירים וקדרות מכל מיני גדלים, כלי־חרס, אלומיניום, מחבתות־נחושת. מנסים אותם באצבעות מניפים אותם למעלה כדי לבדוק אם אין בהם חור. מול הכנסיה הפולנית, מוכרים קישוטים ועדיים זולים לאיכרות. במקום אחר — רצועות עור לשוטים. בסביבת הבאר — שולחן עמוס פרוות. שכנו מוכר חליפות־מוכנות, מאריגים הנקראים „צייג" הדומה לחאקי שלנו.

יהודי גבוה כעוג מלך־הבשן, בעל תסרוקת שחורה ומסולסלת עומד על כסא וצווח בלי הרף: „תיכף רבותי!" אצבעותיו אוחזות מסרקות, מראות ו„מציאות" אחרות והחקלאים מושיטים ידיהם וקונים מן הבא לידם. והנה דוכן למגפיים ונעליים. הגוי בוחר זוג פה, זוג שם וסוחר שני מוריד את המחיר ומושך את הקונים אליו.

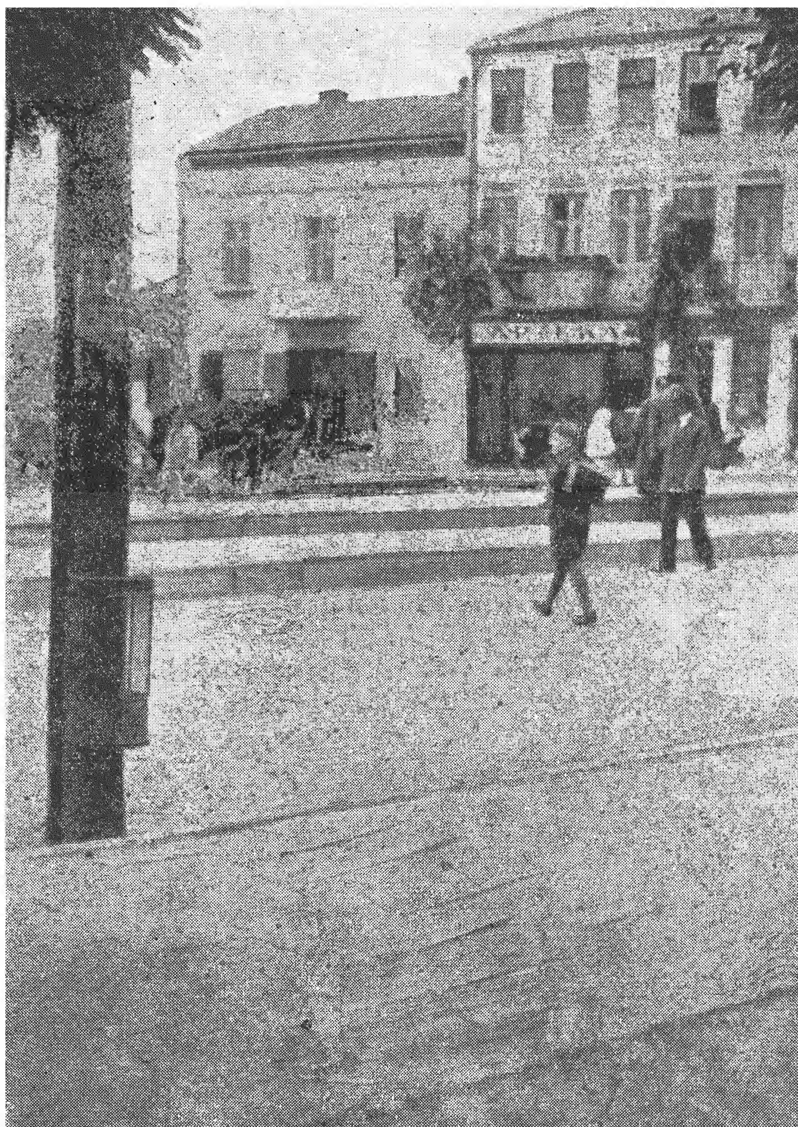
השמש נוטה מערבה, היום מתקרב לקיצו ואתו היריד. רבים נכנסים לבתי־מרזח ולמסבאות, טועמים מ„הטפה המרה" ומשתכרים. בשעה יותר מאוחרת נראים כבר „מתנדנדים" או מתגלגלים בצדי דרכים. לא פעם היה פורץ ריב בין השיכורים שהגיע עד לקטטות־דם. לפעמים היו נשלפים גם סכינים והמשטרה היתה נאלצת להתערב ולהביא את המתקוטטים למאסר.

בעלי־עגלות

מתהלכים היו בינינו, חסונים וזקופי קומה ונודעים בכינוייהם: נחום פינגרהוט שתום־העין; דוד פוקס (סיני), שנדקר בשעתו, אך חזר לאיתנו והמשיך בעבודתו המפרכת; זלמן ואחיו דודזי, ובי, דוד'ל ונפתלי (אהות אחת היה להם, בראַני שמה); אַלטער פיאַקערניק... אדם מטופל בבנות — ועוד „אנשי מרכבה" — כל אלה קיימו את ה„תחבורה" בעיירה והובילו בקיץ ובחורף נוסעים לרכבת וממנה.

היה זה איגוד מיוחד במינו, ששמר על האינטרסים המקצועיים בקנאות. ואם לא־פעם פרצו מריבות ביניהם על „סחיבת" נוסע או על „הובלה" שאחד „חטף" מחברו והוריד את השער במחיר מוזל, הרי כרגיל היה הדבר מסתיים בלחיצת־ידיים על כוס יי"ש.

נוהגים היו לשבת על דוכניהם, במרומי העגלות והכרכרות, ולהשקיף על המתרחש בעירנו. תמיד פעם בלבותיהם הניצוץ היהודי. ואם פרץ בימי הירידים ריב בין יהודים וגויים — ידעו להנחית מהלומות ביד מגויידת ולהטיל על הגויים אימה ופחד לבל יעיזו לפגוע בכבודו של יהודי.

שוק ועגלונים

מימין: בית הפולני, בי"ס התיכון הפולני, בית בויצ'וק, בית זלאטקס ובית האוקראיני.

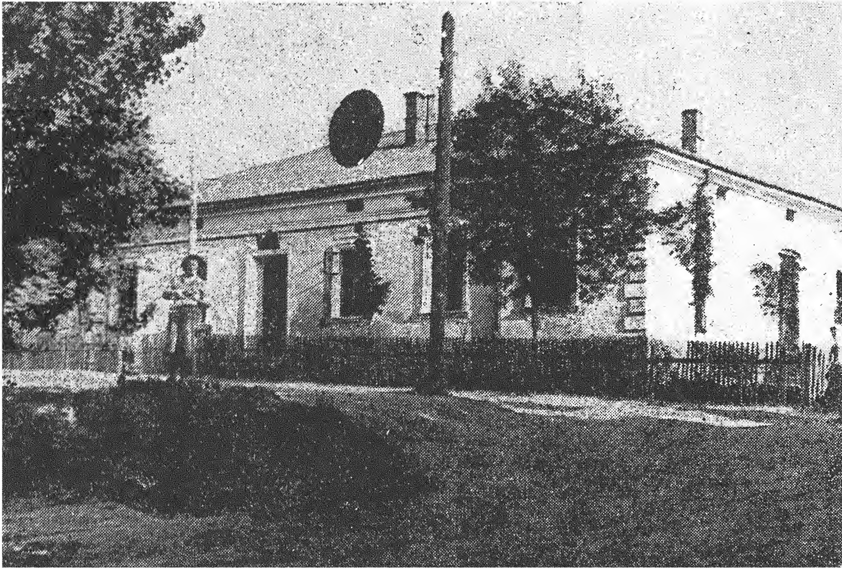
השוק: הבית הראשון עם המעקה — של משפחת בראנדשטיין והשני של משפחת שנאפס.

בית־העם לשעבר ברחוב שבצ׳נקו, עתה קולנוע.

הדואר לשעבר ברוהאטין (בית צאָקהאוזר).
למטה מצד ימין נראים החלונות של המאָטריקאלפירר המורה שווארץ.

בית המרחץ עם החזית ברחוב צרקבנה מול הבתים צבי רייס וברוך וויינרייך ז״ל. מצד ימין שבו פתוחים שלושה חלונות היה שנים רבות בית־ספר עברי ואולם לנשפים.

בית־מרחץ

כי טבילה בבי־באני סגולה היא לבריאות — דבר זה מקובל היה לא רק על היהודים אלא גם על הגויים, וגם אלה גם אלה מבקרים היו בבית־המרחץ מדי שבוע. וכפי שניתן לראות מהתמונה, עדיין עומד בית־המרחץ שלנו על תלו.

אך לא לטבילה בלבד היה משמש בניין זה. בימות החול, להוציא יום ה׳ ויום ו׳, היה אולמו משמש בית־ספר עברי, מקום לכינוסים, הרצאות פומביות, להתונות ונשפים שנים של הסתדרויות נוער ציונית.

יש לציין, כי אפילו לגבי ימינו היה זה בית־מרחץ מודרני ובו תאים נפרדים לאמבטיות ומיתקנים למים קרים וחמים בכל תא ותא. „בית היזע״ היה אולם מרווח ובו הרבה ספסלים, גבוה מעל גבוה, עשויים מבטון. וותיקי־ההזעה היו רובצים על האצטבה העליונה ונהנים מהבל העולה מן האבנים המלובנות שנוצקו עליהם מים.

בין הנחים מזיעתם היה עובר יהודי־מוזג ומחלק משקה קר למבקשיו. בלנים מומחים היו מסתובבים בבית־המרחץ, וביניהם גם גוי אחד, וכולם היו מתפרנסים מאותם יומיים בשבוע, ביום ה׳ בלילה ולמחרתו ביום ו׳.

נשים היו מתרחצות רק ביום ה׳ ובשעות שנקבעו ע״י יוסף זילבר, המשגיח.

משלוש המקוואות, שתיים קרות היו בתוך בית־המרחץ הכללי ואת השלישית היו נוהגים לחמם בימות־הקרה ונקראה „די כשר׳ה מקוה״.

מפעל זה הוקם הודות לר׳ אלתר ויידמן ז״ל (ראש הקהילה) עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. לאחר המלחמה חזר והשקיע בו הרבה יזמה ומרץ הרב ר׳ אברהם דוד שפיגל, ועשאוהו מקור־הכנסה לקהילה הוצאותיה הגדולות.

קבוצת מגויסים יהודים מרוהאטין. השניים ה־עומדים מימין: פפר, אורי דרוקס; שלושה היושבים מימין: צבי שווארץ, צבי זוננשיין (ד"ר צבי זהר), וזאב ברבן (שחקן „אהל").

מתייצבי־צבא (שטעלערס, פריזיוויניקעס)

צעירים בני 21 שהגיע תורם להתייצב לצבא, ידעו כבר מלמפרע באילו תנאים עלולים הם להימצא כשרים לכך, ולאילו פלוגות יצורפו. לא מעטים היו שבקשו להשתמט מעבודת־הצבא בכל מחיר וכל אחד מטעמו שלו: אם משום שלא רצו לבזבז שנתיים בקסרקטין; אם כדי למנוע הפסקה בלימודים ואם כדי שלא לפגוע בעסקים. יותר מכולם בקשו להשתחרר — שומרי מצוות הדת, ראשית, משום שבחלו במלאכה של שפיכת־דמים ושנית שלא להיבטל מתלמוד־תורה ולא להיכשל ח"ו במאכלות אסורים.

בימי מלחמת־העולם הראשונה, היו בחורים יהודים נוהגים אפילו להטיל מום בעצמם, כדי שימצאו פסולים לצבא, אך גם בזמני, היו נוהגים לסגף עצמם בכל מיני סיגופים כדי להוריד ממשקלם ובצורה כזאת להשתחרר.

כמה שבועות לפני הזמן המיועד להתייצבות — היו נוהגים להתאסף בשעה מאוחרת בלילה, ולהלך לילה כולו (אחרי יום עבודה מפרכת או התעסקות אחרת) מקצה העיר האחד למשנהו. היה בכך גם משום חוויה חברתית שאופיה נקבע לפי המנטאליות של משתתפיה שהיתה שונה משנה לשנה. אם קר היה בחוץ,

צבי בלאַנק (חייל פולני)
דמות ממשפחת משה'לה
בלאנק שנכרתה על בניה.

נוהגים היו לסור לבתי־מרזח יהודיים והיו משמחים לבם ביי״ש או בשיכר. ואוי היה לבעל מרזח שהתחכם וסירב לספק להם משקה.

עוד יותר מהסיגופים, הועיל כאן „מתן־בסתר" ו„פרוטקציה". היו נוהגים לשחד את „הפיזיק", שכרופא עיר מחוזי היה הקובע בתוך צוות הבוחנים הצבאיים. כך השתחררו אליהו מסינג, יהודה צבי מסינג, מיכל צוקר וכדומיהם זכרונם לברכה. אולם גם אלה שנלקחו לצבא, לא היה לנו להתבייש בהם. מי אינו זוכר בחורים יקרים אלה בחוזרם לחופשה הביתה, זקופי־קומה, חסונים, רחבי־גרם, וכניהם רעננים, בהופיעם בציבור לתפילות עם הוריהם; היו כאלה שעלו בדרגה וזכו בעמדות רמות וגם פרסים קבלו על הצטיינותם. לא היו כחיילים היהודים להתמסרות בימי מלחמת פולין על עצמאותה. אולם ימי פשיטיק, פריסטורובה, תקופת החרם על חנויות יהודיות, התנפלות אנדקים על מרכזים יהודיים דעכה התלהבות זו והמתייצבים היו שואלים עצמם אם שוב כדאי להם להילחם למען פולין זו.

היושבים במרכז: משה פאוסט, וולף צימבלר (שווארץ). העומדים משמאל: מרדכי־שמואל פאוסט, מנדל באַס, יענקל פאוסט, אלתר מארשלק, איציק הירש פאוסט ודוד פאוסט.

התזמורת היהודית בעירנו

לא היה אדם בעירנו, שלא הכיר את מנגני התזמורת שלנו. ושלא כביתר העיירות היה יחודה בכך שאב וארבעה בניו — משפחת הפויסטים הידועה היו משמשים בה. אחר פטירת האב, נשארו ארבעת הבנים: דוד פויסט — הבכור, נגן בכינור, והוא גם מכריז בחתונות לכבוד מה ולכבוד מי — הניגון. השני; איציק־הירש — יהודי נמוך ועדין — מנגן בחליל ושפתיו כאילו כבר התאימו את עצמן לכלי זה; השלישי, יעקב פויסט — בעל־בשר, חסון — המחצרץ — ומשום כך לחייו תפוחות מנפיחה מתמדת בחצוצרה, אדם שקט, בעל חיוך חביב. לעת־מצוא, בין שמחה לשמחה גם עוסק במכירת חליפות צייג (דומה לחליפות חאַקי שלנו); הרביעי, אברך בעל־זקן, מרדכי שמואל — יודע־תוים, נוקט הליכות נאורים, מרכיב משקפיים, והוא המנצח והמדריך את התזמורת כולה בכלי־נגינתו — הקלאַרנט; פרנסתו הצדדית מתן שיעורים פרטיים בנגינה — כל מנגינה חדשה ומודרנית הוא תופס ומשלבה בתוכניתה של התזמורת שלו, ומתאים את נגינותיו לרצון איש ואיש. בקיצור, עליהם נאמר (בתהילים קי״ט): „זמירות היו לי חקיך, בבית מגורי״.

הקצבים

לא רחוק מהקלויז דר׳ נתנאל היה מקום־ריכוזם של הקצבים בעיירתנו. כאנשי אותו דור, היו רובם יראי־שמים, שתוכם כברם, כגון: ר׳ יצחק הירש, ר׳ נושי חיימוביץ, ר׳ אברהם חיים אייזן, ר׳ יעקב־יונה שנעקראוט ושלושת האחים על משפחותיהם הגדולות: ר׳ קלמן גלוצר, ר׳ ראובן גלוצר ור׳ ישראל גלוצר, ואחרים. ומהם ירשו את המקצוע הזה גם צאצאיהם. אחדים מהם ממשיכים במקצועם עד היום. שני בני שנעקראוט באמריקה, יהושע גלוצר בארגנטינה, דוד בלוישטיין בארצנו. ר׳ זושא שפרינגר עם אשתו רחל אף הם נמנים עמהם ובהיותם חשוכי בנים אימצו להם את שלמה זיסר, הממשיך באומנותו בנתניה.

מטעם הרבנות היו באים מדי פעם לבקר באטליזים הנ״ל לבדוק את כשרותם.

בחנותו של ר׳ אברהם חיים קצב היו אופים את המצות ומדי ערב־שבת בשבתו היו טומנים שם את החמין (צ׳ולנט). בשנותיו האחרונות היה קצת משותק. אבל בניו המשיכו את השרשרת עד שאחד־אחד עזבו את עירנו ועקרו לאמריקה. בארץ זו נמצא, אם אינני טועה, גם חיים אייזן ואולי גם דוד הצעיר, שקומתו דמתה לברוש.

נזכר אני במעשה בר׳ נושי חיימוביץ, בשעתו, לאחר שיצא חייב באיזה דין, ובהיותו יודע־ספר וסבור שהצדק אתו — הפליט מפיו ביטוי לא הולם נגד אבי הרב ז״ל. מאז, במשך שנה תמימה, כמעט חדל לבוא אל ביתנו, לא כפי שנהג מקודם. ערב יום־הכיפורים, יום מחילת עוונות, הופיע אצלנו, בבית טירטלטויב, — ושאל על אבי ז״ל. נאמר לו שהלך ל„מקוה״. הוא חיכה, ובשמעו את צעדי אבי על המדרגות — שלה את נעליו ונפל על פניו ארצה לרגליו, בכה דמעות שליש וביקש שיסלח לו. כמובן, שאבי ז״ל מנע ממנו השפלה זו וציוה עליו לקום וכו׳ וכו׳. עלינו, הילדים, עשה הדבר רושם בל יימחה.

לא־פעם היו נוהגים הקצבים לבוא לבית הרב ושאלה בפיהם, כגון: דין ריאה וקורקבן שנמצא בהם נקב, וכדומה. לא בכדי היו מגלים רגישות לעניינים אלה בשל דררא דממונא במקרה שהוטרפה השחיטה. יש והיו חושדים בשוחט, שמא אשמתו היא, כיון שאינו בקי באומנותו. היו מעלים ריאה של פרה, נופחים בה, מקשיבים לנשיפתו של הנקב, בודקים את הנקב עצמו וכו׳ וכו׳.

„רבי, יודע אתה כמה פרה זו עולה...״ — היו טוענים — שהרי הקצבים התמצאו גם הם קצת בדיני ישראל, ובמקרה של ספק היו תובעים שידונו לקולא... במקרים כאלה לא היה מה לקנא ב„כלי־הקודש״, הרבנים והשו״בים גם יחד.

בית השחיטה

ב„טבחון" (שעכט־שטיבל) הסתובבו ארבעה אנשים למשמרותיהם, והם: טוביה שוחט, משגיח נאמן על החלפים והמקבל את התמורה עבור השחיטה. ר' משה שו"ב ואחיו ר' מוצ'י שו"ב ועם שניים אלה ר' לייב שוחט.

בכניסה לטבחון היו עומדות שתי אמבטיות גבוהות, עשויות בטון, ועליהן מוטות־ברזל עם ווים, עליהן נתלו העופות, שהיו תמיד קשורים ברגליהם בחבל וצווארם נוטף דם. חדר זה מסוייד היה צבע אדום. עמדו בו רעש והמולה החל מיום רביעי בערב, ובמיוחד יום חמישי, ומכל שכן ערב יום־כיפור. אלא שהמולה זו לא הפריע לר' טוביה שוחט לשבת בחדר הסמוך וללמוד תורה בשקידה רבה...

ואתא מלאך המוות הגרמני ושחט...

יהא זכרם של הקצבים הנ"ל ברוך לעד בלב כל יוצאי רוהאטין. אוי לו לאותו רשע ששחט לשוחטים, ושפך דם נקיים ———

במרכז: משה (שו"ב) שכטר ואשתו שרה והנכד ביניהם. מצד ימין: מוניש ופרל; מצד שמאל: אהרון ולאה. למעלה מימין: רחל, ברכה ובלימה. למטה הבנים: שלמה וצבי.

המלמדים בעירנו

סבורים היו הורינו כי אין טוב לו לילד יהודי מאשר לימוד ב„חדר". ידועות אותן שיטות־לימוד שהיו נקוטות בידי המלמדים, שלא הנעימו ביותר את ילדותנו ומה גם שרבים מהם לא חשכו שבטם מאתנו. גם התלמידים יש ולא הירוום נחת ביותר. היו מתנקמים בהם, מדביקים את זקנם לשולחן, משהתנמ־נמו וכדומה. מכל שכן ילד יהודי שהיה לומד בבוקר בבית־ספר אחר, בעל משטר אחר, שוב לא משכו לבו אל ה„חדר" ובשעות אחר־הצהרים. אין תימה שהבשורה המעודדת היתה כשהמלמד היה מבשר להם כי הגיעה השעה ללכת הביתה ואף על פי כן, אף הם המלמדים נטעו תורתם בלבנו, כמו שנאמר: „מכל מלמדי השכלתי", זכרה להם ה' לטובה!

מבין המלמדים שברוהאטין אמנה כמה שדמויותיהם נחרטו בזכרוני:

הראשון: יהודא בער ז"ל — היה מלמד בעזרת־נשים בבית המדרש הגדול; אלמן היה מאשתו. בנו היה ידוע לכולנו בשם איציקעל „הרקדן". „רבי" זה כיהן עד סוף ימיו במשרתו ורבים מיהודי רוהאטין למדו אצלו.

השני: משה גרשון (הארוך) שלימד מקודם בצריף שליד „בית־המרחץ" ואח"כ בביתו הוא, בשכונת השוב"ים. יהודי חולני היה, אלמן אף הוא ומטופל בילדים. ידען במקצועו — ולא היה בורר באמצעי־החינוך...
היה מחסידיו של ר' אליעזר'ל ז"ל.

השלישי: ר' נחמן מילשטיין אף הוא היה מלמד בבית־מדרש־הגדול, בעזרת־הנשים, ואח"כ בביתו הוא, מול ביתו של נתן שקולניק (הנגר) — יהודי ספוג־תורה „בעל קורא" בחסד עליון, ו„בעל־מדקדק". חומש לימד עפ"י רש"י ואבן־עזרא, מקפיד על טהרת־הלשון ונוטה בלבו לציונים, למחדשי השפה העברית וכו'. סגי־נהור היה בעינו האחת, אבל על תלמידיו היה משגיח בשבע עינים... פרל בתו נשואה היתה ליעקב שטרוליכט. שניים מבניהם נשארו בחיים — צבי מילשטיין, ואנשל מילשטיין המעורה בתוכנו, יוצאי רוהאטין בארץ.

הרביעי: נח מילשטיין — אחיו, הוא למד בבית־המדרש הגדול; תלמידים ספורים היו לו. אחריו נשארו רק שתי בנות שנסעו לאמריקה עם פטירת בניהן.

החמישי: ר' מיכל העיוור, יהודי נמוך־קומה, שפל־רוח, נשא אשה שניה, את מלכה; גדליה, בנו הבכור מאשתו הראשונה, פרש ממנו והסתדר בפשמישל ואילו ר' מיכל נשאר עם שני ילדיו האחרים — משה וטובה.

ר' מיכל זה „חריף" היה והעמיד תלמידים הרבה. עדיין נזכר אני באותו מדרש, שהיינו חוזרים עליו בניגון הידוע: „אַז נבוזראדן וועט פאַרטרייבן די יידן אין גלות אַריין, וועלן זיי דורכגיין דורך רחל'ס קבר און וויינען, און די מאַמע רחל וועט אויפשטיין פון איר קבר און אויך מיטוויינען און גאָט בעטן אַזוי ווי אין פסוק שטייט: רחל מבכה על בניה"... רחל טוט וויינען אויף אירע קינדער"... וועט איר השי"ת ענטפערן: יש שכר לפעולתך, ושבו בנים לגבולם..."

השישי: ר' נחמיה רויך (החיגר) — אלמן. (בן ר' מרדכי רויך ז"ל). כל שנות חייו, עד כמה שזכרתי, היה גר עם אביו ר' מרדכי ועם בנו ר' אוריך רויך —

ביחד; נחמיה היה מלמד בביתו שבחצרו של ד"ר יוז'י ווידמאן (עו"ד), לא היה גדול בתורה כאביו, אבל חומש ורש"י עוד השכיל ללמד בעזרת אביו ובעזרת בנו. היה גם „בעל־קורא" ובעל־תפילה בבית־כנסת של הסנדלרים ולימים נוראים היה יוצא מדי שנה בשנה לכפר, כבעל־שחרית ובעל־מוסף. על אף מומו, גבר־אלים היה. אורי רויך כבר ידע ללמד לפי שיטות יותר משוכללות ומתקדמות יותר.

השביעי: ר' שלמה וואהל (מקודם פיאקערניק) מלמד־דרדקי, לימד בבית־המדרש הגדול — הוא היה מטיל מרה בתלמידיו, ונוהג בהם ביד חזקה עד כדי כך, שאבות היו מוציאים את ילדיהם מידיו. יהודי חסון היה, ישר וקפדן — אם כי ידיעתו בתורה מועטת היתה משל אחיו, ר' משה גרשון דער לאַנגער...

השמיני: ר' שמואל אונטרמן, מלמד ושמש בקלויז ד"ר נתנאל ואשתו יוטא. לפני כן לימד בדירתה של מרת מלכה לנדוי ז"ל, ושם גם נולדו לו שתי בנותיו, סרל וצפורה. יהודי תם וישר היה ושומר מסורת. נעשה שמש, כי מהמלמדות שוב לא מצא פרנסתו, לאחר שלקתה שמיעתו

אברהם כהן

הדמות שאהבתי

למדתי אצל גרשון המלמד, או כפי שכינוהו התלמידים, גרשון „הקש". ביתו של ר' משה־גרשון היה עומד ברחוב צדדי ללא מדרכה, עשוי חימר, ושקוע באדמה. חלונותיו קטנים היו והשמשות שבורות ברובן. תריסי־העץ עשויים קרשים לא־מהוקצעים, תלוים היו ברשלנות על ציריהם המוחלדים. לחזית הבית צמוד היה מין מעקה נמוך, עליו ישבו בני הבית בערבי הקיץ. עצוב ועזוב נראה היה הבית מבחוץ. אך בהתקרב איש אליו, ראה שבפנים שוקקים בו חיים. בחדר הגדול והיחידי, שרצפתו אדמה, ישבנו מסביב לשולחן רעוע, כעשרים ילדים קטנים וחזרנו בקולי־קולות על מילותיו של ר' גרשון המלמד. הוא היה יושב בראש השולחן ועוקב אחרינו בעיניו הפתוחות למחצה. קראנו לו גרשון „הקש" על שום שרזה וגבוה היה. זקנו צהבהב ודליל ושערותיו נעו למשב־רוח קטן ביותר. אישה היתה לו ובת יחידה שהגיעה לפרקה. למרות מספר התלמידים הגדול, היתה פרנסתו בדוחק וניכרים היו סימני־הדלות במעילו הבלוי, בסודרה של אשתו המטולא, ובפרט בבתו המבוגרת, שישבה בבית ללא סיכוי להיכנס לחופה. בכל זאת לא התרעם ר' גרשון על גורלו. אם כך רצונו של הבורא, היה אומר, אסור להתאונן.

קפדן היה בלימודים, ואוי לו לילד שביום רביעי בשבת טרם ידע את פרשת השבוע, שהרי כיצד יוכל להופיע עם תלמידיו בפני הדיין. (מנהג היה, מדי שבת אחר הצהרים, ללכת לדיין, ר' אברהם דוד שפיגל ז"ל ולהיבחן שם, וכל ילד שהצטיין קיבל כפרס „צביטה בלחיו" ונהנה מפירות־שבת המתקראין „שבת אויפסט").

ביום שלישי אחד פנה אלי ר׳ גרשון: קרא בפני ה„פרשה״ אחד מקרא ואחד תרגום! אך מה אעשה, ובשני הימים שקדמו ליום שלישי זה לא למדנו מאומה, כיוון שפשוט, החלטנו ליהנות מזיוו של החורף, ולשחק בכדורי שלג. ר׳ גרשון סבר שאין זה אלא מנהג־שקצים ואין עבירה גדולה יותר מביטול תורה. על מנת להחזירנו לחדר, נזקק למקלו הארוך. נכנענו להלכה אך לא למעשה: כל ילד הכניס כדור שלג לכיסו. ומכיוון שלמדנו לאור נרות, היה כל ילד שם קצת שלג על הנר הקרוב לו. התחילו הנרות דועכים אחד אחר השני, ואחרים להחלפה לא היו לרבנו. מכל זה מסתבר שלא עמדתי במבחן ואת פרשת השבוע לא ידעתי. ספגתי מר׳ גרשון את מנתי ואת מנת־חברי „למען ידעו ויזהרו״. לא ר׳ גרשון ולא אני ידענו שהתוצאה מכך תהיה שכיבה במיטה, במשך שבוע ימים. ואילו אמי עוד הצדיקה את ר׳ גרשון שהראה לי את נחת זרועו. לאחר חמישה ימי שכיבה במיטה, הופיע לתמהוני ר׳ גרשון בבית ובסגנונו המיוחד לו, החל לפייסני בעקיפין. „הפעם כבר למד, מעתה יתנהג כבר בסדר״, אמר ר׳ גרשון לאמי. הרגשתי את עצמי אשם, ודמעות עמדו בעיני. יכולתי לקרוא בעיניו של ר׳ גרשון שגם הוא מרגיש באשמתו ומתחרט על מעשהו. הצטערתי על הצער שגרמתי לו, אך לא ידעתי להביע זאת. היה בי גם רצון לגמול לו על ביקורו זה, וברגע זה ידעתי כי אכן אהבתי אותו.

את הקרח שברה אמי. היא הוציאה את ארנקה ושלמה לר׳ גרשון שכר לימוד בעבור השבוע שלא ביקרתי ב„חדר״ בהוסיפה: „כולנו שובבים היינו בצעירותנו, גם ממנו עוד יהיה יהודי״.

חיים ווילר, שלום באנר, יהודה בראצ׳פיס,
ליפא פרייוואלד, נפתלי גירה.

ח י י ח ו ל י ן

אנשל מילשטיין, רמת־יצחק

המלאכה ובעליה אחרי מלחמת העולם הראשונה

המיבנה החברתי והכלכלי המשותף, שאיחד את רוב העיירות היהודיות בפולין וגאליציה אחר מלחמת העולם הראשונה, אופיני היה גם לעיירתנו — רוהאטין. היהודים, ברובם הגדול שכחו דברי חז״ל שציוו לאהוב את המלאכה ונטו יותר למסחר זעיר, רוכלות, תיווך וחנוונות. מבין כאלפיים משפחות יהודיות לערך, עסקו במלאכה לא יותר מ־30—40 משפחות יהודיות ורובן המשיכו באותן המלאכות שירשו מאבות־אבותיהם כגון: חייטות, סנדלרות, כובענות, פרוונות, תפרות, ספרות וכריכת ספרים וכו׳. אמנם, ברבות הימים, נוספו גם מקצועות חדשים: פחחים, מסגרים, בנאים, שענים ועוד ואפילו „בית־יציקה" פרימיטיבי למדי של לייכטרמכר היה קיים ברוהאטין. אך לא בית־מלאכה זה בלבד פרימיטיבי היה, רוב הסדנאות של היהודים היו כאלה. מכונות חדשות וציוד מודרני טרם נראו בעיירה וגם עבודה שכירה טרם היתה ידועה. רק קבלן הבנייה דוד קניג נזקק לפועלים שכירים. הפרנסה היתה מצויה, אמנם לא בשפע ולא כדי עשיית הון, אבל כדי אורח־חיים מסורתי צנוע, סיפקה המלאכה את צרכי בעליה. ועל נטעה לתאר לעצמנו את מצבם של בעלי המלאכה כאידיאלי, שהרי את צעדיהם הצרו ככל שיכלו. יהודי שביקש להכריז על עצמו כבעל־מלאכה־עצמאי, חייב היה לעמוד בבחינות בפני ה„צך" של בעלי המלאכה, שהיה בוחן אותו לאחר שעבד ארבע שנים כשוליה. ה„צך" רובו מורכב היה מבעלי מלאכה נוצריים, אך היו בו גם שלושה יהודים: שבתי פרידמן, מרדכי ליליאן ויהודה שמש שידוע היה בכינויו „יודל סטולאר". כבוד גדול היה להיות חבר הוועדה הבוחנת של ה„צך", ושבתי פרידמן היה היושב ראש של הצך. הוא היה יהודי קפדן במקצועו והרבה הקדיש מזמנו בשעת בחינת התלמידים. היה בעל בית מלאכה למסגרות עדינה, כגון מכונות תפירה, מאזניים וגם מטביע היה חותמות על משקלות ומאזנים מטעם הרשויות המקומיות. לעתים העסיק כמה מתלמדים, ובזמנו למדו אצלו משה כץ, שמואל ארנברג, ליטמן לב.

לא אחת ביקש צך זה, תחת לחץ בעלי המלאכה הנוצריים, להכשיל את בעל המלאכה היהודי שעמד בבחינות, כדי למנוע מתחרים נוספים במקצועות שלהם. לי „שיחק המזל", לא אדע בזכות מה, ונתקבלתי לעבודה במסגריה מכנית למכונות חקלאיות שהיתה שייכת לנוצרי שוואב, הוא העסיק כ־12 פועלים נוצריים ואני הייתי היהודי היחידי שעבד אצלו. הוא קיבל אותי לנסיון לחודש ימים ונשארתי לעבוד אצלו ארבע שנים תמימות, עד 1924, עת עזבתי את רוהאטין. בעל־מלאכה נוצרי זה לחץ על הצך שאת הבחינות אעשה אצלו דווקא ולא בפני אנשים זרים. אולם „מובן מאליו" שלנער יהודי לא היתה דריסת רגל

בבית מלאכה של הגוי, פולני או אוקראיני. נער יהודי שביקש ללמוד מקצוע — רק אצל יהודי מבני עמו יכול היה להגשים את רצונו.

את פרי עבודתו שיווק בעל המלאכה היהודי לאיכרי הסביבה, שהיו צרכניו העיקריים. רבים מהן הפחחים, החייטים, הנגרים והבנאים מצאו את מחייתם אצל איכרי הכפרים שמסביב לרוהאטין.

החייטים היינך פרייוואלד **עם הבנים**, ישראל לייב גרין, וולף לב, נחמן פידלבוגן **עם בנו** יוסף, שמואל שולסטר **עם הבנים**, ניסן פריד, **משפח'** טאלער, ש. לויפער, ישראל צין, לייביש פרידמן **עם בנו וכו'.**

הספרים היו: מאקס קורפירסט, נחום בוקסר, לייזר בוקסר, מתתיהו ברוינ־שטיין **וכו'.**

סנדלרים: מיכל כ"ץ **ובנו**, שמואל שולר, הירש־מנדל, פוצ'טר **עם בניו**, דוד איצ'י צין **ובנו** ישראל **ועוד.**

נגרים: יודיל (יהודה) שמש. **עם בנו מיכאל;** מרדכי ליליין (בעל נגריית בניין עבד יחד עם בנו בוצ'י הגר עתה בארה"ב. לעתים עבדו אצלו גם שכירים. ובניהם של ר' משה־גרשון בעל הכרה ציונית היה וחבר פועלי־ציון; אחים האַס** (רהיטים); יצחק ושמואל מאָהל.

רצענים: ברוך וויינרייך **עם בניו** מיכל ובצלאל.

בנאים: דוד קניג, ישעיהו האופטמן, ושמואל.

שענים: אברהם רודה, יעקב זיידלר, צבי אקסלרוד, ברגשטרייט **ועוד.**

אופים: הורן, צלניקר, גירע, סופר, **ועוד.**

דפוס: חיים שקולניק, שמעון טייכמן.

צבעים: ליכטגרן, האַס.

פחחים: אברהם בלאַסנהיים, זלמן קירשנבוים, איגנאץ גרינשבוים **ועוד.**

צלם: נושי וואַלד.

בית מלאכה לנרות: מאיר מאוער.

בית מלאכה לגזוז: האחים זלאטקיס, נפתלי שומר.

בית מלאכה למילוי בקבוקי בירה: עקיבא ווגשל, **עו"ד** שמואל שפיגל.

כובענות: גב' שומר (אחותו של יונה נמט) **ומשפחת** זידר.

בית מלאכה ללבנים שרופות: אלתר פאוסט.

בית מלאכה לסוכריות: אפרים קאנפר **ומשפחתו.**

בית מלאכה לשקיות: שמואל קרצנר **ומשפחתו.**

עיקר פרנסתם של יהודי העיירה היה כאמור על המסחר הקמעוני, התיווך החנוונות והרוכלות. המלאכה לא קסמה להם ואפילו לא לנוער ומעטים בלבד הצטרפו ואחזו בה. רוב בני הנוער המשיכו ללכת בדרכי אבותיהם, וברכות הימים ירשו את מקומותיהם מאחורי הדלפק בחנות הקטנה או מאחורי הדוכן שבשוק בחנויות לנעלים, גלנטריה, טקסטיל ודברי ברזל וכד'.

רבים תמהו משראו אותי — אַנשל בנו של ר' נחום המלמד, מתחיל ללמוד מקצוע הכרוך ביגיעת כפיים שלא כרוב בני גילי שבעיירה. נעלם מעיני התמהים התמורות המתחוללות ולא חשו ברוחות החדשים שהחלו לנשוב בעיירה,

רוחה של ארץ־ישראל שלאחרי הצהרת בלפור, א״י שאליה נשאו את עיניהם רבים מבני הנוער. רוח זו מצאה גם את ביטוייה האירגוני — ורובם של בעלי המלאכה מצאו את מקומם במפלגת „פועלי ציון״. המצטרפים היו בעלי מלאכה צעירים, אך היו בתוכם גם מבוגרים־יותר, שקשרו את עתידם עם ארץ־ישראל.

„פועלי ציון״ נוסדה ברוהאטין בשנת 1920, ובראשה עמד ד״ר גולדשלאג. מזכירה היה אז יוסף גרין ועם הצטרפותי נתמניתי כגזבר הסניף, עד שנת 1924, כשעזבתי את רוהאטין. ראוי לציין שמפלגת הפועלים הגדולה והפופולארית בפולין — ה„בונד״ לא היתה קיימת ברוהאטין. אלה שקודם השתייכו ל„בונד״, עברו עם הקמת „פועלי־ציון״ לתנועה ציונית זו.

חלק מבעלי המלאכה המבוגרים יותר השתייכו ל„ציונים הכלליים״.

הדור הקשיש של בעלי המלאכה, בעיקר החייטים והסנדלרים מצאו את מרכז החברתי והתרבותי ב„שניידר שילעכל״ וב„שוסטער שילעכל״, בהם מצאו פורקן מימי־החולין, שבהם היו שטופים משבת לשבת, ובהם ביקשו למצוא קורטוב של „נשמה יתירה״ ב„שלוש סעודות״, בכוס יי״ש במוצאי שבת קודש. בשמחת תורה, בעלייה לתורה של נער שהגיע למצוות, בלימוד פרק משניות לעילוי נשמתו של חבר שהלך לעולמו וכו׳. אך מלבד לנשמתם, דאגו גם לעזרה הדדית בצורת גמילת־חסדים ומתן־בסתר, ביקור־חולים והכנסת־כלה ועוד מצוות שבין אדם לחברו שהיו מורשת דורות בקרב העם מדורי דורות.

על כל אלה נסתם הגולל עם השואה שירדה על בית ישראל.

תהיה נשמתם צרורה בצרור החיים המתחדשים של העם על אדמת ישראל.

משפחת ישראל־לייב גרין ז״ל. בשורה ראשונה העומדים מימין: פייגה, אֶלצ׳י, אסתר, לאה, איתמר לויפר, ישראל לייב, גיטל, יוסף ובתו רות, שמואל, שלום ודוד.

משפחות ברוהאטין

משפחת נחום מילשטיין ע"ה. למעלה ומימין פייבוש ושרה זוננשיין; אורי ודבורה שרייבר; בנציון וסלה מילשטיין; פרל מילשטיין, נחום ואלטה מילשטיין; — אנשל מילשטיין.—

המשפחות של: שמואל בלאָך, שמעון טייכמאן, גבריאל נאַסהופר וזאב שטיינמץ. מהם הבנים: משה ואריה בלאָך והבנות: בלימה ולונקה טייכמן נמצאים בארץ ישראל.

שמואל וויילר ואשתו; מאיר וויילר ואשתו בלומה (גוטליב) עם שתי הבנות וחיים וויילר

משפחת שלמה־מנדל ואסתר רייכבך במרכז התמונה. מלמעלה ותמיד מצד ימין: רחל לדר, חיה לדר, הוגי רייכבך, חיה בראצ׳פיס, שרה רייכבך, גניה האבר (זאליפיה) פאַני, מאַנקאַ פאַוסט, חיה בדר, שרה צימרמן. הילדים: מלכה רייכבך, פייגה בראצ׳פיס, יצחק האבר, שיינדל בראַצ׳פיס, יעקב בדר, נושי האַבר, צבי בדר,

מימין לשמאל העומדים שמעון אֶרליך, בראנה (גוטליב), אלישע מארק; אלישע מארק (אחיו של אלימלך). היושבים: אלימלך מאַרק ואשתו צירל־דבורה; טוּפ אברהם, שרהצ׳י והילדים

בצלאל, אסתר, אדלה ומיכל וויינרייך.

יוסף יוזף, פרדס־חנה

על ענף הדפוס בעירנו

עיירתנו רוהאטין ענייה היתה ביסודה ומחוסרת תעשייה. זכות גדולה נתגלגלה לאותם שני בתי־הדפוס של חיים שקולניק ושל שמעון טייכמן בעיירה זו, שהעסיקו קרוב ל־16 פועלים ומתלמדים מקרב היהודים, (מהם הממשיכים במקצוע הדפוס בישראל: יהושע שפיגל, ירחמיאל וינד, יוסף יוזף). בתי דפוס היוו כמעט מקום יחידי שבו יכול היה הנוער היהודי ללמוד מקצוע.

התנאים הסוציאליים והסניטאריים בבתי־המלאכה שבעיירות מזרח פולין, עלובים וירודים היו ביותר.

על שמונה־שעות עבודה כפי המקובל כיום — על כך לא חשבו אז בכלל, מכל שכן לא על תנאים סוציאליים, תוספת ותק וכד׳. — ברם, לזכותם של פועלי הדפוס נציין, כי דווקא הם היו הראשונים למאבק על תנאים סוציאליים, כך השיגו יום עבודה של שמונה שעות, וחלק מהפועלים הובטחו גם בקופת חולים על חשבון בעלי־הדפוס.

מאבקים אלה, שניהלו עובדי הדפוס, השפיעו בעקיפין גם על תנאי העבודה במפעלים קטנים אחרים ברוהאטין. אולם השפעתם של פועלי־הדפוס היתה ניכרת גם מעבר לשטח המקצוע, בתחום החינוך היהודי הלאומי.

במזרח־גליציה היתה האוכלוסיה מורכבת מבני עמים שונים בכללם: יהודים, פולנים ואוקראינים. השפה הרשמית היתה פולנית, אבל בתי־הדפוס חייבים היו לשרת את כלל האוכלוסיה. כל גוש לאומי עמד על כך כי ההדפסות ייעשו בשפתו הוא. גם היהודים שקדו על כך שחייהם הלאומיים יתנהלו בשפתם הם, ולא היתה הופעה ציבורית שההזמנות והפירסומים לה לא ייעשו באידיש או בעברית. דבר זה התאפשר הודות לבעלי־הדפוס היהודיים.

מזמן לזמן אף היה מופיע ספר באוקראינית או בפולנית, אשר חובר על ידי סופר מקומי. הדפוס של חיים שקולניק — שהיה מהגדולים בעיירה, שירת בהדפסותיו גם את כל הרשויות המקומיות של הסביבה ושמחוץ לסביבה. תודות לכך — התרחבו ממדי המפעל והוא התחיל להעסיק גם מספר פועלים יותר גדול.

הפולנים היו מביטים בקנאה גלויה על ענף מפרנס זה וניסו כל אשר ביכולתם כדי להעמיד בית-דפוס משלהם ברוהאטין, ואמנם אחד מהם אף הקים לו בית־דפוס קטן, אך לא יכול היה להתחרות בבעלי־הדפוס היהודיים, שלרשותם עמדו מכונות גדולות ושפע של אותיות.

עם כניסתם של הסובייטים, איבד ענף הדפוס את צביונו היהודי, כל שלושת מפעלי הדפוס שפעלו בעיירה — התמזגו לבית דפוס אחד וכל האותיות שעמדו לרשותם — נאספו על ידי הסובייטים ונשלחו מחוץ לעיירה. במקומם הביאו אותיות אוקראיניות, והם החלו להתכונן להוציא עתון יומי, בשפה האוקראינית תחת הכותרת „הכוכב האדום".

כאן כדאי גם להזכיר שמותיהם של שני חברים בלומנרייך צבי ושקולניק שלמה, מותיקי פועלי הדפוס ברוהאטין שנרצחו על ידי הנאצים בצורה ברוטאלית.

הדד ואסתר בלוישטיין

סוחרים יהודיים בין הגויים

בתוך ארץ ברוכה ודשנה שכנה עיירתנו — רוהאטין. אדמת אוקראינה, הידועה בפוריותה הניבה שפע יבולים, פרי שדה, גן ורפת. אסמי האיכרים מלאו בר ושפע פירות, ומסביב לעיירה היהודית — כפרי הגויים וחצרות הפריצים. קשרים כלכליים ומסחריים קשרו את יהודי רוהאטין עם איכרי הסביבה. היחסים ביניהם היו תקינים, התפרנסו זה מזה ולא הורגשה אנטישמיות מצד האיכרים — עד לפני פרוץ המלחמה העולמית השנייה. היהודים חכרו מיד הגויים משקים, אדמות, טחנת־וקמח, קנו בהמות ותוצרת חקלאית ואלו האוקראיני השיג אצל הסוחר ובעל המלאכה היהודי: בגדים, נעלים, בדים, רהיטים וציוד למשקו.

מכותרת היתה רוהאטין יערות עבותים ואפלים, שעין האדם לא תשיג גבולם ושבילים רבים בהם דרכו דורות רבים של נוער וזקנים הובילו מסימטאות העיירה לעבר היער המוריק, בו מצאו בחורים ובחורות מפלט מעין רעה ולעתים מלשון רעה, עת עמדה אהבתם במלא פריחתה. גם יהודים בעלי בתים השקועים במשך ששת ימות החול ברדיפה אחרי פרנסה, באו בשבתות, לעת מנחה, על נשותיהם וטפם, לפוש בצל העצים וליהנות משלוות היער.

(כעבור שנים אבלו השבילים, ונעלמו זוגות הנאהבים המתבודדים בין עצי היער. אנשים אחרים החלו לאכלס אותו,— היו אלה הפרטינים היהודיים, שמצאו בו מקלט מפני חמת הרוצח הנאצי שהעלה את משכנות ישראל באש ואת בניו שילח בעזרת השכנים האוקראיניים למשרפות, אולם היער נשאר מגינם ומחסם הנאמן של הפארטיזנים היהודיים וממנו הגיחו והלמו בצורר).

באותם הימים עדיין היה היער מקור שמחה, מחייה ופרנסה להרבה משפחות יהודיות. כי רבים היו יהודי רוהאטין שסחרו ביערות ובעצים: אלתר פויסט; האחים משה־לייב ואורי קארטין; יוסף אלטמן; אברהם־יצחק גולדשלאג; אליעזר באום היו קונים אצל הפריצים חלקות יער, בראו אותן וייצאו את עציהם לאוסטריה ולארצות אחרות, בקרונות או במוסדות לאורך הנהר דנייסטר, ואלה שלא עסקו ביצוא הם הרוב היו בעלי מחסני עצים (לוחות, קרשים, קורות וכו׳) כמו: אלתר פויסט—וולף אלרהאנט; נחמן־ישעיה וואכמן, פיניע שפיגל; יודיל רוזנצוויג—ליבלינג ועוד. היו קונים קורות או לוחות עץ במנסריות כדי למכרם לבניין או לנגרי רהיטים שסיפקו מתוצרתם ליהודי העיירה ולאיכרי הסביבה. גם לעצי הסקה, לימות החורף ולכיריים דאגו הסוחרים, מהם מאיר וואלד, האחים משה־לייב ואורי קארטין, אלתר פויסט ועוד.

ולא בלבד למסחר ביערות ובעץ חדרו יהודי העיירה. גם בחכירת אדמות ומשקים („פולווארקים") שלחו את ידם. אליס קאנאריק לקח בחכירה את משק „זלנוב" מידי הפריץ שאַכט, שהשתרע על כ־1500 אקרים אדמה ובו היה אינוונטאר חי של כ־60 פרות, 30 סוסים, 32 שוורים ועוד. הוא העסיק כ־15 פועלים קבועים ועונתיים. כמוהו עשה צבי ברייטבארט שחכר את משק „נאסטאשצ׳ין" ובו 400 עד 500 אקרים אדמה ואברמצ׳ה אדלר עיבד משק בן 500—600 אקרים אדמה.

ואילו גולדהאבר ופרוש חכרו אדמות חקלאיות בלבד. אף טחנות־קמח היו בידי היהודים. פישל באנר ובוזגאנג חכרו טחנת־קמח של הפריץ טיכושייביץ׳ שהיה בעל „פוטיאטינצה״ ואילו טחנת־הקמח של הפריץ מרוהאטין נחכרה על־ידי הגיסים אורי מסינג ונטע גוטנפלאן, שהעסיקו לסירוגין הרבה פועלים. בעיקר טחנו קמח ותירס בשביל אכרי הסביבה ובשביל יהודי העיירה, שהיו סוחרי קמח.

גם סוחרי תבואה מצויים היו ברוהאטין הלא הם: ישראל זילבר, נח בקר, יוסף ווידרקר, אברהמצ׳ה רוך, יחזקאל בראטשפיס, יענקל בראטשפיס, הניה מירלס גארטן *) וולוול (זאב) ווייסברון ובניו ועוד. מבין סוחרים אלה היה פישל באנר היצואן הגדול של תבואות, ועסקיו הסתעפו עד לבוב וורשה. לעתים קנו את התבואה בעודה בשדה במחיר נמוך יותר אך היו משלמים דמי קדימה על חשבון היבול והרי האיכר האוקראיני תמיד היה דחוק במצלצלים וגם הסוחר היהודי היה יוצא נשכר מעיסקה זו...

סחורה אחרת שהסוחרים היהודיים היו קונים אצל הגויים — הרי הן בהמות. שאף הן היו סחורת יצוא. יצואני הבהמות היו שלושת האחים גלוצר: קלמן, ראובן וישראל. את סחורתם הם היו שולחים לקאטוביץ ומיסלוביץ שבשלזיה העילית בפולין ומדי שבוע בשבוע יצאו מרוהאטין 3—2 קרונות עמוסים בהמות לעבר הערים האלה, וגם לווינה נשלחו בהמות מאיזור רוהאטין. גם האחים שנייקרוט היו סוחרי בהמות גדולים, אך את עולמם ושמם הטוב קנו להם בזכות טוב־לבם ודאגתם הכנה לבריות. מעולם לא חסכו טרחה ושתדלנות אצל הפריץ אתו עמדו בקשרי מסחר למען עזור לכל יהודי בעת מצוקה וצרה, ניצלו את כל קשריהם עם הגויים לטובת הזולת שפנה אליהם וידם היתה פתוחה לכל נצרך בגמילות חסדים, להלוואה ולמתן־בסתר.

סוחרי הבהמות ראו ברכה בעמלם, פרנסתם מצויה היתה בשפע וכן גם קצבי העיר שמספרם היה 12. באטליזיהם נמכר בשר כשר וטרף כאחד, לגויי הארץ וליהודי האדוק במצוותיו. אך מעולם לא קרה שהקצב היהודי יוליך שולל וירמה את היהודי וימכור לו טרפה במקום בשר כשר, כי היחסים בין הקצב והקונה מבוססים היו על אמון מלא וגם יהודי שומר מצוות קלות כחמורות לא הטיל צל של ספק ביושרו של בעל האטליז. כמובן ששני סוגי בשר אלה היו נמצאים לחוד, רחוק אחד מהשני. מדי יום ה׳ בבוקר היו עוברים דיין העיירה הרב ר׳ אברהם־דוד שפיגל ז״ל עם ר׳ טוביה שוחט על האטליזים ובודקים את הכשרות, אם חלילה לא נטרף הבשר, ובני עדתם עלולים, חלילה, להיכשל בעברה בשגגה. מובן, שלכבוד שבת היה הפדיון אצל הקצבים גדול יותר מאשר בכל ימות השבוע, כי איזה יהודי יתנזר מבשר ביום חשוב זה. אך גם בימי חול אהבו יהודי רוהאטין נתח בשר. מכל הקצבים אשר הזכרתי לעיל קם דור צעיר — בנים — שנהיו לעצמאיים והם מאיר ואיסר גלוצר — אתם אני המשכתי, יהושע גלוצר, משה אייזן וכו׳. כולם קיימו ביניהם יחסים משפחתיים — כמשפחה אחת היינו.

---

*) ארבע בנותיה פריידה, רוזה, שרה, רייזה ובנה היחיד זליג.

הקצבים, כשאר בעלי מקצוע זקוקים היו לרשיון מהצאֶך כדי שיוכלו לעסוק במקצועם באין מפריע, אך לשם כך חייבים היו להגיש בחינות בפני המייסטרים. לכך דאג נציג הקצבים בצאֶך ישראל גלוצר, שהיה מיישר את כל „ההדורים" עם חבריו לצאֶך על־יד שולחן עמוס כל טוב בפונדקו של אבא קארטין, כי בהשפעת בקבוק יי"ש נמס גם לב הגוי הקשוח ביותר.

ואם בבשר לשבת עסקינן, הרי חייב גם להיזכר שמם של זאב שטיינמץ ומשפחתו ויהושע־פאליק שטרוליכט שסיפקו דגים ליהודי העיירה בכל ימות השבוע ובפרט לכבוד שבת, כדברי חז"ל: אין עונג שבת אלא „בתבשיל של תרדין ודגים גדולים וראשי שומין". את הדגים הגדולים האלה סיפק זאב שטיינמץ מבריכותיו שהיו בבעלותו.

אך כידוע לא הסתפק היהודי בשולחן־ערוך בלבד. לכבוד שבת המלכה התהדר במלבושו ובמנעליו היפים והנקיים. במיוחד הקפידו על הופעה נאה בנות ישראל בעיקר עת הגיעו לפרקן ודברו בהן נכבדות. אז היתה הבת מזמינה נעליה ב„סלונים" לנעליים ששם אפשר היה למצוא נעל עדינה „א־לה לבוב ופאריס".

את משאלות ליבן סיפקו יואל פישר ומשה פרייס ואחיו שדאגו לבנות שתצעדנה בנעל קלה ונאה וחלילה לא ימעדו רגליהן. אולם אנשי עמל, שדאגות פרנסה רבצו על ראשם לא היו צרכנים בררנים כאלה. הם הסתפקו בנעל פחות עדינה אך חזקה, שנקראה „בויקעס", עשויה סוליות עור עבה ובטנה בפנים ונשרכה בשרוך ארוך, נעליים אלה, שכל הנועל אותן צעד בטוחות בדרכו, אפשר היה להשיג אצל נתנאל שיין. את העור לנעליים קנו כמובן אצל סוחרי העורות. הגדולים ביניהם היו יהושע סטרייר, ר' אברהם־הירש קניגסברג ובנו שילצ'ה ויחזקאל. הם קנו את העורות אצל הקצבים, שיווקו אותם בסטאניסלאַבוב וערים אחרות ומשם הביאו עור מוכן בשביל קמעוני העור בעיירה. היו אלה עזריאל גן, שמואל־מרדכי קאסטן, מרדכי ווילר, מנדל ווילר, זליג נאגלברג, אלתר לוונטר, פרוכטר ועוד.

ביום רביעי בשבת היה יום השוק. איכרים אוקראיניים באו מכל הסביבה לערוך קניותיהם ולמכור סחורותיהם ואז היו דואגים גם לצרכי גופם, לבגד ולנעל. האיכר האוקראיני לא ידע נעל מוכנה מהי. הוא היה קונה עור ומתקין מהם את מגפיו. הקמעונאי היהודי היה מודד לו את חתיכת העור לפי מידת רגלו, או רגל אשתו ושלחם הלאה לחנות הבגדים או הבדים. חנויות הבדים — ה„שניט געשעפטן" רבות היו ברוהאטין. הרי זה ענף מסחר יהודי מסורתי מדורי דורות, ודיינו אם נמנה רק חלק מהיהודים שעסקו במסחר זה. הרי הם: שאול גראט, ליפה מנדל, מנדל רוטנברג, משה־לייב קוֹבלר, חיים קובלר, בונים אורבאַך, אברהם־יוסף אֶרנברג, משפחת קלאַרנט, וולף גולד, מיכל צוקר, פנחס רוזנברג, אסתר הוֹלץ חתניה ובניה, אלישע טייכמן, עקיבא וואגשל, רפאל בוימרינד, מאיר ווילר, א. לוסטיג, שלמה־ישעיה שטרוליכט, ועוד ועוד. האכרים לא היו בררנים, קנו כל מה שבא לידי הנשים־האכרות. שהרי אפילו כפרית־נידחת, נתון היה לבה וראשה למטפחת ראש אדומה או לחצאית פרחונית ושמלה צבעונית וכד', ממש כאחותה בפאריס... אולם האיכרים הגברים הסתפקו במועט. דיי היה להם בזוג מכנסיים או במקטורן או בחליפה שלמה עשוייה פישתן. להופעתם הנאה

בלכתם ביום ראשון לכנסייה דאגו נחמן גרנוביטר, זוסיא הולץ ואחרים. אולם קרה שהגוי עמד על המקח ונדמה היה לו שהסוחר רוצה להונות אותו, ואז יש שהסוחר היה מניח מטבע של זלוטי בכיס המקטורן וכשהאיכר היה מודדו, מצא להפתעתו מטבע של כסף וכבר לא הקפיד על מידתו של המקטורן וטיב הבד ממנו הוא תפור והיה חוטף את המציאה, שהרי ייתכן, שאם מצא זלוטי אחד, לא מן הנמנע כי תפור בו מטמון שלם... רק לעתים רחוקות נקט הסוחר בשיטה זו, ולא תישווה הונאה פורתא לגזל ולרצח בו דנו הללו את יהודי־העיירה לאחר מכן...

לא תמיד ולא הכל התנהל כשורה גם בין היהודים בינם לבין עצמם. לא פעם פרצו סכסוכים בין הסוחרים היהודים על רקע של התחרות ורדיפה אחרי הקונה הגוי שהיה נסחב על ידי בעלי החנויות, כשזה מושכו לחנותו וזה מושכו לחנותו, ואז היו שרווליו נקרעים מרוב סחיבה של המתחרים היהודיים. הוא היה שופך את זעמו על ראש המתחרים ובורח מהם בקללות עסיסיות.

אולם מכוסית היי״ש שהיהודי היה מכבד אותו לא יכול היה לברוח. בעיקר התמחו בזה יהושע הורן ובניו יונה ודוד׳קה שהיו בעלי בית־־מרזח של יי״ש והם דאגו למצב רוחו הטוב של הגוי בעיקר בימי א׳, שבת או בערבי החורף הארוכים והקרים, עת רוחו נתעכרה עליו ואז נתן את עינו ולבו בנוזל המחמם את הדם ומטשטש את המוח. אבל לא רק הגויים נהנו משירותיו הטובים של יהושע הורן. הוא ידע שאף אחינו בני ישראל אינם בוחלים בטיפה המרה, ולו רק פעם־פעמיים בשנה — בשמחת־תורה או בפורים — או בשעת חתונה וברית מילה. אך על השתיינים מבני עמו לא סמך, כי מהם לא תהיה לו רווחה ופרנסה. רבים היו המבקרים בפונדקים ובבתי־מרזח היהודים ושם היו גומרים עיסקות שונות על כוס יי״ש ואווז צלוי אולם רוב המבקרים היו גויים, פולנים ואוקראינים, שבימי השוק ובימי חול לא יכלו לכבוש את יצרם מבלי להיכנס לפונדקיהם של מאליה לאנדוי, אבא קארטין, בוני קירשן, צבי הולדר, שלמה לנדוי.

מוֹטל קרייזלר סיפק ליהודים טאבאק להרחה לשעת לימוד דף־גמרא ואף ליהודים שהריחו מן הטבק גם ללא לימוד בימי חול או שבת ומועד. בן־משפחתו שלמה קרייזלר דאג ל„ערכי רוח״ בשביל יהודי רוהאטין, בספקו להם סידורים מחזורים לשלושה רגלים ולימים נוראים, אך גם סתם „ביכלעך״ ועתונים היו מצויים בחנותו, וגם נייר וצרכי משרד. ספרי־לימוד וקריאה במבחר גדול היו בחנותו של חיים שקולניק שהיה גם בעל־דפוס וסיפק טפסים משרדיים שונים למוסדות עירוניים וממשלתיים. אבל היו גם חנויות „פרוזאיות״ יותר לצרכי בניין וברזל של הירש־(צבי) רייס, אחד מגבירי העיירה, משה בונין, פייבל הורשובסקי ואחרים.

היו בין יהודי רוהאטין גם שביכרו את מקצועו של „טוביה החולב״. רבות היו העגלות היהודיות אשר שרכו את דרכן מן העיירה בשבילי־העפר לכפרי הגויים, והביאו משם חלב כדי לעבד אותו לחמאה, גבינה, שמנת וכו׳. שתי מחלבות היו בעיר: של יעקב אייכל ושל הירש פרסר. הם עיבדו חלב ותוצרתו מכרו ליהודים או ששלחו ליצוא. הירש ווינר קנה מהם תוצרתם ושלחה לוורשה ולווילנה. חיים־הירש ווייסברג עסק ביצוא ביצים לגרמניה. גם יעקב־לייב שור (נצר ממשפחת שור שנטתה בזמנה אחרי תנועת ש״צ ויעקב פראנק) היה בין סוחרי

הביצים הגדולים. ועוד צריך להזכיר את שמואל בלעך ובניו שאף הם עסקו ביצוא־ביצים וכל אלה העסיקו פועלים מקצועיים ופשוטים. ספקי החלב היו: אייזיק פרייוואלד, שלמה־מנדל רייכבאך, הודג׳י אייכל־הוכברג, רחל זידר ועוד. גם סיטונאי מכולת היו והם: שמואל קליינוואקס, ישראל גלייכר, צבי קרצנר, ולידם היו קמעונאי מכולת: אפרים קאנפר, ישראל־לייב גוטליב, וספק המלח יחזקאל ווילר וכן צריך להזכיר את חנותו לכלי בית ומטבח של משה שנייקראוט. חלק מחנויות המסחר שהוזכרו לעיל העסיקו כ־4—3 עוזרים.

עם הקמת תחנת־חשמל ברוהאטין (כי מקודם השתמשו בתאורת העיר והבניינים בגאַז ובנפט) נזדקקו למנורות ואביזרים למיניהם זה ניתן היה להשיג אצל הסיטונאי וקמעונאי זליג גאַרטן. שמשות ומראות בסיטונאות ובקמעונאות היה מספק גבריאל נאַסהופר — שהיה גם זגג.

סוחרי העיירה על מקצועתיהם הרבים, אם לא התעשרו עושר רב ממסחרם, הרי פרנסתם היתה מצוייה ולא נזדקקו למתנת בשר ודם וראו ברכה בעמלם. אולם לא לבטח ישבו במקומותיהם. כשהחלו לנשוב רוחות אנטישמיים, בעיקר בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, החל מעמדם להתערער. הפולנים והאוקראינים התחילו להצר את רגליהם, לדחוק אותם מפרנסותיהם ולגזול מהם את פת לחמם. ביחוד הורגש הדבר בענף תוצרת החלב והחקלאות. בשנות השלושים החלו האוקראינים לארגן „סויוזים" — קואופרטיבים לתוצרת חלב וביצים. „סויוזים" אלה קנו מידי האיכרים את כל תוצרתם, בעיקר ביצים וחלב תוצרת תבואה וכו׳ והתחילו לעבדו לתוצרת חלב. אט־אט נדחקו הסוחרים היצרנים היהודים ממקורות פרנסתם ולא היתה להם עוד דריסת רגל בכפרים. אפילו המשפחות היהודיות הספורות שהתגוררו בהם עד אז גורשו משם ואת בתיהם ורכושם העלו באש. כך הקיץ הקץ על מקצועו של טוביה החולב, רק את המומחים היהודיים (כמו אורזי ביצים) העסיקו עוד ה„סויוזים" זמן־מה, עד שבעצמם למדו את התורה ולא נזקקו עוד למומחיותו של היהודי והוא הושלך ככלי אין חפץ בו.

גם הרשויות העירוניות והממלכתיות החלו להכביד את עולם על היהודים ומכבש־המסים לחץ עליהם בכל כובדו וללא נשוא. פקיד־השומה הראשי של העיירה היה רגיל לעבור את העיירה ולרחרח פה ושם כדי לוודא את מצבם הכלכלי של היהודים וגם בהלשנות הסתייע, ולא התחשב כלל במצבם הכלכלי הרע שהתערער יותר ויותר. החגורה החלה להתהדק סביב צוואר היהודים, אך כל הגזרות והנגישות שנתכו על ראש היהודים היו כאין וכאפס לעומת הטראגדיה האיומה שעמדה בשער. פרצה המלחמה, בית ישראל עלה באש ובניו הובלו לטבח. יהיו דפים אלה נר לעילוי נשמתם הטהורה.

ת. נ. צ. ב. ה.

גרינא שטרצר (פאוסט)

מקצועות חופשיים

עיירתנו היתה גאה על האינטליגנציה שלה, על נוער הזהב שלה ובעלי המקצועות החופשיים שלה, וכל עיירות הסביבה התקנאו בה. על כך יש להודות לקיומן של שתי הגימנסיות, הפולנית והאוקראינית. כאן למדו ילדי רוהאטין וכאן קיבלו את הבסיס להמשך לימודיהם בבתי הספר הגבוהים. בשנים האחרונות, ערב מלחמת העולם השניה כבר היו לה לרוהאטין בעלי־מקצועות חופשיים משלה, רופאים, רופאי שיניים, עורכי־דין, מהנדסים, מורי־גימנסיה, פקידים וסוחרים בעלי־השכלה נאותה. הנוער הרוהאטיני השתלם בכל מכללותיה של פולין ואירופה ואף נפוצו כדי לעסוק במשלוח־ידם בכל ערי המדינה. רבים מבין מורי הגימנסיות בפולין, מוצאם היה מהנוער האקדמאי של רוהאטין.

וכאן המקום להזכיר אי אלה מהם שכבר אינם בין החיים:

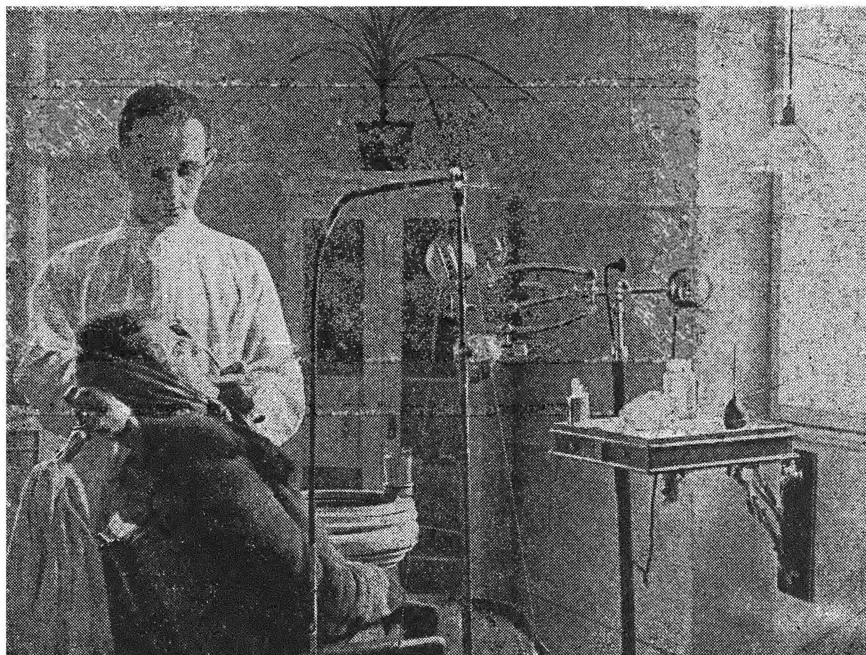
עורכי דין: ד״ר יוסף ווידמן, ד״ר שמואל שערף, ד״ר לודביק שאודר, ד״ר ליאון כץ, הנריק כץ, לודביק כץ, ד״ר פרייוואלד, ד״ר צעקהאוזר, ד״ר סמי שפיגל; מגיסטר פישל קרייזלר, מג׳ פיניו מאור, מג׳ יעקב מונדשיין, מג׳ פאנצער שיקו, מג׳ בוני פאַנצער, ד״ר ליאון ברבן, מג׳ אנשל קאופמן, מג׳ רוטרויבר, מג׳ מיכל ווייך וכו׳.

רופאים: ד״ר אוזיאש צעהנער, ד״ר חייקה קרייזלר, ד״ר שומער לינה, ד״ר מיכאל גולד, ד״ר ברל מנהרט, ד״ר יואל בלומנרייך, ד״ר יהודה פאסוועג, ד״ר איטה ווייסבראון, ד״ר יוסף טייכמן, ד״ר נונציה ווליג.

מורי גימנסיות: מורה הדת הישיש הרמן שווארץ, מאקס פלד, אורצ׳י גוטוורט, אריה גוטוורט, חייקה מאור־גוטוורט, שמואל ויידלר, לונקה ויידלר, איזידור מונדשיין, רוז׳יה מונדשיין, טולצ׳י לב, חנה באום, ברוניה בומזה, מאניו קארטין, יוסף פאנצר, טונקה לעוועטער, פיני לעוועטער, דוב סרלה, דוב סלקה ואיטה מאנדל.

רוקחים: מרכוס לעוועטער, הרוקח הזקן וואגנער, לוסטיג.

סוחרים בעלי השכלה גבוהה: טורקעל, בומזה, הוכברג, יעקב קרטין, יהודה שקולניק, קצין בצבא פולין.

יוסף טייכמאן — רופא־שניים (בנו של אלישע טייכמן ז״ל)

הצגת „המלך ליר", דצמבר 1920
חיים דרוקס ,אברהם טופ, דוד פראגה, פישל ווילר, פ"א, גוטוורט, יעקב פאוסט, שאול פאַנצר, הינדה באום, טובה בארבן, ד"ר לייבוש זלאקס, יצחק ברנשטיין, טונקה הורן, רייזה לייטר, דוד רוזנשטיין, דבורה הויזר. דצמבר 1920.

זאב ברבן, תל־אביב

נסיונות דרמטורגיים

רוהאטין — עיר מולדתי וילדותי — אחת מבין מאות העיירות היהודיות בגאליציה, השקועה במלחמת־קיום, בדאגות פרנסה ועבודה, שהדי סערות חברתיות ודתיות אשר פקדו את העום מלפני כמה דורות עוד נישאו בחלל העיירה, לא נתנה את דעתה לאמנות התיאטרון, אף להקות חובבים של אמנות הבמה לא הקימה מתוכה. רק לעתים רחוקות זכתה לביקור להקה כזאת, ואחת מהן, מימי נעורי, נחרתה בזכרוני. היתה זו להקת שחקנים־נודדים שהופיעה באחד הערבים במחזה היהודי „דער ווילדער מענטש", תוכנה נשמט מזכרוני אך השיר שהשמיעה באותה הצגה זכור הוא לי עד היום, הריהו השיר העממי הידוע „צו בין איך פון איין שטיין געבוירן, צו האָט מיך מיין מאַמע געהאַט".

ביקור נדיר זה של להקת שחקנים זכתה להד רב בקרב התושבים והפך להם לחוויה גדולה. ואף אני, עודני נער קטן לא החמצתי את ההזדמנות לחזות בהצגה זו. כרטיסים קיבלנו מאבא ר' יעקב בארבן ז"ל, שהיה נושא מכתבים ועמדה לנו זכותו זו.

ההצגה גירתה את דמיוני ואכן, כעבור זמן מה ארגנו בגימנסיה ה„אוטראק־וויסטית" להקת חובבים, בה שימש אחד הנערים — כיום ד"ר צבי זהר — „כוכב" הלהקה ואני הופעתי בה כמחלל על חליל. (אגב, חליל זה מילא תפקיד נכבד בחיי,

ד"ר מאַקס פאֶלד

מורה־תיכון, חריף־מח, מתימטיקאי בחסד־עליון. כתוצאה ממחלתו הפסיד מקום־עבודתו ונשאר ברוהאטין עד מלחמת העולם השניה. ב־20 במרץ 1942, נורה במיטתו ע"י הנאצים. מכל משפחתו נשארו: שתי אחיות, צילה קנוסוב עם בתה ומאַנקה פלד באוסטרליה.

ד"ר יעקב קופפרמן, לונקה זיידלר, זאב בארבן — חברי ההנ־הגה הראשית של השומר הצעיר ברוהטין בשנת 1919.

היושבים משמאל: לייצי בארבן, שתי הנכדות של בתה גולדה העומדת לצידה; מאיר גלוֹצר עם קובה על ברכיו; גולדה ובעלה אדולף ראפפורט, טויבא גלוצר (בארבן).

בו הופעתי בהצגה הראשונה של תיאטרון „אוהל" ב„נשף פרץ" ב-1925). אולם לא ארכו ימי הלהקה — פרצה המלחמה העולמית הראשונה, וגם רוהאטין והנוער שבתוכה נסחפו בסערת הדמים. רק לאחר המלחמה, שוב נעשו נסיונות לארגן להקות שחקנים בקרב תלמידי בית הספר. והימים ימי אימים ליהדות גאליציה, ימי הפוגרומים של כנופיות פטלורה וה„האלרצ׳יקים" ומשטר צבאי, אך בתוך קלחת דמים זו נהנו היהודים מ„אוטונומיה" פנימית זוטא, כיוון שהצדדים הנלחמים ביניהם, האוקראינים והפולנים, ביקשו לרכשם לצדם. בימים ההם החלה להתארגן פעולה „במאית" שהיתה בבחינת חידוש בקרב הנוער. נוצרו להקות חובבים שבראשה עמד ד"ר ב. זלאטקס, אשר הציג מחזות שונים. גם בקרב בעלי־המלאכה שבעיירה התארגנה להקת שחקנים, בה ביימתי אני את המחזה „דער בעטלער אַלס מיליונער". המחזה זכתה להצלחה רבה ולאחר פרק זמן הצגנו את המחזה של גורדין „גאָט, מענטש און טייוול". את ה„טייוול" שיחק ידידי הטוב מאכס פעלד, ואף זכינו לביקורת מפרי עטו של כתב ה„לעמבערגער טאָגבלאַט" שהעריך אותי כבמאי טוב, אך מצא נקודות חולשה רבות במשחקי. (אולם ב־1934 בשעת ביקורי עם ה„אהל" בלמברג חזר בו מהערכתו השלילית על משחקי ושלוות־נפש חזרה אלי שוב...).

כשביקרתי בפולין ב־1934 עם תיאטרון „אהל" הרגשתי צורך פנימי לראות שוב את עיר מולדתי, ואכן שהינו בה — אשתי, דבורה קסטלניץ ואני — כשבעה ימים — שם הופיעה דבורה קסטלניץ בנשף משחק וקריאה באולם ה„סוקול" בפני יהודי העיירה וארגוני הנוער הציוניים. אולם גדולה היתה אכזבתנו כשנוכחנו לדעת כי אין הנוער שומע עברית ואינו מבין את תוכן הדברים. לכן הקדימה, דבורה קסטלניץ את משחקה בדברי הסבר באידיש לכל קטע של משחקה וקריאותיה. אך למרות שהיה זה ערב מקרא ומשחק בה היו „שניים תרגום ואחד מקרא" זכה ערב עברי זה להצלחה רבה, כיוון שהיהודים היו צמאים לדבר חי מארץ־ישראל.

מזכרת מ„ליל הסדר" בביצוע שחקנים עירוניים:

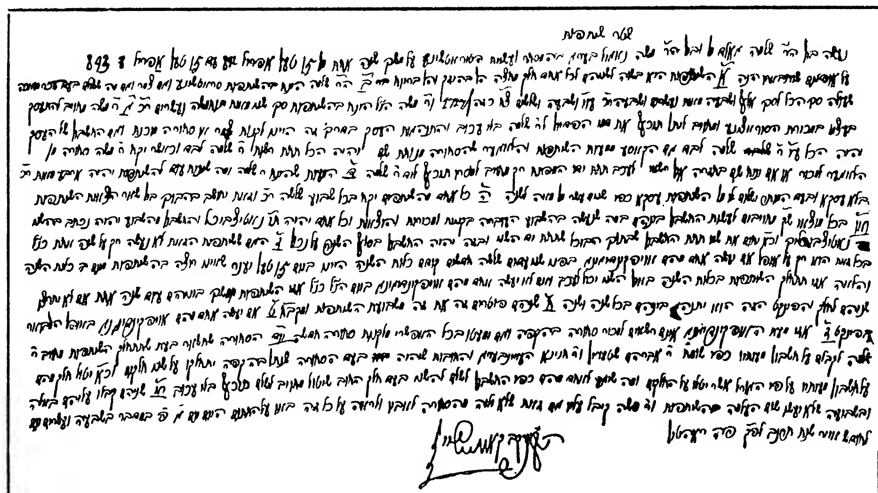
למעלה ומימין: לייב פאוסט, מרדכי סטרייר, משה אייזן, שלמה מאַרק, דודקה פראגה, ראובן קרייזלר, יהושע ואסתר שולסטר, בלה טאַלר, דזונק ברנשטיין, פייגה זידר, יוסף גריז

מדמויותיה של עירנו

נפתלי שיין, רמת־גן

הרב ר' יעקב קאווי שיין ז"ל

לפני הרב ר' אברהם דוד שפיגל ז"ל, שימש בכהונת דיין ומורה־צדק סבי הרב ר' יעקב קאווי שיין ז"ל, תלמיד־חכם מובהק בתורה ופוסקים ורבים תלמידיו, שהלכו בעקבותיו בדרכי התורה וההוראה וביניהם במיוחד נכדו — אבי ר' יצחק שיין ז"ל ורבנו ר' אברהם דוד שפיגל ז"ל, אשר שניהם שתו ממעינו ואפילו העלו בכתב ידם את פירושיו בהלכה, לפי החוברת הנמצאת בידי כותב הטורים הללו עד היום.

כתב־יד וחתימת־יד של רבנו הדיין ר' יעקב קאווי שיין ז"ל.

הודות לחוברת זו ניתנת לי ההזדמנות להנציח בפני יוצאי רוהאטין דוגמה קלאסית אחת ואופינית כגון העתק נוסח שטר שותפות של סבי ר' יעקב קאווי שיין ז"ל בכתב ידו ובחתימת ידו הברורים של אותו הדיין ומורה צדק הנ"ל שנפטר בשנת 1906. מתקבל על הדעת כי תלמידו העילוי בן וחניך עירנו, מוה"ר ר' אברהם דוד שפיגל ז"ל, קידש בוודאי הוראותיו בענייני הלכות ובפסקי־דין, היות וסבי שימש לו מורה דרך ומחנך עד שהוסמך כרב על ידי גדולי הרבנים בשעתם הגאון ר' מאיר אַראַק אבד"ק טארנוב ומאת הגאון ר' שלום מרדכי אבד"ק בז'יזאני.

שני בניו ובתו, כלתו וחותנו של ר׳ יהודה צבי ווייס ז״ל. בשורה שניה, מימין: משה שיין, הנכד של ר׳ יעקב קאווי שיין ז״ל

בהזדמנות זו נעלה זכר צאצאיו שהומתו ושנשחטו והם בתו מרת חנה יופיטר ובעלה ר׳ דוד יופיטר, בתם סאשע קאווי (בנם מת עוד בימי שלום) מני, לאה ואברהם. ואזכיר גם נשמותיהם של בני משפחתי הקרובה, אבי היקר ר׳ יצחק שיין, אמי היקרה רבקה שיין, אחותי מני שיין ושני אחי משה וקאווי שיין — תהא נשמתם צרורה בצרור החיים. ינוחו בשלום על משכבם. כן יזכרו לנצח שמותיהם של משפחת דודי ר׳ יהודא צבי ווייס ז״ל (בעל קורא בבית מדרש הגדול ובן תורה), לאה, עלזא, רבקה, מאיר (הוא מת בער״ה בשנת תשי״ח בלונדון — השאיר אחריו אשה ובת), נחום ויוסף ווייס, תנצב״ה.

לשבחו של אבי יצחק שיין ז״ל יסופר, כי הוא הוא אשר עודד את הרב שפיגל חברו בצעירותו להשתלם בענייני הלכה ולקבל על עצמו להיות ממלא מקום של סבנו היקר הדיין ר׳ יעקב קאווי שיין ז״ל וחלומו נתגשם במלואו.

פסיא הולר, מאָני יופיטר ולאה הולר — נכדי ר׳ חיים יופיטר; יפה רייכבך וחברתה.

הרב אלתר מאיר, תל־אביב

הרב ר׳ אברהם דוד שפיגל ז״ל

חז״ל אמרו: כל שהוא ת״ח, ובנו ת״ח, ובן בנו ת״ח, מכאן ואילך התורה מחזרת על אכסניה שלה. אצל הרב א״ד שפיגל ז״ל היתה הפסקה גדולה בין סב־סבו, הגאון הצדיק בעל „מרכבת המשנה״ ז״ל ובינו. שרשרת הרבנות נותקה באמצע, וצאצאי הגאון הצדיק הנ״ל — שהבעל־שם־טוב ז״ל בא אליו לקיים מצוות שימוש ת״ח — לא המשיכו ברבנות והיו לסתם בעלי־בתים, בני אוריין ובני אבהן, עד שבא הרב מרוהאטין, ר׳ אברהם דוד שפיגל ז״ל והקים עולה של רבנות העיר כמקדם, בזמן זקנו הקדוש בעל מרכבת המשנה ז״ל. מלבד גדולתו בתורה, התנהג בחסידות מופלגת כראוי לנצר ממשפחת בעל מרכבת המשנה, וראה את בנו הבכור הרב ישראל ז״ל הי״ד מועמד לרבנות. סמיכות־רבנות קיבל מהרב שטינברג ז״ל (פשמישלאני); הרב ציף (לבוב); ומהרב הורביץ, אבד״ק סטניסלב. שקידתו בתורה של הרב היתה למופת לרבני גליציה, ובעלייה לצ׳ורטקוב לחגים ומועדים לאדמ״ור ז״ל זכה לכבוד גדול. הוא היה מצטיין בנימוסיו היפים ובהתנהגות רבנית שהולמתו. הצניע לכת. מעולם לא התרברב בתורתו ולא התגדל ביחוסו. נעים היה בשיחתו וערב בתפילתו. פאר המשפחה

היה ונורה. בשואה הגדולה נספה הוא ומשפחתו. אחד הבנים, יהושע שפיגל שהיה בתנועת הנוער החלוצי ועלה לארץ, ניצל בזכותה של ארץ ישראל.

ישראל שפיגל ז״ל

הגדולים שבזמן הרב בעל מרכבת המשנה כינוהו ר׳ א׳ ד׳ ם׳, בגלל שמו ש־היה „אברהם" „דוד" „משה", ור״ת של השם הם אדם. כנראה מלשון הקדמתו לספר מרכבת המשנה, הוא בעצמו כינה את שמו אדם, וכך הם דבריו בהקדמת הספר: „מאז קדם מפעליו שעשועים יום יום מחוקקו מוסדי תבל וארץ, אז ראה ויספרה ספר וספר וסיפור, הכינה וגם חקרה ויביאה לאדם! כי זה כל האדם לא נברא אלא לצוות לזה, היש בהם מגיד זאת התורה".

הוא לחם מלחמת תנופה נגד הנוהים אחרי יעקב פרנק שר״י והכריע אותם וגרשם מרוהאטין. מידת הקנאות דבקה גם בנכדו זה, שקינא קנאת ד׳ לכל מנהג ותג שבמסורה, והיתה העיר למופת עם סדריה תחת הנהגתו. יירשם זכרו לעד עם כל שאר הקדושים והקדושות שנהרגו ונשחטו ונחנקו על קדושת ישראל והארץ.

ר׳ איצ׳י שפיגל ומשפחתו שנלקחו בשבי הרוסי במלחמת העולם הראשונה והם מצד ימין: פיניא שפיגל, זושא הולץ, נפתלי שפיגל, לידו הנכדה רבקה רוטר (אשת יהושע לאנדוי), ר׳ איצ׳י (יצחק) שפיגל והבן הבכור של נפתלי, משה שפיגל הנמצא כעת באמריקה.

בן אברהם־דוד, תל־אביב

„הדיין הצעיר"

במלחמת העולם הראשונה שרפו את העיר רוהאטין, כל הגברים נלקחו להזית, הלכו בשבי או ברחו והסתתרו. מלבד זאת פרצה גם מגפת הדבר בעיר. אבי הרב ז"ל נשאר כמעט הגבר היחידי בעירנו. גם על ביתנו לא פסחה המגפה ואחי הבכור משה ז"ל — מת בה. אבי הרב ז"ל נאלץ היה בכבודו ובעצמו להיות המטפל בבנו המת, כי העיר נשארה באין קובר. ההלוויה — לוויית־נשים היתה, שהקשיבו לפניני־דבריו שיצאו מפי אבי הרב ז"ל בהובילו את בנו המת על מריצה.

מלחמת העולם הראשונה נמשכה הרבה והזמן עשה את שלו. אבי הרב ז"ל נלקח לצבא האוסטרי, ובהיותו בווינה בא אל הרב מצ'ורטקוב, הרה"צ ר' ישראל בן ר' דוד משה פרידמן זצ"ל, להתייעץ אתו: „לערוק מהצבא, אם לאו?" ותשובתו היתה קצרה: „החלף את המדים לבגדי־שרד...". נרמז והצליח. לפני עזבו את וינה שוב ביקר אצל הרבי ולפני הפרידה השאיר לו „קוויטל" שבו מנה את כל יוצאי־חלציו. התעכב הרב על ידי שמי ואמר: „השי"ת יעזור כי יהושע־פנחס יהיה בריא". בדרכו חזרה הגיע לסטרי. היות ומרא־דאתרא הדין, נשבה — נתבקש אבי הרב לכהן במקום עד שההוא ישוחרר. וכך היה. הידידות שנקשרה אז בין שני הרבנים הללו נמשכה לאורך ימים.

מסטרי חזר אבי הרב ז"ל לעיר מולדתו רוהאטין והבשורה הראשונה שנמסרה לו היתה, כי בנו יהושע־פנחס הוחזר כאילו מעולם-האמת... חקר ושאל אבי ז"ל על תאריך ההטבה והתברר כי היה זה בתאריך ביקורו אצל הרבי מצ'ורטקוב בווינה...

בלי כל ספק, נס זה נתן דחיפה נוספת לאבי ז"ל להיות מנאמני צ'ורטקוב (אם־כי אביו־סבי ר' איצ'י שפיגל היה חסיד־ביאָן (משושלת רז'ין ז"ל); הירבה בביקורים אצל הרבי שהיה בא מדי שנה בשנה לחג־השבועות מווינה לצ'ורטקוב. ופעם אף הביא גם אותי שיברכני לפני ה„בר־מצוה" שלי.

עם שובו לעירנו השרופה הוטל עליו תפקיד קשה — לקומם את העיר מהריסותיה, לבנות את בית־הכנסת הגדול, אשר קירותיו עדיין נשארו עומדים על תילם; הנהיג שעורים בתורה, הקים „תלמוד תורה" לבני־עניים, מטבח זול וחינך ילדים רבים מחוסרי־אמצעים; גם הנהיג שיעור „דף היומי" שהוכרז ע"י הרב שפירא ז"ל (מהר"ם) מלובלין. רבים הוסמכו על ידו בתור שו"בים. היה מתרים למעות־חטין, קמחא־דפסחא; הכשרת הטחנה ותנורים למצות; הירצה בשבת־שובה ובשבת־בראשית. בג' מאי, יום־עמאות פולין — היה מרצה פולנית וכו' וכו'.

אבי, אבי, מורי ורבי — במלים בעלמא לא אוכל לתאר דמותך. חביב היית על כל ילדיך במידותיך הנאות ובגישתך העדינה לכל בר־בי־רב בענוותך ובצניעותך. אין שבת וחג או סתם שמחה שלא אזכור בה את קלסתר־פניך בהופיעך בחיק משפחתך הגדולה לחוג ולשמוח כדת וכדין, ומופת לכל רואינו.

שלוש־סעודות

„שלוש־סעודות". היית חוזר הביתה מביהכ"נ לאחר תפילת מנחה, עם בניך ואוהדיך. אור היום כבר הולך ומחשיך, נוטלים את הידים ומתיישבים אל השולחן. אבי הרב ז"ל מחלק לכל אחד מנת־חלקו ופותח ב„אז ביום השביעי נחת" אח"כ משמיע בלשון הארמית, נוסח סטרטין, „אסדר לסעודתא בצפרא בשבתא"... ומכבד את המסובים בפרקי שירה. את ר' וולקה אלרהאנד „דרור יקרא לבן עם בת"; את ר' נפתלי שפיגעל (אחיו) ב„צור משלו אכלנו..."; את אחי ישראל ב„יום זה מכובד מכל הימים"... ואותי עם „אל מסתתר בשפריר חביון"... וכאשר הייתי מגיע לבית: „יה זכות אבות יגן עלינו ומבור גלות דולנו והעלנו"... הייתי נעזר ע"י אבי ז"ל בהדגשה יתירה ובהשתפכות הנפש, ולא הניח לפסוה על בית זה, אלא שוב ושוב היה חוזר עליו, כאילו, איה"ש כבר למחרת היום יתגשם תוכנו במלואו. — והנה תם ונשלם הכל. הועלה האור ונגוזה השבת. היו נפרדים ב„גוט־וואָך" ומקבלים את „ימי־החול האפורים" המרובים. ואם מוצאי־שבתות כך — „קל־וחומר" השבתות והחגים עצמם...

אך ימי־איוב לא תמו

כבן שבע הייתי וזכורני את ימי הבולשביקים. גרנו אז בביתו של טירטלטוב, משרידי הבתים שנשארו לפליטה ממלחמת העולם הראשונה; ועתה הכיל תוכו כמה מניינים יהודים: שמעון וצפורה וינדריך ובניהם; ר' אלתר פויסט ומשפחתו הגדולה; ר' אברהם יוסף ערנברג ואשתו גולדה (ממשפחתי); ר' נחום ערנברג על משפחתו; משה הוכמן עם משפחתו (עלו ארצה. (הוא איננו כבר בחיים); ר' צבי כ"ץ ואבי הרב על משפחתו ז"ל, תנצב"ה. — עירנו רוהאטין, החרוכה עוד ממלחמת העולם הראשונה, טרם סיכמה אבידותיה ונזקיה, והנה פלשו הבולשביקים לתוכה באיום, כי אם לא יספקו להם טבק עד לתאריך פלוני, יעלו באש את שרידי הבתים, אודים מוצלים מהאש הקודמת.

בהלה אחזה את העיר. פורענות חדשה. רק עתה חזרו הפליטים מווינה ומיתר מקומות־מפלטם, והנה — „עוד זה מדבר וזה בא"... באו נכבדי העיר אל אבי, והוחלט לפנות בקריאת־הצלה התושבים הנאנקים תחת פגעי הזמן גם בלאו־הכי, להיענות ולהביא את הטבק ישר אל אבי הרב. אבי הרב ז"ל לבש בגדי־שרד־רבני, אסף כל הילדים וכולנו, עם אבי הרב ז"ל בראש, סחבנו את הטבק עד לביתו של יולק ווידמן בבאַבינצה. טרם התקרבנו למקום, הסתיר אבי את זקנו המגודל בתוך מעיל־המשי שלו מפחד שמא יגזזו לו אותו כבימי מלחמת־העולם הראשונה. באנו ונעמדנו על יד השער. החצר מלאה בולשביקים השוכבים על על הדשא, והם יחפים ובלויים, (ולהוציא רובים וכידונים לא נראה עליהם מאומה). השוער הביט בתמיהה על מחנה הילדים הרכים, הסוחבים את החבילות ושאל את אבי הרב ז"ל באוקראינית: „לאן פניכם מועדות?" — „הבאנו טבק לקומנדנט" — היתה התשובה. השער נפתח לרווחה (החיילים שמחו...) וההוראה: „יעלה ויבוא".

קיבל הקומנדנט את אבי הרב ז"ל יפה, מסר לו כסא לשבת על ידו, הוציא את זקנו מסיתרו, ליטפו: „נהדר, נהדר": הודה על הטבק. לבסוף סיים באומרו:

יצחק (איזי) וטוסיה שפיגל
הילדים של מאַלצי ופיניאָ שפיגל

הרב ר' אברהם דוד שפיגל
עם בנו הצעיר יעקב־משולם
בחוזרם מה„מקוה".

עו"ד שמואל שפיגל עם פאָלאַ (שוורץ)

יוסא, חייצי, ישראל ויהושע שפיגל

„אמנם הפחדתי אתכם כדי שתיענו לבקשתי; אבל לא היה בדעתי לשרוף את העיר הזאת — יהודי אני כמוכם ולבי אתכם..." נפרדו באדיבות והפתעה נעימה זו היתה לשיחה־חוזרת בכל בית־ישראל בעירנו.

טרם נרגע מהתדהמה הראשונה, והנה השניה. מתה עליו אמי הרבנית מרת חנה טובא ז"ל (בת ר' אלישע אהרן קלארנט ז"ל — סוחר־קמח-סיטונאי בשעתו, ת"ח מובהק וירא־שמים, תפארת משפחתו). אחריה מת עליו בן־הזקונים, אחי צבי ע"ש הסבא מצד אבי ז"ל (ר' הערש ליברייך ז"ל — הוא שהאריך ימים עד צ"ב, יהודי זקוף־קומה ובריא עד יומו האחרון).

אבי הרב ז"ל נאלץ להתחתן שנית ולקח לו לאשה את בתו של הרב מכודורוב, ר' משה־ראובן גינצבורג ז"ל, את מרת חייציא ז"ל (אמי החורגת) נכדתו של הרב הגאון ר' יעקב משולם ז"ל אבד"ק לבוב. שוב נולדו להם ששה ילדים, אשר אחד מהם — מיכל אחי ז"ל מת עוד בימי־השלווה.

שקם אבי את ביתו ומשפחתו, רכש ספרים לחדר בית־הדין שלו וספרייתו עשתה רושם נעים על כל רואיה, אך בשל כך שקע בחובות מעל לראשו. ועוד היה עליו לגדל תשעה ילדים רכים.

הילדים גדלו ועיצבו את חייהם, כל אחד לפי השקפתו.

אחי ישראל ז"ל שהיה עילוי בענייני הלכה — הוסמך לרבנות, אחותי חייציא ז"ל, עז היה רצונה לעלות ארצה וכבר התחילה בהכנות, אולם אבי הרב ז"ל, מנע ממנה לעלות בדרך אי־ליגאלית. אני, הח"מ, הפניתי רגלי לישראל, ולשם זה למדתי את מקצוע־הדפוס, דבר שהיה לרוחו של אבי הרב ז"ל, לקיים דברי חז"ל „חייב אדם ללמד את בנו אומנות"... ומה גם שעל ידי כך נשארתי קשור עד היום לאות העברית.

בפברואר 1938 עליתי ארצה. עוד הספקתי לשלוח אתרוגים הביתה — פעם בימי־שלום ופעם שנייה — בימי כיבוש הרוסים. אילו אבי הרב ז"ל היה חי — היה רואה אצבע אלהים בכך שנשארתי יחידי מכל המשפחה בזכות ברכתו של הרבי מצ'ורטקוב הנ"ל... אחי ואחיותי הצעירים ממני, אחותי יוטא ז"ל, — אחי יעקב משולם (ע"ש סבו ר' יעקב משולם ז"ל אבד"ק לבוב) — חריף ובקי בתורה, ארבע אחיותי: יינטה, חנה־טויבה, רייזל וויצה־רבקה — כולם שכולנו בלא עת. תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור החיים ויהא זכרם ברוך לעולם ועד.

„ואני כאשר שכלתי שכלתי..." (בראשית מג).

ממכתביו של הרב שפיגל ז"ל

[illegible]

ביום עלייתי ארצה, כ' אדר תרצ"ח (פברואר 1938) — נסע אבי הרב ז"ל ללוותנו לתחנת־הרכבת, ומסר לי מכתב־פרידה בכתב ידו הנפלא ובנוסחו העברי העסיסי:

„בעזהשי״ת יום ב׳ לסדר אלה הדברים אשר צוה ד׳ לעשות אותם כ׳ אדר מלא ברכת ה׳ ואברהם עודנו עומד לפני ד׳ לשפוך שיחו, עומד ומתפלל על בניו ועל בנותיו שיזכו להרמת־קרן למעלה באושר וכבוד ויצו דוד את יהושע פנחס בנו ביום עלייתו לארץ הקדושה, לאמור, בני יקירי בני! הנך הולך היום הלוך ונסוע לארץ הצבי זכור נא את בוראך וקבל עליך עול מלכות שמים. זכור תזכור את כל אשר אנכי מצווך היום ללכת בדרך טובים וארחות צדיקים. תשמור השמר לך ושמור נפשך מאד שלא יפתה לבבך חלילה לנטות מדרך הישר. זכור תזכור את אמך הרבנית מרת חנה טויבא זכרונה לברכה, אשר היתה לה מסירת נפש לגדל אותך וכל מטרתה וחפצה היו אך לגדלך לתורה ולמעשים טובים. וכאשר תקבל עליך לשמור את התורה והמצוות ותקיים בכל דרכיך דעהו בזה תגרום עלי׳ לנשמתה הטהורה והיא תמליץ טוב בעדך לפני שוכן שמים ויצו ד׳ אתך את הברכה חיים של חיים וחזקת והיית לאיש ותעלה למעלה מעלה ובכל אשר תפנה תצליח ותזכה לבשר ולהתבשר בשורות טובות. כעתירת אביך הנאנח מפגעי הזמן ומצפה לרחמי שמים ולישועה קרובה, ולגאולה שלימה שנזכה כולנו במהרה לעלות לציון ברינה. — אוהבך אה״ר ואה״ע וחותם בכל חותמי ברכות ובברכת כי מלאכיו יצה לך לשמרך בכל דרכיך״.

ר/אבד״ק — אברהם דוד שפיגעל

ב״ה יום עש״ק לסדר לשמות מטות אבותם ינחלו התר״חץ פה״ק ראהאטין תע״א.

אהובי בני יקירי וחביבי חמדת לבי המושלם במעלות ובמידות וכו׳ יהושע פנחס נ״י והמיועדת להיות כלתי העלמה החשובה והנכבדה המושלמת במעלות ובמידות בת טובים וכו׳ מרת הדסה ת׳.

הנני מסכים הולך עם החלטת מח״ו היקר והנכבד בר אבהן ובר אוריין כש״ת מוהר״ר אברהם בארד נ״י להגביל יום הנשואין שלכם בשטו״מ בבית דודכם היחסן המופלג וכו׳ מוהרר״יא בירנבוים בחיפה — ביום הששי בשבת לסדר, „כי נשמור לעשות את כל המצווה הזאת״ בט״ו לחדש מנחם אב הבעל״ט — והנני בזה לקדם פניכם בברכתי מקרב לבי יה״ר שיהיו הנשואין בשטו״מ. ואתם בני כתבו על לוח לבכם הסדר של הפרשה לשמות מטות אבותם ינחלו אשר בבואכם בברית־הנשואין תקבלו עליכם עול התורה והמצוות בכל הפרטים ודקדוקים כאשר התנהגו אבותיכם מעולם המתייחסים אחר גדולי העולם ז״ל. ובפרט אתה בני יקירי וחביבי זכור נא כמה תפילות התפללה אמך הרבנית ז״ל בימי נעורי שתזכה לבנים ההולכים בדרך טובים וישרים ועודנה עומדת לפני ד׳ בגן־עדן, אשר שם מנוחתה כבוד ושופכת שיח לפני קונה אשר זאת תהי׳ נחמתה על איבוד שנותי׳ המובחרות אשר בנה האהוב לה בבואו בברית הנשואין עם בת ת״ח יקבל על עצמו להתנהג בכל העניינים עפ״י התורה והמסורה. — ובכן איפוא השתדלו מאד מאד להיזהר ממאכלות אסורות, מחילול שבת ויו״ט ובטבילת מקוה כשרה כמנהג בנות ישראל הכשרות — ואת הדסה תקראי בכל עת בסידור קרבן־מנחה, בחלק מעיין־טהור ועוד ספרים כאלה ומשם תביני הכל בשום־שכל והבין, ואם תקיימו כל אלה כראוי וכנכון יקויים בכם הסדר של היום ושל פרשת הנשואין, כי נשמור לעשות את כל המצווה הזאת לשמות מטות אבותם — שתקבלו עליכם עול התורה והמצוות כמנהג אבותיכם וכמנהג אבותינו הקדושים והטהורים כבג״מ ינחלו. אז תנחלו כל טוב ויהי׳ לכם הנשואין בשעה טובה ומוצלחת ותתברכו ממעין הברכות בכל מכל כל לאורך ימים ושנים, והזווג יעלה יפה ותזכו להרמת קרן לבנות בית נאמן לד׳ ולתורתו ותזכו לראות דור ישרים ונחת ויהי׳ נחת רוח לאבותיכם ולכל בני משפחתם מעתה ועד עולם. כה אמר אביכם המברך אתכם בברכת מז״ט מקרב ולב עמוק חותם באהבה רבה ואהבת עולם.

אברהם דוד שפיגעל

י׳ ביו״א־אחהי״ד

מוהר״ר מרדכי ליפא תאומים זצ״ל הי״ד

כעשרים וחמש שנה, כשני דור שלם, לא היה רב ברוהאטין, מאז נטשה ר׳ אהרן לוין זצ״ל ויצא לכהן כרב ברישא. משל למטרונה זו, שנתאלמנה מאישה המהולל — לא על נקלה תמצא לה את אישה השני; ומה גם כשנפגעה גאותה. אמנם לא נתאלמנה הקהלה לחלוטין. שני דייניה: ר׳ מאיר שמואל העננא זצ״ל, המכונה בפי בני העיר „דער אלטער דיין״, ור׳ אברהם דוד שפיגל זצ״ל, המכונה „דער יונגער דיין״ — סיפקו את צרכיה של הקהלה במידה כזאת, שחסרון הרב לא הורגש ביותר. ביחוד ניכרה פעולתו ופעילותו של „הדיין הצעיר״. ואף־על־פי־כן, החליט ועד הקהל בשנת 1932, משגדלה הקהילה ונתמלאה מחרבן מלחמת העולם הראשונה, להחזיר את עטרת הרבנות ליושנה. ומשעלתה מועמדותו של הרב תאומים, שוב לא ירדה.

במה קסמה מועמדותו? שמא משיכה היתה בעצם השם וביחוס? הן לא דבר שוא הם. שם רבנים המוליך עד למחבר „פרי מגדים״ על אורח־חיים ויורה־דעה, ויחוס לא פחות מזה, מצד אמו ושלא ע״פ שמו אל ר׳ ישעיה איש הורוויץ בעל השל״ה הקדוש — הם בלבד היה בהם כדי לפאר קהילה כלפי חוץ ולהגדיל את רגש התודעה העצמית כלפי פנים, פיצוי מספיק על הקזת הדם הארוכה ביוקרת הקהילה.

אולם זה בלבד לא היה מעלה את ר׳ מרדכי ליפא תאומים זצ״ל לכס הרבנות. הופעתו המפוארת לדרשתו הגדולה ברוב עם מהדריו מבני משפחתו הענפה, שמתוכם בלט גם אברך צעיר, מועמד לרבנות אף הוא, שקפץ ועלה לדרוש אחרי הרב תאומים, כפי שאמר „כדי להבליט בקטנותו של הקטן את גדולתו של הגדול״ — אף היא הוסיפה נופך משלה; אבל בכך לא היה עדיין בכדי להכריע.

עצם אישיותו קסמה והקסימה.

אף בחיצוניותו היה משהו שובה לב. לא יפה היה, אך מהודר — כאתרוג זה, שלא יופיו הוא נויו, כי אם הידורו. פניו הרחבים והמלאים, עטורי זקן בלונדיני, מלא אך קצר, הבליטו את לסתו התחתונה, הנעה במרץ ובבטחה של מי שיודע תכליתו, אך גם את מצחו הגבוה, שהכביד במחשבתו על כל דיבור ועל כל תנועה; וכאילו כדי לחפות במקצת על כבדות זו, האומרת גם כבודה גם כבוד, היו כל עצמותיו, וביחוד ידיו וזרועותיו מתלוות במהירות ובתנופות הרמוניות לכל דיבור, כשלסתו הבולטת מרחיבה על פי רוב את פיו במין חיוך משכנע, ועיניו מנסות להישיר ולהחדיר לתוך עיניך מבטים המפרקים את שארית חומות המבצר שבלבך. והוא אהב לדבר ולחייך על אף נשימתו הקצרה, הכבדה והמכבידה עליו, וחייך ודיבר מתוך אהבה; ומשנדמה לו, שכבש את לבך לקדושת תורתו או לטהרת רעיונות חולו, היה חיוכו מתמשך ומתגלגל בצחוק לבבי ורם, מסורג בנשימתו הכבדה, הנוסך עליך מלבבו ומנשמתו, כשידו פושטת בעדינות לתפוס בידך ולקרבך אליו יותר. ראשו, הנטוי לפנים בשבתו לעבודה או לשיחה, עשוי היה לחשוף לעיניך את גבנוניתו הקלה (ממש כגבנונו של האתרוג ההדור); אך משקם ועמד

ללכת, נתעלמה זו, כלא היתה, ומאליה נזדקפה קומתו כליל משכמו ומעלה מכל העם, כשצעדי מלכות מתונים ומאוששים קירבו לעיניך יפעת הוד של שררה יהודית מודעת ולא־מודעת כאחד. אף הדור בלבושו היה ויחיד בהופעתו. אותו צירוף יחיד במינו ובלתי רגיל בעירנו של „ספּאָדעק" וה„בעקעשע" עם מגפיו המבריקים, בהם היה מופיע כרגיל, היה מזיגה מופלאה של ריח אצולה פולנית, שכבר הלפה והלכה לעולמה עם רוח יהדות המאחדת דורי דורות וגלגולי גלגולים של רבניה וגדוליה עד לשל"ה הקדוש ומעבר ממנו. רק כשהסיר את ה„ספּאָדעק" ועטף את טליתו על כיפתו, או כשיצא בשבת, כדרך גוברין יהודאין מבני עירנו, ב„שטריימל" ובמנעליו, נראה כמי שהתערטל מגדולתו החיצונית ונתכנס כולו בגדולתו הפנימית, ככהן הגדול, המחליף את בגדי הזהב בבגדי הלבן, וכל־כולו אינו אלא אישיותו הפנימית.

ואישיותו הפנימית, העשירה, הרחבה והעמוקה — היא שקסמה והקסימה ביותר.

יש, שאדם מפתיע אותך בגדולתו, שלא שיערת מראש ולא העלית על דעתך את מציאותה בו — ובכך הוא מקסים אותך ושובה לבבך. ויש אדם, שאתה משער גדולתו באינטואיציה בלבד, בלא שתהא בך היכולת להקיפה בתפיסתך, ומתוך רצון להווכח במה ששיערת בו, הנך שואף קרבתו, חושש אמנם ומתבייש לגשת ממש, ונמשך אליו עם זאת להתחמם בלבת אשו; ומדי זכית במקצת חומה ואורה, נתאמתה לך, כל פעם מחדש, השערתך האינטואיטיבית ונהפכה לך לידיעה שבנסיון, לתודעה ממשית — ובכך הקסים אותך ותפס את נשמתך. הרב תאומים הקסים בשתי הדרכים כאחד: ככל שהפתיעך במה שלא שיערת למצוא בו, כן עלתה ונתרחבה השערתך על גודל אישיותו; ומדי הוספת לתבוע מגדולתו, הוסיף הוא להפתיעך.

כבן 27 בלבד היה אז, כשהתיצב בתחילת תרצ"ב מול שני מתחריו המופלגים ממנו בגילם, אולם שמו הלך לפניו, ובני העיר נהרו מכל עבר לבית הכנסת, אף מבין אלה שלא הכירם מקומם שם. ודרשתו הראשונה היא שהכריעה את הכף מיד. חריפות פלפולו, שזלפה בבטחון ובשלוה, בדעת צלולה ובמחשבה בהירה בלתי רגילים, העלתה קמטים על מצחיהם של למדנינו הגדולים (רבים מקהל הלומדים התפארו לבסוף: „עד כאן הצלחתי לעקוב...") ורגש של סיפוק בלבם — אכן לכך ציפו. אולם אותו אופק הרחב, כפי שהתבטא בתפיסת הנושא ובמבנה הדרשה, אותה השכלה המקיפה, כפי שהתגלתה במושגים המדעיים ובמונחים הלועזיים, המפתיעים בדייקנותם גם את האקדמאים שבמאזינים — לכך לא ציפו, זו היתה הפתעה גמורה. ובבואנו להאזין לדרשותיו הבאות נוכחנו מדי פעם בצדקת צפיתנו, ויצאנו גאים בגדולתו הידועה לנו ומופתעים עם זאת מחידושי גדולתו, שלא היו ידועים עד כה.

כל תורתו היתה תורת ה', ותורת ה' היתה תורתו. בפלפול של שבת הגדול ובמוסר של שבת שובה, בלימוד גמרא ובפירוש תורה, בהלכה ובאגדה, ואפילו בשיחת חולין על דברי פילוסופיה או עניני פוליטיקה, בנאומי הטקסים של המדינה, שלשונם הפולנית המצוחצחת ושפע רעיונם העשיר הבקיעו אף את שערי לבותם הסגורים של נציגי השלטון הפולני — בכל רומם אותך אל עולם האצילות, ממנו שאב את הארתו המיוחדת על עולם העשיה. כל עמידתו במציאותנו הנסערת

נעשתה רחבה ונאורה יותר, בהיותה מעוגנת בשמי האור של תורה נצחית, אופטימיות קדושה, המדריכה בטוחות על פני האדמה. ומתוך כך, משעמל בתורת ה׳, כדברי רש״י, והזדהה עמה הזדהות מלאה של הבנה והכרה, העמקה והתעלות בה — נהפכה לתורתו הוא, נעשתה לו השקפת עולם, המיוחדת לו, יסוד מהותי של נפשו. מכאן אותה ודאות משכנעת שבכל מוצא פיו, מכאן אותה הרמוניה אורגנית שבין דבר ה׳ ובין דברי שלוחו.

ציוני לא היה, אף כי מחשבה ורגש לאומיים היו ממהות תודעתו היהודית. יש אומרים, שלא יכול להנתק מהאוירה החסידית, אשר מתוכה ינק חלב אמו עם מוסר אביו. יש רואים בכך אותה נויטרליות פרוגרמטית, שטופחה ברבני גליציה על ידי גורמים היסטוריים. ויש שמגלים בכך גדלות אישית הפורצת כל מסגרת חברתית. כאשר, זמן קצר אחר התקבלו כרב, אמר עליו ר׳ יוסף לאקס (מאורה הגאוני של קהילתנו, ששיחו ודרשתו היו לשם דבר כמו שירו ותפלתו, זה שנאם זמן קצר לפני כן לטובת „המזרחי״ בבחירות „הקהל״): „אַ רב דאַרף נישט זיין קיין ציוניסט!״ — לאמור אין הוא חייב להיות ציוני, אף כי בוודאי מותר לו, ואין הוא צ ר י ך להצהיר על ציונותו על אף רגשותיו — הרגשת, כי בסופו של דבר נאמרו הדברים כלפי רבנו במיוחד, כלומר יש למדוד אותו אותו „באמת־איש״, באמת המידה שלו עצמו. ואם לפני בחירתו היו חששות כל שהם בין הציונים, שהיו רוב מנינה ורוב בנינה של הקהילה, הנה בעת הבחירה הם שהצביעו למענו בהתלהבות (אף נגד מתחרהו הציוני המוצהר), ואחר בחירתו ראו בו את רבם הם, לא פחות משראו בו החסידים למיניהם את רבם הם. יתר על כן, גם אנשי האינטליגנציה, שהתרחקו מן המסורה, יכלו למצוא בו את רבם; ומעשה בעורך־דין, שהיה מעשן בשבת בפרהסיה, שבשעת כתיבת תנאים לבנו נענה לבקשתו הצנועה של מחותנו לחדול מן העישון ברבים, אך ורק מפני כבודו של הרב, כשהלה הביע זאת כמשאלתו. ואפילו בני האינטליגנציה הלא־יהודית, כמרים ושופטים ואקדמאים אחרים, עמדו ביראת כבוד בעוברו על פניהם והאזינו בקשב רב לדבריו בחוג אקדמאים — אפילו הם יכלו למצוא בו את „רבם״.

ובמקום שאתה מוצא את גדולתו, שם אתה מוצא את פשטותו וענוותנותו. ברב שפיגל, ששימש כדיין תחתיו, והיה גדול ממנו בשנים ומילא תפקידו שנים רבות לפני בוא הרב, ראה הוא חבר, ונזהר בכבודו, לבל ייראה כמתעלה עליו. בשני האדמו״רים, הנערצים על כל הציבור, רבי אליעזר׳ל ורבי שלמה׳לה, נהג אף הוא בהערצה יתירה. הוא היה מכבד כל אדם בעירנו. ביתו היה בית ועד לחכמים ולנכבדי הקהילה, אך גם היה פתוח לרווחה לכל בני העיר, ונהיית האורחים לביתו נהפכה להרגל חדש בקהילה. בשעה שהיתה גאוותם של בני העיר על רבם, התגאה הוא בהם; מעשה שהציעו לפניו לקבל רבנות בסטרי, העיר הגדולה שהבטיחה אף משכורת גדולה ומכובדת יותר, והוא העדיף להשאר בקהילתנו, שרבנותה „מיוחסת יותר, ייחוס של גדולי תורה ואנשי שם״, שהיו לפניו. והרי צנועה מאד היתה משכורתו, ואף זו לא השתלמה אלי טפין טפין מקופת הקהל הריקה תדיר; הטרחה הרבה, שהוטרחה הרבנית בשל כך לבוא מדי פעם כדי לקבל שוב מנה מן המשכורת, פגעה לא מעט בכבודה ובנפשה — הרב עצמו לא היה מוכן לקחת כסף. יש שניסו בזמן הראשון, לרגל שמחת מצוה בביתם, להעותו במתת רח״ש, כמקובל בבית

ישראל מקדמת דנא; הוא הסביר בקצרה, שהפגיעה שלא במכוון במעמד התורה לא פגעה בו אישית — ותוך הסכמה הדדית העברה המתת לקרן צדקה.

אהבתו העילאית לכל נפש מישראל והכרת החובה ללא גבול נתגלמו באמרותיו — לא אמרות כנף היו, כי היו כבדות במשקלן הרעיוני והרגשי, כמו שכבדות היו המלים עצמן החצובות מתהומות נפשו. הנה אחת המעטות מהן הזכורות עד היום, לרגל פתיחת בית העלמין החדש בריחוק רב מן העיר, כשנאנסה הקהילה על ידי טכסיסי הגויים לסגור את בית העלמין הישן, הקרוב, והציעו רבים בדלית ברירה לוותר על מנהג נשיאת המטה בכתף ולהסיעה, כפי שנוהגים בערים הגדולות: „אם יקשה לשאת, יקשה למות!" ולא ביטלו את המנהג. פתיחת בית העלמין החדש, שנערכה בטקס קבורת שרידיהם של ספרי תורה, שחוללו במלחמת העולם הראשונה והיו גנוזים מאז עד לעת מצוא, גרמה לו בפעם הראשונה זעזוע נפשי כבד. בפותחו את נאום ההספד בפתיחתו הרגילה „עדה קדושה" — כינוי שהיה בו יותר מנוסחת פתיחה בלבד, שכן היה יוצא מפיו תמיד בקדושה ובטהרה — חצב הפעם את דבריו בכבידות יתירה, ברטט וברעדה מוגברים והספיד את גורלו המר עם גורלם של ספרי הקודש. „אילו ידעתי", אמר, „שיפול בגורלי לקבור ספרי תורה, לא הייתי מעמיד עצמי להיות רב בקהילתכם". את ייעודו ראה בהגדלת התורה ובהאדרתה, לא בקבורתה רחמנא ליצלן.

והזעזוע השני היה כבד מן הראשון. לאחר שבע שנות פעולתו המבורכת בעיר פרצה מלחמת העולם השניה, ונפתח מחול השדים הטמא, שערער את הקדושה עד היסוד. הכל עמדו ביראת כבוד מפניו; הכל — לרבות כל מי שהיתה בו צורת האדם. צפרניה הטמאות של הנאציות הבסטיאלית, לרבות גלגולה האוקראיני, לא היה להן כל קשר אל צורת האדם; ועם כל קדושי הקהילה, ועם כל קדושי האומה — דרסו גם את מי שהיה סמל הקדושה. בראותו גם את תועבת משתפי הפעולה מבין אחינו ר"ל, נשברה רוחו כליל, ולא קמה בו עוד. דברו האחרון, שהגיע עוד לאזני השרידים, היה: „אם ירצה השי"ת להחיותני אחר השואה הזאת, לא אהיה עוד רב בישראל!".

ולא היה עוד רב בישראל...

תנצב"ה

ממכתבי הרב תאומים

לאחד מיוצאי עירנו

ראהאטין יום ד׳, פ׳ וארא, כ״ה שבט תרצ״ה

בהזדמנות זו, ינעם לי מאוד להביע לך את ברכתי ואיחולי הלבביים לרגל הכתרתך בתור דר. מהמכללה בהידלברג; עלה והצלח בדרכך זה על במתי ההשכלה התורנית, וכסאֲ כבודך יכון בקרן בקרן־בן־שמן על גופי מרומו קרת, לתורה ולתעודה; ועיני הוריך רואות ושומחות.

המכסה אני מאוהבי כי תמיד תהלתך בפי, ועל שלי עתה באתי; הן החלטנו לחוגג חגיגת יובל זכרון הרמב״ם ז״ל לרגל השמונה מאות שנים משנת הולדתו, ולמטרה זו בחרנו בועד החגיגה שעליו לסדר את כל עניני החגיגה למקצועותיהם; ולא אכחד תחת עטי כי מחוסר ספרות ומרציאים מומחים, יש לנו מעצורים וחתחתים על דרכנו זה, ומה מאוד היינו שבעי־רצון ומתענינים לקראת הרצאתך פא״פ כי כבר מצאה ידך עשרת מונים במדעי היהדות אך יען כי היכולת עושקת את הרצון תאבה נא להמציא לנו הרצאה מענינת אודות נושא היובל, — מפי כתבך — בתור פילוסוף אלקי, או בתור מורה, או על מושגינו המוסריים, וכהנה. מה לי לפרוט עליך נושאים; תשקול הדבר במאזני פלס שכלך ועל בינתך אשען. אם אין דמיוני כוזב לי לא יבצר זאת מאתך בהיות לך החומר הספרותי הנדרש לזה, ותקותי רעננה כי הרצאתך תעמוד על הגובה הראוי, כיאות לאיש אשר התורה והחכמה אצלו יתלכדו ולא יתפרדו, ויעלה זאת לריח ניחוח לפני אביך חבר ועד־החגיגה, ולפני שוחר טובתך וח״ה מעלה

מרדכי ליפא תאומים — יו״ר הועד

למותר להדגיש לך כי טופס ההרצאה מוכרח להיות על טהרת הקודש הנ״ל

י. פ. ש.

לזכרו של יוסף הכהן לאקס ז״ל

אשר זכה להיות בקרבתו / לשמוע קולו ולראות דמותו / איכה יוכל לשכוח אותו / קולו הערב המהדהד מתפילתו / בהנעימו זמירות שכלותו / וברשמו בשולי מסכתות חריפותו / משיחו ושיגו צפתה השכלתו / ומאגרותיו לעמיתיו ניכרת כתיבתו / ועל כתב ידו תעיד חתימתו / יביע ידידות בכוח שירתו:

לאחד מיוצאי עירנו

אשירה לידידי בשמי ובשמך
ובראשי חרוזים תתן עיניך
הבט נא בשמחת לבבי
כי חכם עדיף מנביא
ותלמיד כמוך חביב רבן
ויקר בעיני כרב החן

יגל לבי בהרמת קרנך
ותגלנה עצמותי בשמחת הוריך ,
סבת הסבות היה בעזרך
פאר וכבוד ניתן בראשך

לך יאתה יקר וגדולה
אתה אהובי איש סגלה
קרני הודך יזרחו כחרס
סופך להתגדל כתמר וכארז

הסב ושמע וקבל ברכתי
כי נובעת מעומק לבתי
השוכן בשמים יצליח דרכך
נחת ועונג ישבעו אבותיך.

יוסף הכהן לאקס

י. פ. ש.

ר׳ יוסף־יהודה בן ר׳ מיכל סופר (בלאָטנער) ז״ל

יהודי עניו היה ר׳ יהודא „סופר", יליד רוהטין, חסיד בורשטינאי (מגזע חסידות סטרטין) ומטופל בחמש בנות. בעקבות ר׳ מיכל ז״ל, שהיה סופר סת״ם ידוע, המשיך בדרכו, אלא שלא יכול היה להתפרנס מאומנותו. הרבה „סופרים" ושכמותם היו נודדים עם סחורתם הקדושה מעיירה לעיירה והיו מתחריו הרציניים, ומה גם שהקונים עצמם פחתו והלכו ולכן נאלצת היתה אשתו פריה להיות עזר כנגדו ולעסוק באפיית לחם „ביתי" מיוחד שנתחבב על חוג מסויים מבני־העיר, ואף הוא נגרר לעיסוק זה ובשל כך מוכרח היה להתרחק מעבודתו הקודמת, ידיו נעשו כבדות ולא ניתן היה לו להמשיך במלאכת הסופרים. על כגון דא נאמר: — „בנפשו יביא לחמו"... אלא שבני־עירו זכרו לו חסד־נעוריו והיו מזמינים את ר׳ יודיל סופר ז״ל להגיה את התפילין שלהם, מזוזות וגומר. במשך הזמן משגדלו בנותיו היו מסייעות אתו בכלכלת הבית. אך, בהגיע שעתו לרוות נחת מהן, — אהדות מהן נישאו לאנשים וילדו לו נכדים, — באה המלחמה האיומה ושמה קץ לכל. הוא נכרת מעל פני האדמה — על ידי המרצחים הגרמנים עם אשתו פריה וחותנו אהרן גוטמן וברוניה ומאָטעל נכדם, בת נשואה שרה על שתי בנותיו טובה וחוה. שתים מבנותיו הנשואות אסתר וגיטל, עכשיו בארצנו, הן וילדיהן, — והם נכדיו של ר יוסף־יהודא בן מיכל סופר ז״ל.

מרדכי (מוטל) גוטמן (הנכד), אסתר בלוישטיין (בלוטנר), טובה בלוטנר ודוד בלוישטיין.

יוסף־יהודא בן מיכל (סופר־סת״ם) ובני משפחתו: גיטל ומשה מאנדלברג, חוה בלוטנר

י. פ. ש.

ירחמיאל שוורץ ז״ל

ירחמיאל שורץ יהודי משכיל היה. בימים ההם, כבר דיבר פול־נית צחה והיו לו מהלכין בחצרות הרשות. ואעפ״כ יכול היה להת־פאר: „עם נוצרים גרתי ואת מצ־וות יהודים שמרתי״.

עשיר מובהק היה — סוחר מש־קות ואת המשקה המכונה „מאֶט״ היו קונים רק אצלו. זכורני, במסי־בת שביעי של פסח אצל הרבי ר׳ אליעזר׳ל ז״ל, משחסר המזג — היינו יורדים, כמה נערים, אל ביתו של מר יחיאל שוורץ ז״ל והוא בכ־בודו ובעצמו היה יוצא אל החצר, למבנה ששימש לו מעין יקב ב־זעיר אנפין (סמוך מצד דרום ל־„סוקול״) והיה מוזג מכל הבא לידו ו„מהנה״ גם את הנערים הללו בשתיית „לחיים״. תוך כדי כך היה מחייך חיוך מתוק שהשתפך על פני ה„קייזער־באַרד״ הלבן הוינאי שלו. בביתו שררה מסורת יהודית. נתברך בילדים מפותחים, המעורים בין אקדמאים יהודים ואשר מביניהם לקחו להם נשים.

ירחמיאל שורץ ז״ל לא נמנה עם יושבי קרנות. להיפך, בעל־יוזמה היה, נענה לכל מי שעושה לטובת הציבור, מבוני קלויז צ׳ורטקוב, ונציג במועצת העיריה, חבר הקהילה היהודית ושופט־כבוד בחבר שופטים מושבעים ובשלושה תפקידים אלה שימש עד יום פטירתו בן ס׳ שנים. יהא זכרו ברוך.

נצר משורשו שרד והוא נמצא בארץ־ישראל, בתו הבכירה רוניה. ובנה יחידד הוא ד״ר עזרא זוהר (רופא צבאי בצבא הגנה לישראל).

י. פ. ש.

יעקב לייטר ורעיתו שרה ז״ל

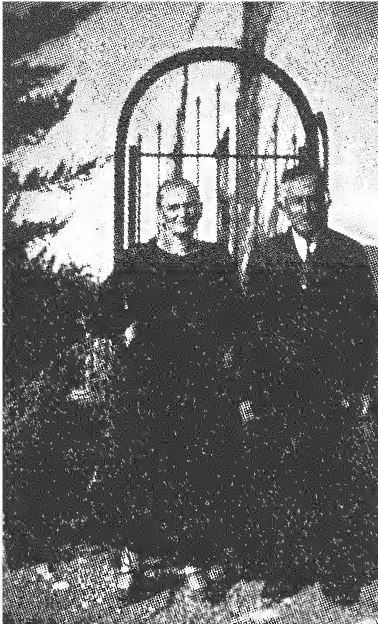
העל אלה אפשר לשכוח? — זוג זה, יעקב ושרה „הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו״ אינם נותנים להשכיח את עצמם מלבנו. רוח צעירה היתה מפעמת בהם תמיד; גם בקטנות היום־יום. יהודי זה שמקום מגוריו היה בסביבה רחוקה מבית־המדרש הגדול, שכונתה ביידיש „די נייע שטאט״, נוהג היה להופיע מדי יום ביומו בבוקר־השכם ולהכין את הדרוש למתפללים בבית־המדרש הגדול.

יום־השנה

היה זוכר ורושם בדייקנות את ה„יאָרצייטים״, מזכיר להם את התאריכים ודואג למשקה עם קינוח ולעולם היה משאיר קצת „שיריים״ בתיבת־הש״ץ, ובכך היה מסייע לבעל־יאָרצייט אחר שידו לא היתה משגת להכין די צרכו. עם זאת לא שכח לכבד גם את הזאטוטים שהסתובבו וציפו כבר לרגע הנזכר. לא אגזים אם אומר, כי הריח שהיה עולה מעמוד־התפילה כשפתח אותו ר׳ יעקב לייטר ז״ל, היה מגרה את חשקם של אוהבי משקה יי״ש וקרבם סביב „בעל יום־השנה״. ועדיין לא היה אותו שעה כל דפוס ברוהאטין (שהרי ר׳ חיים שקולניק ז״ל פתח דפוסו הזעיר ליד דוד יופיטר ז״ל בערך ב־1922) והודעות וכרוזים שנזקקים היו לכותבם במו־יד באותיות דפוס — מי עשה זאת? יעקב לייטר היה כותבם בכתב־אשורי, מלאכת סופרים. נקיונו ונקיון־ביתו היה לדוגמה, כשל אנשים שתוכם כברם, מסודרים ונקיים בתלבשותיהם ונקיי־כפיים.

שטף־דיבורו הגיע עד כדי כך, שאם הודיע מישהו לפני הקידוש בערב־שבת, או בשבת לפני קריאת התורה, היו מבינים אותו רק אלה שעמדו בקירבתו יהללו היו מסבירים לנותרים כי „מימאכן מודיע״, שצילצל אח״כ כמלה אחת, פירושו „מיר מאכן מודיע״ וכו׳.

חובש היה לראשו „דייטשע קאפעל״ ופיאותיו המוכספות והמקורזלות היו מתנפנפות לעבריהם כ„בקבוקים״. תלבושתו מבד „ליסטרין״ היתה עשויה ונעליו „שטיוועלעטלאך״; ואילו על שעונו היו סומכים כעל שעונו של בית־נתיבות. זכורני כי היינו עושים הפסקה בין תפילת מנחה ונעילה, ושעה זו הזדמנות אחרונה היתה למתפללים לשוחח בענייני דיומא, כגון חוות־דעת על שליחי־ציבור (בעל פסוקי־דזמרה, בעל־שחרית ובעל־מוסף) ועל המאורעות האחרונים. משהחשיך היום היו נזכרים: „הער לייטער, ס׳איז שפעט?״ אך ר׳ יעקב לייטר ז״ל בשלו — שולה היה קודם שרשרתו ואחריה את שעון־הזהב וקובע בדיוק נמרץ: „חסרים עוד 2 רגעים. לאחר רגע כבר היה פוסע פסיעותיו המדודות אל ה„פוליש״. ידעו כולם כי שעונו הוא הקובע ואין עוררין עליו. ואם האריך בעל נעילה בנגינותיו, היה מניח את שעונו לפני הש״ץ וממריצו לסיים ברגע הנכון ב„לשנה הבאה בירושלים״.

יעקב לייטר ואשתו שרה, לעת זקנתם, שניהם עומדים על יד השער בגן־שמואל. —

לא היתה שמחה בה הוא לא נטל חלק כאחד מ„כלי הקודש". כ„שמש הקהילה" היה הוא המכריז כי פלוני בן פלוני עומד להינשא לפלונית בת פלונית; ומשהגיע תאריך החתונה נמצאו כלונסאות-החופה תחת השגחתו, והוא אשר הדריך ודירבן את המחותנים בעשייתם ודקדק בפרטי־פרטים. הוא המחלק את הברכות לבנים, הדואג ל„כתובה" והוא גם המסיים את הטכס ומלווה את „כלי־הקודש" לביתם. ב„ברית־מילה" היה מקפיד עם המוהל, ואם משהו לא הוכן כראוי, היה מעכבו בבחינת „אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה".

נזכר אני במילתא דבדיחותא — ר' יוסף הכהן לאַקס ז"ל היה בעל־תפילה מפורסם ושמו הלך לפניו על שום קולו הנעים והחזק, ונוסף לזה בר־אוריין היה, „חריף" בפלפול התלמוד ולא פעם חידש תוך התעמקותו בתורה והוסיף הגהותיו בשולי המסכתות, מפרי מחשבתו.

עם סיום תפילתו היו נחלקות הדעות בין המבינים, כשהשוו תפילתו לזו של ר' משה־זושא ז"ל (קומפוזיטור וחזן) ברוהאטין, או לר' מרדכי־שמואל הורשובסקי, ר' יהונתן רפפורט וכדומה. אז היה אומר ר' יעקב לייטר: עבורי ר' יוס'לה הוא בעל־תפילה „קשה" — למה? כי קשה לי להרימו ב„ברכת עבודה" בנופלו על פניו..."

לאחר הימים־הנוראים — לא נבצר מקומו בקליעת ערבות ולולבים, ולא היה דומה לו במלאכתו זו. ואתרוגים מא"י מי קיבל? הוא. והיה מזכה את ידידיו בברכת „על נטילת לולב" בהוציאו במר־ידו את האתרוג ה„הדור".

זכה ר׳ יעקב להשתקע בסוף ימיו עם זוגתו בא״י וליהנות מפרי ארצנו — ולפתוח דף חדש בקיבוץ גן-שמואל, שבו מזומן היה להם תפקיד חדש: ר׳ יעקב לייטר היה רושם את שמות הפרות באותיות־דפוס ברפת, ורעיתו שרה ז״ל היתה רוקמת וסורגת.

עליהם נאמר: „הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו״. נחים על משכבם בביה״ק של קיבוץ גן־שמואל. תהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

י. פּ. ש.

„דער לאַנגער משה״

(משה ראָהער ז״ל)

אַ הויכגעוווקסיקער, מיט אַ לאַנגער ווייסער באָרד, אָנגעטאָן אין דער טראַדיציאָנעלער חסידישער קליידונג. פרום און ערלעך געווען זיין גאַנץ לעבן. איך געדענק שוין נישט ווער זיין פרוי איז געווען. מן־הסתמא איז זי געשטאָרבן אין פריען עלטער. אָבער קינדער האָט ער געהאַט פון איר — און אַלע אין אויסלאַנד. ווי נאָר ער האָט פון זיי באַקומען אַ ידיעה, האָט ער אין בית־המדרש׳ל פאַרציילט יעדן די נייעס.

שטענדיק — אַ פריילעכער. זיין פנים האָט תמיד אויסגעדריקט גוטסקייט. מיר, די בית־המדרש בחורים, האָבן אים דערקענט, ווען ער איז שוין געווען אַ ייד אין די יאָרן און נישט געוווסט מיט וואָס האָט ער זיך באַשעפטיקט פריער. איך געדענק אים אַלס פייקלער אין דער קאַפּעליע פון די פּאַוסט. זיינע פינגער האָבן פלינק צוגעקלאַפּט צום טאַקט אויף חתונות און אַנדערע יידישע שמחות. זיין פייקל האָט פארשאַפט פיל פרייד.

געדאַוונט האָט ער אין דעם נייעם בית־המדרש, ווו ער פלעגט יעדן מכבד זיין מיט אַ גוטן שמעק טאַבאַק. ווי נאָר ער האָט דערהערט אַז עמעץ וויל זאָגן אַ קאַפּיטל תהילים, האָט ער באַלד אַרויסגעוויזן זיין גרייטקייט צו באַטייליקן זיך אין דער מצווה. זיין האַנט האָט זיך דאַן געצויגן צום בוזעם־טאַש, פונוואַנען ער האָט אַרויסגענומען די ברילן מיט דיקע, שוואַרצע רעמלעך און גאָלדענע האָלאָבליעס. דערביי האָט ער אונטערגעברומט:

— וואָס האָב איך דיר געזאָגט, שיעלע? אשרי האיש אשר לא הלך... פון נישט גיין און פון נישט פאָרן — האָט מען נישט קיין חרטה. האַ?

„דער לאַנגער משה״ איז נישט געגאַנגען אין די וועגן פון די רשעים. אַ גוטער ייד געווען.

י. פ. ש.

מתוך דמויותיה של עירנו

ר' יודיל וידהוף ז"ל היה בעל סמיכות לרבנות, אחד ממשקמיה של עירנו בשנות 1870. הצטיין במתן בסתר. חנותו היתה מפורסמת בכל גליציה כעסק של יבוא ויצוא סוכר, תה קפה וכו'. בנו יעקב וידהוף היה בשעתו אחד מגדולי הסוחרים ברוהאטין והוא אביו של יצחק, ממהנדסי „מקורות". יעקב נספה בשואה יחד עם בנו הצעיר אברהם (בן 31 היה בנופלו).

אברהמצ'י הורביץ היה גר במורד המנזר. יהודי קולני היה ומר־נפש שהיה עוסק במכירת סיד. בשל עיסוקו זה היו פניו חיוורות תמיד, מצומקים וחרושות קמטים ושערות־זקנו, הקצר בלאו הכי, מרוטות גם הן בשל כך. רק פעם אחת ויחידה ראיתי כיצד אורו פניו. ר' אברהמצ'י הורביץ ז"ל היה חשוך־ילדים ואשתו עקרה. אך לעת זקנתם החליטו לרכוש „ספר תורה" לבית־מדרש־הקטן שבו התפללו ולהקים להם זכרון לעד. עם סיום כתיבת הספר, הובילוהו בתהלוכת־פאר דרך כל העיר לבית־מדרש־החדש, בלווית כלי־זמר וריקודים ובשירות „תנו כבוד לתורה". אברהמצ'י הורביץ ז"ל נתכבד בנשיאת הספר יחד עם אשתו וראיתיו אז לראשונה כיצד קרנו והצעירו פניו.
יהא זכרם ברוך.

ר' זאב שטיינמץ ז"ל עבדקן היה ובעל־בשר. בידו אחת קופסת הטבקה ומקל עבה בשניה. דאגתו היתה נתונה לספק ליהודי רוהאטין דגים לשבת. מטופל היה בילדים — בנים ובנות נחמדים אשר ברובם הצליחו להגיע לאמ־ריקה. ואילו הוא ושתי בנותיו הושמדו. תנצב"ה.

שותפו לעסק הדגים, יהושע־פאליק שטרוליכט, יהודי חסון ובעל קומה, לא הסתפק רק במסחר, אלא דאג בחייו גם למתים — היה חוצב מצבות ועל־ידו עזר ר' קאפיל ובנו הירש טייך, היו חורתים האותיות במצבות. ואכן עסק מכניס היה זה, שהרי מי אדם שאינו נזקק בסוף ימיו למצבה. נזכור גם את משפחם: שלמה־ישעיהו, יעקב ואורי שטרוליכט ז"ל.

עקיבא וגשל ואלישע טיכמן — שותפים מבטן ומלידה וחברים בכל. עקיבא — גבאי שכל דאגות בית־הכנסת על צווארו. הוא המכין את חבית־הבירה ל„שמחת תורה" אצל הרב ומשמח את כולם בחיוכו־הטוב. עוד זכה לראות בחייו את ארץ־ישראל ואת שתי בנותיו בארץ — הצעירה, מרת סלקה ז"ל, שמתה זה לא זמן רב, והשניה תיבדל לחיים עם בעלה — מרת לאה צוך, המעורה מתמיד בין יוצאי רוהאטין והדומה כל כך לאמה מרת צירל וגשל ז"ל, שהיתה אשת־חיל והתמסרה לקרנות ציוניות מטעם ויצ"ו ברוהאַטין; שותפו אלישע היה מסלסל בשפמו בלוויית ניגוניו של ר' משה־זוסיא, עובר מדי שבת בשבתו לפני התיבה ומתפלל כשליח־ציבור בבית־הכנסת הגדול. הוא וחברו, שניהם עדיני נפש, על משפחתם, שניספו — ינוחו על משכבם בשלום.

ר׳ מרדכי קרייזלר היה יהודי אמיד, יד לו בתורה ובהשכלה, גבה קומה ובעל הדרת פנים, ומסחרו בטבק מכל המינים. בנו שלמה היה בעל חנות למכשירי כתיבה, ובפתח החנות לוח ועליו פרושים העתונים היומיים. אל הלוח הזה היו מתקהלים רבים מבני העיר לקרוא בהדשות־היום, ונעשתה חנותו בית ועד לעוסקים בצרכי־ציבור ובעלי־עצה ותושיה. הבן השני השתלם, ובתו זוייקה קרייזלר היתה רופאה בעירנו, אישה טובת־לב. זכרם שמור בלב כל יוצאי רוהאטין. תנצב״ה.

ליפא מנדל — סוחר בדים, אמיד, סתם־ציוני, בעל־קורא בבית הכנסת הגדול ותוך כדי סלסול בטעמי־מקרא נהג להציץ לעזרת־נשים. נואם־סלוני, יודע־ספר, משכיל וגם בעל מסורת, בעל עמדה מכובדת בעיירה ומשתתף קבוע במגביות ציוניות. הוא ומשפחתו — יהא זכרם לעד.

ר׳ יואל פישר — יהודי חביב ועדין נפש, מעורה בכל ענייני ציבור בעירנו, ציוני גלהב, שומר מסורת קפדן, בעל־קורא בבית־המדרש החדש, מקפיד על טעמי־המקרא; סוחר־נעליים ישר־לב, איש המדות, רודף־שלום בין אדם לחברו. יהא זכרו שמור לעד. (אגב, ממשפחה זו נמצאת אתנו ד״ר בן־נון, חבר ועד הלשון, וכן אחותו ד״ר גולדה פישר, שביקרה לא מזמן בארץ).*

---

* תבוא על הברכה באשר תרמה והתרימה למען הספר.

ר׳ יואל פישר, אניא (בתו) ואסתר (אשתו).

רפאל סופרמן ז״ל

(המורה העברי הראשון ברוהאטין)

מפי רעיתו הגב׳

מתילדה סופרמן

השלטים עדיין קבועים במקומם וחרותים בהם כמקודם שמותיהם של רפאל ומתילדה סופרמן. מסביב השקט אך הדירה, כאילו מתאבלת על סופרמן המנוח האדם־המחנך שהלך לעולמו.

צלצלתי והנה לקראתי הגברת מתילדה סופרמן עצמה, רעיתו של המנוח. היא הכניסה אותי פנימה, מבלי שהכירתני תחילה, ומבלי לשאול מה הביאני אליה. לפני עמדה אשה כבת שמונים, קלסתר פניה אומר כבוד ושפתה העברית משופרת.

„כן, מה רצונך ?״ ואני לעומתה : „צר לי כי אטרידך בתפקיד כפול. ראשית, להעלות זכרונות על בעלך כמורה עברי ראשון בעירנו רוהאטין ושנית משהו על העיר עצמה באותם הימים, כדי להנציח כל זאת בספר „רוהאטין והסביבה״. עניין רב לנו, להתחלק בזכרונותיך עם בני־עירך שנשארו בחיים בארץ ובחו״ל.

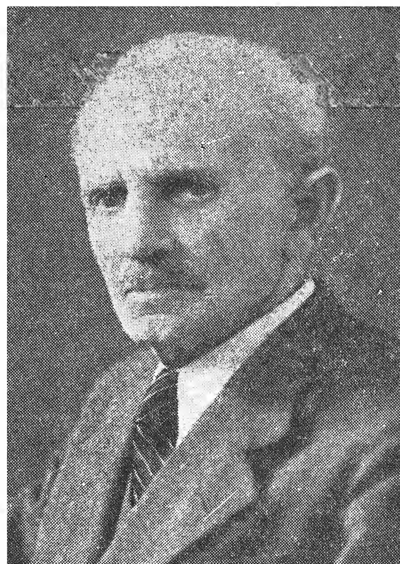
„בחפץ לב, אנסה״ — ענתה הגב׳ מתילדה ופנתה ישר לענין. והרי תמצית הדברים :

„ב־1906 באנו אל העיר רוהאטין. נכון כי בעלי המנוח רפאל סופרמן ז״ל היה המורה העברי הראשון בבית־הספר העברי הראשון שבעיר רוהאטין. בראשיתו מנה ביי״ס הנ״ל רק שתי כיתות ובו למדו כ־100 תלמידים. בעלי לימד בו ארבע שנים, ואני מחצית השנה פחות מזה. בבית ספר זה הגיעו התלמידים להישגים ניכרים לא רק בידיעת השפה אלא גם בתנ״ך, היסטוריה, דקדוק וספרות.

עם הזמן הוצגו בו גם אף מחזות עבריים בעלי תוכן לאומי וציוני. אין לשכוח כי הציונים היוו כבר אז רוב בוועד־הקהילה למרות שראש הקהילה דאז אלטר ווידמן ז״ל היה בעצמו מתבולל. חברי הקהילה היו שלום מלצר, סנדר מרגלית, ירחמיאל שוורץ, אלתר ווידמן ועוד. ברוהאטין התקיימה אז גם אגודה ציונית „התחיה״ ובה התבלטו : חונא וואכמן, פיניא שפיגל, בנו של רודי השען (בשמו אינה נזכרת) דולאר, דרוקס, וואגשל, מאנדל, זלאטקס, לייטר וכו׳ וכו׳.

רובם של אנשי אותו דור חרדים היו, אבל כבר מורגש היה בדור משכילים הקם ומתעצם. הנוער היה מבקר לפנה״צ בבית־ספר פולני ואחה״צ בבית־ספר עברי שנתמך על־ידי הקהילה שהיתה ציונית, וממנה אף קיבל המורה העברי את משכורתו. אלה שרצו להשתלם בבית־ספר תיכון, נאלצים היו לנסוע ללבוב, סטניסלבוב, סטרי וסמבור.

עוזרו של סופרמן ז״ל היה המורה רייטר ומשנוספה עוד כיתה הוסיפו גם את המורה רוזנבאום. המורה הירש אף הוא עצמו היה מקודם תלמיד בביי״ס זה. (היום הוא חי באמריקה).

רפאל סופרמן

(המורה העברי הראשון)

עריקי צבא פליטי רוסיה שהבריחו את הגבול — באו והשתכנו בעירנו. הם הטיבו לדעת את השפה העברית ועסקו גם הם בהוראה עברית.

אחרי רוהאטין עברנו לברודי, שם שהינו שנה וחצי ומברודי עלינו ארצה בשנת 1912. תחילה ייסד בעלי המנוח בית־ספר עברי בצפת והיה שם מנהל — שנתיים. אח"כ עברה המשפחה לירושלים ושם היה מורה בסמינר לגננות ומורה בבי"ס לבנות בירושלים. לאחר ארבע שנים, עברנו לת"א. כאן היה מורה להיסטוריה ולתנ"ך בכיתות הגבוהות בגימנסיה „הרצליה" והורה בהן עד שהגיע לגיל שבעים, ויצא לפנסיה.

בתו הבכירה ד"ר שרונה סופרמן־בנימיני היא כיום מורה בגימנסיה „הרצליה" להיסטוריה ולתנ"ך; הבן, ד"ר נדב סופרמן, רופא גניקולוג ידוע בת"א. ובן אחר בירושלים אמנון סופרמן, מהנדס־קרטוגרף.

ד"ר גלבר הנציח את המורה סופרמן המנוח בספרו „אמהות בישראל" ושם מופיעה גם תמונתו. והוא הדין ב„ספר־ברודי" שגם בו הנציח אותו ד"ר גלבר.

לאחר מחלה ממארת של שלושה חודשים מת בי"ג אייר בשנת 1956. בן 77 היה במותו. יהא זכרו ברוך!

י. פ. ש.

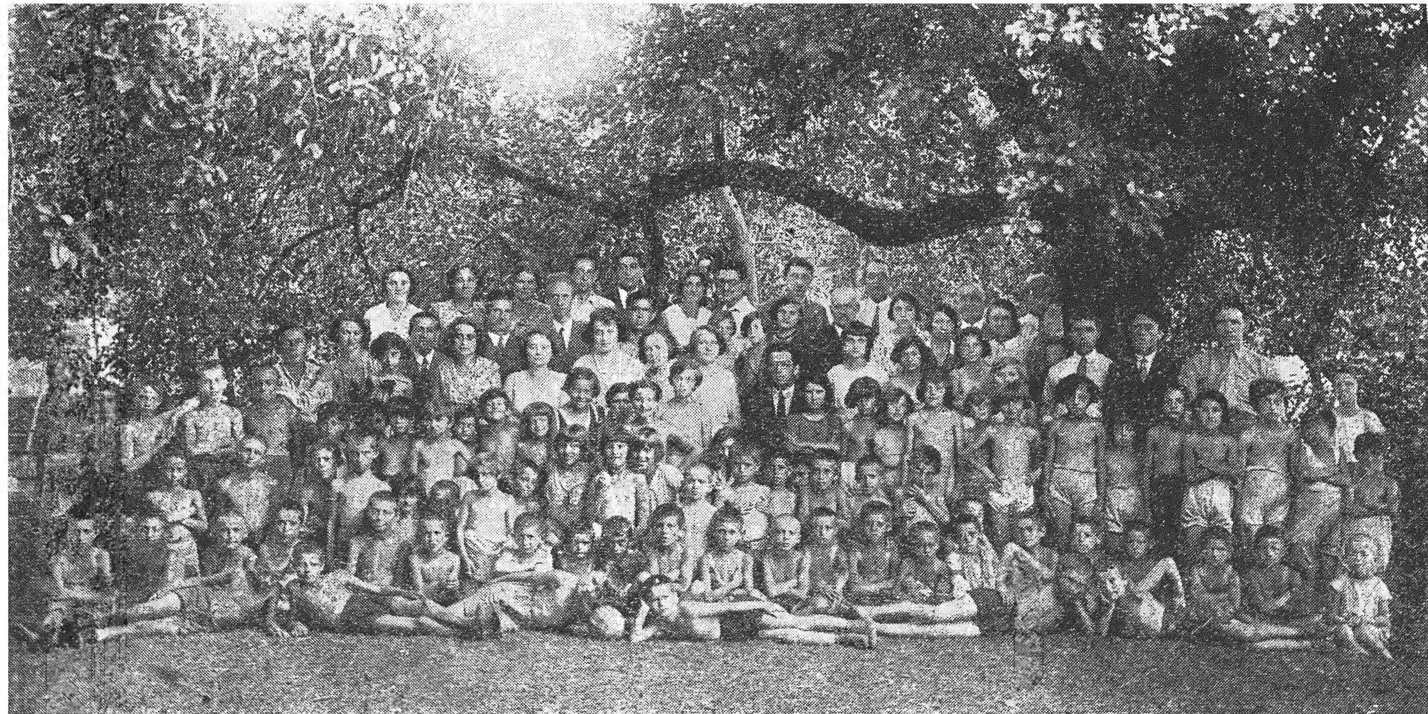
גן הילדים ברוהאטין

המורה העברי אדלשטיין עם תלמידיו בבית־ספר עברי ברוהאטין.

בית הספר העברי העברי ברוהאטין — במרכז נראה המורה אדלשטיין.

שנת 1931 במרכז התמונה: נפתלי לב (עם העניבה) קיטנה

כיתת לימוד לעברית „תרבות" 1936
המורה לאה טייכמן ועוזרתה חוה בלוטנר

גן־ילדים „תרבות" ברוהאטין 1936
המורה: לאה רינג (טייכמן) ועוזרה חוה בלוטנר

ועיניהם לציון...

לאה רינג (טייכמן)

זכרונות על תנועת השומר הצעיר ברוהאטין

הייתי אז ילדה קטנה ולא הבנתי, לשם מה מתכנסים בביתנו מדי ערב וערב הסטודנטים, חבריו של אחי מוטיו ואחותי בלימה. הם היו שרים, משוחחים ואת תוכן השיחות גם הורי לא ידעו ואולי אף התעלמו מהם.

היה זה ראשית התארגנותה של התנועה השומרית, שלא היתה עוד לגלית ולא היה להם גם אולם לפעולותיה.

הבילוש אחרי פעולותיה מטעם הגימנסיה היה פעיל ביותר. בליל חורף אחד, זכורני כיצד חדרה דמות זרה לחצרנו, קרבה לחלון החדר המואר, וכעבור זמן הסתלקה. למחרת נודע הדבר. כל אחד מהמשתתפים נחקר באופן אישי בחדרו של מנהל הגימנסיה, לאַמברט, בעוון השתייכות לאירגון הציוני „השומר". ברור, שאחי ואחותי אחרו באותו יום לחזור מבית הספר. נפל הפור, ונחרץ גזר הדין: — גרושם של הנערים והנערות המשתתפים בפעולה מתחום הגימנסיה.

אחרי התערבותם והתחייבותם של הורים בעלי השפעה, הוחלף העונש בכופר־כספי גדול מאד, אשר שימש יסוד להקמת ספריית הגימנסיה, שהיתה אז בראשית התארגנות.

כעבור מספר שנים יכולנו לראות משוטטות בחוצות רוהאטין חבורות שומרים על תלבושתם השומרית המלאה. בפיהם נישא השיר העברי ולא אחת גם הדיבור העברי. היו מארגנים גם נשפים פומביים. מוקדשים למועדים ומאורעות שונים בארץ־ישראל.

ברוב מעשינו הדריכה אותנו השקפת עולם ברורה. ציונית סוציאליסטית ומצפנה היה קבוע. שאבנו ממנה את כוח העמידה בימי שפל לקן השומרי אשר פקדו אותו מדי פעם.

בימות החול של רוב־השנה היינו מתכנסים באותו „לוקל" שומרי (המועדון) אשר מושבו היה לרוב בין שכונות העוני של היהודים. שבהם גרו בעלי מלאכה. תגרני־השוק או שכירי־יום (אחר כך הוקם שם הגיטו היהודי ברוהאטין). השכונות הללו בוססו ברפש דביק בכל עתות הגשמים והיו מרוחקות משיכוני הגויים. על כן ענו לצרכינו להיות מוסווים מעיני הגויים והבלשים מטעם בית הספר.

כאן יכולנו בלי חשש לשיר את השירים העברים, שהגיעו אלינו מהארץ, יכולנו לרקוד ולשמוח בלי חשש, כי בתוך „עמנו" ישבנו.

אמנם שכני־הסביבה חשדו בנו, הילדים, הנערים והנערות המבלים יחד „בלי פיקוח". לא פעם נפתחה במפתיע הדלת, ושכן או שכנה סקרנים הציצו אלינו בעינים בולשות. הם לא הבינו, כי טוהר ותום נעורינו משמשים מקור להתנהגות הרעשנית שבקעה מתוך ה„לוקל" הזה. מועטים מחברי הקן זכו ליחס סובלני מצד

קבוצת „אריה" „השומר הצעיר, רוהאטין 1919
מלמעלה ומימין: צבי מילשטיין, זושא בריק, ישעיה פרייוואלד, איזי הולץ, נושי רייס, פ"א, איצי הולץ, סאמוש זיידלר.

להקת „השומר הצעיר" ברוהאטין, מחופשים כשחקני פורים למען קרן־קימת־לישראל

ההורים. רובם עמדו במערכה קשה עם הוריהם והשתייכותם לקן היתה לרוב במחתרת.

בין חוגי הציונים המבוגרים שמספרם היה רב, היו גם מספר ידידים לתנועת השומר הצעיר. הם ידעו לעמוד מוך הכרה מול הציבור הרחב, אשר הסתייג מהאירגון השמאלי של הנוער הציוני ולא הסכו ממנו את התואר „בולשביקים". הם שלקחו על עצמם את האחריות על ארגוננו בפני השלטונות בעירנו כ־ Opieka Organizacji "Związek Młozieży Żydowskiej Haszomer Hacair". אותה בדלנות מעמדית, שהיתה מושרשת בכל עיירה יהודית, לא פסחה גם על רוהאטין, והיא שגרמה לתמיהה כיצד ייתכן ש„באַלבאַטישע קינדער" יבלו בכפיפה אחת עם ילדי העוני או בעלי מלאכה? ואפילו אם הורים כהורי השלימו עם כך הרי נמצא מדי פעם איזה „באַלבאַטישער איד או אידענע" שדאגו להזכיר להם שאין להשלים. „השומרים הם קומוניסטים, בולשביקים וממיטים חרפה על מעמדות מיוחסים".

הורי ציונים היו (ביחוד אבי) אך כל הזמן כססה בהם המחשבה, שהנה יעזבו ילדיהם אותם ואת רכושם ויעלו לארץ ישראל להיות אכרים „עניים. ויכוחינו אתם היו ממושכים ומרים. מדי פעם הצלחנו לשכנעם בתחום ההכרה, אך רגשי אהבה וגאוה גברו עליהם ועוררו את הויכוח מחדש.

מודה אני, שבלהט מרד־נעורים זה נזקקנו למעשים קיצוניים, כגון בריחה מהבית למושבת קיץ או לכינוסים; שאמא הזילה דמעות יאוש בבית ואני והדומים לי בכינו בכינו מרוב צער, שכך נאלצנו לנהוג, אולם האמננו בהכרח להבליג על רגשות כדי להגיע למטרה ולהגשמה.

עמוק בנפשי נחרטה תמונת הורי לפני עלותי ארצה. אבי ואמי עומדים בתחנת הרכבת, בודדים על הרציף מול הרכבת, שבה אני נוסעת מהם. דמעות חנקו את גרוננו. מתי נתראה שוב?

אולם אמי, שנתאלמנה לפני השואה, היתה חוזרת ומבטאה בכל מכתביה שכתבה לי, שהנה מאושרת ומודה לאל, שהילדים שלה בארץ ישראל. מזמן שכחה את כל הפגיעות שפגענו בגאותה האמהית „הבעל־בתית" וברכה את מרד הנעורים שלנו, שבזמנו כה הכאיב לה.

צנועים היינו אז בחלומותינו על הקיבוץ. לא היינו מסוגלים לתאר לנו בדמיונינו כפר קיבוצי מודרני של היום, על כל האירגון המשוכלל בשטחי כלכלה, חברה, חינוך תרבות וערבות הדדית וכו'. צברנו אז חוויות נעורים בחיי צופיות, רומנטיקה של לילות שימורים על יד מדורות, בטיולי לילה. בשיחות מאורגנות עסקנו בנושאי לימוד שונים בשטח הציונות, ידיעת הארץ, תנועת הפועלים על זרמיה, סוציאליזם. במושבות הקיץ היינו רצים לעמוד בתור לקבל את מנותינו הדלה. התקציבים מוגבלים היו ולא פעם קרה שעל חשבון התשלום המלא של 4—5 משתתפים התקיימו עוד 10 נוספים.

הנסיעה למושבות אלו היתה לרוב בתחבורה פרימיטיבית, בעגלה שכורה, נהוגה ע"י כפריים. ההכנה למושבות קייץ אלו, קדמה להן מגבית מסועפת מדי שנה. מקורותיה היו בתרומות פנימיות, בהכנסות מעריכת נשפים פומביים ובתרומות של אוהדים מועטים.

שבועיים מדי שנה היינו מבלים בחיק הטבע העשיר ביערות ופלגי מים צוננים. כאן היינו מקיימים מיפגש צעירים מ„הגליל", אשר הקיף קני השומר הצעיר ממספר עיירות והן רוהאטין, בז'ז'ני, פודהייצה, נראיוב, וגם טרנופול.

בתוך אלה אינני זוכרת תקופת אדישות או ציניות בנוער המאורגן החלוצי בעירנו, אף כי לא רבים יחסית נשארו לאחר עלייתם ארצה בתנועה הקיבוצית.

אך כל אלה שהקיבוץ נשאר ביתם, ממשיכים לרוב בפעילותם, כל אחד בתחומו הוא. גם ילדינו ממשיכים אתנו ויש דור נכדים בקיבוץ, שסביהם הם יוצאי רוהאטין.

זכר נעים נשאר לי על דרכי למוד העברית ברוהאטין. מטעם הגימנסיה הפולנית נאסר עלינו במפורש למוד העברית, אך שום ציוני ברוהאטין לא ויתר על כך ושנים רבות היתה נתונה הדאגה שיהיה לנו מורה לעברית; בשבילי סתר היינו הולכים לבקר בערבים בקורסים לעברית, ומסתתרים מעיני התלמידים הגויים לבל יראונו.

מסונפים היינו לאירגון „תרבות" בפולין והוא שסיפק לנו את המורים הדרושים. בשנים האחרונות הגיע גם תורנו להקים בעיר גנון וגן־עברי.

ולסיום, אפיזודה קטנה.

במרץ 1959 ביקרה בביתי, בקיבוץ עין־המפרץ, שבע ויילר, אשר הגיעה מארצות הברית לביקור בארץ. בילדותה ובנעוריה הייתי מדריכתה בקן השומר הצעיר ברוהאטין, וזאת היתה לה הפגישה הראשונה עם קיבוץ בארץ. הכל היה לה כגילוי מפתיע ומשמח. אך לשיא ההתרגשות הגיעה בפוגשה בחדר האוכל חבר, אשר אותו הכירה ממושבות הקיץ של התנועה השומרית, כאחראי על הבישול. הוא היה נוהג להוסיף לה „רפטה", כלומר „הוספה" למנת־האוכל. לאורך כל חדר־האוכל רצה אליו בהתרגשות וצעקה: „איר געדענקט מיך? איהר פלעגט מיר געבען רעפעטא, רעפעטא!" (אתה זוכר? היית נותן לי „הוספה").

יום־עבודה בשדה של השומרים ברוהאטין 12.8.1919

העומדים מצד שמאל: אורי קאַרטין (המדריך), קובה דאַם, פרידה ווילר, פלוני אלמוני, אנג׳ה שומאֶר, ברונקה הורנשטיין, זאב באַרבן, ד״ר יעקב קופפרמן, עו״ד שמואל שפיגל, אינג׳ ג׳ק פויסט, סאַמוש זיידלר, גוטוורד הצעיר, פלוני אלמוני, יולק שקולניק, נפתלי לב, פרופ׳ הורביץ, אברהם קליינוואַקס, רוזיה פאַוסט, גרינה פאַוסט, מאַניה קאַרטין, בוקסר זושא, מלצ׳י הולץ, חייקה מאַור, רוז׳קה האָדר, ג׳וניק בומזה, הוכברג פייבוש, דבורה ליינר. 12.8.1919

עובדה פעוטה, אך רבה משמעותה. אותה שבע עברה את שבעת מדורי־גיהינום־השואה, אך זכרון האושר מתקופת ילדותה, מהמושבה השומרית והווי הנעורים בה לא עזבה עד היום. וכמוה — כל מי שזכה להשתייך אי־פעם לתנועה.

תנועת השומר־הצעיר בעירנו התקיימה ללא כל הפסק מראשית היווסדה בשנות העשרים, עד כיבוש העיר ע״י הסובייטים, כשיצאה מעירנו חבורת שומרים ברגל לווילנה. כאן הצטרפה לריכוז השומרי ולהנהגתו (חיים אלון).

יהושע שפיגל, תל־אביב

קן השומר־הצעיר

יש עוד שזוכרים את התנועה מהימים שעדיין הייתה נקראת בשם „השומר". כאן המדובר הוא בתקופה יותר מאוחרת. נזכיר כאן את קודמינו: בנות יעקב לייטר, ברכה, ומרים המגשימות בקיבוצי השוה"צ. גם רייזה סטריער זכתה להגיע ארצה אחרי השואה וכאן נפטרה. בנה בוני נמצא אף הוא בקיבוץ.

כמיסדי קן „השומר הצעיר" בעירנו אני זוכר את: זאב אלטמן, בלומה טייכמן, שמשון ליבלינג ולאחר שהראשונים עלו ארצה, באו במקומם לאה טייכמן, מיכאל נויטלר, אריה טייכמן, צבי ברצ׳פיס, קלמן כץ, קלרה גרינפלד. אף הם עלו ארצה בשעתם ומגשימים בקיבוצי השוה"צ. רק אחד מהם נעדר, צבי ברצ׳פיס, החביב, שכינינו אותו על דרך החיבה בשם „ברבז׳", ואשר שם קץ להייו בארץ בגלל אהבה נכזבת.

אחריהם בא דור שלישי (לפי זמני עלייתם): יהושע שפיגל, אברהם (בומק) כהן, אטקה גולדהבר, חיים אלון וישעיהו קלומברג. ציפינו להמשך מהדור הרביעי: אלימלך ברצ׳פיס, קלרה שולר, רחל שטרוליכט, חוה בלוטנר, גרשון גולדהבר — ועוד, ועוד רבים.

מה תפקיד לא מילא הקן בעירנו? שם למדנו עברית, פיתחנו הווי ציוני ופועלי, הקפנו את העיר בטיולים וערכנו שיחות בחיק הטבע; דנגו והתווכחנו על ספרים, שרנו שירים בעברית, אידיש ובפולנית, ועסקנו במשחקי ספורט ובצופיות.

קבוצת „חבצלת" „השומר־הצעיר" בשנת 1919 — מצד ימין בשורה ראשונה למעלה: קינצלר, קופפרמן, ליפשיץ; באום, וויס, שומאָר; באמצע ראש־הגדוד: איטקה מאַנדל; למטה מצד ימין: לונקה בומזה, באום ומלכה שווארץ.

על־פי־רוב נהגנו לעבור את הגשר על פני הנהר גנילא־ליפא, דרך בית יוסף אלטמן ישר ל„שדה" Łąka לא רחוק מהמלבנה של מר מר אלתר פויסט ז"ל. במשך הזמן קמו לנו מתחרים לשדה זה מתנועות־נוער אחרות, אבל על ה„חזקה" שלנו לא ויתרנו.

אפילו מתנגדינו ידעו להעריך את קן „השומר הצעיר" ומתנגדים לא חסרו, הן בקרב זרמים ציונים אחרים, הן מטעמי דת ומסורת והן מתוך התנגדות סתם לכל דבר חדש. עם הזמן, נוכחו לדעת, כי העניין רציני הוא, התחלנו להשתתף במושבות קיץ ולנסוע לכינוסים ולישיבות־מנהלים — דבר שכרוך היה בהוצאות כספיות או בביטול לימודים ועבודה, ויש לזכור שרובם של חברי הקן היו עוזרים להוריהם בפרנסתם וההורים לא יכלו לוותר על כך. על רקע זה, פרצו לא פעם סכסוכים חמורים בין הבן ומשפחתו ולא כולם יכלו לעמוד בכך. עם הזמן, משהתיאשו יותר ויותר מסיכויהם לחיים מסודרים בגלות פולין — רפתה ההתנגדות, אבל כבר איחרו את המועד, והמלחמה העולמית השנייה כבר נראתה באופק.

הקן שימש לנו כמגדלור וכמקלט מפני כל המפריע והמדכא בחוץ, בו חיפשנו פתרון לכל השאלות שהציקו לנו. בקן קיבלנו דעת והשכלה. לאחר יום עבודה היינו נוהרים לאולם הקן, מתכנסים קבוצות־קבוצות בפינות שונות. ראש־הקבוצה היה מרצה על נושא מסוים: בציונות, היסטוריה של עם ישראל, בידיעת־הארץ, הקיבוץ או פותח בשיחה על נושא ספרותי שעמד במרכז ההתעניינות או בבירור חברתי. בקבוצות הבוגרות — היה נהוג לחלק את חומר לקריאה וכל חבר, לפי תורו ונושאו, צריך היה להרצות, וכך התרגלו אח"כ לקבל על עצמם את האחריות להמשכת הפעולה החינוכית ולהדרכת קבוצות חדשות.

בלילות־שבת קיימנו ערבי־שירה וריקוד. שמחנו לכל שיר ישראלי חדש, ולמדנו ממנו לא רק את המלים ואת המנגינה, אלא גם ראינו לפנינו את הנוף והטבע המתואר בשיר. שרנו גם שירים באידיש, ובהם ביטוי לבעיות הסוציאליות של העם בגולה. היינו מפליגים למושבות-הקיץ הרחק משאון העיר, חופשיים מכל עול והגבלה. לא קל עלה לנו הדבר. היינו צוברים מבעוד זמן אמצעים ואגרנו בקן מזון, התרמנו חברים בעלי־יכולת ועזרנו ע"י כך לנזקקים. הנבחרים שבינינו זכו גם להשתתף במושבות-המנהלים. זכורני את מושבת המנהלים במקסימייץ, שבה זכינו לבלות חודש ימים עם שליחים יקרים מהארץ, והודות להם ולתלמידיהם הרבים שחזרו לעיירותיהם, הכפלנו את שורותינו.

ראינו את עצמנו כסוללי־דרך לרבים שיעלו ארצה אחרינו, אך רב העצב, שהקן ברוהאטין לא זכה לקצור פרי ראוי לו, כי רק מעטים ממנו זכו לעלות עוד לפני השואה... רבים נשארו לאנחות בידי הצורר ימ"ש. רק שניים הצילו את נפשם והם: צבי שטרויליכט ואריה רוזמן שנשאר בחו"ל.

קבוצת „פורחת" של השומר הצעיר ברוהאטין (2/4/1925). במרכז — ראש־קבוצה: שאול בדר. מצד ימין מלמעלה: שלמה רוטרויבר, שמואל טייכמן, משה מאָט, אביגדור האמבורג, מיכאל קיזל, אליהו כץ, דוד קרטין ולייבוש בלאָך.

קן „השומר־הצעיר" ברוהאטין, עם יציאתו של יהושע שפיגל להכשרה ב־1.7.33

דב קירשן, חיפה

תנועת „הנוער הציוני" ברוהאטין

„הנוער הציוני" היה אחד האירגונים הציוניים והחלוציים שמלאו תפקיד חשוב ביותר בעיצוב דמותו של הדור הצעיר היהודי בעיר.

התנועה ברוהאטין התחילה להתארגן בשנת 1928 ע"י קבוצת תלמידי הגמנזיה הפולנית. באותם הימים היו הילדים היהודיים לומדים ברובם בגמנזיה זו, מפני שלמעשה לא היו בעיר כל אפשרויות אחרות לצעיר ולצעירה היהודיים. לא היו בה בתי־ספר מקצועיים ולא אחרים וגם מקומות עבודה לא הוצעו לנער היהודי, ובלית ברירה היה נאלץ הילד היהודי לבחור בבית הספר היחידי הזה.

אבל הנהלת הגמנזיה הממשלתית שאפה לפולוניזציה של תושבי העיר, וביחוד של תלמידי בית־הספר, ע"י כך שהטילו כל מיני איסורים על הילד הלומד, כגון האיסור לדבר אידיש ברחוב, האיסור להשתתף בחיי־ציבור יהודיים, איסור חמור להשתייך לארגוני נוער ציוניים וכדומה. בתגובה על המצב הזה חיפשו התלמידים היהודיים לעצמם מסגרות מתאימות ולו גם בלתי לגליות בעיני הנהלת הגימנזיה הפולנית — אשר בהן יוכלו לחיות חיים יהודיים, לקרוא ספרות יהודית, לשמוע על הנעשה בארץ־ישראל, לשיר שיר עברי, לתת בטוי להרגשו־תיהם כיהודים וכציונים, ולו גם שעות מספר בשבוע.

התארגנה קבוצה של כ־20 בחורים אשר היתה נפגשת „לשיחות" ע"י המעין בדרך לפרנובקה ולימות החורף שכרו להם חדר קטן במקום סתר, ובו קיימו את פעולותיהם, ביחוד בשבתות.

קבוצות דומות התארגנו באותה תקופה גם בערים אחרות בגליציה המזרחית. לא עבר זמן רב והחוגים הללו התאחדו לתנועת־נוער חדשה שמרכזה בלבוב, וזו קלטה בעיקר תלמידי בתי ספר תיכוניים. רעיונותיה היו ציוניים כלליים, ללא כל תוספת של אידיאות שמאליות, ימיניות או דתיות. בתנועה הזאת מצאו את מקומם בחורים ובחורות אשר ראו את עתידם כחלוצים בארץ־ישראל וגם כאלה אשר אז חשבו להמשיך כפעילים בהסתדרויות הציוניות בערי הגולה.

הסניף ברוהאטין גדל במיוחד, לאחר שהגיעו הידיעות על מאורעות תרפ"ט בארץ־ישראל, על השחיטות בחברון ובצפת ועל פעולות חברי ה„הגנה" בירושלים, בחולדה ובמקומות אחרים. התלהבות „ציונית" גדולה אחזה אז את כל חוגי הנוער היהודי בעיר. רובם נרשמו אז לעליה מידית ארצה כדי להשתתף בהגנת הישוב והמונים נכנסו כחברים לתנועות־נוער חלוציות. וכך הקיף „הנוער הציוני" מספר רב של נערים ונערות מגילים שונים אשר התארגנו לקבוצות ולגדודים והבוגרים יותר התחילו להתכונן לעליה ארצה.

עבודת נמלים נעשתה בקן: פגישות, שיחות, הרצאות, משחקים, מסיבות־חג, טיולים ליערות הסביבה, מושבות קיץ; למדו עברית, היסטוריה יהודית וקורות התנועה הציונית, עבדו למען הקרן הקימת לשראל וכל הפעולות החנוכיות

היו מכוונות לקראת החיים בעתיד בארץ־ישראל. חברי התנועה היו מוצאים ב„קן" (כך קראו לאולם בו היו מתאספים) את כל מה שחסר להם ומה שלא יכלו למצוא לא בבית־הספר ולא בבית הוריהם. תמיד היה שם שמח, היו שרים שירים עממיים האהובים עליהם, היו רוקדים את ההורות בהתלהבות גדולה, מעלים מדורות, ושומעים מפי מדריכיהם הרצאות על המצב בעולם ובמיוחד בעולם היהודי וקבלו תשובות על כל השאלות שהטרידו אותם ואפילו על בעיות אישיות.

קשה לתאר את מסירותם הרבה של מדריכי „הנוער הציוני". כל רגע חפשי היו מקדישים לפעולות, כדי לרכוש את נפש הילד היהודי ולהקנות לחניכיהם חינוך יהודי, ציוני וצופי. התוצאות היו טובות מאוד: רבים מחברי „הנוער הציוני" עלו במשך הזמן ארצה ורבים מהם אפשר למצוא בכל ערי הארץ ובמושבותיה.

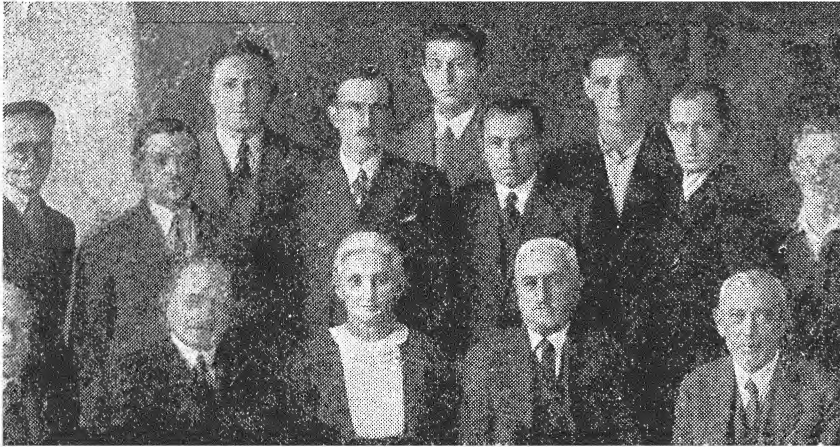
אבל חברי „הנוער הציוני" ברוהאטין לא הסתגרו בד' אמות של ה„קן" בלבד ובמשך הזמן הרחיבו את פעולותיהם. שליחים היו יוצאים מרוהאטין לכל הערים והעיירות שבסביבה, ומביאים את רעיונות התנועה לנוער היהודי שבהן נוסדו סניפים חדשים בבז'ז'ין, פשמישלני, פודהייצה, בורשטין בוקצ'ובצה, ווינילוב ובמקומות אחרים. באופן כזה הפך ה„קן" ברוהאטין למרכז גלילי של התנועה וחבריו היו מדריכים את סניפי הסביבה.

חברי התנועה ברוהאטין פעלו גם לא פעם כמדריכים גם בערים מרוחקות, כמרצים במושבות קיץ, כמנהלי נקודות־הכשרה וחבר אחד פעל זמן רב כאיש ההנהגה הארצית של התנועה בגליציה.

הבוגרים מבין חברי „הנוער הציוני" השתתפו באופן פעיל בכל מיני פעולות צבוריות בעיר והיוו גורם חשוב בכל ענין שהיה לו קשר עם ציונות. בימי בחירות שונות שהתקיימו בעיירה, הקדישו את כל מרצם לתעמולה למען הצלחת הרשימות הציוניות. במיוחד היתה פעילותם ניכרת בעת בחירות לפרלמנט הפולני ולקונגרסים הציוניים. כחברי תנועה ציונית־כללית אשר עמדה אז במרכז

הסתדרות „הנוער־הציוני" ברוהאטין עם עליתו של ב. קירשן לארץ־ישראל

פעילי „סתם־ציונים" ופעילי „הנוער־הציוני" ברוהאטין — שני דורות נפגשו זה עם זה.

בין חוגים ציוניים שמאליים וימניים, מילאו בעיר תפקיד של גורם מגשר ומאחד בין מחנות „עוינים" כביכול. די להזכיר את פעולותיהם ב„הסתדרות הקרן הקימת לנוער" אשר נוסדה בעיר בעיקר ע"י חברי „הנוער הציוני" ועפ"ר גם נוהלה על ידיהם בהשתתפות נציגי כל ארגוני הנוער הציוני, ימניים ושמאליים.

„הסתדרות־הקרן־הקימת־לנוער" היתה מין יצור מיוחד של העיר רוהאטין, ובשום מקום אחר לא היתה קיימת הסתדרות כזאת. היו לפניה שלוש מטרות: 1) להעביר כל פעולות של „הקרן הקימת לישראל" בעיר כגון הורקת קופסאות, איסוף כספים, ארגון ימי־פרח וכדומה. 2) לאסוף תרומות חדשיות מכל צעיר

הנוער הציוני ברוהאטין, יוני 1930

וצעירה יהודיים בעיר. 3) לפתח פעולות תעמולה למען הרעיון הציוני בקרב כל תושבי העיר ע״י ארגון הרצאות ווכוחים פומביים.

יש גם להזכיר את נשפי הפרידה הפומביים לחברי „הנוער הציוני״ ערב עליתם ארצה, אשר אורגנו באולם הגדול של ועד הקהילה או באולמי הגמנסיה האוקראינית; הנשפים האלה היו מושכים תמיד קהל רב שהיה מוצא לו הזדמנות להביע רחשי הוקרה לאנשים אשר פעלו רבות למען הצבור היהודי ברוהאטין ודרכם הועמדה אז כדוגמא לכל הנוער בעיר. שירה ורקודים ארצי־ישראליים נמשכו שעות רבות עד שעה מאוחרת ולמחרת היתה „כל העיר״ יוצאת לתחנת הרכבת ללוות את העולה ארצה.

כך פעל „הנוער הציוני״ ברוהאטין. היה זה נוער תוסס, מלא שאיפות נעלות ויודע להגשים את רעיונותיו. קשה להסתגל למחשבה שכל זה איננו עוד.

יצחק בומזה, נוה־חיים

הסתדרות „החלוץ״ ברוהטין

סניף „החלוץ״ בעירנו נוסד בשעתו, כחלק מההסתדרות הארצית בגאליציה. הפעילים: בלקה קופפרמן שהיתה גם חברה בועדת ההכשרה והעליה, ואני, כותב טורים אלה.

התחלנו את פעולתנו בארגון קבוצות הכשרה ולימוד עברית וחברינו נדרשו ללמוד מקצועות. אני וחבר שני נכנסנו למסגריה המיכנית של שבתי פיכמן.

העבודה הראשונה בקנה מידה גדול היתה עבודת החציר אצל אלתר פויסט בשנת 1924, שהעסיקה למעלה מ־20 חברים במשך שלושה שבועות.

בשנת 1924, יסדנו תנועת בת ל„החלוץ״ — „החלוץ הצעיר״, תנועת נוער חלוצית כללית שבראשה עמדו שאול בדר ומאקס הוכברג.

בשנת 1925 זכיתי לקבל את הסרטיפיקט הראשון שהוקצב לסניפנו ועליתי כחלוץ המאורגן הראשון מעירנו לארץ ישראל.

הסתדרות „ס ת ם ־ ה ח ל ו ץ״, פעלה בגליציה כתנועת־אחות של „השומר הצעיר״, ואף הקימה את קיבוציה בארץ במסגרת הקיבוץ־הארצי. אף ברוהאטין לא נעדרה הסתדרות זו.

י. פ. ש.

„גורדוניה" ברוהאטין

„גורדוניה" היתה האחרונה בתנועות־הנוער שהוקמו ב־עירנו. בין מיסדיה נמנ"ם: — אברהם הירש, צבי ברוד־באר, יצחק לבנון, יעקב גלר וכו'. בראשית התארגנו־תו נתמך הקן ע"י „התאחדות", ההס־תדרות־האחות.

קבוצת גורדוניה ליד הבאר בצ'רצ'ה

בין שרידיו שזכו לעלות ארצה ולהגשים נמנה את יצחק לבנון (משמר־השרון) ויוסף יוזף, הממשיך במקצוע הדפוס בפרדס־חנה.

„התאחדות" זכתה שחבריה יתבלטו בעמדתם בועד הציוני המקומי. בין מפעליה העי־קרים, יש למנות את ספרית א"י פאריין, מקום מפגש תרבותי למחנה הציוני בעיירה. עם פעילי „התאחדות" נמנו: דוד רוזנשטיין, צבי האַלפרן, יצחק הולץ, שואל בדר ואחרים. עם מייסדי הספריה נמנו חונא וואכמן. פנחס שפיגל, מאיר לוונטר ועוד.

קן גורדוניה" ברוהאטין

דוד קארטין, תל־אביב

קן בית״ר

קן בית״ר ברוהאטין היה אחד מהגדולים בגליל ונוסד עוד בשנת 1929. מייסדיו היו איזיא שאַרר, פיניא מאַור, איזיא ברנשטיין, וילוש ויילנד, שמואל טייכמן ואורי קאַנפר.

לאחר תקופה קצרה, מנה הקן קרוב למאה חברים, בשתים־עשרה קבוצות (דרגות). בוגרי הקן, בהגיע זמנם היו עוברים לצוה״ר.

כעבור שנים אחדות נוסדה בעיר גם „ברית־החייל" שבראשה עמד יולק שקולניק (קצין בצבא הפולני). ארגון זה היה מאמן את חבריו אימון צבאי לקראת יעודם בא״י והקיף כ־100 צעירים יהודים. מלבד זה הקים ארגון זה גם הכשרות מקצועיות לחבריו בלבוב, בז׳ז׳אני ובמקומות אחרים.

התנועה הרביזיוניסטית ברוהאטין הקיפה את כל שכבות הנוער, ללא הבדל מוצא סוציאלי: נוער עובד ולומד, סוחרים, בעלי מלאכה וכו׳. כולם היו נאמנים לתורתו של ז׳בוטינסקי ז״ל.

הפעולה התרבותית היתה מבוססת על לימוד הספרות היהודית, היסטוריה יהודית וכללית, פעולה שהתנהלה בקבוצות ואחת לשבועיים התקיימה גם אסיפה כללית ובה הושמעו הרצאות על נושאים שונים. ביחוד הקפידו חברי בית״ר על השימוש בשפה העברית, ובצאתם לרחוב במדיהם הנאים עוררו רושם נאה לא רק על יהודים בלבד, ולשונאי ישראל היתה הופעתם אף בבחינת אזהרה רב־משמעית. חבל רק על היחסים המתוחים שהיו קיימים ביניהם ובין תנועות הנוער האחרות, כתוצאה מלחמת הדעות החריפה בקרב הנוער הציוני באותם הזמנים.

בוגרים מבית״ר: שמחה פויסט, מאיר ווייסברוין, מאיר רייס, שמואל קארטין (טייכמן), ישראל וויינשטוק, שמואל אַכט, משה בוסגאנג, צבי פרייוואלד, שמואל טייכמן ומאצ׳קי זילבר

קב׳ בנות מהבית״ר: רגינה ברגשטרייט, אטקה שר, הניה בוסגנג, מלכה בוימרינד ולאה שקולניק

התבלטנו גם בשטח הספורט וחברינו התאמנו בקלובים ספורטיביים שונים. קבוצת הספורט שלנו עברה גלגולי שמות רבים: ז׳.ק.ס., בית״ר ואח״כ מכב״י. בראשה עמד יוסף קארטין. אך לא בספורט עסקנו כי אם גם במעשה ההגשמה ממש והכשרת חלוצים התקיימה ברוהאטין גופה. כעשרים מהם עלו ארצה והם: חנינא פלדבלום, אחותו — אדלה פלדבלום, צבי פרייואלד, דוד קארטין, פייגה הוכברג, אורי קאנפר, אטקה קיזל, יחזקאל אטנר ועוד.

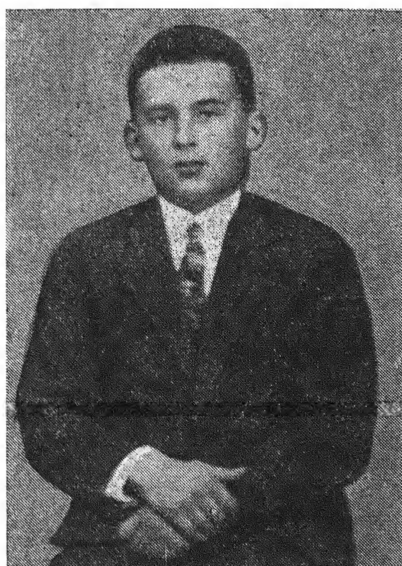
לאחר השואה הגיעו ארצה: שמחה פאוסט, שמואל אַכט ומשה בוסגאנג עם משפחותיהם. יולק שקולניק ז״ל נספה בשואה, בבונקר.

מאנשי התנועה הרביזיוניסטית ברוהאַטין התבלט קובה דאַס, שתפס עמדה גם במרכז הארצי, אח״כ חבר האקזקוטיבה הרביזיוניסטית העולמית ויש רגלים לכך כי היה גם יד ימינו של ז׳בוטינסקי. היום הוא חי בבואנוס איירס שבארגנטינה.

על כל אלה מאנשי התנועה שלא זכו לראות חלומם מתגשם ואבדו בשואה, מתאבלים אנו הנשארים.

יולק שקולניק (בנו של חיים שקולניק)

מגר׳ פיניא מאור (בנו של מאיר)

כינוס רביזיוניסטי ברוהאטין

שמחה פויסט, זושא טוֹפּ, צבי פרייוואלד, שמואל טייכמן, מיכאל קיזל, אלי כץ, אורי קאנפר ומוני האַלפרן.

צבי שקולניק, תל־אביב

נעורים בעיירה

מלאים ותוססים היו ימי הנעורים. בית־ספר, הווי תנועות־נוער, פעולות ספורט ופגישות ראשונות עם נערות מילאו את חיינו ולא חשנו בסערת הדמים העומדת בפתח. עד היום האחרון התנהלו חיינו במסלולם התקין, בהם בית־הספר מילא את תפקידו העיקרי. אמנם לא לכל בני הנוער האיר המזל פנים ולא כולם עברו את מפתן הגמנסיה, כי שכר הלימוד גבוה היה והרבה הורים לא יכלו לעמוד בו. שתיים היו הגמנסיות ברוהאטין: הגימנסיה האוקראינית והגימנסיה הפולנית. אולם בראשונה לא למדו יהודים, כי שפת ההוראה היתה אוקראינית וגם לא היתה בעלת זכויות להוצאת תעודות־בגרות מוכרות על־ידי משרד החינוך הפולני. לכן פנה הנוער לגימנסיה הפולנית על־שם הכומר פיוטר סקארגה.

הגמנסיה שכנה בבנין רחב־מידות, בן ארבע קומות, מצוייד במעבדות, אולם ספורט ומתקנים שונים. גמנסיה זו, בניגוד לאוקראינית היתה בעל זכויות מלאות ותעודת בגרות מוכרת על־ידי משרד־החינוך. היא היתה גמנסיה קואדקו־ציונית, בה למדו בנים ובנות יחד, פולנים ויהודים. אך לא כל נער יהודי יכול היה להתקבל בה, אף־כי מוכן היה לעמוד בתביעות הכספיות שנדרשו ממנו, כי בגמנסיה זו שלט מעין „נומרוס קלאוזוס" ביחס לבני המיעוטים, בהתאם לאחוזם בקרב תושבי העיירה. אולם התלמיד היהודי שהצליח לחדור מבעד לחומה זו, לא מובטח היה כי אמנם יגיע לסוף דרכו בלימודים. משרד החינוך נקט בשיטה כדי להכשיל את התלמיד היהודי בבחינות, אף־כי לרוב היה בין התלמידים המצטיינים,

כיתה ו' תיכון ממשלתי ברוהאטין — 1926

פרופ׳ שלזינגר עם תלמידי הגימנסיה היהודים ברוהאטין

כדי להפחית את הלחץ של התלמיד היהודי על האוניברסיטה הפולנית שאף שם שלט ה„נומרוס קלאוזוס". גם בהנחות כספיות, כאמור לא זכה התלמיד היהודי. כן לא היתה התחשבות בשחרור התלמיד מהלימודים בשבתות ובחגים, רק ביום־כפור וראש־השנה היה חופשי מלימודים. בין התלמידים עצמם לא הורגשה אנטישמיות, אם כי לא הצטיינו ביחסי ידידות יתירים. כל התלמידים לבשו את מדי בית־הספר, שעליהם, על תו מיוחד, מספר בית־הספר, 593, לפי הוראת משרד־החינוך, כדי לאפשר את הפיקוח על התלמיד מחוץ לכותלי בית־הספר. אסור היה על תלמיד הגימנסיה להימצא במקומות ציבוריים, קולנוע, תיאטרון, או ברחוב אחרי השעה 9 בערב ומי שנתפס אחרי שעה זו צפוי היה לעונש מטעם ההנהלה.

בגמנסיה משותפת זו, היתה גם הוראת הדת וההיסטוריה היהודית בשביל התלמידים היהודים, אותן הורה המורה יצחק שלזינגר (כיום בארץ) ששימש גם מורה למתימטיקה וזואולוגיה והופיע בשם תלמידיו היהודים בפני ההנהלה עד אשר הועבר לגימנסיה בזלוצ׳וב ובמקומו באו המורה שטקל מדוברומיל. תלמידי הגימנסיה שלנו, כמו התלמידים בכל פולין באותן השנים אורגנו גם במסגרת של הכשרה קדם־צבאית (מעין גדנ"ע שלנו) ואיש לא היה משוחרר ממנה. מדי שבוע הוקדשו לאימונים אלה כמה שעות על חשבון ההוראה הכללית. בגימנסיה פעלו גם חוגים לספרות, מחול ודראמה, בה השתתפו התלמידים היהודים יחד עם הנוצרים.

בשנים האחרונות, לפני פרוץ המלחמה, עת החלו לנשוב בפולין כולה רוחות אנטישמיים, נעכרה האווירה גם בגימנסיה. והמנהל החדש שבא לגימנסיה חדור היה נטייה אנטישמית ברורה אותה הרגישו התלמידים היהודיים מבשרם. רבים נשרו במשך שנות הלמודים ואלה שסיימו ותעודת בגרות היתה בידם

בשורה הראשונה מלמעלה מצד ימין: צסיאַ שטיין, סלקה וואגשל, אטיה לייטר, גוטוורט, רייזה לייטר; לאה רוזנשטיין, סלקה ברנהולץ, פפקה שלייכר, מלצ׳י דאַם, ציפה טייכמן;ביידוף, פליציה שומאַר, לאה וואַגשל. המורים: פ ר ו ס ט (עם הזקן); ר ו ז נ ב א ו ם, ליינר בלקה, ברכה לייטר, ברייטפלד מרים. היושבות מימין: חיה הופמן וקלרה שטולצברג.

מצאו את שערי האוניברסיטה נעולים בפניהם. אלה מבין התלמידים שביקשו להמשיך את לימודיהם הגבוהים נאלצו לפנות לאוניברסיטאות מחוץ לפולין. לא רבים הם מסיימי הגימנסיה שיכלו לעשות כן, ורובם נשאו את עיניהם לארץ־ישראל.

את „המזון הרוחני" היהודי, מה שאנו מכנים כיום „תודעה יהודית" סיפקה הקהילה. היא אירגנה בית־ספר עברי („העברעישע־שולע"), בשעות הערב, בה יכול הנער היהודי לרכוש ידיעות ביהדות, בספרות וההיסטוריה היהודית, בתנ"ך ובתלמוד. שיעורי־ערב אלה מטעם הקהילה זכו להצלחה רבה והיו לעזר רב לכל תלמיד ונער שביקש להיוודע לתולדות עמו ולאוצר תרבותו. הקהילה עמדה לבנות בית־עם ליהודי העיירה ואף החלה בבנייתו והוקם השלד, אך פרצה המלחמה ושלד הבניין הועבר ליד הכובשים שגמרו את בניית הבית והפכוהו כבית־עם כללי.

אולם לא על הספר לבדו יחיה הנער, כאז כן עתה, כבתל־אביב כן ברוהאטין, שקוע היה הנוער בספורט, ובפרט בכדורגל. ואכן זכתה רוהאטין לקבוצת כדורגל שיצאו לה מוניטין בכל הסביבה — הלא הוא מועדון הספורט ז׳. ק. ס. — Żydowski Klub Sporrtowy שעמד בשעתו תחת השפעת תנועת הנוער של בית"ר. הרוח החיה במועדון זה היו: י ו ל ק ש ק ו ל נ י ק ז"ל וייבדל לחיים י ו ז ף ק א ר ט י ן. בעיקר התמסרה הקבוצה לכדורגל, ואף זכתה להישגים ולנצחונות נאים. היא היתה מתחרה עם קבוצות כדורגל פולניות

Ż. K. S. ברוהאטין עם המאמן פנצר — קבוצת כדורגל ברוהאטין

ואוקראיניות. ועוד אזכור את המשחק עם קבוצה אוקראינית אותה ניצחה 8:1 בעיירה פודהייצה, לאחר המשחק נשאו יהודי עיירה זו את שחקני ז'. ק. ס. על כפיים לאות הערכה כי עמדו על משמר הכבוד היהודי. בסביבה נוצרית עויינת זו, לא רבים היו השטחים בה יכול היה היהודי להכניע את שכנו האנטשמי, לכן מצאו יהודי העיירה סיפוק רב ולו במשחק כדורגל. ואכן השחקנים מסורים היו לקבוצתם מאוד, אפילו כבוד אישי ואמביציה אישית לא שקלו כשהקבוצה עמדה בפני מפלה. וכך נהג גם יוסף קארטין ניהל ברוגז עם קבוצתו במשך זמן רב, (את הסיבה לא אזכור עוד) אך משראה, כי קבוצתו עומדת להפסיד במשחק, שכח את כל החשבונות, ובמחצית השניה של המשחק עלה על המגרש והביא נצחון לקבוצתו. הוא היה קפטן הקבוצה ומלבדו היו אתו בקבוצת הכדורגל הרשקו לדר, דולק פאוסט, שמחה פאוסט, יעקב פאוסט, יעקב אוסטר, חיים בלאושטיין, משה ארליך ואחרים.

המועדון פתוח היה יום־יום, ששימש מקום מיפגש חברתי לנוער מכל השכבות. אף הנוער הלומד, שאסור היה לו, כאמור, להמצא מחוץ לבית בשעות הערב ונאסרה עליו ההשתייכות לאירגונים שונים, כאן תחת אצטלה ספורטיבית ניתן לו להיפגש באורח חפשי וללא חשש. לקבוצת הכדורגל השתייכו נערים מכל הזרמים המפלגתיים שבעיירה ולא הורגשה בה מעולם כל מתיחות פוליטית. אף כי המועדון היה כאילו תחת השפעת בית"ר, היתה בה רוח ספורטיבית טהורה וכולם שאפו להעלות בו את רוחו הגאה של הנער היהודי, את ערכו בעיני עצמו והזולת ולהחדיר בו תרבות הגוף, שכה רחוק היה ממנה בכל שנות גלותנו.

מועדון זה התקיים עד פרוץ המלחמה ועם כניסת הצבא האדום נהפך למוקד לחיי הנוער ברוהאטין.

מאַרצל לוונטר
בנם היחיד של צילה וד"ר יצחק לוונטר

ליפא פרייוואלד, פעיל בספריית „א"י פאריין" (בנו של שבע וחנוך פרייוואלד)

דודאָק פאוסט, נולד: מאי 1921, רוהטין.
מת ברוסיה 1943 במחנה אקטיובינסק.

מאקס זילבר
מבוגרי „בית"ר" ברוהאטין

למעלה: קבוצת „התאחדות" עם נציגי השומר־הצעיר ברוהאטין.

מימין: חיים הולץ וקלרה שולר עם קבוצתה מהשומר־הצעיר. —

למטה: יוסף ווייס, גולדה פישר, י. וואלד, בוימרינד, נ. רוזנשטיין.

איכה חרבה העיר...

רחל ומשה נאסהופר, חיפה

קהילת רוהאטין בכליונה

...בספטמבר 1939 פרצה המלחמה והצבא האדום השתלט על מזרח גליציה. נפסקו חייה הנורמליים השקטים של העדה היהודית, אולם טרם פגעו באיש ואיש לא נהרג...

ביוני 1941 התנפלו חיילותיו של היטלר על ברית המועצות וב־2 ביולי, נכנסו לרוהאטין. אין לתאר את חרדת הלב והאימה לגורל האוכלוסיה היהודית.

יום לאחרי זה, ב־3 ביולי, נתארגנה המיליציה האוקראינית, שעינתה באכזריות את היהודים, עוד יותר משעינו אותם הגרמנים. ב־6 ביולי 1941 ערכו להם משחק דמים ראשון: הם הסתדרו בככר העיר בשתי שורות והכריחו יהודים לעבור על פניהם בלא חופזה. בשעת מעשה היכו אותם באכזריות במוטות ברזל.

מיד, עם הימים הראשונים של הגירוש, התחיל רעב כבד, מכיוון שהגויים הפסיקו למכור ליהודים מצרכי מזון.

ב־12 ליולי, אספו מרצחי הגסטאפו את כל היהודים בבית הכנסת, כלאו אותם שם ביום קיץ לוהט למשך שעות ארוכות והכריחו אותם להשתטח על הרצפה ולהתפלל על נצחונו של היטלר.

עיקר הצרות התחילו ב־1 באוגוסט 1941, כאשר סופחה מזרח גליציה לגנרל־גוברנמנט. רוהאטין הפכה לעיר מחוז. מפקד המחוז, אסבאך, היה מגדולי המרצחים. מיד הוציא פקודות, שלאחר כך הובילו להכחדתה הגמורה של הקהילה היהודית:

1. יצירת „רובע יהודי" שבו יגורו היהודים בצפיפות.
2. כל הפליטים מפולין שהתחבאו בעיירה חייבים לעזוב אותה מיד.
3. על היהודים לשלם כסף עונשין בסך 1.000.000 רובל.
4. תוקם „מועצת יהודים" ומשטרת־סדר יהודית.

הגזירות בוצעו מיד. על היהודים היה לשאת מגן דוד על זרועם. הוקם גם שירות־עבודה יהודי, שהיה חייב להעמיד יהודים לעבודות קשות ביחוד להציבת אבנים.

בנובמבר, הפכה רוהאטין מעיר מחוז לעיר־נפה, המשתייכת למחוז סטאניסלב, הרוצח אסבאך הועבר לבז'ז'אן.

האמינו, כי מעתה יוקל קמעה. אך מיד נתברר, כי אין לקוות לשינויים. הופיע יועץ מדינה חדש שציווה על „מיבצע־פרוות" בדצמבר 1941. כל יהודי שברשותו פרווה, או חלק של פרווה חייב היה למוסרה, באיום של עונש מוות.

אותו הורף היה מן הקרים והקשים ביותר. והיהודים מזי רעב, היו עובדים בחוץ כמעט עירומים, בחציבת אבנים.

עד אז סבלו היהודים רק מרדיפות, אך טרם בוצעו בהם שחיטות המוניות.

ב־8 במרץ, בבוקר, נשמעו יריות בעיר ומיד נודע כי הגיעו רוצחי הגסטפו מהמחלקה המיוחדת של משמידי־יהודים. הללו בסיוע המיליציה האוקראינית, ירו ב־3.600 יהודים (מהם 1000 פליטים), שעוד נשארו בעיר.

דם היהודים ניגר בנחלים לאורך שני קילומטרים. גם ביום השני עוד רעדה הארץ, מהקבורים בה חיים ואפילו נשמעו צעקות מתוך הקברים. הספיקו להוציא שתי נערות יהודיות חיות, שגוועו לאחר יומיים. אותו יום הלכו למוות, מרצונם החופשי כגיבורים: ד״ר זלאטקיס, ד״ר גולדשלג ופלאנק חתנו של סטרייר. ב־21 עדיין התגוללו מאות גוויות יהודיות ברחובות וביניהם אמהות וילדים קטנים על זרועותיהם.

בראשית מאי 1942 אורגן מחדש ה„יודנ־ראט״, וחבריו המומתים הוחלפו בחדשים. הגיטו הצטמצם בהיקפו, ואף על פי כן הוכנסו לתוכו כל יהודי קניהיץ׳. אין לתאר את הדוחק שנתהווה בו. הרעב השתולל, פרצה מגפה של טיפוס הבהרות ויום יום גוועו 10—15 יהודים מרעב ומגפות.

נפתח דף חדש במרטירולוגיה היהודית. התחילו להוביל גברים למחנות, שמהם לא חזרו לעולם. כאן, מילאו לדאבוננו מועצת היהודים וביחוד שירות הסדר היהודי, תפקיד מגונה ביותר.

ב־21 ספטמבר 1942 חלו שבת ויום כיפור. זה היה היום השני בימיה הטראגיים של קהילת רוהאטין. מרצחי־גסטפו פראים מטארנופול הגיעו מבעוד בוקר והעבירו בסיוע שירות הסדר היהודי, אקציה. 800 יהודים קובצו בכיכר שליד התלמוד־תודה והובלו לבלז׳יץ, מקום שבו מתו בגז והושמדו במשרפות. בין ה־800 היו 300 מרוהאטין והיתר אנשי קניהיצ׳ה. באותה הזדמנות נורו 25 איש בו במקום.

באוקטובר 1942 גורשו כל יהודי בורשטין, בולשובצה ובוקצ׳ובצה לתוך הגיטו הרוהאטיני. גדלה הצפיפות והרעב והטיפוס קצר מדי יום 40—50 קרבנות. כעת החל כאן, בדומה לערים אחרות משחק שטנים: יהודים בעלי תעודות מסויימות, סיכוייהם לחיים היו טובים יותר מאשר של בעלי תעודות אחרות. היהודים הנרדפים והמעונים התחילו לחשב מחשבות כיצד לפדות את „חייהם״.

ב־8 דצמבר 1942 נערכה ברוהאטין אקציה אחרת. בזו השתתפו גם מרצחים מקומיים מבין אנשי שירות־הסדר היהודי. תוצאות היום הזה: כל החולים מבית־החולים היהודי שבגיטו על רופאיהם ומשמשיהם כמאתיים איש, ועוד 1250 אחרים הובלו לבלז׳יץ והושמדו בתאי הגזים. האנשים הובלו לשם עירומים בכפור האיום.

מעתה נערך מידי יום ביומו מצוד על יהודים, בממדים קטנים יותר, ואם לא נורו בו במקום, עונו באכזריות על ידי החיות האוקראיניות.

בחודש יאנואר 1943 שוב הוקטן הגיטו, למרות שעוד היו בו 1000 איש (כמה מאות מרוהאטין והיתר זרים). הגיטו נחסם ואין יוצא בעדו. אפילו לעבודה היו מובלים בקבוצות. לעבודה ממש שוב לא היו מסוגלים והיו משמשים את הגרמנים והאוקראינים.

בסבל ועינויים עברו היהודים את החורף והגיעו לאביב 1943. רבים ביקשו

אליזה בלאך

להם מחבוא באדמה והכינו לעצמם בונקרים מבוצרים*). אך מידי פעם נתגלה בונקר אחר ותושביו חוסלו.

המערכה האחרונה של הטרגדיה היהודית ברוהאטין נפתחה בראשית יוני 1943, כאשר עיירה אחרי עיירה טוהרה מיהודיה. תורה של רוהאטין הגיע ב־6 ביוני 1943. היה זה יום ראשון בשבוע, ראשון של שבועות. ב־2.30 אחרי חצות, הקיפו קבוצות חזקות של גסטאפו ואוקראינים את הגיטו והתחילו מציתים את בתיו. כאשר האש לא הצליחה לאחוז בהם, היו זורקים רימונים.

אנשים גורשו עירומים לבורות, שהוכנו על ידי האוקראינים יום קודם, על יד בית העלמין החדש (בדרך לפרנובקה, ליד המנזר); בדרך לשם הוכו באכזריות, ועל פי הבורות היו חייבים לחכות לתורם עד שיירו.

הדבר נמשך שלושה ימים. ביום השני והשלישי, היו היהודים עצמם מוכרחים להכור את קברותיהם, ומי שלא מיהר להתפשט לפני מותו, עינו אותו באכזריות, ירו ברגליו ואף הטילוהו חי לתוך הקבר. בילדים לא ירו בדרך כלל, אלא הטילום חיים לתוך הבורות.

ביום השלישי השתררה דממה. לא היה מי שיזעק. עוד התאבכו הלהבות בגיטו ורוח קלילה עדיין היתה מלהיבה אותן מלדעוך.

כך באה אל קיצה, באורח כה טראגי, קהילה יהודית גדולה בת 700 שנה. שמונה אלפי קדושיה היהודים של רוהאטין וסביבתה, מוטלים בשלושה קברות המוניים, או מפרים באפרם את אדמת בלז'ץ.

רק במה עשרות מצאו להם מפלט ביערות. אחרים נמלטו או הוגלו לברית המועצות, וכאן שהו עד לנצחון.

אל נקמות! אל דמי לך ואל דמי לדמינו!

---

* על עמידת היהודים בגיטו רוהאטין לפי עדות המרצחים עצמם הדו"ח של גנרל קצמן

(לפי פירסומו של א. אייזנבאך ב„דאס נייע לעבן" 28־309)

מקור היסטורי ראשון ללימוד דרכי ההתגוננות היהודית בגיטו, מהווה, נוסף על דו"חו המפורסם של מיור סטראאפ על מרד גיטו ורשה, גם הדין־וחשבון של הס.ס. גרופן־פירר קצמן, שהיה ממונה על פלך גליציה. דין וחשבון זה הוגש על ידו לממונה עליו, קריגר, ובו פרטים השובים על פעולותיו נגד מתקוממים בגיטו ופרטיזנים.

בין היתר אנו מוצאים בדו"ח זה תיאור מפורט על שלשה בונקרים ברוהאטין, שכונו על ידי בוניהם בשמות „בונקר־סטאלינגראד", „סבסטופול", ו„לנינגראד". אורכו של בונקר „סטאלינגראד", למשל, היה שלושים מטר ושכבת האדמה המכסה עליו עומקה שני מסר. הוא נבנה באמנות רבה, היה בו חשמל, רדיו שלוש קומות של תאי־שינה ונאגרו בו צרכי מאכל לששים נפש למשך זמן ממושך. קצמן גילה את הבונקר הודות להלשנה, אולם כאשר המשטרה שלו התחילה לפרוץ לתוכו, קידמום הלוחמים ביריות. על אתראתה של המשטרה לא ענו הלוחמים כלל ואז פוצץ הבונקר.

אַנאַ שוולריקורנבלי, תל־אביב

מסיפורי הימים ההם

ספור של לילה אחד

„מה השעה?" שאלתי. בעלי הביט על השעון שעוד נשאר בכיסו ולחש: „שלוש". נבהלתי: „כל כך מאוחר!" עוד מעט יעלה השחר ואנו נמצאים בשדה ואין לנו מחבוא. מסביב שטחים פתוחים, יערות וגבעות. לאן ללכת? כל הלילה הלכנו קדימה, קדימה ולא מצאנו את הדרך הנכונה לכפר, בו גר מכר, שפעם הבטיח לעזור לנו.

אתמול חכינו ללילה בכליון עינים. קיווינו שבלילה נגיע לכפר הזה. שכבנו בחורשה וחיכינו, משפחתי ואני. אז היינו עדיין חמש נפשות. רעדנו מקור. אבי משה שכב באמצע. רצינו לחמם אותו, רצינו למנוע שהרוח הקרה תנשב עליו. מצד אחד שכב בעלי יוסף והסתכל במרחב בעיניים מלאות עצב. מצד שני שכבה אחותי מלוינה ועל ידה ילד שלה — דוב, בן שלוש־עשרה — רזה וחיוור. אני סגרתי את המעגל.

זה יום שלישי כבר לא אכלנו דבר, אבל לא היינו רעבים. לו היו לנו רק מים, אך גם זה לא היה חשוב. רק לילה שיבוא, לילה חשוך, לילה שקט, לילה — ידידנו הטוב.

מדי פעם בפעם נבהלנו. מי זה שם בין העלים? אולי באו ילדי נכרים לחורשה לחפש אגוזים? לא, רק צפורים עפו, הרי לא ידעו שהן מפחידות אותנו...

לבסוף ירד הלילה. כוכבים הוצתו וירח הראה את פניו. שוב צפה הסכנה, שהרי לאור הירח עלולים לגלות אותנו. אך לא, הטבע עזר לנו, עננים כיסו את הירח.

לאט, לאט קמנו מהמקום וזזנו לכיוון הרצוי לנו. הלכנו והתקדמנו שעות, על שעות, היינו כבר כל כך עייפים ועוד לא הגענו למקום אליו שאפנו להגיע. עברנו שדה ויער, שטחים גדולים ורהבים, ועוד שדה ועוד חורשה. איפה אנו נמצאים?

לפתע הבינונו: תעינו בדרך! ומה כעת? עמדנו שעה קלה והתיעצנו.

פתאום נשכב הילד שלנו על הדשא, הניח מקלו על ידו והכריז: „לא אלך הלאה, אינני יכול, כוחותי אזלו. אם אתם עוד יכולים, לכו, אני אשאר כאן." גם אמו ישבה על ידו וביקשה: „לכו, לכו בלעדינו. אני אשאר עם הילד." אסור היה להרים את הקול — ביקשתי וכעסתי: „קום! בוא! לא אלך בלעדך, אתה חייב ללכת, בוקר מתקרב, יתפסו אותנו ויהרגונו!"

„ומה אם אני רוצה למות?" השיב הילד. „עזבי אותי, אני אשאר פה!" לא חדלתי לסחוב אותו: „נקח אותך בכוח!"

„ננוח חמשה רגעים" — זה היה הקול השקט של אבי. „נכון, אבא, ננוח ואחר כך נלך" אמרתי, וגם שכבתי על הדשא. כמה טוב היה לשכב! חשבתי על אנשים ששכבו בבתיהם, במיטותיהם בשקט ובמנוחה. האם גם אנו נזכה לחיות עוד פעם כמו בני אדם? לא היו לנו שום סיכויים לכך.

חשתי באחריותי. אני היחידה שהכרתי בעבר את הסביבה הזו. אני גרמתי לכך שברחנו מהגיטו בפני ה„אקציה" והלכנו בדרך הזאת. עלי היה למצוא את הכפר. מה אעשה עכשיו? איך למצוא את הדרך הנכונה?

קמתי וביקשתי: „קומו, השעה דוחקת". כולם קמו, גם הילד וגם אמו. הלכנו יחד. כמה שמחתי! גם אז בתנאים אלה, היו רגעים של שמחה.

רצתי ישר, כמה צעדים קדימה, חיפשתי איזו דרך, איזה שביל, ושוב הזרתי למשפחתי שנסחבה אחרי. כל פעם התרחקתי מהם ושוב התקרבתי אליהם. והנה לפנינו חורשה ובאמצע דרך צרה. זאת בודאי כבר הדרך שמובילה למכרנו. הלכנו במהירות, ככל שהספיקו הכוחות. אני הגעתי הראשונה לקץ החורשה, אבל, לצערי הגדול, הדרך נגמרה. יצאתי אל בקעה גדולה ומסביב אף סימן של כפר. עמדתי באמצע הבקעה, ולאן לפנות? מי יעזור לנו? הבטתי אל הירח. העננים התפזרו והירח שפך את אורו על העולם.

פתאום נזכרתי בכלבים. כלבים נובחים למראה ירח, ואם כלב אחד נובח, נובחים גם כלבים אחרים. אם אנו נמצאים בקרבת הכפר יש שם כלבים, ובאותו רגע התחלתי לנבוח. בהתחלה קול דק, כמו כלב קטן ואחר כך כמו כלב גדול, בקול רם.

לא הספקתי לנבוח זמן רב, כי היקרים שלי הגיעו אלי והתחילו לחבק אותי, לנשק אותי, ללטף וללחוש לי מילות חיבה. החזיקו אותי ומבוהלים לא ידעו מה לעשות בי. הבנתי: השבו שדעתי נטרפה עלי.

„אל תדאגו לי", התרגזתי, „הרי אני בהכרה". ואז אמרתי להם למה התכוונתי ושוב נבחתי. יפה, יפה, בקול רם, בתוקף, במרץ.

ענו לי כלבים. כאילו הבינו אותי. כמה הם טובים, הכלבים! בזמן ההוא הכלבים היו טובים מאנשים...

התקרבנו לכיוון שממנו נבחו הכלבים. לא הרחק מאתנו היה הכפר אשר חיפשנו במשך כל הלילה.

עברנו עוד חורשה ולפנינו על גבעה עמד ביתו הבודד של המכר, אדם טוב, כפי שהכרנוהו. הגענו! הכוכבים החווירו ברקיע, עלה השחר.

ככר לחם

האם הכל יודעים להעריך את הלחם? כאשר אני מסתכלת בלחם שזורקים אותו — פרוסות, רבעי, חצאי ככרות הלחם הנמצאים בפחי הזבל — מוכרחה אני להשוב על ככר לחם אחת, שגרמה לי צער רב. לפעמים הייתי רוצה לבקש את כל האנשים הללו הזורקים את הלחם: אל תעשו זאת, אל תזרקו את הלחם!

בזמן ההוא, כשהייתי רעבה, ככר לחם אחת הפכה אותי לחיה. סבלתי מרעב ושנתי נדדה. סוף סוף נרדמתי.

קולה של אמי העיר אותי משנתי — הזדעזעתי. אמי בכתה.

שנים עברו מאז בכתה אמי מתוך שנתה באותו גיטו בפולין. חלפו שנים ואני לא שכחתי את הלילה ההוא.

„אמא, למה את בוכה?" לטפתי את ידיה וביקשתי: „אל תבכי, אמא".

אמא התעוררה. נאנחה אנחה עמוקה וענתה לי: „לא כלום, זה היה חלום. האם בכיתי?"

לאור הירח, שבקע מבעד לחלון, ראיתי את פניה. ניסתה לחייך, אך מעיניה זלגו דמעות.

„על מה חלמת, אמא, אמרי לי" ביקשתי. „חלמתי — סיפרה אמי — שהחורף כבר בא, שהאדמה קפואה ואי אפשר לחפור ולהוציא ממנה את הכסף שהסרנו. ואין לנו אף פרוסת לחם".

צחקתי חרש. „אמא, אין זאת בעיה. אל תדאגי, הכל יסתדר, תישני בשקט.

הזרתי לפינתי אבל לא עצמתי עין. החלטתי אז ללכת לבית שבו גרו הורי לפני בואם לגיטו, להתגנב לגינת פרחים, בו הסתרנו את כספנו, להוציא אותו מתחת השיח, להביא לגיטו. ואחר־כך — נקנה לחם. לפנות בוקר היתה לי כבר תכנית כיצד להשיג את הכסף והזהב, אשר — כך חשבתי — יכול היה להציל את חיינו.

בבוקר, כשבני משפחתי נאספו יחד — כל אחד היה ישן בפינה אחרת — התחלתי להגשים את החלטתי. קודם כל היה עלי לשקר להם, כי ידעתי שאם אספר את האמת, לא אלך. הם לא יסכימו שאלך לחפור בלילה בגינה, לא יתנו לי ללכת לדרך כל כך מסוכנת.

הכרזתי בעליזות שאלך לכפר, אל העוזרת שלנו לשעבר — כל הבגדים היו אצלה — ואביא לחם. הם התנגדו. פרצה סערה. „יותר טוב — אמרו — מות מרעב מאשר מידי רוצחים".

גם באותו יום לא אכלנו שום דבר. „שתינו" ארוחת בוקר, ארוחת יום שלם: מים רותחים עם מעט דבש, עשוי מסלק סוכר.

„למות מרעב? לא ולא! אני רוצה לחיות, לחיות אתכם יחד, ובכדי לחיות — אלך". לא הסכימו. נאלצתי לבקש, להלחם, להעמיד פנים שאינני מפחדת, שזה בשבילי ממש טיול. ולבסוף — נגד רצונם — התחפשתי בבגדי אשה כפרית והלכתי.

אחרי מאמץ גדול יצאתי מהגיטו. שם, בעיר, בסביבת אנשים חופשיים, הרגשתי כל כך רע, כל כך בודדה, שהתגעגעתי לגיטו, לאומללים כמוני, ליהודים.

הלכתי בהילוך אטי, נסיתי לחקות את הילוכן של הכפריות ושמחתי מאוד כאשר הייתי כבר מחוץ לעיר. כשהגעתי לכביש הראשי הרחבתי צעדי והרהרתי בעבודה שעוד היתה לפני: עלי היה לחכות עד רדת הלילה בשדה, בקירבת בית הורי, להתגנב לגינה, לחפור תחת השיח... לא העזתי לחשוב הלאה. אקנה לחם. זה היה החלום שלי, החלום אשר נתן לי כוח ומרץ.

והנה הרגשתי שמישהו מסתכל בי. הבטתי שמאלה, וחשכו עיני. התקרב אלי שוטר אוקראיני. כמה נבהלתי! הלב דפק בי כמו פטיש. מה לעשות? האם גם הוא שומע את דפיקות לבי?

„למה את מחייכת?" שאל אותי, „ולאן את הולכת? ממהרת את, בודאי כי היום ערב חג".

לא ידעתי שחיוך היה על שפתי. והחיוך ההוא הציל אותי. היהודים כבר שכחו אז לחייך.

„כן — גימגמתי — אני ממהרת כי יש לי עבודה בבית. הרי ערב חג. אני אוהבת חגים". הלך על ידי, שוחחתי אתו כאילו הייתי באמת אחת משלהם. האנשים הסתכלו בי ואף אחד לא חשד ששוטר בעצמו הולך עם יהודיה.

כשהגענו להצטלבות דרכים הצטרכתי לפנות ימינה, אבל באותו רגע שיניתי את התכנית הקודמת והמשכתי ללכת אתו. הסתכלתי בפרצופו המגושם ודיברתי על ענייני כפר. כל זמן שהייתי מהלכת על־ידו הייתי בטוחה שהאנשים לא יכירו אותי. כשנפרדתי ממנו והוא נעלם, הייתי כבר קרובה לכפר שבו גרה העוזרת לשעבר.

עליתי בשבילים לכפר וראיתי כבר את ביתה. אנשים עבדו בשדה. כמה קנאתי בהם. לא רק בהם הייתי מקנאה. הייתי מקנאה בכל צפור שעפה באויר. „לו הייתי צפור!"

הגעתי. נכנסתי. המראה הראשון שראיתי בחדר היה הלחם. השולחן היה מלא לחם. ככרות, ככרות, זה על יד זה, לחם חום וטרי ומבריק. ואיזה ריח! זה היה באמת ריח מעדנים.

העוזרת לא היתה בבית. אמא שלה נבהלה בראותה אותי, כמו למראה שד. „מה את עושה כאן?" שאלה אותי. ביקשתי שתתן לי משהו מהבגדים שלנו. „הרי קר, החורף מתקרב" אמרתי לה. האשה יצאה מהחדר.

על־יד השולחן ישב קרוב שלהם והסתכל בי בעין רעה. שמתי לב לעיניו וכמו זרם חשמלי עבר בגופי. הבנתי, שעלי להמלט מפה.

בעלת הבית חזרה, ובידיה זוג נעלים שלי בצבע תכלת, אשר לא היה מתאים לה. „קחי לך את הנעלים האלו, איך אפשר לנעול אותן? — אמרה — הרי זה רק צעצוע".

מבלי להגיד מלה, לקחתי את הנעלים ועמדתי לצאת מהבית. „להתראות" — אמרתי, ונגד רצוני שלחתי עוד מבט אחד אל הלחם. והנה ניגשה בעלת־הבית לשולחן, בחרה את הככר הקטנה ביותר ושמה אותה בסלי.

עזבתי את הבית ומהרתי להתרחק מהמקום. רצתי בשדה ולא יכולתי להירגע, עד שהגעתי לכביש הראשי וראיתי שהאיש הרע לא רץ אחרי.

עכשיו חשבתי על הלחם. מדי פעם בפעם הצצתי לתוך סלי, כאילו שמא, חלילה, הלחם איננו. הרעב שהתרגלתי אליו ועדיין חייתי אתו בשלום, התחיל לפתע להתווכח אתי.

„למה — כעס הרעב — את רק מסתכלת בלחם? הרי יש לך ככר שלמה, תפרסי לך לפחות פרוסה קטנה".

ראשי כאב לי, קשה היה לי לנשום, חשתי חולשה בכל גופי. „זה בוודאי הרעב" חשבתי. בכל זאת, אוכל פרוסת לחם. נטלתי פרוסה. התחלתי לאכול. איזה טעם נפלא!

„אקח עוד פרוסה". ולקחתי עוד, ועוד.

„תמורת נעלי התכלת — חלמתי — אקבל גם לחם, וחוץ מזה, מחרתים אלך להוציא את הכסף שלנו". היה שם גם זהב, שעונים ויהלומים יקרים, שעוד סבתה שלי קיבלה מהוריה ומחותנה. נזכרתי בספורים שהיו קשורים בכל היהלומים האלה.

מחרתים אלך, חשבתי, יום אחרי החג. אפילו לא ידעתי שהיום ערב חג. הרי בערב חג אי אפשר לחפור בלילה, משום שכולם מטיילים בחוץ. יכולים היו לתפוס אותי, ואז... ולמטרה זו טוב שהיום יהיה גשום והכל יישארו בביתם, שהלילה יהיה חשוך, ועלטה כבדה תשרור בו, עד שאיש לא ייצא החוצה.

חיפשתי את כל הנימוקים האלה כדי להצדיק את השינוי שבתכניתי.

וכך השבתי ואכלתי, הלכתי ואכלתי, עד שהבטתי לתוך הסל. לא האמנתי למראה עיני: הלחם נגמר. אכלתי את הככר בשלמותה. הלחם חום היה וטרי, ומבריק. „מה עשיתי?" דיברתי לעצמי בקול רם. כיניתי את עצמי בכל מיני כינויי גנאי. לא יכולתי להבין את עצמי. „מה אביא הביתה?"

ראיתי לפני את בני משפחתי, חיוורים ושפתיהם כחולות. כמה הייתי אז אומללה! בכיתי בקול רם כילדה קטנה, רק כשהתקרבו אנשים התגברתי על הבכי ופניתי לשדה־כרוב שבדרך. בידי היה שק שבו רציתי להביא את האוצר שלנו, ועכשיו גנבתי בשדה כרוב וסלקי סוכר, שמתי בשק, הרמתי אותו על גבי וחזרתי לכביש.

השעה היתה מאוחרת. השמש שקעה. היה עלי למהר. השק היה כבד מאוד, סחבתי אותו בקושי. הסלק לחץ כמו אבנים. נדמה היה לי שהדרך לא תיגמר לעולם. והנה שמעתי צלצול פעמונים. היה ערב חג, צלצלו פעמוני הכנסיה.

הייתי בקירבת העיר, בקירבת הגיטו, והפעמונים צלצלו לשלום.

אחרי שעה קלה ראיתי כבר את העיר. המראה היה מטושטש בעיני הלחות. אינני יודעת ממה: מזיעה או מדמעות.

עוד טרם נכנסתי לגיטו — לא קל היה הדבר — וכבר התחלתי להשוב בכובד ראש על הדרך שחיכתה לי מחרתיים.

הצצתי ברקיע וביקשתי בו עננים: „הלואי ויהיה גשם".

וכל זה בגלל הלחם...

מי דופק על הדלת

...מישהו דופק על הדלת. אפילו לא נבהלתי. מי יכול היה להיות הדופק בשעה כל כך מאוחרת?

השעה כבר שלאחרי־חצות. לילה ראשון אחרי יום נורא, יום שלעולם לא **אשכחנו...**

היה זה חורף בפולין בתקופת מלחמת העולם. הפוגרום („אקציה") בעירנו רוהאטין. הרוצחים תפסוני עם בוקר, הוליכוני לפניהם — כשתת־מקלעיהם בידיהם. על ידי הלכו זקנים והתפללו, ילדים בכו ואילו הרוצחים רדפו אותנו, לעגו לנו וצחקו.

לפתע פתאם קפצתי והתחלתי לרוץ. כמה רצתי — אינני יודעת. כשנפלתי על האדמה הייתי כבר בשדה, הרחק מהעיר. שכבתי והסתכלתי על סביבי. השלג כיסה את העולם כמו במעטה לבן. קרני השמש הציפו בזוהרם את הסביבה. רק יללת הרוח סיפרה על הטרגדיה שלנו.

חשבתי על בני משפחתי. איפה הם? אולי עלה בידם להתחבא? מתי יחשיך הלילה?

היום ההוא עבר, כמו שעובר הכל בעולם הזה. השמש שקעה וחשכה עטפה את העיר. התחמקתי מהשדה וכמו מתגנבת, הגעתי לגיטו. אנשים שנשארו בחיים הסתובבו כמו צללים, היפשו את משפחותיהם. גם אני חיפשתי, רצתי בין הסימטאות, שאלתי מי ראה את יקירי?

בן־אדם אחד ראה את אמי היקרה.

וכך ישבתי אז בלילה, אחרי חצות, לבדי, בחדר שלנו. מסביב שקט ודומיה, מי שהתחבא במרתף או במקומות אחרים הזר כבר הביתה. אלי לא חזר איש.

הפסדתי כל תקווה. ישבתי לבדי, שבורה ואומללה לאין שיעור. על מה חשבתי אז? קשה לומר.

האם דופקים? לא זה בודאי רק ראשי הולם כך.

הדלקתי את הנר, שמצאתי על השולחן, ולאט לאט התקרבתי לדלת. פתחתי — לפני עמד בעלי.

י. פ. ש.

פפקה קליינואקס

נדמה היה לה לפפקה קליינואקס שמצאה חיים ובטחון כשהגיעה לחיק משפחתה באמריקה לאחר שש שנים תחת הנאצים בפולניה וגרמניה.

ב־1939 פלשו הגרמנים לפולניה. אמה של פפקה, שתי אחיותיה ושני אחיה, שרשומים היו כיהודים נרצחו על ידי הפולשים.

אך נער פולני נתן לפפקה תעודת זהות שמצא על גופתה של נערה פולנית „ארית". היא הציגה את התעו־דה כשלה והועברה יחד עם אלפים רבים של פולנים אחרים כעבדים לגרמניה המנואצת.

במשך ארבע שנים עבדה פפקה כמשרתת אצל משפחת נאצים, כשהיא רועדת תמיד פן יגלו הנאצים שהיא יהודיה. לבסוף באו צבאות הברית והיא הגיעה לפאריז. משם התקשרה עם דודים באמריקה, אשר מיד טפלו בבו־אה אל המשפחה.

„כל צרותיה נגמרו". אמרו בני ה־משפחה המאושרים כשליוו את הנערה שחורת העיניים והנאה אל ביתה החדש, אך לא בכדי שהתה פפקה שש שנים בגיהינום הנאצי. זמן קצר לאחר בואה לארצות־הברית פגעה בה המחלה הממארת והפילה אותה קרבן נוסף לשואה. יהא זכרה ברוך!

פפקה קליינוואקס ז"ל

אריה און צילע בלעך

ראָהאַטין אין די אָקופּאַציע־יאָרן

1

דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, אין סעפּטעמבער 1939, האָט אונדזער שטעטל דערפילט באַלד אין די ערשטע טעג, מיטן אָנקום פון אַ גרויסער פּליטים־כוואַליע פון מערב־פּוילן. אַזוי ווי ראָהאַטין איז געלעגן נישט ווייט פון דער רומענישער גרענעץ, האָט מען דאָ געשאַצט די צאָל פּליטים אויף אַ 8־10 טויזנט. קלאָר, אַז אַזאַ צופלוס מענטשן האָט אפשר אַריינגעבראַכט אויפלעבונג און עקאָנאָמישן אויפשטייג, אָבער גלייכצייטיק געלייגט דעם סטעמפּל פון אַ טיפּישן מלחמה־רעזשים, מיט זיין כאַאָס און אומאָרדענונג. דער ביזאיצטיקער סדר איז צעשטערט געוואָרן און אַלע איינוווינער האָבן געפילט, אַז עס רוקן זיך אָן אימהדיקע טעג.

דער סאָוויעטיש־דייטשישער אָפּמאַך צו יענער צייט האָט גורם געווען צו אַ ריקצוג פון די היטלעריסטישע חיילות אויף יענער זייט בוג און די רויטע אַרמיי האָט אַריינמאַרשירט קיין ראָהאַטין. מיט לאַנגזאַמע, נאָר זיכערע טריט, האָט זיך אָנגעהויבן די סאָוויעטיזאַציע פונעם אַלגעמיינעם לעבן. דער האַנדל איז געוואָרן נאַציאָנאַליזירט, וואָס האָט אַרויסגערופן גרויס אומרו ביי דער יידישער באַפעלקערונג. אַ באַזונדערס שווערן איינדרוק האָט געמאַכט דאָס פאַרשיקן קיין סיביר פון שאול גראַד — דער ערשטער קרבן פון די „נייע ווינטן" וואָס האָבן אָנגעהויבן בלאָזן אין שטעטל.

די יידישע קהילה האָט געהאַט אַ שווערע אויפגאַבע צו באַזאָרגן די היימלאָזע משפּחות, וועמען דער מלחמה־גורל האָט אַהערגעבראַכט קיין ראָהאַטין. די שטעטלדיקע פאַמיליעס האָבן כמעט יעדער אָפּגעגעבן אַ צימער פאַר פּליטים, ס׳זענען פאַר זיי געשאַפן געוואָרן אַרבעטס־פּלעצער און די אַלגעמיינע איינשטעלונג איז געווען: זיי העלפן און ווי ס׳איז נישט, צוזאַמען, אַדורכשטופּן די ביטערע מלחמה־טעג.

מיטאַמאָל — אַ סענסאַציע: יעדער וואָס וויל נאָר, קען זיך רעגיסטרירן אויף צוריקפאָרן פונוואַנען ער איז געקומען. די פּליטים וואָס האָבן געוואָלט זיך ווידער זען מיט די צעריסענע משפּחות, מיט צעשיידטע פרויען און קינדער, מיט זייטע עלטערן — האָבן פאַרפולט די רעגיסטראַציע־ביוראָ און אויסגעדריקט זייער פאַרלאַנג צוריקצופאָרן. נאָר דאָס וואָס איז געשען נאָכדעם, האָט עדות געזאָגט, אַז דער ענין רעגיסטראַציע האָט געמיינט נישט מער ווי אַ פּולאַפּקע פאַר די אומגליקלעכע פּליטים, וועמען מען האָט באַדאַרפט סטעמפּלען אַלס קעגנער פון סאָוויעטישן רעזשים און אָנהענגער פון דייטשלאַנד. אַ באַווייז — זיי ווילן צוריק צום דייטש...

אַ געוויסע נאַכט האָט מען אָנגעהויבן שלעפּן פון די בעטן די אַלע „פיינטלעכע

עלעמענטן", מ'האָט זיי דערלויבט מיטצונעמען די סאַמע נייטיקע זאַכן און אַוועקגעפירט צו דער באַן־סטאַציע. דאָרט האָט מען זיי אויפגעלאָדן אין לאַסט־וואַגאָנען, 50 פּערזאָן אין אַ וואַגאָן. די עשעלאָנען זענען אַוועק קיין סיביר און אין אַנדערע ווייטע געגנטן פון רוסלאַנד.

2

אין אַ הייסן יוני־טאָג פון יאָר 1941, האָבן מיר דערהערט שטאַרקע דעטאָנאַציעס פון באָמבע־אויפרייסן אין דער נאָענטער סביבה. באַלד איז קלאָר געוואָרן, אַז די דייטשן האָבן דערקלערט קריג דעם ראַטנפאַרבאַנד און אַז עס ווערן באָמבאַרדירט די פלי־פּלעצער אין דער סביבה. די פּאַניק אין שטעטל איז געווען אין לשער, אין אַ באַזונדערס געדריקטער שטימונג איז אַריינגעפאַלן די יידישע באַפעלקערונג. ווער עס האָט נאָר געקאָנט — איז געלאָפן אויף מזרח, קיין רוסלאַנד. ליידער, איז זייער צאָל נישט געווען קיין צו גרויסע. ראָהאַטין איז באַזעצט געוואָרן דורך דער דייטשישער ווערמאַכט.

פון דעמאָלט הייבט זיך אָן אַ גיהנום פאַר ראָהאַטינער יידן. די ערשטע וואָס האָבן אַרויסגעוויזן זייערע חיהשע אינסטינקטן און אַנטיסעמיטישע געפילן, זענען געווען די אוקראַינער. זייער שמוציקע מלאכה איז באַשטאַנען אין שאַנטאַזשירן יידן, אַרויספּרעסן ביי זיי געלט, צירונג, עסנוואַרג און דערצו נאָך — שלאָגן, דערלאַנגען קלעפּ אָן רחמנות, אָן אַ סיבה, אויס בלויזער סאַדיסטישער הנאה. ווען די ס.ס.־לייט האָבן זיך שפּעטער גענומען צו זייער אַנטי־יידישער אַרבעט, האָבן זיי געהאַט טרייע און פלייסיקע מיטהעלפער — די אוקראַינער.

איינמאָל האָט מען צונויפגעטריבן אין דער גרויסער שול די שענסטע בעל־הבתים פון שטעטל מיט די גייסטיקע פירער, ווי הרב אברהם־דוד שפּיגעל, הרב מ. ל. תאומים, אליעזר לאַנגנער, איזי דאלאר, ליפּא מאַנדעל און אַנדערע. צוויי ס.ס.־באַנדיטן, באַזאַמען מיט אָרטיקע אוקראַינער, האָבן די יידן געבונדן די הענט אינדערהייך און מיט גומענע טשעקנס זיי געשלאָגן מכות רצח. אין דער זעלבער צייט האָט מען אָנגעהויבן צונויפטרייבן די איבעריקע יידן. זיי האָבן געמוזט דורכגיין דורך אַ „בראַנד" — צווישן צוויי אויסגעשטעלטע רייען אוקראַינער, וואָס האָבן אויף אַן אכזריותדיקן אופן געטיילט קלעפּ די אומגליקלעכע יידן. פיל פון זיי זענען שווער פאַרוווּנדעט געוואָרן און שוין פאַרבליבן אינוואַלידן.

די מערדער האָבן זיך דערמיט נישט באַגנוגנט. זיי האָבן נאָך אַרויפגעלייגט אַ קאָנטריבוציע: אין אַ קורצן טערמין צושטעלן די סומע, אַ נישט האָבן זיי געדראָט מיט פאַרברענען אַלע ראָהאַטינער יידן. דער פּאָרזיצער פון דער קהילה, אַמעראַנט, האָט אָנגעהויבן צונויפשטעלן דעם כופר־נפש — און זיין אַקציע איז געקרוינט געוואָרן מיט דערפאָלג.

3

אין יאָר 1941 איז אין ראָהאַטין געשעפן געוואָרן דאָס געטאָ. דער ראַיאָן וואָס האָט זיך געצויגן פונעם רוסישן קלויסטער ביזן וואַסער גנילאַ ליפּאַ, — פון

אײן זײט און ביזן הויז פון אלתר פויסט ע״ה — פון דער צווייטער זייט, איז באַשטימט געוואָרן פאַרן וווין־קוואַרטאַל פון די יידן. אַט אין דעם ענגן שטח האָט מען צונויפגעדרענגט דרייצן טויזנט יידן. דאָס האָט געמיינט — צען פערזאָן אין איין צימער. דאָס געטאָ איז געוואָרן אינגאַנצן איזאָלירט פון דער דרויסנדיקער וועלט, וואָס האָט דערפירט צו אַ מאַנגל אין שפּייז. הונגער, קראַנקהייטן און איבער אַלעמען — דער טיפוס, האָבן געגעבן זייערע קענטיקע שפּורן אין געטאָ. יעדער טאָג זענען געווען טויט־פאַלן פון שלעכטער דערנערונג. פון מאַנגל אין מעדיצינישער הילף. אומגעפער ביי אַ 30־40 יידן פלעגן יעדער טאָג אויסשטאַרבן אין געטאָ, אָדער פאַלן פון די רוצחישע הענט פון די דייטשן און אוקראַאינער.

דער קאַשמאַר האָט זיך אַזוי געצויגן ביז דער ערשטער אויסזידלונג־אַקציע. דערווייל האָבן די דייטשן, לויטן מוסטער פון אַנדערע שטעט אין אָקופּירטן פּוילן, געשאַפן אַ יודענראַט, צו וועלכן ס׳האָבן געהערט: ד״ר גאָלדשלאַג, שלמה קרייזלער, חיים שקולניק, ליפּע מאַנדעל, פּנחס שפּיגעל און יונה האָרן. דער יודענראַט האָט באַשטימט אַ יידישע אָרדענונגס־דינסט (פּאָליציי) — און אַלע באַזאַמען האָבן געזאָרגט צו דערפילן די דייטשישע פאָדערונגען וועגן צושטעלן אַרבעטס־גרופּן, באַצאָלן די קאָנטריבוציעס, ליפערן פוטערוואַרג פאַר דער נאַצי־אַרמיי אויפן פראָנט אדג״ל.

איינמאָל האָט דער יודענראַט באַקומען אַ באַפעל צוצושטעלן 150 אַרבעטער, וואָס האָבן, אונטער דער אָנפירונג פון צוויי אינזשעניערן, באַדאַרפט אויסגראָבן אויפן פּאָטיאַטינצער באַרג ביי דער צעגיעלניע, צוויי גרויסע גריבער, וואָס די לענג פון יעדן פון זיי האָט באַדאַרפט זיין 20 מעטער, די ברייט — 15 מעטער און די טיף — 3 מעטער. יידן אין ראָהאַטין האָבן געהאַט אַ באַרעכטיקטן גרונט חושד צו זיין, אַז אייגנטלעך דאַרפן זיי דערמיט גראָבן פאַר זיך אַליין אַ קבר... מיט עטלעכע וואָכן פריער זענען געווען קלאַנגען, אַז אויף אַן ענלעכן אופן זענען אין סטאַניסלאַוואָוו אומגעבראַכט געוואָרן 20 טויזנט יידן. וואָס טאָן, ביי וועמען דערוויסן זיך דעם אמת?

אַזויווי הער אַמעראַנט איז געווען אין פריינטלעכע באַציונגען מיטן לאַנדעס־קאָמיסאַר, האָט מען אויף אים אַרויפגעלייגט די אויפגאַבע צו דערגיין די אמתע כוונה פונעם אויסגראָבן די גריבער. פאַרן פּרייז פון 5 קילאָ גאָלד, האָט דער קאָמיסאַר כלומרשט אויסגעזאָגט דעם סוד: די גריבער זענען באַשטימט אַלס נאַפט־רעזערוואַרן פאַר דער דייטשישער אַרמיי.

4

דעם 20־טן מערץ 1942, זעקס פרי, איז דאָס געטאָ אַרומגעשטעלט געוואָרן דורך באַוואָפנטע דייטשן און אוקראַאינער, ספּעציאַליזירטע באַנדעס אומצי־ברענגען יידן. מיט שטורעם האָבן זיי זיך אַריינגעריסן אין די דירות און באַפוילן זיי גלייך צו פאַרלאָזן. אַלטע לייט, קראַנקע, שוואַנגערע פרויען און קינדער זענען אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן. אויך דער וואָס האָט נישט אַזוי שנעל אויסגעפירט דעם באַפעל, האָט פון די צעיושעטע מערדער באַקומען אַ קויל. ווי צעווילדעטע

חיות זענען די רוצחים אַרומגעלאָפן איבערן געטאָ, ברענגענדיק טויט און פאַרוויסטונג. די וואָס זענען נישט גלייך אומגעקומען, האָט מען אין אַ צאָל פון דריי טויזנט צונויפגעזאַמלט אויפן רינעק. מען האָט זיי געהייסן זיך גלייך אויסשטעלן אין רייען — קאָפּ צו קאָפּ און רוקן און צו רוקן מוזן זיין גלייך אויפן מילימעטער. האָט זיך אַ קאָפּ אַ באַוועג געטאָן, האָט אַ רוקן זיך אַ וואַקל געטאָן — האָט מען באַלד געהערט אַ שאָס און די ריי יידן איז געוואָרן אַלץ שיטערער און שיטערער. אַזוי האָט מען די אומגליקלעכע געהאַלטן אויפן פראָסט. דאָס פאַרגאָסענע בלוט איז גלייך פאַרגליווערט געוואָרן. אָבער אויך די מענטשן זענען פאַרשטאַרט געוואָרן פון קעלט, נאָר באַוועגן זיך — האָט מען נישט געטאָרט. די מערדער זענען געשאַנען אַרום מיט אָנגעצילע ביקסן און געזוכט אַ געלעגנהייט צו פאַרקירצן מענטשלעכע לעבנס. זיי האָבן זיך אויך דערלויבט אויף פאַרשידענע סאַדיסטישע שטיק און דערביי פאָטאָגראַפירט אַ טייל פון זייערע אכזריותן.

אַרום 11 באַטאָג איז אויפן רינעק אָנגעקומען דער ס.ס. גענעראַל מילער און אויף זיין באַפעל האָט מען אָנגעהויבן אויפלאָדן די אומגליקלעכע יידן אויף צוגעשטעלטע לאַסט־אויטאָס. די צעשלאָגענע און פון קעלט פאַרשטאַרטע מענטשן זענען נישט אימשטאַנד געווען מיט אייגענע כוחות אַרויפצוגיין אויפן וואָגן. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ וואַרפן אין די אויטאָס די פאַרפייניקטע יידן.

די קאָלאָנע אויטאָס מיט די מענטשן זענען צוגעפאָרן צו די גריבער, ווו ס'האָבן זיי אָפּגעוואַרט אַנדערע ס.ס.־לייט מיט אוקראַינער. צומערשט האָט מען אויסגעליידיקט די טאַשן ביי די אומגליקלעכע, צוגענומען אַלע ווערטפולע זאַכן און זיי געהייסן אַריינגיין אין די גריבער, וועלכע זיי האָבן מיט עטלעכע טעג צוריק אַליין אויסגעגראָבן. דאָרט האָבן זיי געמוזט קניענדיקערהייט וואַרטן אויפן טויט, וואָס איז גאַנץ שנעל געקומען פון מאַשין־געווער און ביקסן־זאַלפּן. די מאַסן־קברים זענען דערנאָך פאַרשיט געוואָרן, הגם נישט אַלע האָבן באַצייטנס באַוויזן אויסצוהויכן זייערע נשמות.

אויף אַזאַ אופן זענען אויפן רינעק, אין געטאָ און אויפן פוטיאַטינצער באַרג אומגעבראַכט געוואָרן דריי טויזנט יידן.

צומאָרגנס נאָך דער ערשטער אַקציע, האָט דאָס געטאָ מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ דערשיטערנדיק בילד: אויף די גאַסן, אין די הייזער, אויף די טרעפּ און אין די שטובן, האָבן זיך געוואַלגערט פאַרבלוטיקטע און פאַרפרוירענע מתים. אַ פינצטערער קאָשמאַר האָט געשוועבט איבערן יידישן ווינ־קוואַרטאַל. אויך די לעבנגעבליבענע זענען געווען צעטרייסלט פון דעם וואָס די אויגן האָבן געזען בעת און נאָכן חורבן. כדי פאַרמיידן עפּידעמיעס, איז מען געווען געצוווּנגען צונויפצושטעלן צוואַנגס־גרופּן וואָס זאָלן אויפרוימען דאָס געטאָ און באַזייטיקן די שפּורן פון דעם בלוטיקן שניט. אַ גאַנצן טאָג האָט מען אויף די וועגעלעך געפירט די טויטע קערפּערס. מען האָט געשמועסט, אַז אַ טויזנט צוויי הונדערט בר־מיננס האָט מען דעמאָלט אויפגעזאַמלט אין געטאָ.

באַנאַכט — ווידער אַ קאָשמאַר, וואָס האָט געמאַכט גליווערן דאָס בלוט אין די אָדערן. ביי אַ פּופּציק נישט דערשאָסענע יידן, וואָס זענען געלעגן אין די אויבערשטע שיכטן פון די אומגעבראַכטע אויפן באַרג, האָבן מיט אייגענע כוחות,

הגם פאַרוווּנדעטע און דערשעפּטע, זיך אַרויסבאַקומען פון די צוויי מאַסן־קברים און אָפּגייענדיק אין בלוט פון די אָפענע ווונדן, זיך קוים דערשלעפּט צוריק אין געטאָ, אַדורכמאַכנדיק די פיר קילאָמעטער צופוס, אין שרעקלעכע יסורים. איין מיידל, מיט אַדורכגעשאָסענע פיס, איז אויף די קניען דערקראָכן אהיים, צום לעבן־פאַרבליבענעם פאָטער. אָבער דערנאָך האָט דער זעלבער טאַטע זי געמוזט אָפּפירן אויפן וועגעלע, צוריק צום ברודער־קבר פון די ראָהאַטינער יידן.

אַ מצב פון תוהו ובוהו האָט געהערשט אין שטעטל אין משך פון אַ דריי וואָכן נאָך דער אַקציע. אָבער די דייטשן האָבן זיך געהאַט זייערע פּלענער — און דערצו איז זיי נאָך נייטיק געווען איינצוהאַלטן אין געטאָ זייער מאַכט, מיט דער הילף פון יידן. זיי האָבן אולטימאַטיוו אויפגעפאָדערט אַמעראַנטן ווי אַמשנעלסטן צונויפשטעלן אַ נייעם יודענראַט צו רעפּרעזענטירן די פאַרבלי־בענע יידן.

מיטן ליקווידירן די יידישע באַפעלקערונג אין די אַרומיקע שטעטלעך — בורשטין, קניהעניטש און בוקטשעוויטש, זענען די שארית־הפליטה פון די ערטער אַנגעקומען קיין ראָהאַטין, וואָס האָט שטאַרק קאָמפּליצירט די לאַגע און געשאַפן פאַרשידענע פּראָבלעמען. ס׳איז געשאַפן געוואָרן אַ נייער יודענראַט מיט נייע „אָנשוויונגען״: ד״ר אמעראַנט, ד״ר ראָזענשטיין, פּראָפ׳ גוטוואַרג, בייגעל און אַנדערע, וועמענס נעמען איך דערמאָן זיך נישט איצט. עס איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ יידישע פּאָליציי מיט מאירקע ווייסברום בראש, וואָס האָט געשפּילט אַ געוויסע טרויעריקע ראָל אין געטאָ. זייער אויפגאַבע איז געווען אַכטונג צו געבן, אַז די איזאָלאַציע פון דער דרויסנדיקער וועלט זאָל זיין אַ שטרענגע, נישט דערלאָזן די געטאָ־איינוווינער צו קומען אין קאָנטאַקט מיט דער קריסטלעכער באַפעלקערונג, באַגלייטן די אַרבעטס־גרופּן צו דער אַרבעט און זיי צוריקברענגען אין געטאָ. דאָס זענען אַלץ געווען אַזעלכע פונקציעס און אויפגאַבן, וואָס אָביעקטיוו האָבן זיי געהאָלפן דעם דייטש אין זיין נידערטרעכ־טיקער מלאכה.

6

קלאָר, אַז דאָס „נאָרמאַליזירטע״ לעבן אין געטאָ איז זיך נישט באַגאַנגען אָן קלענערע אַקציעס, האַרבע צוזאַמענשטויסן און אָן דעם עצם שווערן רעזשים הינטער אָפּגעשלאָסענע מויערן צווישן מענטשן, וואָס זענען פאַרמשפּט געוואָרן צום אומקום. די יידישע פּאָליציי האָט טריי אויסגעפירט אַלע פאַראָרדענונגען פון דער דייטשישער מאַכט. אַזוי זענען איינמאָל צוגעשטעלט געוואָרן זיבעציק קינדער צו ליקווידאַציע. אויך האָט מען געמוזט אויספאָלגן די פאַראָרדענונג וועגן יונגע אַרבעטס־כוחות אין אַ רייע לאַגערן. דער פאַרצווייפלטער יודענראַט האָט געהאַלטן, אַז בעסער ער גופא און זיין מיליץ זאָלן דערליידיקן די ענינים, אַנשטאָט די ברוטאַלע און בלוטדורשטיקע אוקראַינער, וואָס וואָלטן אוועקגעריסן קינדער פון נאָך לעבעדיקע עלטערן. נישט האָבנדיק קיין אויסוועג, האָט דער יודענראַט צוגעשטעלט יתומים...

דער הונגער האָט געבושעוועט אין געטאָ מיט דער פולער קראַפט. אפילו די געשאַפּענע קוך פונעם יודענראַט האָט נישט קיין סך געלינדערט די נויט. אין געטאָ האָט מען געזען פיל מענטשן, געשוואָלענע פון הונגער, וואָס זענען אַוועקגעפאַלן אין די גאַסן. באַזונדערס שווער איז געווען די לאַגע פון די פליטים.

יום־כיפור 1942 איז אַדורכגעפירט געוואָרן די צווייטע מאַסן־אויסזידלונג. די היטלעריסטישע פּערפידיע און ראַפינירטקייט האָט גראָד אויסגעקליבן הייליקע יידישע יומטובים, כדי אומברענגען די יידן. דאָסמאָל האָט מען די קרבנות אַוועקגעפירט צו דער באַן־סטאַציע, ווו מען האָט צו צוויי־דרייהונדערט פּערזאָן פאַרשפּאַרט אין יעדן לאַסט־וואַגאָן, וואָס איז פריער אויסגעשיט געוואָרן מיט צעשטויבטן קאַלך. געפירט האָט מען זיי אינעם טויטנלאַגער קיין בעלזשיץ. ביי אַ פערציק יידן איז געלונגען צו שפּרינגען פון די וואַגאָנען און די וואָס האָבן זיך אומגעקערט קיין ראָהאַטין האָבן דערציילט, אַז נאָך איידער דער עשעלאָן איז דערפאָרן קיין בעלזשיץ, זענען פיל אומגעקומען פון דערשטיקן זיך, אַ טייל זענען אַראָפּ פון זינען, אַנדערע האָבן פאַרלוירן זייערע לעבנס,ביים שפּרינגען פון דער לויפנדיקער באַן.

אין דעצעמבער 1942 — ווידער אַן אויסזידלונג. דאָסמאָל — קיין אוישוויץ. פונעם דערשלאָגענעם, פאַרפּייניקטן, דעמאָראַליזירטן און אין בלוט־אָפּגייענדיקן געטאָ, האָט מען געשלעפּט פרישע קרבנות פאַר דער דייטשישער מאָרד־מאַשין. העכער טויזנט יידן פון ראָהאַטין און פליטים זענען אין שוידערלעכע באַדינגונגען אַוועקגעפירט געוואָרן אינעם פאַרניכטונגס־לאַגער.

7

דאָס אויסגעליידיקטע געטאָ און די רדיפות, הונגער און קראַנקהייטן האָבן געזייעט דעמאָראַליזאַציע און יאוש. די פאַרבליבענע האָבן געפילט, אַז די לאַגע פאַר זיי איז אַ האָפענונגסלאָזע. די לאָזונג איז דעריבער געווען: איבערלעבן נאָך אַ טאָג! אין געטאָ האָט מען נישט געזען קיין שום פּערספּעקטיוו, קיין שום צוקונפט — אויסער די קאָנקרעטע, ממשותדיקע געפאַר וואָס הייסט — טויט.

קיין ראָהאַטין האָבן זיך דערווייל דערטראָגן קלאַנגען וועגן גרויזאַמע ליקווידאַציעס אין די אַרומיקע שטעט און ישובים. די ראַיאָן־שטעט כאָדאָראָוו און פּשעמישלאַני האָט מען שוין געהאַלטן פאַר יידן־ריין. די אַקציע אין יענע מקומות פירט זיך נאָך דורך אָבלאַוועס אויף אָפּגעראַטעוועטע יידן, וואָס באַהאַלטן זיך אויס אין בונקערס, אין פעלדער און וועלדער. מען זוכט זיי אויס איינציקווייז און אין גרופּן. מיט דעם דאָזיקן יאַגד אויף לעבעדיקע מענטשן פאַרנעמען זיך דער עיקר די אוקראַינער און פּאָלאַקן.

אויב מען האָט יאָ גערעדט און געטראַכט וועגן אַ שטיקל אָנהאַלט אין יענע פינצטערע צייטן, איז עס געווען — דער וואַלד. די קלאַנגען וועגן באַוואָפנטע פּאַרטיזאַנער אין די וועלדער, האָבן אויך געטראָפן אויף אַ דאַנקבאָרן באָדן אין ראָהאַטין. צו יענער צייט האָבן זיך אין געטאָ געפונען ביי אַ 400-500 ראָהאַטינער יידן און אַן אַנדערטהאַלבן טויזנט פליטים.

דאָס געפיל פון זיך דערנענטערנדיקן סוף האָט אַזוי באַהערשט אַלעמען, אַז אפילו דער יודענראַט און די יידישע מיליץ האָבן פאַרשטאַנען, אַז דער איינציקער אויסוועג אין דער לאַגע איז — באַוואָפנטער קאַמף. אויף אַ געהיימער זיצונג, פאָרגעקומען דעם 15־טן מאַי 1943, איז באַשלאָסן געוואָרן איינצוקויפן געווער און דערמעגלעכן געוויסע גרופן באַוואָפנטערהייט אַרויסצוגיין אין וואַלד. וואָלטן אין שטעטל זיך דאַן געפונען אַנטשפּרעכנדיקע מענטשן, מיט די נייטיקע מאָראַלישע קוואַליפיקאַציעס, איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז אַזאַ פּלאַן וואָלט געהאַט דערפאָלג. לײדער, פון די ערשטע גרופן וואָס זענען אַוועק אין וואַלד, האָבן נישט אַלע אויסגעהאַלטן די נסיון־טעג פון הארבע אַנטוישונגען און שווערע איבערלעבונגען, נאָר זיך אומגעקערט אין געטאָ, צום כלומרשט נאָרמאַלן לעבן. אַנשטאָט מיטרייסן מיט זיך אַנדערע צו פאַרלאָזן דאָס פאַרשאָלטענע געטאָ, האָבן די ערשטע גראָד זיך אומגעקערט אין שטעטל, מיינענדיק, אַז מיטן מאָמענט, ווען זיי וועלן שטיין פאַר דער קאָנקרעטער געפאַר, וועט זיי דאָך געלונגען זיך אַרויסצורייסן.

אַ סברה, אַז די דייטשן האָבן געוווּסט וועגן די געהיימע צוגרייטונגען און פּלענער פון דער יידישער מיליץ. גראָד אין אַ זונטיק (6־טן יוני 1943), האָט מען צוזאַמענגענומען די גאַנצע יידישע מיליץ, זיי אויסגעשאָסן, די קערפּערס געשענדעט און דערנאָך זיי אַרויסגעהאַנגען עפּנטלעך ביי דער עלעקטראָווניע, אַלס וואָרענונג און אָפּשרעק־מיטל. באַלד דערנאָך האָט מען זיך אַ נעם געגעבן צו פאַרניכטן די לעצטע רעשטלעך פון געטאָ. ווידער זענען די שארית־הפליטה פון ראָהאַטינער יידנטום אויסגעשטעלט געוואָרן אויף גרויזאַמע ליידן, דערשיסונגען אויפן אָרט און טראַנספּאָרט אין די טויט־לאַגערן.

בעת דער לעצטער ליקווידירונגס־אַקציע פון ראָהאַטינער געטאָ, איז ביי אַ 500 יידן געלונגען פון דאָרט זיך אַרויסצורייסן און זיך דערשלאָגן ווער אין דערפער, ווער אין די וועלדער. נאָר זייענדיק אָן געווער, אָן געלט־מיטלען, דערשעפּטע און גערודפטע, האָבן זיי נישט לאַנג געקאָנט זיך דערהאַלטן אויף דער אויבערפלאַך, בפרט נאָך, אַז דער פיינטלעכער אַרום האָט געלויערט מיט טויזנטער אויגן און געהאָלפן אומברענגען די געראַטעוועטע. די וואָס זענען אַנטלאָפן פון היטלעריסטישן פייער, זענען אַריינגעפאַלן אינעם אוקראַינישן וואַסער און אומגעקומען אין די צעשטורעמטע כוואַליעס פון האַס און אַנטי־יידישער שנאה. אפשר איז אַ 50־60 יידן פון ראָהאַטין און אומגעגענט, געלונגען זיך איינצושאַפן געווער און איבערהאַלטן אין וואַלד אַ לענגערע צייט.

*

די פעדער קאָן ווייטער נישט גיין איבערן פּאַפּיר. שווער איצט ווידער אויפצופרישן אין זכרון יענע טעג פון גרויל און שוידער, ווען יידיש לעבן איז געווען הפקר, און בעסטיעס אין מענטשלעכן געשטאַלט האָבן אַרויסגעטראָגן און אויסגעפירט אַ טאָטאַלן טויט־אורטייל איבער אַ גאַנץ פאָלק. דאָס ראָהאַטינער יידנטום האָט געגעבן איר חלק אויפן מזבח פון אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק — דעם קרבן פון ראַסן־האַס און פעלקער שנאה.

ראָזאַ האַלפּערין (פּויסט) / ניו־יאָרק

טאָגבוך פון ראָהאַטינער געטאָ

(אויסצוגן)

ר אָ ה אַ ט י ן, 24.6.1941: דער דאָזיקער טאָג וועט שטענדיק זיין איינגע־קריצט אין מיין זכרון. ער איז געווען דער אָנהייב פון גרויל און מורא. אַן אומ־אויפהערלעך וואָיען פון די סירענעס, שוועבנדיקע עראָפּלאַנען, באָמבעס, שריפות. און איבער אַלעמען — דער פּחד פאַרן אומבאַקאַנטן.

מ י ט וו אָ ך: אַ נישט־געוויינלעכע שטילקייט. מען הערט נישט מער די הודזשענדיקע מאָטאָרן, אויך נישט קיין באָמבעס־אויפרייסן. שטיל. איך האָב דעם איינדרוק ווי עמעץ וואָלט מיך געשטיקט, עפּעס עקלהאַפטס און מעכטיקס. ס׳איז אַזוי שווער זיך איינצוהאַלטן און נישט אַ געשריי געבן אין דער ווייטקייט. אָבער ווער וועט הערן? און ווער וועט העלפן?

ד אָ נ ע ר ש ט י ק: זיי זענען געקומען. אויף הויכע פערד, אַלע הויכגעוואוקסיק, מיט קלאָרע, נאָר פאַרביסענע הארטע בליקן. אָן פּויקן — בלויז דער געקלאַפּ פון די פערדישע פיס האָט אויסגעקלונגען דעם טויט.

פ ר ײ ט י ק: אַ גאַנצן טאָג כאַפּט מען יידן צו רייניקן די שטאָט. מען צאָלט מיטן שטעקן, מיט דער קאָלבע פון דער ביקס, מיט וואָס עס לאָזט זיך. אומאָפּ־הענגיק פון געשלעכט, עלטער און שטאַנד.

ש ב ת: מיר זענען הונגעריק. עמעץ ברענגט די נייעס, אַז מען טיילט ווייס ברויט. מיר לויפן שנעל. די מאַמע קומט צוריק אַ גליקלעכע. איר איז געלונגען. די דאָזיקע פרייד ווערט שנעל צעשטערט. אויף די טרעפּ קרעכצט ווער. דאָס איז דער טאַטע. מען האָט אים צעשלאָגן. דעם טאַטנס דערציילונג ווערט איבער־געריסן מיט אַן אוממענטשלעכן געשריי. מיר לויפן צו צום פענצטער. ביי דער וואַנט פון קעגנאיבערדיקן הויז, הינטער דער שול, שטייען מיט אויפגעהויבענע הענט: הרב שפּיגעל, הרב תאומים, אַמאַראַנט, פרייוואַלד, ד״ר גאָלדשלאַג און ראַטבאום — די גאַנצע פאַרוואַלטונג פון דער קהילה. אַנטקעגן זיי שטייען אָרטיקע כוליגאַנעס און מיט נאַהייקעס אין די הענט שלאָגן זיי ווו עס לאָזט זיך. און דערביי שרייען זיי: „איצט איז די צייט פון באַצאָלונג״...

פון אומעטום האָט מען געשלעפּט יידן. מען האָט געשלאָגן די וואָס האָבן זיך קעגנגעשטעלט און די וואָס האָבן זיך אונטערגעגעבן. אומעטום האָט מען געהערט די געשרייען פון די כוליגאַנעס: „פאַרברענען זיי לעבעדיקערהייט!״

מיין פאָטער האָט אויפגעהערט קרעכצן און דערציילט:

— מיר זענען געשטאַנען אין דער ריי ביי האַרנען — שטיל, נישט לייגנדיק קיין אַכט אויף די צונעמען, שפּאָט און באַליידיקונגען. מיטאַמאָל האָט אַ יונגער יאַט, ממש אַ קינד, אַ געשריי געגעבן: „יידן אויפן פייער!״ דאָס איז געווען אַן אַרויסרוף. עמעץ האָט מיר אַ זעץ געגעבן מיט דער קאָלבע, אַ צווייטער האָט מיך גענומען קאָפּען און דערביי אָנגעשפּיגן אין פּנים און אַ דריטער ווידער האָט

מיך געהייסן ברענגען דעם פידל כדי אויפשפּילן ביי דער געלעגנהייט. „היינט איז אַ גרויסער טאָג" — האָבן זיי זיך געגאָרגלט.

עמעץ קלאַפּט איצט אין טיר:

— גיט זייף, קאַווע, קאַקאַאָ. מיר מוזן אויסלייזן די ערובניקעס פון דער וואַנט...

10 קילאָ קאַקאַאָ, 25 קילאָ זייף און 5 קילאָ קאַווע האָבן געראַטעוועט דאָס לעבן פון די פאַרשטאַרטע און צעבלוטיקטע ערובניקעס.

אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן אונדזער גיהנום.

*

אין שטאָט האָט נאָך אַלץ געהערשט כאַאָס. די אָפּטרעטנדיקע רוסן האָבן צענומען וואָס ס'האָט זיך געלאָזט. די חורבות נאָך די באָמבאַרדירונגען, די צעהאַקטע שויבן, צעבראָכענע וועגענער, אויטאָס — אַלץ האָבן די יידן געמוזט אָפּרייניקן. יעדער ייד, אומאָפּהענגיק פון שטאַנד, איז געכאַפּט געוואָרן צו דער אַרבעט. יעדער ייד וואָס האָט פאַרנומען וועלכן עס איז אַמט, איז אויפגעפאָדערט געוואָרן איבערצוגעבן די שליסלען און רעזיגנירן. די געשעפטן זענען אָן אַפּעלאַציע קאָנפיסקירט געוואָרן. דאָקטוירים, דענטיסטן, אַדוואָקאַטן — האָבן מער נישט געוואַרט אויף קיין קליענטן. פאַר יידן איז אַלץ געוואָרן פאַרמאַכט און פאַרבאָטן, אפילו די רעכט אַרויסצוגיין אויפן מאַרק.

די הייזער פון די פאַרמעגלעכע יידן זענען איבערגעגעבן געוואָרן פאַרן מיליטער. אויף אָפּצוטראָגן זיך איז געגעבן געוואָרן אַ האַלבע שעה צייט.

יעדן טאָג פאַלן אָן דייטשן מיט אוקראַינער אויף יידישע היימען און רויבן אַוועק די זייערע נייטיקע מעבל און גאַרדעראָב. ווי איז צו דעם וואָס שטעלט אַ ווידערשטאַנד.

5 סעפּטעמבער: מען האָט אַרעסטירט דעם אַדוואָקאַט אַלטער און פּראָפּ' קאַרטין (פּערזענלעכע חשבונות). די געשעפט־אייגנטימעריך פּרוי באַנגער איז ביז בלוט צעשלאָגן געוואָרן דורכן פריזירער פון קעגנאיבער — אַ באַצאָלונג פאַרן לאַנגיאַריקן באַדינען און דעם גרויסן קרעדיט.

דעם זעלבן חודש איז אויך אַרויס די פאַראָרדענונג, אַז די יידן מוזן זיך געפינען אין די גרענעצן פון דעם אויסגעטיילטן פאַר זיי געטאָ און טראָגן די דערנידעריקנדיקע אָרעמבענדער.

דער יודענראַט: כדי צו פאַרמיידן פּערזענלעכע אָפּרעכענונגען און די אומאויפהערלעכע כאַפּונגען צו דער אַרבעט, ווי אויך די רויבערייען, האָבן די יידן אויסגעקליבן אַ קאָמיטעט. דאָס זענען געווען דער עיקר די געוועזענע פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער פון דער קהילה.

דער אַרבעטס־טאָג פאַר די יידן האָט זיך אָנגעהויבן טייללמאָל באַגינען, אָפּהענגיק פון די פאַרלאַנגען פון אונדזערע הערשער. אויסער דעם אָרגאַניזירן אַרבעטס־באַטאַליאָנען, האָט מען יעדן טאָג געקאָנט באַצייכענען מיט אַן אַנדערן נאָמען, ווי צום ביישפּיל:

טאָג פון פוטערוואַרג: אַלע יידן האָבן אין משך פון 24 שעה, אונטער דער דראָונג דערשאָסן צו ווערן, באַדאַרפט אָפּגעבן די פוטערס פון די פרויען און מענער, די קינדער־פעלצלעך, אפילו די פוטערנע קאָלנערס אדג"ל.

טאָג פון זילבער: אַלע זילבער־זאַכן, אויסער די געלט־קאָנטריבוציעס וואָס יעדער באַאַמטער אין די דייטשיש־אוקראַינישע אַמטן האָבן אַלס כאַבאַר געפאָדערט פון די יידן — האָט מען געמוזט אַוועקגעבן, און אַלץ אונטער דער דראָאונג פון טויט.

דער יודענראַט איז געוואָרן דער וואָרטזאָגער פון די יידן כלפּי דער דרויסנ־דיקער וועלט. די פאַראָרדענונגען וועגן געטאָ און אָרעמבעבנדער האָט מען מיט אַלע מיטלען געוואָלט אָפּשרייען. אָבער קיינער האָט גאָרנישט געקאָנט אויפטאָן.

דאָס ערשטע געטאָ האָט צוגענומען: די אַלטשטאָט, אָנהייבנדיק פון האָרנס בעקעריי, די גאַנצע גאָס לענגאויס דעם רינעק, די הייזער פון טאָפּן, רייסן, פישערן, שנאפּס, קערצנערן, ווײַלערס — ביז די פעלדס. אויסער דעם — די כאַטעס אויף הינערנע פּיסלעך הינטער דעם יאטקעס־קוואַרטאַל ביי דער עלעק־טראָסטאַנציע, אַלטער פּויסט הויז, די אייבערהאַרס — ביזן טייך גנילאַ ליפּאַ. אייך די הייזער פון די פּאָדהאָרצערס און גלאָטצערס.

דאָס איבערקלויבן זיך אין געטאָ האָט געדויערט עטלעכע וואָכן. מען האָט באַדאַרפט אָנווענדן אַ סך אַרגומענטן און אויטאָריטעט אויף איבערפירן די אוקראַינער און פּאָליאַקן פון זייערע וווינונגען, וואָס זענען איצט געווען אין די גרענעצן פון געטאָ, הגם זיי האָבן דערפאַר באַקומען שיינע יידישע הייזער און פּרעזענטער.

אומצופרידנקייט, פּערזענלעכע פּראָבלעמען (ווער מיט וועמען זאָל וווינען), שטענדיקע סענסאַציעס, ווי דאָס דערשיסן דעם גביר רייס, דאָס רייסן די בערד ביי אַלטע לייט, ביי די רבנים, דאָס צעשלאָגן דעם אַלטיטשקן בלעך, דאָס אַריינוואַרפן דעם רבי אליעזרל אין דעם עפנטלעכן קלאָזעט — זענען געווען אונדזער טאָג־טעגלעך ברויט.

עס איז געווען געפערלעך אַרויסצוגיין אין גאָס, זיצן אין שטוב, שלאָפן — און בכלל צו לעבן. דאָס געטאָ איז פול געווען מיט ציטער, גרויל און טראַגעדיע.

אין חודש יאַנואַר האָט עמעץ געבראַכט אַ נייעס. אַ דייטשישער אויטאָ מיט ס.ס.־לייט איז געפאָרן איבער דער שטאָט. אינזשעניערן מיט מאַפּעס און מכשירים האָבן געזוכט אַן אָרט פאַר אַ נייער ציגל־פאַבריק...

דערנאָך האָבן נייע גרופּן מענער, טאָג־איין, טאָג־אויס, געגראָבן ראָוועס. דער שטאַטהויפּטמאַן האָט פּערזענלעך אונטערגעטריבן ביי דער דאָזיקער אָנגע־שטרענגטער אַרבעט. דאָך איז די צרבעט אָנגעגאַנגען אין אַ שוואַכן טעמפּאָ. דער שניי, דער פאַרפרוירענער באָדן און די נישט־קוואַליפיצירטע אַרבעטער האָבן נישט געקאָנט געבן די געהעריקע רעזולטאַטן.

אין פּראַקטיקע טעג האָט מען באַפוילן די יידן זיך אויסטאָן האַלב־נאַקעט און אַרבעטן אָן איבערייס. יעדעס מאָל איז שווער געווען צונויפזאַמלען דעם קאָנטיגענט אַרבעטער וועלכע די דייטשן האָבן פאַרלאַנגט. יעדער אַרבעטנדיקער וואָס האָט זיך אומגעקערט פון דער קאַטאָרגע, איז געווען צעשלאָגן און קראַנק. ענדלעך האָט מען אונטערגעקויפט דעם שטאַטהויפּטמאַן ער זאָל מער נישט אַסיסטירן ביי דער אַרבעט. דאָס גראָבן די ראָוועס האָט זיך דערנענטערט צום

סוף. די אינזשיניערן האָבן יעדן טאָג געמאָסטן און קאַלקולירט. די יידן האָבן זיך געגרייט צו בויען די ציגעלניע.

פ ר ײ ט י ק, 20 מערץ 1942: פון 6.30 פרי הערט מען ווי מענטשן איילן זיך אין פאַרשידענע ריכטונגען. מיטאַמאָל — געשרייען, אָפּהילך פון שאָסן. עס פאַלט צו אונדז אַריין די פרוי גרין און שרייט: „באַהאַלט זיך, מען מאָרדעט!...“ מיין קוזינע (די כּרוי פון נפתלי פּאוסט) מיט די קינדער לויפן די ערשטע אַראָפּ אין קעלער וואָס האָט זיך געפונען אין גאָרטן. אויך די פאַמיליע פון איטשע האָכבערג. פון פחד האָבן זיי אַזוי פאַרקלאַפּט די טיר פון אינעווייניק, אַז מיר פון דרויסן האָבן זי נישט געקענט עפענען.

מיר לויפן איבער די גערטנער. אומעטום וואָרנט מען אונדז פון די פענצטער: „באַהאַלט זיך, מען מאָרדעט!“

— פאַרוואָס? — פרעגט מיך די פרוי קאַץ פון דער קאָלעיוווקע.

נישט אָפּגעבנדיק זיך קיין חשבון, בין איך אַריין אין דער וווינונג פון די עלטערן ווו איך האָב זיי קוים איבערצייגט זיין זאָלן זיך באַהאַלטן. נישט געווען קיין סך צייט צו דעצידירן. דער קעלער — און אַ פאַרשפאַרטער אָטעם. מיר וואַרטן... מיר הערן אַיין „ה ע ר א ו ס!“. עמעץ פליסטערט „שמע ישראל!“ די איבעריקע זענען פאַרשטומט געוואָרן.

אין דער הייך איז געבליבן אַמאַראַנט און נאָך מענער. מען הערט שלאָגן און הויכע קאָמענדעס. די פרויען ענטפערן „ביי דער אַרבעט“ — און דערנאָך פון די דייטשן „גוט“.

זיי זענען אַוועק, איבערלאָזנדיק אויף דער טיר אַן אויפשריפט „יודען פריי“. מיר זענען ניצול געוואָרן פון דער ערשטער מאַסאַקרע וואָס האָט געדויערט ביז ביינאַכט. און אין אָוונט האָט דער אויפטייענדיקער שניי זיך געפאַרבט מיט רויט... אומעטום, אויף די גאַסן און אין די שטובן — טויטע. מענער, פרויען, יונג און אַלט, קינדער און זויגלינגען. אַזוי האָבן מיר זיך באַקענט מיטן וואָרט „אַקציע“...

די ערשטע אַקציע אין אונדזער שטאָט איז אָרגאַניזירט און צוגעגרייט געוואָרן מיט אַלע פּיטשעוווקעס. די אויסגעגראָבענע ראָוועס פאַר דער ציגעלניע האָבן געדינט אַלס קברים פאַר ד ר ײ ט ו י ז נ ט ראָהאָטינער יידן.

די געסטאַפּאָ־לייט פון טאַרנאָפּאָל האָבן באַגינען אַרומגערינגלט דאָס געטאָ און דערנאָך געזוכט אין יעדן הויז. די אַנטלויפנדיקע האָט מען געשאָסן.

מענטשן האָבן נישט געגלייבט וואָס זיי דערוואַרט. ביז דער לעצטער מינוט האָבן זיי געהאַט די אילוזיע אַז מען נעמט זיי אַוועק אין אַרבעס־לאַגערן. דאָס פאָרפאָלק ווילינ האָט מיט אַ טשעמאָדאַנטשיק אין די הענט געוואַרט פאַר זייער הויז אויף די אָפּטיילונגען. זאָפיאַ שומאַכער האָט זיך געפרעגט, צי זי דאַרף מיטנעמען איר ניי־מאַשין און דעם ווינער דיפלאָם... ד״ר שומער־טייטעלבוים האָט געבעטן אַ דערלויבעניש צו זיין צוזאַמען מיטן טעכטערל. מען האָט אים גרויסמוטיק דערלויבט — און אין קויל האָט בײדע גלייכצייטיק דערשאָסן.

די אַנדערע האָט מען אויסגעשטעלט אין רייען. צו פיר אין אַ שורה — און מיט דער קאָמענדע מ אַ ר ש ! — האָט מען זיי באַפוילן גיין אין דער ריכטונג פון רינעק. אַז מען האָט צונויפגעזאַמלט דעם נייטיקן קאָנטיגענט, האָט מען זיי באַפוילן צו קניען. די בעסטיאַלישע שפּיל האָט זיך אָנגעהויבן.

מען פליקט אויס בערד. דעם אומגליקלעכן לוסטיג פון דער אַפּטייק האָט מען אָרויפגעשטעלט אויפן קאָפּ אַן עמער מיט וואַסער. און דערביי האָט מען אים געשלאָגן מיט דער קאָלבע. דערנאָך האָבן זיי זיך דערמאָנט, אַז די דאָקטוירים און דענטיסטן האָבן אַ רעכט צו שטיין אָן אַ זייט. זיי וועלן נאָך צונוץ קומען. פּאָר אייניקע אָבער, איז ליידער, שוין געווען צו שפּעט. דעמאָלט זענען אָפּגע־ראַטעוועט געוואָרן ד״ר קרייזלער, פּרוי קאַץ, ראטבאַום, די פּרייוואַלדס און אויך אַנדערע וואָס האָבן ארויסגעוויזן גענוג ענערגיע און אָריענטאַציע. די אויסגעקליבענע האָט מען אָפּגעזונדערט און די אַנדערע האָט מען ווי בהמות אויפגעלאָדנט אויף אויטאָס און אָוועקגעפירט אויפן פּלאַץ פון אומקום.

איבער די אויסגעגראָבענע גריבער האָט מען אָנגעהויבן קאָנטראָלירן וואָס יעדער פאַרמאָגט פון ביזשוטעריע און אָנטאָן. דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן די שיסעריי. עס זענען געפאַלן טויטע און פאַרווונדעטע אין די קברים. אַ טייל זענען דאָרט אַריינגעשפּרונגען לעבעדיקערהייט, גלויבנדיק, אַז אַזוי וועלן די זיך אָפּראַטעווען.

געווען פאַלן פון צוריקומען פון דאָרט. צו די דאָזיקע לעבעדיקערהייט באַגראָבענע, וואָס האָבן זיך אומגעקערט, זענען געווען: די מוטער חנה יופּיטער, זי איז צוריקגעקומען מיט אָפּגעפרוירענע הענט, זי איז געלעגן אין גרוב עטלעכע שעה; מיין בעסטע חברטע לאהטשע איז געלעגן לעבן מעלניקן, גלייך זי וואָלט געשלאָפן; רעגאַ און ניוסאַ ווינטראַוב זענען לייכט פאַרווונדעטע געלעגן אין גרוב, רופנדיק נאָך הילף. ליידער, קיינער איז נישט געווען אימשטאַנד זיי צו העלפן. די אויסגעגראָבענע ראָוועס זענען געווען טיף און זיי האָבן זיך נישט געקאָנט רירן אונטער די מאַסע טויטע קערפּערס.

פּעפּא באָהנען און חנה ווידערקער — מיינע חברטעס פון די קינדער־יאָרן, זענען געלעגן טויט. און מיט זיי — די האָפענונג איבערצולעבן.

ביינאַכט האָבן אויף די גאַסן זיך אַרומגעדרייט פאַרצווייפלטע מאַמעס און געזוכט זייערע קינדער, די מענער — זייערע פרויען. אַמאָל האָט מען צווישן די טויטע געפונען נאָך אַ לעבעדיקן... יעדער שטוב האָט געהאַט אירע קרבנות און איבערגעלעבט אַ טראַגעדיע.

צומאָרגנס און אין די שפּעטערדיקע טעג איז קאָנאָפּאַדע מיט זיין באַנדע פאָלקסדויטשן אַרומגעפאָרן איבערן געטאָ, צונעמענדיק דאָס מעבל און זאַכן פון די דערמאָרדעטע.

די יידן האָבן אויף אַ געהיימען אופן אויפגערוימט די טויטע קערפּערס און זיך באַמיט זיי צו ברענגען צו קבר ישראל. דער באַפעל האָט געלויטעט: אַריינוואַרפן זיי אין די מאַסן־גריבער, באַגיסן מיט בענזין און פאַרברענען!

20 מ ע ר ץ 1942 — דער ערשטער ברידער־קבר פון ראָהאַטינער יידנטום.

צבי וואָהל, ניו־יאָרק

חורבן ראָהאַטין

דער מחבר פון דער אַרבעט, אַ ראָהאַטינער, פון באַרוף אַ לערער, איז געווען אין געטאָ פון יאָר 1941 ביז 1943. דערנאָך — אין די וועלדער, ביז דער באַפרייאונג (24.7.44).

אַנגעהויבן האָבן די אוקראַאינער

10 טעג נאָכן אויסברוך פון דייטש־סאָוויעטישן קריג, האָבן אין שטאָט זיך באַוויזן די ערשטע דייטשן. די מאַכט האָבן איבערגענומען די אָרטיקע אוקראַאינער, וועלכע האָבן זיך באַלד אויסגעצייכנט מיט פאַרפאָלגן יידן. בראש פון דער נייער שטאָט־מאַכט איז געשטאַנען דער גלח טעלעשטשוק.

דעם ערשטן שבת האָבן די אוקראַאינער אָרגאַניזירט אַ גרויסע אַקציע קעגן יידן. אוקראַאינישע מיליציאָנערן האָבן אַלעמען געשלעפּט אין בית־המדרש אַריין און דערביי געשלאָגן מכת־רצח. די פני פון דער יידישער קהילה האָט מען געפירט מיט שטריק אויף די העלדזער. אַזוי האָט מען צוזאַמענגעבראַכט ביי אַ 500 יידן און זיי דאָרט אָפּגעשלאָסן. זיי האָבן זיך געקליבן אַלעמען צו פאַר־ברענען לעבעדיקערהייט. אין בית־המדרש זענען געווען נאָר מענער. די פרויען מיט די קינדער האָט מען נישט געטשעפּעט. זענען די פרויען אַוועק בעטן רחמים ביים פּאָליציי־קאָמענדאַנט באַטשינסקי. ער האָט געענטפערט, אַז אויב זיי וועלן דאָס קליינע בית־המדרש אָנפולן מיט זאַכן — וועט ער אַלעמען באַפרייען.

הונדערטער פרויען און קינדער האָבן טאַקע פאַרפולט דאָס בית־המדרש מיט שפּייז־אַרטיקלען, מאַנופאַקטור און לעדער — און מ׳האָט די יידן באַפרייט.

צומאָרגנס זענען פון די אַרומיקע דערפער זיך צוזאַמענגעלאָפן טויזנטער פויערים, כדי שלאָגן און באַרויבן די אָרטיקע יידן. אַדאַנק דער אינטערווענץ פון די דייטשן, איז נישט געקומען צו אַ פּאָגראָם. די געשעעניש האָט זיך דאַן געענדיקט מיט עטלעכע צענדליק צעשלאָגענע יידן.

די פויערים האָבן דאַן אויסגעלאָזט דעם כעס צו די דאָרפס־יידן. ווי אויף אַ באַפעל, האָט מען אַלע יידן אַרויסגעיאָגט פון די דערפער. זיי זענען געקומען אין שטאָט אַריין צעשלאָגענע און דערציילט שוידערלעכע זאַכן, וואָס די אָרטיקע פויערים, לאַנגיאָריקע שכנים, האָבן זיי אָנגעטאָן. אַ מערהייט דאָרפס־יידן איז נישט געקומען קיין ראָהאַטין, ווייל מ׳האָט זיי אויפן אָרט דערמאָרדעט.

אין דאָרף דזשיטשקי האָבן די אָרטיקע פויערים דערמאָרדעט אויף אַ שרעקלעכן אופן די פאַמיליע מאַנטעל. מ׳האָט אַלעמען דערהרגעט מיט אַ קאָסע און באַגראָבן אין שטאַל. זעט אויס, אַז די מערדער האָבן זיך נישט געקאָנט צעטיילן מיטן רויב, האָבן זיי ווידער אויסגעגראָבן די דערמאָרדעטע און געזוכט אין זייערע קליידער גאָלד און דאָלאַרן. זיי האָבן גאָרנישט געפונען — אָבער די טויטע קערפּער האָט מען שוין איבערגעלאָזט אויפן מיסט און נישט באַגראָבן.

מיט אַ חודש שפּעטער איז דערגאַנגען צו דער דייטשישער מאַכט די ידיעה וועגן צוגערויבטן געלט ביי מרדכי מאַנטעל. מ׳האָט די מערדער אַרעסטירט,

אָפּגענומען די געלטער און זיי באַפרייט. וועגן די מערדערייען האָט מען קיין אויספאָרשונג נישט פאָרפירט.

אַרעמבענדער און קאָנטריבוציעס

אויפן באַפעל פון גלח טעלעקטשוק האָבן די יידן געמוזט אָנטאָן אַרעמבענדער: אַ מגן־דוד מיטן אויפשריפט „יודע". דערנאָך איז געקומען דער באַפעל צו שאַפן אַ געטאָ. ס'איז באַשטימט געוואָרן דער ערגסטער טייל פון שטאָט, מיט איינגע־פאַלענע הייזקעס און ענגע צימערן. דאָרט האָט מען בגוואַלט אַריינגעשטופּט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג (העכער 5 טויזנט נפשות). די דאָזיקע אַקציע איז אַדורכגעפירט געוואָרן אין משך פון איין טאָג. מ'האָט דערביי אַכטונג געגעבן, אַז יידן זאָלן מיט זיך מיטנעמען בלויז קליינע פּעקלעך. ערשט אין אַ יאָר אַרום איז דאָס געטאָ געוואָרן אינגאַנצן געשלאָסן, ס'איז נישט דערלויבט געווען אַריינ־צוגיין און אַרויסצוגיין פון דאָרט.

מיר האָבן באַלד פון ערשטן טאָג געפילט דעם שווערן עול פון צוואַנגס־אַרבעט. אין אָנהייב איז עס פאָרגעקומען אויף אַ כאַאָטישן אופן. יעדער אוקראַינער האָט זיך געכאַפּט יידן, ווי זיין האַרץ האָט געגלוסט און זיי געצוווּנגען צו אַרבעטן ביי זיך. שפּעטער איז דאָס שוין פאָרגעקומען אָרגאַניזירטערהייט. יעדן טאָג פלעגן אַרויסגיין צו דער אַרבעט עטלעכע הונדערט יידן.

דער גאַנצער עול פון אַרבעט איז פון סאַמע אָנהייב פון געטאָ ביז דער ליקווידאַציע, געפאַלן אויף די פּלייצעס פון דער אָרעמער יידישער באַפעלקערונג. פאַרמעגלעכע יידן פלעגן שיקן געדונגענע אַרבעטער צו פאַרטרעטן זיי אויף דער צוואַנגס־אַרבעט. הגם ס'זענען געווען אָפטע טויט־פאַלן ביי דער אַרבעט, האָבן זיך געפונען פיל בעלנים צו פאַרדינגען זיך און פאַרדינען אויף איבערצולעבן די שלעכטע צייטן, ווייל אַזוי גרויס איז געווען די נויט. יעדן טאָג זענען געבליבן גענוג יידן, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו פאַר־דינען אַפילו אויף אַזאַ אופן.

די פאַקטישע דייטשישע מאַכט אין ראָהאַטין האָט זיך ערשט איינגעשטעלט מיט אַ חודש שפּעטער. דער קרייזהאַופּטמאַן אַסבאַך האָט געהאַט זיין זיץ־אָרט אין בזשעזשאַני. אַלס לאַנדס־קאָמיסאַר איז צוגעשיקט געוואָרן אַ געוויסער קאָכעל. דאָס איז געווען אַ קליינגעוווּקסיקער פאַרשוין, מיט אַ העסלעכן אויסזען און נאָך העסלעכערע אויסדרוקן. ער האָט געהאַט אַ טבע צו באַווייזן זיך אָפט אין געטאָ אינעם צוגעריבטן ביי די יידן פּיאַקער, אויסגעפּוצט אין געגזלטע יידישע מלבושים. ער פלעגט זיך אויך באַווייזן אינעם אָפיציר־מונדיר פון ס. ס. אַלע זיינע באַפעלן האָבן מיר גלייך דערפילט. זיין ערשטע גזרה איז געווען: אַ קאָנטריבוציע פון אַ מיליאָן זלאָטעס אין משך פון פערצן טעג.

מיר זענען געווען אין גרויס פחד צוליב דער גזירה. צום גליק האָט מען די דאָזיקע קאָנטריבוציע אויך געקאָנט באַצאָלן אין אַלט פּויליש געלט און אין רוסישע רובלס. דער יודענראַט האָט מיט גרויס אייפער צונויפגעזאַמלט די געפאָ־דערטע סומע, אויך אין די אַרומיקע שטעטלעך. די אַרויפגעלייגטע קאָנטריבוציע איז צום טערמין באַצאָלט געוואָרן.

אַ ווידערשטאַנד די כוליגאַנעס

מיר זענען געווען אינגאַנצן איזאָלירט פון דער אַרומיקער וועלט. נאָך די יום־טובים איז דאָך צו אונדז דערגאַנגען די ידיעה, אַז אין סטאַניסלאַוואָוו איז אין הושענה־רבה פאָרגעקומען אַ גרויסער פּאָגראָם. עס זענען דאָן אומגעקומען 10 טויזנט יידן. הגם די ידיעה איז געווען אַ ריכטיקע, האָט מען עפּעס נישט געוואָלט גלייבן. יידן האָבן געוואָלט זוכן פאַרשידענע סיבות אויף צו געפונען אַ פאַרענטפער פאַר אַזאַ מערדעריי.

אין די ערשטע טעג חנוכה איז אין געטאָ אַריין אַ גרופּע באַוואָפנטע זשאַנ־דאַ־ן און אַרעסטירט צען אָנגעזעענע יידן. צומאָרגנס איז אַרויס אַ באַפעל, אַז אַלע יידן דאַרפן אַרויסגעבן דאָס גאַנצע פוטערוואַרג וואָס איז אין זייער רשות.

שפּעטער, בעת אַ נייער אַקציע, האָט מען ביי אייניקע יידן געפונען אַ טייל פוטער־זאַכן. האָט מען די דאָזיקע יידן אומגעבראַכט (וואָלף זידער און חנה שאַטיילער).

נאָכדעם איז אַ באַנדע ס.ס.־לייט באַפאַלן דאָס געטאָ און אַדורכגעפירט אַ שפּייז־אַקציע. מ׳האָט פון יעדער יידישע וווינונג צוגענומען דאָס גאַנצע שפּייז וואָס מ׳האָט נאָר געפונען.

אין די ווינטער־חדשים פון 1941—1942, האָט מען איבערגעלעבט אין געטאָ אייניקע איבערפאַלן פון די אוקראַינער. אין די פאַרנאַכט־שעהן פלעגן זיך אַריינ־לאָזן אין געטאָ עטלעכע גוט געשפּאַנטע שליטנס, מיט דריי־פיר יינגע כולי־גאַנעס אויף יעדן איינעם. זיי האָבן געכאַפּט אַ צופעליק־דורכגייענדיקן ייד און מיט אים אַוועקגעפאָרן. דעם פאַרכאַפּטן יידן האָבן זיי הינטער דער שטאָט אויסגעטאָן נאַקעט, צגענומען זיינע קליידער — און צוריק אָפּגעלאָזט אין געטאָ.

וועגן אַזאַ איבערפאַל, אויסגעפירט דורך דער אָרטיקער אוקראַינישער אינטעליגענץ, איז כדאי צו דערציילן. אַ באַנדע „אינטעלעגענטן״, בראש מיטן אָרטיקן אוקראַינישן אַנטיסעמיט סטריסקי, זענען באַפאַלן דעם יידישן אַדוואָקאַט קאָץ, אים צעשלאָגן און באַרויבט. צום גליק, האָט זיך אויפן אָרט געפונען אַ גרופּע יידישע יינגעלייט וואָס האָט די אָנפאַלער גוט אָנגעבראָכן די ביינער. דאָס האָט שטאַרק געקרענקט די אוקראַינישע פּני: סטייטש, יידן זאָלן וואַגן זיך אַנטקעגנצושטעלן זייערע כוליגאַנישע מעשים. האָט דער אוקראַינישער קאָמיטעט געשיקט אַ פּעטיציע צום גענעראַל־גובערנאַטאָר פראַנק אין קראָקע, מ׳זאָל זיי דערלויבן אומצוברענגען די ראָהאַטינער יידישע קהילה. צווישן אַנדערע האָבן די דאָזיקע פּעטיציע אונטערגעשריבן: ד״ר מעלניק, דער גלח קודריק, דער וויצע־סטאַראָסטע חריצישין א. אַ.

פאַרשטייט זיך, אַז די פּעטיציע האָט געווירקט און דערפירט צום גרויסן חורבן פון ראָהאַטינער יידן אין מערץ 1942.

דער חורבן

אין דער העלפט פעברואַר 1942, האָט מען נישט ווייט פון שטאָט אָנגעהויבן גראָבן גריבער קעגן טאַנקען. מ׳האָט יעדן טאָג אַרויסגעטריבן צו צוויי־הונדערט

מאַן, וואָס האָבן אין די ליים־בערג געבויט אַנטי־טאַנק גריבער. די אַרבעט איז געווען אַ שווערע, נאָר מ׳האָט זי אָנגענומען מיט פרייד, זעענדיק אין דעם אַ דערנענטערונג פון היטלערס מפּלה.

די אַרבעט איז באַשטאַנען אין צוגרייטן צווײ ריזן־גריבער, פּערציק מעטער די לענג, צוואַנציק די ברייט און אַזויפיל — טיף. מיר האָבן די דייטשן געוווּנטשן, אַז די „טאַנקען־שטעלן״ זאָלן זיי דינען אַלס קברים. מיר האָבן זיך נישט אָפּגעגעבן קיין חשבון, אַז דאָס גראָבט מען מאַסן־קברים פאַר זיך, פאַר דער גאַנצער שטאָט יידן. די דאָזיקע אַרבעט האָט געדויערט ביזן 20־טן מערץ 1942.

דאָס איז געווען אַ שיינער, הגם פראָסטיקער טאָג. פרייטיק, פינף פאַרטאָג, זענען אַ הונדערט מאַן אַוועק גראָבן די „טאַנקען־שטעלן״. אַנדערע ווידער האָבן געוואַרט ביי דער געביידע פון „יודענראַט״. פּלוצים זענען אין געטאָ אָנגעקומען אויטאָס מיט געסטאַפּאָ־לייט און אַ מאַסע ציוויליסטן. אַלע האָבן זיך געוואָרפן אין פאַרשידענע ריכטונגען פון געטאָ. אין דער צייט האָט זיך באַוויזן די אָרטיקע אוקראַאינישע מיליץ, וועלכע האָט אַרומגערינגלט דאָס גאַנצע געטאָ, אויסער די קרימינאַל־פּאָליציי און סתם באַוואָפנטע אוקראַאינער. דאָס געטאָ איז נאָך געשלאָפן. די גאַנצע באַוואָפנטע באַנדע האָט זיך איינגעטיילט אין קליינע גרופּן, און אָנגעהויבן אַרויסיאָגן די געטאָ־איינוווינער אויפן „רינגפּלאַץ״.

די געסטאַפּאָ האָט שוין באַוויזן צונויפנעמען די מיטגלידער פון יודענראַט און זיי אויסגעשטעלט אין רייען צוזאַמען מיט די וואָס האָבן באַדאַרפט גיין אויף אַרבעט. איינער אַ ייד האָט געפּרוווט זיך קעגנשטעלן, איז אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן.

דערהערנדיק דעם ערשטן שאָס, זענען זיך די יידן צעלאָפן אין אַלע זייטן. דערויף האָט די געסטאַפּאָ געעפנט אַ געדיכט פייער אויף די אַנטלויפנדיקע. דערמיט איז קלאָר געוואָרן דער ציל פון די דייטשן. די שחיטה האָט זיך אָנגעהויבן.

דער ערשטער שאָס וואָס איז געפאַלן, האָט מיך פון בעט אַרויסגעיאָגט. כ׳בין צו צום פענצטער און דערזען ווי דייטשן פירן צווײ יידישע מיידלעך. זיי ווערן דערשאָסן, די מיידלעך פאַלן טויט. כ׳האָב זיך שנעל אַרויסגעשלייכט פון שטוב און אַריין אין אַ ביידל, אַ מין סוכה. די דייטשן האָבן זיך שוין דער־נענטערט צו אונדזער הויז און אָנגעהויבן שרייען: „אַלע יודען הערויס! אויס־שטעלען זיך פאַמיליענסווייזע! ריכטונג — רינגפּלאַץ! לאָז! לאָז!״ די אַקציע איז שוין געווען אין פולן ברען.

יידן, אַנטלויפנדיק צום יודענראַט, האָבן פּרובירט זיך אַרויסצורייסן פון געטאָ דורך דער בריק איבער דער גנילא ליפּאַ. דאָס איז געלונגען נאָר יחידים. אַלע אַדורכגענג זענען אַרומגעשטעלט געוואָרן מיט באַוואָפנטע לייט. ס׳פאַלן הונדערטער טויטע און פאַרוווּנדעטע. טייל יידן פאַרשטעקן זיך אין די קלאָזעטן, אין הילצערנעם קלויסטער, וואָס שטייט נישט ווייט פון געטאָ — און פיל לויפן צוריק אין געטאָ.

די אוקראַאינער פון די אַרומיקע דערפער זענען זיך צוזאַמענגעפאָרן, כדי זיך צוקוקן צו אונדזער חורבן און אויך העלפן די דייטשן אין זייער אויסראָטונג־אַרבעט. פון דער סוכה, ווו כ׳בין געלעגן באַהאַלטן, האָב איך געזען ווי די

אוקראַינער האָבן די טויטע און פאַרווונדעטע יידן געכאַפּט ביי די הענט און פיס און זיי אַריינגעוואָרפן אין וואַסער, באַגלייט מיט אַ ווילד געלעכטער פון די צושויער. די דאָזיקע אויסוורפן האָבן זיך געיאָגט נאָך יעדן יידן, וועלכער האָט זיך באַהאַלטן און אים צוריקגעברענגט אויפן זאַמלפונקט.

אין אָט דעם בלוטיקן גערודער איז פלוצים אַריינגעלאָפן אַ פרוי פון אויסער דעם געטאָ. דאָס איז געווען אַדעלע בריק. זעט אויס, אַז זי האָט נישט געוווּסט וואָס דאָ קומט פאָר. זי איז יענע נאַכט נישט געווען אין געטאָ. דער אוקראַינישער מיליציאָנער דזשעראַ האָט איר געשאָסן גלייך אין פנים. זי איז שווער פאַר־ווונדערט געוואָרן. אין אַזאַ צושטאַנד איז זי לאַנג אַרומגעלאָפן איבער די גאַסן, געפּאַטשט מיט די הענט ווי אַ פויגל מיט די פליגל און יאָמערלעך געשריגן: „מאַמע, מאַמע!" ביז זי איז אַ טויטע אַנידערגעפאַלן אויפן ברוק.

די אוקראַינערין זעלענענקאָ, וואָס האָט געוווינטביים טייך, האָט נישט איין ייד אויף איר געוויסן. ווען די פרוי בריק איז אַוועקגעפאַלן, האָט זעלענענקאָ געשיקט איר יינגע טאָכטער אַראָפּציען פון דער טויטער די שטיוול. זי האָט באַוויזן אַראָפּצושלעפּן נאָר איין שטיוול, דאָס מיידל האָט זיך דערשראָקן. די מוטער האָט איר צוגעגעבן מוט: „בעסיסיאַ ליובאַ, וואָנאַ ווזשע זדאָכלאַ" („האָב נישט קיין מורא, ליבינקע, זי איז שוין געפגרט").

מ'האָט צונויפגעזאַמלט אַלע יידן אויפן רינגפּלאַץ און זיי באַפוילן זיך צו לייגן מיטן פנים צו דער ערד. אויף זייערע רוקנס האָבן די געסטאַפּאָווצעס אַרומ־געשפּאַצירט מיט נאַהייקעס אין די הענט. אויפן שפּיץ פון אַזאַ נאַהייקע איז געווען אַ בליירנע קויל, וואָס מ'האָט מיט איין קלאַפּ איבערן קאָפּ געקאָנט אַוועקהרגענען אַ מענטש. פיל זענען געבליבן ליגן טויט. די לאַסט־אויטאָס האָבן כסדר געפירט יידן צו די גריבער.

דער וועג פון רינגפּלאַץ ביז די גריבער, איז געווען באַזייט מיט הונדערטער טויטע, וואָס זענען דערשאָסן געוואָרן, צעקוועטשט אָדער פאַרפרוירן געוואָרן פון קעלט, ווייל פיל זענען אַרויסגעיאָגט געוואָרן גלייך פון די בעטן און האָבן זיך נישט געקאָנט אָנטאָן.

אָנקומענדיק צו די גריבער, האָט מען די יידן אויסגעשטעלט צו פינף אויפן בריקל איבערן גרוב און זיי געשאָסן. אין גרוב זענען אַריינגעפאַלן פיל לייכט־און שווער־פאַרווונדעטע. אויף זיי האָט מען אַריינגעוואָרפן די ווייטערדיקע קרבנות. איניקע, וואָס זענען, נאָכן שיסן, געבליבן ביים לעבן, האָבן זיך אַרויס־באַקומען פון אונטערן באַרג טויטע קערפּער און אַרויס פון די גריבער. לײדער, נישט פיל פון זיי האָט זיך איינגעגעבן צו אַנטלויפן.

ביז פאַרנאַכט האָט געדויערט די דאָזיקע שחיטה. אומגעקומען זענען דאַן ביי אַ פיר טויזנט יידן.

די געסטאַפּאָ האָט גענומען צוואַנציק יידן אויף צו רייניקן די גאַסן. צומאָרגנס האָט מען געכאַפּט יידן אויף צו פאַרשיטן די קברים. ביי אָט דער אַרבעט איז מען געווען באַשעפטיקט לאַנגע וואָכן, ווייל דער אָנגעשיטער באָדן אויף די דער־מאָרדעטע האָט געהאלטן אין איין זינקען. ס'האָט זיך געדוכט, אַז די ערד קאָכט און זידט פון פאַרגאָסענעם בלוט.

שבע ווילער־לעדערמאַן / ניו־יאָרק

דער גהינום-וועג פון אַ ראָהאַטינער יידיש מיידל

(פאַרצייכנט פון יעקב קענער ז״ל *)

זומער 1941, נאָכדעם ווי די דייטשן זענען אַזוי אומגעריכט און פאַרעטעריש באַפאַלן רוסלאַנד, זענען זיי אַריין קיין ראָהאַטין. די שטעטלדיקע איינוווינער, צוזאַמען מיט די צוגעקומענע פליטים פון די מערב־געביטן אין די יאָרן 1939—40, האָבן נישט באַוויזן צו אַנטלויפן. פאַר זיי האָט זיך איצט אָנגעהויבן אַ לעבן פון שוידער, פאַרפאָלגונגען, רציחות, הונגער און נויט. די ברוטאַלע דייטשישע מאַכט האָט געוויזן אירע נעגל כלפּי דער יידישער באַפעלקערונג — און די אָרטיקע פּאָלאַקן און אוקראַינער האָבן אַקטיוו מיטגעהאָלפן אין דער אַנטי־יידישער פּאָליטיק.

דעם 20־טן מערץ 1942, 7 פרי, איז אַ באַדייטנדיקע צאָל דייטשישע שטורמיסטן באַפאַלן די שטאָט און געמאַכט אַ שוידערלעכן פּאָגראָם אויף דער יידישער באַפעלקערונג. די ס.ס. לייט זענען אַריין אין שטעטל מיט אַ ווילדער רציחה. יעדן איינעם, וועמען זיי האָבן געטראָפן אויפן וועג — אַ מאַן, פרוי, אָדער קינד, האָבן זיי גלייך דערשאָסן אויפן אָרט. אין דער באַגלייטונג פון דער אָרטיקער אוקראַינישער פּאָליציי, האָבן זיי זיך געלאָזט איבער די יידישע הייזער, אַרויסגעשלעפּט די דערשראָקענע יידן פון זייערע באַהעלטענישן און אַלעמען דערשאָסן. ס׳זענען אין איין טאָג אומגעקומען ביי אַ דריי טויזנט נפשות.

זי אַליין, שבע׳לע ווילער, ווען זי איז דורך די ערשטע שאָסן אויפגעוועקט געוואָרן פון שלאָף און באַמערקט דורכן פענצטער וואָס ס׳קומט פאָר אויף דער גאַס, האָט זי אויף גיך געכאַפּט אויף זיך אַ מאַנטל, אים אַרויפגעוואָרפן

---

*) אין דער תל־אביבער „ניי־וועלט" פון אויגוסט 1949, זענען דערשינען אַ סעריע אַרטיקלען פון יעקב קענער א. נ. „הערא͏ָישע טאָטן פון אומבאַקאַנטע העלדן", צווישן וועלכע ס׳איז אויך פאַרעפנטלעכט געוואָרן די דערציילונג פון דעם ראָהאַטינער מיידל שבע ווילער (איצט — אין ניו־יאָרק). די רעדאַקציע פון בוך האָט באַשלאָסן איבער־צודרוקן די דאָזיקע אַרבעט און איז דערביי דאַנקבאַר דער פרוי שבע ווילער־לעדערמאַן פאַר איר צושיקן אַ ריי אויסבעסערונגען און ריכטיקשטעלונגען, וואָס זענען דורך אונדז אַריינגעפירט געוואָרן. די דאָזיקע ענדערונגען פאַרמינערן נישט אויף אַ האָר די עצם דערציילונג אירע פאַר י. קענער אין ניו־יאָרק, ווען זי איז אַהין אָנגעקומען אין יאָר 1946.

שבע ווילער איז בעתן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אַלט געווען 19 יאָר. זי איז געבוירן געוואָרן און געלעבט אין ראָהאַטין, זייענדיק באַשעפטיקט אַלס אָנגעשטעלטע אין דער אָרטיקער יידישער בוכהאַנדלונג פון שלמה קרייזלער

אויפן שלאָפהעמד, זיך אַרויסגעכאַפּט פון שטוב און זיך באַהאַלטן אין אַ נאָענטן קלאָזעט וואָס הינטערן הויז. זי האָט זיך אָבער שנעל אָריענטירט, אַז דאָס דאָזיקע אָרט איז נישט קיין זיכער באַהעלטעניש. זי איז פון דאָרטן אַרויס און דורך פאַרשידענע הינטערוועגן, גערטנער און פעלדער, זיך געלאָזט לויפן ביז הינטער דער שטאָט. אַזוי לויפנדיק, האָט זי נאָך געהערט ווי אוקראַינישע שילער, וואָס זענען אין דער זעלבער צייט געגאַנגען אין שול אַריין, האָבן געזאָגט:

— זע נאָר, אַ יידישקע אַנטלויפט. מ׳דאַרף וועגן דעם מעלדן די דייטשן!

דערהערנדיק די דאָזיקע ווערטער, האָט זיך שבע געלאָזט לויפן מיט אַ נאָך גרעסערן אימפּעט, ביז זי האָט דערגרייכט אַ קליין פּויעריש שטיבל ווייט הינטער דער שטאָט, נעבן וואַלד. ווילנדיק אַריינלויפן אין דאָזיקן פּויערישן הייזל, האָט זיך שבע אויסגעגליטשט און געבליבן ליגן אַן אויסגעשעפּטע, פאַר־מאַטערטע און — אַ פאַרחלשטע. פּונקט אין זעלבן מאָמענט האָט די פּויערטע זיך אומגעקערט פון שטאַל, ווו זי האָט געגעבן דער קי עסן. דערזעענדיק אין אַזאַ פּראָסט ליגן אַ פאַרחלשט מיידל, האָט זי אַרויסגערופן פון שטוב איר מאַן.ביידע האָבן זי אַריינגענומען אינעווייניק, דאָרט האָט מען זי אָפּגעמינטערט און געגעבן אויסצוטרינקען אַ גלאָז וואַרעמע מילך.

די גוטע פּויערטע האָט זיך געהאַלטן אין איין צלמען און כסדר איבער־געחזרט פאַר איר מאַן, אַז פאַריקע נאַכט האָט זיך איר געחלומט ווי ס׳איז צו זיי געקומען אַ מיידל אָנגעטאָן אין ווייסן און געבעטן הילף. נישט אַנדערש, דאָס מיידל איז אַ מלאך פון גאָט און דעריבער מוז זי איר העלפן. זי איז זיכער, אַז דאָס מיידל וועט איר ברענגען מזל: די קי וועט איצט געבן מער מילך, די הינער וועלן לייגן אַ סך אייער און זומער וועלן זיי האָבן אַ גרויס גערעטעניש אויפן שטיקל פעלד.

דער פּויער איז אַוועק אין שטעטל זוכן אַרבעט און די פּויערטע איז אַרויס אין קאַמער, כדי אַריינצוברענגען אַביסל האָלץ. אין דער זעלבער צייט האָט שבע פּלוצים דערזען דורכן פענצטער, ווי ס׳קומען אָן עטלעכע אוקראַינישע פּאָליציאַנטן. פלינק ווי אַ קעצל, איז זי אויף שנעל אַרויפגעקראָכן אויפן פּיע־קאַליק און זיך דאָרטן פאַרוקט טיף הינטערן קוימען־ווענטל מ׳זאָל זי נישט אַרויסזען.

די פּויערטע האָט זיך באַלד צוריקגעקערט מיטן האָלץ אויף די הענט און צוזאַמען מיט איר זענען אַריין עטלעכע פּאָליציאַנטן, וועלכע האָבן אָנגעהויבן חוקר־ודורש־זיין צי ס׳געפינט זיך ביי איר אַ באַהאַלטענע יידישקע. די פּויערטע האָט נישט געוווּסט צי שבעלע געפינט זיך אויפן פּיעקאַליק. זי האָט געמיינט, אַז זי איז שוין אַוועק. איז זי געווען זיכער, אַז דאָס איז טאַקע נאָר אַ מלאך, וועלכן זי האָט געזען אין חלום. האָט זי זיך ווידער איבערגעצלמט און פאַרזיכערט די פּאָליציאַנטן, אַז ביי איר אין שטוב איז קיינער נישטאָ. דערוויייל האָט זי אַריינגערוקט עטלעכע שייטלעך האָלץ אין דער הרובע — און אויפן פּיעקאַליק איז געוואָרן הייס, נישט אויסצוהאַלטן. די פּאָליציאַנטן האָבן געזאָגט, אַז זיי

וועלן נאָך זוכן אין שטאַל, קעלער, אויפן בוידעם און אין דער סטאָדאָלע. אויב זיי געפינען דאָרט די יידישקע, וועט מען זי דערשיסן און די פויערטע — אַרעסטירן.

שבע׳לע איז געזעסן אויפן פיעקאַליק, זיך ממש געבראָטן אין דער היץ און פון טויט־אַנגסט האָט איר געקלאַפּט אַ צאָן אָן אַ צאָן... די פויערטע האָט זיך געהאַלטן אין איין צלמען, ביז די פּאָליציאַנטן זענען צוריקגעקומען און איר אָנגעזאָגט מיט דער גאַנצער שטרענגקייט, אַז אויב ס׳וועט קומען אַ יידישקע, זאָל זי דאָס מיידל פאַרהאַלטן און תיכף מעלדן דער פּאָליציי וועגן דעם. דערפאַר וועט זי באַקומען פון די דייטשן אַ פונט צוקער און אַ פּעקל טאַבאַק...

ערשט נאָכדעם ווי די פּאָליציאַנטן זענען אַוועק און די פויערטע איז ווידער אַרויס אין קאַמער, איז שבע אַראָפּגעקראָכן פון הייסן פיעקאַליק. היות דער פויער איז נישט געווען אין שטוב און איר איז געווען הייס, האָט זי אויסגעטאָן דעם מאַנטל און געבליבן זיצן אין בלויזן העמד, ווייל קיין קליידל האָט זי דאָך נישט געהאַט אויף זיך.

בינו לבינו איז די פויערטע צוריק אַריינגעקומען און דערזעענדיק זי זיצן אין אַ ווייס העמד, איז זי שוין געווען „זיכער״, אַז דאָס איז טאַקע דער זעלבער מלאך וועלכן זי האָט ביינאַכט געזען אין חלום... די פויערטע האָט זיך ווידער אָנגעהויבן צלמען, געכאַפּט שבע׳ס הענט צום קושן און זי געבעטן, אַז זי, שבע, זאָל פּועלן ביי גאָט, אַז איר קו זאָל געבן אַ סך מילך און די הינער זאָלן לייגן אַ סך אייער...

די פויערטע האָט געשטראַלט פאַר שמחה: אַ קלייניקייט, אַ מלאך ביי איר אין שטוב... שבע האָט איר צוביסלעך אויפגעקלערט ווער זי איז, וואָס עס קומט פאָר אין שטעטל, ווי אַזוי זי איז פון דאָרטן אַנטלאָפן און געבעטן קיינעמען נישט אויסזאָגן, נאָר איר דערלויבן ביי איר זיך אויסצובאַהאַלטן ביז מאָרגן — און דערפאַר וועט זי פאַר איר גאָט בעטן...

בקיצור: די פויערטע האָט שבען געגעבן אָנצוטאָן אירס אַ קליידל, דערלאַנגט איר עסן און געלאָזט איבערנעכטיקן. אויף צומאָרגנס איז דער פויער פרי געגאַנגען אין שטאָט אַריין דערוויסן זיך צי ס׳איז שוין רואיק. ווען ער איז צוריקגעקומען מיט דער ידיעה, אַז די שטורמיסטן זענען שוין אַוועק פון שטעטל, האָט זיך שבע אָנגעטאָן אויפן קאָפּ אַ פויעריש טיכל און פאַרנאַכט, ווען ס׳האָט שוין געטונקלט, האָט זי דורך הינטערוועגן זיך אַריינגעשלייכט צוריק אין שטעטל.

דאָס שטעטל איז געווען פול מיט הרוגים, וואָס האָבן זיך געוואַלגערט אין די גאַסן — אָבער איר מוטער און שוועסטער האָט זי געטראָפן לעבעדיק. די מוטער איז געלעגן באַהאַלטן אין אַ האָלץ־קעמערל, בעת די שוועסטער איז עטלעכע שעה געווען באַהאַלטן אין קלאָזעט, ממש אין דער עפענונג פון דער אוביקאַציע, שטייענדיק ביזן גאַרטל אין שמוץ... ערשט ווען די דייטשן זענען אַוועק פון שטעטל, נאָכדעם ווי זיי האָבן שוין געהאַט אויסגעשאָסן אַ 3000 נפשות, איז די מוטער אַרויס פון איר באַהעלטעניש. ווען זי איז אַרומגעגאַנגען

איבערן הויף זוכן אירע קינדער, האָט זי דערהערט די הילפס־רופן פון איר עלטערער טאָכטער. די מוטער האָט דאַן גערופן עטלעכע מענטשן צו הילף און די טאָכטער אַרויסגעשלעפּט פון דער אוביקאַציע.

זיי ביידע, די מוטער מיט דער עלטסטער טאָכטער, זענען געוועזן זיכער, אַז זי, שבע, געפינט זיך צווישן די דערשאָסענע. די דאָזיקע „זיכערקייט" און סיי זייער אייגענע שרעק, האָבן זיי אַזוי טיף דערשיטערט, אַז ווען שבע איז צומאָרגנס אָוונט אַהיימגעקומען, זענען זיי נאָך אַלץ געזעסן ווי פאַרשטיינערט...

נאָך דעם שוידערלעכן פּאָגראָם פונעם 20־טן מערץ, וואָס די דייטשן האָבן דורכגעפירט אויף דער יידישער באַפעלקערונג אין ראָהאַטין, האָבן די לעבנ־געבליבענע 1800 יידישע נפשות — צווישן וועלכע עס האָט זיך אויך געפונען שבע׳לע ווײַלער מיט איר משפחה — שוין געהאַט עטלעכע „רואיקע" חדשים. די „רואיקייט" האָט אָבער געדויערט בלויז ביז יום־כפור, וואָס איז אויסגעפאַלן דעם 21־טן סעפּטעמבער 1942. די דייטשן זענען פּלוצים באַפאַלן דאָס שטעטל און אַרויסגעשלעפּט פון די בתי־מדרשים און מנינים אַלע יידן וועלכע האָבן זיך דאָרט צונויפגעקליבן צו די יום־כפורדיקע תפילות. זיי האָבן די יידן אויפ־געלאָדן אויף לאַסט־אויטאָס, כדי זיי צו דעפּאָרטירן אין די גאַז־קאַמערן פון בעלזשעץ און וועלכער ייד ס׳האָט נאָר געפּרוווט זיך אָפּבעטן, האָבן זיי אים דערשאָסן אויפן אָרט.

זייער אַ קליינע צאָל פון יידישע פרויען און מיידלעך זענען דעמאָלט געבליבן לעבן. צווישן די על־פּי־נס לעבנגעבליבענע, האָבן זיך אויך געפונען שבעלע ווײַלער מיט איר שוועסטער און מוטער גיטל, וועלכע זענען 24 שעה געלעגן באַהאַלטן אין אַ גוט מאַסקירטן בונקער. אַרויסקומענדיק אויף צו מאָרגנס פון זייער באַהעלטעניש, האָט די אלמנה גיטל ווײַלער געזאָגט צו שבע׳לען: „קינד מיינס, איך זע דאָך, אַז מיר זענען פאַרלוירן, טאָ נאַ דיר אַ ביסל געלט און פּרוּוו זיך ראַטעווען, אַנטלויפן צו די גויים. אוקראַיניש רעדן קענסטו גוט, טאָ מאַך דיר אַ גויאישן דאָקומענט אויפן נאָמען פון אַ באַקאַנטער שיקסע און אַנטלויף ווּ די אויגן וועלן דיר טראָגן"...

אינעם שטעטל האָבן זיך דעמאָלט געפונען צוויי פרעמדע מענטשן — איינער אַ ייד און דער צווייטער אַ פּאָלאַק — וועלכע האָבן געלעבט אין אַ געהיימען קעלער און דאָרט האָבן זיי פאַר געלט אויסגעאַרבעט אַרישע דאָקומענטן.

שבע׳לע ווײַלער האָט זיי אַהינגעטראָגן איר דאָקומענט מיט אַ פאָטאָגראַפיע און די „מאַכערס" האָבן אויף אַ כעמישן אופן „אויסגעוואַשן" איר נאָמען און דאָרטן אַריינגעשריבן אַ צוגעטראַכטן אוקראַינישן נאָמען. „באַוואָפנט" מיט דעם דאָזיקן נייעם דאָקומענט, האָט זיך שבע׳לע געלאָזט אין גאַס אַריין, כדי צו געפינען אַ מיטל ווי אַזוי זיך אַרויסצוגבענען פון ראָהאַטין.

גייענדיק אַזוי אין גאַס מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ, האָט זי באַגעגנט אַ באַקאַנטן אוקראַינער מיטן נאָמען קרופּקאָ, וועלכן זי האָט געקענט פון יענער צייט, ווען

תמונה מהגיטו עשויה בנובמבר 1942
בשביל מסמך מזויף ע״ש האַנקה בוצ׳ק
Hanka Buczek

שבע ויילר, כעת: Sylvia Lederman
בניו־יורק

מסמך בשם פולני בתור האַנקה בוצ׳ק
Hanka Buczek
כעובדת בבית־חולים בשטוטגארט, 1943

וי האָט געאַרבעט אין דער שטעטלדיקער בוכהאַנדלונג. שבע׳לע האָט זיך פאַר אים אָנפאַרטרויט און קרופקאָ, וועלכער איז בעת דער סאָוויעטישער מאַכט געווען דער פאַרוואַלטער פון די שטאָטישע קאָאָפּעראַטיוון, האָט איר דערציילט אַז איצט אַרבעט ער ביי די דייטשן אין בראָד אַלס אַפּראָוויזאַציע־באַאַמטער, זיין פרוי מיט זייער קינד זענען שוין אין בראָד און ער איז געקומען אַהער מיט אַ לאַסט־אויטאָ, כדי זיך איבערצופירן די מעבל און ער איז גרייט זי מיטצונעמען קיין בראָד אַלס גוווערנאַנטקע צו זייער זונעלע.

שבע ווײלער האָט תיכף מסכים געווען דערצו און זיי האָבן אָפּגערעדט צווישן זיך, אַז 12 אַ זייגער אין מיטן דער נאַכט טרעפן זיי זיך אונטערן שטאָט. צו דער באַשטימטער צייט האָבן זיי זיך געטראָפן און קרופקאָ האָט איר געהייסן אַריינקריכן אין אַליידיקע קליידער־שאַנק, וואָס איז געלעגן אויפן לאַסט־אויטאָ, כדי אויף אַזאַ אופן צו זיכערן איר אָנקומען קיין בראָד.

אויפן וועג האָבן דייטשע מיליטערישע פּאַטרולן עטלעכע מאָל אָפּגעשטעלט דעם אויטאָ און לעגיטימירט קרופקאָן. זיי איז אָבער גאָרנישט איינגעפאַלן צו

רעווידירן די אַלטע מעבל און אַזוי־אַרום איז שבע׳לע בשלום אָנגעקומען קיין בראָד דעם 21־טן נאָוועמבער 1942. אָבער, ווען קרופּקאָ האָט געעפנט די שאַפע און איר געהייסן אַרויסגיין, האָט זי זיך ממש נישט געקענט רירן פון אָרט, ווייל זי איז כמעט געווען אַ דערפרוירענע פון דער קאַלטער נאָוועמבער־לופט. קרופּקאָ האָט זי געמוזט אַרויסנעמען פון דער שאַפע און זי אויף די הענט אַריינטראָגן צו זיך אין שטוב־אַריין.

אַ גאַנצן חודש איז שבעלע געלעגן ביי דער פאַמיליע קרופּקאָ אין שטוב מיט אַ טיפוס. פאַר דער צייט פון דער קראַנקהייט, האָט די פרוי קרופּקאָ פאַר־נומען זיך מיטן יידישן מיידל ווי אַן אייגענע מאַמע. שבע האָט צוליב דער הויכער היץ כסדר גערעדט יידיש און דערציילט וועגן די געפאַרן וואָס האָבן אויף איר געלויערט. אָבער אַ דאַנק די באַמיאונגען פון די קרופּקאָס, איז זי סוף כל סוף געזונט געוואָרן און דערנאָך זיך פאַרנומען מיטן דערציען זייער זונעלע.

שבעלע ווײלער האָט געמיינט, אַז זי האָט שוין אַלע צרות הינטער זיך און אַז זי וועט שוין אַזוי „רואיק" לעבן אין בראָד ביזן סוף פון דער מלחמה. אינעם חודש מאַי 1943 האָבן זיך אָבער אָנגעהויבן פאַר איר נייע צרות, נייע סכנות און נייע געפערלעכע וואַנדערונגען.

*

שבעלעס אוקראַינישער דאָקומענט האָט נישט געטויגט. די „מאַכערס" אין ראָהאַטין, וועלכע האָבן איר געענדערט דעם דאָקומענט, האָבן פאַר איר צוגע־טראַכט אַ „געפערלעכן" נאָמען. זיי האָבן אַריינגעשריבן, אַז זי הייסט מאַריאַ באַנדוראָווסקאַ — און דאָס האָט קרופּקאָן שטאַרק באַאומרואיקט. ווייל באַנדו־ראָווסקאַ האָט געקלונגען שטאַרק ענלעך צו באַנדעראַ — אַ נאָמען פון אַן אוקראַאינישן נאַציאָנאַליסט, וועלכער האָט פאַר דער מלחמה אָרגאַניזירט פון בערלין אויס אַ טעראָריסטן־באַנדע פון גאַליצישע אוקראַינער קעגן דער פּוילישער מלוכה. זיינע אָנהענגער האָבן זיך גערופן „באַנדעראָווצעס" און זיי זענען לכתחילה געווען הייסע היטלעריסטן, אָבער בעת דער דייטשישער אָקופּאַציע פון מזרח־גאַליציע האָבן זיי זיך „איבערגעשטעלט" קעגן די דייטשן און האָבן אין געהיים געפירט אַ קאָנספּיראַטיווע טעטיקייט קעגן די היטלעריסטן.

קרופּקאָ אַליין איז געווען אַ פירער פון די באַנדעראָווצעס; ביי אים אין שטוב זענען פאָרגעקומען געהיימע באַראַטונגען און ער האָט פלוצים מורא באַקומען, אַז ביי אים אין שטוב זאָל זיך געפונען אַ גווערנאַנטקע מיטן נאָמען באַנדוראָווסקאַ...

צוליב דעם האָט ער פאַרלאַנגט, אַז שבעלע ווײלער זאָל זיך לאָזן פאָטאָ־גראַפירן און אַרויסנעמען אין בראָדער מאַגיסטראַט אַ נייעם דאָקומענט אויפן נאָמען פון אירס אַ באַקאַנטע, אַ פּויליש מיידל, די געוועזענע דינסט ביי די קרייזלערס, וועלכע האָט איר פאַרן פאַרלאָזן ראָהאַטין מיטגעגעבן איר מעטריקע אויפן נאָמען פון האַנקאָ בוטשעק.

קומענדיק צום פאָטאָגראַפיסט אין אַטעליע, האָט שבעלע דאָרט צופעליק געטראָפן אַ באַקאַנטע אוקראַאינקע פון איר שטעטל, מיטן נאָמען נעכייקע. ביי

די רויטן האָט זי געאַרבעט אַלס פּאַרקויפערין אין אַ שפּיז־געשעפט, נישט ווייט פון דעם „קולטמאַג", ווו שבע איז געווען באַשעפטיקט. אין בראָד איז זי געווען די געליבטע פון שעף פון דער דייטשישער „זאָנדערדינסט". יענע האָט איר באַלד אַ חוצפּהדיקן פּרעג געטאָן: „שבע, וואָס טוסטו דאָ? שוין זאָלסטו אַנטלויפן פון בראָד, ווייל אויב נישט, וועל איך אַליין דיך איבערגעבן צו די דייטשן!"

שבעלען איז ממש פינצטער געוואָרן אין די אויגן. די פיס האָבן איר אָנגע־הויבן צו ציטערן און זי איז שיעור ניט געפאַלן אין חלשות... זי האָט זיך קוים באַהערשט און איז תיכף אַנטלאָפן פונעם פאָטאָגראַפיסט. מיט אונטערוועגן איז זי געקומען צו די קרופּקאָס און זיי דערציילט וועגן איר באַגעגעניש אינעם פאָטאָגראַפישן אַטעליע.

דאָס איז געשען דעם 19־טן מאַי 1943 — און צומאָרגנס, דעם 20־טן מאַי, איז זי אַנטלאָפן קיין לעמבערג מיט אַ פּאַספּאָרט אויפן נאָמען פון האַנקאַ בוטשעק.

*

אינעם באַן־וואַגאָן אין וועלכן שבעלע איז אַריינגעגאַנגען, איז צופעליק געזעסן אַן אוקראַינישער מיליציאַנט מיט אַ ביקס אויפן אַקסל. ער איז געפאָרן אין עפּעס אַ שליחות קיין לעמבערג. נעבן אים איז געווען אַ ליידיקער פּלאַץ און דערזעענדיק אַריינקומען אַ שיין אוקראַיניש שיקסל (שבעלע איז געווען אָנגע־טאָן אין אַ טראַדיציאָנעלער נאַציאָנאַלער אוקראַינישער טראַכט), האָט ער זי געבעטן זעצן נעבן אים. שבעלע האָט די איינלאַדונג אָנגענומען און צווישן ביידע האָט זיך פאַרבונדן אַ פריינטלעכער שמועס, אַזוי, אַז ווען דער צוג האָט גערירט און די דייטשע מיליטער־לייט האָבן אָנגעהויבן זייער קאָנטראָל, איז זיי אַפילו נישט איינגעפאַלן צו פרעגן דאָס „אוקראַינישע" מיידל אויף אירע דאָקומענטן — בפרט ווען זי איז געזעסן אין דער געזעלשאַפט פון אַן אוקראַינישן פּאָליציאַנט...

דער זעלבער פּאָליציאַנט האָט זי אויך — אויף צו מאָרגנס פאַרטאָג — אין לעמבערג אַרויסגעפירט פונעם באַנהויף, ווו אַלע אַרויסגענג זענען געווען באַזעצט מיט דייטשישע מיליטערישע וואַך־פּאָסטנס, און ער, דער פּאָליציאַנט האָט זי אַריינגעזעצט אין טראַמוויי, מיט וועלכן זי איז געפאָרן צום אַלטיטשקן פּענסיאָנירטן גימנאַזיע־פּראָפעסאָר.

אַזוי אַרום איז שבעלע ווייַלער דערוויל ווידער געראַטעוועט געוואָרן פון די דייטשישע לאַפּעס — אָבער איר גיהנום־וועג האָט זיך דערמיט נאָך אַלץ נישט געענדיקט. אדרבא: אין לעמבערג האָבן זיך ערשט אָנגעהויבן אירע אמתע צרות. יעדן טאָג האָבן אויף איר געלויערט נייע סכנות. נישט איינמאָל איז זי געשטאַנען פאַרן תהום פון טויט — אָבער זי האָט זיך נישט פאַרלוירן אין קיין שום סיטואַציע. זי האָט זיך שטענדיק געהאַלטן דרייסט און דאָס האָט זי תמיד אַרויסגעראַטעוועט פון יעדער געפערלעכער סיטואַציע.

ווען שבעלע ווייַלער איז אָנגעקומען צום אַלטיטשקן פּראָפעסאָר גאַליטשוק אין לעמבערג, האָט ער און זיין פרוי (אַ שוועסטער פון דער פרוי קרופּקאַ, וואָס האָט

זיך מיט איר אַזוי מוטערלעך פֿאַרנומען אין בראָד), גאַנץ פֿרייַנטלעך זי אויפֿגענומען. אָבער גלייכצייטיק האָבן זיי איר קאַטעגאָריש דערקלערט, אַז מער ווי עטלעכע געציילטע טעג וועט זי ביי זיי נישט קענען בלייבן. שבעלע איז געווען פֿאַרצווייפֿלט און נישט געוווּסט וואָס ווייטער אָנצוהויבן. דער פּענסיאָנירטער גימנאַזיע־פּראָפֿעסאָר האָט איר געראָטן, אַז זי זאָל זיך מעלדן אַלס אוקראַאינקע ביים דייטשישן אַרבעטס־אַמט אין לעמבערג, ווו מען ווערבירט אוקראַאינישע מיידלעך צו פֿעלד־ און הויז־אַרבעט קיין דייטשלאַנד. אויב זי וועט דאָרט אָנגענומען ווערן, וועט זי אין דייטשלאַנד קענען איבערלעבן ביז איבער דער מלחמה.

זי האָט דערציילט דעם פּראָפֿעסאָר גאַליטשוק, אַז אין בראָדער מאַגיסטראַט ליגט „איר" מעטריקע — אויפֿן נאָמען פֿון אירס אַן אוקראַאינישע שול־חברטע — פֿון וועלע זי האָט בדעה געהאַט זיך אויסצואַרבעטן אַ זיכערן אַרישן דאָקומענט.

אין צוויי וואָכן אַרום האָט די פֿרוי קרופּקאַ טאַקע צוגעשיקט פֿון בראָד דעם נייטיקן דאָקומענט.

מיטן נייעם דאָקומענט האָט זיך שבעלע אַוועקגעלאָזט צום לאַגער וואָס האָט זיך געפֿונען אויף דער יאַנאָווסקאַ־גאַס, און זי האָט זיך דאָרט אַוועקגעשטעלט אין דער ריי. קומט צו איר צו אַ פֿרעמדער מענטש און זאָגט איר אויף פּויליש, זי זאָל מיט אים מיטגיין, ווייל ער דאַרף איר עפּעס זייער וויכטיקס זאָגן. שבעלע איז שוין געווען זיכער, אַז זי איז דורכגעפֿאַלן. אָבער זי האָט זיך געמאַכט האַרץ און אים געפֿרעגט דווקא אויף אוקראַאיניש: „וואָס ווילסטו אייגנטלעך פֿון מיר? ווער ביסטו?" דער פֿרעמדער מענטש, האָבנדיק אַ געלעגנהייט צו רעדן מיט איר אונטער פֿיר אויגן, האָט איר דערקלערט, אַז ער איז אַ פּאָלאַק, טאַדעאוש טשעבוכאָווסקי פֿון קאַליש. ער איז אַ געפֿאַנגענער ביי די דייטשן און אַרבעט דאָ אַלס דאָקטאָר. ער האָט זי געוואָרנט נישט מעלדן זיך צו די דייטשן אויף אַרבעט, ווייל באַלד דאַרפֿן קומען די אוקראַאינישע געהיים־פּאָליציי און זיי וועלן זי באַשטימט אַרויסשלעפּן פֿון דער ריי, אַזוי ווי זיי טוען דאָס יעדן טאָג מיט אַנדערע פֿאַרשטעלטע יידישע מיידלעך, וועלכע ווערן באַלד דערשאָסן אויפֿן אָרט. ער האָט איר געראָטן צו אַנטלויפֿן פֿון לאַגער, ווייל די וואָך פֿאָרט נישט אָפּ קיין טראַנספּאָרט קיין דייטשלאַנד (דאָס איז געווען אין חודש יוני, ערב שבועות). איבער דער צייט וועט זי די פּאָליציי אַנטדעקן. אין יענע טעג האָט זיך אָנגעהויבן די ליקווידאַציע פֿון לעמבערגער געטאָ. שבעלע ווילער האָט געמיינט, אַז דער פּאָלאַק איז אויך פֿון דער פּאָליציי און וויל פֿון איר אַרויסבאַקומען, אַז זי איז אַ יידישקע. זי האָט אים אָבער דערקלערט, אַז זי וויל נישט פֿאַרלאָזן דעם לאַגער, נאָר וואַרטן אויפֿן טראַנספּאָרט. דער דאָקטאָר טשעבוכאָווסקי האָט איר דאַן אַרויסגעפֿירט אויף אַ זייטיקן וועג און געהייסן אַנטלויפֿן, פֿאַר איר רעטונג. ערשט ווען שבעלע האָט אים דערקלערט, אַז זי האָט נישט ווו צו לויפֿן, האָט ער איר איינגעאָרדנט אין אַ באַהעלטעניש אין לאַגער גופֿא, ווו זי האָט געקענט איבערזיצן אַ צען טעג.

ווי זי איז אַזוי געשטאַנען אין דער ריי גרייט אויפֿצוטרעטן פֿאַר דער קאָמיסיע, זענען צו איר צוגעקומען צוויי אוקראַאינישע פּאָליציאַנטן און האָבן זי אַרויסגעשלעפּט פֿון דער ריי, דערקלערנדיק, אַז זי איז אַרעסטירט.

אויפן וועג צו דער קרימינאַל־פּאָליציי פרעגט זי זיי פּאַרוואָס אייגנטלעך האָט מען זי אַרעסטירט און וואָס זיי ווילן פון איר, דערויף האָט איר דער געהיים־אַגענט דערקלערט, אַז זיי זענען איר חושד, אַז זי איז אַ יידישקע און אַז דער שעף פון דער קרימינאַל־פּאָליציי וועט זי שוין אויספאָרשן. סוף־כל־סוף האָט זי דער געהיים־אַגענט איבערגעגעבן אינעם רשות פונעם באַוואָפנטן פּאָליציאַנט און דערביי געזאָגט צו אים: „פיר זי אַריין צו קריענקעוויטשן און איך קער זיך אום זוכן נייע זשידוווקעס".

ווען שבע׳לע ווײַלער האָט דערהערט דעם נאָמען פונעם פּאָליציי קאָמענ־דאַנט, האָט זי זיך תיכף דערמאָנט, אַז דעם זעלבן נאָמען האָט זי אַ סך מאָל געהערט דערמאָנען אין בראָד אין הויז פון די קרופקאָ׳ס. זי האָט טאַקע דאָרט געהערט, אַז קריענקעוויטש פאַרנעמט אין לעמבערג אַ הויכן אַמט ביי דער פּאָליציי, ווייל די „באַנדעראָווצעס" האָבן געהאַט אַ טאַקטיק אַריינצוכאַפּן זיך אויף הויכע שטעלעס, סיי ביי דער סאָוויעטישער מאַכט, סיי ביי די היטלעריסטן, כדי זיי זאָלן וויסן אַלע סודות...

שבע׳לע האָט אַלזאָ באַשלאָסן אויסצונוצן אירע אַלע ידיעות וואָס זי האָט געהאַט וועגן די באַנדעראָווצעס, כדי זיך אויף דעם אופן ראַטעווען...

ווען דער פּאָליציי־קאָמענדאַנט קריענקעוויטש האָט איר שפּעטער, ביי דער אויספאָרשונג, געהייסן עפענען איר רענצל און ער האָט דאָרט געפונען אַ פּאָר פּיזשאַמעס און דאָס זיידענע נאַכט־העמד, וואָס די קרופקאָס האָבן איר איינגעפּאַקט, האָט ער אָנגעהויבן צו שרייען אויף איר מיט כעס: „דו אומפאַרשעמטע חוצפה־ניצע! ווען מען ווילסטו דאָ אָפּנאַרן, אַז דו ביסט אַ קאַטוילישע אוקראַינקע? זאָג מיר נאָר, וועלכעס אוקראַיניש מיידל האָט דאָס זיידענע העמדער און פּיזשאַמעס? זיי זיך בעסער מודה מיט וועמענס הילף דו האָסט באַקומען דעם געפעלשטן דאָקומענט, וועט דיין שטראָף זיין אַ קלענערע, ווייל אויב דו וועסט זיך נישט באַלד מודה־זיין, וועסטו נאָך היינט דערשאָסן ווערן!"

די פאַרהאַרטעוועטע שבע׳לע ווײַלער האָט זיך אויך דאָסמאָל נישט פאַרלוירן און זי האָט דעם פּאָליציי־קאָמענדאַנט געענטפערט מיט אַ געמאַכטער רואיקייט: „הער מיך אויס הער קריענקעוויטש!"... ווי נאָר ער האָט דערהערט, אַז זי רופט אים אָן ביים נאָמען, איז ער געוואָרן בלאַס ווי די וואַנט און ער האָט איר תיכף איבערגעריסן די רייד. דערנאָך האָט ער אַרויסגעשיקט דעם פּאָליציאַנט און אים געהייסן וואַרטן אין פאָדער־צימער. ווען זיי זענען געבליבן אונטער פיר אויגן, האָט ער זי געפרעגט פון וואַנען זי ווייסט זיין נאָמען. דערויף האָט זי אים געענטפערט, אַז זי ווייסט אַז ער האָט אַ שיכות צו די באַנדעראָווצעס. אויב ער וועט זי איבערגעבן אין די הענט פון די דייטש, וועט זי דעמאָלט זיין געצוווּנגען אַרויסצוגעבן צו די דייטשן אַלע נעמען פון די באַנדעראָווצעס, וועלכע ווערן געזוכט פון דער געסטאַפּאָ.

דער אוקראַינישער פּאָליציי־קאָמענדאַנט איז באַלד געוואָרן צו איר פריינטלעך. דאָך האָט ער זי אָפּגעהאַלטן אין אַרעסט 3 טעג און איבער דער צייט אוודאי זיך פאַרשטענדיקט מיט די קרופקאָס און גאַליטשוקס.

דערנאָך האָט מען זי באַפרייט. אַ גליקלעכע און אַ שמייכלדיקע איז שבע׳לע צוריקגעקומען אויף דער יאַנאָווסקא גאַס, אונטער דער „השגחה״ פון אַ פּאָליציאַנט און איז טאַקע באַלד אַריין אינעם ביוראָ פונעם אַרבעטס־אַמט. אינעם אַרבעטס־אַמט גופא האָט זי געמאַכט דעם אָנשטעל, אַז זי פאַרשטייט נישט קיין איין וואָרט דייטש. זי איז צוגעטיילט געוואָרן צו אַ טראַנספּאָרט וואָס האָט באַלד באַדאַרפט אָפּגיין קיין שטוטגאַרט.

זי האָט אָבער פריער באַדאַרפט אַדורכגיין אַ מעדעצינישע אונטערזוכונג און ווי גרויס איז געווען איר איבערראַשונג, אַז זי איז גראָד אָנגעקומען צו דעם זעלבן פרעמדן מענטש — צו דעם פּאָליאַק — וואָס האָט זי פריער געוואָרנט... דער דאָקטאָר האָט זי פאַרוווּנדערט אָנגעקוקט מיט פרעגנדיקע בליקן, אויף וואָס זי האָט געענטפערט: „איך האָב אייך פריער געזאָגט, אַז איך בין אַן אוקראַינקע, איצט פאָר איך צו מיין חתן״.

— „זאָל דיר זיין מיט מזל!״ — האָט איר דער פּאָלאַק צוגעווונטשן און ער האָט אונטערגעשריבן די צייגעניש, אַז זי איז פולקאָם געזונט.

אַריינגייענדיק אין באַן־וואַגאָן וואָס זי האָט געמיינט, אַז זי איז שוין סוף כל סוף פטור געוואָרן פון אַלע צרות. האָט זי פלוצים דערזען דאָרט אַן אוקראַיניש שיקסל פון איר שטעטל, מיט וועלכער זי איז אַמאָל צוזאַמען געגאַנגען אין שול אַריין. די נשמה איז איר שיעור־נישט אַרויסגעפלויגן פאַר שרעק... אָבער, נאָך איידער יענע האָט זי באַמערקט, האָט זיך שבע׳לע פלינק אַרויסגעדרייט פונעם וואַגאָן און איז גיך געלאָפן ביז צום לעצטן וואַגאָן ווו זי איז געזעסן אַזוי ווי אַ שטומע מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ ביז דער צוג האָט זי — דורך קראָקע און ווין — געבראַכט קיין שטוטגאַרט.

אין ווין זענען אַלע פרויען איבערגעפירט געוואָרן אין אַרבעטס־אַמט. זי האָט מען צוגעטיילט אויף אַרבעט אין אַ רעסטאָראַן, ווו ס׳האָבן געאַרבעט אוקראַינקעס און אוקראַינער. שפּעטער האָט זי באַדאַרפט וווינען אין אַ לאַגער, ווו ס׳האָבן זיך געפונען פּוילישע און אוקראַינישע פרויען. פאַר שבעלען איז דאָס געווען זייער געפערלעך. בפרט, אַז זי איז דאָרט פאַרפאָלגט געוואָרן פונעם גרופּן־עלטסטן, וואָס האָט געהערט צו דער קרימינאַל־פּאָליציי. דעריבער האָט זי געבעטן אין אַרבעטס־אַמט זי איבערצושיקן ערגעץ־אַנדערש — און נאָכן פאַרלייגן איר עטלעכע ערטער, האָט זי אויסגעקליבן שטוטגאַרט. נאָך דריי טעג האָט זי פאַרלאָזן ווין.

פאָרנדיק איבער דייטשלאַנד עטלעכע טעג, האָט זיך דער צוג אָפט אָפּ־געשטעלט און ביי אַלע אָפּשטעלונגען פלעגן די אָרטיקע אַרבעטס־מענטשן אויס־טיילן אויף די באַן־פּעראָנען עסן פאַר די פאָרנדיקע. שבע׳לע האָט אָבער ליבערשט געהונגערט און נישט געוואָלט אַרפּגיין, כדי ס׳זאָל זי עמיצער נישט דערקענען.

אַזוי איז זי בשלום אָנגעקומען קיין שטוטגאַרט, ווו מ׳האָט זי צוגעטיילט צו שוואַרצער אַרבעט אינעם אָרטיקן שפּיטאָל. דאָרט זענען אַלס קראַנקן־שוועסטערס און געהילפס־פּערסאָנאַל געווען באַשעפטיקט נאָנעס — און דערפאַר איז דער פּלאַץ געווען זיכערער. דאָ, האָט זי געהאָרעוועט, ביז די פראַנצויזן האָבן באַפרייט יענע געגנט פון דער היטלעריסטישער ממשלה.

ווען זי איז באַפרייט געוואָרן, האָט זי געגעבן אַן אַנאָנס, אַז זי זוכט באַקאַנטע פון איר שטאָט ראָהאַטין. אויף איר אַנאָנס האָט זיך אָפּגערופן: מאַקס אַלטמאַן ז״ל, גאָלדע פישער, בושקע בריק, קלאַראַ מעסינג. זיי אַלע האָבן אויך געשיקט שפּייז־פּעקלעך און קליידער, פאַר וואָס זי איז זיי דאַנקבאַר ביזן היינטיקן טאָג, ווי אויך דער ראָהאַטינער לאַנדסמאַן ד״ר יצחק לעווענטער, צו וועלכן שבעלע פלעגט פאַר דער מלחמה, ווען זי איז געווען אָנגעשטעלט אין קרייזלערס בוכ־האַנדלונג, יעדן טאָג אַריינברענגען אַ צייטונג אין שטוב. ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט און זי איז באַלד געקומען קיין ניו־יאָרק, טאַקע אויפן „אַפידייוויט״ וואָס דער דערמאָנטער ד״ר לע־ווענטער האָט איר אַרויסגעשיקט און טאַקע ביי דער פאַמיליע לעווענטער אין שטוב האָט זי פאַרבראַכט די ערשטע צייט. די פרוי לעווענטער און איר מאַן האָבן איר אויפגענומען ווי אַן אייגן קינד און איר געהאָלפן זיך איינאָרדענען אין ניו־יאָרק.

ד״ר יצחק לעווענטער

מלמעלה ומימין: ברונק שמוראק, מישו דויטש, קובה פאוסט,
קארול פאוסט, מאצ׳ק קרייזלר

רבקה האַדער / ניו־יאָרק

פון באַהעלטעניש צו באַהעלטעניש

די מחברין פון דער דאָזיקער אַרבעט איז געבוירן געוואָרן אין אויסגעוואַקסן אין פּאָדקאַמיען. זי איז אָבער מיט איר גאַנצער פאַמיליע פאַרטריבן געוואָרן קיין ראָהאַטין און איבערגעלעבט די ליקווידאַציע פון ראָהאַטינער געטאָ. זי האָט געהערט צו די געציילטע יידן וואָס זענען נאָך דער באַפרייאונג צוריק געקומען קיין ראָהאַטין און געהאָלפן אַנטדעקן, אַרעסטירן און משפטן די אָרטיקע אוקראַאינער און פּאָלאַקן וואָס האָבן מיטגעאַרבעט מיטן דייטש ביים אומברענגען דעם יידישן ישוב אין ראָהאַטין.

פון פּאָדקאַמיען קיין ראָהאַטין

דעם 28.6.1941 איז אין אונדזער שטעטל אַריין די היטלעריסטישע אַרמיי. באַלד אין דער ערשטער וואָך האָט מען אַלע יידן פון פּאָדקאַמיען, אין דער צאָל פון אַ 100 פאַמיליעס, באַפוילן זיך איבערצוקלייבן קיין ראָהאַטין, 18 קילאָ־מעטער פון אונדז. מיר האָבן איינגעשפּאַנט פערד־און־וואָגן און אַריבערגעפאָרן אויפן נייעם וווין־אָרט — צו עטלעכע פאַמיליעס אין איין שטוב.

דעם ערשטן טאָג פון זיין אין ראָהאַטין, האָבן אונדז די אוקראַאינער צוזאַ־מענגעטריבן אין דער גרויסער שול און אויף אַ ברוטאַלן אופן אַרודכגעפירט ביי יעדן איינעם אַ פּערזענלעכע רעוויזיע און צוגענומען אַלע ווערטפולע זאַכן. דערביי האָט מען מוראדיק געשלאָגן. זיי האָבן געצוווּנגען דעם ראָהאַטינער רבי, ר׳ אליעזרל, צו קריכן אויף אַלע פיר און עטלעכע געזונטע אוקראַאינער האָבן אויף אים געריטן... דאָס איז געטאָן געוואָרן אין שול, אין דער אַנוועזנהייט פון אַלע יידן. אין דער זעלבער צייט האָבן אַנדערע אוקראַאינער געפּלינדערט יידישע וווינונגען.

אין ראָהאַטין האָבן זיך דאַן געפונען ביי אַ צען טויזנט יידן: זעקס טויזנט אָרטיקע יידן, אַ טייל — פון די דערבייאיקע שטעטלעך און אויך „ביעזשענצעס״ (פּליטים) פון די מערב־געביטן פון פּוילן.

אַ סברה, אַז דעם דאָזיקן איבערפאַל האָבן די אוקראַאינער דורכגעפירט אויף דער אייגענער האַנט, ווייל די דייטשן, דערווייסנדיק זיך דערפון, האָבן שטרענג פאַרבאָטן אַדורכצופירן אַזעלכע אַקציעס.

אַנטשטייאונג און אומקום פון ראָהאַטינער געטאָ

אין הערבסט 1941 איז געשאַפן געוואָרן דאָס געטאָ. מ׳האָט אַלע יידן צו־זאַמענגעדרענגט אין עטלעכע קליינע געסלעך. די ענגשאַפט איז געוואָרן גרויס. דער הונגער האָט זיך ספּעציעל געלאָזט פילן ביי די „ביעזשענצעס״.

אין אונדזער משפחה איז דער הונגער נישט געווען אזוי פילבאַר. איך האָב געאַרבעט אַלס שניידערין ביי קריסטן און געהאַט אַ מעגלעכקייט צו באַזאָרגן מיט שפּייז מיינע עלטערן און די גאַנצע משפחה.

אָנהייב פעברואַר 1942 האָבן די דייטשן באַפוילן אויסצוגראָבן צוויי ריזיקע גריבער, נישט ווייט פון ראָהאַטין. מ׳האָט נישט געוווּסט — צוליב וואָס. דאָס איז ערשט שפּעטער קלאָר געוואָרן. דעם 20־טן מערץ האָבן די געסטאַפּאָווצעס צוזאַמען מיט אוקראַינער דערשאָסן ביי די גריבער 3000 יידן, נישט שוינענדיק קיין שוואַנגערע פרויען, אַלטע לייט און קינדער. דער פּאָגראָם האָט געדויערט פון באַגינען ביז פאַרנאַכט. מ׳האָט מענטשן געשאָכטן מיט מעסערס און העק. בלוט האָט געשטראָמט אויף די גאַסן. עטלעכע הונדערט יידן זיי אויפן לעניך־פּלאַץ באַפוילן צו שטיין, מיט אַראָפּגעבויגענע קעפּ, גאַנצע 6 שעה. פיל זענען אויפן פּלאַץ פאַרפרוירן געוואָרן, די אַנדערע האָט מען אָפּגעפירט צו די צוויי גריבער און זיי דאָרט דערשאָסן.

אונדזער געטאָ איז נישט געווען הערמעטיש אָפּגעשלאָסן — דעריבער האָבן פיל יידן, בעת דער דערמאָנטער אַקציע, געהאַט אַ מעגלעכקייט פון דאָרט זיך אַרויסצורייסן און אויסבאַהאַלטן אין דער אַרומיקער געגנט.

יענעם טראַגישן טאָג בין איך געווען אין פּאָדקאַמיעץ, ווו כ׳האָב גענייט ביי אַ באַקאַנטער קריסטין. איך האָב זיך דערוווּסט וואָס ס׳איז געשען מיט די יידן אין ראָהאַטין. אַזוי ווי די פּאָליציי אין פּאָדקאַמיען האָט געוווּסט וועגן מיין אויפ־האַלטן זיך דאָרט, האָב איך זיך איינגעאָרדנט... אין אַ קעלער. דערפאַר בין איך ניצול געוואָרן פון אַ זיכערן טויט.

אויפן צווייטן טאָג בין איך אַוועק אין ראָהאַטינער געטאָ און אויף די גאַסן געטראָפן ליגן הונדערטער טויטע קערפּערס. מיין פאָטער האָב איך דער־קאַנט לויט זיינע קליידער. פון אַ געוויסן שמואל־לייב קאָרף האָב איך זיך דער־וווּסט, אַז מיין מוטער, שוועסטער און ברודער האָט מען דערשאָסן אין גרוב. פון אים האָב איך זיך אויך דערוווּסט, ווו מיינע עלטערן האָבן באַהאַלטן עטלעכע ווערטפולע זאַכן.

נאָך אַ שטיקל צייט, ווען ס׳איז געוואָרן אַביסל רואיקער און יידן האָבן אָנגעהויבן זיך צוריקקערן אין געטאָ, האָבן זיי געמוזט זיך ווענדן צו דער דייטשישער קאָמענדאַנטור און אָפּגעבן אַ שבועה, אַז די אָדער יענער דירה געהער צו זיי — ערשט דאַן האָבן זיי געהאַט אַ מעגלעכקייט אין איר אַריינצוגיין. איך האָב שוין מורא־געהאַט צו גיין קיין פּאָדקאַמיען און בין פאַרבליבן אין ראָהאַ־טינער געטאָ, וואָס איז איצט געווען פיל קלענער.

מיט עטלעכע וואָכן שפּעטער האָב איך זיך באַקאַנט מיט אַן אינטעליגענטן בהור, אַנשל דאָרפמאַן, וועלכער האָט געשטאַמט פון ליפּיצע ביי בזשעזשאַן. ביי די סאָוויעטן האָט ער געדינט אין דער רויטער אַרמיי. די דייטשן האָבן אים גענומען אין געפאַנגענשאַפט און אים איז געלונגען זיך צו באַפרייען.

איינמאָל האָט דער יודענראַט באַקומען אַ באַפעל צוצושטעלן טויזנט יידן. די אַלע זענען אָפּגעפירט געוואָרן אויף אומקום קיין בעלזשעץ. פון דער דאָזיקער

„אַקציע״ האָבן דער עיקר געליטן אַלטע לייט און אָרעמע משפחות, וואָס זענען געווען אויסגעשטעלט אויף קיצבה פון דער קהילה.

אין אַ צוויי חדשים שפּעטער איז פאָרגעקומען נאָך אַן אַקציע. דאָסמאָל — קעגן קינדער. מ׳האָט בגוואַלט אַוועקגעריסן די קינדער פון עלטערן און זיי איבערגעשיקט אין אַ קינדער־לאַגער קיין בעלזשעץ, ווו זיי זענען אומגעקומען. עס זענען געווען פיל פאַלן, אַז מוטערס האָבן זיך נישט געוואָלט שיידן מיט זייערע קינדער און זענען דעריבער מיט זיי מיטגעגאַנגען אויף פאַרניכטונג.

יעדע עטלעכע טעג זענען אויך פאָרגעקומען פאַרשידענע „לאַפּאַנקעס״. די געכאַפּטע האָט מען צעשיקט אין עטלעכע לאַגערן. מיר האָבן ביי אונדז אין שטוב איינגעאָרדנט בונקערס, ווו מיר פלעגן זיך אויסבאַהאַלטן בעת אַן אַקציע אָדער „לאַפּאַנקע״.

ענדע אָקטאָבער 1942 האָבן מיר דערהאַלטן אַ ידיעה, אַז די דייטשן גרייטן אַ גרויסע „אַקציע״. מיר זענען אַנטלאָפן קיין פּאָדקאַמיען, ווי מיר האָבן אין משך פון זעקס וואָכן זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ גוט־פאַרמאַסקירטן קעלער, ביי אַ קריסטין. די אַקציע איז טאַקע פאָרגעקומען דעם 8־טן דעצעמבער 1942, בעת וועלכער 2000 יידן זענען אָפּגעשיקט געוואָרן קיין בעלזשעץ. דערנאָך האָבן מיר זיך דעצידירט צו פאַרלאָזן אונדזער באַהעלטעניש און צוריקגיין אין געטאָ.

נאָך אַזאַ אַקציע איז פאָרגעקומען סוף דעצעמבער 1942. מ׳האָט דאַן ווידער אַרויסגעשיקט ביי אַ 2000 מענטשן. דורך אַ נס איז אין דער לעצטער מינוט געלונגען מיר מיט מיין חתן זיך אַריינצובאַקומען אין אַ בונקער און אויסמיידן די געפאַר.

ס׳פלעגן צו אונדז קומען יידישע פּאָליציאַנטן פון טאַרנאָפּאָל. זיי האָבן זיך אויפגעפירט נישט בעסער ווי די דייטשן.

דעם 6.6.1943 האָט מען דאָס געטאָ ליקווידירט. וועגן דעם זענען אַ לאַנגע צייט אַרומגעגאַנגען קלאַנגען. אַ סך יידן האָבן זיך פאַרזאָרגט מיט „סכראָנעס״ ביי באַקאַנטע קריסטן.

די אַקציע איז פאָרגעקומען גאַנץ אומגעריכט, ס׳האָט זיך קיינעמען נישט איינגעגעבן צו ראַטעווען. מיין חתן איז דאַן אַ גאַנצע נאַכט געשטאַנען אויף דער וואַך. פאַרטאָג האָט ער דערהערט אַ שאָס. דאָס האָט באַדאַרפט זיין דער סיגנאַל צום אָנהייב פון דער אַקציע. ער האָט מיך שנעל אויפגעוועקט און נישט אָנגעטוענע האָבן מיר זיך געלאָזט לויפן צום טייך. די דייטשן האָבן אונדז נאָכגעשאָסן. מיר זענען אַריין אין וואַסער. אַריבערקומענדיק אויפן צווייטן ברעג, האָבן מיר אויף אַלע פיר זיך דערשלעפּט צו אַ פעלד און דאָרט זיך אויסבאַהאַלטן אַ גאַנצן טאָג. מיר האָבן געהערט אַ כסדרדיקע שיסעריי. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז דאָס קומט פאָר די ליקווידאַציע פון געטאָ. דאָך האָבן מיר געהאָפט, אַז נאָכן פאַרענדיקן די „אַקציע״ וועלן מיר זיך קענען צוריקקערן אין אונדזער וווינונג.

אויסער אייניקע הונדערט מאַרק האָבן מיר גאָרנישט פאַרמאָגט. נישט געווען צו וועמען זיך צו ווענדן. אַלע ווערטפולע זאַכן זענען איבערגעבליבן אין

געטאָ. מיין חתן, וועלכער איז געווען אין געפאַנגענשאַפט, האָט אויך גאָרנישט געהאַט. אונדזער איינציקע האָפענונג איז געווען זיך צוריקקערן אין געטאָ און אַרויסבאַקומען אונדזער באַגראָבן פאַרמעגן.

פאַרנאַכט־צו האָבן מיר דערהערט עטלעכע עקספּלאָזיעס פון גראַנאַטן־אויפרייסן און באַלד האָבן זיך באַוויזן פלאַמען וואָס האָבן אַרומגעכאַפּט דאָס געטאָ. קלאָר, אַז מיר האָבן שוין נישט ווו זיך אומצוקערן.

ענדלעך איז צוגעפאַלן די נאַכט. אויסגעווייקטע און דורכגעפרוירענע, האָבן מיר זיך געלאָזט אין וועג אַריין אויף צו זוכן אַ דאַך איבערן קאָפּ. הגם די געגנט איז מיר געווען גוט באַקאַנט, האָבן מיר אַ גאַנצע נאַכט געבלאָנדזשעט. ערשט פאַרטאָג זענען מיר אָנגעקומען אין מיין געבורטס־שטעטל פּאָדקאַמיען.

צוריק אין פּאָדקאַמיען

אין פּאָדקאַמיען בין איך געווען זייער באַליבט. דאָך בין איך נישט געווען זיכער, צי וועט עמעץ וועלן אונדז אַרייננעמען צו זיך. זענען מיר אַרויפגעקראָכן אויף אַ בוידעם, וואָס איז געווען איבער אַ שטאַל און דאָרטן זענען מיר אָפּגעלעגן 7 טעג און נעכט, כמעט אָן עסן. ווייל אונדזער איינציקע שפּייז איז געווען דאָס איי וואָס אַ הינדל האָט געלייגט יעדן טאָג, נישט ווייט פון אונדזער באַהעלטעניש.

די שטאַל האָט געהערט צו אַ באַקאַנטן פּויער, פּיאָטר יאָזעפּין. אַזוי ווי די פּויערים האָבן געמאָרדעט די יידן וואָס זענען אַנטלאָפן פון געטאָ, האָבן מיר מורא־געהאַט, אַז אויך יאָזעפּין וועט דאָס טאָן מיט אונדז. נאָך זיבן טעג הונגערן, האָבן מיר שוין נישט געהאַט קיין אַנדערע ברירה, ווי אָנצוקומען צום פּויער. אינמיטן נאַכט בין איך אַראָפּ פון בוידעם און שטיל אָנגעקלאַפּט אין זיין פענצטער. נאָך אַ סך וויינען און בעטן, האָט ער דאָך באַקומען רחמנות און מיר אַרויסגע־געבן אַביסל ברויט מיט קאַרטאָפל, וואָס האָט דערהאַלטן אונדזער חיות. ער האָט געזאָגט, אַז האַלטן אונדז קאָן ער נישט און געהייסן וואָס שנעלער זיך אָפּטראָגן. ווילנדיק אונדז וואָס שנעלער פּטרן, האָט ער מיטגעגעבן אויפן וועג נאָך עסן. מיר האָבן זיך געמאַכט אַוועקגיין — אָבער באַלד צוריקגעקומען און ווידער אַרויף אויפן בוידעם, ווו מיר זענען אָפּגעלעגן 10 טעג.

כ׳האָב דערנאָך ווידער אָנגעקלאַפּט ביי אים אין פענצטער און דערציילט, אַז כ׳קום פון וואַלד און געבעטן עסן. ווידער באַקומען פון אים ברויט, קאַרטאָפל און אַ פלאַש וואַסער. ער האָט דערציילט, אַז ביי אים וווינען צוויי מיליציאָנערן, דעריבער איז געפערלעך דאָ זיך צו באַווייזן. מיר האָבן טאַקע מורא־באַקומען נאָכאַמאָל זיך אויפצוהאַלטן אויף זיין בוידעם און זענען אַריין אין אַ שכנות־דיקער געביידע, ווו מיר האָבן זיך געמאַכט אַ באַהעלטעניש און דאָרט אָפּגעלעגן 14 טעג.

דערווייל האָט דאָס לעבן אין שטעטל זיך נאָרמאַליזירט. מ׳האָט אויפגעהערט צו זוכן יידן אין די בונקערס און אויך דאָס מאָרדן האָט זיך אָפּגעשטעלט. האָבן מיר ביינאַכט פאַרלאָזט אונדזער באַהעלטעניש און אַוועק צו אַ באַקאַנטן אוקראַי־נישן פּויער, איוואַן דאַיאַ. אָן זיין וויסן זענען מיר אַריין אין אַ קאַרטאָפל־קעלער. צוויי וואָכן זענען מיר דאָרט אָפּגעלעגן און זיך דערנערט פון דעם עסן וואָס

די פויערטע פלעגט געבן די הינער. אַ געוויסן טאָג האָט זי אונדז אַנטדעקט. דאָס איז געשען אין דעם מאָמענט, ווען כ׳האָב אויסגעשטרעקט די האַנט צו נעמען דאָס טעפּל מיט די קאַרטאָפל, געמישט מיט קלייען, וואָס זי פלעגט געבן די הינער. די פויערטע האָט געפּאָדערט, מיר זאָלן זיך גלייך אָפּטראָגן. ס׳האָבן נישט געהאָלפן מיינע געוויינען און טרערן. זי האָט אונדז געעצהט צו פאַרשטעקן זיך אויפן פעלד, אין קאָרן — און מיטגעגעבן ביי אַ האַלבן קילאָ ברויט, אַביסל בראָנפן און דריי קעפּלעך קנאָבל.

ליידער האָט דער פויערטעס פעלד זיך אַרויסגעוויזן פאַר נישט זיכער. זענען מיר צוריקגעגאַנגען צום זעלבן פויער און זיך באַהאַלטן אין אַ שייער מיט שטרוי און דאָרט אָפּגעלעגן פינף טעג אָן עסן. דערנאָך זענען מיר אַריבער צו אַן אַנדערן פויער — צום פּאָלאַק יאַן ביעלינסקי. ער איז מיט אונדז געווען באַקאַנט לאַנגע יאָרן. האָבן מיר געהאָפּט, אַז ער וועט אונדז נישט פאַרטרייבן פונעם קעמערל וואָס איז פול געווען מיט שטרוי.

באַלד אויפן צווייטן טאָג האָט אונדז באַמערקט דער זון פון באַלעבאָס. ער האָט געזען ווי דאָס קעמערל איז פון דרויסן אויפגעקייטלט. גלייך האָט ער דערציילט די עלטערן, וועלכע זענען צו אונדז אַרויפגעקומען און איבערגעגעבן, אַז ערשט מיט אַ טאָג פריער האָט מען אין שטעטל געשמועסט, אַז ביי אים האַלטן זיך אויף יידן. דעריבער פאַרלאַנגט ער מיר זאָלן שוין אַוועק.

מיר האָבן פאַר זיי געוויינט, געקושט די פיס און צוגעזאָגט איבערצוגעבן אונדזער הויז... האָט דער פויער אונדז געזאָגט, אַז אַזוי ווי דאָס דריטע הויז פון אים איז נישט באַוווינט, מיינט ער, אַז דאָס בעסטע וואָלט געווען דאָרט זיך צו באַהאַלטן און ער וועט אונדז באַזאָרגן עסן.

אין אַן אומבאַוווינט הויז

די ערשטע פיר טעג איז געווען ווי מיר האָבן אָפּגערעדט. איינמאָל אין טאָג פלעגט ער אונדז ברענגען עסן. אָבער אויפן פינפטן טאָג האָט ער אויפ־געהערט קומען — און גאַנצע פיר טעג זענען מיר געבליבן אָן עסן. מיר האָבן געזוכט צווישן די זאַנגען און געפונען עטלעכע קערנדלעך — און מיט דעם זיך דערנערט. מיר האָבן באַשלאָסן, אַז איך זאָל גיין צום פויער זיך דערוויסן וואָס ס׳איז געשען. כדי מ׳זאָל מיך נישט דערקענען, האָב איך פון מיין קלייד מיר אויפגענייט אַ פּאָר הויזן, אָנגעטאָן מיין חתנס היטל מיטן גלאַנציקן דאַשעק — און אַריבער צום פויער. ער האָט מיר דערציילט, אַז ער איז געווען אין לעמבערג, ווו מ׳האָט דערשאָסן פיל קריסטן, וועלכע האָבן ביי זיך אויסבאַהאַלטן יידן. האָט ער מורא און וויל נישט מער ברענגען אונדז עסן. ער איז אויך נישט געווען צופרידן וואָס כ׳האָב זיך פאַרקליידעט פאַר אַ מאַן, ווייל די אָרטיקע „באַנדע־ראָווצעס" זוכן פאַרטיזאַנער. דאָך האָב איך באַקומען פון אים עסן. מיר האָבן זיך אָפּגעשמועסט, אַז כ׳זאָל יעדע צווייטע נאַכט קומען צו אים נאָך עסן. ריידנדיק אַזוי מיטן פויער, איז אָנגעקומען זיין איידעם. דאָס האָט אונדז ביידע אַריינ־געבראַכט אין גרויסע פאַרלעגנהייט. האָב איך אויסגערופן צום פויער, אַז כ׳קום איצט פון וואַלד און כ׳בעט אים ער זאָל מיר געבן עפּעס צו עסן. ער האָט אויף

מיר זיך כלומרשט צעביזערט און פֿאַרבאַטן צו קומען. כ׳בין מיט גרויס שרעק אַוועקגעלאָפֿן, מיטנעמענדיק מיט זיך דאָס וואָס כ׳האָב פֿון אים פֿריער באַקומען.

אַזוי זענען פֿאַרביי גאַנצע צוויי חדשים. יעדער צווייטע נאַכט פֿלעג איך ביי יאַן ביעלינסקין באַקומען עסן און פֿון צייט צו צייט — אויך ביי איוואַן דאַיאַ, וועלכער האָט געוווינט מיט צוויי כאַטעס ווייטער.

אין אַ געוויסן טאָג איז אין אונדזער הייזקע געקומען די שוועסטער פֿונעם אייגנטימער, כדי נעמען שטרוי. זי האָט אונדז אַנטדעקט און דערביי זיך שטאַרק דערשראָקן. כ׳האָב זי אָנגעהויבן רופֿן ביים נאָמען (מיר זענען געווען באַקאַנט), אָבער דאָס האָט נישט געהאָלפֿן. פֿון גרויס שרעק האָט זי גאָרנישט געהערט און איז אַנטלאָפֿן. זי איז אַריין צו אַ באַקאַנטן פּויער און דערציילט וועגן דער אַנטדעקונג און דערביי געשילדערט אונדזער שרעקלעכן אויסזען. דער דאָזיקער פּויער האָט מיט איר געשיקט אונדז אַ פֿלעשל מילך. זי איז דערמיט געקומען אין אַ שעה אַרום, אויפֿגעעפֿנט די טיר און גאָרנישט זאָגנדיק, אַוועקגעשטעלט עס און אַנטלאָפֿן.

כ׳בין געווען זיכער, אַז זי וועט נישט באַהאַלטן איר סוד און פֿאַר יעדן איינעם אויספּלאַפּלען. כ׳האָב דעריבער באַשלאָסן מיט איר זיך צו זען. די זעלבע נאַכט האָב איך זיך איבערגעטאָן פֿאַר אַ מאַן און אַוועק צו איר. זי האָט געהייסן זאָפֿיאַ מאַקסימאָוויטש און האָט איינע אַליין געוווינט נישט ווייט פֿון אונדזער באַהעלטעניש. ווען זי האָט מיך אָבער איצט דערזען, איז זי ווידער אין טויט־שרעק אַנטלאָפֿן. ס׳האָט נישט געהאָלפֿן מיין ווייטערדיק קלאַפּן און רופֿן. זי איז מער נישט צוגעגאַנגען צום פֿענצטער. בין איך געגאַנגען צום באַקאַנטן פּויער נאָך עסן און ביי דער געלעגנהייט אים דערציילט וועגן דער היינטיקער געשעעניש. ער האָט מיר צוגעזאָגט מיט איר זיך אַדורכצוריידן. צומאָרגנס, ווען כ׳בין ווידער געקומען צום טויער, האָט ער מיר דערציילט, אַז די קריסטין וווינט איצט ביי אים. זי האָט פֿון מיין קלאַפּ אַזוי זיך דערשראָקן, אַז זי האָט מורא אַליין צו שלאָפֿן ביי זיך און דערפֿאַר זיך אַריבערגעצויגן צו אים.

די דאָזיקע ידיעה האָט אונדז אויסגעוויזן צו זיין גינסטיק. מיין חתן איז אַוועק צו איר בעטן, זי זאָל קיינעמען נישט דערציילן. אָבער אויך מיט מיין חתן האָט זי נישט געוואָלט ריידן, ווי נאָר דורך דער פֿאַרמיטלונג פֿון אונדזער באַקאַנטן פּויער. זי האָט צוגעזאָגט קיינעמען נישט צו דערציילן. ביי דער געלעגנהייט האָט מיין חתן זיך דערוווּסט, וועלכער פּויער האָט אונדז דורך איר געשיקט דאָס פֿלעשל מילך. כ׳בין באַלד צו אים אַריבערגעגאַנגען, געדאַנקט פֿאַר דער טובה און געבעטן ער זאָל קיינעמען נישט דערציילן. דאָס איז געווען דער פּאָלאַק פּאַגאָדאַ.

צוקומענדיק צו אים, האָב איך דערהערט ווי עמעץ קלאַפּט אין פֿענצטער. איך בין גלייך פֿון דאָרט אַנטלאָפֿן. שפּעטער האָב איך זיך דערוווּסט, אַז דאָס איז געווען מיין קוזין, וועלכער האָט זיך אויסבאַהאַלטן ביי אַ קריסט. ביינאַכט פֿלעגט ער ווי מיר, גיין צו באַקאַנטע און ביי זיי בעטן הילף.

קלאָר, אַז פֿון אונדזער באַהעלטעניש ווייסט נישט איינער. האָבן מיר זיך אָפּגעשמועסט מיט איוואַן דאַיאַ, ער זאָל דערציילן דער קריסטין, אַז מיר זענען

אַוועק אין וואַלד; אַז מ׳זאָל שוין אין די פענצטער ביי אים נישט קלאַפּן, נאָר וואַרטן אין שטאַל, ביז ער וועט אַליין ברענגען דאָס עסן.

אין אַ חודש אַרום איז די זעלבע קריסטין ווידער געקומען נעמען שטרוי. נאָר דאָסמאָל — אין באַגלייטונג פון איר שוועסטער, דער אייגנטימערין פונעם הייזל, טעקלאַ פּעדירקאַ. אויך די דאָזיקע טעקלאַ האָט זיך נישט וויניקער דערשראָקן, ווען זי האָט אונדז דערזען. קיין שטרוי האָבן זיי שוין נישט גענומען — און זענען אַוועק.

אונדזער לאַגע איז געוואָרן פאַרצווייפלט. דער מאַן פון טעקלאַ, סטאַך פּעדריקאַ, האָט געשמט אַלס מערדער (הגם פון פאַך איז ער געווען אַ סטאָליער). קוים דערציילט זי דעם מאַן וועגן אונדז, זענען מיר פאַרלוירן.

דערווייל איז ווידער אַדורך אַ חודש. זעט אויס, אַז די אייגנטימערין פון דער הייזקע האָט נישט דערציילט איר מאַן.

איינמאָל, ווען כ׳בין געווען אין שטאַל און געוואַרט אויף דעם פּויער ער זאָל מיר אַרויסברענגען עסן, האָט זיך פּלוצים באַוויזן מיין קוזין אַלעק פּענסטער (דאַן — 22 יאָר אַלט). פון אים האָב איך זיך דערוווּסט, אַז אַכט טעג איז ער צוזאַמען מיט זיין מוטער און שוועסטער געלעגן אין אַ בונקער, ווען מ׳האָט ליקווידירט דאָס ראָהאַטינער געטאָ. שפּעטער זענען זיי אַרויס פון בונקער. די מוטער און שוועסטער זענען געווען שוואַך און דעריבער נישט געקאָנט מיטגיין מיט אים. איז ער אַליין אַוועק.

אויף מיין פראַגע „צי וואָס איז ער געקומען?״ — האָט ער געענטפערט, — אַז נאָך עסן. כ׳האָב אים פאַרגעהאַלטן, אַז וויסנדיק דאָס איך נעם ביים פּויער עסן, האָט ער נישט באַדאַרפט קומען. ער האָט אָבער דערציילט, אַז ער האָט דעם דאָזיקן פּויער געגעבן אַ ווערטפולע זאַך, פאַר וועלכער ר׳האָט זיך פאַרפליכטעט אים צו געבן עסן. דערוויסנדיק זיך ווו מיר זענען — איז ער אַוועק.

דעם 15־טן אויגוסט 1942 אין אין שטעטל אָנגעקומען אַ פאָלק דייטשישע סאָלדאַטן. דער פּחד פאַר זיי איז געווען אַזוי גרויס, אַז כמעט אַלע פּויערן פון דאָרף זענען זיך צעלאָפן אין די וועלדער. אין דער זעלבער צייט איז אויך מיין קוזין געקומען צו מיר, נישט קענענדיק מער פאַרבלייבן ביי זיין פּויער. מיר האָבן אין שייכות מיט זיין קומען איבערגעלעבט אַ שרעקלעכע נאַכט.

אונדזער פּויער איז געווען זיכער, אַז די דייטשן וועלן זוכן אין אַלע געביידעס. ער האָט אונדז געראָטן אַוועקצוגיין. מיר זענען געווען פאַרצווייפלט, געוויינט און געקלאָגט אַ גאַנצן טאָג. דאָ, אין דער דאָזיקער הייזקע, האָבן מיר נאָך פון צייט צו צייט באַקומען אַביסל עסן. אויך האָבן מיר געהאַט נאָענטע גערטנער, ווו מען פלעגט איינשטעלנדיק דאָס לעבן אַרויסרייסן אַביסל גרינצייג. וואָס וועט איצט זיין?

אין קעלערס, ביידעמער, שייערס, גריבער

ווען ס׳איז צוגעפאַלן די נאַכט, האָבן מיר זיך פאַרנומען פון אונדזער באַהעלטעניש. אָפּגייענדיק ביי א קילאָמעטער, זענען מיר אַריין אין אַ שאָפּע, ווו ס׳האָט

זיך געפונען אַ ליידיקער גרוב פון קאַרטאָפל. איז מען דאָרט אַריינגעקראָכן. דער באָדן אין גרוב איז געווען אַ נאַסער, זענען מיר אַ גאַנצע נאַכט געשטאַנען, נישט געווען ווו זיך אַוועקצוזעצן.

צומאָרגנס האָבן מיר געזען, ווי די אייגנטימערין פון דער שאַפע גראָבט קאַרטאָפל. האָבן מיר פאַרשטאַנען, אַז זי וועט זיי אַריינשיטן אינעם גרוב, ווו מיר געפינען זיך. זי קאָן אונדז נאָך אויסגעבן. איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז מיין חתן זאָל זיך ערגעץ אַנדערש אויסבאַהאַלטן און איך מיט מיין קוזין בלייבן דאָ. ווען די פויערטע וועט אָנשיטן די קאַרטאָפל אין קעלער, זאָל איך און דער קוזין, ווענמען זי האָט גוט געקאָנט, זי בעטן עסן. מיר האָבן געהאָפט, אַז זי וועט דאָך אויף אונדז רחמנות־האָבן.

אַזוי האָבן מיר געטאָן. נאָך לאַנגע תחנונים און וויינערייען, האָט זי געבראַכט פון שטוב ברויט, קאַשע און קנאָבל. מיר האָבן איר געזאָגט, אַז מיר געפינען זיך אין וואַלד. מיר האָבן איר האַרציק באַדאַנקט. (דער נאָמען פון דער דאָזיקער פויערטע: פראַנקאַ באַנאַרין). זי איז געווען די געליבטע פון אָרטיקן גלח, אַ גרויסער שונא־ישראל. אויב זי וועט אים פון אונדז דערציילן, גיט ער אונדז איבער צו די באַנדעראָווצעס. דער זעלבער גלח פלעגט וואָרענען די פויערים, זיי זאָלן נישט אויפהאַלטן ביי זיך קיין יידן.

דער דאָזיקער גרוב איז שוין אויך נישט געווען קיין אָרט פאַר אונדז. ווי נאָר ס׳איז געוואָרן טונקל, זענען מיר פון דאָרט אַוועק. אין גרויס פאַרצווייפ־לונג האָט דער קוזין זיך דערמאָנט, אַז איידער ער איז צו אונדז געקומען, איז ער געלעגן אויף אַ ליידיקן בוידעם, ווו ר׳האָט איבערגעלאָזן אייניקע זאַכן. האָבן מיר באַשלאָסן אַהין אַרויפצוגיין. די איבערגעלאָזענע זאַכן ליגן נאָך, וועט דאָס זיין אַ באַווייז, אַז קיינער קומט נישט אַהין. דאָס איז געווען אַ יידיש הויז, קיינער האָט דאָרט נישט געוווינט.

מיט גרויס שוועריקייטן האָבן מיר זיך אַרויפגעדראַפּעט אויפן בוידעם און פעסטגעשטעלט, אַז די איבערגעלאָזענע זאַכן זענען נישטאָ. דאָס הייסט, אַז מענטשן קומען אַהער און דאָס אָרט איז פאַר אונדז נישט זיכער. די דאָזיקע נאַכט האָבן מיר שוין דאָרט איבערגענעכטיקט. אויף דער צווייטער נאַכט איז מיין קוזין אַרויסגעגאַנגען זוכן אַ מקום. מיר האָבן געוואַרט אַ גאַנצע נאַכט און דעם צווייטן טאָג — און ער איז נישט געקומען.

כ׳האָב זיך דערמאָנט, אַז ווען מיר זענען נאָך געווען אין געטאָ, האָט אַ געוויסער דזשעגאַלאַ קאַזשיק מיר געזאָגט, אַז אויב כ׳וועל מוזן אַנטלויפן פון געטאָ, מעג איך קומען צו אים. ער וועט מיך אויסבאַהאַלטן. מיר האָבן זיך געלאָזט צו אים. דערוויל זענען מיר אַרויף אויפן בוידעם און זיך איינגעגראָבן אין שטרוי.

אָפּליגנדיק דאָרט אַ געוויסע צייט, האָט זיך אונדז אויסגעוויזן, אַז אויסער אונדז, געפונט זיך נאָך עמעצער אויפן בוידעם. פאַרטאָג האָבן מיר געזען, ווי דער פויער איז אַרויפגעקומען מיט עסן. צו אונדזער דערשטוינונג איז פונעם שטרוי אַרויסגעקראָכן נישט קיין אַנדערער — ווי מיין קוזין. איצט האָבן אויך מיר זיך באַוויזן פאַרן פויער. האָט ער אויך אונדז געבראַכט עסן. גלייכצייטיק

האָט ער דערקלערט, אַז ביים בעסטן ווילן קאָן ער ביי זיך נישט האַלטן דריי יידן, העכסטנס — איינעם.

מיר זענען דאָרט פאַרבליבן ביז דער צווייטער נאַכט. ער איז ווידער געקומען און קאַטעגאָריש דערקלערט, אַז ער קאָן אונדז נישט האַלטן.

נישט האָבנדיק ווו צו גיין, זענען מיר ווידער אַרויף אויפן לײדיקן בוידעם פון יידישן הויז און זיך דערנערט פון רייסן גרינצייג אין די דערבײיאיקע גערטנער. מיר זענען דאָרט אָפּגעלעגן ביי אַ צוויי וואָכן.

נאָך 14 טעג אָפּזיין אין דאָרף, זענען די דייטשן אַוועק. מיר האָבן דאַן באַשלאָסן צוריקצוגיין צו אונדזער אַלטער באַהעלטעניש. האָב איך שוין גענומען ביי ביידע באַקאַנטע פויערים עסן: ביי מיעלינסקין און ביי איוואַנען. פון ביידע צוזאַמען האָבן מיר באַקומען אַזויפיל, אַז ס׳האָט קוים געקלעקט אויף נישט צו שטאַרבן פון הונגער.

מיט עטלעכע וואָכן שפּעטער, ווען כ׳בין אינמיטן נאַכט אַרויפגעגאַנגען זוכן אוגערקעס אין דערבײיאיקן גאָרטן, (אויך מיין קוזין האָט זיך אַרויסגעלאָזט זוכן „גליק״), האָב איך דערהערט ווי מען שליסט אויף די טיר פונעם הייזל, אין וועלכן מיר האָבן זיך אויפגעהאַלטן און עמעץ גייט אַריין אין צימער. אין דעם מאָמענט איז מיין התן אַרויסגעשפּרונגען דורכן פענצטער און זיך אויס־באַהאַלטן אין גאָרטן. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז געווען דער אייגנטימער פונעם הייזל וועלכער איז געקומען נעמען ברעטער.

נאָך זיין אַוועקגיין, זענען מיר צוריק אין דער באַהעלטעניש. פון מיינע קליידער וואָס כ׳האָב אויפגעהאָנגען אויפן בוידעם צום טרוקענען, האָט עפּעס געפעלט. הייסט עס, אַז דער פויער האָט זיי צוגענומען און דעריבער ווייסט ער זיכער פון אונדזער אָנוועזנהייט ביי זיך אין הויז. דאָס אָרט איז געווען געפער־לעך. קענענדיק דעם דאָזיקן פאַרשוין פאַר אַ שונא־ישראל, האָבן מיר פאַרשטאַנען, אַז מען דאַרף וואָס שנעלער פונדאַנען אַנטלויפן.

זענען מיר אַוועק און זיך באַהאַלטן אין אַ שכנותדיקן גאָרטן, איינגעגראָבן זיך צווישן קרויט. אַ שלאַקס רעגן האָט אונדז דורכגעווייקט ביזן לעצטן ביין. אַ צאָן אָן אַ צאָן האָט געקלאַפּט פון קעלט און נעץ. פּלוצים איז פאַרבייגעגאַנגען אַ יינגל און אונדז באַמערקט. שפּעטער איז ער מיט זיינע עלטערן און ברידער געקומען אונדז „מקבל־פּנים״ זיין. מיר האָבן זיי אָנגעהויבן בעטן און וויינען, זיי זאָלן האָבן רחמנות און לאָזן לעבן.

די פויערים האָבן אונדז גוט געקענט און אונדזערע תחנונים האָבן אויף זיי געווירקט. זיי האָבן אונדז געבראַכט עסן און אויך דערלויבט אָפּצורייסן אַביסל גרינצייג. גלייכצייטיק האָבן זיי אונדז געבעטן צו פאַרלאָזן דעם גאָרטן.

אַז מ׳איז געבליבן אָן אַן אויסוועג, זענען מיר צוריק אַוועק אויפן לײדיקן בוידעם, הגם דאָרט איז נישט געווען זיכער. אויך מיין קוזין איז מיט אונדז מיטגעגאַנגען.

כ׳בין אויך געווען ביים „האָלאָוואַ״ (ראש) פון שטעטל, איוואַן איוואַנאָוו, ווו כ׳האָב זיך דערוווּסט, אַז דער אייגנטימער פון דער הייזקע אין וועלכער מיר

האָבן זיך אויפגעהאַלטן, האָט אים שוין פריער דערציילט, אַז ביי אים געפונען זיך זשידעס. האָט אויך ער געראַטן וואָס שנעלער צו פאַרלאָזן דאָס דאָזיקע אָרט.

דאָך זענען מיר פאַרבליבן אויפן בוידעם. יעדער צווייטע נאַכט געגאַנגען צו אונדזער באַקאַנטן פויער נאָך עסן און אויך באַזוכט אייניקע גערטנער, כדי אָנרייסן אַביסל גרינצייג.

נאָך צוויי וואָכן זיצן אויפן בוידעם איז איינמאָל אינמיטן טאָג אַרויפ־געקומען אַ געוויסער טאַטאַנטשוק. ער האָט זיך אַרומגעקוקט איבערן בוידעם און שנעל אַראָפּ. זעט אויס, אַז ער האָט אונדז נישט באַמערקט. אָבער פון דעם דאָזיקן וויזיט האָבן מיר פאַרשטאַנען, אַז ער האָט בדעה צו באַנוצן זיך מיט דעם בוידעם.

אַזוי איז טאַקע געווען. אין אַ צייט אַרום איז ער געקומען צו פאָרן מיט אַ וואָגן שטרוי. אָפּהיטנדיק אַלע פאָרזיכטס־מיטלען, זענען מיר אַוועק פונעם בוידעם און אַריין אין אַ דערבייאיקער שאָפּע און ערשט ביינאַכט צוריקגעקומען אויפן בוידעם. דאָסמאָל איז דאָס אַרויפדראַפּען זיך אַהין אָנגעקומען זייער שווער. דער בוידעם איז געווען פול מיט שטרוי.

ביז נאָוועמבער 1943 איז דער פויער אַרויפגעקומען און כסדר גענומען צו עטלעכע בינטן שטרוי. אויפן בוידעם איז געוואָרן ליכטיקער. מיר האָבן פאַר־שטאַנען, אַז סוף־כל־סוף וועט ער אונדז באַמערקן.

מיין קוזין האָט דעריבער פאָרגעלייגט, אַז אַזוי ווי די וואַנט פונעם בוידעם איז געפלאָכטן פון שטרוי, זאָלן מיר אַרויפברענגען די קוסטעס פון בעבאַלעך און דערפון אויספלעכטן אַ צווייטע וואַנט, איבער דער גאַנצער ברייט פון בוידעם.

גערעדט און געטאָן. אין צוויי טעג אַרום האָבן מיר שוין געהאַט אויפן בוידעם אַזאַ „סכראָן", גוט פאַרמאַסקירט. דאָך האָבן מיר באַשלאָסן, אַז מיין קוזין, וועלכער האָט ביים דאָזיקן פויער שוין באַקומען עטלעכע מאָל ברויט, זאָל צו אים אַריבערגיין כלומרשט בעטן עסן און דערביי זיך דערוויסן צי ר'האָט אונדז אַנטדעקט.

קומענדיק צו אים, האָט דער פויער אָנגעהויבן אויספרעגן מיין קוזין ווו ער געפינט זיך. אויף זיין ענטפער, אַז אין וואַלד, האָט אים דער פויער געגעבן אַן עצה זיך אויסצובאַהאַלטן אויפן בוידעם. אויף דעם האָט מיין קוזין דערקלערט, אַז דערווייל וועט ער נאָך בלייבן אין וואַלד, נאָר שפּעטער, ווען ס'וועט ווערן קאַלט, וועט ער אפשר אַרויפגיין אויפן בוידעם. צוריקקומענדיק מיט דער דאָזיקער ידיעה, האָבן מיר באַשלאָסן ווייטער צו פאַרבלייבן אויפן בוידעם.

אויפן צווייטן טאָג איז דער פויער געקומען אויפן בוידעם און אָנגעהויבן רופן מיין קוזין ביים נאָמען. ער האָט זיך אָבער נישט אָנגערופן און דער פויער איז אַוועק מיט גאָרנישט.

ענדע דעצעמבער איז דער פויער געקומען אַרויף אויפן בוידעם און אָנגעהויבן רופן און פייפן. פון גרויס איבערראַשונג איז מיין קוזין אַרויס פון באַהעל־טעניש. ער האָט אים געפרעגט, ווער נאָך איז דאָרט באַהאַלטן. בין אויך איך אַרויס פון „סכראָן". נאָכדעם ווי מיר האָבן אים צוגעזאָגט „גאָלדענע בערג", האָט ער פאַרזיכערט, אַז ער וועט אונדז נישט טאָן קיין שלעכטס, אַפילו ברענגען

פון צייט צו צייט עסן. אין די ערשטע טעג האָט ער זיין צוזאָג געהאַלטן. שפּעטער האָט ער אויפגעהערט קומען. האָבן מיר מורא־באַקומען, אַז ער וועט אונדז אויסליפערן די באַנדעראָווצעס.

מיט 10 טעג שפּעטער איז ער ווידער געקומען, עפּעס געבראַכט צו עסן און דערביי מודה־געווען, אַז ער איז וויצע־פּרעזעס ביי די באַנדעראָווצעס. אין די לעצטע טעג איז ער נישט געווען אין דער היים און דערפאַר נישט געקאָנט זיין ביי אונדז. ער האָט זיך באַרימט, אַז ר׳האָט אויסגעמאָרדעט פיל פּאָלאַקן.

הערנדיק ווי ציניש ער באַרימט זיך מיט זיינע מערדערייען, זענען מיר דערשיטערט געוואָרן. ס׳איז געווען קלאָר, אַז דאָס זעלבע וועט ער טאָן מיט אונדז. נאָר זעט אויס, אַז דער „ריח" פון דריי הייזער, וואָס מיר האָבן אים צוגעזאָגט, האָט געצוימט זיין פאַרדאָרבענע נאַטור און ער האָט אונדז קיין שלעכטס נישט געטאָן. ער האָט אונדז אַפילו געבראַכט צייטונגען און איבערגעגעבן, אַז די רוסן קעמפן גוט. דאָס איז פאַר אונדז געווען וויכטיקער ווי עסן. אויס דאַנק־באַרקייט האָבן מיר אים געקושט די הענט.

דער אַרעסט און דאָס אַנטלויפן

דעם 10־טן יאַנואַר 1944 האָט אַ קנאַקעדיקע פראָסט אונדז ממש אַרויס־גענומען דעם מאַרך פון די ביינער. מיר זענען פאַרשטאַרט געוואָרן פון קעלט. דאָס ערגסטע איז געווען, וואָס אין אַזעלכע שרעקלעכע קעלטן האָב איך געמוזט גיין נאָך עסן. כ׳בין נישט געווען ווי געהעריק אָנגעטאָן און אויך דער גאַנג זעלבסט איז געווען פאַרבונדן מיט פיל געפאַרן. טיילמאָל איז מיר שוין ליבערשט געווען צו הונגערן, איידער זיך לאָזן אין דעם געפערלעכן וועג.

נאָך אַ צווייוואָכנדיקער פויזע, בין איך דעם 26־טן יאַנואַר 1944, ווידער געגאַנגען נאָך עסן. מיין קוזין איז מיטגעגאַנגען. מיר זענען געווען זייער שוואַך, קוים זיך געהאַלטן אויף די פיס. דערווייל האָבן מיר פאַרגעסן צו פאַרמאַכן דאָס טירל פון אונדזער באַהעלטעניש. מיין חתן איז געווען אַזוי אָפּגעשוואַכט און פאַרפרוירן, אַז ער האָט זיך נישט געקאָנט אויפהייבן צו פאַרמאַכן דאָס טירל.

דאָס אָפענע טירל האָט פאַראַטן — און ס׳זענען אַרויפגעקומען דריי באַנ־דעראָווצעס, וועלכע האָבן שוין נישט באַדאַרפט זוכן. נאָכדעם ווי זיי האָבן מיין חתן שטאַרק צעשלאָגן, האָט ער זיי אויסגעזאָגט, אַז אויסער אים זענען דאָ נאָך צוויי וואָס זענען אַוועק נאָך עסן. זיי האָבן אים אָפּגעפירט אויף דער מיליץ און באַלד זיך אומגעקערט, כדי אונדז אָפּוואַרטן.

צוריקקומענדיק מיט אַ ביסל קאַרטאָפל, קרויט, ברויט און אַ פלעשל מילך וואָס כ׳האָב באַקומען פון מיין פויער, האָב איך באַגעגענט מיין קוזין, וועלכער האָט אויך געטראָגן אַביסל שפּייז. צוזאַמען זענען מיר געגאַנגען צו דער באַהעל־טעניש. ווען כ׳בין געגאַנגען נאָך עסן, פלעג איך אויך אָנשעפּן אַ פלעשל וואַסער צום טרינקען. דאָסמאָל בין איך געווען אַזוי שוואַך און פאַרפרוירן, אַז כהאָב שוין נישט געהאַט קיין כוח דאָס צו טאָן. האָב איך געבעטן מיין קוזין ער זאָל עס טאָן און אַליין זיך געלאָזט צום הויז. צוקומענדיק צום אָרט, האָבן די דריי באַנדעראָווצעס מיך געכאַפּט און אָנגעהויבן אויספרעגן ביי וועמען כ׳האָב באַקומען

דאָס עסן. זיי האָבן דערביי מוראדיק געשלאָגן (אגב, אַלע דריי זענען מיר געווען גוט באַקאַנט). האָב איך אָנגעהויבן שרייען, כדי, ווי כ׳האָב געטראַכט, מיין חתן זאָל דערהערן, ווי אויך מיין קוזין — און זיך ראַטעווען. איינער פון זיי, מיטן נאָמען בילטשאָוו, האָט מיר אַ זעץ געטאָן מיט דער פלאַש מילך און אויסגעהאַקט צוויי ציין. צוליבן אומאויפהערלעכן שרייען האָבן זיי מיר פאַרשטאָפּט דאָס מויל און נישט אויפגעהערט צו שלאָגן. האָב איך אָנגערופן די נעמען פון די פּויערים, וועלכע פלעגן אונדז אָנטאָן צרות, אַז פון זיי האָב איך באַקומען דאָס עסן.

מיין שרייען האָט געהאַט די ווירקונג, אַז דער קוזין איז אַנטלאָפן. דערנאָך האָבן זיי מיך אַוועקגעפירט אויף דער פּאָליצײ־קאָמענדע. אויפן וועג האָבן זיי געפרעגט צי כ׳האָב נישט באַהאַלטן קיין גאָלד, אָדער געלט און געגעבן אָנצו־הערן, אַז זיי וועלן מיך לאָזן לעבן. כ׳האָב זיי דערקלערט, אַז דאָס אַלץ געפינט זיך ביי מיין חתן. אויב זיי לאָזן מיך צו אים, דאַן וועל איך ברענגען דאָס גאַנצע געלט.

נאָך גרויסע פּייניקונגען, האָבן זיי מיך אַריינגעשטופּט אין אַ טונקעלער קאַמער. ווי דערשטוינט בין איך געוואָרן, ווען כ׳האָב דאָ דערהערט דאָס קול פון מיין חתן.

נאָכדעם ווי מיר האָבן זיך דערציילט אַלץ וואָס יעדער האָט אַדורכגעמאַכט, האָבן מיר אָנגעהויבן זוכן אַ וועג ווי אַזוי זיך אַרויסצובאַקומען. כ׳האָב זיך אַרויפגעדראַפּעט אויפן פענצטער וואָס איז געווען מיט קראַטן, אַרויסגעקוקט אין דרויסן און באַמערקט, אַז די פראָסט האָט שוין נאָכגעלאָזט, ס׳האָט געשיט אַ מילדער שניי. כ׳האָב אין דער פינצטערניש דערקאָנט ביידע וואַכלייט וואָס האָבן אונדז געהיטן, צוויי באַקאַנטע פּאָלאַקן: איינער האָט געהייסן יאַן סטראַ־זשינסקי, דעם צווייטנס נאָמען געדענק איך נישט. כ׳האָב זיי אָנגעהויבן בעטן אונדז צו ראַטעווען. זיי האָבן דערקלערט, אַז טראָץ זייער בעסטן ווילן, קאָנען זיי אונדז גאָרנישט העלפן. זיי גייען באַלד אַוועק, אויף זייער אָרט וועלן קומען צוויי יונגע אוקראַינער נישט צופיל איבערגעשפּיצטע. מעגלעך, אַז מיר וועלן ביי זיי עפּעס אויספּועלן. אויף מיין ביטע האָבן זיי מיר געגעבן שוועבעלעך. מיר האָבן אָנגעצונדן און זיך איבערצייגט, אַז אין דער קאַמער געפינט זיך אַן עפענונג. מיין חתן האָט זיך אַהין אַרויפגעדראַפּעט. אויפן בוידעם איז קיין עפענונג נישט געווען. האָט ער אָנגעהויבן מאַכן אַזאַ עפענונג, אַרויסגענומען ציגל פון דער וואַנט. דערוויילע זענען אָנגעקומען די צוויי אַנדערע שומרים. כדי זיי זאָלן נישט הערן דאָס קלאַפּן אויפן בוידעם, האָב איך מיט מיינע הילצערנע שיך אָנגעהויבן קלאַפּן אין דער פּאָדלאָגע. אויף דער פראַגע פון די וועכטער פאַרוואָס איך קלאַפּ, האָב איך געענטפערט, אַז ס׳איז מיר קאַלט און כ׳וויל זיך דערוואַרעמען. ענדלעך איז די עפענונג געווען פאַרטיק — און מיין חתן איז צוריק אַראָפּ פון בוידעם.

מיר האָבן זיך אָפּגערעדט, אַז ער שפּרונגט דער ערשטער. נישט וועלנדיק שפּרונגען אין שיך, כדי די וועכטער זאָלן נישט דערהערן, האָט ער די שיך איבערגעלאָזט כ׳זאָל זיי מיטנעמען מיט זיך. מ׳האָט באַדאַרפט שפּרונגען פון אַ הייך פון פיר מעטער. דעם חתנס שפּרונג איז גע־לונגען און די וואַך־לייט האָבן

אים נישט באַמערקט. ווען ס׳איז געקומען מיין ריי, בין איך אַרויף אויפן בוידעם, נאָר זיינע שיך נישט געפונען. בין איך געשפּרונגען אָן זיי. מיין שפּרונג, טראָץ דעם, וואָס מיין חתן האָט מיך פּשוט געכאַפּט אין דער לופטן, איז באַמערקט געוואָרן דורך די היטער. זיי האָבן אונדז נאָכגעשאָסן, אָבער צוליב דער פינצטער־ניש — נישט געטראָפן. אויף זייער אַלאַרם איז די מיליץ זיך צוזאַמענגעלאָפן און מ׳האָט אונדז אָנגעהויבן נאָכיאָגן. דער שניי האָט פאַרראַטן אונדזערע טריט. דאָך האָבן מיר באַוויזן זיך אַרויסצורייסן פון אונדזערע פאַרפאָלגער. מיר זענען אָנגעקומען אין אַ קאָלאָניע, עטלעכע קילאָמעטער פון אונדזער שטעטל. ערשט דאָ האָב איך דערזען, אַז מיין חתן איז נישטאָ. ער האָט אויפן וועג פאַרלוירן די ברילן, אָן וועלכע ער האָט שוואַך געזען און דעריבער האָט ער אַוודאי פאַרבלאָנ־דזשעט.

כ׳בין אַריין צו אַ באַקאַנטער קריסטין. זי האָט מיר געגעבן אַ טעפּעלע מילך, אָבער גלייכצייטיק דערקלערט, אַז כ׳מוז שוין פאַרלאָזן איר הויז. זי וויל נישט ברענגען אויף זיך קיין אומגליק.

כ׳האָב שוין נישט געהאַט קיין כּוח און נישט געוווּסט ווּ צו גיין. בין איך צו צו אַ סטויג שטרוי און זיך דאָרט איינגעגראָבן. שפּעטער האָב איך באַמערקט ווי עס זענען אַדורכגעלאָפן עטלעכע מיליציאָנערן, וועלכע האָבן מיך פאַרפאָלגט. מיך האָבן זיי נישט באַמערקט, נאָר די שפּורן אויפן שניי האָבן זיי דערפירט צו דער פויערטע. זיי זענען צו איר אַריין...

אויף די זעלבע שפּורן אין שניי, בין איך צוריקגעלאָפן אין שטעטל און אַריין אינעם קאַרטאָפל־קעלער פון פויער, ביי וועלכן כ׳פלעג באַקומען עסן. דער פרישער שניי האָט פאַרווישט מיינע שפּורן און די מיליציאַנטן האָבן שוין נישט געקאָנט מיך אַנטדעקן.

באַלד נאָך זייער אַוועקגיין, איז די פויערטע צו מיר געקומען. זי האָט זיך משער געווען, אַז איך דאַרף זיך באַהאַלטן אין קעלער. זי האָט מיר דערקלערט, אַז איך מוז תיכף פאַרלאָזן דאָס אָרט.

דער סוף פון מיין חתן

געווען איז דאַן 10 אינדערפרי. כ׳האָב פאַרשטאַנען, אַז ווי נאָר כ׳שטעל אַרויס אַ פוס, וועט מיך יעדעס קינדער דערקענען. מיין פּנים איז געווען פאַרבלו־טיקט, אין לויפן האָט זיך מיין קלייד אינגאַנצן צעריסן. כ׳בין אויך געווען שרעקלעך שמוציק. אין די לעצטע 14 חדשים האָב איך דאָס העמד נישט געטוישט. איך האָב נישט געהאַט קיין אויסזען פון אַ מענטשן. בין איך פון הויף נישט אַרויס, נאָר זיך באַהאַלטן אין שטרוי וואָס איז דאָרט געלעגן.

ליגנדיק אין שטרוי, האָב איך געקאָנט אָבסערווירן וואָס עס טוט זיך אין הויף. פאַרנאַכט איז דער פויער צוריקגעקומען פון וואַלד. דערנאָך איז ער צוזאַמען מיט זיין זון, באַוואָפנט מיט אַ האַק, צוגעקומען צום שטרוי, ווּ כ׳בין געלעגן און מיך אָנגעהויבן זוכן. צוליב דער פינצטערניש האָבן זיי מיך נישט געפונען. האָט איינער פון זיי גענומען אַ לאַנגע דראָט און אָנגעהויבן דורכשטעכן דאָס שטרוי. האָב איך נאָך באַוויזן אַרויסצולויפן...

כ׳בין אַוועק צו אַ פויער נישט ווייט פון דאָרט און אַריין אין אַ קעלער פון קאַרטאָפל. אַז דער הונט האָט אָנגעהויבן בילן, איז דער פויער אַרויסגעקומען און אָנגעהויבן זוכן. צום גליק האָט ער מיך נישט געפונען. דאָרט בין איך געווען ביז פאַרטאָג. שפּעטער בין איך צוריק צו דעם זעלבן פויער וואָס האָט מיך געוואָלט הרגענען. איך האָב געהאַט אַ שטיקל האָפענונג, אַז זיי וועלן דאָך רחמנות האָבן אויף מיר. איך בין זיי געווען טריי, אויסגעהאַלטן אַלע קלעפּ און פייניקונגען — און זיי נישט אויסגעגעבן!

דער הויף איז געווען פאַרשלאָסן. נישט אַנדערש, ער האָט זיך באַוואָ־ינט קעגן מיין קומען. כ׳בין אַריין אין אַ קופּע שטרוי, נאָר זעט אויס, אַז זיין שכן האָט מיך באַמערקט, איז ער צו צום שטרוי און אָנגעהויבן צו מיר ריידן, הגם ר׳האָט מיך נישט געזען. ער האָט מיר דערציילט, אַז נעכטן האָט מען מיין חתן דערשאָסן, און ווי אַזוי מ׳האָט אים באַערדיקט. ער האָט מיר אויך געבראַכט אַ שטיקל ברויט. איך האָב עס נישט געקאָנט עסן. אַ גאַנצן טאָג האָב איך יאָמער־לעך געוויינט.

ווען ס׳איז געוואָרן טונקל, איז צו מיר געקומען דער זון פון פויער און געזאָגט, אַז זיין מוטער רופט מיך אין שטאַל אַריין. זי האָט מיר געגעבן מילך צו טרינקען און גערעדט צו מיר זייער העפלעך, אַז כ׳מעג דאָ אַפילו פאַרבלייבן.

די דאָזיקע העפלעכקייט און דערלויבעניש צו פערבלייבן, האָבן פאַרראַטן זייערע בייזע כוונות, ווייל אַפילו אין די בעסטע צייטן האָבן זיי מיר נישט דערלויבט צו זיין ביי זיך. האָב איך איר דערקלערט, אַז כ׳גיי אַוועק. דערהערנדיק דאָס, האָט זי מיר שנעל געבראַכט אַ ברייטל און אויך די זאַכן וואָס כ׳האָב ביי זיי איבערגעלאָזט, אויסער אַ קליידל פאַר מיר. די פויערטע מיטן פויער האָבן מיך שטאַרק צוגערעדט, כ׳זאָל פון זיי נישט אַוועק.

איך בין צוריק אַריין אין שטאַל, אָבער ווען ער האָט מיך געוואָלט פאַר־שליסן, בין איך דערויף נישט איינגעגאַנגען.

פון דער אָפענער שטאַל האָב איך אים גוט אָבסערווירט. ער איז אַוועק־געגאַנגען צום שכן, ווו כ׳בין נעכטן געווען באַהאַלטן. אויף אַלע פיר בין איך אים נאָכגעקראָכן ביז אויפן צווייטן הויף. דאָרט איז דער שכן געזעסן אין דרויסן. כ׳האָב דייטלעך געהערט די ווערטער פון מיין פויער:

— איך קען עס נישט טאָן. אויב דו ווילסט — מאַך עס דו, ווייל זי גייט אַוועק ערשט פאַרטאָג.

מיר איז געקומען אויפן געדאַנק, אַז ביים פויער יאַן ביעלינסקי איז פאַראַן אַ טאָפּעלע וואַנט פון שטרוי. בין איך מיט שווערער מי אַרויפגעקראָכן אַהין און זיך פאַרשטעקט צווישןביידע ווענט.

צוויי בייגאַכט האָב איך פלוצים דערהערט טריט. איך האָב דערקענט ביידע פויערן, ביי איינעם אין האַנט — אַ האַק. כ׳בין שנעל אַראָפּגעשפּרונגען און אַנטלאָפן. כ׳האָב זיך דערמאַנט, אַז אַנטלויפנדיק פון אַרעסט, האָב איך געזען אַ גרויסן שייער מיט שטרוי, וואָס געהערט צו אַן אָרעמען פויער. כ׳בין טאַקע אַהין אַוועק, געמאַכט דאָרט אַן עפענונג און זיך טיף פאַרשטעקט. ס׳האָט אָבער

נישט לאַנג געדויערט און ס׳איז אָנגעקומען אַ הונט. ער האָט אָנגעהויבן רייסן דאָס שטרוי...

ווידער האָב איך דערזען דעם טויט פאַר די אויגן. דאָסמאָל — אָן אַן אויס־וועג. דער הונט, נאָכן אָפּבילן אַ שטיקל צייט, איז אַוועק.

אין אָט דער באַהעלטעניש בין איך געלעגן 6 טעג און זיך דערנערט מיטן ברייטל, וואָס כ׳האָב באַקומען פון מיין פויער. כ׳האָב זיך אויסגעטיילט טעגלעכע נאָרמעס, דריי מאָל צו דריי ביס. ס׳האָט זיך זייער געוואָלט טרונקען. אויפן זיבעטן טאָג האָב איך באַשלאָסן צו ריזיקירן און גיין צום ברונעם, אָפּגעזוכט אויפן הויף אַ טעפּל. צום אומגליק איז עס געווען מיט לעכער.

כ׳האָב דאָס טעפל צוגעפּעסטיקט צו דער קייט און אָנגעהויבן שעפּן וואַסער. ליידער, איז עס אַרויפגעקומען ליידיק. קוים כ׳האָב באַוויזן צו באַנעצן די ליפּן מיט עטלעכע טראָפּנס וואַסער.

כ׳האָב זיך ווידער פאַרשטעקט אין שטרוי און דאָרט אָפּגעלעגן צוויי טעג. מיין מויל איז געווען אַזוי פאַרטרוקנט, אַז די ביסנס ברויט וואָס כ׳האָב געגעסן, האָבן מיר געמאַכט ווונדן אין האַרץ. מיינע ליידן זענען אויך געווען צוליב די צוויי אויסגעהאַקטע ציין.

נאָך צוויי טעג אָפּליגן אָן וואַסער, בין איך ווידער געגאַנגען צום ברונעם. דאָסמאָל האָט מיך דער פויער באַמערקט דורכן פענצטער. ער האָט אָנגעהויבן הויך שרייען. כ׳האָב שוין פאַרגעסן אינעם וואַסער און אַנטלאָפן צוריק אין מיין באַהעלטעניש.

אין אַ היינטישער בודע

מיין לאַגע איז איצט געווען אומדערטרעגלעך. איך בין געווען אַנטשלאָסן צו מעלדן זיך אין דער מיליץ, זאָלן זיי מיך שיסן. כ׳האָב נאָר געהאַט איין מניעה: דורך מיינע צעריסענע קליידער האָט מען אַדורכגעזען מיין קערפּער. כ׳האָב מיך פּשוט געשעמט אַדורכצוגיין די גאַס אין אַזאַ הולך. מיר איז געווען אַ בושה צו ווייזן זיך אין אַזאַ נאַקעטקייט — אַפילו פאַר די מיליציאַנטן. זענען איצט מיינע געדאַנקען געווען געווענדעט אין איין ריכטונג: ווי אַזוי זיך באַזאָרגן מיט אַ קלייד?

איז מיר איינגעפאַלן אַריבערצוגיין צו מיינער אַ געוועזענער שול־חברטע, דאַנושאַ, אַ לערערין, אַ טאָכטער פון אַ רייכן פויער, און זי בעטן צו שענקען מיר אַן אַלט קליידל. זיי זענען געווען אידעלע מענטשן מיט אַ גוטן כאַראַקטער. נאָך זייענדיק אין געטאָ, פלעג איך זיך איינרעדן, אַז ווען כ׳גיי אַריבער צו זיי, וואָלטן אַוודאי די טאָכטער מיט דער מוטער מיך געראַטעוועט. איצט, ווען כ׳האָב שוין פאַרלוירן אַלע האָפענונגען, איז מיר איינגעפאַלן גיין צו זיי וועגן אַ קלייד.

דורך פאַרשידענע וועגן און אומוועגן, בין איך ענדלעך אָנגעקומען צו זייער הויז, וואָס איז געווען פאַרשלאָסן. דער פאַרקן איז געווען פאַרמאַכט פון אַלע זייטן. כ׳האָב זיך אָפּגעגעבן אַ דין וחשבון, אַז אויב דערוואַרטן הילף — איז עס נאָר פון דער מוטער מיט איר טאָכטער. וועגן פאָטער האָב איך פאַרשטאַנען, אַז ער געהערט אויך צו די באַנדעראָווצעס און איז נישט בעסער פון אַנדערע.

כ׳האָב זיך גוט אַרומגעקוקט און דערזען ווי ביי אַ צעבראָכן פענצטער ליגט אָנגעלייגט שטרוי. האָב איך זיך דאָרט באַהאַלטן. אָבער ווי נאָר כ׳בין אַריינ־געקראָכן אינעם שטרוי, איז באַלד צו אַ הונט און אָנגעהויבן בילן. דערויף איז אַרויס דער פּאָטער. כ׳האָב זיך שנעל אָפּגעטראָגן פון דעם אָרט, נאָר אַרומ־געגאַנגען אַרום דעם הויז. כ׳האָב דערזען אַ בודע פאַרן הונט. נישט לאַנג קלערנדיק, בין איך אַהין אַריינגעקראָכן. מ׳קאָן זיך שוין פאָרשטעלן ווי גרויס און דיק כ׳בין דאַן געווען, אַז כ׳האָב געקאָנט לייכט אַריינקריכן אין אַ הינטישער בודע.

ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט, אויך דער הונט איז אָנגעקומען און געוואָלט אַריינגיין אין זיין מקום. כ׳האָב אים נישט געלאָזט. דער הונט האָט מיך אָנגעקוקט, זעט אויס, אַז ר׳האָט נישט געקאָנט פאַרשטיין וואָס דאָ קומט פאָר. צום ערשטן מאָל אין זיין הינטיש לעבן איז אים אויסגעקומען אַזאַ פאַל, אַז אַ מענטש זאָל אַריין צו אים אין דער בודע, און פאַרכאַפּן זיין אָרט. ער האָט אויף מיר נישט געבילט, נאָר געקוקט מיט בייזע און גלייכצייטיק מיטליידנדיקע אויגן, ווי ער וואָלט געוואָלט זאָגן: „מענטש, מענטש, וואָס איז פון דיר געוואָרן? ווי נידעריק ביסטו שוין געזונקען, אַז פאַרנעמסט אַ בודע פון אַ הונט?!...

ענדלעך איז דער הונט אַוועק.

אין דער בודע בין איך געלעגן אין נעץ און קעלט. כ׳האָב געוואַרט, אַז די טאָכטער זאָל דורכגיין. באַלד איז אַרויס די פּויערטע. כ׳האָב זי אָנגעהויבן רופן. מ׳קאָן זיך פאָרשטעלן וואָס פאַר אַן איינדרוק ס׳האָט אויף איר געמאַכט אַ מענטשלעך קול פון אַ הינטישער בודע. אַז זי איז צוגעקומען נעענטער, האָב איך איר געזאָגט ווער איך בין. ס׳האָט לאַנג געדויערט ביז כ׳האָב זי באַרואיקט און איר דערציילט, אַז אין אָנבליק פון טויט האָב איך נישט פאַרראַטן יענע פּויערים, וועלכע האָבן מיר געגעבן הילף. דאָס איז איר געפעלן. זי האָט מיר דערלויבט צו בלייבן, געבראַכט עטלעכע פּיראָגעס, אַ טעפּעלע מילך, געריבענע קאַרטאָפל און וואַסער. אָבער נאָכמער ווי דאָס ביסל עסן, זענען פאַר מיר געווען אַ טרייסט אירע ווערטער, אַז אין צוויי וואָכן אַרום וועט קומען אַן ענדערונג צום גוטן.

ווי נאָר זי איז אַוועק, האָב איך געטראַכט, אַז ס׳איז נאַריש פון מיין זייט אַפילו צו חלומען וועגן בלייבן לעבן. איז דען מעגלעך אַז דער פּויער זאָל מיך נישט דערזען? ביי זיי איז אויך געווען אַ זון פון 17 יאָר. אויך ער האָט מיך נישט געטאָרט זען. אָבער נאָך וואָס זאָרגן וועגן שפּעטער, אַז איצט ליג איך אין דער בודע איינגעקאָרטשעט אין דרייען, די פיס פאַרשטאַרט און פאַרפרוירן, דאָס פּנים פאַרבלוטיקט, דער קערפּער — שמוציק און פאַרלייזיקט...

דעם טאָג איז די פּויערטע מער נישט געקומען. כ׳האָב געמיינט, אַז זי האָט חרטה. אָבער, צומאָרגנס האָט זי דערציילט, אַז זי האָט געהאַט געסט און דעריבער נישט געקאָנט זיך פאַר מיר ווייזן. זי האָט מיר געבראַכט הייסע זופּ, מיט טייגלעך און קאַרטאָפל. דאָס עסן האָט זי געטראָגן אָפן, ווייל ס׳איז דאָך קיינעמען אַנדערש נישט איינגעפאַלן, אַז זי טראָגט עסן דעם הונט. מיטן הייסן טעפּל האָב איך מיר געוואַרעמט די פיס. פאַרנאַכט האָט זי מיר געבראַכט ברויט מיט זופּ.

נאָך צוויי וואָכן אָפּזיין אין דער בודע, האָב איך דעם הונט אָפּגעוווינט — און ער איז שוין מער נישט געקומען.

אומגלויבלעך, אָבער טראָץ אַלע יסורים, האָב איך נאָך צוויי וואָכן ליגן אין דער בודע, געפילט, אַז איך ווער דיק. כ׳האָב דאָך דריי מאָל אין טאָג באַקומען עסן!

פון מיין אויפהאַלט ביי דער פאַמיליע, האָבן נאָר געוווּסט די מוטער מיט דער טאָכטער. די טאָכטער איז ביי מיר געווען איינמאָל, ווען די מוטער איז געהאַט אַוועקגעפאָרן. זי האָט מיר דערקלערט, אַז אויב איר פאָטער מיטן ברודער וועלן נישט דערוויסן זיך וועגן מיר — וועל איך איבערלעבן די שלעכטע צייט.

ווידער אין אַ קאַרטאָפל־קעלער און אויפן בוידעם

נאָכן אָפּזיצן פיר וואָכן אין דער בודע, האָב איך מיט פיל טרערן געפּועלט ביי דער מוטער זי זאָל מיר דערלויבן אַריבערקלויבן זיך אין זייער קאַרטאָפל־קעלער. צו דעם צוועק האָט זי אויף ביינאַכט אַריינגענומען צו זיך דעם הונט און איך בין אויף אַלע פיר ענדלעך אַרויס פון דער בודע. כ׳האָב אָבער נישט געקענט זיך שטעלן אויף די פיס. דעריבער בין איך קריכנדיק אַריין אין קעלער און זיך דאָרט אַוועקגעלייגט. כ׳האָב דערפילט אַז איצט וועל איך זיך אויסציען און אויסגלייכן די איינגעקורטשעטע גלידער. אַזוי ווי נאָך קאַרטאָפל אין קעלער פלעגט גיין נאָר די מוטער, בין איך מיר דאָרט פריי געזעסן.

צומאָרגנס אינדערפרי איז געקומען די פּויערטע און דערקלערט, אַז ס׳איז נאָך נישט אינגאַנצן אַזוי פויגלדיק, ווייל צופעליק קאָן איר מאַן, אָדער דער פלימעניק, אָנקומען — און דאַן וועט זיין ביטער. זי האַלט, אַז כ׳מוז זיך אויך דאָ איינגראָבן מ׳זאָל מיך נישט באַמערקן.

אינעם קעלער זענען געלעגן קאָנאָפּליעס. האָב איך זיך אין זיי איינגעגראָבן. שווער איז נאָר געווען מיט די פיזישע באַדערפענישן, ווייל דער קעלער איז געווען פול מיט קאַרטאָפל. אין דער בודע האָב איך אַלץ געטאָן הינטער זיך און דערנאָך עס אַרויסגעוואָרפן מיט שטרוי. וואָס טוט מען איצט? האָט די איידעלע קריסטין מיר געבראַכט אַ ספּעציעלע כלי און אין משך פון צוויי וואָכן מיך באַדינט ווי אַ טרייע קראַנקן־שוועסטער...

אין קעלער איז געווען וואַרעם. מיינע פיס האָבן אויפגעטייעט פונעם פראָסט און אָנגעהויבן ווי טאָן. כ׳האָב געפילט שרעקלעכע ווייטאָקן. וועגן גיין אָדער שטיין איז נישט געווען אפילו צו טראַכטן. אויך קעגן דעם האָט מיין איידעלע קריסטין געפונען אַן עצה: זי האָט מיר געבראַכט צוויי שטיקלעך פוטער און גוט אויסגעשמירט די פיס. האָבן זיי זיך טאַקע אויסגעהיילט. נאָך אַ צוויי־וואָכעדיקער קוראַציע, האָב איך שוין געקאָנט גיין אויף מיינע אייגענע פיס.

אויך אין קעלער האָבן די לייז נישט געלאָזט רוען, כ׳האָב נישט געקאָנט איינשלאָפן. האָט מיר די קריסטין געבראַכט געטרוקנטע פּרוכט, כדי כ׳זאָל זיך קרעפּטיקן.

דעם 25.2.1944 האָב איך ביינאַכט געהערט שרעקלעכע קולות. צומאָרגנס האָט מיר די באַלעבאָסטע דערציילט, אַז דאָס האָבן די אוקראַאינער געמאַכט אַ

פּאָגראָם אויף זייערע שכנים, די פּאָליאַקן. מ׳האָט מיט העק און מעסערס דער־שטאָכן 60 פּאָליאַקן, אַלע מענער. איר ברודער איז אַ פּאָליאַק. ער איז ביינאַכט אַנטלאָפן. ווען די באַנדעראָווצעס זיכער קומען אַהער אים זוכן. (איר מאַן איז געווען אַן אוקראַינער, זי אַליין — אַ פּוילישע).

מיר האָבן זיך אָפּגעשמועסט, אַז איך גיי צוריק אין דער בודע. מיט מיינע שוואַכע פיס האָבן איך זיך געלאָזט גיין אַהין. אין דרויסן איז געווען זייער קאַלט. דעם זעלבן טאָג איז געפאַלן אַ גרויסער שניי, וואָס האָט צוגעדעקט מיין בודע. ס׳האָט קיינעמען נישט געקאָנט איינפאַלן אַז דאָ, אונטערן שניי, אין דער היגטי־שער בודע, געפינט זיך אַ לעבעדיקער מענטש! די אוקראַינישע באַנדיטן האָבן איבערגעדרייט דעם גאַנצן הויף, געזוכט און געגנישטערט — אָבער צו מיין באַהעל־טעניש איז קיינער נישט געקומען. עסן האָב איך באַקומען נאָר איינמאָל אין טאָג, ווען ס׳איז שוין געווען גוט פינצטער.

אין שטעטל איז געווען טומלדיק. די אוקראַינישע באַנדעס האָבן געזוכט די באַהאַלטענע פּאָליאַקן, וועלכע זיי האָבן געמאָרדעט און באַרויבט אָן רחמנות. די געשרייען פון די אַנטדעקטע פּאָליאַקן זענען געווען שוידערלעכע.

איך, ליגנדיק אין דער בודע, און הערנדיק די געשרייען פון די פּאָליאַקן — האָב דערלעבט אַ נקמה. האָבן דאָך די פּאָליאַקן געהאַט אויף זייער געוויסן נישט איין ייִדיש לעבן, און זיי האָבן אונדז, ווי די אוקראַינער, געמאָרדעט אָן רחמנות! זאָלן זיי פילן אונדזער טעם! פון דער צווייטער זייט האָב איך אויך פאַרשטאַנען, אַז נישט איין ייד האָט נאָך געמוזט זיין באַהאַלטן ביי אַ פּאָליאַק און דעריבער איז אויך אויף אים געקומען דער שרעקלעכער סוף. כ׳האָב ווידער אָנגעהויבן טראַכטן וועגן מיין אייגענעם גורל.

דעם 10־טן מערץ 1944, האָט דער אוקראַינער וואָס פלעגט מיר געבן עסן, דערציילט דעם שכן פונעם פויער, ווו כ׳האָב זיך איצט אויפגעהאַלטן, אַז ער גלויבט דאָס איך לעב נאָך. די שכנטע, יאַנקאַ קאַרדאַש, וועמען דער אוקראַינער האָט דאָס געזאָגט, איז געווען די כלה פון אַ מיליציאַנט, וועלכער האָט מיר מיט אַ פלאַש אויסגעהאַקט צוויי ציין. די דאָזיקע יאַנקאַ, אויס מורא כ׳זאָל זיך אַמאָל נישט נוקם זיין אין איר חתן, האָט דעריבער געוואָלט מיך אָפּזוכן און דערהרגענען. זי איז אַריין אין הויף פון מיין פויערטע און אָנגעהויבן זוכן. צום גליק איז אָנגעקומען די אייגנטימעריך און זי געפרעגט, וואָס זי טוט דאָ אויפן הויף? לכתחילה האָט זי געזאָגט, אַז זי זוכט אירס אַ הון, וואָס איז פאַרלוירן געגאַנגען. אָבער ווען זיי האָבן זיך צעשמועסט, האָט זי איר דערציילט, אַז אַ געוויסער שמואל־לייב קאַרפּ ליגט באַהאַלטן ביים אָרטיקן גלח און די אוקראַינער האָבן אים אַ גאַנצע נאַכט געזוכט. „מען שמועסט — האָט זי צוגעגעבן, — אַז רבקה האָדער (דאָס האָט זי געמיינט מיך) ליגט דאָ באַהאַלטן. נאָר אַזוי ווי דו צאָלסט די באַנדעראָווצעס גרויסע קאָנטיגענטן, האָבן זיי נישט אַזוי שטאַרק געוואָלט זוכן ביי דיר, בעת זיי זענען דאָ געווען...״.

ווען זי איז שפּעטער געקומען צו מיר און דאָס דערציילט, האָב איך איר נאָכאַמאָל פאַרזיכערט, אַז אויב מען וועט מיך כאַפּן, וועל איך טענהן, אַז זי ווייסט פון גאָרנישט. זי האָט זיך אַביסל באַרואיקט.

ווען די פּויערטע האָט מיר צומאָרגנס געברענגט עסן, האָב איך איר דער־קלערט, אַז כ׳קאָן דאָ מער נישט פאַרבלייבן, ווייל דער שניי טייעט און פון דעכל גיסט זיך אויף מיר. כ׳האָב איר געבעטן, אַז זי זאָל מיך באַהאַלטן אויף אַן אַנדער אָרט.

די זעלבע נאָכט בין איך שוין געווען אויפן בוידעם, אין שטרוי. בעתן איבער־גיין אויפן בוידעם, איז די טאָכטער געשטאַנען אויף דער וואַך, אַז קיינער זאָל מיך נישט באַמערקן. אַ גאַנצע נאַכט בין איך געווען אין אַ גליקלעכער לאַגע צוליב דעם נייעם, באַקוועמען „סכראַן״. אויף איינצואָרדענען באַהעלטענישן אין שטרוי, בין איך שוין געווען אַ ספּעציאַליסטין.

פאַרטאָג איז מיין פויער אַרויס אויפן הויף און אָנגעהויבן מאַכן אָרדענונג. ער האָט צענומען די גאַנצע בודע. זעענדיק די באַשיינפּערלעכע ניסים וואָס גאָט טוט מיט מיר, האָב איך אָנגעהויבן גלויבן, אַז אויך אויף ווייטער וועט מיך גאָט נישט פאַרלאָזן. כ׳האָב דעם טאָג געפאַסט און געגעבן אַ נדר צו פאַסטן יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק, אַזוי לאַנג ווי כ׳וועל בלייבן אין דער באַהעלטעניש. וועגן מיין באַשלוס צו פאַסטן האָב איך איבערגעגעבן דער פּויערטע און איר געבעטן אַז צוליב מאָל אין וואָך (מאָנטיק און דאָנערשטיק) זאָל זי נישט ברענגען קיין עסן. מיין נדר האָב איך פּינקטלעך אויסגעפירט.

די פּויערטע פלעגט מיר ברענגען דאָס עסן אין דער שאָפע און איך פלעג עס אַרויפנעמען אויפן בוידעם.

אין דער דאָזיקער צייט האָבן די אוקראַינער פאַרברענט 70 פּוילישע הייזער. מ׳קאָן זיך פאָרשטעלן מיין לאַגע, ווען אין דער סאַמע געדיכטער פינצטערניש אַרום מיר, ווערט פלוצים ליכטיק. די דאָזיקע נאַכט בין איך אָפּגעקומען מיט בלויזער שרעק.

צומאָרגנס האָט מיר די פּויערטע געזאָגט, אַז זי האָט מורא מ׳זאָל אַמאָל נישט פאַרברענען איר ברודערס הויז. אַזוי ווי איר אייגן הויז געפינט זיך לעבן איר ברודערס, האָט זי מורא, אַז אויך איר ווירטשאַפט וועט אַוועק מיטן פייער און דאַן קאָן מען מיך כאַפּן. די אוקראַינער וועלן דאַן אין איר נעמען נקמה. כ׳האָב איר פאַרזיכערט, אַז אין אַזאַ פאַל וועל איך נישט אַנטלויפן, נאָר ליבערשט פאַרברענט ווערן. וואָס דען האָב איך געקאָנט זאָגן אין מיין לאַגע? און זי האָט מיר געגלויבט.

מיין פּויערטע האָט געהאַט אַ טאָכטער און אידעם — אַ פּאָליאַק. בעת די אַנטי־פּוילישע אומרוען, איז ער קוים אַנטלאָפן. מיט דער צייט האָט אויך ער זיך דערוווסט וועגן מיין אויפהאַלט ביי זיין שוויגער. די טאָכטער, וועמענס מאַן איז איצט געווען אין אַ לעבנס־געפאַר, האָט שוין פאַרשטאַנען מיין לאַגע און די לאַגע פון אַלע גערודפטע יידן. אויך איר מאַן האָט זיך געמוזט אויסבאַהאַלטן. האָט זיך אויף מיר באַקומען רחמנות. אין די טעג פון דער קריסטלעכער פּאַסכע האָט זי מיר געבראַכט אַ גוטן פרישטיק און דערביי אויך דערציילט, אַז די לאַגע אויף די פראָנטן איז פאַר אונדז אַ גינסטיקע. אויך זי האָט געהאָפט, אַז די רוסן זאָלן קומען און דאַן וועט איר מאַן זיך אומקערן צום נאָרמאַלן לעבן. צווישן אַנדערע האָט זי מיר איבערגעגעבן, אַז די רוסן האָבן שוין באַפרייט פיר דערפער פון טאַרנאָפּאָלער געגנט.

ס׳איז איבעריק צוצוגעבן, אַז די אַלע נייעסן האָבן אין מיר אַריינגעזעצט אַ נייע נשמה. שפּעטער האָב איך פון הויף געהערט, ווי דער משרת פונעם אָרטיקן גלח דערציילט מיין פּויערטע, אַז די רוסן האָבן איצט געגעבן אַ „קאָנצערט״ פון טאַרנאָפּאָל. יענעם טאָג האָט די זון אַזוי העל געשיינט איבער מיין בוידעם... אַכט טעג האָב איך אומאויפהערלעך אַרויסגעקוקט דורך די בוידעם־שפּאַרעס און גע־וואַרט אויפן אָנקום פון די באַפרייער. אויפן ניינטן טאָג איז די פּויערטע געקומען און מיט אַ טרויעריק פּנים געזאָגט, אַז די קאַמפן ביי טאַרנאָפּאָל דויערן נאָך און ווער ווייסט ווי לאַנג זיי וועלן זיך ציען. זי האָט מיר געעצהט כ׳זאָל זיך אַליין מטריח זיין קיין טאַרנאָפּאָל. די דאָזיקע עצה איז נישט געווען פאַר מיר אָננעמבאַר. „אָפּגעבוידעמט״ אַזוי לאַנג — זאָל איך איצט, ווען כ׳קאָן זיך קוים האַלטן אויף מיינע פיס, אַדורכמאַכן 100 קילאָמעטער קיין טאַרנאָפּאָל און דערצו זיך דורכרייסן דורך דער פראָנט־ליניע.

כ׳האָב זיך שטאַרק צעוויינט און איר געבעטן רחמנות־האָבן. כ׳בין ווייטער געבליבן אויף דעם בוידעם. ווידער זענען מיך באַפאַלן ספקות, צי כ׳וועל דאָס אַלץ איבערלעבן.

צוריק צו שניידעריי

באַלד דערנאָך איז זי געקומען און מיר דערציילט אַז זי האָט נישט קיין מענטשן צו דער אַרבעט אויף אירע פעלדער, ווייל מ׳וויל נישט נעמען דאָס געלט, וואָס האָט פאַרלוירן די ווערט. „מעגלעך — האָט זי צוגעגעבן — אַז זיי וועלן גרייט זיין צו אַרבעטן פאַר אָפּנייען״. האָב איך געענטפערט, אַז כ׳בין גרייט פאַר די אַרבעטער צו נייען וועש און אָנטאָן. אַזוי ווי איר מאַן איז אַ שניידער, וועט דאָס הייסן, אַז ער גופא האָט עס גענייט. באַלד האָט זי געבראַכט אויפן בוידעם שטאָף, אַ נאָדל און פאָדעם, אַ ברעטל. אַן איבערגליקלעכע בין איך געזעסן איינ־געגראָבן אינעם שטרוי און ביים שוואַכן שיין פון די בוידעם־לעכער — פליייסיק געאַרבעט. מיך האָט דאַן באַהערשט אַ געפיל, אַז ענדלעך קאָן איך איר אָפּדינען פאַרן עסן און באַהעלטעניש.

ענדע אַפּריל 1944 האָבן דייטשישע סאָלדאַטן אָנגעהויבן מאַרשירן צום פראָנט. איין פּולק האָט זיך אָפּגעשטעלט אין אונזער דאָרף. די סאָלדאַטן זענען איינגע־קוואַרטירט געוואָרן אין די פּויערישע כאַטעס. ביי מיינע באַלעבאַטים אין הויז האָבן איצט געוווינט — אַ לייטענאַנט מיט צוויי אָרדינאַנסן. כ׳פלעג זיי גאַנצע טעג אָבסערווירן פון בוידעם. אַ פּחד פלעגט מיך אַדורכנעמען, זעענדיק זייערע פּנימער און מונדירן!

די דייטשן האָבן אין דער געגנט אַדורכגעפירט אָבלאַוועס און די געכאַפּטע געשיקט אויף אַרבעט. האָבן די פּויערים זיך אויסבאַהאַלטן. דערפון איז אויך מיר געוואָרן „היימלעך״, ווייל מיין פּויערטעס איייניקל מיט נאָך איינעם, האָבן זיך געמאַכט אַ באַהעלטעניש אויפן בוידעם. זיי האָבן דערביי אַראָפּגענומען פון מיר עטלעכע בינטן שטרוי. צום גליק, איז נאָך איין בינט שטרוי יאָ געבליבן איבער מיר — און דאָס האָט מיך געראַטעוועט. זיי זענען אָבער לאַנג נישט געבליבן און שנעל אַראָפּ פון בוידעם. איך בין דערווייל אָפּגעקומען מיט שרעק.

נאָכן אָפּזיין אַ חודש צייט אין שטעטל, האָבן די דייטשן אונדז פאַרלאָזט. ווידער האָט זיך ביי מיר דערוועקט אַ האָפענונג.

אפילו ווען די דייטשן זענען געווען איינגעקוואַרטירט, האָב איך ווייטער גענייט פאַר די אַרבעטער.

דעם 14־טן יוני 1944, ווען די באַנדעראָווצעס האָבן געפּילט, אַז די רוסן קומען אָן, האָבן זיי אונטערגעצונדן די לעצטע כאַטע פונעם אָרטיקן פּאָליאַק. דאָס איז געווען דאָס הויז פונעם ברודער פון מיין באַלעבאָסטע. אויב מיר איז אַ גאַנצן ווינטער געווען קאַלט — איז מיר איצט געוואָרן צו הייס. דאָס אונטערגעצונדענע הויז איז געשטאַנען נאָענט פון הויז פון מיין באַלעבאָסטע.

איידער כ׳האָב באַוויזן זיך אומצוקוקן, איז שוין דער הויף געווען פול מיט מענטשן, וועלכע האָבן זיך גענומען לעשן די שריפה. זיי זענען אפילו אַרויפ־געקראָכן אויפן דאַך פון שטרוי און דאָרט געגאָסן וואַסער. די געפאַר איז געוואַקסן פון מינוט צו מינוט. כ׳בין אַראָפּגעשפּרונגען פון בוידעם. אַרויסגיין אין מיין הולך האָב איך נישט געקאָנט, ווייל אַלע וואָלטן מיך זיכער אַנטדעקט. אין דער לעצטער מינוט איז מיין פּויערטע געקומען צו הילף. זי האָט מיר געבראַכט אַ לייוונטענע דעקע אין וועלכער כ׳האָב זיך איינגעהילט און אומבאַמערקטערהייט אריבערגע־שלייכט אינעם דערבייאיקן גאָרטן, ווו כ׳האָב זיך פאַרשטעקט צווישן די קוסטעס — און דאָרט אָפּגעלעגן פון 12 אַזייגער ביינאַכט ביז 12 באַטאָג.

ענדלעך איז די פּויערטע געקומען און געזאָגט, אַז כ׳קאָן שוין צוריקגיין אויף מיין פריערדיק אָרט. זי האָט דערביי אַכטונג געגעבן, אַז קיינער זאָל מיך נישט באַמערקן.

מיט עסן איז געוואָרן שלעכט. די פּויערטע האָט מיר איצט געבראַכט נאָר איינ־מאָל אין טאָג עטלעכע שטיקלעך ברויט.

די באַפרייאונג דערנענטערט זיך

דעם 5־טן יולי 1944, האָבן די דייטשן, בעתן ריקצוג, געראטן מיינע באַלע־באַטים זיי זאָלן זיך אָפּטראָגן פון שטעטל, ווייל די רוסן וועלן איצט אַריינקומען. לויט זייער מיינונג, וועלן פאָרקומען העפטיקע קאַמפן, פון וועלכע די באַפעלקערונג וועט שטאַרק ליידן.

דעם 8־טן יולי האָבן די סאָוויעטן אָנגעהויבן צו באָמבאַרדירן אונדזער שטעטל. די פּויערטע מיט אירע קינדער זענען אַוועק אין וואַלד. געבליבן איז נאָר דער פּויער, וועלכער האָט נישט געוואָלט איבערלאָזן זיין ווירטשאַפט אויף הפקר.

פאַרן אַוועקגיין האָט די פּויערטע מיר צוגעזאָגט איבערצולאָזן מער עסן. זי האָט מיך געוואָרנט צו זיין פאָרזיכטיק און זיך נישט ווייזן פאַר איר מאַן. נאָר אַזוי ווי די באָמבאַרדירונג איז געקומען אומגעריכט — איז זי אַוועק און מיר נישט געבראַכט קיין עסן. נאָר פון גרויס שמחה, אַז די ישועה דערנענטערט זיך, האָב איך וועגן עסן בכלל פאַרגעסן.

גרויס שרעק האָב איך געהאַט פאַרן פּויער, וועלכער פלעגט אַרומגיין און ראַבעווען אין דער געגנט. דאָס אָנגערויבטע פאַרמעגן האָט ער אַהיימגעבראַכט און פאַרשטעקט אויפן בוידעם. האָב איך שטענדיק געציטערט, ער זאָל נישט

צופעליק אָנטרעפן אויף מיין באַהעלטעניש. עטלעכע מאָל, ווען כ׳האָב געפילט די נאָענטע געפאַר, בין איך אַראָפּגעשפּרונגען פון בוידעם, אַריין אין גאָרטן און זיך באַהאַלטן צווישן די קוסטעס.

ליגנדיק אַזוי צווישן די קוסטעס, האָט זיך דעם פויער פּאַרגלוסט רייסן מאַלי־נעס. ער איז נאָענט צוגעקומען צום אָרט ווו כ׳בין געלעגן. אין דער לעצטער מינוט האָב איך זיך אַרויסגעשלייכט פון דאָרט און אַרויף אויפן בוידעם. זעט אויס, אַז עפּעס האָט ער יאָ באַמערקט, ווייל באַלד איז ער אַרויפגעקומען און אָנגעהויבן זוכן. צום גליק האָט ער גאָרנישט געפונען.

דעם 13־ט יולי האָט די באָמבאַרדירונג דערגרייכט איר העכסטן פּונקט. די סאָוויעטן האָבן מיט רעפלעקטאָרן באַלויכטן יעדעס ווינקעלע — און ווי זיי האָבן באַמערקט דייטשן, האָבן זיי אַראָפּגעוואָרפן צענדליקער באָמבעס. זעט אויס, אַז דער ציל פון אַזאַ געדיכטער באָמבאַרדירונג איז געווען אוממעגלעך צו מאַכן דעם ריקצוג פון די איבערגעבליבענע דייטשן. פיל פון זיי זענען געהרגעט געוואָרן.

מורא האָבנדיק, אַז אַ באָמבע וועט נאָך טרעפן אין מיין באַהעלטעניש, בין איך פון דאָרט אַוועק און אַריין אין אַ קעלער, ווו כ׳בין געלעגן אַ גאַנצע נאַכט. פאַרטאָג האָב איך פונעם קעלער דערהערט די רוסישע שפּראַך. מיט גרויס ענטוזיאַזם בין איך אַרויס פון דער באַהעלטעניש און זיך פאַרזיכטיק אַרומגעקוקט. כ׳האָב באַמערקט, ווי די רוסישע סאָלדאַטן זענען געווען באַוואָקסן, כמעט נישט ענלעך צו מענטשן. א סברא, אַז דאָס זענען די ערשטע פראָנט־קעמפער. כ׳האָב פאַר זיי מורא געהאַט — און נישט געוואַגט צוצוגיין.

די פויערטע איז צוריקגעקומען און מיר געברענגט עסן. ווען די נאַכט איז צוגעפאַלן, בין איך צוריק אַרויף אויפן בוידעם און דאָרט איבערגעשלאָפן. אינ־דערפרי איז די פויערטע ווידער געקומען און דערציילט, אַז די רוסן האָבן ביי איר צוגענומען דאָס פערד. כ׳האָב איר פאָרגעשלאָגן, אַז איך זאָל גיין צו די רוסן און זיי בעטן דאָס פערד אָפּגעבן מיין רעטעריןְ, וועלכע האָט אויסבאַהאַלטן אַ יידיש קינד. האָט זי מיר נישט דערלויבט, ווייל זי האָט מורא געהאַט פאַר איר אייגענעם מאַן און אויך פאַר די באַנדעראָווצעס, וועלכע קאָנען אין איר נקמה־נעמען.

דריי טעג בין איך נאָך דאָ געלעגן. דאָס רוסישע מיליטער האָט געהאַלטן אין איין מאַרשירן. אויפן דריטן טאָג, 12 ביינאַכט, איז די פויערטע געקומען און מיר פאַרגעלייגט כ׳זאָל זיך אָנשליסן אין רוסישן מיליטער אין פאַל פון אַ ריקצוג — זיך עוואַקואירן מיט זיי. כ׳האָב פאַרשטאַנען, אַז זי ראָט מיר נישט שלעכט. דערביי האָט זי מיר דערמעגלעכט, דאָס ערשטע מאָל זינט 16 חדשים, זיך ארומצווואַשן.

דער פאַקט אַליין וואָס כ׳האָב ענדלעך זיך געקאָנט אַרומוואַשן, האָט מיך געמאַכט איבערגליקלעך. ענדלעך האָב איך דערלעבט די מינוט, אַז כ׳זאָל זיך אַביסל אָפּרייניקן פונעם שמוץ, וועלכער האָט געפרעסן מיין קערפּער.

כ׳האָב מיך האַרציק געזעגנט מיט מיין רעטערין און דערביי אַ סך טרערן פאַרגאָסן. כ׳האָב לאַנג געקושט די הענט פון דער פויערטע און איר צוגעזאָגט, אַז כ׳וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן וואָס זי האָט פאַר מיר געטאָן.

מיין נקמה

ווי נאָר כ׳האָב אָנגעהויבן גיין, איז מיך באַפאַלן אַ שרעק. כ׳האָב מיך שוין געהאַט אָפּגעוווינט פון גיין פריי. יעדער שאָרך, יעדעס ווינטעלע — האָבן מיך געשראָקן. אייגנטלעך האָב איך נישט געוווסט וווּ צו גיין.

ענדלעך האָב איך דערזען צוויי רוסן. כ׳האָב אָנגעהויבן לויפן אין זייער ריכטונג און שרייען: „יאַ, יעווריעיקאַ! יאַ, יעווריעיקאַ!" („איך בין אַ יידישקע, איך בין אַ יידישקע"). אין דער ערשטער מינוט האָבן זיי זיך דערשראָקן. זיי האָבן זיך אָבער באַלד באַרואיקט און דערשטוינטע געקוקט אויף מיר, נישט פאַר־שטייענדיק וואָס אייגנטלעך כ׳וויל פון זיי. באַלד זענען אָנגעקומען נאָך רוסן. זיי האָבן מיך באַרואיקט און דערקלערט, אַז זיי מוזן ווייטער גיין און קאָנען מיר דערווייל מיט גאָרנישט העלפן.

כ׳בין אָבער פון זיי נישט אָפּגעטראָטן און דערקלערט, אַז אַזוי ווי דאָ געפינט זיך נישט קיין איין איינציקער ייד, איז מיין לעבן באַדראָט. כ׳האָב פון זיי פאַר־לאַנגט זיי זאָלן מיך מיטנעמען. דערווייל איז אָנגעפאָרן אַ וואָגן. זיי האָבן מיך געהייסן אויפזיצן און דערקלערט, אַז זיי פאָרן קיין כאָדאָראָוו. זעט אויס, אַז מיין מעסטל צרות איז נאָך נישט געווען פול. אָפּפאָרנדיק אַ 2 קילאָמעטער, זענען מיר געבליבן שטיין ביי אַן אומבאַוווינט הויז און אַכט רוסן, אַלע אָפיצירן, זענען אַריין אין הויז און אויך מיך געהייסן מיטגיין. ווי נאָר כ׳האָב איבערגעטראָטן די שוועל, האָבן זיי מיך אָנגעהויבן צו טשעפּען. כ׳האָב זיך צעוויינט און גע־בעטן זיי זאָלן מיך לאָזן פריי. ס׳האָט לאַנג געדויערט ווי כ׳האָב זיך מיט זיי געאַמפּערט. ענדלעך איז געקומען דער באַפעל ווייטער צו פאָרן — און גאָט האָט מיך אויך פון זיי געראַטעוועט.

נישט האָבנדיק וווּ צו גיין, האָב איך באַשלאָסן צוריקצוגיין אויפן בוידעם, און דורך פאַרשידענע וועגן און אומוועגן, אַז מ׳זאָל מיך נישט טרעפן, קוים צוריקגעקומען אויף מיינע קראַנקע פיס, זיך אַרויפגעדראַפּעט אויפן בוידעם און אַ האַלב־טויטע אַנידערגעפאַלן אויף מיין פריערדיק געלעגער.

מ׳קאָן זיך פאָרשטעלן, וואָס פאַראַ אויגן מיין פויערטע האָט אויף מיר אויס־געשטעלט, ווען זי האָט מיך, אויפן צווייטן טאָג, דערזען. כ׳האָב פאַר איר צוגע־טראַכט אַ מעשה, אַז דער רוסישער קאַפּיטאַן האָט מיך געהייסן צוריקגיין אויפן פריערדיקן אָרט און דאָרט פאַרבלייבן אַ געוויסע צייט. כ׳האָב זי געבעטן, זי זאָל מיך נישט טרייבן פון זיך. בלית־ברירה איז די פויערטע דערויף איינגעגאַנגען.

כ׳בין געווען אויפריכטיק איבערצייגט, אַז אין דער גאַנצער געגנט געפינט זיך נישט קיין איין ייד, אויסער מיר. כ׳האָב זיך אָנגעהויבן זאָרגן: וואָס טאָן און צו וועמען גיין?

5 טעג בין איך דאָ געווען. זעענדיק, אַז ס׳נעמט נישט קיין סוף, האָב איך באַשלאָסן צו גיין קיין ראָהאַטין.

דעם 22־טן יולי 1944 אָרום 12 ביינאַכט, האָב איך זיך געלאָזט אין וועג אַריין. קיין ראָהאַטין איז געווען צו גיין ביי אַ 10 קילאָמעטער. גאָר שנעל האָב איך זיך איבערצייגט, אַז אויף מיינע שוואַכע פיס וועל איך אָט די שטרעקע

נישט אַדורכמאַכן. כ׳האָב דערהערט, אַז עס דערנענטערט זיך אַ מאַשין, כ׳בין אַרויסגעלאָפן אויפן שאָסיי און אויפגעהויבן די הענט. אין דער מאַשין זענען געזעסן עטלעכע רוסן, וועמען כ׳האָב דערציילט, אַז כ׳בין אַ יידיש קינד און אין דער אָקופּאַציע־צייט זיך אויסבאַהאַלטן. זיי האָבן מיך אָפּגעפירט קיין ראַהאַטין.

דאָ האָב איך זיך דערוווּסט, אַז אין הויז פון אַ געוויסן אַמראַנט, געפינען זיך עטלעכע יידן. כ׳האָב דאָרט געטראָפן פאָלגנדיקע מענטשן:

יששכר הויזער, מיין חתנס שוואָגער, מיט זיינע צוויי קינדער. זיי האָבן געשטאַמט פון ליפּיצע, נישט ווייט פון בזשעזשאַן. זיי האָבן זיך די גאַנצע צייט אויסבאַהאַלטן אין וואַלד. אין יענעם מאָמענט האָבן זיי געהאַט אַ שרעקלעכן אויסזען — מער ענלעך צו חיות, ווי צו מענטשן.

שרה הויזער מיט אירע דריי קינדער. אויך פון ליפּיצע. אויך זייער אויסזען איז געווען ענלעך צו די הויזערס.

פרוי ליבקאַ האַבער מיט איר זון, פון ראַהאַטין.

פרוי רייזשע סטריער פון ראַהאַטין.

רחל ראַל פון ליפּיצע.

בערנאַרד קעסלער פון ליפּיצע.

משה בלעך מיט זיין 10־יאָריק ייִנגעלע בומעק, פון ראַהאַטין.

לייביש בלעך מיט זיין פרוי צילע פון ראַהאַטין.

שניצער פון ראַהאַטין (דער שוואָגער פון משה קרייזלער).

העשאָ אַלבויער פון ראַהאַטין.

די פאַמיליע שוועלער פון ליפּיצע, וואָס איז באַשטאַנען פון זעקס פּערזאָן.

שמואל אַכט, ד״ר שטערצער און זיין פרוי גרינע מיטן ייִנגעלע מנשה.

צוטשע טענענבוים, ד״ר הודיש און זיין פרוי פון טלומאַטש, פּאַולינאַ מאַרק פון ראַהאַטין און אַנדערע.

פּעפּקע קליינוואַקס, וועלכע האָט שפּעטער אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע און דאָרט געשטאָרבן.

מאַטשע מאַדלינגער, וועלכע איז אומגעקומען אין בערלין אין יאָר 1946, בעת אַן אומגליקס־פּאַל.

די פרוי פון מאיר גאָלד, וועלכע איז שוין נאָך דער באַפרייאונג דערמאָרדעט געוואָרן דורך די באַנדיטן וואָס האָבן געקעמפט מיט דער פּוילישער רעגירונג.

די אַלע האָבן אויסגעזען ווי סקעלעטן. כ׳האָב זיך מיט אַלעמען צעקושט. מיר האָבן זיך איבערדערציילט די גרויזאַמע איבערלעבונגען, וואָס יעדער האָט אַדורכגעמאַכט.

דעם צווייטן טאָג האָט הויזער אויסגעבעטן ביי די רוסן אַ הייסע און פעטע זופּ, פון וועלכער מיר אַלע האָבן זיך פאַרדאָרבן די מאָגנס און באַקומען בויך־ווייען.

אויפן פערטן טאָג זענען אָנגעקומען טשעכישע זעלנער מיט יידישע אָפיצירן, וועלכע האָבן אונדז געבראַכט פון כל־טוב. זיי זענען מיט אונדז געווען עטלעכע טעג. זיי האָבן זיך אַרויסגעוויזן ווי אמתע ברידער.

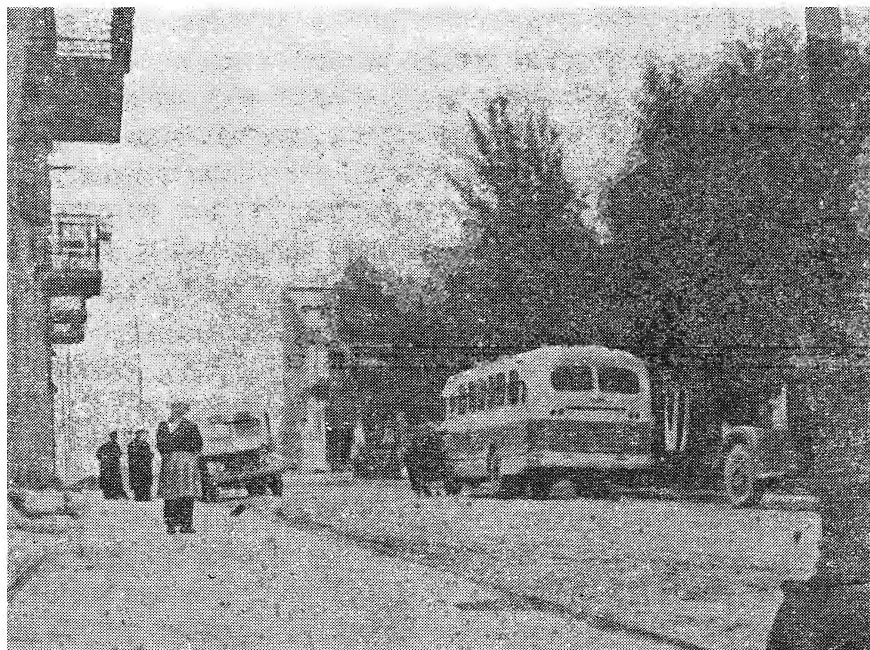
דערנאָך האָב איך זיך דערוווּסט, אַז מיין קוזין האָט דעם 25־טן יולי 1944 אַליין זיך איבערגעגעבן דער אוקראַינישער מיליץ. ער האָט נישט געקאָנט איבערטראָגן דעם הונגער. זיי האָבן אים דערשאָסן.

אויך איז מיר באַוווּסט געוואָרן דער גורל פון הירש קאַמערלינג, געבוירן אין יאָר 1913 אין זאָלטשעוו. ער איז געפאַלן אין שלאַכט איבער סטאַלינגראַד אין יאָר 1942; און פון שלמה קאַמערלינג, געבוירן אין יאָר 1924 אין זאָלטשעוו. פאַרענדיקט אַן אָפיצירן־קורס אין דער רויטער אַרמיי. בעת די קאַמפן אויפן פראָנט כאַרקאָוו—קורסק, איז ער שווער פאַרוווּנדעט געוואָרן און אַ לאַנגע צייט געלעגן אין שפּיטאָל. אין יאַנואַר 1945 האָט ער זיך ווידער מאָבאַליזירט אין דער רויטער אַרמיי. צו יענער צייט האָט זיין ברודער זאב באַקומען פון אים אַ בריוו — אָבער מער קיין ידיעות האָט מען וועגן שלמה קאַמערלינג נישט געהאַט ביזן היינטיקן טאָג.

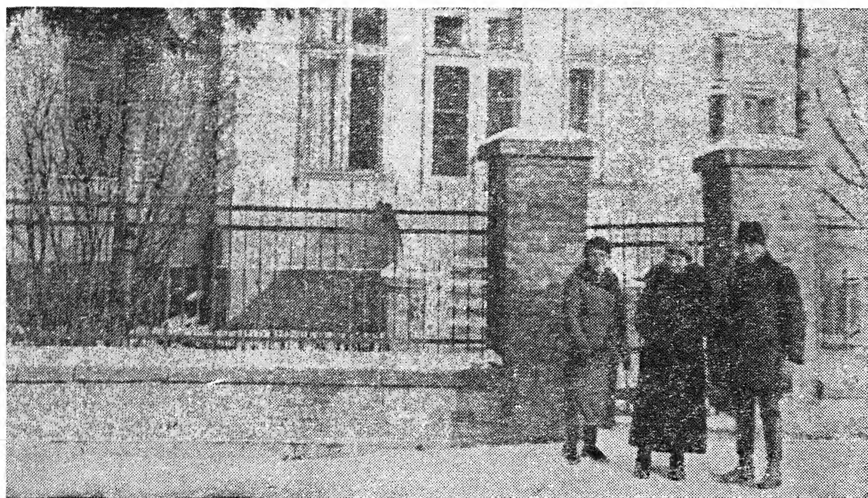
פון אונדזער שטעטל בין איך איינע געבליבן לעבן. מיין קוזינס אַ ברודער, פּ. ל. פורכסטער, איז אויך געבליבן לעבן, נאָר אין דער ווייטער געפאַנגענשאַפט, אין בודאַפּעשט.

נאָך דריי חדשים אָפּזיין אין שטעטל, קומענדיק צוריק צו די כוחות, איז מיין ערשטער שריט געווען — צו דער נ.ק.וו.ד., כדי נקמה־נעמען פון די אַלע, וועלכע האָבן אויסגעמאָרדעט אונדזערע ברידער און שוועסטער. איך האָב מיט־געאַרבעט אין דער נ.ק.וו.ד. און איבערגעגעבן אין זייערע הענט העכער 50 פּויערים, דערונטער אויך דעם ד״ר מעלניק פון ראָהאַטין, וועלכער האָט מיט־געאַרבעט מיט דער געסטאַפּאָ. ער האָט באַקומען 20 יאָר טורמע. פיל פון די אַרעסטירטע האָט מען דערשאָסן.

דערנאָך בין איך אַוועק קיין לעמבערג. דאָרט האָב איך חתונה־געהאַט מיט יונה ראַק. צוזאַמען זענען מיר אַריבערגעפאָרן קיין קראָקע, דערנאָך ביטאָם, געשמוגלט די גרענעץ קיין דייטשלאַנד, און איצט — אין אַמעריקע.

שוק בקרבת הכנסיה האוקראינית, ביתו של משה בונן והלאה קטע הבית של שמואל קליינוואקס

הבית והחצר של שמעון טייכמן העומד מצד ימין, אשתו שרה׳צ׳י ובתו הצעירה לונקה

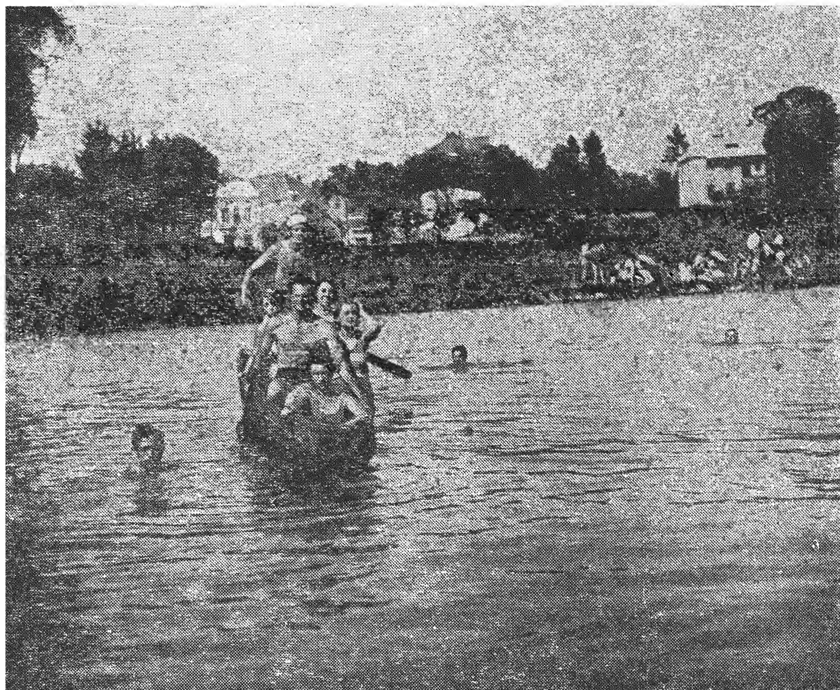

תמרון L. O. P. P. ברוהאטין, 16.6.1930

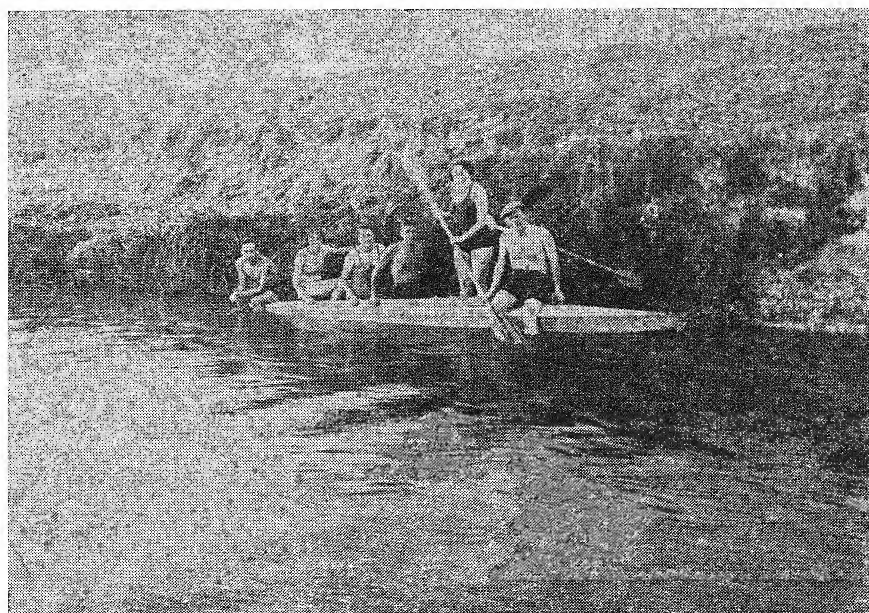

פארק ברוהאטין, 30.9.1935

מימין: בושקו שאַרר, שיקוֹ פאנצר, איזיא ברנשטיין (העומד); יולק שקולניק (קצין); יוֹזף קאַרטין, מוניוֹ קימעל.

נהר גנילאַ־ליפאַ, 1938, והבתים הסמוכים

נהר גנילאַ־ליפאַ. החותרים: ויינגרטן, אַניאַ פישר, מינה מאַנדל, משה מאָט, גולדה פישר ומשה גרנוביטר בשנת 1935.

ד״ר אברהם שטערצער / רמת־גן

אין געטאָ ראָהאַטין

דאָס שטעטל ביזן חורבן

אויפן 70־טן קילאָמעטער פון הויפּט־שאָסיי לעמבערג—סטאַניסלאַוואָוו איז געלעגן דאָס פּאָוויאַט־שטעטל ראָהאַטין. דער טייך גנילאַ ליפּאַ האָט עס צעטיילט אויף צווייען. גרומגערינגלט מיט וועלדער, פּרוכטבאַרע פעלדער און פּאַשע-לאַנקעס, האָט עס געקאָנט געבן ברויט צו דער זעט דער ידישער ווי דער נישט־יידישער באַפעלקערונג.

דרום־מזרחדיק פון שטאָט האָט זיך מאַיעסטעטיש געהויבן דער באַרג „טשאַרטאָווא גוראַ״, פול מיט טרעפּ. ער האָט געמאַכט דעם איינדרוק, גלייך עמעץ וואָלט אים פאַרלוירן אויפן וועג... דער באַרג איז געווען אַן אָפּגעזונדערטער, נישט געבונדן מיט וועלכן ס׳איז באַרג־מאַסיוו.

די יוגנט פון ראָהאַטין איז געוווינט געווען צו מאַכן אויספלוגן צום באַרג, פאַרברענגען דאָרט אַ שיינעם זומער־טאָג און אומקערן זיך אַהיים אויסגערוטע, פריילעכע, אָפּגעברענטע פון דער זון. אויך די שילער מיט זייערע לערער פלעגן זיך דאָרט אָנוועקלאָזן, כדי פאַרברענגען אויפן שויס פון דער נאַטור.

דאָס שטעטל האָט געשמט מיט אירע שיינע יאַרידים וואָס פלעגן פאַרקומען יעדן מיטוואָך. פויערים פון די העכער הונדערט אַרומיקע דערפער פלעגן יענעם טאָג קומען אויפן יאַריד, מיטברענגען זייערע פּראָדוקטן אין שטאָט אַריין, פאַרקויפן זיי — און פאַרן באַקומענעם געלט זיך איינשאַפן אין די קראָמען אַלץ וואָס איז זיי געווען נייטיק, דער עיקר — מאַנופאַקטור, לעדער און אײַזנוואַרג. פאַרשטייט זיך, אַז די אָפּנעמער און פאַרקויפער זענען געווען — יידן.

אויסער דעם סטאַראָסטע־אַמט, פּאָוויאַט־פאַרוואַלטונג, שטייער־אַמט, פּאָסט, פּאָליציי — זענען אין ראָהאַטין נאָך געווען צוויי גימנאַזיעס (אַ פּוילישע, מלוכהשע, און אַן אוקראַאינישע, מיט עפנטלעכע רעכט), ווי אויך אַ שיינע פאָלקס־שול. אין די שולן איז אויסגעוואַקסן אַ הערלעכע יוגנט, אין וועלכער עס האָבן זיך מתקנא געווען די יוגנט פון די אַרומיקע שטעטלעך, ווי: כאָדאָראָוו, פּזשעמישלאַני און בורשטין. די־אָ ישובים האָבן נישט פאַרמאָגט אַזעלכע שולן און אַזאַ יוגנט.

דאָס שטעטל האָט געציילט 9000 איינוווינער, דערפון — 3000 יידן. דער רוב יידן איז געווען פאַרמעגלעך: מיט אייגענע הײַזער, געשעפטן, פעלדער, וועלדער און האָלץ־סקלאַדעס. זייערע אויסגעוואַקסענע קינדער האָבן זיי געשיקט שטודירן קיין לעמבערג, קראָקע, וואַרשע און אפילו — קיין אויסלאַנד.

די יידישע באַפעלקערונג האָט פאַרמאָגט צוויי גרויסע בתי־מדרשים און עטלעכע קלענערע. בראש פון דער רעליגיעזער יידישער קהילה זענען געשטאַנען דער רב און דער דיין. אויסער דעם זענען געווען: דער קהילה־פּרעזעס — אַ געשעצטער שטאָטישער בירגער און די ראַטמענער.

די יידישע באַפעלקערונג האָט געהערט צו פּאַרטייאיש-ציוניסטישע, רעליגיעזע און קולטורעלע אָרגאַניזאַציעס. געווען אויך אַ דראַמאַטישער יוגנט־קרייז, וועלכער האָט געגעבן טעאַטער־פאָרשטעלונגען אין דער יידישער שפּראַך. די הכנסה איז געווען באַשטימט פאַר ציוניסטישע צוועקן.

אין שטעטל האָט עקזיסטירט אַ פּריוואַטע שול צו לערנען די העברעישע שפּראַך. אַ באַדייטנדיקער טייל פון דער יוגנט האָט פליסיק גערעדט עברית.

ביזן אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג, האָט ראָהאַטין נישט אויפגעהערט זיך בויען, ווייל אינעם ערשטן וועלט־קריג איז די שטאָט פולשטענדיק פאַרברענט געוואָרן דורכן רוסישן מיליטער.

אין די יאָרן 1937—1938 האָט די יידישע באַפעלקערונג פיל געליטן צוליב די פּרוון זי אַרויסצושטויסן פון האַנדל. ס'זענען געגרינדעט געוואָרן: אַ פּוילישע האַנדלס־געזעלשאַפט, אַ פּויליש האַנדלס־הויז, אַ קאָאָפּעראַטיווער פאַרבאַנד פון דער אוקראַינישער באַפעלקערונג. די יידן האָבן דערמיט געמוזט משלים זיין און געזוכט פּרנסה אין אַנדערע האַנדלס־צווייגן.

זומער 1939

די ראָהאַטינער איינוווינער האָבן נישט געדענקט אַזאַ שיינעם זומער, ווי דער אין יאָר 1939. די טעג זענען געווען לויטערע, מיט קנאַפּע רעגנס מעסיקע היצן, און אַ גערעגענטיש אויף די פעלדער און סעדער. אויפן מאַרק איז געווען אַ שפע פון פּרוכטן און זיסע ווײַנשלען. אויף די זומער־חדשים זענען דאָס יאָר אָנגעקומען מער געסט ווי יעדעס יאָר — באַקאַנטע און קרובים פון לעמבערג, סטאַניסלאַוואָוו, טאַרנאָפּאָל און אפילו פון קראָקע און וואַרשע איז מען געקומען פאַרברענגען די פעריען אין ראָהאַטין. ס'האָט אויסגעזען גלייך אַלע וואָלטן זיך אָפּגעשמועסט צו פאַרלאָזן די גרויסע שטעט און זוכן רו און אָפּרו אין אונדזער פּראָווינץ־שטעטל. וואָרשיינלעך, זענען זיי אַנטלאָפן פון דער גרויסער שטאָט, ווו אַלץ האָט זיך איבער־גענומען מיט פּאָליטיק צוליב היטלערס פּרעטענסיעס בנוגע דעם „קאָרידאָר" און שטאָט דאַנציק. אויך ביי אונדז איז די רו געווען צעשטערט צוליב די אַלגעמיינע געשעענישן. די צייטונגען האָבן יעדן טאָג געבראַכט שלעכטע נייעס פון צייט צו צייט האָט דער ראַדיאָ איבערגעגעבן וועגן היטלערס מלחמה־דראָונגען, אויב דאַנציק וועט נישט איינגעשלאָסן ווערן אינעם „רייך" אין אויב מ'וועט נישט פאַרריכטן די עוולה וואָס דער ווערסאַלער טראַקטאַט האָט גורם געווען דעם דייטשישן פאָלק. אין אָט די רעדעס זענען געווען באַזונדערע דראָונגען אויפן אַדרעס פון „אינטערנאַציאָנאַלן יידנטום"; אַז די „יידן זענען שולדיק אין אַלעם שלעכטן וואָס געשעט דעם דייטשישן פאָלק".

יעדער פון אונדז האָט גוט פאַרשטאַנען די באַדייטונג פון אָט די דראָונגען און זיך אָפּגעגעבן אַ דין־וחשבון, אַז דאָס זענען נישט קיין סתם רייד. גאָט באַהיט, אַז ס'זאָל דערצו קומען. די אַנעקסיעס פון עסטרייך און טשעכאָסלאָוואַקיי האָבן באַוויזן, אַז היטלערס דראָונגען דאַרף מען נעמען ערנסט.

איז נישט קיין ווונדער, וואָס די באַפעלקערונג איז געווען אומרואיק און נערוועז געשטימט, הגם די רעגירונגס־קאָמוניקאַטן האָבן באַרואיקט. ס'האָט אייסגעזען, אַז זיי גיבן זיך נישט אָפּ קיין רעכענונג פון דער דראָענדיקער געפאַר.

די פוילישע רעגירונג האָט אויסגעשטעלט אויף דער הילף פון ענגלאַנד און פראַנקרייך און, מעגלעך, נישט דערשאַצט די מיליטערישע פּאָטענץ פון היטלער דייטשלאַנד, איבערשאַצנדיק דערביי די אייגענע, קליינע כוחות.

יידן האָבן געהאַלטן אין איין פרעגן: „צו וואָס זיצן מיר דאָ?" „אויף וואָס וואַרטן מיר?" געווען יידן אָפּטימיסטן פון עלטערן דור, וואָס האָבן געקענט די דייטשן פון די צייטן פון קייסער ווילהעלם, זייער קולטור און מאַקט. האָבן זיי דעריבער נישט געגלדיבט, אַז די זעלבע דייטשן זאָלן זיין פעיק צו מאָרדן און פאַרטרייבן יידן.

די וועגן זענען שוין דאַן געווען געשלאָסן. עס איז נישט פאַרבליבן ווו צו אַנטלויפן. נאָר די רייכערע, וועלכע האָבן פאַרמאָגט אויסלענדישע פּאַספּאָרטן, האָבן געקאָנט פאָרן קיין אויסלאַנד. איבעריקנס, האָט קיין איין מלוכה נישט געוואָלט צונעמען אויסלענדישע בירגער, דערצו נאָך — יידן.

ביי דער פויליש־דייטשער גרענעץ זענען שוין אַנטשטאַנען די ערשטע לאַגערן פאַר די יידן, צרויסגעטריבענע פון היטלער־דייטשלאַנד, וועלכע זענען נישט קיין דייטשישע בירגער. דאָס זענען געווען פריערדיקע פוילישע בירגער. די פּאָלאַקן, דאַקעגן, האָבן זיי נישט אָנערקענט אַלס אַזעלכע, ווייל זיי האָבן זיך שוין געהאָט אויפגעהאַלטן אַ לענגערע צייט אויסער די גרענעצן פון פוילן — האָט מען זיי אַהער נישט אַריינגעלאָזט. אין זבאָנשין איז געווען אַזאַ לאַגער, ווו די אַרויסגעטריבענע האָבן געלעבט אויפן אייגענעם חשבון.

פאַרשטענדלעך, אַז די לאַסט אויסצוהאַלטן אָט די אומגליקלעכע, איז געפאַלן אויף די פּלייצעס פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פוילן.

אין דייטשלאַנד, עסטרייך און טשעכאָסלאָוואַקיע, האָט שוין געבושעוועט דער אַנטי־יידישער טעראָר. כלפּי דער יידישער באַפעלקערונג זענען אָנגעווענדעט געוואָרן די נירנבערגער געזעצן. יידן האָבן נישט געהאַט קיין שום בירגער־רעכט.

די אָנגעשטרענגטע פויליש־דייטשישע באַציאונגען האָבן בכלל נישט געשטערט דער פוילישער רעגירונג נאָכצוטאָן דעם שכנס ביישפיל אין איר האַנדלונג כלפּי דער יידישער באַפעלקערונג. אין פוילישן סיים איז אָנגענומען געוואָרן דאָס באַקאַנטע „שחיטה־געזעץ", וואָס האָט פאַרבאָטן די יידן צו שעכטן בהמות לויטן ריטואַל. עס האָבן זיך געהערט פאָדערונגען צו פאַרקירצן די רעכט פון דער יידישער באַפעלקערונג און אַרויפלייגן אויף איר הויכע שטייערן.

די אומרואיקייט איז געוואַקסן, בעת די פּאָליאַקן זענען געווען פול מיט האָפענונגען. זיי האָבן בלינד געגלייבט אין דער מיליטערישער פּאָטענץ פונעם פוילישן מיליטער און געהאַלטן, אַז היטלער וועט האָבן אַ האַרבע ניס צום צעקנאַקן, אויב ער וועט ריזיקירן מיט אַ מלחמה. מ'האָט געמיינט, אַז אין ערגסטן פאַל וועט זיך דער קריג ענדיקן מיטן פאַרלירן דעם „קאָרידאָר" און

דאַנציק. אין זייער נאַיוויטעט האָבן זיי געגלייבט, אַז אין אַ תקופה פון טאַנקן און עראָפּלאַנען, שטעלט מיט זיך פאָר די פוילישע קאַוואַלעריע אַ געוויסע ר'עאַלע קראַפט. די פּאָלאַקן האָבן זיך געפילט נאָכמער האָפערדיק, נאָכדעם ווי היטלער האָט אָקופּירט טשעכאָסלאָוואַקיי און פוילן האָט דערלאַנגט דער באַפאַלענער טשעכאָסלאָוואַקישער רעפּובליק מיט אַ מעסער אין רוקן, פאַרכאַפנדיק זאָאָלזשע און זי איינגעשלאָסן אין אירע גרענעצן. דער דאָזיקער נישט־קלוגער אַקט פון דער פּוילישער רעגירונג האָט געהויבן דעם גייסט ביי דער באַפעלקערונג.

די פּוילישע רעגירונג האָט אויך געשלאָסן אַ פּאַקט וועגן קעגנזייטיקער הילף מיט ענגלאַנד. האָט מען געגלויבט, אַז אין פאַל פון אַ מלחמה וועט ענגלאַנד קומען צו הילף פוילן, נאָך איידער די מיליטערישע מאַשין פון היטלער־דייטשלאַנד וועט פונאַנדערוויקלען אירע כוחות.

ביי אַן אַנדערע מיינונג זענען געווען די אוקראַינער, וועלכע האָבן געגלויבט אינעם קריג־אויסברוך און אינעם זיג פון דייטשלאַנד. זיי זענען געווען זיכער, אַז די דייטשן וועלן דיסקרימינירן די יידן און די פּאָלאַקן, און זיי, די אוקראַינער, וועלן פאַרכאַפן ביידנס פאַרמעגנס און צום סוף וועלן די דייטשן זיי איבערגעבן, אַלס מתנה, די ראַנד־געגנטן, אַלס אוקראַינישע געביטן. די אוקראַינער האָבן פאַר־מאָגט אין דייטשלאַנד אַן אייגענעם און בעסער־פונקציאָנירנדיקן ווי ביי די פּאָלאַקן, אויסשפּיר־אַפּאַראַט און וועגן אַלעמען געוווסט. זיי האָבן פאַרשטאַנען, אַז די דייטשן וועלן דערקלערן מלחמה נישט נאָר פוילן, נאָר אויך סאָוויעט־רוסלאַנד און נאָכן זיג איבער די סאָוויעטן, וועלן זיי די דייטשן אויפשטעלן אַ באַזונדערע אוקראַינישע מלוכה, ווי אוקראַינער וועלן האָבן זייערע רעכט, אויב נישט — פולע אויטאָנאָמיע. די אוקראַינער האָבן זיך נישט באַהאַלטן מיט אָט די געדאַנקען און הויך גערעדט וועגן דעם.

אין דער זעלבער צייט האָבן זיך געמערט די צוזאַמענשטויסן מיט דער גרענעץ־וואַך. די דייטשן האָבן געהאַלטן אין איין פּראָוואָצירן גרענעץ־אינצי־דענטן, וואָס האָט קיין גוטס נישט אָנגעזאָגט.

אייניקע יידישע אָפּטימיסטן האָבן נישט געגלייבט אין אַ שנעלער מיליטערישער אַקציע, ווייל ענגלאַנד און פראַנקרייך זענען נאָך נישט געווען צוגעגרייט — און אַז די דייטשן וועלן דערווייל צוואַרטן, ביז יענע וועלן זיין גרייט...

די פּאָליאַקן האָבן דערווייל אָנגעהויבן מאָביליזירן עטלעכע יאָרגענג. אָבער דאָס איז געווען מער סימבאָליש, ווייל די פּוילישע רעגירונג האָט בכלל נישט געגלייבט אין דער מעגלעכקייט פון אַ שנעלן קריגס־אויסברוך. זי האָט זיך גוט געפילט אין שאָטן פונעם אָפּמאַך מיט ענגלאַנד.

יעדן פרימאָרגן האָבן די איינוווינער פון שטעטל זיך פאַרזאַמלט פאַר דער קירכע און קאָמענטירט די לעצטע ידיעות פון דער מערב־גרענעץ. דערווייל האָבן די שוואַרצע וואָלקנס זיך געמערט אויפן אויסגעלייטערטן הימל. די מלחמה איז שוין געהאַנגען אין דער לופטן .מיר האָבן פאַרויסגעזען אַ קאַטאַסטראָפע. מ'האָט געפילט , אַז דאָס זענען שוין די לעצטע מינוטן פון פרייהייט, דער לעצטער זומער און די לעצטע פרייע פעריען.

די מלחמה

דעם 1־טן סעפּטעמבער 1939, אינדערפרי, איז די דייטשישע אַרמיי אַריבער־געגאַנגען די פּוילישע מערב־גרענעצן און מיט דריי הויפּט־קאָלאָנעס אַריינגע־דרונגען אין דער טיף פון פּוילן. דער ווידערשטאַנד פון די פּוילישע באַוואָפנטע קרעפטן איז געווען אַ מינימאַלער און איז געבראָכן געוואָרן ביי די ערשטע צוזאַ־מענשטויסן. די פּוילישע קאַוואַלעריע האָט נישט געקענט איינהאַלטן די טאַנקען. דייטשישע עראָפּלאַנען האָבן באָמבאַרדירט די פּוילישע לופט־באַזעס, פּוילישע עראָפּלאַנען זענען פאַרניכטעט געוואָרן, נישט באַוויזנדיק זיך אויפצוהויבן אין דער לופט. כמעט אַלע גרויסע שטעט פון פּוילן זענען גלייכצייטיק באָמבאַרדירט געוואָרן. אין לעמבערג זענען געווען אַ סך קרבנות אין מענטשלעכע לעבנס. כמעט אַלע גרעסערע באַן־קנופּן זענען פאַרניכטעט געוואָרן. שוין פונעם 1־טן סעפּטעמבער אינדערפרי האָט אין גאַנצן לאַנד געהערשט צעמישונג און אומאָרדענונג אין דער מלוכה־אַדמיניסטראַציע און אַ פּאַניק — צווישן דער באַפעלקערונג. די רעגירונג און מיליטערישע אָנפירונג האָבן פאַרלוירן די קעפּ.

די פיינטלעכע מיליטערישע איינהייטן האָבן אָן ווידערשטאַנד זיך געלאָזט אַלץ טיפער אין לאַנד, אין דער ריכטונג פון קראָקע, וואַרשע און דאַנציק. די רעגירונג און גענעראַל־שטאַב האָבן, זעט אויס, נישט דערשאַצט די כוחות פונעם שונא און זיך נישט געריכט אויף אַזאַ שטאַרקן אָנגריף. אַלע פאַרטיידיקונגס־ליניעס זענען איבערגעריסן געוואָרן ווי פעדים. נישט געווען ווער און מיט וואָס אויפצושטעלן נייע פאַרטיידיקונגס־ליניעס אויפן אָרט פון די איבערגעריסענע, ווייל דער גאַנצער מיליטערישער אַפּאַראַט האָט זיך געפונען אין די הענט פון מאַרשאַל רידז־שמיגלי, וועלכער איז פאַקטיש געווען נישט מער ווי אַ לאַלקע אין געגלאַנצטע שטיוול און נישט געהאַט קיין אָנונג אין מלחמה־ענינים. זיינע נאָענטסטע מיטאַרבעטער זענען געווען נאָך ערגער פון אים אַליין. דער פּוילישער זעלנער, וועלכער האָט געוואָרן איינגעשטעלט זיין לעבן, האָט נישט פאַרמאָגט קיין אָנפירער־שאַפט. די הויכע אָפיצירן זענען אַנטלאָפן פון קאַמפּס־פעלד און זיך איבערגעטאָן אין ציווילער קליידונג. די נידעריקערע אָפיצירן האָבן אָרגאַניזירט איינצלנע קאַמפּס־גרופּן און אַזוי אַרום געשטעלט אַ ווידערשטאַנד דעם שונא און אים פאַר־שאַפט שווערע פאַרלוסטן. די רעגירונג און מיליטערישער שטאַב האָבן מער נישט געטראַכט וועגן פאַרטיידיקונג און שוין אין די ערשטע טעג פון קריג אָנגעהויבן פּאַקן זייערע טשעמאָדאַנעס און זיך געגרייט צו פאַרלאָזן דאָס לאַנד. די באַפעלקע־רונג איז איבערגעלאָזט געוואָרן דעם אייגענעם גורל. די פיינטלעכע עראָפּלאַנען האָבן אומאויפהערלעך און אומגעשטערט באַשאָסן פון מאַשינגעווער די פרידלעכע און שוצלאָזע בירגער. די באַפעלקערונג האָט מיט שרעק און פאַרביטערונג געקוקט אויף די דאָזיקע לופט־אָנפאַלן. זי האָט זיך אָבער נישט אָפּגעגעבן קיין חשבון פון דער געשאַפענער סיטואַציע, ווייל דער כאַאָס איז געווען אומבאַשרייב־לעך.

איינער האָט געפרעגט דעם צווייטן: „ווו איז אונדזער מיליטער?“, ווו געפינט זיך דער פּרעזידענט?“, „ווו איז די רעגירונג און ווו געפינט זיך די פאַרטיי־

דיקונג ?״. זיי האָבן נישט געגלויבט אינעם פּלוצימדיקן פונאַנדערפאַל פון דער מלוכה, וואָס מ׳האָט געבויט אין משך פון 20 יאָר. מ׳האָט זיך נישט אָפּגעגעבן קיין חשבון פון דער אמתער סיטואַציע, ווייל מ׳האָט נישט געוווּסט ווו ס׳געפינט זיך דער שונא. און דער שונא האָט זיך שפּאַצירט אויף די פּוילישע וועגן, נישט אַנטרעפנדיק אויף קיין שום ווידערשטאַנד. די פּאָסט, טעלעגראַף, טעלעפאָן, ראַדיאָ און די פּרעסע האָבן אויפגעהערט צו פונקציאָנירן פונעם ערשטן טאָג פון קריג. די באַן־ליניעס זענען פאַרניכטעט געוואָרן.

פון אָט דער צעמישונג האָבן אין אונדזער געגנט געניצט די אוקראַינער, וועלכע האָט מיט פרייד אויפגענומען דעם פונאַנדערפאַל פון דער פּוילישער מלוכה און זיך געגרייט איבערצונעמען די מאַכט, מיטן מאָמענט ווען די דייטשן וועלן זיין נאָענט. אויף די וועגן האָבן די אוקראַינער באַשאָסן די אָפּטרעטנדע פּוילישע מיליטער־אָפּטיילונגען. ס׳האָט געשלאָגן די שעה פון זייער טעטיקייט. זייערע פּאַרטיזאַנער און פּראָוואָקאַטאָרן האָבן אָנגענומען אַ רעאַלע פאָרם. נאָכן דריטן טאָג פון קריג, האָט פּוילן, דע־פאַקטאָ, אויפגעהערט עקזיסטירן. עס האָט געהערשט אַנאַרכיע. נאָר אַ דאַנק דער ענערגישער האַלטונג פון דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע האָט אָרגאַניזירט אַ זעלבסטפאַרטיידיקונג, איז נאָכנישט דערגאַנגען צו פּאָגראָמען, מאָרדן און בלוט־פאַרגיסונג. די יידן האָבן איבערגעלעבט שרעקלעכע פּאַניק־טעג. די פּוילישע באַפעלקערונג האָט זיך נאָכנישט אָפּגעגעבן קיין רעכענונג פון דעם וואָס ס׳איז געשען.

ערשט ווען דעם 8־טן סעפּטעמבער האָבן זיך באַוויזן די ערשטע פּליטים פון לעמבערג, קראָקע א.א. האָבן די פּאָלאַקן אָנגעהויבן צו פאַרשטיין די גרויזאַמקייט פון דער לאַגע. די פּליטים האָבן פאַרפולט די וועגן וואָס פירן קיין סטאַניסלאַוואָוו און בזשעזשאַן. מ׳איז געלאָפן אָן א פּלאַן און ריכטונג. די שרעק און פּאַניק האָבן זיי געיאָגט פאָרויס, ווייל דער שונא האָט זיך שוין געפונען אויף די פאַרשטעט פון לעמבערג און וואַרשע. אַנדערע טיילן פון לאַנד זענען שוין אינעם 10־טן טאָג פון קריג געווען פאַרנומען דורכן שונא. לויט דער אַלגעמיינער אָפּשאַצונג, איז דאַן פּוילן געווען כמעט אינגאַנצן פאַרנומען. די רעגירונג און מיליטער־אָנפירונג האָבן זיך שוין געפונען אויף דער רומעניש̈ער גרענעץ. נישט געווען, אויסער קליינע אויסנאַמען, קיין שום פאַרטיידיקונג. די שטעט זענען געשטאַנען אָפן פאַר די דייטשן.

דעם 14־טן סעפּטעמבער האָבן עטלעכע פאַמיליעס אין ראָהאַטין פּרובירט צו אַנטלויפן אין דער ריכטונג פון בזשעזשאַן. צווישן זיי בין אויך איך געווען, אַ טייל פון אַלטער פאַוסטס פאַמיליע, פון סאַלאַ קרייסלער, רייס פון אייזן־געשעפט א. א. אויסער מיר איז קיין איינער פון זיי קיין בזשעזשאַן נישט דער־גאַנגען. אָפּפאָרנדיק אַ 20 קילאָמעטער, האָבן זיי זיך אומגעקערט אַ היים, צוגעבנדיק: „זאָל געשען וואָס ס׳דאַרף געשען!״ די פּאָליאַקן האָבן בכלל נישט פּרובירט צו פאַרלאָזן די שטאָט און זענען געווען איבערראַשט אין זייער פאַר־צווייפלונג און שרעק. די אוקראַינער, דאַקעגן, זענען געווען האָפערדיק, גליקלעך און פול מיט אָפּטימיזם. זיי האָבן, ענדלעך, דערלעבט דאָס פאַלן פון פּוילן, וואָס איז ביי זיי געווען אַזוי פאַרהאַסט.

אין די טעג פון 15־טן, 16־טן און 17־טן סעפטעמבער איז די לאַגע אין שטאָט געוואָרן געפערלעך. די אַרומיקע פּויערים, איבערצייגנדיק זיך, אַז ס'איז נישטאָ קיין רעגירונג און מיליטער, האָבן מאַסנווייז אָנגעהויבן צו שטראָמען אין שטאָט אַריין. צום גליק האָט די אָרטיקע פּאָליציי נישט פאַרלאָזט זייער פּאָסטן, הגם די רעגירונג זעלבסט איז שוין געהאַט אַנטלאָפן. זי האָט זיך אָפּגעגעבן אַ רעכענונג פון דער געפערלעכער לאַגע, וואָס קען אַנטשטיין, אין פאַל ווען ס'וועט אויפן אָרט נישט זיין קיין שום מאַכט. זי האָט פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג אָרגאַניזירט אַ זעלבסטשוץ. פונאַנדערגעטיילט געווער די וואָס האָבן זיך דערמיט געקאָנט באַגיין און אַזוי אַרום געראַטעוועט די באַפעלקערונג פון אַ זיכערן אונטערגאַנג.

אין צווישנצייט איז געשען אַן אומדערוואַרטע זאַך: אָנשטאָט דעם דייטשישן מיליטער, איז צו אונדז אַריינגעקומען... די רויטע אַרמיי.

אונטער דער סאָוויעטישער הערשאַפט

ווען די פאָדערשטע דייטשישע פּאַטרולן האָבן דעם 17־טן סעפטעמבער דערגרייכט לעמבערג און אויף דער רעשט טעריטאָריע פון מזרח־זייט ביז דער רוסישער גרענעץ האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרשפּרייטן אַנאַרכיע און אומאָרדענונג — האָט די סאָוויעטישע רעגירונג פאַרעפנטלעכט פאָלגנדיקע דערקלערונג:

„נאָכן אַנטלויפן פון דער פּוילישער רעגירונג, איז אויף דער טעריטאָריע פון מזרח־קליינפּוילן, פון טייך סאַן ביזן זברוטש, אַנטשטאַנען אַ פּאָליטישער „וואַקוּם" און עס דראָט דעריבער אונדזערע אוקראַינישע ברידער אַן אַנאַרכיע. כדי אויסצופילן דעם דאָזיקן בלויז און איינצופירן אָרדענונג, שיקט די ראַטנרעגירונג אַרויס איר אומבאַזיגבאַרע אַרמיי, בכדי זי זאָל נעמען אונטער איר שוץ די אוקראַאינער און די רעשט באַפעלקערונג פון דער דאָזיקער טעריטאָריע און איינפירן רו און זיכערקייט".

ווען די דאָזיקע ווערטער זענען איבערגעגעבן געוואָרן דורכן ראַדיאָ, זענען סאָוויעטישע טאַנקן־קאָלאָנעס איבערגעטראָטן די מזרח־גרענעץ פון פּוילן און אַריין אין דער טיפעניש פון לאַנד. אין די נאָכמיטאָג־שעהן זענען זיי שוין געווען אין פּאָדהייצי און בזשעזשאַן. אין אַלגעמיין זענען זיי דורך דער באַפעלקערונג אויפגענומען געוואָרן הארציק ,ווייל זיי האָבן פּראָקלאַמירט, אַז זיי קומען צוהילף דער שוצלאָזער באַפעלקערונג, וועלכע איז פאַרלאָזט געוואָרן דורך דער פּוילישער רעגירונג און זיי וועלן באַשטראָפן די פּוילישע „פּאַנעס" פאַר זייער הערשאַפט.

די יידן האָבן זיך דאַן געפילט ווי געראַטעוועטע פון אונטערגאַנג. דאַקעגן האָבן די פּאָלאַקן אויף זיי געקוקט ווי אויף אָקופּאַנטן, ווייל זיי וואָלטן בעסער געזען די דייטשן, איידער די סאָוויעטן. די אוקראַאינער זענען געווען צעטיילט אין זייערע מיינונגען. די נאַציאָנאַליסטן זענען געווען אַנטוישט, ווייל זיי האָבן אויסגעקוקט די דייטשן, וועלכע האָבן באַדאַרפט אַרויסטרייבן די פּאָלאַקן און

זיי, די אוקראַינער, איבערגעבן אַ זעלבשטענדיקע אוקראַינע. דאַקעגן איז די אָרעמע דאָרפישע באַפעלקערונג, אויך אוקראַינער, געווען צופרידן, ווייל מיטן אָנקומען פון די סאָוויעטן, האָט מען געהייסן דער דאָרפישער באַפעלקערונג פונאַנדערטיילן די גיטער און הויפן פון די פוילישע גוטבאַזיצער. מ׳האָט צוגע־נומען די פערד, בהמות, חזרים, תבואה און אַנדערן אינווענטאַר. אין משך פון דריי שעה צייט זענען די פּריצישע הויפן געבליבן ליידיק און פוסט. אַלץ איז געוואָרן צעראַבירט. די אייגנטימער פון די גיטער זענען אַנטלאָפן קיין לעמבערג באַלד אין די ערשטע טעג פון קריג, ווייל זיי האָבן מורא געהאַט איבערצובלייבן אין דאָרף.

דאַשעווסקי, דער גוטבאַזיצער פון זאַלושא, ווען די סאָוויעטן האָבן געפונען אויפן אייגענעם הויף, איז דער׳שאָסן געוואָרן אויפן אָרט. פאַרשטענד־לעך, אַז דערפון האָט פיל געגאַסן די דאָרפישע באַפעלקערונג, וועלכע האָט נישט געהאַט דערווייל קיין סיבה זיך צו קלאָגן אויף דער נייער סאָוויעטישער מאַכט. זי האָט דערווייל אַנגערויבט ס׳פאַרמעגן פון די פּריצישע הויפן, וועגן וואָס זיי האָבן קיינמאָל אפילו נישט געחלומט.

די סאָוויעטישע טאַנקן פלעגן זיך פאַרהאַלטן אויף די וועגן. די סאָלדאַטן האָבן פאַרפירט פריינדלעכע געשפּרעכן מיט דער אָרטיקער באַפעלקערונג און דערציילט וועגן גליקלעכן לעבן אין רוסלאַנד. דערביי האָבן זיי אויך געהאַט אַ מעגלעכקייט זיך איבערצוציייגן, אַז די אָרטיקע מענטשן, וועלכע האָבן געאַרבעט פאַר די פּריצים, האָבן נישט שלעכט אויסגעזען, געווען געקליידעט און גוט געלעבט אין זייערע פּריוואַטעווירטשאַפטן. די זעלנער האָבן אַנטדעקט, אַז אייגנטלעך איז גאָר ביי אונדז נישט אַזוי שלעכט ווי מ׳האָט זיי אינפאָרמירט; אַז מיר האָבן גאָרנישט אַזויפיל געליטן אונטער דער הערשאַפט פון די פּריצים. יעדער פויער האָט פאַרמאָגט זיין אייגן הויז און אַן אייגענע ערשטקלאַסיקע ווירטשאַפט. די זעלנער האָבן זיך נישט איבערגענומען מיט דעם אַלעמען און ווייטער פאָרגעזעצט זייערע דערציילונגען וועגן רוסלאַנד.

ווען דעם 17־טן סעפּטעמבער 1939 איז, אַנשטאָט דער דייטשישער אַרמיי, אַריינגעקומען די סאָוויעטישע, האָבן זי די יידן אויפגענומען ווי באַפרייער און באַשיצער. יידן האָבן אָפן באַגריסט די סאָוויעטן, און די נייע מאַכט האָט זיך אָנגעהויבן באַציען צו די יידן מיט אַזאַ צוטרוי ווי צו די אוקראַינער.

די סאָוויעטן האָבן באַשעפטיקט יידן אין דער אַדמיניסטראַציע און אפילו אין דער אָרטיקער מיליץ. יידן האָבן זיך גערן געריסן צו דער דאָזיקער אַרבעט, ווייל אַרבעטלאָזע פאַכלייט און אינטעליגענטן זענען געווען גענוג.

די סאָוויעטן האָבן זיך שנעל גענומען באַהערשן די נייע געביטן, נאַציאָ־נאַליזירנדיק די ווירטשאַפט (אַלע פּריוואַטע און עפנטלעכע גיטער, הייזער, געשעפטן, קליינע און גרויסע אונטערנעמונגען, אויטאָס, בעקערייען און דרוק־קערייען). נאָר די קליינע דאָרפישע ווירטשאַפטן זענען נישט נאַציאָנאַליזירט געוואָרן, אָבער שפּעטער זענען אויך זיי אַריינגעצויגן געוואָרן אין די קאָלכאָזן.

אין די שטעט, איידער די נייע מאַכט איז צוגעטראָטן צו דער נאַציאָנאַלי־זאַציע פון די געשעפטן, האָט די ציווילע באַפעלקערונג און דאָס אַריינגעקומענע מיליטער, אויסגעקויפט אַלץ וואָס האָט זיך דאָרט געפונען. ס'איז אַנטשטאַנען אַ שוואַרץ־האַנדל און שפּעקולאַציע מיט אַרטיקלען פון ערשטן געברויך. עס האָבן אויסגעפּעלט די וויכטיקסטע סחורות.

אונדז איז שווער געווען זיך צוגעוואוינען צו אַזאַ פּרימיטיוו לעבן. דאָך האָבן מיר נישט אַרויסגעוויזן קיין אומצופרידנהייט, ווייל מיר זענען געווען דאַנקבאַר דער נייער מאַכט פאַר איר ראַטעווען אונדז פון היטלערס הענט.

די פאַרשיקונגען אויף סיביר

דער ערשטער קרבן פון אַן עפנטלעכן געריכט מיט אַן אורטייל פאַרשיקט צו ווערן קיין סיביר, איז געווען שאול גראַד, געוועזענער סוחר פון אַ שניט־קראָם, וועמען ס'איז נאָך איבערגעבליבן אַ ביסל מאַנופאַקטור. האָט ער עס פאַרקויפט פאַר העכערע פּרייזן — און וואַרשיינלעך האָט מען אים געמסרט.

דאָס געריכט איז פאָרגעקומען אין שבת־שמחת־תורה, אין זאַל פון אָרטיקן „סאָקאָל". פאַר דעם האָט מען אין דער גאַנצער שטאָט און אַרומיקע דערפער, געמאָלדן דורך פּלאַקאַטן, אַז אין דעם טאָג וועט פאָרקומען אַ פאָלקס־געריכט איבער אַ ייד, אַ הענדלער, אַ שונא פון פאָלק, וועלכער האָט גענומען הויכע פּרייזן און געזויגן דאָס בלוט פונעם אָרעמען, אַרבעטנדיקן פאָלק.

דאָס געריכט איז פאָרגעקומען פאַר געשוואוירענע ריכטער, רעקרוטירט פון די אַרומיקע פּויערים און פּויערטעס. באַשולדיקט האָט אַ מיליטערישער פּראָ־קוראָר, וועלכער האָט אין אָנפאַנג געהאַלטן אַ פלאַם־פייערדיקע רעדע וועגן גן־עדן אין רוסלאַנד און דערנאָך איבערגעגאַנגען צו דער כאַראַקטעריסטיק פון הענדלער און סוחרים, וועלכע ער האָט פאַרגעשטעלט אַלס שונאים פונעם אַרבע־טנדיקן פאָלק. צום סוף האָט ער געפאָדערט צו באַשטראָפן גראַדן מיט אַ האַרבע שטראָף: 10 יאָר קאַטאָרגע אין סיביר. דאָס געריכט פון די געשוואוירענע האָט אויפגעהויבן זייערע הענט אַלס צייכן פון איינשטימיקייט — און דער אורטייל איז טאַקע געווען: צען יאָר פאַרשיקונג. אַלס אויסדרוק פון איינשטימיקייט מיטן גערעכטן אורטייל, האָבן די פאַרזאַמלטע אַפּלאָדירט...

נאָך דער דאָזיקער געשעעניש איז די שטאָט געווען דערשיטערט. יידן האָבן ממש אָנגעוואוירן די קעפּ. אַ פּחד האָט אַרומגעכאַפּט אַלעמען, אויסער די נישט־יידן, וואָס האָבן אויפגעהויבן די קעפּ.

אין אַ שפּעטערדיקן עטאַפּ, ווען די סאָוויעטן האָבן שוין געהאַט פאַרפעסטיקט זייער אַדמיניסטראַציע און אַלץ איז געגאַנגען גלאַטיק, האָבן געוועזענע סוחרים, אייגנטימער פון גרעסערע פאַרמעגנס (ווי, למשל: רייס, מאַנדעל פּרייס, אלתר פאַוסט, משה און אירע קאַרבין א. א.), זיך געפונען אונטער דער געפאַר פון פאַר־שיקונג.

ס'איז אָבער נישט געשען ווי מ'האָט געמיינט. ווייל אין דער ערשטער ריי האָבן די סאָוויעטן אַרויסגעפירט די געוועזענע פּוילישע באַאַמטע און פּאָלי־

ציאַנטן. דאָך זענען אַפילו יידן פון די אָרעמערע שיכטן געווען אין שטענדיקן פחד, ווייל פאַר יעדער קלייניקייט, צי איבערשרייטונג פון די נישט קלאָרע געזעצן און פאָרשריפטן, אָדער דענונציאַציע מצד אַן אַ צאָל געהיימע מוסרים, האָט געדראָט מיט יאָרן סיביר.

די רויטאַרמייער וואָס האָבן באַזעצט קליינפוילן, זענען באַשטאַנען פון אוקראַינער. די סאָוויעטן האָבן דאָס געטאָן מיט אַ ספּעציעלער אויסרעכענונג, כדי צו געווינען די סימפּאַטיע פון דער אָרטיקער אוקראַינישער באַפעלקערונג. די סאָוויעטישע רעגירונג האָט געוווּסט וועגן די נאַציאָנאַליסטישע שטימונגען ביי די אוקראַינער — האָט מען זיי געגעבן אַן אוקראַינישע אַרמיי, הגם — אַ רויטע. גאָר שנעל האָבן פיל אוקראַינער זיך איבערצייגט אין דעם מאַנעווער פון דער סאָוויעטנמאַכט און זיך אָנגעהויבן פון איר אָפּצוקערן. זיי זענען אַנטלאָפן אויף דער דייטשישער זייט, איבערן טייך סאַן. דאָס האָט דער עיקר געטאָן די אוקראַינישע יוגנט. די פּאָליטיש־דעזאָריענטירטע זענען געבליבן אויפן אָרט און סאַבאָטירט די סאָוויעטישע אַדמיניסטראַציע.

דערווייל האָט זיך אָנגעהויבן די רעאָרגאַניזאַציע פון האַנדל, אינדוסטריע און ווירטשאַפט אויף אַ סאָוויעטישן אופן. מ'האָט אָרגאַניזירט קאָאָפּעראַטיוון פון שניידעריי, שוסטעריי, בלעכעריי און בעקעריי. בראש פון אַזעלכע „אַרטעלן״, אָדער קאָאָפּעראַטיוון, איז געשטאַנען אַן אָנפירער מיט אַ געהעריקער פאַך־אויסשולונג (אין רוב פאַלן — אַ ייד).

רוישטאָפן האָט מען געבראַכט פון סטאַניסלאַוואָוו, לעמבערג, טאַרנאָפּאָל א. אַ. אויך אין די דערמאָנטע שטעט און אין די פאַבריקן האָבן יידן, ווי געהעריקע פאַכמענער, פאַרנומען די וויכטיקסטע פּאָזיציעס. די אַרבעטער אין די אַרטעלן, יידן און נישט־יידן, האָבן געאַרבעט אונטער דער אָנפירערשאַפט פון יידישע דירעקטאָרן. די אויפזיכט איבער די פאַבריקן האָט זיך געפונען אין די הענט פון דער פּאַרטיי, וואָס האָט ווידער געהאַט אַ גרעסערן צוטרוי צו יידן, ווי צו נישט־יידן. די פּאַרטיי האָט געוווּסט, אַז אחינו בני ישראל האָבן נישט קיין פּאָליטישע אַספּיראַציעס און ווילן נאָר רואיק אַרבעטן און רואיק לעבן. די פּאַרטיי האָט אויך געוווּסט, אַז הינטער די נישט־יידן שטייט אַן אונטערערדישע נאַציאָנאַליסטישע אָרגאַניזאַציע, וואָס פירט אַ סאַבאָטאַזש־אַרבעט קעגן דער קאָלעקטיוויזאַציע.

פאַרדאָפּלט די צאָל יידן

ביי דער סאָוויעטישער הערשאַפט האָט די צאָל יידן אין ראָהאַטין כמעט זיך פאַרדאָפּלט, צוליב דער גרויסער צאָל פּליטים פון דייטשלאַנד. געווען צווישן זיי אינטעליגענטע יידן, מיט געהעריקער בילדונג, וואָס האָבן אַמאָל געלעבט אין גוטע באַדינגונגען. דאָ אָבער זענען זיי געווען אָרעם און געמוזט פאַרקויפן די לעצטע רעשטלעך פון זייער פאַרמעגן.

צו דער דאָזיקער קאַטעגאָריע בירגער האָט די נייע מאַכט נישט געהאַט קיין צוטרוי. קודם כל האָבן די פּליטים נישט געקענט די אוקראַינישע שפּראַך.

די סאָוויעטן האָבן אויך געוווּסט, אַז ביי דער ערשטער געלעגנהייט וועלן זיי געבן זיך אומקערן קיין דייטשלאַנד. ווען ס׳איז אַדורכגעפירט געוואָרן די פאַספּאָרטיזאַציע, האָט מען זיי אַריינגעשריבן אַ צוגאָב־באַמערקונג, אַז זיי האָבן נישט קיין רעכט פריי אַרומצופאָרן איבערן לאַנד.

אויך אונדזערע אייגענע יידן, געוועזענע סוחרים, האָבן באַקומען אַזעלכע פּאַספּאָרטן מיט אַ צושריפט, אַז זיי האָבן נישט קיין רעכט צו פאָרן אויסער די גרענעצן פון ראָהאַטין.

ראָהאַטין האָט ביי די סאָוויעטן זיך פאַרוואַנדלט אין אַ מער וויכטיקערן פּונקט ווי ביי די פּאָלאַקן. אַלע אַמטן, וואָס האָבן עקזיסטירט ביי די פּאָלאַקן, זענען ביי די סאָוויעטן אויסגעברייטערט געוואָרן. אומעטום האָט געאַרבעט אַ גרויסער שטאַב פון באַאַמטע, דער עיקר — אוקראַאינער, יידן און אויך פּאָלאַקן. געווען אויך נייע אַמטן, ווי, למשל: דער אַמט פאַר פאַרזאָרגונג פון תבואה, פליייש, פעדערן, רויע פעל, אַ מאַשין־טראַקטאָר־סטאַציע, אַ גרויסער אַמט פאַר שול־וועזן. אַלע קינדער האָבן זיך געלערנט אין איין געמיינזאַמער שול. אַלס לערער זענען געווען אוקראַאינער און יידן (ד. ה. די וואָס ביי די פּאָליאַקן זענען זיי געווען אַרבעטלאָז). געווען אויך פּוילישע לערער, אָבער זיי האָבן געלערנט אין דער אוקראַאינישער שפּראַך. געווען פּאַרטייאישע און „קאָמסאָמאָלישע" קלובן. געווען אויך אַ שפּיטאָל אין הויז פון אָרטיקן מאַגאַכן־אָרדן (דירעקטאָר — ד״ר אָנופריק). געווען אַ גרויסע אַמבולאַטאָריע („פּאָליקליניק"), איך האָב דאָרט געאַרבעט אַלס דירעקטאָר. אַלע אָרטיקע דאָקטוירים זענען געווען באַשעפטיקט, ווי אויך די דאָקטוירים־פּליטים פון קראָקע, בריסק און ריישע. די אַמבולאַטאָריע האָט זיך געפונען אין הויז פון דענטיסט ראָטבאַום. געווען אַ קרייז־געזונטהייטס־אַמט, בראש פון וועלכן ס׳איז געשטאַנען ד״ר פּאַסוועג. ס׳האָט אויך עקזיסטירט אַ סאַנאַטאָריע פאַר לונגען־ליידנדע אונטער דער אָנפירערשאַפט פון ד״ר גאָלד. ד״ר חיה קאַץ איז געווען אינספּעקטאָרין פאַר קינדער־אויפזיכט און ד״ר בער מאַנ־האַרד — פאַראַנטוואָרטלעכער שול־דאָקטאָר.

די בתי־הכנסת זענען אין משך פון דער גאַנצער צייט פון דער סאָוויעטי־שער מאַכט, נישט אָנגערירט געוואָרן. דער נייער רעזשים האָט זיך דערווייל נישט געמישט אין רעליגיעזע ענינים. עס זענען נאָך פאָרגעקומען רעליגיעזע חתונות, בריתן, לוויות. די יום־טובים האָט מען געפּראַוועט ווו אין נאָרמאַלע צייטן, אָן שום שטערונגען, הגם מיט אַ געוויסער דיסקרעטער באַהאַלטנקייט, כדי קיינעמען נישט רייצן.

די שטאָט איז אין רוב טעג געווען באַהאָנגען מיט רויטע פענער. אויפן רינעק איז געשטאַנען אַ גרויסע סקולפּטור פון לענינען, מיט אַן אויסגעצויגענער האַנט אין דער ריכטונג פון מזרח. דער מאַרק איז געווען ליידיק און באַוואַקסן מיט גראָז און בלומען. ס׳זענען נישט פאָרגעקומען קיין שום יאַרידים. דער גאַנצער האַנדל איז געלעגן אין די הענט פון עטלעכע קליינע געוועלבלעך־קאָאָפּעראַטיוון אין וועלכע ס׳איז געווען זייער ווייניק סחורה. נישט מער, ווי אַן אויספאַרקויף פון די איבערבלייבענישן...

דער דייטשיש־סאָוויעטישער קריג

אָן טומל אָדער אינצידענטן — איז אויסגעבראָכן די מלחמה. די סאָוויעטן זענען נישט אַרומגעכאַפּט געוואָרן דורך אַ פּאַניק און נישט אָנגעוווירן זייער גלייכגעוויכט. פונעם ערשטן טאָג פון קריג האָבן זיי זיך באַמיט, אויף אַן אָרגאַניזירטן אופן, זיך אַרויסצוציען אין דער טיף פון רוסלאַנד. מיר האָבן געמיינט, אַז זיי ציען זיך נאָר צוריק ביז דער אַלטער גרענעץ. שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אונטערן דרוק פון די דייטשע באַוואָפנטע כוחות, זענען זיי צוריקגעטרעטן ביז סטאַלינגראַד. די סאָוויעטן האָבן געשטעלט די דייטשן אַ ווידערשטאַנד, אָבער זיי האָבן זיך געמוזט צוריקציען אונטערן שווערן דרוק פון דער היטלעריסטישער קריגס־מאַשין.

פּאַניק און פאַרצווייפלונג האָט באַהערשט די יידן. זייענדיק ווייט פון דער קאָמוניסטישער אידעאָלאָגיע, האָבן זיי דאָך ליבערשט געוואָלט בלייבן אונטער דער סאָוויעטישער הערשאַפט, איידער ביים דייטש.

די אוקראַינער דאַקעגן, האָבן אויסגעקוקט די דייטשן ווי זייערע באַפרייער. ד"ר מעלניק איז געווען גוט אינפאָרמירט וועגן אַלע באַוועגונגען פון דייטשן מיליטער. וואָרשיינלעך האָט ער געהערט צו אַ געהיימער שפּיאָנאַזש־אָרגאַניזאַציע. אויך די פּאָלאַקן האָבן בעסער געוואָלט די דייטשן, איידער די סאָוויעטן.

אַ סך יידן האָבן צוזאַמען מיט די סאָוויעטן געוואָלט אַנטלויפן אויף מזרח, זיי האָבן אָבער נישט געהאַט קיין אייגענעם טראַנספּאָרט. די סאָוויעטן האָבן אונדז אָפּגערעדט פון אַנטלויפן, נאָר געהייסן בלייבן אויפן אָרט, ווייל ס'וועט נישט לאַנג דויערן און זיי וועלן צוריקקומען.

נישט געווען קיין אַנדערער אויסוועג ווי בלייבן אויפן אָרט. אויך דאָס אַנטלויפן מיט די סאָוויעטן איז געווען פאַרבונדן מיט גרויסער געפאַר, ווייל די דייטשישע עראָפּלאַנען זענען פריי געפלויגן אין דער לופטן און אומגעשטערט באַשאָסן און באָמבאַרדירט די אָפּטרעטנדיקע אַרמיי־אָפּטיילונגען און ציווילע.

די סאָוויעטן זענען טאַקע צוריקגעקומען, נאָר ערשט אין דריי יאָר אַרום — און געפונען אויפן אָרט בלויז זעקס יידישע פאַמיליעס. זעקס טויזנט יידן פון ראָהאַטין און אומגעגנט, זענען אומגעבראַכט געוואָרן אויף די פאַרשטעטע און פעלדער פון שטעטל.

די דייטשישע אַוויאַציע האָט אַראָפּגעוואָרפן אויף ראָהאַטין פיל בּאָמבעס, אָבער קיין גרויסן שאָדן נישט געמאַכט.

דער אַריינמאַרש פון די דייטשן

דעם 6.7.1941, מיטוואָך, 6 פאַרנאַכט, האָבן די סאָוויעטן, אָן איין שאָס, פאַרלאָזט ראָהאַטין. דערנאָך האָבן אַריינמאַרשירט די דייטשן. ווי נאָר די סאָוויעטישע אַרמיי האָט פאַרלאָזט די שטאָט, איז די נישט־יידישע באַפעלקערונג

אַרויס אין די גאַסן מקבל־פּנים צו זיין די לאַנג־דערוואַרטעטע דייטשישע אַרמיי. פאַרשטענדלעך, אַז קיין יידן האָט מען אין די גאַסן נישט געזען. זיי האָבן דערשראָקענע זיך באַהאַלטן אין די הייזער.

מיטן אַריינטריט פון דער וועדמאַכט, הייבט זיך אָן אַ ניי, אָבער טראַגיש קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון די ראָהאַטינער יידן. ראָהאַטין האָט ווידער געטרישט איר אויסזען. די קריסטלעכע באַפעלקערונג איז יום־טובדיק געקליידעט, פריילעך געשטימט, שפּאַצירט אויף די גאַסן. מ׳האַלט אין איין באַגריסן די דייטשישע סאָלדאַטן. מ׳האָט אַראָפּגעריסן אַלע סאָוויעטישע שילדן, אויפשריפטן, לאָזונגען און פּאָרטרעטן. די לענין־פיגור האָט די באַפעלקערונג אַליין אַנידער־געוואָרפן. די אוקראַאינישע און פּוילישע יוגנט האָט זיך אויף אייגענער איני־ציאַטיוו אָרגאַניזירט, באַוואָפנט מיט שטעקנס און אָנגעטאָן אַרדענונגס־בענדער אויף די אָרעמס. זיי זענען אַוועק איבער ידישע הייזער און פון דאָרט אַרויס־געשלעפּט מענטשן אויף צו רייניקן די גאַסן, פּלעצער און אַמטן, וואָס זענען פריער געווען פאַרנומען דורך די סאָוויעטן. דערביי זענען פאָרגעקומען צוזאַ־מענטשויסן, געשלעגן און בלוט פאַרגיסונגען. די יידן האָבן זיך שוין געפונען אויסערן געזעץ און געווען אויסגעשטעלט אויפן ווילקיר פון די נישט־יידן און דייטשן. נישט אַלע פּאָליאַקן האָבן אָנטיילגענומען אין די אַנטי־יידישע אַקציעס. די אוקראַאינער האָבן איבערגענומען די ווירטשאַפט פון די סאָוויעטן. איך זעלבסט האָב די „פּאָליקליניק״ איבערגעגעבן באַיקיעוויטשן, וועלכער איז געווען דער קאָמיסאַר פון נאָך־סאָוויעטישן פאַרמעגן.

די ערשטע נאַכט מיט די דייטשן איז אַדורך רואיק, הגם אין שפּאַנונג. קיינער האָט קיין אויג נישט צוגעטאָן, ווייל מ׳האָט נישט געוואוסט, וואָס עס קאָן פּאַסירן. צומאָרגנס איז אָנגעקומען די מיליטערישע שטאָט־קאָמענדע. מ׳האָט צוזאַמענגערופן די יידישע פאָרשטייער, זיי זאָלן אָרגאַניזירן אַ יודענראַט. די לאָקאַלע מאַכט האָט זיך צוגעאיילט מיטן אַרויסגעבן אַ באַפעל, אַז אַלע יידן זאָלן טראָגן אָרעמבענדער מיטן מגן־דוד.

דאָנערשטיק און פרייטיק זענען פאָריבער פאַרהעלטניסמעסיק רואיק, הגם די אָרטיקע כוליגאַנעס האָבן זיך געלאָזט ווארילגיין. די דייטשן האָבן זיך דער־ווייל נישט געמישט אין די יידישע ענינים, ווייל אַלס פראָנט־סאָלדאַטן האָבן זיי געהאַט צו זאָרגן וועגן אייגענע, מיליטערישע ענינים. זיי האָבן זיך נאָר גלייכגילטיק צוגעקוקט צו דער זעלבשטענדיקער באַלעבאַטישקייט פון די נישט־יידן.

כ׳האָב דאַן געהאַט דעם איינדרוק, אַז די דייטשן קוקן נישט מיט קיין גוט אויג אויפן אומאָרגאַניזירטן אויסברוך פון דער נישט־יידישער באַפעלקערונג, אָבער פאַרטיידיקן די יידן האָבן זיי נישט געקאָנט. דער דייטש אָנערקענט נישט קיין איזורפּאַציע פון אַ יחיד ; ער האָט פאַרשטענדעניש פאַר אַ באַפעל, אָן וועלכן ער וועט גאָרנישט טאָן. דאַקעגן האָבן די אוקראַאינער און די פּאָליאַקן אַלץ געטאָן אומאָרגאַניזירט און אייגנווייליק, גלייך די דייטשן וואָלטן פאַר זיי באַפרייט ראָהאַטין פון דער סאָוויעטישער הערשאַפט.

דער ערשטער „שוואַרצער שבת"

דעם 9.7.1941, שבת אינדערפרי, האָט אין שטאָט זיך באַוויזן אַ גרעסערע צאָל יוגנטלעכע פון די אַרומיקע דערפער און פון ראָהאַטין גופא, מיט נאַציאָ־נאַליסטישע אָפּצייכענונגען אויף די לאַצן, אָדער אַרעמבענדער און מיט אַ שטעקן אין האַנט. דאָס האָט נישט פאָרויסגעזאָגט קיין שום גוטס. יידן האָבן נישט פאַרלאָזט זייערע וווינונגען נאָך פון מיטוואָך, העכסטנס צוליב אַ נויטווענדיקער סיבה. מ'האָט נאָך אַלץ נישט געקאָנט דאָס אמתע פּרצוף פון די דייטשן, נישט געוואוסט וועגן זייערע פּלענער כלפּי יידן, צי וועלן זיי אונדז געבן אַ מעגלעכקייט אָפּצואָטעמען, אָדער וועט זיך שוין אָנהייבן דאָס גהינום. די ידיעות פון לעמ־בערג, פּושעמישל און אַנדערע שטעט זענען געווען ווייט פון צו זיין אָפּטימיס־טישע. דאָרט האָט מען געכאַפּט צופעליקע דורכגייער באַלד אין ערשטן טאָג פון דער אָקופּאַציע, זיי אַרויסגעפירט הינטער דער שטאָט און דערשאָסן.

אַרום ניין אַזייגער אינדערפרי האָבן די קריסטלעכע יוגנטלעכע זיך פאַר־זאַמלט אויפן מאַרק, פון דאָרט זיך אַריינגעריסן אין דער נייער געגנט פון שטאָט, וווּ ס'האָט געוווינט די מערהייט יידן. אַ טייל פון די אַריינדרינגלער האָבן פאַרנומען פּאָזיציעס ביי די וואויגונגס־הייזער אין מאַרק. דערנאָך זענען זיי אַריין אין די בתי־מדרשים, באַפעלנדיק דערביי, אַז יעדער זאָל מיט זיך מיט־נעמען די ביזשוטעריע, גאָלד און זילבער און דאָרט עס אָפּגעבן די דייטשן.

אין דער זעלבער צייט האָט מען שוין געהערט מוראדיקע געשרייען, ווייל די איבערפאַלער האָבן מיט כוח אַרויסגעיאָגט די יידן פון זייערע הייזער און דערביי זיי געשלאָגן. זיי האָבן איינגעאָרדנט אַ בלוטיקע מאַסאַקרע מיט בלויזע שטעקנס, נישט באַנוצנדיק קיין הייס געווער.

די יינגע אוקראַינער האָבן מיט אייזערנע שטעקנס געשלאָגן, טעראָריזירט און דערנאָך אַרויסגעטריבן די איינוואוינער אויף די גאַסן. ס'איז אַנטשטאַנען אַ שרעקלעכע פּאַניק. נישט געווען ווו צו אַנטלויפן, ווייל אַלע וועגן זענען געווען פאַרשטעלט און באַזעצט.

אין יענער צייט בין איך נישט געווען אין שטאָט, נאָר אויף פּאָסטס פעלדער אין פּאָטאָק. אויך דאָרט אַהין זענען צו מיר דערגאַנגען די געשרייען און געוויינען פון די געשלאָגענע יידן. די געשרייען האָבן זיך געטראָגן איבער דער שטאָט ווי אַ שוואַרצער און בייזער וואָלקן. די דאָזיקע מאַסאַקרע האָט אַרומגענומען נישט נאָר די טיילן פון דער שטאָט, ווו ס'האָבן זיך קאָנצענטרירט די יידן, נאָר אויך פון די גאַסן, ווו ס'האָבן געוווינט איינצלנע יידישע פאַמיליעס. בלויז געציילטע יידישע משפחות האָבן נישט דורכגעמאַכט דאָס דאָזיקע בלוטבאָד.

כמעט אַלע יידן האָט מען צונויפגעזאַמלט ביי דער שול. דער פּלאַן איז געווען: אַריינטרייבן אַלע יידן אינעווייניק, פריער צונעמען די ווערטפולע זאַכן, זיי פאַרשליסן אין דער שול און זי אונטערצינדן צוזאַמען מיט די לעבע־דיקע מענטשן.

דערצו איז אָבער נישט געקומען. ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ד"ר מעלניק, די אַפּטייקערין הראַבאָוואַ, סטריסקאַ (די פרוי פון אַדוואָקאַט סטריסקי), האָבן

זיך אָפּגערעדט מיטן דייטשישן מיליטערישן שטאָט־קאָמענדאַנט, אַ מאַיאָר, אַז מ׳זאָל וואָס שנעלער „ליקווידירן" אַ טייל יידן פון ראָהאַטין. זיי האָבן נישט געקאָנט פאַרטראָגן, אַז פון מיטוואָך געפינען זיך די דייטשן אין שטאָט און מ׳האָט נאָכנישט אָנגעהויבן צו מאָרדן יידן... דעם מאַיאָר זעלבסט איז געפעלן געוואָרן דער פּלאַן צוזאַמענצוטרייבן אַלע ראָהאַטינער יידן אין שול, צונעמען ביי זיי דאָס גאָלד און זילבער און דערנאָך זיי אונטערצינדן. זיי האָבן דאָס געוואָלט טאָן, איידער די געסטאַפּאָ קומט אין שטאָט אַריין. ווייל אייגנטלעך געהערט דער ענין יידן נאָר צו דער געסטאַפּאָ. נאָר דורך אַ צופאַל האָט מען נישט באַוויזן די יידן צו פאַרברענען לעבעדיקערהייט, מ׳האָט נאָר צוגענומען אַלע ווערטפולע זאַכן. געשען איז עס ביי פאָלגנדיקע אומשטענדן:

אין שפּיטאָל האָט געאַרבעט אַ דאָקטאָר, אַ פּליט פון קראָקע, ד״ר פּאַווליגער, וועלכער האָט צופעליק באַגעגנט אין ראָהאַטין זיינעם אַ געוועזענעם אוניווערזיטעט־קאָלעגע, אַ דייטש, וועלכער איז איצט געווען מיליטערישער דאָקטאָר. זייער באַקאַנטשאַפט האָט נאָך געשטאַמט פון ווין, ווו זייביידע האָבן שטודירט. האָט ד״ר פּאַווליגער אים געבעטן אינטערווענירן לטובת די אומגליקלעכע יידן, ווייל ער האָט געוווּסט, אַז די דאָזיקע אַקציע איז בכלל אַן אומלעגאַלע. דער דייטש האָט טאַקע אינטערווענירט ביי די העכערע מיליטערישע אינסטאַנצן, וועלכע האָבן פאַרווערט ווייטערדיקע אַנטי־יידישע רעפּרעסיעס. מ׳האָט אַלע יידן, נאָר אָן דעם צירונג און ווערטפולע זאַכן, אָפּגעלאָזט אַ היים.

דער יודענראַט

ד״ר מעלניק, באַיקאָוויטש, הראַבאָווא, פּרוי סטריסקאָ און אַנדערע, האָבן זיך באַמיט מ׳זאָל די יידן איינשליסן אין געטאָ, צונעמען ביי זיי דעם מאַרק, געשעפטן, הייזער און פאַרמעגנס. די דייטשן האָבן זיך נישט פאַרנומען מיט די יידישע קאָמוניסטן, אָדער מיט די וואָס האָבן זיי אונטערגעשטיצט. דאָס איז זייער וויכטיק צו באַטאָנען, ווייל דערמיט האָט מען פון דער נישט־יידישער באַפעלקערונג אַרויסגענומען אַ געווער פון זייערע הענט, אַנדערש וואָלטן פיל יידן געמסרט געוואָרן אין דער געסטאַפּאָ. די דייטשן האָבן געוווּסט, אַז די יידן וועלן סיווי אומקומען. איז זיי נישט געווען אַזוי וויכטיק צי זיי וועלן אומקומען אַלס קאָמוניסטן...

אַז די ציווילע מאַכט האָט זיך פאַרפעסטיקט אין שטאָט, האָט מען צונויפגערופן די פאָרשטייער פון דער יידישער קהילה — אַמאַראַנט שלמה, ד״ר גאָלדשטיין, קרייזלער סאַלאָ, ד״ר פריי וואַלד, ד״ר ראָזענשטיין, ד״ר גוטוואָרט, דעם לערער האָכבערג פּיוול, קאַץ מעכל און נאָך אייניקע יידן־פּליטים. דער דאָזיקער יודענראַט האָט באַדאַרפט רעפּרעזענטירן די יידן כלפּי דער שטאָטישער מאַכט און דער געסטאַפּאָ אין סטאַניסלאַוואָוו און שפּעטער — אין טאַרנאָפּאָל. ער האָט אויך געהאַט די אויפגאַבע אָנצופירן מיטן טראַנספּאָרטירן די יידן אין „זייער" געגנט — אין געטאָ. דער יודענראַט האָט אויך באַדאַרפט זאָרגן פאַר דער רו אין געטאָ, אויספירן אַלע קאָנטריבוציע־שטראָפן און אַנדערע באַפעלן.

פאַרשטענדלעך, אַז דאָס איז געווען אַ נישט־ל׳ייכטע אויפגאַבע און דערצו נאָך — אַ גרויסע פאַראַנטוואָרטלעכקייט.

ביזן היינטיקן טאָג קאָן איך נישט פאַרשטיין די יידן, וועלכע זענען געווען מיטגלידער פון יודענראַט. כ׳האָב דעם איינדרוק, אַז זיי האָבן זיך נישט אָפּגעגעבן קיין דין־וחשבון פון די היטלעריסטישע צילן. די דאָזיקע יידן האָבן אַוודאי גע־האַלטן, אַז די יודענראַט־מיטגלידער מיט זייערע משפחות וועט נישט דראָען קיין געפאַר, אַז זיי וועלן נישט דאַרפן צאָלן קיין קאָנטריבוציעס, נישט גיין אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן.

אַרויסגעוויזן האָט זיך, אַז דאָס זענען געווען אומזיסטיקע האָפענונגען. אין אַנדערע שטעט האָט פּאַסירט, אַז די ערשטע האָבן די דייטשן אויפגעהאָנגען דווקא די יודענראַטניקעס. אַזוי איז געווען אין לעמבערג: פאַר אַ געוויסע שולד, האָט מען אויסגעקליבן דעם גאַנצן צוזאַמענשטעל פון יודענראַט און אַלעמען אויפגעהאָנגען אויף דער גאַס, מיט די קעפּ אַראָפּ. איך פּערזענלעך האָב זיך געוואונדערט אויף די יידן, וועלכע זענען געזעסן אין יודענראַט און געווען אין שטענדיקער דיספּאָזיציע־גרייטקייט צו דער געסטאַפּאָ, לאַנדעס־קאָמיסאַר, דייטשישע און אוקראַינישע פּאָליציי. ס׳איז געווען באַוווּסט, אַז די געסטאַפּאָ פון סטאַניסלאַוואָוו איז געקומען קיין ראָהאַטין נאָר דאַן, ווען זי האָט באַדאַרפט מענטשן אין די לאַגערן, נעמען גאָלד, אָדער אַנדערע קאָנטריבוציעס, צי גאָר אויף אַרויסשיקן אין די פאַרניכטונג־לאַגערן.

כ׳האָב אָבער די יודענראַטניקעס אויך באַוואונדערט פאַר זייערע אייזערנע נערוון און געוואַגטקייט, ווייל זיצן און וואַרטן אויפן אָנקום פון דער געסטאַפּאָ, אָדער דאָס בלויזע אַרויסרופן דאָרט, נישט וויסנדיק צו וואָס פאַר אַ צוועק און ציל — איז געווען נישט קיין קליינער באַווייז פון שטאַרקע נערוון.

איך פּערזענלעך האָב געהאַט רעספּעקט פאַר ד״ר פּרייוואַלד און אַמאַראַנטן פאַר זייער געוואַגטקייט צו געפינען זיך אויף יעדן רוף און אויג־אויף־אויג מיט די באַנדיטן.

ווי דערמאָנט, האָבן מיט דער שטאָט רעגירט: דער לאַנדעס־קאָמיסאַר און די זשאַנדאַמעריע, צו וועמענס דיספּאָזיציע ס׳איז אויך געשטאַנען די אוקראַי־נישט פּאָליציי. זיי אַלע זענען געווען אונטערגעאָרדנט דער געסטאַפּאָ, וואָס האָט געהאַט איר זיצאָרט אין סטאַניסלאַוואָוו.

די יידישע געגנט (געטאָ)

דער נייער וווין־קוואַרטאַל פאַר די יידן האָט איצט אַרומגענומען: פון מזרח-זייט — די צערקווע, די שענק פון האָרן, דאָס געשעפט פון פישער יואל, אַזש ביזן הויז פון די פעלדס און אָרטיק טייכל, איינגעשלאָסן דאָס הויז פון ד״ר צעהנער. פון דרום־זייט — דאָס הויז פון אלתר פּאָוסט, לענגאויס דער בריק זאָלושע, איבערן טייך גנילאַ ליפּאַ. די הייזער פון ה. לאַנג און פון דראָזד, איבערן וואַל און בערגל פון דער שוסטער־גאַס — ביז דער צערקווע. איז אויס־

געקומען, אַז דאָס הויז פון ד״ר מעלניק האָט זיך געפונען אינערהאַלב דעם געטאָ און ער זעלבסט האָט געהאַט אַ רעכט דאָרט צו וווינען — דער איין־און־איינציקער קאַטאָליק צווישן יידן, ווייל אַזוי ווייט איז ער געווען פריווילעגירט ביי דער מאַכט. אַלע אַנדערע נישט־יידן, וועמענס הייזער האָבן זיך געפונען אויפן שטח פון אויסגעטיילטן געטאָ, האָבן פון דאָרט זיך געמוזט אָפּטראָגן.

דאָס געטאָ האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ נייע שטאָט. דער ערשטער אַריינגאַנג אַהין האָט זיך געפונען צווישן דער צערקווע און שענק פון הארן; דער צווייטער אַריינגאַנג — ביים הויז פון אלתר פאָוסט. דער דריטער אַריינגאַנג — הינטערן הויז פון דעמזעלבן פאָוסט, דורכן וועג וואָס פירט קיין זאַלוזשע.

ביי די דאָזיקע אַריינגענג זענען געווען ראָגאַטקעס, באַוואַכט דורך יידישע פּאָליציאַנטן. זיי האָבן אויפן לינקן אָרבל געטראָגן אַ לעדערנע אָרעמבאַנד מיט אַן אויפשריפט „יידישע הילפסדינסט״. די דאָזיקע אָרעמבאַנד האָט דערוויילאויסגעהיטן דעם יידישן פּאָליציאַנט נישט אַרויסגעפירט צו ווערן אין אַרבעטס־לאַגער. דעריבער האָבן יונגע יידישע ייִנגעלייט געגרן געוואָלט אַריינטרעטן אין דער געטאָ־פּאָליציי, כדי אויסצומיידן אומאַנגענעמלעכקייטן. געווען אָבער אויך ציימן, אַז אפילו די אָרעמבענדער האָבן נישט פאַרהיטן די יונגע מענטשן פון טויט ביי אומגעריכטע אַקציעס און ביים ענדגילטיקן ליקווידירן דאָס געטאָ זענען די ערשטע דערשאָסן געוואָרן די יידישע פּאָליציאַנטן.

אַז די גרענעצן פון געטאָ זענען באַשטימט געוואָרן און דער יודענראַט — קאָמפּלעטירט, האָט זיך אָנגעהויבן אַ פיבערהאַפטע איבערטראַנספּאָרטירן אַהין די יידן פון אַנדערע גאַסן. די דייטשן האָבן געהאַט אַן אינטערעס וואָס שנעלער אַדורכצופירן די אַקציע — און דאָס צוליב צוויי טעמים: דער קאָמענדאַנט האָט וואָס פריער געוואָלט ראַפּאָרטירן דער געסטאַפּאָ, אַז אין ראָהאַטין איז דאָס געטאָ אַ געשעענער פאַקט און אַז די רעשט טיילן פון שטאָט זענען „יודענריין״; צווייטנס, דורך אַזאַ שנעלער אַריבערפירונגס־אַקציע, האָבן יידן איבערגעלאָזט זייערע פאַר־מעגנס, מיט וועלכן די דייטשן, אוקראַינער און פּאָלאַקן האָבן זיך געטיילט.

דאָס געטאָ האָט נישט געקאָנט אַריינגעמען אַלע יידן פון גאַנץ ראָהאַטין. האָבן אין יעדן צימער זיך געמוזט צונויפדרענגען צוויי פאַמיליעס. וועגן אַ קיך צי אַנדערע באַקוועמלעכקייטן איז אַפילו נישט געווען וואָס צו ריידן. נישט געווען קיין אָרט ווו אַוועקצושטעלן מעבל. האָט מען עס איבערגעלאָזט אין די פריערדיקע הייזער, אויסער דעם געטאָ. יידן זענען געווען צופרידן, אַז מיט קליינע קלימעקלעך האָט מען זיך געקאָנט איינאָרדענען מיט די קינדער און געפינען פאַר זיי אַ ווינקל. אַזאַ וווינונגס־ענגשאַפט האָט גלייך געשאַפן אַנטי־סאַניטאַרע באַדינגונגען. אין יענע צייטן האָט נאָכנישט עקזיסטירט אַזאַ מיטל קעגן לייז און ווערים, ווי ד.ד.ט. געגנוג געווען די ערשטע אָנשטעקונג, אַז ס׳זאָל אין געטאָ זיך פאַרשפּרייטן אַן עפּידעמיע. די ענגשאַפט אין געטאָ איז נאָכמער פאַרשטאַרקט געוואָרן, ווייל די יידן פון די אַרומיקע דערפער (טשערטשע, פּאָטאָק, באַבינצע, זאַליפּיע און פּאָדקאַ־מין), האָט מען אויך אַריינגעשטופּט אין אונדזער געטאָ.

דאָס אָרגאַניזירן געטאָס האָט געהאַט פאַר די דייטשן פאָלגנדיקע צילן:

1. אָפּטיילן די יידן פון דער אַרישער באַפעלקערונג.
2. אָפּטיילן די יידישע הייזער מיט די פאַרמעגנס פון זייערע אייגנטימער.
3. קאָנצענטרירן אַלע יידן צוזאַמען, אויף אַ קליינעם שטח.
4. שאַפן אַזעלכע אַנטי־סאַניטאַרע באַדינגונגען, אַז די עפּידעמישע קראַנק־הייטן זאָלן אין אַ קורצער צייט אומברענגען די געטאָ-איינוווינער.
5. שאַפן באַדינגונגען פון הונגער און נויט, כדי די יידן זעלבסט זאָלן זיך קעגנזייטיק אַרומרייסן.

די אויפזיכט־ און אויספיר־אינסטאַנץ אין געטאָ איז געווען — דער יודענ־ראַט, וואָס איז געשטאַנען בראש פון דער יידישער געגנט און געווען פולשטענדיק אונטערגעוואָרפן דעם לאַנדעס־קאָמיסאַר און דער געסטאַפּאָ, וואָס האָט אין אָנהייב געהאַט איר זיצאָרט אין סטאַניסלאַוואָוו. זי פלעגט זיך ווענדן צום יודענראַט דירעקט, אָדער דורך דער פאַרמיטלונג פון דער אָרטיקער זשאַנדאַרמעריע, אָדער גאָר אַרויסרופן דעם פאָרזיצער צו זיך, כדי אים מעלדן די נייע פאַראָרדענונגען. כדאי אונטערצושטרייכן, אַז נאָר אין ענינים פון געלט־קאָנטריבוציע האָט מען זיך אויף אַזאַ אופן געווענדעט צום יודענראַט. דאַקעגן אין אַנדערע פאַלן, ווען מ׳האָט באַדאַרפט אַדורכפירן ספּעציעלע אַקציעס, האָט עס די געסטאַפּאָ אַליין דורכגעפירט, קומענדיק אומגעריכט אין געטאָ, מיט געהעריקער באַוואָפענונג.

יידישע פאָליציי

בראש פון יודענראַט איז געשטאַנען אַן „אָבמאַן״ — אַ מין פאָרזיצער, אָדער „עלטעסטער דער יודען״, וועלכער האָט געהאַט אַ צאָל אַסיסטענטן־געהילפן אַלס אויספיר־קאָמיטעט. געווען אויך די יידישע מיליץ, בראש פון וועלכער ס׳האָט זיך געפונען דער קאָמענדאַנט. די פאָליציי איז נישט געווען באַוואָפנט מיט הייס געווער. זי האָט געטראָגן קיילעכדיקע היטלען, ענלעך צו די גימנאַזיע־שילער. אויפן היטל איז געווען אַ ברייטע לענטע. אויפן לינקן אָרבל האָט זי געטראָגן אַ ברייטן אָרעמבאַנד מיט דער אויפשריפט: יידישע הילפּסדינסט. זי האָט, ווי געזאָגט, געהאַט געוויסע פּריווילעגיעס: פאָרלויפיק נישט אַרויסגעשיקט צו ווערן אין די אַרבעטס־לאַגערן; מ׳האָט זי נישט גערירט בשעת אַן „אויסזידלונגגס־אַקציע״ און נישט גענומען צו דער אַרבעט; זיי האָבן געקאָנט פריי אַרויסגיין פון געטאָ. דאָס האָט זיי געגעבן אַ מעגלעכקייט צו פאַרזאָרגן זיך מיט לעבנסמיטל אויף דער אַרישער זייט. אָבער זייער אייגנטלעכע אויפגאַבע איז געווען: צו העלפן דער געסטאַפּאָ אין אַלע אַקציעס.

פון דער צווייטער זייט איז די יידישע פאָליציי געווען אויך נוצלעך פאַרן געטאָ, אויב זי איז פריער געווען אינפאָרמירט וועגן אַ פאָרשטייענדיקער אַקציע (אַרויספירן אין די פאַרניכטונגס־ אָדער אַרבעטס־לאַגערן), האָט זי וועגן דעם אויף אַ געהיימען אופן צוזויסן געגעבן די געטאָ־איינוווינער, זיי זאָלן זיך באַצייטנס אויסבאַהאַלטן.

ס׳איז געווען אַ סך אָפּהענגיק פון דער אינטעליגענץ, דערציאונג און כאַראַק־טער פון יעדן יידישן פּאָליציאַנט, כדי אורטיילן וועגן זיין פאַרהאַלטן זיך כלפי דער יידישער באַפעלקערונג. אַ טייל פון זיי האָט ערלעך געהאָלפן זייערע פאַר־שלאָסענע ברידער אין געטאָ. און אַ טייל ווידער האָט זיך באַזונדערס שלעכט באַצויגן צו דעם אָרעמען פאָלק.

די אויפגאבן פון דער יידישער הילפס-פּאָליציי זענען אויך געווען אָפּצוהיטן די רו און אָרדענונג אין געטאָ; אַז ס׳זאָל זיין רייך, אַז די יידן זאָלן נישט פאַרלאָזן די גרענעצן פון געטאָ (דאָס איז באַשטראָפט געוואָרן מיט טויט). פאַרשטייט זיך, אַז צוליב דעם איז די יידישע פּאָליציי געווען געצוווּנגען ענערגיש צו האַנדלען, כדי נישט אַרויסרופן אינטערווענצן מצד דער דייטשישער מאַכט.

אין אַלגעמיין איז די ראָהאַטינער יידישע הילפס־פּאָליציי געווען מער־ווייניק אין אָרדענונג.

די לאַגע פון די יידן אין די דערפער

נאָך לאַנג פאַרן קריגס־אויסברוך, האָט זיך די לאַגע פון די יידן אין די דערפער כסדר פאַרערגערט. זיי האָבן זיך דאָרט פאַרנומען מיט קליינהאַנדל און אויך פאַרמאָגט אַ קליינע ווירטשאַפט, וואָס האָט געגעבן אַ מעגלעכקייט אויף אַ באַשיידן לעבן. די דאָרפישע נישט־יידישע באַפעלקערונג האָט מיט פאַרשידענע מיטלען באַשווערט דאָס לעבן פון די יידישע איינוווינער און זיי געוואָלט צווינגען צו פאַרקויפן זייערע אָרעמע און לעצטע שטיקלעך באָדן און פאַרלאָזן דאָס דאָרף.

די מער פאַרמעגלעכע יידן האָבן פאַרקויפט זייער האָב־און־גוטס און זיך איבערגעטראָגן אין די שטעטלעך. דאַקעגן די אָרעמע דאָרפס־יידן האָבן דאָס נישט געקאָנט רעאַליזירן, זיי איז שווער געווען זיך איינצואָרדענען אין די שטעט. האָבן זיי מיט אויסערגעוויינלעכן געדולד און אויסדויער איבערגעטראָגן אַלע שיקאַנעס פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג.

מיטן אַריינמאַרש פון די דייטשן, איז די לאַגע פון די דאָזיקע יידן פאַרער־גערט געוואָרן. נישט געווען שוין קיין מעגלעכקייט זיך אויפצוהאַלטן אין דאָרף. נישט וואַרטנדיק אויף באַפעלן, זענען זיי אומבאַמערקטערהייט אַוועק פון דאָרף צוזאַמען מיט זייערע פאַמיליעס — און אַריבער אין געטאָ. זיי האָבן ליבערשט געוואָלט זיין אין געטאָ, די געמיינזאַמע נויט, אָדער אפילו טויט, צוזאַמען מיט דער גאַנצער עדה יידן, איז בעסער, איידער די ליידן צווישן די פויערים. אויך די דייטשן האָבן געשטרעבט צו קאָנצענטרירן אַלע יידן אין די געטאָס. אויף אַזאַ אופן זענען די פויערים געוואָרן די אַליין־באַלעבאַטים אין דאָרף, ווייל אויך די דייטשן זענען דאָרט ווייניק געקומען, נישט פאַרמאָגנדיק אַזויפיל זשאַנדאַרמעריע אויף צו באַדינען אַלע ישובים.

דאָס לעבן אין געטאָ

אין געטאָ האָט זיך גלייך איינגעשטעלט ענגשאַפט און נויט. שוין אין די ערשטע מאָנאַטן האָט מען אָנגעהויבן פילן הונגער. נישט אַלע יידן האָבן געהאַט

וואָס צו פאַרקויפן, כדי אין געהיים זיך איינשאַפן פראָדוקטן. די דייטשן האָבן פאַרווערט די פויערים צו האָבן וועלכע ס׳איז פאַרבינדונג מיטן געטאָ. יידן האָבן נישט פאַרמאָגט קיין פויליש און אויך נישט קיין דייטשיש געלט, ווייל פון דעם 17־טן סעפּטעמבער 1939 ביז יולי 1941, זענען ביי אונדז געווען די סאָוויעטן — און אַלע האָבן נאָר געהאַט סאָוויעטיש געלט, וואָס האָט אינגאַנצן אָנגעווירן דעם ווערט. איבעריקנס, האָט עס קיינער נישט פאַרמאָגט, ווייל די דייטשן האָבן עס איינגעצויגן דורך קאָנטריבוציעס וואָס די יידן האָבן געמוזט צאָלן. די דאָזיקע קאָנטריבוציעס האָבן געהאַט דעם ציל אַרויסצופּאָמפּן פון דער יידישער באַפעל־קערונג אַלע געלט־מיטלען. די פויערים ווידער האָבן נישט געוואָלט פאַרקויפן פאַר געלט, נאָר אויסטוישן זייערע פראָדוקטן אויף מענער־ און דאַמען־גאַרדעראָב.

די יידן איז גאָרנישט געווען אַ שאָד, כדי זיך ראַטעווען פון הונגער און געבן זייערע קינדער אַ ביסל שפּייז. אויף די גאַסן פון געטאָ האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן געשוואָלענע פון הונגער, קראַנקע, מיט פּנימער שוואַרץ ווי די ערד. אין אַזאַ צושטאַנד האָט מען געמוזט גיין צו פאַרשידענע אַרבעטן אויסערן געטאָ — אין די אַמטן, מאַגאַזינען, שאָסייען און אויף דער באַן. קראַנקע און הונגעריקע יידן האָבן פאַר שווערער אַרבעט נישט באַקומען קיין עסן און קיין געלט. מען האָט געטרוימט פון אַ שטיקל ברויט, פון אַ קאַרטאָפל. צוליב דעם האָט אויף די גרענעצן פון געטאָ געבליט דער פאַרבאָטענער האַנדל מיט די פויערים. פאַר אַ שטיקל ברויט האָט מען אַוועקגעגעבן אַלץ, כדי זיך ראַטעווען פון הונגער־טויט.

קראַנקהייטן און עפּידעמיעס

צוליבן מאַנגל אין שפּייז, אַנטי־סאַניטאַרע וווינונגס־באַדינגונגען און ענג־שאַפט, האָבן אין געטאָ געהערשט שרעקלעכע קראַנקהייטן, באַזונדערס דעזינ־טעריע, בויך־ און פלעקן־טיפוס. די לייז האָבן זיך געמערט, פול געווען אין די בעטן, אויף די טישן, דילן און אפילו אויף די טראָטואַרן. נישט געווען קיין זייף, קיין וואַרעם וואַסער. אויך נישט קיין מעגלעכקייט צו וואַשן וועש און מיט וואָס צו וואַשן. די געטאָ־איינוווינער זענען געפאַלן ווי די פליגן. נישט געווען קיין רעטונג. די אַפּטייק אויף דער אַרישער זייט האָט נישט געוואָלט פאַרקויפן די יידן קיין רפואות.

דער בית־הקברות האָט זיך שנעל פאַרפולט. יידן זענען געשטאָרבן אָן אַ חשבון, אָן סטאַטיסטיק. פון דער נאַטור שוואַכע, האָבן זיי לאַנג נישט געקרענקט. נאָך 2—3 טעג קרענקען, האָבן זיי אויסגעהויכט די נשמות. מ׳פלעגט יעדן טאָג אַרויספירן פולע עגלות אויפן בית־עולם. מ׳האָט קיינעמען נישט באַוויינט און קיינעמען נישט באַדויערט. מ׳האָט נישט געוווסט וואָס בעסער: לעבן און ליידן, אָדער וואָס שנעלער פאַרענדיקן מיט די צרות.

די טיפוס־עפּידעמיע האָט דערגרייכט איר הויכפּונקט אין ווינטער פון יאָר 1942—43. דער יודענראַט האָט, אויף דער פאַראָרדענונג פון דער מאַכט, אויפגע־עפנט אַ שפּיטאָל („נאַטקראַנקענהאַוס״), מיט אַ באַגרענעצטער צאָל בעטלעך, וווּ מ׳האָט אַריינגענומען היימלאָזע און אָרעמע קראַנקע.

איינמאָל, ווען דאָס שפּיטאָל איז געווען איבערגעפּולט מיט קראַנקע, איז פון טאַרנאָפּאָל געקומען דער געסטאַפּאָוויעץ הערמאַן, אַ ווינער, אַריין אין שפּיטאָל, צוזאַמענגענומען דעם דאָקטוירים־פּערסאָנאַל, די קראַנקן־שוועסטערס, די פלעגערינס (צווישן זיי — דעם ד״ר צעהנער), דערשאָסן די קראַנקע אויף די בעטן, דערנאָך — דעם פּערסאָנאַל. געהייסן דעם יודענראַט אַפּרוימען די טויטע און ווייטער אויפנעמען קראַנקע.

דער פּאָגראָם אין סטאַניסלאַוואָוו

ראש השנה 1941, האָט די געסטאַפּאָ אין סטאַניסלאַוואָוו, צוזאַמען מיט דער דייטשישער זשאַנדאַרמעריע, אוקראַינישער און פּוילישער געהילפס־פּאָליציי, צוזאַמענגעקליבן אויפן בית־עולם ביי אַ זעקס טויזנט יידן — מענער, פרויען און קינדער — און זיי אַלע אויסגעשאָסן.

די דאָזיקע ידיעה האָט ביז דער טיפעניש אויפגעטרייסלט די יידן אין די געטאָס. אויך די אַרישע באַפעלקערונג איז באַפאַלן אַ פחד, ווייל דערמיט האָבן די דייטשן אַנטדעקט זייער אמתן פּרצוף און באַוויזן צו וואָס זיי זענען פעיק. וואָס אַן אמת, האָט די קריסטלעכע באַפעלקערונג אַרויסגעוויזן צופרידנקייט מיטן אויסראָטן די יידן, אָבער גלייכצייטיק האָט זי אָנגעהויבן טראַכטן וועגן אייגענעם גורל. וואָס וועט זיין נאָכן אומברענגען אַלע יידן — צו וועמען וועלן זיך דאַן נעמען די דייטשן ?

נאָכן דאָזיקן פּאָגראָם, האָבן די יידן פאַרשטאַנען, אַז דאָס געטאָ איז נישט אויפגעשטעלט געוואָרן אויף אָפּצוטיילן די ידישע באַפעלקערונג פון דער נישט־יידישער, אָדער מ׳זאָל ביי זיי קאָנען צונעמען די פאַרמעגנס. דאָס געטאָ איז באַשאַפן געוואָרן, כדי דער געסטאַפּאָ זאָל זיין לייכטער אומצוברענגען אירע איינוווינער. פון יענעם אומגליק, פלעגן יידן אויפציטערן, ווי נאָר זיי האָבן זיך דערוווּסט, אַז די געסטאַפּאָ פון סטאַניסלאַוואָוו איז געקומען אין שטאָט אַריין, הגם נישט שטענדיק פלעגט זי צו אונדז קומען מיטן ציל צו הרגענען. גאָר אָפט פלעגט זי קומען אין אַדמיניסטראַטיווע ענינים. אָבער שטענדיק — צום יודענראַט, כדי אים דערלאַנגען אַ רשימה פון זאַכן, וואָס מ׳דאַרף צושטעלן, ווי : גאָלד, זילבער, פוטערוואַרג, דיוואַנעס אדג״ל.

נישטאָ געווען קיין זין אויסצובאַהאַלטן די אַלע זאַכן, סיידן וועט זיי שוין קיינער נישט באַנוצן. האָט טאַקע פּאַסירט, אַז ווי נאָר דער יודענראַט האָט פאַרעפנטלעכט אַ רשימה פון זאַכן וואָס די געסטאַפּאָ פאָדערט, האָט מען זיי גאַנץ שנעל אויפגעזאַמלט.

די געטאָ־יידן האָבן אָנגעהויבן אויפצונעמען דאָס אומגליק אין גאַנצן פאַרנעם. זיי האָבן פאַרשטאַנען, אַז ס׳איז נישטאָ קיין האָפענונג אויף עמעצנס הילף. ווייל אויסער די דייטשן, האָט מען נאָך צו טאָן מיט אָרטיקע שונאים, וועלכע וואַרטן אויפן מאָמענט, אַז די גאַנצע געגנט זאָל ווערן „יודענריין״.

פעסימיסטן און אָפּטימיסטן אין געטאָ

ווען דאָס אומגליק האָט דערגרייכט יעדן געטאָ־איינוווינער; ווען קראַנקהייטן האָבן געטראָפן יעדער שטוב און פאַמיליע; ווען מענטשן זענען מיט געשוואָלענע פיס, אויסגעגאַנגען אין געטאָ פון הונגער; ווען פּאָגראָמען זענען געווען אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג; ווען די דייטשן האָבן אָפּגעהאַלטן נצחונות אויפן מזרח־פראָנט און יידן האָבן שוין אָנגעוווירן יעטוועדע האָפענונג אויף רעטונג — האָבן צווישן די אומגליקלעכע זיך אָנגעהויבן מערן כלערליי אָפּטימיסטן, פאַנטאַזיאָרן, רעאַליסטן, תורה־קענער, מלחמה־סטראַטעגן, געשיכטע־פאָרשער און אָנהענגער פון קבלה. אַ טייל פון זיי האָבן פעסטגעשטעלט, אַז דער וואָס געווינט אין אָנהייב מלחמה, נוצט אויס זיינע בעסטע כוחות באַלד פון ערשטן מאָמענט, ביז ער קומט צום סוף אַן אויסגעשעפּטער, אָן מיליטערישע קאַדרען — און דאַן פאַרשפּילט ער די קריג. אַנדערע ווידער האָבן געבראַכט אַן אַרגומענט, אַז צוליב איר געאָגראַפישער און קלימאַטישער לאַגע, איז רוסלאַנד אומבאַזיגבאַר. די ווינטערן, האַרבסטן און פרילינגן זענען די בעסטע פאַרטיידיקונגס־פּאָזיציעס פון רוסלאַנד. אַלס ביישפּיל האָט מען געבראַכט די געשיכטע מיט נאַפּאָלעאָנס מפּלה, ווי נאָר ער האָט זיך געלאָזט טיפער אין דעם גרויסן לאַנד אַריין. אַנדערע ווידער האָבן פעסטגעשטעלט, אַז די דייטשן פאַרמאָגן נישט אַזויפיל רוי־מאַטע־ריאַלן אויף צו פירן אַזאַ לאַנגע און פאַרשלעפּטע מלחמה.

די רעליגיעזע און תורה־קענער האָבן געגלויבט אין גאָטס וווּנדער. זיי האָבן גאַנצע טעג געבלעטערט די הייליקע ספרים און אויסגעזוכט אַזעלכע שטעלן, ווו ס׳זאָגן זיך פאַר שרעקלעכע קאַטאַקליזמען פאַר דער מענטשהייט, און אין דער ערשטער ריי — פאַר יידן, כדי צו קומען צום אויספיר, אַז אַ טייל יידן וועט זיך דאָך אָפּראַטעווען. דאָס וועלן אָבער זיין יידן, וואָס איינער וועט נישט דערקענען דעם צווייטן — אַזוי וויניק וועלן זיי בלייבן לעבן.

די דאָזיקע האָפענונגען אויף אַ נס האָט מען פונאַנדערגעטראָגן איבער די געטאָס און יידן האָבן געהאַט מיט וואָס זיך צו טרייסטן, אַז טראָץ אַלעמען וועט מען זיך ראַטעווען פון דייטשישן גיהנום. דאָס האָט פאַר אַ סך געדינט אַלס אַ שטראַל פון האָפענונג און דערוואַרטונג אויף אַ מעגלעכן נס.

מ׳האָט זיך אָנגעהויבן איינהאָרכן אין די ידיעות פון די פראָנטן. טראָץ דער פאַרשלאָסנקייט אין געטאָ און אָפּגעזונדערטקייט פון דער אַרומיקער וועלט, זענען דאָך אַהין דערגאַנגען געוויסע ידיעות וועגן דער לאַגע אויף די פראָנטן. פון צייט צו צייט פלעגט קומען אין געטאָ באַזוכן זיינע אַלטע באַקאַנטע (און איצט — שטאַרק קראַנקע), דער אַלטער ד״ר רונגע, אַמאָליקער פּאָוויאַטאָווע דאָקטאָר, וועלכער האָט איבערגעגעבן ידיעות וועגן די מפּלות פון די דייטשן אויפן מזרח־פראָנט. דאָס האָט געווירקט ווי אַ גוטע רפואה פאַר אַ קראַנקן. ווידער האָט אין געטאָ אויפגעלעבט דער גלויבן אין אַ נס. דאָס האָט די יידן געגעבן מוט און אויסדויער צו פאַרטיידיקן זיך קעגן אַלע פורעניותן און קראַנקהייטן. אפשר וועט מען פאַרט אויסהאַלטן און זיך דערוואַרטן אויף דער שעה פון באַפרייאונג!! מ׳דאַרף נאָר נישט פאַלן ביי זיך; נישט אונטערגעבן זיך דער פאַרצווייפלונג, זיך פאַרטיי־

דיקן קעגן הונגער, טיפוס און דעזינטעריע. מ׳דאַרף נאָר אויסהאַלטן, פאַרלענגערן דאָס לעבן און — דערלעבן ביז דער באַפרייאונג.

די היטלעריסטישע מפּלה אין סטאַלינגראַד האָט אַריינגעהויכט אַ נייעם אָטעם אין די געטאָס, דערוועקט אַ האָפענונג צו דערלעבן די באַפרייאונג. מ׳האָט געמיינט, אַז צוליב דער דאָזיקער מפּלה וועלן די דייטשן אפשר אויפהערן צו מאָרדן יידן; זיי וועלן דערצו נישט האָבן קיין צייט, קיין קאָפּ און וועלן דערווייל אונדז לאָזן צורו. געשען איז אָבער אינגאַנצן אַנדערש.

די באַציאונג פון פּאָלאַקן און אוקראַינער צו יידן

ווען פּוילן איז געוואָרן אָקופּירט דורך די דייטשן, האָבן די פּאָלאַקן פאַרגעסן אין זייערע אייגענע נאַציאָנאַלע צרות און ווייטער געטרוימט וועגן אַ פּוילן אָן יידן. אַפילו ווען די יידן זענען שוין געווען פאַרשלאָסן אין די געטאָס און לאַגערן, האָבן זיך די פּאָלאַקן נישט באַרואיקט און געוואַרט אויף דעם מאָמענט, אַז מ׳זאָל אויסמאָרדן אַלע יידן. אויף אַן אַקטיוון און פּאַסיוון אופן האָבן זיי געהאָלפן כאַפּן יידן אויף די וועגן, וועלדער און אין אַנדערע באַהעלטענישן. דער ייד האָט קעגן זיך געהאַט דריי שונאים וואָס האָבן געלויערט אויף זיין לעבן.

דאָס זעלבע האָבן געוואָלט די אוקראַינער, הגם פון זייער אייגענעם קוק־ווינקל. זיי האָבן געשטרעבט צו אַן אוקראַינע, ריין פון מינדערהייטן. אַ גאָר קליינער פּראָצענט פון דער פּוילישער און אוקראַינישער באַפעלקערונג האָט געהאָלפן די געיאָגטע יידן. ווער ס׳האָט דאָס געטאָן פאַר געלד, ווער — צוליב רעליגיעזע טעמים און אַנדערע האָבן געוואָלט ראַטעווען זייערע גוטע יידישע פריינד. אויב אַן אוקראַינער אָדער פּאָליאַק האָט געהאָלפן אַ יידן זיך אויסבאַ־האַלטן, אָדער אַנטלויפן — האָט ער עס געטאָן אין דער גרעסטער געהיימניש. אַז קיינער זאָל וועגן דעם נישט וויסן. טיילמאָל האָט אַפילו זיין אייגענע פאַמיליע, באַזונדערס די קינדער, נישט געטאָרט וועגן דעם וויסן. מ׳האָט זיך באַדאַרפט אויסהיטן פאַר דער מאַכט, פאַר שכנים, פאַר באַקאַנטע.

די דייטשן האָבן געוווּסט, אַז די קריסטלעכע באַפעלקערונג איז קעגן אונדז. דעריבער האָבן זיי געהאַט אַ פאַרלייכטערטע אויפגאַבע אין דער יידן-אויסראָטונג. זיי האָבן נישט באַדאַרפט באַנוצן קעגן אונדז קיין סך מיליטער און זשאַנדאַרמעריע. זיי האָבן גאַנץ גוט געוווּסט, אַז דאָס וואָס זיי אַליין וועלן נישט באַוויזן צו טאָן קעגן די יידן, וועט דאָס טאָן די קריסטלעכע באַפעלקערונג.

די פּאָליאַקן און אוקראַינער האָבן זיך געריכטעט לויטן פּאַראָל — נישט העלפן קיין יידן! זיי האָבן זיך באַמיט אויסצונאַרן פון די יידן דאָס לעצטע ביסל גאָלד, וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט, כדי די דייטשן זאָלן פון די אומגליקלעכע אַרויסבאַ־קומען וואָס ווייניקער.

געווען אויך אַזעלכע וואָס האָבן געהאַלטן פון „נישט שטערן און נישט העלפן".

האָבן יידן נישט געאיילט זיך צו אַנטלויפן פון זייער פאַרשלאָסנקייט, ווייל זיי האָבן געוווּסט, אַז אויסער די געטאָ־מויערן, וועלן זיי אומקומען פון אַן

ערגערן טויט, ווי פון די דייטשן. די לעצטע האָבן געמאָרדעט די יידן מיט הייס געוועהר. די ציווילע באַפעלקערונג דאַקעגן האָט נישט געטאָרט זיך באַנוצן מיט הייס געוועהר. האָבן זיי די יידן, וואָס זענען אַריינגעפאַלן אין זייערע הענט, געמאָרדעט מיט העק, אייזערנע דרענגער. און אויב ס׳האָט זיך עמעצן איינגעגעבן צו אַנטלויפן אין וואַלד אַריין, איז ער דאָרט אויסגעגאַנגען פון הונגער. געווען אַ גרויס געפאַר צו דערנענטערן זיך צו אַ דאָרף און בעטן עסן, ווייל די פויערים פלעגן דעם אומגליקלעכן הרגנען אויפן אָרט, אָדער אים איבערגעבן דער זשאַנדאַרמעריע.

יעדער ראָהאַטינער ייד האָט געהאַט זיינעם אַ באַקאַנטן פּאָלאַק צי אוקראַינער, וואָס פלעגן פון צייט צו צייט העלפן מיט אַ ביסל שפּייז צי אַנדערע זאַכן די פאַרשפּאַרטע אין געטאָ. אמת, דאָס איז נישט געטאָן געוואָרן אומזיסט, נאָר פאַר אָנטועכץ צי שטוב־זאַכן אין וועלכע די יידן האָבן זיך גישט געניי־טיקט אין די נייע באַדינגונגען. עס פלעגט אויך פּאַסירן, אַז אַן אוקראַאינער צי פּאָלאַק פלעגט נעמען צו זיך אין נאָענטן דאָרף אַ ייד, צי זיין גאַנצע פאַמיליע און דאָרט אויסבאַהאַלטן בעת „לאַפּאַנקעס" און אַקציעס. געווען אויך גוטע אוקראַאינער וואָס האָבן געהאָלפן יידן אין אַן עת־צרה — און געווען אויך אויסוורפן וואָס האָבן געלויערט אויפן יידס לעבן און נאָך מערער — אויף זיין פאַרמעגן.

די באַשפּייזונג אין געטאָ

דאָס דערנערן די געטאָ־באַפעלקערונג איז געלעגן אין די הענט פון די אַרומיקע פויערים. די דייטשן האָבן בכלל נישט פאַרנומען זיך מיט די אַפּראָוויזאַציע־ענינים פון געטאָ. זיי האָבן אין האַרבסט אַרויסגעגעבן אַ פאַראָר־דענונג, אַז די יידן איז פאַרבאָטן צו פאַרקויפן לעבנסמיטל — און ווער עס וועט עובר זיין אויף דעם פאַרבאָט, וועט שטרענג באַשטראָפט ווערן. דאָס האָט געמיינט אויסהונגערן דאָס געטאָ, ווייל נאָכן פאַרלאָזן פון די סאָוויעטן און דעם אַריינמאַרש פון די דייטשן, זענען קיין שפּייז־זאַפּאַסן נישט געווען בנמצא. אויך קיין געלט איז נישט געווען צופיל און דעריבער האָט מען די גאַרדעראָב און ווערטפולע זאַכן אויסגעטוישט אויף פּראָדוקטן, גרינוואַרג, ברויט. די פויערים ווידער האָבן יאָ געהאַט פּראָדוקטן צום פאַרקויפן און זיי האָבן זיך שטאַרק געניי־טיקט אין הלבשה. פלעגן זיי יעדן טאָג צוקומען צו די אַריינגענג פונעם אָפּגע־שלאָסענעם געטאָ און דאָרט פירן דעם טויש־האַנדל. די געפאַר איז געווען גרויס, עס האָט געדראָט צו פאַרלירן דאָס לעבן סיי דעם ייד, סיי דעם פויער, אויב אַ דייטשישער זשאַנדאַרם האָט זיך אָנגעשטויסן אויף דעם פאַרבאָטענעם האַנדל. די בויט און הונגער זענען אָבער געווען שטאַרקער פון די היטלעריסטישע פאַר־באָטן און יעדן טאָג פלעגט אַ טייל געטאָ־איינוווינער, די וואָס האָבן דערצו געהאַט אַ מעגלעכקייט, געקויפט ביי די פויערים לעבנסמיטל.

מען דאַרף מודה זיין, אַז אויך מצד די פויערים איז עס געווען אַ העלדנטאַט צו ברענגען פּראָדוקטן נאָענט פון געטאָ. די דאָזיקע האַנדלונג האָט אויך גורם געווען דערצו, אַז די יידן זענען דאָך נישט אַזוי שנעל אויסגעהונגערט געוואָרן אין דעם אָפּגעשלאָסענעם קוואַרטאַל. וואָלטן די פויערים נישט ריזיקירט, וואָלט

אין אַ קורצער צייט געשטאָרבן פון הונגער דער גרעסטער טייל געטאָ-איינ־וווינער.

דאָס איינשאַפן זיך פּראָדוקטן ביי די פּויערים וואָלט ווייט נישט גענוג געווען צו דערנערן דאָס גאַנצע געטאָ. האָבן די יידישע פּאָליציאַנטן און פלינקע יידישע יונגעלייט זיך אַרויסגעלאָזט יעדע נאַכט אויסער דעם געטאָ און פון אַנדערע טיילן שטאָט צי פון די דערפער אַריינגעשמוגלט פּראָדוקטן אין געטאָ. עס זענען שוין געווען סטאַבילע קריסטלעכע צושטעלער פון פלייש, מעל, קאַשעס און מילכ־וואַרג וואָס האָבן אָנגעגרייט פאַר די „נאַכט־סוחרים" די אַלע פּראָדוקטן. נישט געקוקט אויף דער טויט־געפאַר, איז דער דאָזיקער אומלעגאַלער האַנדל און שמוגל געפירט געוואָרן אין גרויסן מאָסשטאַב. אפילו קוילן און האָלץ צום הייצן האָט מען געליפערט אין געטאָ אַריין; ברעטער און בוי־מאַטעריאַלן צו באַזאָרגן זיך מיט בונקערס; אויך ראַדיאָ־אַפּאַראַטן האָבן אומלעגאַל איבערגעוואַנדערט אין געטאָ, ווייל מען האָט געוואָלט וויסן די נייעס פון פראָנט. פאַרשטייט זיך, אַז אַזאַ אַפּאַראַט איז געווען פאַרבאָרגן ערגעץ אין אַ קעלער. עס האָבן זיך געפונען פּאָלאַקן און אוקראַינער וואָס האָבן אַפילו ריזיקירט מיט פאַרקויפן אין געטאָ רעוואָלווערן און קוילן. ווער עס האָט דאָס געטאָן פאַר געלט, ווער — אויס אַ טובה זיינעם אַ באַקאַנטן יידן, אָבער אַדאַנק דעם איז אויך אָנגעקומען געווער אין געטאָ. אויך די נישט־יידישע באַפעלקערונג האָט געפילט אינסטינקטיוו, אַז אויך זיי מיינט מען, אַז די היטלעריסטישע מאָרד־מאַשין וועט אין אַ שפּעטער־דיקער תקופה דערגרייכן צו זיי. האָט מען געוואָלט סיי די יידן העלפן, סיי האָבן אייגננוצן.

ביים סוף פון קריג האָבן די פּאָלאַקן און אוקראַינער שוין גרינגעשעצט די דייטשישע פאַראָרדענונגען און זיי האָבן אפילו אָנגעהויבן אָפן אַרויסצווייזן שנאה און פאַראַכטונג דעם פרעמדן אָקופּאַנט. באַזונדערס האָבן די אוקראַינער געוווסט, אַז אַ דייטש וואָלט געגרן צו זיי געשאָסן ווי צו די יידן, ווען ער האָט נאָר אויף דעם אַ באַפעל.

מען דאַרף אונטערשטרייכן, אַז די עלטערע פּאָליאַקן צי אוקראַינער, די באַלעבאַטים פון שטעטל, האָבן אַרויסגעוויזן פיל מיטליד דער יידישער באַפעל־קערונג און אַפילו גרייט געווען צו העלפן, נאָר די מורא פאַרן דייטש האָט זיי אָפּגעהאַלטן פון אַרויסווייזן מענטשלעכקייט. די פּויערים ווידער וואָס האָבן יאָ אַריינגענומען צו זיך אַ יידן אויף איבערנעכטיקן, צי געבן אָפּצועסן אָדער אויס־באַהאַלטן אַ שטיקל צייט, האָבן עס דער עיקר געטאָן אויס רעליגיעזע מאָטיוון, אויס מורא פאַר גאָט...

דער „שוואַרצער פרייטיק"

(20 מערץ 1942)

יענעם טאָג זענען 70% פון די געטאָ־איינוווינער אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשן און זייערע געהילפן. די גאַנצע אַקציע האָט געדויערט איין טאָג (פון באַגינען ביז 5 פאַרנאַכט). אַלע זענען באַגראָבן געוואָרן אין ברידער־קבר אויפן פּוטיאַצינצער וועג, נאָך דער באַן־סטאַציע.

נישט אָנגעבנדיק קיין שום סיבה, האָבן די דייטשן באַפוילן די ראָהאַטינער יידן אויסגראָבן נאָך דער באַן־סטאַציע אַ ריזיקן גרוב פון 50 מעטער די לענג, 5 מעטער די ברייט און אַזאַ טיפקייט. ס׳האָט געהייסן, אַז דער גרוב איז נייטיק אויף אַ ציגל־פאַבריק. ווען דער גרוב איז פאַרטיק געוואָרן, האָט מען ווייטער נישט געאַרבעט. די, וואָס האָבן אים אויסגעקאָפּעט, האָבן דערוויל פאַרגעסן אָן אים.

נאָך אַ שטיקל צייט, ווען די געמיטער אין געטאָ האָבן זיך געהאַט באַרואיקט און אין דער גאַנצער געגנט האָט מען נישט געהערט וועגן פאַרפאַלן אָדער פּאָגראָמען, זענען דעם דערמאָנטן פרייטיק פרי אָנגעקומען קיין ראָהאַטין געסטאַ־פּאָוצעס פון סטאַניסלאַוואָו, בראש מיטן געסטאַפּאָ־גענעראַל קריגער. זיי האָבן פאַרבלאָקירט דאָס גאַנצע געטאָ, שטילערהייט אַריין אינעווייניק, די יידן זענען רואיק געשלאָפן, נישט ריכטנדיק זיך אויף גאָרנישט. מיטאַמאָל האָט זיך דער־הערט אַ קלאַפּן מיט די ביקסן־קאָלבעס אין די פענצטער און טירן — און געשרייען: „יודען, הערא‏ּוס!״ מיט קלעפּ און זידלערייען האָט מען אַרויסגעיאָגט די פאַרשלאָפענע איינוואוינער אויפן מאַרק. קיינער איז נישט געשוינט געוואָרן. אַלטע לייט, פרויען, קינדער און קראַנקע. אַלע זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן אויפן פראָסט און געמוזט שטיין האַלב־נאַקעט. דאָס האָט אַזוי געדויערט ביז 10 אינדערפרי. דערנאָך האָט מען אַלעמען געהייסן זיך אויסלייגן אויף דער ערד, מיטן פּנים אַראָפּ, נישט קוקן אויף קיינעמען. ווער ס׳האָט דעם דאָזיקן באַפעל נישט אויסגעפירט — איז אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן. ווער ס׳האָט פּרובירט אַנטלויפן, האָט אים דערגרייכט אַ קויל.

דאַן האָט מען אָנגעהויבן אויפלאָדן די פאַרהאַלטענע יידן אויף לאַסט־אויטאָס און זיי אַרויספירן צו די אויסגעגראָבענע גריבער. דאָרט האָט מען די אַרויסגע־פירטע אָוועקגעשטעלט ביים ראַנד פון גרוב. 8 באַוואָפנטע דייטשן האָבן צו זיי געשאָסן — און די טויטע קערפּערס זענען אַריינגעפאַלן אין גרוב. אויך די נישט־דערשאָסענע און נאָך לעבעדיקע. זיי האָט צוגעדעקט אַ נייע שיכט פון דערשאָסענע.

פאַר דער עקזעקוציע האָט מען אַלעמען אויסגעטאָן, געהייסן אָפּגעבן די ווערטפולע זאַכן. נאַקעטע זענען זיי אָוועקגעשטעלט געוואָרן צום דערשיסן. דאָס האָט געדויערט ביז פאַרנאַכט. ווען דער קלויסטער־זייגער האָט אויסגעקלונגען פינף, האָט מען אויפגעהערט צו שיסן און די לעבן־געבליבענע, אַפילו שוין נאַקעטע, נאָר ווייטער פון גרוב, האָט מען געהייסן אַהיימגיין. 3000 דערוואַקסענע און 600 קינדער זענען יענעם פרייטיק אויסגעמאָרדעט און באַגראָבן געוואָרן אין דערמאָנטן ברידער־קבר.

אַ שיין 18־יאָריק מיידל, אַ פליטה פון דייטשלאַנד, איז ביי דער דאָזיקער עקזעקוציע געטראָפן געוואָרן איןביידע פיס און אַריינגעפאַלן אין קבר. זי איז געבליבן לעבן און נישט אָנגעווירן קיין סך בלוט. ביינאַכט האָט זי מיט גרויס אָנשטרענגונג זיך אַרויסבאַקומען פון קבר און זיך אומגעקערט אין געטאָ. דורך אַ צופאַל האָט די דייטשישע זשאַנדאַמעריע זיך דערוווּסט וועגן דעם. זי איז

געקומען אין געטאָ, געפּאָדערט פון יודענראַט אַרויסגעבן דאָס מיידל. זי איז דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט.

(מיין פרוי גרינע דערמאָנט זיך נאָך, אַז יענעם שרעקלעכן טאָג, דעם 2־טן מערץ 1942, איז דער 20־יאָריקער אַנשל ראָזענשטיין, זון פון מאיר, דערשאָסן געוואָרן, ווייל ער איז פון הויפּט־וועג אַרויפגעגאַנגען אויפן טראָטואַר. דבורה הויזער איז דערשאָסן געוואָרן אין בעט. איר זון ,וואָס האָט זיך באַהאַלטן אין סאַד, איז דאָרט אַנטדעקט געוואָרן דורך די אוקראַינער, וועלכע האָבן אים אַרויסגע־שלעפּט און דערשאָסן).

בלויז 30 פּראָצענט פון די ראָהאַטינער יידן האָט באַוויזן זיך אויסצובאַהאַלטן אויף די ביידעמער און קעלערס. זיי האָבן נאָך געלעבט אַ שטיקל צייט — ביז דער צווייטער אַקציע מיט זעקס חדשים שפּעטער.

נאָכן 20־טן מערץ 1942

דאָס אומגליק פון די ראָהאַטינער יידן האָט אַרויסגערופן אויפרודערונג אין דער גאַנצער געגנט — בזשעזשאַני, כאָדאָראָוו, סטרי, באָבריק, פּזשעמישלאַני און אַנדערע ערטער. אַ טיפער טרויער האָט איינגעהילט די יידן אין ראָהאַטין און אַנדערע שטעט. די דאָזיקע טראַגעדיע האָט אומדערוואַרט געטראָפן די ראָהאַטינער יידן. אין די געטאָס האָט מען נאָך נישט פאַרשטאַנען, אַז ס'איז נייטיק אויפצושטעלן באַהעלטענישן און בונקערס. די סטאַניסלאַוואָווער טראַגעדיע האָט זיי נאָכנישט אַרויפגעפירט אויפן געדאַנק צו בויען בונקערס, כדי אין פאַל פון אַ געפאַר זיך דאָרט אויסבאַהאַלטן.

דאָס געטאָ איז געווען כמעט ליידיק. מענטשן זענען אַרומגעגאַנגען ווי צעטומלט און אין די ערשטע טעג נאָך דער אַקציע, נישט געקאָנט זיך אָפּגעבן אַ דין־וחשבון פון דעם וואָס ס'איז פאָרגעקומען. די וואָס זענען איבערגעבליבן, האָבן פאַרלוירן זייערע פאַמיליעס, פרויען, מענער, קינדער, טאַטעס, מאַמעס. זיי האָבן זיך אַרומגעבלאָנקעט ווי אַ צעקלאַפּטע סטאַדע שאָף. יעדער איינער האָט געזוכט נאָענטע, קרובים און באַקאַנטע כדי צוזאַמען וווינען אין איין צימער, זיך אויסוויינען איינער פאַרן צווייטן, הגם קיין טרערן זענען שוין נישט געווען...

מ'האָט זיך געטוליעט איינער צום צווייטן — און אַזוי אַרום זענען אַנטשטאַ־נען נייע פאַמיליע־באַציאונגען. זעלטן, אַז גאַנצע פאַמיליעס האָבן באַוויזן זיך אַפּצוראַטעווען פון דער קאַטאַסטראָפע. ספּעציעל האָט אָפּגעגליקט די, וואָס האָבן געוווינט אויף די הינטערשטע גאַסן פון געטאָ. זיי האָבן נאָך געהאַט צייט זיך אויסצובאַהאַלטן, ווי נאָר זיי האָבן זיך דערוווסט וואָס עס קומט פאָר. און די אַלע וואָס האָבן דאַן פּרובירט צו אַנטלויפן — זענען אומגעקומען אין געטאָ, אָדער אויסער אים. אַזוי זענען יוסף געלבער און נחום לידער אומגעקומען פון די קוילן ביים ברעג פון טייך ליפּאַ. דאָס וואָסער האָט זייערע טויטע קערפּערס אַוועקגעשלעפּט אַזש ביז בורשטין, ווו מ'האָט זיי אַרויסגעצויגן און דאָרט באַגראָבן. ד"ר גאָלד מיכאל איז אומגעקומען אין מאָמענט ווען ער האָט געוואָלט אַריבערשפּרונגען דעם פּלויט פון אַ פּויער.

די דייטשן האָבן ווייטער אָנגעהויבן צו פאַרפולן דאָס אויסגעליידיקטע געטאָ. זיי האָבן אַרויסגעגעבן אַ פאַראָרדענונג, אַז אַלע יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך זאָלן פאַרלאָזן זייערע וווינונגס־ערטער און זיך אַריבערטראָגן אין ראַהאַטינער געטאָ.

די תקופה פון בויען „סכראָנעס"

יידן האָבן אָנגעהויבן פאַרשטיין, אַז אויב מען וויל וואָס לענגער אויסהאַלטן אין געטאָ און זיך נישט לאָזן כאַפּן דורך די דייטשן, מוזן זיי אָדער פאַרלאָזן דעם געטאָ־שטח און זוכן אַ באַהעלטעניש אויף דער אַרישער זייט, אָדער אין געטאָ גופא אויסבויען גוטע באַהעלטענישן, ווו מ'זאָל קאָנען איבערזיצן אין פאַל פון אַן אַקציע.

די דאָזיקע „אידעע" האָט אַלעמען באַהערשט.

אין יעדן הויז האָט מען געקאָנט אויפבויען איינעם, אָדער העכסטנס צוויי אַזעלכע „סכראָנעס", ווו ס'האָבן באַדאַרפט אַריינגיין אַלע איינוווינער פון געגעבע־נעם הויז. אין פאַל פון אַ געפאַר, זאָל קיינער נישט אַריינפאַלן אין די דייטשישע הענט און נישט געצוווּנגען ווערן דורך פייניקונגען אויסצוגעבן די באַהעלטעניש פון אַלע.

די אַרבעט האָט געדויערט זייער לאַנג, ווייל מ'האָט געמוזט אָננעמען אַלע פאָרזיכטס־מיטלען. געווען אַ פּראָבלעם פון אַרויסטראָגן די אויסגעגראָבענע ערד, כדי נישט אַרויסרופן קיין פאַרדאַכט. דער „סכראָן" האָט באַדאַרפט האָבן ווענטי־לאַציע, מ'זאָל אין דרויסן נישט הערן אַ הוסט פון אינעוויייניק, אָדער דאָס געוויין פון קינדער. (שפּעטער זענען געווען פאַלן, אַז עלטערע מענטשן און קראַנקע זענען דערשטיקט געוואָרן אין די סכראָנעס צוליבן פעלן פון לופט). צוליב פאָר־זיכטיקייט האָט מען דעם אַריינגאַנג אין בונקער געמוזט איינאָרדענען זייער שמאָל און אומבאַמערקבאַר.

די דייטשן האָבן וועגן דעם אַלעמען געוווּסט — און דעריבער פּלעגן זיי אַזוי איינאָרדענען די „אַקציעס", אַז די געטאָ־איינוווינער זאָלן אומגעריכט אַרומגערינ־גלט ווערן און זיך געפונען אין קלעם. כדי זיך באַוואָרענען קעגן פּלוצימדיקע איבערפאַלן, זענען ביי יעדן הויז איינגעפירט געוואָרן נאַכט־דיזשורן. ווי נאָר מ'האָט דערהערט אַ פאַרדעכטיקע באַוועגונג אויסער דעם געטאָ — האָבן זיי שטלערהייט אַלעמען אַלאַרמירט. אין אַזעלכע פאַלן האָט זיך אַלץ געלאָזט לויפן אין די סכראָנעס. מיט קינדער, עלטערע מענטשן, קראַנקע און שוואַנגערע פרויען, איז געווען שווער שנעל צו פאַרשווינדן אין די „סכראָנעס". נישט איינמאָל האָט פּאַסירט, אַז צוליב זייער נישט־רירעוודיקייט, איז דער „סכראָן" אַנטדעקט געוואָרן. דאָס זעלבע איז געשען, ווען מ'איז שוין געווען אין „סכראָן". די עלטערע מענטשן האָבן אָפּט געהוסט, געקרעכצט און די קינדער — געוויינט.

כדי דאָס אויסצומיידן, האָט מען די עלטערע מענטשן איינגעגעבן באַרואיקנ־דיקע מיטלען און די קינדער — איינשפּריצונגען צום שלאָפן. טיילמאָל האָבן די אַלע מיטלען גורם געווען צו אַ פריצייטיקן טויט. און אויב די מיטלען האָבן אויך נישט געהאָלפן און דאָס קינד האָט זיך נישט באַרואיקט — איז נישט געווען קיין

אַנדערע ברירה, ווי עס דערשטיקן. מ׳האָט דאָך נישט געקאָנט, צוליב אין ווײנענ־דיק קינד, איינשטעלן דאָס לעבן פון גאַנצן „סכראָן״ מענטשן!...

דערווייל איז דאָס לעבן אין געטאָ געפלאָסן מיט דער געוויינלעכער האַרבקייט. די קראַנקהייטן האָבן גורם געווען צו גרויסע פאַרלוסטן. מ׳איז געשטאָרבן מאַסנ־ווייז. צו דער אַרבעט האָט מען יעדן טאָג זיך געמוזט צושטעלן — און אַרויס־מאַרשירן אויף דער אַרישער זייט.

נאָכדעם ווי מ׳האָט אויסגעבויט די „סכראָנעס״, איז נישט געווען קיין גרויסער חשק צו פאַרלאָזן די געטאָ־מויערן און פרובירן זיך ראַטעווען אויף דער אַרישער זייט. זיי האָבן בעסער אָנגענומען דעם ביטערן גורל אומצוקומען אין געטאָ, אָדער אין „סכראָן״, איידער אויף דער אַרישער זייט, וווּ מ׳איז געווען אויסגעשטעלט אויסגעליפערט צו ווערן די דייטשן. יידן זענען אין זייער אַפּאַטיע דערגאַנגען דערצו, אַז זיי האָבן אויפגעהערט צו גלויבן ס׳זאָל זיי געלונגען איבערצולעבן די מלחמה. זיי האָבן געפילט, אַז יעדער איינער איז פאַרמשפּט צום אונטערגאַנג.

כדאי אונטערצושטרייכן, אַז טראָץ די שווערע לעבנס־באַדינגונגען אין געטאָ, איז דאָך קיינער נישט געשטאָרבן פון אַ האַרץ־קראַנקהייט, אָדער פון אַ נערוון־דערשיטערונג. געווען זייער וויניק פאַלן פון זעלבסטמאָרד. וויזט אויס, אַז אין אונטערבאַוווּסטזיין האָט געטליעט אַ האָפענונג דאָך צו דערלעבן די מפּלה פון היטלערן.

קינדער, יוגנט און זקנים אין געטאָ

אינעם אַלגעמיינעם פּלאַן פון די דייטשן אויסצומאָרדן די יידן, זענען אויפן „ערשטן פייער״ געגאַנגען די אַלטע לייט, קראַנקע און קליינע קינדער. זיי אַלע האָט מען באַטראַכט פאַר נישט־אַרבעטספעיקע און במילא — „אומזיסטיקע עסערס״.

ווי נאָר די דייטשן זענען אַריינגעקומען קיין לעמבערג, האָבן זיי אין קולפּאַרקווו אויסגעמאָרדעט אַ גאַנץ שפּיטאָל מיט גייסטיק־קראַנקע מענטשן. ביי יעדער אַקציע האָבן די רוצחים געפאָדערט פון יודענראַט זיי אַרויסצוגעבן די קראַנקע און קינדער. געווען ספּעציעלע אַקציעס קעגן קראַנקע און קינדער. וואָס אַן אמת, זענען אין ראָהאַטינער געטאָ נישט געווען אַזעלכע ספּעציעלע אַקציעס, ווייל דער יודענראַט האָט זיך טיילמאָל איינגעגעבן איבערצוקויפן די דייטשן, ווען ס׳האָט זיך געהאַנדלט אין אַן אַקציע קעגן קינדער. איבעריקנס, זענען די קראַנקע, אַלטע לייט און קינדער, אין די באַדינגונגען פון געטאָ, אויך נישט געווען אין אַ פּריווילעגירטער לאַגע. מ׳האָט אויף זיי געקוקט ווי אויף אַ שטערונג אין וועג פון די יונגע, וועלכע האָבן פּלאַנירט רעטונגס־אַקציעס, אַנטלויפן פון געטאָ, אָרגאַ־ניזירן פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונגען — הגם קיין איין פאַמיליע האָט זיך נישט געוואָלט פון זיי אָפּזאָגן. די דאָזיקע אומבאַהאָלפענע נפשות האָבן נישט באַוויזן נאָכצוגיין דעם טעמפּאָ ווי די לאַגע האָט געפאָדערט. האָט מען זיך געמוזט צופּאַסן צו זיי — און דאָס האָט געשטערט אין די באַוועגונגען און באַשלוסן.

די אַלטע לייט און קראַנקע האָבן געוווּסט וועגן דעם, אָבער גאָרנישט געקאָנט העלפן. זיי האָבן זיך אָפּגעגעבן אַ דין־וחשבון פון זייער לאַגע.

געווען פאַלן, אַז צוליב עטלעכע קראַנקע און אַלטע, אָדער צוליב אַ וויינענ־דיק קינד, האָבן די דייטשן אַנטדעקט „סכראָנעס" מיט 40—50 מענטשן, וואָס זענען דערנאָך אומגעקומען. יעדער האָט שטאַרק געליבט זיין קינד, זיין אַלטן טאַטן, די אַלטע מאַמען — אָבער די לאַגע איז געווען אַזעלכע, אַז צוליב זיי האָבן גאַנצע משפחות נישט געוואָלט אַראָפּלויפן אין די באַהעלטענישן, זיך לאָזן אין די וועלדער, אָדער זיך אויסבאַהאַלטן ביי אַ באַקאַנטן קריסט, וועלכער האָט ווידער מורא־געהאַט צו ריזיקירן אַריינצונעמען צו זיך גאַנצע פאַמיליעס מיט קינדער, אַלטע לייט, אָדער קראַנקע.

אַלטע און קראַנקע מענטשן, ווי אויך קינדער, האָבן אין געטאָ געהאַט אַ באַזונ־דערן אויסזען. די אויגן — טרויעריקע, טיף־איינגעפאַלענע באַקן, אָן אַ שמייכל אויף די ליפּן, האַלב־טויטע. זיי פלעגן זיך אַרומשלעפּן איבערן געטאָ — אָפּגע־ריסענע, געשוואָלענע פון הונגער, מיט פאַרשידענע געפּערלעכע און עפּידעמישע קראַנקהייטן. די קינדער האָבן זיך נישט געשפּילט, נאָר זיך אַרומגעשלייכט איבער די גאַסן, געזוכט אין די מיסטקאַסטנס עפּעס צו עסן. דער רוב קינדער איז געווען אַן עלטערן און אָן אויפזיכט.

קינדער אין שול־עלטער האָבן יאָ פאַרשטאַנען די דראָענדיקע געפאַרן און זיך אויפגעפירט אין די באַהעלטענישן ווי דערוואַקסענע. זיי פלעגן שוין אַליין וויסן ווי אַזוי זיך צו פאַרהאַלטן בעת אַ געפאַר. שלעכט איז נאָר געווען מיט די זויג־קינדער, קעגן וועלכע מ'איז טיילמאָל געווען געצוווּנגען אָנצונעמען דראַסטישע מיטלען.

אין ראָהאַטינער געטאָ איז בדרך כלל געווען ווייניק קינדער, ווייל בעת דער מערץ־אַקציע זענען אומגעקומען 600 עופעלעך. אַ סך זענען אויסגעשטאָרבן פון טיפוס, דיזענטעריע, אָדער הונגער. געווען אויך פאַלן, אַז מוטערס, אַנטלויפנדיק בעת אַן אַקציע, זענען אַזוי געווען צעטומלט, אַז זיי האָבן פאַרגעסן מיטצונעמען מיט זיך די קליינע קינדער. די דייטשן האָבן זיי דאַן געפונען — און דערשאָסן אויפן אָרט.

מיט דער גאַנצער זיכערקייט קאָן איך פעסטשטעלן, אַז די עלטערן האָבן זייער ליב געהאַט זייערע קינדער, אפשר מער ווי אין געוויינלעכע צייטן. זיי האָבן אָבער צו זיי נישט געהאַט קיין געדולד, זיך מיט זיי נישט געשפּילט צי אויס־געשמועסט. די קינדער האָבן זיך נישט אָנגעטראָפן אויף אַ שמייכל פון זייערע עלטערן, וועלכע זענען געווען געגנוג דערשראָקן, אויסגעהונגערט.

דאַקעגן די יוגנט וועלכע איז געווען מער פאַרהאַרטעוועט אין לעבן, האָט אין אָט דעם דאָזיקן קאָשמאַר נישט פאַרגעסן זיך צו ליבן. ס'זענען פאָרגעקומען חתונות, מ'האָט אויפגעשטעלט פאַמיליעס. און הגם מ'האָט זיך אָפּגעגעבן אַ דין־וחשבון, אַז דאָס אַלץ איז נאָר אויף אַ קורצער צייט — האָט מען דערפון נישט רעזיגנירט. די נאַטור האָט געפאָדערט אירס. אין אָט די שרעקלעכע באַדינגונגען האָט אַ טייל יוגנט זיך אויך געווילט, פאַרזאַמלט, געטאַנצט, געזונגען און געשפּילט אין קאָרטן. מ'האָט דאָס געטאָן אויך מיטן חשבון, אַז מעגלעך אין אַ מינוט אַרום וועט זיך אַלץ ענדיקן...

די פרוי און מוטער אין געטאָ

היות דער עלטערער דור האָט געדענקט, אַז בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די באַציאונג פון דער דייטשישער אַרמיי צו די פרויען געווען אַ מער־ווייניק מענטשלעכע, אַ טאָלעראַנטע, מ׳האָט זיי כמעט נישט אָנגערירט — האָט מען געמיינט, אַז דאָס זעלבע וועט אויך געשען אונטער דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע. די דאָזיקע איינרעדעניש האָט זיך נוקם געווען בעת דער מערך־אַקציע. ווי נאָר ס׳איז באַוווּסט געוואָרן, אַז די דייטשן שלעפּן אַרויס די יידן פון זייערע וווינונגען, האָבן זיך די מענער באַהאַלטן, כדי נישט אַרויסגעטריבן צו ווערן אויפן מאַרק. דאַקעגן די פרויען, מוטערס און קליינע קינדער זענען געבליבן אין די וווינונגען. האָט מען זיי אַלע אויסגעהרגעט. צווישן די דריי טויזנט דערוואַקסענע מענטשן, וואָס מ׳האָט יענעם טאָג אויסגעמאָרדעט, האָט זיך געפונען אַ גאָר גרויסער פּראָצענט פרויען און קינדער (נאָך דער מערך־אַקציע זענען איבערגעבליבן פיל מענער, ווען עמעצנס פרויען און קינדער זענען אומגעקומען. האָבן זיי געמוזט זאָרגן וועגן יעדער קלייניקייט און פאַרטרעטן די אומגעבראַכטע פרויען).

די פרויען אין געטאָ האָבן באַדאַרפט זאָרגן וועגן לעבנסמיטל פאַר דער גאַנ־צער פאַמיליע און גיין צו דער אַרבעט אויף דער אַרישער זייט, צוזאַמען מיט די מענער. זיי האָבן געהאַט שווערע אַרבעט אין דער היים, צו ברענגען וואַסער פון ברונעם אָדער פּלומפּ, וואַשן וועש, קאָכן און אַכטונג געבן אויף די קינדער. אויף דער צוואַנגס־אַרבעט האָבן זיי אין דער קעלט און אין הונגער זיך געמוזט אָנשטרענגען, נישט בלייבן הינטערשטעליק פון די מענער. בעת אַן אַקציע, האָבן די פרויען באַדאַרפט קלערן וועגן זיך, וועגן די מענער און קינדער, מיטנעמען אין „סכראָן" עסן פאַר דער גאַנצער משפּחה, ווינדעלעך פאַר די קינדער, וואַסער, דעם גומי־זויגער פאַרן קינד, ווייל אָן דעם איז עס אין „סכראָן" געווען אומרואיק, אָפט געוויינט און אַזוי אַרום פאַראַטן די באַהעלטע־ניש.

אין דער צייט פון אַן עפּידעמיע, איז די מוטער געלעגן צוזאַמען מיט אַלע קראַנקע און קינדער. נישט געווען טיילמאָל ווער ס׳זאָל איר דערלאַנגען אַ טרונק וואַסער, ווייל דער מאַן, אָדער ער האָט שוין נישט געלעבט, אָדער ר׳איז געווען פאַרנומען ביי דער אַרבעט אויף דער אַרישער זייט.

נאָך אַ לאַנגער אָבסערוואַציע האָט מען פעסטגעשטעלט, אַז בעת אַן אַקציע האָבן פרויען זיך פאַרהאַלטן רואיקער ווי די מענער, נישט אַריינגעפאַלן אין היסטעריע. זיי זענען געווען מער קרבנות־גרייט פאַר די משפּחות, ווי די מענער. אין אַ סך פאַלן האָט זייער האַלטונג, גייסטיקע גלייכגעוויכט, אויסגע־רעכנטקייט און געזונטער פאַרשטאַנד, געראַטעוועט די פאַמיליעס פון געפאַרן.

דאָס אויסזען פון געטאָ און זיינע איינוווינער, די באַציאונג
פון קריסט צום ייד אויף דער אַרישער זייט

אין אַלגעמיין קאָן מען פעסטשטעלן, אַז דאָס געטאָ אין ראָהאַטין האָט אויסגעזען ריין. די יידן גופא האָבן פאַרשטאַנען אויפצוהאַלטן די ריינקייט אין געטאָ, בכדי נישט געבן די דייטשן קיין אויסרייד אָנצווווענדן רעפּרעסיעס. אויך דער יודענראַט האָט געמאַכט אַלע באַמיאונגען, אפילו אויסגעטיילט ספּע־ציעלע מענטשן, וועלכע האָבן זיך באַמיט אויפצוהאַלטן די ריינקייט און אָרדע־נונג אין געטאָ.

די מער פאַרמעגלעכע יידן אין געטאָ זענען געווען געקליידעט גענוג אָנשטענדיק און ריין. אַ קעגנזאַץ דערפון איז אָבער געווען די אָרעמערע באַפעל־קערונג. זי האָט געהאַט אַ זייער טרויעריקן אויסזען: אָפּגעריסן, באָרוועס, שמוציק, נישט ראַזירט, הונגעריקע און געשוואָלן, טיף איינגעפאלענע אויגן. זיי האָט שוין גאָרנישט געאַרט, צו אַלעמען איז מען געווען גלייכגילטיק.

די דאָזיקע הונגעריקע און אָפּגעשוואַכטע איז אַפילו נישט אָנגעגאַנגען די נייעס פון די פראָנטן. זיי האָט קודם־כל אינטערעסירט די פראַגע ווי אַזוי צו באַקומען אַ שטיקל ברויט, נישט נאָר אויף צו שטילן דעם הונגער, נאָר אויך אָפּצושטעלן דעם אומאויפהערלעכן ווייטיק פון מאָגן און קישקעס. אין זייער רעזיגנאַציע האָבן זיי פאַרשטאַנען, אַז פאַר זיי איז שוין נישטאָ קיין רעטונג און אויסוועג. די רעליגיעזע צווישן זיי האָבן אפילו אויפגעהערט דאַווענען און בעטן גאָט. גיכער האָבן זיי געהאַט טענות צום רבונו־של-עולם פאַרוואָס ער האָט זיי פאַרלאָזט...

אינעם יידנס אויגן איז געלעגן אויסגעקריצט זיין אומגליק — און ס׳האָט זיך נישט געלאָזט ענדערן זיין אויסזען. דער דאָזיקער אויגן־און־פּנים־סטיגמאַט האָט דעם רוב יידן פאַראַטן אויף דער אַרישער זייט. די אַריער האָבן די פאַרשטעלטע יידן דערקענט נישט נאָר לויט זייער נאָז צי פּנים־אויסדרוק. מ׳פלעגט זיי אַנטדעקן אויף די באַנען און גאַסן, אויסער דעם געטאָ, נאָר צוליב זייערע טרויעריקע אויגן און דעם אומגליק וואָס איז געלעגן אויסגעגאָסן אויף דער פיזיאָנאָמיע פונעם גערודפטן יידן.

דער לעגענדאַרער מלאך־המות האָט זיך אויף שטענדיק באַזעצט אין געטאָ. מ׳איז געשטאָרבן פון הונגער, קעלט, עפּידעמישע און סתם קראַנקהייטן. מענטשן זענען אויסגעגאַנגען ווי ליכט. ספּעציעל — די אַלטע לייט, פולקאָמע סקעלעטן. ווי דערמאָנט, זענען זיי נישט געשטאָרבן פון האַרץ אַטאַקעס, מוח־אויסגוסן, סקלעראָזע צי פון אַ הויכן בלוט־דרוק, מאָגן קראַנקהייטן, צי אַפילו פון אַ ראַק. כמעט נישט געווען קיין פּסיכיש־קראַנקע, מ׳האָט נישט באַקומען קיין נערוון־אַטאַק. יידן האָבן באַקומען געזונטע הערצער און נערוון. ס׳האָט גאָרנישט געפּלאַצט און ס׳האָט זיך גאָרנישט אָפּגעריסן. בלויז דער הונגער און די קויל האָבן געבראַכן דעם שוואַכן יידישן גוף אין געטאָ.

אַ מערקווירדיקע דערשיינונג: אין געטאָ האָט מען נישט באַנוצט קיין

כירורג, מ׳האָט קיינעמען נישט באַדאַרפט אָפּערירן. אויבערפלעכלעך זענען אַלע געוועזן געזונט, געקרענקט האָט מען בלויז... אויף הונגער.

מאָדנע האָט דער ייד אויסגעזען אויף דער אַרישער זייט — און אַזוי אויך האָט אויסגעזען די באַציאונג צו אים מצד דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. יעדן טאָג פלעגן יידן אָפּמאַרשירן אויף דער אַרישער זייט, צו פאַרשידענע אַרבעטן. זייער געפאַלן איז געווען דעם יידס זעלבסטגעפיל, אין אַ סביבה פון אויסגערזטע און זאַטע מענטשן. דער ייד האָט זיך געשראָקן פאַר דער פרייער גאַס, זיך געפילט דאָרט הילפלאָז, נישט־זיכער. זיכערער און פעסטער האָט ער זיך געפילט אין געטאָ, צווישן אייגענע.

יידן האָט זיך אויסגעדוכט, אַז די זון שיינט בכלל נישט פאַר זיי, איז נישט ווי אַמאָל, וואַרעמט נישט ווי אין די אַמאָליקע צייטן, זי איז עפּעס טונקעלער און מיט פלעקן; אַז די טעג און נעכט זענען נישט די זעלבע ווי פריער.

דער קריסט האָט אויף דער מאַרשירנדיקער יידישער באַפעלקערונג צו דער אַרבעט געקוקט ווי אויף אַ גראָער מאַסע, אויף טונקעלע שאָטנס, וואָס דערווייל לעבן זיי נאָך, אָבער זענען שוין לאַנג פאַרמשפּט צום אונטערגאַנג; דאָס זענען גייענדיקע סקעלעטן, ווועמענס לעבנס זענען קורץ און צייטווייליק.

אַ פאַרבלאָנדזשעטער הונט אין דער קריסטלעכער געגנט האָט געהאַט מער אַנזען און רעכט, ווי אַ לעבעדיקער ייד פון געטאָ. דער ייד האָט געטראָגן אַן אָרעמבאַנד מיט אַ גרויסן, שמוציקן מגן־דוד. יעדער איינער האָט פון אים געוויכט, ווייל מ׳האָט מורא געהאַט פאַרן געטאָ־טיפוס, ווייל ער איז געווען אַ ייד, פאַרמשפּט אויף טויט, מאָרגן וועט ער שוין נישט זיין צווישן די לעבעדיקע.

יידן האָבן בכלל נישט אַרויסגערופן קיין רחמנות־געפיל ביי די קריסטן. פאַרקערט, מ׳האָט זיך גאָר געפרייט מיטן אויסזען פונעם אומגליקלעכן יידן. זיי האָבן געהאַלטן, אַז איצט איז געקומען אויף די יידן אַ גערעכטע באַצאָלונג פאַר די הונדערטער יאָרן עוולות וואָס זיי האָבן אָנגעטאָן דער נישט־יידישער באַפעלקערונג. מיט די אייגענע אויגן האָבן זיי געזען די שטראָף וואָס זייער גאָט האָט אַראָפּגעשיקט אויף די יידן..

פוילן אָן יידן, דאָס דאָרף און שטאָט אָן יידן — אָט די לאָזונגען און חלומות פון יאָרהונדערטער האָבן זיך איצט אָנגעהויבן רעאַליזירן. ס׳שאַדט נישט, וואָס היטלער האָט אָקופּירט זייער פוילישע, צי אוקראַינישע ערד. דער דאָזיקער קרבן איז כדאי, מ׳ווערט פּטור פון די יידן.

האָט דער ייד נישט אַזוי גערן געוואָלט באַזוכן זיינע אַמאָליקע נישט־יידישע באַקאַנטע; צי אויסבהאַלטן זיך אויף דער אַרישער זייט. די ליידן און דער טויט צווישן אייגענע אין געטאָ, האָט זיך אויסגעוויזן לייכטער און בעסער.

די קריסטן פלעגן גערן קויפן ביי די דאָזיקע האַלב־לעבעדיקע סקעלעטן זייערע זייגערלעך, פינגערלעך, פּערל, פוטערס, בגדים, וועש און אַנדערע ווערטפולע חפצים. געווען אַפילו פוילישע און אוקראַינישע סוחרים, וואָס האָבן זיך אויסשליסלעך פאַרנומען מיטן אויפקויפן ביי די יידן זייערע קאָסטבאַרקייטן, פאַרשט׳ײט זיך — אַז פאַר שפּאָט ביליק.

געווען אין ראָהאַטין אַ פריינד פון יידן — ד״ר רונגע, וועלכער האָט זיי מיטגעפילט און געוואָלט העלפן. ער פלעגט אָפט קומען אין געטאָ, היילן קראַנקע, טרייסטן, אַז די דייטשן וועלן די מלחמה נישט געווינען. אין קעגנזאַץ צו אים איז אין ראָהאַטין, ווי דערמאָנט, געווען ד״ר מעלניק, וועלכער האָט געהאַט זיין הויז אויף דער געטאָ־טעריטאָריע, און מיט דער דערלויבעניש פון דער דייטשישער מאַכט געבליבן דאָרט וווינען. דאָס איז געווען דער איינציקער קריסט, וועלכער האָט געוווינט אין געטאָ צווישן טויזנטער יידן. ער האָט דעריבער פון זיין פענצטער געהאַט די בעסטע מעגלעכקייט, פון דער נאָענט, צו אָבסערווירן די ליידן און אומגליק פון די געטאָ־איינוווינער, וועלכע ער האָט אַזוי שטאַרק געהאַסט.

די פאַרצווייפלונג פון די געטאָ־יידן איז געווען אַזוי גרויס, אַז מיט קנאה פלעגט מען קוקן אויפן פרייען און זאָרגלאָזן לעבן פון די קעץ, הינט און פייגל.

1942 — די צווייטע אַקציע אין ראָהאַטינער געטאָ

ראש־השנה 1942, נאָך איידער ס׳האָט אָנגעהויבן טאָגן, ווען אַלע איינוווינער פון געטאָ זענען געווען פאַרזונקען אין טיפן שלאָף, האָבן געסטאַפּאָווצעס, צוזאַ־מען מיט דער אָרטיקער זשאַנדאַרמעריע און אוקראַינישע געהילפס־פּאָליציי, אָפּגעשלאָסן אַלע אַרויסגענג פון געטאָ. בראש פון דער באַוואָפנטער באַנדע זענען געשטאַנען: דער אָבערשטורמפירער מיללער (שטאַמט פון ווין) און הערמאַן, וועגן וועלכן כ׳האָב שוין דערמאָנט (אויך פון ווין). זיי זענען אַריין אין געטאָ, אַרויסגערופן דעם יודענראַט און געפאָדערט: אַלע יידן דאַרפן זיך צושטעלן, כדי זיין גרייט צום טראַנספּאָרט, וואָס וועט אָפּגיין פון דער באַן־סטאַציע. דאָרט זענען שוין געשטאַנען אָנגעגרייט פראַכט־וואַגאָנען. דער יודענראַט מיט דער יידישער פּאָליציי האָבן באַדאַרפט אַרומפירן די געסטאַפּאָווצעס איבער די הייזער און זיי העלפן צוזאַמענגעמען אַלע יידן פון געטאָ. נאָך מער — די יידישע פּאָליציי האָט באַדאַרפט העלפן דער געסטאַפּאָ אויפדעקן אַלע „מעלי־נעס״ וווּ יידן באַהאַלטן זיך, זיי צונויפזאַמלען אויפן געטאָ־פּלאַץ און אָפּפירן צו דער באַן.

אַדאַנק דער וואַכזאַמקייט פון דער יידישער פּאָליציי און אייגענע מענטשן, וואָס האָבן אַ גאַנצע נאַכט געהאַלטן דיזשור אין געטאָ און ביי די „סכראָנעס״, איז באַקאַנט געוואָרן, אַז פון טאַרנאָפּאָל איז געקומען קיין ראָהאַטין די געסטאַפּאָ אין פולער באַוואָפענונג. די געטאָ־באַפעלקערונג איז געוואָרן אַלאַרמירט. דאָסמאָל זענען די יידן געווען ווי געהעריק צוגעגרייט. יעדעס הויז האָט שוין פאַרמאָגט אַן אויסגעגראָבענעם „סכראָן״ — אונטער דער פּאָדלאָגע, אין אַ קאַמער, שטאַל אָדער קעלער. אין אַזאַ „סכראָן״ האָבן געקאָנט אַריינגיין כמעט אַלע איינוווינער פון הויז.

אין משך פון דער אַקציע האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז נישט יעדער „סכראָן״ איז געווען ווי געהעריק צוגעגרייט, און געהאַט די געהעריקע באַדינגונגען אויפ־צוהאַלטן די מענטשן אין משך פון אַ גאַנצן טאָג, כל־זמן די אַקציע דויערט.

די דייטשן און זייערע געהילפן זענען געגאַנגען פון הויז צו הויז, גוט אַדורכ־געזוכט אַלע ווינקעלעך און אונטער די פּאָדלאָגעס, ווייל אין די צימערן האָבן זיי כמעט קיינעמען נישט געטראָפן.

טראָץ די אַלע מיטלען פון די געטאָ־איינוווינער, זענען פון די „סכראָנעס״ אַרויסגעצויגן געוואָרן ביי אַ 500 מענטשן. די וואָס האָבן פּרובירט צו אַנטלויפן — זענען אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן. דער זעלבער גורל האָט געטראָפן די קראַנקע, אַלטע לייט און אומפעיקע צום טראַנספּאָרט.

דאָס אַרויסציען מענטשן פון די באַהעלטענישן איז פאָרגעקומען אויף אַזאַ אופן: ווי נאָר מ׳האָט אַנטדעקט אַ „סכראָן״, האָבן די דייטשן אַהין אַראָפּגעשיקט אַ יידישן פּאָליציאַנט, וועלכער האָט געהאָט די אויפגאַבע צוזאַמענצונעמען אַלע קאָסטבאַרע זאַכן, געלט און דערנאָך אַלע אָן אויסנאַם אַרויסטרייבן אויף דער גאַס. אַ דייטש אַליין איז נישט אַראָפּגעגאַנגען אין בונקער, ווייל זיי האָבן נישט געטרויט די יידן אפילו אין אַזאַ הילפלאָזער לאַגע, אין וועלכער זיי האָבן זיך געפונען. די דייטשן האָבן מורא געהאַט, אַז אין פאַרצווייפלונג קאָנען די יידן דערמאָרדן זייערע מענטשן.

געווען פאַלן, אַז אַ זשאַנדאַר פלעגט אַנטדעקן אַ „סכראָן״ — האָט ער זיך געלאָזט אונטערקויפן און צוריק פאַרמאַכט דעם אַנטדעקטן בונקער. דאָס האָט ער אָבער נישט דערלויבט זיך צו טאָן אין דער אַנוועזנהייט פון אַ געסטאַפּאָ־וויעץ. אַזאַ איינעם האָט מען שוין נישט געקאָנט איבערקויפן, אפילו ווען ער איז געווען אַליין, אָן דער באַגלייטונג פון עמעצן.

אַזוי איז אויך געשען מיט בוניאַ פאַנצער, וועמען אַ זשאַנדאַר האָט געפונען באַהאַלטן הינטער דער טיר. ער האָט נישט באַוויזן אַראָפּצוגיין אין קעלער. דער דייטש האָט אָנגעקוקט דעם דערשראָקענעם ייד, אים געהייסן אויף דער לייטער אַרויפגיין אויפן בוידעם. דערנאָך, ווען בוניאַ איז שוין געווען אויפן בוידעם, האָט דער דייטש די לייטער אַוועקגענומען און זיך אָפּגעטראָגן. איז בוניאַ דערווייל געבליבן לעבן, אָבער אין דער לעצטער אַקציע איז ער דערשאָסן געוואָרן.

5 פאַרנאַכט איז די אַקציע געווען פאַרענדיקט. די געכאַפּטע יידן זענען אונטער אַן עסקאָרטע אָפּגעפירט געוואָרן צו דער באַן־סטאַציע און פון דאָרט האָט מען זיי אָפּטראַנספּאָרטירט קיין בעלזשעץ. עטלעכע מענטשן זענען ביינאַכט אַרויסגעשפּרונגען דורך די פענצטערלעך פונעם לויפנדיקן צוג און דערנאָך צוריקגעקומען אין ראָהאַטינער געטאָ. דאָס איז געשען, ווען דער צוג האָט זיך געפונען אויפן וועג צווישן כאָדאָראָוו און לעמבערג.

פיל געראַטעוועטע אויף אַזאַ אופן, זענען דערנאָך געפאַלן פון די הענט פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג.

נאָך דער צווייטער אַקציע

נאָך דער אַקציע האָט דאָס געטאָ אויסגעזען ווי אַן אויסגעשטאָרבענע שטאָט. בלויז איינצלנע מענטשן, אָפּגעריסענע, טרויעריקע און קראַנקע האָבן זיך אַרומ־געבלאָנקעט איבער די ליידיקע גאַסן פון געטאָ. דער יודענראַט און די יידישע פּאָליציי זענען געווען צעדולט. קיינער האָט נישט געוווסט וואָס פאַר אַ טאָג עס

איז און וועלכע דאַטע. מ׳האָט שוין נישט מורא געהאַט פאַר אַ צוקונפטיקער אַקציע, ווייל יעדן איינעם איז געווען קלאָר, אַז דאָס וועט אומבאַדינגט פאָרקומען, מ׳דאַרף זיין גרייט.

אַזוי זענען אַדורך עטלעכע טרויער־טעג און דאָס לעבן האָט ביסלעכווייז זיך אָנגעהויבן נאָרמאַליזירן. די טאָג־טעגלעכע זאָרג האָט ווידער אָנגעהויבן צו אַבסאָרבירן די לעבן־געבליבענע. מ׳איז ווידער אַרויס צו דער אַרבעט אויסערן געטאָ, מ׳האָט ווייטער אָנגעהויבן זוכן עסנוואַרג און טראַכטן וועגן אויסבעסערן די בונקערס, וועלכע מ׳האָט נאָך נישט געהאַט אַנטדעקט. דערווייל האָט זיך אונטערגערוקט דער האַרבסט, נאָך אים — דער ווינטער. דאָס זענען געווען די לעצטע וואָכן פון יאָר אין ראָהאַטינער געטאָ, אָבער אויך — די שווערסטע. מענטשן זענען ביזן גרונט געוואָרן אויסגעהונגערט, קראַנק, פאַרשטאַרט פון קעלט. נישט געווען קיין שיך אויף די פיס און נישט קיין האָלץ צו באַהייצן די וווינונגען.

די גרעסטע טייל איינוווינער אין געטאָ איז געווען נאָך אַ טיפוס־קראַנקהייט. יעדער האָט געהאַט אַ מוראדיקן אויסזען מיט איינגעפאַלענע אויגנלעכער, אָן אַן אויסדרוק פון לעבן. די קליידער האָבן פון זיי אַראָפּגעהאָנגען, ווייל די הויזן און דאָס רעקל האָבן נישט געהאַט אויף וואָס זיך צו האַלטן. יעדן האָט געפעלט אַ העלפט פון דער נאָרמאַלער וואָג. צו דעם צו האָט דער יודענראַט כסדר אַרויפגעלייגט נייע קאָנטריבוציעס, ווייל מ׳האָט געמוזט באַפרידיקן די פאָדערונגען פון דער געסטאַפּאָ. ווידער האָט אָנגעהויבן טליען אַ פונק פון האָפענונג, אַז קוים וועט פאָרט זיך איינגעבן אויפצוהאַלטן דאָס געטאָ מיט די איבערגעבליבענע מענטשן, איבערקומען די שלעכטע צייטן און דערוואַרטן בעסערע.

די דאָזיקע האָפענונג האָט באַקומען אַ געוויסן זין, ווייל די נייעסן פון די פראָנטן האָבן דערציילט וועגן דער שלעכטער לאַגע פון דער דייטשישער אַרמיי. אין געטאָ זענען פאַרשפרייט געוואָרן קלאַנגען וועגן די מפלות פון די דייטשן אויף די מזרח־פראָנטן. פאַרשטענדלעך, אַז דאָס זענען געווען נישט מער ווי קלאַנגען, אָן וועלכן גרונט.

דערווייל האָבן די דייטשן ווידער אָנגעהויבן צוזאַמענברענגען יידן פון די ערטער, ווו מ׳האָט זיי נאָך געהאַלטן צוליב פאַרשידענע סיבות. יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך און דערפער זענען אַריינגעטריבן געוואָרן אין ראָהאַטינער געטאָ, וואָס האָט זיך ווידער פאַרפולט. די פוסטע ראָהאַטינער גאַסן זענען ווידער באַלעבט געוואָרן, די הייזער זענען פול געוואָרן מיט איינוווינער.

דער ווינטער איז געווען אַ שווערער. די קראַנקהייטן האָבן , ווי פריער, געזייט טויט. מענטשן זענען געפאַלן ווי פליגן. די באַגרעבער האָבן נישט באַוויזן צוגרייטן אַזויפיל קברים. האָט מען אָנגעהויבן צו באַגראָבן עטלעכע אין איין קבר.

מ׳האָט געבראַכט אין ראָהאַטינער געטאָ דאָס לעצטע ביסל יידן פון כאָדאָראָוו, ווו ס׳האָט נישט עקזיסטירט קיין געטאָ. די אָרטיקע יידן פלעגן זיין באשעפטיקט אין דער צוקער־פאַבריק, אָדער אויף די פעלדער.

אין נאָוועמבער 1942 האָבן די דייטשן באַשלאָסן צו מאַכן כאָדאָראָוו „יודענ־

רייך״. האָבן זיי אַ טייל אַרויסגעפירט קיין סטרי, אין דאָרטיקן געטאָ, און די איבעריקע — קיין ראָהאַטין, צו אונדז. די דאָזיקע קאָנצענטראַציע פון די אַרו־מיקע יידן און פון כאָדאָראָוו אין ראָהאַטינער געטאָ, האָט נישט פאָרויסגעזאָגט קיין שום גוטס. יעדער האָט געוווּסט, אַז ס׳גרייט זיך אַ נייע אַקציע, ביי וועלכער מ׳וועט ווידער אָוועקרייסן אַ ביסל יידן, אָדער מ׳וועט שוין אינגאַנצן ליקווידירן דאָס ראָהאַטינער געטאָ. דער געדאַנק אַז כאָדאָראָוו איז געבליבן אָן יידן, האָט אויף אַלעמען אָנגעוואָרפן גרויס פּחד. נישט געווען פון וועמען צו דערוואַרטן הילף. האָט מען די גאַנצע האָפענונג געלייגט אויף די בונקערס. ס׳איז אָנגעגאַנגען אַ פיבערהאַפטע אַרבעט זיי צו פאַרפעסטיקן. ווינציקע האָבן אָנגעהויבן זוכן אַ רעטונג אויף דער אַרישער זייט — אָבער קיין גרויסע האָפענונגען האָט מען אויף דעם נישט געלייגט. מ׳האָט געוווּסט, אַז דער קריסט האָט נאָר איין שטרעבונג: אַרויסצושלעפּן פונעם ייד זיין לעצט פאַרמעגן און דערנאָך אים אַרויסטרייבן (אויב ער וועט אים נישט אַליין דערמאָרדן). און אין בעסטן פאַל — אים איבער־געבן די דייטשן. פונדעסטוועגן זענען נאָך געווען אַזעלכע, וואָס האָבן זיך אַרויס־געגנבעט פון געטאָ און זיך געלאָזט צו באַקאַנטע פּויערים. אין וואַלד האָט מען מורא געהאַט צו אַנטלויפן, ווייל ס׳איז נישט געווען קיין געווער. אין וואַלד האָבן זיך געקאָנט לאָזן נאָר גרעסערע גרופּעס, פעיקע צום פאַרטיידיקן זיך קעגן אָנפאַלן און צו באַזאָרגן זיך מיט עסנוואַרג.

דער יודענראַט פלעגט אַלעמאָל פאָרן קיין טאַרנאָפּאָל, צו דער געסטאַפּאָ און מיטנעמען פאַרשידענע מתנות, מיט דער האָפענונג צו דערוויסן זיך בנוגע די ווייטערדיקע פּלענער פון די דייטשן כלפּי די איבערגעבליבענע יידן. מ׳איז געווען זיכער, אַז אַן אַקציע וועט פאָרקומען, מ׳האָט נאָר נישט געוווּסט — ווען און וואָס פאַר אַ פאַרנעם זי וועט האָבן. וועט זי דויערן איין טאָג, אָדער מערערע טעג? וועלן זיי ליקווידירן אַלע יידן, אָדער נאָר אַ טייל? וועט נאָך דאָס געטאָ ווייטער עקזיסטירן, אָדער ווערט עס בכלל ליקווידירט? ליידער, ביי דער געסטאַפּאָ האָט מען גאָרנישט זיך געקאָנט דערוויסן — און דער יודענראַט איז צוריקגע־קומען מיט גאָרנישט. אַזעלכע רייזעס האָבן אָפּגעקאָסט גרויסע סומעס. די מיט־גלידער פון יודענראַט זענען דאָ געווען פּערזענלעך פאַראינטערעסירט, ווייל דאָ האָט זיך שוין געהאַנדלט אין זייער אייגענעם גורל. אויב מ׳וועט ביי דער דריטער אַקציע אַוועקנעמען נאָר אַ טייל יידן — וועט דאָך דער יודענראַט נישט אויפ־הערן עקזיסטירן, וועט מען אויך ווייטער זיך אַרויסדרייען פון טויט, צוזאַמען מיט די פאַמיליעס. ליקווידירט מען אָבער דאָס גאַנצע געטאָ — וועט מען שוין אויך דעם יודענראַט נישט דאַרפן.

די דריטע אַקציע

דינסטיק פאַרטאָג, דעם 8.12.42, האָט די געסטאַפּאָ פון טאַרנאָפּאָל, צוזאַמען מיט דער זשאַנדאַרמעריע (אַזוי ווי אין אַלע ביז־איצטיקע אַקציעס), אַרומגע־רינגלט דאָס געטאָ אין ראָהאַטין און פאַרשלאָסן אַלע אַרויסגענג. אין אויגנבליק האָט די יידישע באַפעלקערונג זיך דערוווּסט פון דער יידישער פּאָליציי וועגן דער נייער אַקציע. ס׳איז געבליבן ווייניק צייט אויפצוהייבן זיך פון די געלעגערס און

לויפן אין די בונקערס, ווייל די דייטשן זענען גאָר שנעל אַריין אין געטאָ, כדי צו פאַרכאַפּן די יידן אין זייער שלאָף. ווי שטענדיק, האָט די יידישע געהילפס־פּאָליציי געמוזט מיטגיין מיט די דייטשן און זיי העלפן אויסזוכן די באַהאַלטענע יידן. פילן קראַנקע האָבן נישט באַוויזן זיך אַראָפּצולאָזן אין די באַהעלטענישן און זיי זענען דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט. בכלל האָבן זיי זיך מיט די קראַנקע און אַלטע לייט לאַנג נישט פאַרנומען. אויסער דעם האָבן אויך פיל געזונטע און יונגע מענטשן נישט באַוויזן זיך אויסצובאַהאַלטן און זענען דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט, אָדער אַוועקגעפירט געוואָרן אויפן געטאָ־פּלאַץ. ביי דער דאָזיקער אַקציע האָט מען אויסגעשאָסן אַלע עפּידעמיש־קראַנקע אין שפּיטאָל, צוזאַמען מיטן פּערסאָנאַל און זייער דאָקטאָר (געווען דאָרטן העכער 20 טיפוס־קראַנקע מיט הויכער היץ).

ביז 5 פאַרנאַכט האָבן די דייטשן באַוויזן אויפצוזאַמלען העכער 2000 אויסגעדאַרטע און אויסגעמוטשעטע יידן, וועלכע מ'האָט דערנאָך, אונטער אַ שטאַרקער באַוואָפנטער עסקאָרטע, אָפּגעפירט צו דער באַן־סטאַציע און פון דאָרט — אין לאַסט־וואַגאָנען אָפּטראַנספּאָרטירט קיין בעלזשעץ.

דאַסמאָל זענען פיל קליינע קינדער געשטאָרבן אין די „סכראָנעס״, צוליב די צו גרויסע דאָזעס איינשלעפערונגס־מיטלען, וועלכע מ'האָט זיי איינגעשפּריצט. אויסער דעם, האָט אויך אין די בונקערס אויסגעפעלט לופט — און דעריבער זענען זיי פשוט דערשטיקט געוואָרן. אָבער אין אָט דעם שוידערלעכן אומגליק האָט מען נאָך געפונען אַ טרייסט — גלייכער אַז די קינדער זענען געשטאָרבן אין טיפן שלאָף, אָן לײדן, איידער דערשאָסן צו ווערן דורך די דייטשן.

אין זעלבן טאָג זענען אין אַלע געטאָס, אַזש ביז לעמבערג, פאָרגעקומען אַקציעס, פון וועלכע ס'זענען נאָר איבערגעבליבן ביי אַ פערט־חלק פון דער יידישער באַפעלקערונג. מ'האָט זיך שוין אָפּגעגעבן אַ קלאָרן דין־וחשבון, אַז נאָך איין אַקציע — און פון די יידן וועט שוין נישט בלייבן קיין שריד ופליט. אַלע וועלן אַוועקגעפירט ווערן קיין בעלזשעץ.

די דייטשישע מפּלה ביי סטאַלינגראַד

צו יענער צייט האָט די דייטשן אָנגעהויבן צו גיין שלעכט אויף די מזרח־פראָנטן. יידן האָבן גערעכנט אויף היטלערס שנעלער מפּלה. מ'האָט אַלץ געטאָן, כדי אָפּשלעפן און אָפּשרייען פאַרשיידענע גזירות. מ'איז אָפט געפאָרן קיין טאַרנאָפּאָל, צו דער אָרטיקער געסטאַפּאָ. מ'האָט געגעבן פאַרשידענע מתנות, מיט דער אויסרעכענונג אָפּצוקויפן די מערדער און זיי אָפּהאַלטן פון פאַרשנעלערן די אַקציעס. די דייטשן זענען טאַקע געווען שטאַרק צעמישט — אָבער נישט געקלערט אָפּצושטעלן זייער פאַרניכטונגס־אַרבעט לגבי דער יידישער באַפעלקערונג. פאַרקערט, זיין האָבן געזוכט פאַרשידענע וועגן און מיטלען, כדי וואָס שנעלער אויסצנדיקן די יידן. דאָסזעלבע — אויך די אָרטיקע נישט־יידישע באַפעלקערונג, וועלכע האָט פשוט מורא געהאַט, קוים וועט אַ געוויסער פּראָצענט יידן בלייבן לעבן, ווייל זיי וואָלטן נאָך דייטשלאַנדס מפּלה געקאָנט נקמה־נעמען.

אין געטאָ האָבן אָנגעהויבן קומען אַלץ מער ידיעות וועגן די מיליטערישע מיסערפאָלגן פון די דייטשן הינטער סטאַלינגראַד. די דאָזיקע ידיעות האָט מען איבערגעגעבן פון מויל צו מויל און זיי האָבן געווירקט דערמוטיקנדיק. ווידער האָט אָנגעהויבן אויפצושײַנען אַ האָפענונג אין די הערצער פון די אונטערדריקטע און רעזיגנירטע געטאָ־אײַנוווינער. יעדן איז איצט געוואָרן קלאָר, אַז די דייטשן הייבן אָן פאַרשפּילן דעם קריג. גלייכצייטיק האָט אויך געעגבערט דער געדאַנק, אַז צוליב די מפּלות אויפן פראָנט, וועט היטלער מיט נאָך מער אייפער וועלן וואָס שנעלער פאַרענדיקן מיטן לעצטן ייד, אַז דעם גאַנצן כעס וועלן די נאַציס אויס־לאָזן צו די יידן.

אַז די דײַטשישע מפּלה הינטער סטאַלינגראַד איז געקומען, איז באַוווּסט געוואָרן שוין אין דעצעמבער 1942. אָנהייב פעברואַר 1943, איז פאָרגעקומען די אָפיציעלע קאַפּיטולאַציע פון דער דייטשישער אַרמיי אין סטאַלינגראַד.

דאָס געטאָ אין ראָהאַטין איז געוואָרן אויפגערודערט. אַלעמען האָט אַרומגע־נומען אַ גרויסע פרייד. די הונגעריקע און קראַנקע האָבן כמעט פאַרגעסן אין זייער טראַגישער לאַגע. ס׳האָט זיך געדוכט, אַז די דייטשן ליגן שוין באַזיגטע, אַז די וועלט הייבט צוריק אָן צו ווערן וועלט.

אין דער אמתן איז די מפּלה הינטער סטאַלינגראַד געווען בלויז אַן אָנהייב פונעם סוף פון דער היטלעריסטישער מאַכט — אָבער נאָכנישט די ענדגילטיקע מפּלה און אויך נישט דער סוף פון אונדזער פאָלקס־טראַגעדיע. פאַרקערט, אונדזער לאַגע איז געוואָרן טראַגישער. די דייטשן האָבן דערקלערט אַ „טרויער־טאָג״ צוליב זייער אומגליק ביי סטאַלינגראַד. אָבער פאַר אונדז, פאַרשלאָסענע אין געטאָ, איז דאָס געווען דער אָנהייב פון אונדזער סוף, ווייל די מפּלה פון די דייטשן הינטער סטאַלינגראַד האָט פאַרערגערט אונדזער לאַגע. די געסטאַפּאָ האָט פאַרשאַרפט אירע פאָדערונגען. מ׳האָט איצט אָפטער באַדאַרפט פירן קיין טאַר־נאָפּאָל געלט, גאָלד און ביזשוטעריע. אויך די אָרטיקע זשאַנדאַרמעריע איז געוואָרן שווייגנדיקער, נאָר האַרטער אין אירע באַפעלן. די קריסטלעכע באַפעל־קערונג האָט שוין אויסגעקוקט די מינוט, אַז פון אונדז זאָל קיין איינער נישט בלייבן ביים לעבן, כדי ס׳זאָל נישט זיין קיין לעבעדיקער עדות וועגן זייערע פאַרברעכנס כלפּי די יידן.

ווידער האָט אַלעמען באַהערשט רעזיגנאַציע. אייניקע האָבן אָנגעהויבן צו קלערן וועגן אַנטלויפן פון געטאָ, ערגעץ איבערוואַרטן די שלעכטע צייט, וועלכע וועט אַוודאי לאַנג נישט דויערן, ווייל די דייטשן וועלן במילא די מלחמה פאַרשפּילן. אַנדערע ווידער האָבן זיך גענומען פאַרפעסטיקן זייערע בונקערס, כדי דאָרט איבערוואַרטן ביזן סוף קריג.

דערווייל איז דאָס לעבן געפלאָסן אָן ענדערונגען. דער מלחמה־פראָנט האָט זיך נאָך אַלץ געפונען הינטער סטאַלינגראַד. דעריבער איז די האָפענונג אויף אַ שנעלער באַפרייאונג געווען אומבאַגרינדעט. די טיפוס־עפּידעמיע אין געטאָ האָט עטוואָס נאָכגעלאָזט, הגם ס׳זענען נאָך געווען אַ סך טויט־פאַלן צוליב דער דאָזיקער קראַנקהייט.

פרילינג 1943

דער ווארעמער, זוניקער און שיינער פרילינג פון יאר 1943, האט מיט זיך געבראכט די גוטע ידיעות וועגן די כסדרדיקע דייטשישע מפלות אויפן מזרח־פראנט און זייער אומאויפהערלעכן ריקצוג. אין דער אמתן איז דאס נישט געווען פאר אונדז קיין גרויסע טרייסט, ווייל דער פאמעלעכדיקער און סיסטעמאטישער צוריקטריט פון דער ווערמאכט, האט אונדז נישט געקאנט ראטעווען. נאר א שנעלער צוזאמענברוך פונעם גאנצן היטלער־סיסטעם, אדער אויף די פראנטן, האט געקאנט לאזן ביים לעבן די יידן. דאך האבן די דאזיקע גוטע ידיעות געהויבן אונדזער מאראל, געגעבן האפענונג און כוח אויסצוהאלטן די קאשמאר־טעג. מיט מער ענערגיע האט זיך יעדער איינער גענומען צו פארפעסטיקן די בונקערס, אדער אנגעהויבן קלערן וועגן אנטלויפן פון געטא אויף דער ארישער זייט — אויב ס'וועט דערצו זיין א גינסטיקע געלעגנהייט. די געטא־איינוווינער זענען פון זייערע גראע הייזער און שמוציקע צימערן ארויס אויף דער זון, וועלכע האט שפעדיק געווארפן אירע שטראלן איבער די פארוויסטע געטא־געסלעך אין ראהאטין. די געטא־איינוווינער פלעגן אין אזא טאג מיט פארגעניגן זיך ווארעמען אויף דער זון, אריינפאלנדיק דערביי אין א קליינעם דרימל. צוליבן הונגער און דערשעפטקייט האבן זיי נישט געקאנט זיך אפגעבן מיט טרוימען. אבער אין שלאף האט מען נאך געקאנט האפן... זיי האבן דאן געטרוימט אין חלום וועגן פארגאנגענע גוטע טעג, וועגן מענטשלעכער פרייהייט — אדער וועגן דער צוקונפט, וואס אט־אט קומט זי אן.

צוזאמען מיט די גוטע ידיעות פון די פראנטן, זענען אויך אנגעקומען שלעכטע נייעס פון די ארומיקע און ווייטערע יידישע קהילות, ווי: בזשעזשאני, סטרי, בובריק, סטאניסלאוואוו, בראד און לעמבערג. דארט זענען כסדר פאר־געקומען פארניכטונגס־אקציעס און ארויסשיקונגען פון די יידן. לעמבערג איז שוין כמעט געווען אן יידן. געבליבן בלויז דער לאגער אויף דער יאנאווער גאס. ס'איז געווען אומפארשטענדלעך, הלמאי אין ראהאטין הערשט אזא פארהעלטניש־מעסיקע רואיקייט, וואס איז פון צייט צו צייט געשטערט געווארן דורך געוויסע האנדלונגען פון די דייטשן: אט איז דערשאסן געווארן דער דענטיסט ראטבוים מיט זיין פאמיליע. ער האט געהיילט די נישט־יידישע באפעלקערונג אין סטראטין. און געשען איז דאס אויף אזא אופן. די זשאנדארמעריע פון ראהאטין איז פלוצים אריין אין זיין וווינונג, אלעמען געהייסן אראפגיין אין קעלער, נאר פריער אפגעבן אלע קאסטבארע זאכן — און דערנאך זיי איינציקווייז אויסגעמארדעט; הערש רייס, ביי וועמען מ'האט געפונען א טייער דאמען־פוטער — איז דערשאסן געווארן אויפן בית־הקברות.

דער מארד פון 20 יידן אין א קעלער

נאך אין דעצעמבער 1942, איז דאס שטעטל כאדאראוו געווארן „יודענריין". א טייל יידן האט מען אריבערגעפירט קיין ראהאטין, די איבעריקע — קיין סטרי, אין דארטיקן געטא. ווען כאדאראוו איז שוין געווען אויסגעליידיקט פון יידן, האבן

די פויערים אַנטדעקט אין שכנותדיקן וועלדל אַ בונקער, ווו ס׳האָבן זיך אויס־באַהאַלטן יידן. מ׳האָט וועגן דעם צוויסן געגעבן דער זשאַנדאַרמעריע, וועלכע איז באַלד אָנגעקומען און אַלע דערשאָסן. נאָר איין ייד פון דער אומגליקלעכער גרופע האָט זיך איינגעגעבן צו אַנטלויפן. אויפן וועג קיין ראָהאַטין, נישט ווייט פון קניהעניץ, זענען אים באַפאַלן פויערים און געוואָלט אַ לעבעדיקן איבערגעבן אין די הענט פון די דייטשן. דער באַפאַלענער ייד האָט נישט געהאַט קיין אַנדערע ברירה ווי צו פאַרטיידיקן זיך מיט געווער. ער האָט געשאָסן אויף די פויערים און איינעם פון זיי פאַרוווּנדעט אין פוס. די אַנדערע אָנפאַלער זענען אַנטלאָפן. אַליין האָט ער זיך דערשלעפּט ביז ראָהאַטין, אַריין אין געטאָ און זיך אויסגע־מישט מיט די אָרטיקע איינוווינער.

דער פאַרוווּנדעטער פויער האָט וועגן דאָזיקן פאַל געמאָלדן דער ראָהאַטינער זשאַנדאַרמעריע, וועלכע האָט אויפגעפאָדערט דעם יודענראַט איר אַרויסצוגעבן דעם דאָזיקן ייד. מ׳האָט אים אָבער נישט געקאָנט געפונען, ווייל מ׳האָט נישט געוווּסט ווער דאָס איז. די זשאַנדאַרמערע האָט געגעבן אַ באַפעל, אַז אויב מ׳וועט אים נישט צושטעלן אין משך פון צוויי שעה — זאָל דער יודענראַט אַרויסגעבן 20 אַנדערע יידן אַלס ערובניקעס. ס׳האָבן נישט געהאָלפן קיין שום אונטערהאַנד־לונגען, אויך נישט קיין אויסקויפן זיך. די זשאַנדאַרמעריע האָט זיך געהאַלטן ביי אירס. אויך האָט דער יודענראַט מורא געהאַט, אַז די זשאַנדאַרמעריע זאָל נישט צוויסן געבן וועגן דעם פאַל אין דער טאַרנאָפּאָלער געסטאַפּאָ, וועלכע קאָן נאָך באַשליסן צו ליקווידירן דאָס ראָהאַטינער געטאָ. אַזיווי די זשאַנדאַרמעריע האָט נישט באַשטימט גענוי וועלכע 20 יידן דאָס דאַרפן זיין, האָט דער יודענראַט באַפוילן דער יידישער פּאָליציי אויסצוקלויבן אומהיילבאַר־קראַנקע און אַלטע לייט, וועלכע האָבן שוין געהאַלטן ביים שטאַרבן. מ׳האָט טאַקע צוזאַמענגענומען אַזעלכע 20 יידן און זיי איבערגעגעבן דער זשאַנדאַרמעריע, וועלכע האָט זיי אַלעמען אַראָפּגעפירט אין אַ קעלער. 7 זשאַנדאַרן האָבן זיך אַוועקגעשטעלט ביי דער טיר און אָנגעהויבן אויף זיי צו שיסן אַזוי לאַנג, ביז אַלע 20 זענען געבליבן טויט. ווען זיי האָבן זיך איבערצייגט אין זייער טויט, האָבן זיי געהייסן די קרבנות אַוועקפירן אויפן בית־עולם און דאָרט זיי באַגראָבן (איך זעלבסט האָב בייגע־וווינט דאָס אַרויסנעמען די טויטע קערפּערס פון קעלער). אונטערן באַרג טויטע האָט זיך געפונען איינער, אַן על־פּי־נס אָפּגעראַטעוועטער. ער האָט זיך אויפ־געהויבן, אַרויס פון קעלער און געגאַנגען אַ היים. אַזוי האָט זיך פאַרענדיקט דער קאָנפליקט מיט דער זשאַנדאַרמעריע. מ׳האָט דאַן געהאַלטן, אַז מ׳איז אָפּגעקומען מיט אַ קליינער צאָל קרבנות, ווייל די געסטאַפּאָ וואָלט געוועזן געפאָדערט פיל מער...

אַלעמען האָט אַרומגענומען אַ פחד. נישט געווען קיין איין לעבעדיק באַשעפעניש אויף די גאַסן, בעת דער עקזעקוציע, וועלכע איז אַדורכגעפירט געוואָרן באַטאָג. אַלע זענען אַראָפּ אין זייערע באַהעלטענישן, ווייל אויסערן יודענראַט האָט קיינער נישט געוווּסט מיט וואָס דאָס אַלץ איז פאַרבונדן און צי איז עס נישט אַן אָנהייב פון אַן אַקציע.

מאַי־יוני 1943

די דאָזיקע צוויי חדשים זענען אַדורך אין געטאָ אונטערן צייכן פון גוטע פּראָנט־ידיעות און גלייכצייטיקע איוב־בשורות פון די יידישע שטעט און שטעטלעך פון לעמבערגער, סטאַניסלאַוואָווער און טאַרנאָפּאָלער וואָיעוודסטוועס, וועלכע זענען איינס נאָכן אַנדערן ליקווידירט געוואָרן. די דאָזיקע ידיעות האָבן אונדז נישט אָנגעזאָגט קיין גוטס. קיינער האָט נישט געהאַט דעם מוט און דעם ווילן אויסצוריידן דעם ביטערן אמת וועגן גורל וואָס דערוואַרט יעדן ייד. אַ שאָד נאָר די קליינע קינדער. זיי האָבן זיך נישט אָפּגעגעבן קיין חשבון פון דעם וואָס זיי דערוואַרט. די קינדער האָבן געליטן הונגער און נויט — און נישט פאָרויסגעזען דעם שרעקלעכן סוף.

עטלעכע מאָל זענען אונדזערע באַקאַנטע, די פאַמיליע פּאַלאַצקי, געקומען צו מיר אין שטוב און דערקלערט זייער גרייטקייט צו נעמען צו זיך און אויס־באַהאַלטן מיין קליין דריי און אַ האַלב־יאָריק יינגעלע. כ׳האָב זיי אָבער נישט געגלויבט — און דאָס קינד נישט איבערגעגעבן. כ׳האָב געוווּסט, אַז דעם זעלבן טאָג ווען מ׳וועט מיך אומברענגען — וועלן זיי אויך מיין קינד נישט מער האַלטן און זיך צואייגענען דאָס וואָס כ׳האָב אים מיטגעגעבן אויפן וועג. זיי זענען אַוודאי גרייט געווען פאַר זיינע שיכלעך און הייזלעך אים צו טויטן. כ׳האָב זיי נישט געגלויבט. מיין האַרץ האָט מיך געוואָרנט: „גיב זיי נישט דאָס קינד, מ׳טאָר זיי נישט אָנטרויען!". כ׳האָב דאָס קינד נישט געגעבן, ווייל טראָץ אַלעמען האָט מיך נישט אָפּגעלאָזט די האָפענונג, אַז ס׳וועט אונדז דאָך געלונגען איבערצולעבן די אומגליקלעכע צייט. ס׳האָט זיך נישט געוואָלט, צוזאַמען מיט מיין פרוי און קינד, אַוועקשטעלן פאַר דער אָנגעצילטער דייטשישער ביקס און דערשאָסן ווערן. כ׳האָב נישט געוווּסט ווי אַזוי דאָס וועט געשען, ווער ס׳וועט אונדז ראַטעווען, אָבער אין זיך האָב איך געהאַט דעם גלויבן, אַז אין דער לעצטער מינוט וועל איך דאָך אויסמיידן די געפאַר.

איך האָב אַלס דאָקטאָר־מעדיצין געלעבט אין ראָהאַטינער געטאָ און האָבנדיק אַ מעגלעכקייט צו באַזוכן אַלע היימען, האָב איך פון דער נאָענט אָבסערווירט דאָס לעבן פון מיינע אומגליקלעכע ברידער — אין הונגער, קעלט, קראַנקהייטן און דער עיקר — דער כסדרדיקער פּחד פאַרן מאָרגן, בעת מ׳איז נישט געווען זיכער מיטן היינט...

די אַרבעטס־באַדינגונגען פון אַ יידישן דאָקטאָר אין געטאָ זענען געווען אומ־דערטרעגלעכע. אָן מעדיקאַמענטן און נייטיקע מכשירים, ביי אַ שטענדיקער געפאַר אַליין צו ווערן אָנגעשטעקט פון די עפּידעמישע קראַנקהייטן וואָס האָבן אומאויפ־הערלעך געבושעוועט אין געטאָ.

דאָך האָט מיר אַן אינערלעך געפיל שטענדיק אונטערגעזאָגט, אַז ס׳וועט מיר געלונגען אַרויסצורייסן זיך פון דאָזיקן גהינום און איבערלעבן די שרעקלעכע צייט. און אַזוי איז טאַקע געווען:

אין סאַמע לעצטן טאָג פון ליקווידירן דאָס ראָהאַטינער געטאָ, איז אומדער־וואַרטעט געקומען צו אונדז אַן אוקראַאינער מיטן נאָמען קאָברין. ער האָט גע־

שטאַמט פון דאָרף הענריקאָווקע. אָן לאַנגע רעדעס, האָט ער מיר געשטעלט צוויי פראַגן: צי איך ווייס אַז אין סטאַניסלאַוואָוו, טאַרנאָפּאָל, סטרי, באָבריק און אין אַנדערע ערטער, זענען שוין נישטאָ קיין יידן? און די צווייטע פראַגע: וואָס איך טראַכט צו טאָן? אויף דער ערשטער פראַגע האָב איך אים געענטפערט, אַז איך ווייס אַלץ. און אויף דער לעצטער — אַז כ׳האָב נישט קיין אַנדערע ברירה, ווי נאָר וואַרטן ביזן סוף. אויף דעם האָט ער דערקלערט, אַז ער איז גרייט צו ראַטעווען מיך מיט מיין פאַמיליע, אויב כ׳בין דערצו מסכים. שבת פאַרנאַכט, אין דריי טעג אַרום, קומט ער מיט זיין פערד־און־וואָגן אונדז נעמען צו זיך.

געריט פון דער דאָזיקער גוטסקייט, האָב איך אים געזאָגט, אַז אויב מיר בלייבן לעבן ביז שבת, וואַרט איך אויף אים ביי דער ראַמפּע, נישט ווייט פון דער צערקווע. שבתצונאַכטס, 1 אַזייגער, איז ער טאַקע געקומען מיט אַ וואָגן, געשפּאַנט אין צוויי פערד און אונדז בשלום אַוועקגעפירט צו זיך. בעת מיר זענען אָנגעקומען אויפן אָרט, האָבן די געסטאַפּאָ־מערדער און זייערע געהילפן פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג אויסגעשאָסן די לעצטע יידן פון ראָהאַטינער געטאָ.

דער דאָזיקער אוקראַינער איז געווען דער ערשטער וואָס האָט מיר דערלאַנגט זיין ברידערלעכע האַנט און טאַקע געהאָלפן. אָבער נישט דער איינציקער. אָט האָבן די אוקראַינער אין סטרעליסק גוט זיך באַצויגן צו די יידן. ווי נאָר זיי האָבן זיך דערוווּסט וועגן דער גזירה צו פאַרטרייבן די סטרעליסקער יידן קיין באָבריק, האָבן זיי גלייך וועגן דעם געמאָלדן. אַדאַנק דער דאָזיקער אינפאָרמאַציע, איז פיל סטרעליסקער יידן געלונגען זיך אָפּצוראַטעווען, צווישן זיי — אויך מיין משפחה.

(מיר איז באַוווּסט פון דער פרוי צילע קנאַסאָוו (פעלד), אַז דער גלח וואַסיל כאַבורסקי, פון דאָרף יאַווטשע, איז געווען אַן אויסערגעוויינלעכער מענטש, וואָס האָט פיל געהאָלפן יידן, ריזיקירנדיק דערביי מיטן אייגענעם לעבן. זי דער־מאָנט אויך די פרוי פונעם אוקראַינישן ריכטער העלערעוויטש און זיין טאָכטער, וואָס האָבן אין משך פון 12 חדשים אויסבאַהאַלטן אָן וועלכן ס׳איז אָפּצאָל, איר 11־יאָריקע טאָכטער אַניאַ).

איינצלנע יידן, צי גאַנצע פאַמיליעס (הגם אַזעלכע זענען ווייניק געבליבן), האָבן זיך פּרובירט ראַטעווען דורכן אַנטלויפן פון געטאָ און זיך אויסבאַהאַלטן ביי נישט־יידן. ס׳האָט זיך זיי דאָס איינגעגעבן פאַרן פרייז פון די לעצטע ווערטפולע זאַכן. אָבער אויך דאָס האָט נישט געהאָלפן, ווייל פיל זענען צוריקגעקומען פון דער אַרישער זייט, נאָכדעם ווי זיי האָבן זיך איבערצייגט, אַז אומעטום איז דער ייד הפקר און קיינער וויל אים נישט אַריינלאָזן צו זיך אויף איבערצוואַרטן די צייט ביז די מלחמה וועט זיך ענדיקן. אין בעסטן פאַל זענען אַזעלכע יידן געווען אויף דער אַרישער זייט, עטלעכע וואָכן. נאָכדעם זענען זיי געווען געצוווּנגען זיך צוריקצוקערן אין געטאָ אַריין, אין דער איבערצייגונג, אַז דער טויט צווישן אייגענע איז פיל לייכטער ווי צווישן פרעמדע. אַן אַנדערע טייל איז שוין יאָ געבליבן אויסערן געטאָ און זיך אויסבהאַלטן ביי באַקאַנטע קריסטן.

אין יענע טעג איז ראָהאַטין, ווייזט אויס, געווען צווישן די זעלטענע שטעט און שטעטלעך אין פוילן, וווּ ס׳האָבן זיך נאָך אויפגעהאַלטן יידן. אין טייל ישובים זענען נאָר געבליבן אויסדערוויילטע, געזונטע יינגע בחורים, ווייל זיי האָבן

געאַרבעט פאַר דער דייטשישער מלחמה־מאַשין. דאַקעגן זענען נאָך אין ראָהאַטין געבליבן יידן פון פאַרשידנאַרטיקן עלטער. אָבער אין קיין אַרבעטס־קאַזאַרמעס זענען זיי נאָך נישט געווען איינגעשלאָסן. אין ראָהאַטין האָבן נאָך יידן געוווינט צו יענער צייט, אין אַ „פרייען" געטאָ.

אין די חדשים מאַי־יוני 1943 האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז אין אַלע אַרומיקע ערטער זענען שוין קיין יידן נישט פאַראַן. איצט איז מען געווען זיכער, אַז דער גורל פון די ראָהאַטינער יידן איז אַ געחתמעטער, אַז די טעג זענען געציילטע. מ׳האָט אָנגעהויבן זיך צוגעוווינען צום געדאַנק וועגן אומבאַדינגטן סוף. מ׳האָט אָפן גערעדט וועגן נאָענטן טויט ווי אַ נאַטירלעכע און אומפאַר־מיידלעכע זאַך. מען האָט אָנגעהויבן אויספאַרקויפן אַלץ, וואָס איז נאָך געבליבן פון די אַמאָליקע צייטן און זיך איינגעשאַפט עסן, כדי צו שטילן דעם הונגער. אין געוויסע שטובן זענען פאָרגעקומען פריילעכע אָוונטן, ווו מ׳האָט געגעסן, געטרונקען און — — — געזונגען. קיין מוזיק איז שוין נישט געווען, ווייל די מוזיקאַנטן, די פאַמיליע פאַוסט, איז געהאַט אומגעקומען. ס׳האָט נאָר געלעבט דוד פאַוסט מיט זיין פרוי און טאָכטער, ראָזאַ, וואָס איז איצט אין אַמעריקע.

שבועות, דעם 5.6.43, עלף ביינאַכט, איז קיין ראָהאַטין אַראָפּגעקומען די געסטאַפּאָ פון לעמבערג, אַרומגעשטעלט דאָס געטאָ און אָוועקגענומען די איבער־געבליבענע יידישע באַפעלקערונג. אַרום צוויי נאָך האַלבער נאַכט, 18 קילאָ־מעטער פון דער שטאָט, האָב איך געהערט דאָס קלאַפּן פון מאַשין־געווער. דאָס האָבן די דייטשן אויסגעשאָסן די לעצטע יידישע איינוווינער פון ראָהאַטינער געטאָ.

ווי מ׳האָט מיר שפּעטער איבערגעגעבן, זענען נאָך די פּויערים מיט דער אָרטיקער זשאַנדאַרמעריע, אין משך פון אַ לאַנגער צייט, אַרומגעגאַנגען איבער די הייזער אין געטאָ, געזוכט באַהעלטענישן, קוים וועלן זיי דאָרט געפינען יידן. אַזוי איז 10 טעג נאָך דער פולשטענדיקער ליקווידאַציע פון געטאָ, אויפגעדעקט געוואָרן דער באַקאַנטער און גוט־אויסגעבויטער „סכראָן", וועלכן מ׳האָט גערופן „סעוואַסטאָפּאָל". דאָרטן האָבן זיך אויסבאַהאַלטן די פאַמיליעס: קאַרטין, פאַוסט אַלטער, זיידלער און מעסינג. אַלע האָט מען אַרויסגעפירט הינטער דער ציגל־פאַבריק, ווו מ׳האָט פריער געהאַט אומגעבראַכט די דריי טויזנט יידן פון דער לעצטער אַקציע — און זיי דאָרט דערשאָסן.

נאָך דער באַפרייאונג האָבן מיר באַקאַנטע פּויערים דערציילט, אַז ווען מ׳האָט די לעצטע אַרעסטירטע געפירט פון געטאָ צום דערשיסן, האָט אַלתר פאַוסט געבעטן די פּויערים זיך גוט צוקוקן ווי מ׳פירט אַלע צום טויט, כדי זיי זאָלן דערנאָך קאָנען דערציילן זיינע זין — דוד, יעקב און שמחה — אויב זיי וועלן זיך אָפּראַטעווען, וועגן די לעצטע מינוטן פון זייער פאָטער און שוועסטער.

*

אַזוי האָט געלעבט, געקעמפט, געליטן, זיך געראַנגלט און געהאָפט אויף בעסערע צייטן, אַ גרויסע יידישע קהילה, וואָס האָט געטראָגן דעם שטאָלצן נאָמען: ראָהאַטין. פון אָט דער קהילה זענען קיין סך נישט איבערגעבליבן.

אָבער די וואָס זענען געבליבןביים לעבן, טראָגן טיף אין האַרצן איינגעקריצט דעם זכרון פון אַ טייערער יידישער געמיינדע, וועלכע האָט אַרויסגעגעבן דעם יידישן פאָלק נישט איין גרויסן מענטש און אַריינגעשריבן אַ רייכן בלאַט אין אונדזער געשיכטע.

י. פ. ש.

מעשה בבונקר אחד

יוסי סטרייר

אחד הבונקרים בעירנו בתקופת־השואה הוקם בבית־מועצת המחוז, תחת אפם של הגרמנים, שהרי באותו בניין עצמו התאכסנה מפקדת הגיסטאפו. אוקראיני בשם ב ר ו ד ו ב י י מהכפר פוטיאטינצה, שומר הבית, עזר להקים את הבונקר במרתפו של הבית, במקום שאוכסן הארכיון של המועצה, ובו התאכסנו 13 יהודים: יהושע גלוצר ושתי בנותיו לוסיה ורוזיה; אברהם האָבר, אשתו ליבצע והבן ישראל; רייזה סטרייר עם הבן יוסי; רחל ואחיה משה־יוסף באַל ובן־דודה ברנאַרד קאָסלר; שרה רוקח וחנינא זוננשיין.

האוקראיני הנ"ל היה דואג גם למזונותיהם של החבויים במקלט, מתחת לעינו הפקוחה של הנאצי. אבל יש שלא עלה הדבר בידו במשך ימים רצופים ואז ידעו המסתתרים חרפת־רעב. קרבן־רעב ראשון היה אברהמצי האָבר שנקבר במקלט עצמו.

לא היה ברירה, אלא להגיח מדי פעם מהמקלט ולבקש מזון. חנינא זוננשיין היה הראשון שנתפס, נדרש לגלות את מקום המחבוא ובסרבו נהרג ע"י הנאצים. בן י"ח היה בנפלו. השני — משה־יוסף באַל, הלך בעקבות קודמו וכמוהו נתפס ונהרג בסרבו לגלות את מקום המקל. בן י"ז היה במותו. אחריהם בא תורו של יוסי סטרייר. הוא הצליח להשיג קומץ־של מזון אך נתפס בהתקרבו למקום, עונה בצורה איומה עד שפרחה נשמתו. והוא בסך הכל בן ט"ו. הי"ד.

משנעשה צר המקום לנאצים שבמקומות העליונות (נוסף למפקדה נפתח שם גם בית־חולים) — ביקשו להשתמש במרתף, אך כאן עמדה לתשעת הנותרים זכותו של אותו אוקראיני, ברודוביי, שהצליח לשכנע את הנאצים, כי חבל להרוס את ארון הארכיון (שהסתיר את הכניסה לבונקר) כיוון שבו גנוזים מסמכים יקרי־המציאות. קרה נס והנאצים שוכנעו והסתלקו מתכניתם. זכור לטוב אותו גוי, שניצוץ אלוהים לא כבה בלבו והוא מהיחידים בין רבים...

אריה פאסבק, לאה הולדר, פיניא לוונטר, קלרה מסינג, סלקה ווליג, פיניא מאור, פפקה שומר, משה גראנוביטר, נפתלי לב (במרכז), דבורה בוסגאנג משה מאַט, פלונית אלמונית.

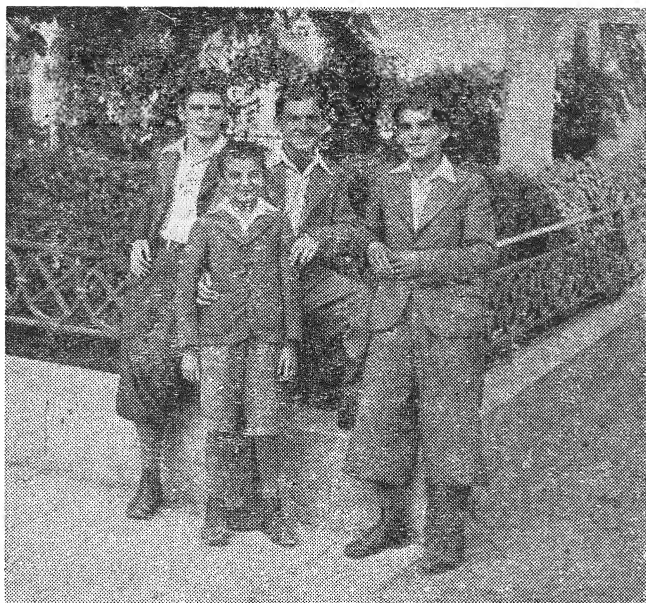
יַעֲקב ליינוואנד ואשתו בלומה (שפיגל), הבת אֶלזא והתאומים מיכל ויצחק (פשמישלאני)

משפחת הוכברג ז״ל
דוד הוכברג עם אשתו הוג׳י. למטה: יעקב אייכל ושני ילדיו

העומדים משמאל: ברונו אַלטר, י. בארבן, עזריאל גראנוביטר.
היושבים משמאל: גאַרטק גולדשלאג, איזיאָ שפיגל, מארצל לוונטר

ארבעת האחים הולץ ליד הגדר של הכנסיה הפולנית: זלקו, השקו
איזיא; המבוגר ביניהם חיים אלון — נמצא בקיבוץ המעפיל.

כינוס „ויצו" של נשי רוהאטין בביתו של שמעון טייכמן

יוסף מילנר, פאריז

יידישע צענטערן ביי ראָגאַטין (ראָהאַטין)

דער קדוש ד״ר מאיר באַלאַבאַן, וועגן וועלכן מ׳קען באַשטימט זאָגן, אַז לא קם כמוהו אַ צווייטער אויף דעם געביט פון געשיכטע פון די יידישע שטעט און שטעטלעך אין גאַליציע — האָט נאָך מיט העכער 50 יאָר צוריק אָנגעגעבן אינטערעסאַנטע פרטים וועגן יידן אין ראָגאַטין. ער האָט זיך באַזירט אויף אַ „פאָלקס-ציילונג" וואָס איז פאָרגעקומען אין יאָר 1765 (ד.ה. — מיט 200 יאָר צוריק), לויט וועלכער ראָגאַטין האָט שוין דאַן פאַרמאָגט אַ קהלה פון 797 יידן, און דער גאַנצער „גליל" — ביז 1347 יידן! ווען מיר רעכענען זיך מיט דער דעמאָגראַפיע פון יענע צייטן, קען מען זאָגן, אַז דאָס האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ באַדייטנדיקע צאָל (לויט דער פעטערבורגער „יידישער ענציקלאָפעדיע", וואָס איז דערשינען אין דער רוסישער שפּראַך, אונטער דער רעדאַקציע פון ד״ר י. ל. קאַצענעלסאָן און באַראָן דוד גינצבורג. פינפטער באַנד, זייטן 77 און 115). ראָגאַטין האָט געקענט (און זי האָט עס ווירקלעך געטאָן!) משפיע זיין אויף די קלענערע מקומות אַרום זיך. ראָגאַטין האָט געהאַט אין יענער עפּאָכע, אונטער איר ממשלה, צוויי קליינע קהלות: פּאָדקאַמען (128 יידן) און סטרעטין (מיט 453).

היסטאָריש, האָט ראָגאַטין געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אין דער עפּאָכע פון די פאַלשע משיחים. שבתי צבי, למשל, האָט אין ראָגאַטין געפונען אַ נעסט פון אָדעפּטן, און דער משיח השקר האָט דאָרט געהאַט פאַרברענטע חסידים. די דאָזיקע שטימונג האָט פאַר זיך אויסגענוצט יעקב פראַנק, וואָס האָט אין ראָגאַטין געהאַט אַן אמתן מרכז. אַזוי האָט עס פאַסירט אין אָנפאַנג פון אַכצנטן יאָר־הונדערט. און די באַוועגונגען זענען געווען אַזוי שטאַרק, אַז דער פּוילישער קיסר אויגוסט III האָט זיך באַדאַרפט רעכענען מיט דעם פאַקט און דריי שטעט האָט ער דעקרעטירט פאַר אַ „פראַנקיסטישע זאָנע": בוסק, גליניאַני און ראָגאַטין.

שוין נענטער צו דער השכלה ווערט ראָגאַטין ווידער אַ צענטער. דאָרט עפנט זיך אַ שולע, וווּ מען לערנט „וועלטלעכע" לימודים און העברעאיש. אין 1912, ערב דער ערשטער וועלט-מלחמה, איז ראָגאַטין אַ שטעטעלע פון 7000 תושבים, צווישן זיי — 3217 יידן! מען ווייסט, אַז דער קהילה-בודזשעט האָט דערגרייכט אין אַ יאָר די סומע פון צוואַנציק טויזנט קראָנען.

גרויסע יידישע צענטערן ביי ראָגאַטין זענען געווען:

בורשטין: אַ שטעטעלע וואָס האָט געגעבן אַ פאַמיליע-נאָמען אַ באַרימטער, צעזייטער אין אַ סך ערטער יידישער משפּחה. מיט צוויי הונדערט יאָר צוריק זענען שוין דאָרט געווען 453 יידן. מען קען מיט זיכערקייט זאָגן, אַז ווען היטלערס מלאכי-חבלה זענען אַריין אין שטעטל, זענען שוין דאָרט געווען אַן ערך 6000 יידן. אינטערעסאַנט, אַז נאָך אין יאָר 1908 איז דאָרט געווען, אין אַן אייגענעם הויז, אַ שולע, געבויט אויף די געלטער פון באַראָן הירש, מיט 160 תלמידים׳

בוקאַטשאָווצע: 361 יידן אין יאָר 1765 און 1216 — אין יאָר 1909. אין יענעם יאָר האָבן 236 יידן געצאָלט „עטאַט".

באַלשאָווצע: אַ היבשע יידישע קהילה און (על פי טעות) איז אָנגעגעבן אין עטלעכע מקורות די צאָל פון יידן אין באַלשוועץ, מיט אַ 60 יאָר צוריק — 2256.

פייגה וישראל קריג (צ׳רצ׳ה) ז"ל

נפתלי לב עם ילדתו

שרה באַגר עם בנה חיים ז"ל.
הבת צילה נמצאת בארגנטינה.

סושי וברל קריג מיכל וחיה לדר

ציון מאַט

יהושע פנחס קלארנט

בורשטין

לזכר משפחות: ארליך, קסלר, ארנברג ושל הרב יואל גינצבורג ז״ל

מאת המלבה״ד:

בורשטין היתה אחת העיירות בחטיבה שנקראה מחוז רוהאטין, ובה גם סטרטין, פודקאמין, קניהיניצ׳ה. היה קשר הדוק בין בורשטין ורוהאטין: אוכלוסייתה של בורשטין היתה נזקקת, כדת המדינה, לרשויות שברוהאטין, חסידי שתי העיירות קשורים היו ב„חצר" של רוהאטין; היריד ברוהאטין היה מפגש רציני ליהודי כל העיירות שבסביבה, שקימו ביניהם קשרי מסחר ושותפות הדוקים. (אביו של שמשון מלצר, למשל, איש בורשטין, היה שותף ל„טחנה האמריקנית" שברוהאטין); ברוהאטין היו בתי־ספר תיכונים פולני ואוקראיני ונוער מבורשטין היה משתלם בהם. זה יצר מגע וחברות הדוקה בין הנוער היהודי של שתי העיירות; שתי העיירות נעזרו אחת בשנייה בפעולה הציונית והן בדור הראשון והן בדור השני.

נוסף לכך התקשרו יהודי שתי העיירות בקשרי־נשואין הדוקים, ובני־משפחה אחת היו בשני המקומות גם יחד.

גורל אכזרי משותף פקד את יהודי בורשטין ורוהאטין גם יחד. הראשונים הובאו בימי השואה לגיטו רוהאטין וכאן הושמדו או נשלחו אל מחנות ההשמדה. עליהם נאמר: „בחייהם ובמותם לא נפרדו".

הרבה מניעים אתי למשוך בעט ולהקדיש דפי־עד לעיירת בורשטיין בספר הזכרון שלנו. רק ששה־עשר קילומטר בלבד מבדיל עיירה זו מעיר רוהאטין המחוזית. לכן, אין פלא שנוצרו קשרים, אינטימיים לפעמים, בין יהודי שתי העיירות: קשרים מסחריים, קשרי־נישואים, קשרי תרבות ופעולות־נוער. סטודנטים יהודים למדו בבית־הספר התיכון ברוהאטין ואפילו נהר אחד „גנילא ליפא" איחד את שתי העיירות הללו.

החל מראשית המאה הי״ט, הכתה שרשים בבורשטין החסידות מיסודו של ר׳ יהודא־צבי־הירש בראנדווין מסטרטין. האדמו״ר ר׳ נחום שכיהן על כסאו עד 1914, היה למדן ומקובל והדפיס ארבעה ספרים בקבלה: „אמרי טוב", „אמרי חיים", „אמרי ברכה" ו„אמרי רצון". הוא הקים בבורשטין „חצר" מפוארת וחסידיו הרבים, שבאו ממקומות שונים, תרמו תרומה רבה לקיומה הכלכלי של קהילת בורשטין. ב־1914, עת נפש בהרים, פרצה דליקה בבורשטין שהשמידה את מחצית העיר ובתוכם גם את „חצרו" ואז עבר לסטניסלב. ר׳ נחום נפטר ב־1915 והשאיר בן יחיד, אליעזר, ו־4 בנות. הבן מלא את מקומו בסטניסלב. בשנת 1935 הקים מחדש ר׳ משה, בנו של ר׳ אליעזר הנ״ל, את חצר סבו בבורשטין ונהג באדמו״רות עד שנספה, יחד עם אשתו ושלושת בניו, בתקופת השואה. ר׳ משה׳לי היה מפורסם בפקחותו ורבים היו חסידיו. הנאצים תפסוהו ועינוהו והוא נפטר בשנת 1942 בסטניסלב.

לאט־לאט הדרה לבורשטין גם השאיפה להשכלה ולחינוך הילדים ברוח הזמן. ב־1898 נפתח בבורשטין, — כנראה, בהשתדלות הנאורים ומנהיג האינטליגנציה האקדמאית ד״ר דוד מאלץ — בי״ס יהודי לנערים מיסודה של „קרן הבארון

הירש". הקמת ביה"ס זה עוררה את התנגדותם של החסידים והחרדים, אך לא היתה להם ברירה אלא לקבל את הדין. בערבים התקיימו בביה"ס קורסים למבוגרים ובהם השתתפו 52 איש. עם הרחבת ביה"ס, היה צורך להקים לו בניין מיוחד. בשנת 1904 קנתה „קרן הבארון הירש" בית. ב־1906 נפתחו מטעם „קרן היובל ע"ש הברונית קלארה הירש" קורסים לתפירה לנערות, בהנהלת גב' פוגל. בשנה הראשונה למדו בו 14 נערות תפירה וחייטות. ב־1914 עבר בניין ביה"ס לידי הקהילה והפך לבית־תרבות ע"ש י. ל. פרץ, ובו גם ספריה עממית. באפריל 1905, נוסדה קופת־מלוה של „איקא". מלבד זה, היה קיים שם גם „בנק קואופרא־טיבי" ושניהם פעלו עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. ב־1918 נתאחדו והיו ל„קופת מלווה קואופרטיבית".

חיים לאומיים תוססים התחילו לפעום עם יסוד האגודה הציונית „חובבי ציון" ע"י בונם שפירא. עם ד"ר דוד מאלץ עורך־דין שבא להשתקע בבורשטין, נוספה אישיות יהודית־ציונית. הוא היה חניך של קבוצת סטודנטים ציונים בראשותו של ד"ר אברהם קורק. יחד עם אחרים, ביניהם ד"ר יהושע טהון, הקים את אגודת „ציון" בלבוב, שהיתה אבן־פינה להסתדרות הציונית בגאליציה, שנים מספר עוד לפני שהופיע ד"ר תיאודור הרצל. הוא נמנה על טובי הסופרים הציוניים. בשנת 1909 נוסד בית־ספר־עברי עם מורה אחד ו־9 תלמידים. בימי מלחמת העולם הראשונה בא לבורשטיין להשתקע בה כעורך-דין ד"ר וולף שמורק (אחיו של ד"ר שמורק הנודע).

התעסקותם של יהודי בורשטין דומה היתה לזו של הרוהאטינאים. צביונה של העיר היה למעשה יהודי. אפילו נושא־המכתבים יהודי היה מעוטר בזקן ובפיאות, ר' אפרים שניידר.

רובם של יהודי בורשטין חסידים היו. אף שבבורשטין „מלכו" האדמו"רים למשפחת בראנדוויין, רוב יהודים בה היו מחסידי בלז וצורטקוב. בראש ועד הקהילה עמד זליג האמר.

ד"ר מ. האבר מוסר: „יהודי בורשטין אנשים שקטים היו, אך לא היו פהדנים כלל. בשעת־סכנה תמיד היו מוכנים לעמוד על נפשם וכבודם. בימי הנסיך יאבלונובסקי, פרץ ריב בין הטאטארים והיהודים. הטאטארים הנלהבים, ואתם הפולנים והאוקראינים, התרוצצו כפראי־אדם ברחובות העיירה וניפצו שמשות. מיד יצאו לקראתם פועלים יהודים, קצבים בסכינים וקרדומות והטאטארים מיהרו לסגת. אומץ־ליבם של יהודי בורשטין ירד עליהם כמהלומה. בפעם הראשונה הרגישו הפורעים בסכנה המרחפת עליהם ונסו בבהלה. העיירה יצאה בשלום. בינתיים הגיעה משטרה מרוהאטין והרוח בעיירה שככה.

בשנים 18—1917, לאחר שנסתיימה מלחמת העולם הראשונה, עדיין נמשכו הקרבות בסביבות בורשטין בין האוקראינים, הפולנים והבולשביקים. מובן שהיהודים היו תמיד השעיר־לעזאזל. קרבנות לשוד ורצח, נשים נאנסו לעיני בעליהן וילדיהן.

קשה מכל היתה בהם פגיעתם של אנשי פטלורה. גם הכנופיות של גנראל האלר לא היו טובות מהן. לולא עזרתו של הג'וינט, כי אז רחפה סכנת הרס וכליון על היהודים. הג'וינט הקים מטבח עממי בעיירה וצריפים הוקמו למחוסרי־בית.

מ. נכוולגר, מוסר: מי לא יזכור את המורים לעברית: סובל, הבחורה מבוריסלב, שורץ ושטרוהוויס ועוד? כל אחד מהם וכולם יחד, הקדישו מזמנם, שלאחר שעות ההוראה, כדי להצית בנשמת הנוער זיקי־ציונות ואהבה למולדת. מרכזי־הרוח הציונית היו ההסתדרויות: „התאחדות פועלי־ציון" (ימין); „ביתר" ו„הנוער הציוני". מאות נערות ונערים היו חברים בה. הויכוחים בחוגי־הנוער בבעיות הציונות התנהלו באולם „ההאחדות". הנוער היה לומד פרק בציונות, ספרות, חיי־חברה והיה מבקר בהרצאות ובתיאטרון שבאו לעיירה.

בשנת 1925, ייסד חיים גינצברג (בנו של מורה־ההוראה) את הסתדרות „גורדוניה".

י. פנסטר, מוסר: ב־1908 נתקיימו בחירות לפארלאמנט האוסטרי. התנועה הציונית השתתפה במאבק הבחירות. המנהיג הציוני אדולף שטאנד בא לנאום בבורשטין, ואילו הגבאים, מצדדי הרשימה הפולנית, לא הרשו לו לנאום בבית־הכנסת. אז קמו בני־הנוער הציוניים ופתחו את דלתות בית־הכנסת וד"ר שטאנד נשא בפניהם נאום ציוני חוצב־להבות.

מוניה כהן, מוסר: „כאשר החלה לחדור לערים ולעיירות של גליציה תורתו של ז'בוטינסקי, הגיעה התנועה הזאת גם לעיירתנו בורשטין. בשבועות 1927 התקיימה אסיפת היסוד של בית"ר. ציריו השתתפו בכל הועידות המחוזיות והארציות. חברי הקן מילאו גם תפקידים בהנהלה המרכזית של בית"ר. גרשון גינצברג (בנו של הדייק, שעזב את „גורדוניה") היה קצין־גליל בלבוב ואחר כך בלבוב ובקרקוב. בית"ר ניהלה את פעולתה עד למלחמת העולם השנייה. (בנו הצעיר של ר' יואל גינצברג, גרשון נחבש ע"י הרוסים ב־1940 בלבוב בבית־הסוהר. לפני כיבוש לבוב ע"י הנאצים ב־1941 בעת שהרוסים עזבו את העיר הוצת בית־הכלא הידוע ובלהבות אלה פרחה נשמתו של גרשון גינצברג ז"ל — י. ש.).

בימי המלחמה הראשונים כאשר הגרמנים החלו להתקרב לעירנו והאוקראינים החלו לאיים על היהודים בשוד ורצח התקשרה מפקדת בית"ר עם הנוער הפולני בעיר ויחד אתו הקימה הגנה־עצמית. לנוער היהודי ניתנה אפשרות להגן בשעת חירום על האוכלוסיה היהודית מפני התקפות שוד ורצח.

לושה פריפלד (רוזן), מוסרת: אני נזכרת בחברה אחת שלי, נוצריה, ושמה רניה גבודוביץ, שבזכותה ניצלתי מציפורני הנאצים ונשארתי בחיים. היא החביאה אותי בביתה. תהיה זאת אולי נחמה־פורתא, כי בים הגדול של סבל ועינויים, בימים של חורבן והשמדה, נמצאו יחידי־סגולה מבין הגויים שסיכנו את עצמם כדי להציל יהודים מן התופת הנאצית.

פנחס גלרנטר, יודע לספר: „דוב־בעריש גלרנטר, היה למדן מופלג בתורה בש"ס ובפוסקים. היתה לו סמיכות להוראה אך לא עשה את התורה קרדום לחפור בה. הוא היה ציוני כל ימיו. ידיד קרוב היה לד"ר דוד מאלץ, עו"ד, מראשוני קברניטי הציונות בגליציה, נואם מחונן ופובליציסט חריף, ממקורביו של נתן בירנבוים ומנאמני הרצל. ר' דוב־בעריש גלרנטר וד"ר דוד מאלץ היו מתרועעים עם ר' שלום מלצר, מראשוני המייסדים של הסתדרות „המזרחי", ממכונני בית־הספר העברי והסתדרות „שפה ברורה" ברוהאטין.

מרדכי נכוולגר מוסר שוב: „הנוער הציוני" נוסד בבורשטין ב־1928 ו־164

חניכים עברו דרכו. הארגון שאף להמשיך בפעולתו בשרשרת סניפי „התאחדות פועלי־ציון", אשר שלחו את החלוצים הראשונים ארצה, בתקופת העלייה השלישית (שרה קסלר ובינה בריטר). בערב הפרידה לשרה קסלר לפני עלייתה נערכה מסיבה שנמשכה עד אחר חצות. (אגב, קרובה היא לח"מ, ממשפחת קלאַרנט, מעורה בארגון יוצאי בורשטין וממשיכה לפעול כאחות סוציאלית — י. פ. ק.). „הנוער הציוני" בבורשטין קיבל עזרה ועידוד מה"ח יהודה הדר, דב קירשן, חברי הסניף ברוהאטין.

ד"ר ליפא שומר, רופא עירוני בבורשטין מעיד, ב־17 בספטמבר 1939, לא נהגו כל הפליות ביחס לתושבי העיר. לעומת זאת פתחו האוקראינים בהסתה נגד היהודים והתחילו להלשין עליהם בפני השלטונות הסובייטים. באותם הימים כבר הגיעו אלינו בשורות רעות מפולין המרכזית על הצרות שהמיט על היהודים צבא הכיבוש ההיטלרי. בבורשטין התגוררו אז 2600 יהודים בערך. באותם הימים אסרו השלטונות צעירים יהודים מראשי תנועת הנוער הציונית. אלו שנתפסו ונאסרו הובלו ללבוב ושם הוצאו להורג יחד עם הלאומנים האוקראינים, או ששולחו לסיביר. לפי שעה לא נגעו בי השלטונות לרעה מפני שהייתי נחוץ להם כרופא. המצב השתנה ב־22 ביוני 1941, יום פרוץ המלחמה בין גרמניה ורוסיה. הצבא האדום יצא בבהלה. במבואות העיר ניטשו הקרבות עם חיל החלוץ של הגרמנים והגשרים פוצצו. בנסיגת הצבא הסובייטי נצטרפו אליהם כמה מיהודי המקום, רובם מאלה שתפשו משרות בשלטון הסובייטי. מאז התחילו צרות צרורות נתכות על היהודים גם מידי האוקראינים וגם מידי הגרמנים ואותן מתאר כעד־ראיה ד"ר שומר: מטובי־העיר, וביניהם הרב הירץ לנדוי ור' יואל גינצברג, מורה־הוראה זקן ונכבד בעיר, הושלכו מוכים ופצועים אל משרד העירייה. „אחד האוקראינים ניגש אל הדיין הזקן, גזז את זקנו הלבן ואת השערות זרה בפניו. בעשותו זאת, אמר אל הישיש: „יהודי מצורע, הגיעה השעה שניפטר מכם ונשלם לכם כגמולכם". עיני הדיין הישיש זלגו דמעות והוא לא ענה דבר. כאשר יצאנו מן החדר ראינו איך האוקראינים קושרים חבלים על צווארי הרב ומורה־ההוראה ואוסרים אותם אל סורגי־הברזל של החלון. ביקשתי סגן־הקצין הגרמני שלא ירשה לענות אותם והגרמני צווה עלי ללכת כי „הרבנים לא יעונו עד מוות". בינתיים ערכו נכבדי האוקראינים שבעיירה, וביניהם גם שופטים ועורכי־דין וסתם תושבים — פרעות ביהודים. למחרת הלכתי לראות את הרב והדיין. מצאתי את שניהם בדירותיהם, שוכבים על מיטותיהם מוכים ופצועים, עטופי טלית ותפילין. התבוננתי בפצעיהם והראיתי להם את פצעי אני. בהתחלת אוגוסט 1941 ניתנה פקודה להקים „מועצה יהודית" בת שמונה אנשים ואף אני נמניתי עליהם ונעשיתי מאונס יו"ר. השתתפו בה עוד פיליפ טוביאס, עו"ד, מינא טוביאס, יהודה־הירש פישמן ואחרים. נתקבלה הודעה של היודנראט ברוהאַטין, כי השלטונות הגרמניים פקדו שמכל העיירות שבמחוז יבואו שלושה־שלושה נציגים אל המועצה ברוהאטין ושם קרא שלמה אמאראנט פקודה מטעם השלטונות הגרמנים שהטילו מס־פיצויים של 10—8 מיליון רובל על היהודים, כביכול, דמי־נזיקין שגרמו.

חיינו היו תלויים לנו מנגד. 20 איש התגוררו בחדר אחד. היהודים הורשו להלך רק באמצע הרחוב. איום היה מראה האנשים נפוחי הרעב, והילדים רזי־

הרגליים וצבי-בטן מרעב. לי כרופא ניתנה רשות לצאת גם אל מחוץ לתחום־מגורי היהודים. אולם על זרועי המשכתי לשאת סרט תכלת־לבן עם מגן־דוד כחוק.

הגרמנים תבעו מהיודנראט להמציא להם מכסות של יהודים לעבודה. הם הובאו אל תחנת הרכבת בקבוצות של 120, הוכנסו לקרונות והוצאו לדרך. רבים מן היוצאים מתו ונחנקו בשל הדוחק בקרונות או גוועו ברעב ובצמא. הם הובלו למחנה בלז׳יץ ושם הומתו במשרפות.

ב־15 באוקטובר פקדו הגרמנים, שעל כל היהודים לעזוב את המקום ולצאת לבוקאצ׳ובצה. בעיירתנו נשארו רק כ־30 יהודים, שעבדו בכביש וביניהם שני רופאים: אני וד״ר שמואל כ״ץ וכן ראש ה„יודנראט" פיליפ טוביאס ועוד שניים מחבריו. כעבור חודש, באו אנשי הגיסטאפו אל המחנה והובילו את כל 30 היהודים אל הגיטו ברוהאטין. משם יצאנו אל היער להסתתר בו. ב־9 ביולי 1943 שמענו יריות חזקות. הגרמנים חיסלו את הגיטו ברוהאטין וירו בכל יהודי באשר מצאוהו. בנינו בונקרים ביער והתחבאנו בהם ומדי פעם אף שינינו את מקומנו שלא ליפול בפח. נשאנו ברעב וצמא, שכבנו בטחב, והיינו אכולי כנים, עד שאכרים מיודעים לנו התחילו להביא לנו דברי־מאכל. הללו היו על פי רוב אנשי הכת הנוצרית של ה„בפטיסטים" (סביבת כפר צ׳רוב) כך התחבאנו עד מאי 1944, כשהגיעו הרוסים וגרשו את הגרמנים מן המקום.

יעקב פלדמן, משלים את קודמו: „בפרוס יום הכיפורים ב־1942 החלה האקציה ברוהאטין, שכבר לא היו בה עוד הרבה יהודים, והודיעו לבורשטין שיביאו 2 קרונות מלאים יהודים להשמדה. לעולם לא אשכח יום־כיפורים זה. ר׳ יואל גינצברג זצ״ל, מורה־הוראה של העיירה ביקש מהם שעוד יתפללו בציבור ביום הקדוש. כל היום התפלל הדיין בבכי ובדמעות, וקרא לעדה, לקבל עליהם את הדין ללא מורא, ללכת קוממיות לקראת מר המוות. לפלא הוא, מאין היו לאותו יהודי מעונה ומורעב הכוח והעוז להטיף תנחומים.

למחרת יום־הכיפורים נכנסו הגרמנים לעיר והתחילו לירות ביהודים ברחובות. רבים נתפסו והובלו לרוהאטין. אנשי ה„יודנראט" ידעו על האקציה, והחביאו את נשיהם וילדיהם. בו בזמן נתרוקנה גם בורשטין מיהודיה והם הובלו לבוקאצ׳ובצה, שם הוטענו בקרונות והובלו אל מחנה ההשמדה של בלז׳יץ. ר׳ יואל מורה־ההוראה, הומת ביריה בבוקאצ׳ובצה, בהתהלכו בין היהודים, כשהוא מטיף להם ניחומים ואומר וידוי אתם. שארית הפליטה של יהודי המחוז גורשו אל הגיטו של רוהאטין. גם רבים מאנשי בורשטין הובלו לשם; ביניהם שלמה מנדלברג שנפרד מעלי, ואמר לי: „יודע אני, שאני הולך לקראת המוות; מה נורא הדבר, שבתי מארץ ישראל כדי ליפול בידי המרצחים".

הגיטו ברוהאטין חוסל ביוני 1943. כשהיתה בורשטין כבר „נקיה מיהודים", עדיין נמצאו יהודים בודדים בסביבותיה, שהתחבאו אצל אכרים וביערות. מונדזא פישמן, וולף אוסטרובר, ולאטי ברנשטיין חפרו להם בונקר באורוות ארמון הנסיך. היה ברשותם אקדח ומספר כדורים. ראפל, הסנדלר הצולע שהיה שומר החצר, עזר להם והמציא להם מעט אוכל. באחת השבועות התנפלו על האורווה שוטרים אוקראינים בפיקודו של גרמני. הבונקר היה חזק, אך הלשין עליהם בנו של מנקה

הארובות פד בובן שמו. השוטרים קראו לנחבאים שיצאו מן הבונקר המוקף. כשהרגיש מונדזיא שאין עוד מנוס, יצא כשאקדחו בידו וירה במפקד הגרמני וגם פצעו קשה. גם בשוטר שירה במקלע, פגע ביריתו ופצעו. מונדזיא ולאטי נפלו חללים. וולף תפס באקדח, חזר וירד לבונקר. ויצא מן הצד השני. המרצחים רדפו אחריו, וולף אוסטרובר נלחם כגבור; לא הרחק מביתו של ד"ר שמוראק עוד פגע בשוטר האוקראיני. בהיותו פצוע ושותת דם, הוסיף עוד לירות במרדפים אחריו. הוא נפל מחוץ לעיר, בנו של פֶאד פגע בו.

כבוד לזכרם! במותם מות־גבורים הדליקו קרן אור במחשכי החורבן והשואה של כל עיירתנו.

נקמתנו

אנו, קבוצת יהודים ביער, החלטנו לנקום. התחפשנו בבגדי אכרים ובלילה באנו לעיר. תפסנו את שומר־הלילה והכרחנוהו ללכת אתנו עד שבאנו לביתו של פד. צוינו על שומר-הלילה לדפוק בדלת ולקרוא את פד לצאת מן הבית. אך יצא פד, תפסנוהו והרגנוהו בו במקום. גם אשתו יצאה מן הבית וספגה כראוי לה. את הבן המרצח לא מצאנו אותה שעה, ולאחר זמן נודע שהיה חבוי בארובה, ועל כך הצטערנו מאוד. בהריגתם השתתפו גם קלמן, בנה של שרה־האופה ושניים מיהודי בוקאצ׳ובצה.

קלמן בנה של שרה האופה

עוד בתקופת קיומו של גיטו רוהאטין נלחם קלמן בנשק נגד הגרמנים. הוא וקבוצה של יהודים התקיפו גרמנים בדרך לקונושקי. הגרמנים, מקצתם נהרגו, אך הם היו רבים. הם ארבעתם הומתו. גופותיהם נמסרו ליהודים לקבורה. היהודים הבחינו בקלמן שעודנו חי, ואינו אלא פצוע קשה בראשו. נטלוהו והחביאוהו ובמקומו קברו אחר, מחסור בנפטרים לא היה. קלמן הבריא מפצעיו, ברח אל היערות וחי שם זמן רב.

בהתקרב ימי־השחרור שילחו הגרמנים קלמיקים שבויים רוסיים מחיל ולסוב, שעברו לצד הגרמנים, להשמיד את היהודים שנדדו ביערות. באותם הימים רכשו היהודים קצת נשק ועמדו נגד המרצחים בחרוף־נפש.

באחד הקרבות הללו מת קלמן מות גבורים ונשקו בידו.

נכבד ונערץ יהיה שמו.

מעשה נס

זמן רב לפני השמדת יהודי בורשטין, נודע לנו על מזימת הגרמנים להשמיד ולאבד את יהדות גליציה כולה. תכופות עברו את תחנות בורשטין רכבות מלאות יהודים, שהובלו אל מחנות־המשרפות. פעם אחת נתפסו 11 יהודים, שקפצו מן הקרונות ליד בורשטין והובאו אל העיר. היה שם גרמני אחד, שתחביבו לירות באנשים האומללים ההם ואכזריות־יתר הראה לגבי ילדים. הוא שבחר את 11 היהודים לירית. תשעה מהם המית ונשארה רק אם אחת עם ילדה בן השבע.

הרוצח ציווה על הילד להסב פניו ושלף את אקדחו לירות בו, וכאן אירע דבר מפליא: הילד עמד לפני הגרמני וחייך לתומו. הרוצח נשאר על עומדו כמאובן ואקדחו בידו. אותו תליין שרצח מאה אנשים וביניהם ילדים רבים, אותה חית־אדם שלא חמל על ילדים, שכרעו לפניו ובקשו רחמים על חייהם, עמד פתאום נבוך מול חיוכו של הילד התמים. אקדחו נפל מידו והוא צנח ארצה והתעלף. בהתאוששו, ציוה על השוטר האוקראיני שטיק, זה שירה בעשרת הרוגי בורשטין, להוביל את הילד אל ה„יודנראט" וגם עשה אותו אחראי לחיי הילד. ימים רבים שכב הגרמני חולה בבית טנקא מאסקוויטן והיה מצווה להביא לפניו לעתים מזומנות את הילד היהודי שבנוכחותו רווח לו. כאשר הושמדו יהודי בורשטין נעלם הילד עם אמו ולא נודע מה היה בסופם.

אילנה משלר־שמורק, מספרת על תולדות זאב שמורק ומזכירה את יזמתו והתמסרותו הציונית, כל ימי חייו עד לתקופת השואה. כשנכבדי הקהילה הציעו לו לכהן ב„יודנראט", סרב והסביר שרק נוכל מסוגל לשתף פעולה עם נאצים. באוקטובר 1942 גורש יחד עם אשתו, אמו ובני עדתם לבוקצובצה ומשם למחנה השמדה בבלז'יץ. זמן־מה אחריו נספחה גם בתו בשואה. גם אחיו של ד"ר שמורק, ציוני נלהב, נרצח בשבועות הראשונים לכיבוש הגרמני. הי"ד.

פנסטר, מספר מפי יעקב פלדמן: פעם כינסו הרוצחים הגרמנים מאות יהודים ברוהאטין והודיעו להם שבשעה ידועה יחלקו לחם לילדים. נקבצו אז מאות ילדים והמרצחים ירו בהם בצורה בסטיאלית. פעם הופיע בתוכנו מרגל גרמני מוסווה. כשראינו שנפלנו בפח, תפסנו אותו, דקרנוהו וקברנו אותו במקום.

י. שמולוויטש, ניו־יורק, מפי יעקב גלאצער: באתי ב־22 באוקטובר 1942 עם אשתי ושלושת ילדי לרוהאטין, שבה הסתתרו שארית יהודי רוהאטין, בור־שטין, בוקאצובצה, קניהיניצה, ז'ורוב. באותו חדר שבו הסתתרנו ניגש אלי יהודי בשם שקולניק, בעל דפוס שגר בקירבת מקום, והזהיר אותנו: הכונו, כל רגע עלולים להמיתנו. בלילה התחלנו לחפור בחדרנו על יד הקיר מנהרה אשר הובילה החוצה, לנהר גנילא־ליפא. חפרנו במשך שלושה שבועות רק בלילות. ה„יודנראט" ברוהאטין חייב היה להציב לרשות הגרמנים מדי שבוע מאה יהודים, שנורו במרתף ה„יודנראט" ברוהאטין. באותו בית שבו שכבנו, שמענו את אנחותיו של ישראל שטאנדר מסטרעטין שהסתתר בעלייה. כלתה נפשו שם מצמא ואנו לא יכולנו לעזור. בהגיענו ליערות, אל פלוגות הפרטיזנים, קבלתי רובה ונטלתי חלק במבצעיהם. בלילה יצאנו אל איכרי־הכפרים להביא מזון.

בהתחלה פרצו הפרטיזנים לבורשטין, התנפלו על המשטרה ולקחו שם תשעה רובים. אחר כך יצאו פרטיזנים יהודים מהיער אל הדרכים המובילות לבוקצובצה, התנפלו על נוסעים גרמניים, ירו בהם ולקחנו מהם את הרובים ואת המגפיים. ככה הכינו לעצמם הפרטיזנים נשק, בגדים ואוכל.

אותו דבר מוסר הנ"ל מפי פאלא טיכאווער: „כשבאנו לגיטו רוהאטין, הכניס אותנו רוהאטיני בשם שמואל אכט להדרו. לאחר שמונה ימים פרצה „אקציה". שמואל אכט הכין עוד לפני זה בונקר ובו הסתתרנו כעשרים איש. הייתי מתגנבת מהגיטו להביא עצים. פעם תפס אותי מיליצאנט יהודי, לקח ממני את העצים והכה אותי. ד' העניש. בשעת חיסול כל יהודי הגיטו הסתתר בעלייה

של איכר — ושם נרקב ומת. לעומת זאת היא מזכירה לשבח איכר אוקראיני, מיקאלאי מאטשקע, שסייע בידם להתקיים וכלכל את נפשותיהם. היא מתארת את החיים ביער עד בוא גרמנים עם כלבים אשר הובילו, לפי העקבות, אל הבונקר שהיה ריק. כשהגרמני התכופף להציץ לתוך הבונקר, ירה בו מרדכי בלומנפלד ברובהו והרגו. גרמנים אחרים נבהלו ונסוגו מהיער. הם גערו במיליציאנטים האוקראינים, על כי לא הודיעו להם שביער נמצאים פרטיזנים מזויינים. בנסיגה הזאת הם פגעו במרדכי זה ברגלו ובידו. ריפאנו את ידו, אך על רגלו היה צולע. מרדכי נורה בהתנפלות שנייה, במקום אחר. תנצב״ה.

מרים גינצבורג־אלערהאנד מעלה זכרונות חותנה הרבי יואל גינצבורג על בנו חיים (בעלה ששימש ככתב Nowy Dziennik ושל „העולם" בלונדון. הוא היה מורה ליוונית, לאטינית ועברית בתיכון היהודי בקראקוב. (בספר בורשטין מובאת תעודה להצטיינותו של חיים גינצבורג, בכתב־ידו של ד״ר יהושע טהון ז״ל). היא מספרת על עמרם בנה שדיברו אתו עברית מיום היוולדו. בעזרת מיסמך „ארי" בשם Marja Yowserewsky הצליחה להימלט לווארשה. קרה לה נס, כשהגרמנים הכוה באקדח והילד שלה התחיל בוכה בדמעות־שליש, אמר פתאום אחד הגרמנים לשני: „אינני יכול לירות בילד כי הוא מזכיר לי את ילדי בביתי..." והשאירו אותם בחיים.

יוסף שווארץ (ניו־יורק), מעלה בין היתר את היחס ההגון של גויים מסויימים בסביבת טרנופול. היה ביניהם אפילו כומר שסיפק להם מזון. בהיותם מוסתרים בשדה בתוך התבואה, התקרבו אליהם אנשי־צבא רוסים שנטלו אותם למפקדה כחשודים בריגול. החוקר היה יהודי מקיוב. „כשהתחלתי לספר לו מה עבר עלינו ומה עלול לקרות ליהודים אחרים, פרץ בבכי כילד קטן. משהחשיך רצו להובילנו לישון בעיירה. אך המפקד היהודי פקד להשכיב אותנו בחדר. אותו מפקד ליווה אותנו אח״כ לבז׳ז׳יאני, ושם נפגשנו עם יהודים ניצולים אחרים".

בלה ארנברג־זינגר מספרת: האוכלוסיה של בוקאצ׳ובצה והפולנים והאוקראינים מכפר צ׳ארוב לא פרעו ביהודים, פרט למקרים מסוימים. היו גם כאלה שעזרו בפועל. למשל, מריה לוביניץ ובנה פאֶד החביאו אותי ואת בעלי הראשון מרדכי בלומנפלד, במשך 5—4 חדשים. משם יצאנו ליער, בנינו שם בונקרים והצטרפו אלינו ניצולים אחרים. מרדכי, שנולד בצ׳ארוב, היה המארגן הראשי של ההצלה והוא היה נוקם בבאנדרובצים האוקראינים שנהגו לצוד יהודים שיצאו מהבונקרים ולהוביל אותם לרוהאטין.

לעומת זה האכרים מקונוישקי ואבלניצה היו מגדולי הפורעים.

שמואל שפירא, ניו־יורק: מעלה את זכר המורה־הוראה, הרב ר׳ יואל גינצברג ושלושת ילדיו, זימל, חיים וגרשון, שלושתם השפיעו על החיים היהודיים והלאומיים. שניים מהם, זימל וחיים, היו מורים עבריים בבתי־ספר תיכונים עבריים. היה יהודי ירא־שמים, ציוני נלהב והבר ה„מזרחי". מעניין, כי ר׳ יואל אהב לשוחח עם מינא טוביאס, מנהיגו של הנוער המתעורר. שתי דמויות אלה האירו בתקופת השואה החשוכה בעיר. מינא טוביאס נעשה יו״ר ה„יודנראט" ולדרישת הגרמנים לשתף פעולה אתם התפטר.

יוסף שווארץ מספר: בליל חורפי 1915 נכנס לבית־המדרש קצין רוסי, חסון וגבוה, בעל זקן אפור ומהודר. הציבור נבהל, קם ממקומו, אך הקצין התחיל לדבר אתם... יידיש, תקע כפו לכל אחד מהם, הציץ לגמרות הפתוחות על ה„שטנדרים", אח"כ הוציא פנקס ופנה אל ר' לייבוש קלעטיפר בשאלות, כמה יהודים עזבו את העיירה וכמה נשארו וממה הם מתפרנסים. לפני לכתו אמר: „אם מי מהרוסים ינסה להרע לכם, תבואו אלי, שמי שלמה ראפופורט, הגר בחצר הנסיך יאבלאנאווסקי".

זה היה ש. אנסקי...

ישראל פענסטער מסביר מה השפיע על השקפת עולמו של מינא טאביאס. בימי מלחמת העולם הראשונה, הכיר שבוי רוסי־יהודי, משכיל ובקי בספרות היידית והעברית החדשה, שנעשה משרת לקצין אוסטרי מ. טאביאס... והנה התחיל אותו שבוי לקרוא עם קצינו בספרות יידית ועברית, את ביאליק ופרץ, מנדלי ושלום־עליכם. ליהודי הרוסי הזה נודעה השפעה עצומה על טאביאס הנ"ל. בשנות 1918—20, במאורעות האוקראינים־פולניים ובקרבות הרוסים־פולניים, כשהעיירה עברה מיד ליד והכבוד היהודי נהיה הפקר, ראה טאביאס כיצד רוצה קצין פולני לגזוז זקנו של יהודי עובר־ושב. טאביאס מנעו מעשהו באומרו לחוליגאן: גם אני קצין... הקצין הפולני סטר לו על לחיו. על כך הודיע מינא טאביאס לשלטונות הצבאיים והתפטר מזכויותיו כקצין פולני. השלטון־הצבאי־פולני נפגע מכך.

שרידי בורשטין יודעים לספר שהקדים לעמוד על מזימותיהם האכזריות של הנאצים, וסירב לשתף אתם פעולה כיו"ר ה„יודנראט". ובגלל זה גרשוהו לגיטו הרוהאטיני ושם מת.

מנעדרי יערות קאטין

1943, בלהבות מלחמת העולם השניה, נרעש העולם מהידיעה שנמצאו קברי־המונים של אלפי קצינים פולניים נרצחים ביערות קאטין. מתברר, כי בין הנרצחים הללו היו גם הרבה יהודים וביניהם שלושה קרבנות בורשטין.

מעשה בספר־תורה

פנחס האבר חתן אברהמצ'י מבאהרוטשין, כשהשתקע בבורשטין — הביא אתו ספר־תורה והכניסו לקלויז סטרטין, מקום תפילתו. כשהחילו המרצחים לפרוע פרעות בעיירה, החביא פנחס את הספר, ולא היה ידוע איפה. עם שחרור בורשטין ע"י הרוסים ב־1944 חזרו יהודים בודדים ממחבואיהם לתוך העיירה לבכות על החורבות. פעם באה ישישה אוקראינית אל יעקב פלדמן ואמרה לו, כי יש לה סוד עבורו, בסוף 1941 מסרו לה פנחס האבר ומרדכי ברנשטיין להטמין ספר־תורה. הם הכירו את הישישה שקראו לה „סטעפאַנקע" והשתייכה לכת „שומרי־שבת". היא נטלה מהם את ספר־התורה, התקינה לו „בונקר" מיוחד ושם החביאה אותו בשחת כדי להגן עליו מטחב. הישישה נתנה לפלדמן כובע שיחבוש לראשו ויילך אתה. הספר עדיין היה במחבואו, כפי שסיפרה, והיא מסרה אותו ליעקב פלדמן, בעלה של דאזי, בתו של פנחס האבר הנ"ל. לאחר שנות נדודים הגיעו דאזי ויענקל פלדמאן ב־1948 לישראל והביאו אתם את ספר־התורה שנוצל.

הרווה ווייסמאַן

בוקאַטשאָווצע (בוקטשעוויץ)

לויט די ענטפערס אויף אַן אַנקעטע־בויגן פון דער צענטראַלער היסטאָרישער קאָמיסיע ביים צענטראַל־קאָמיטעט פון די באַפרייטע יידן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע (צוזאַמענגעשטעלט דעם 12־טן מאַי 1947).

בוקאַטשאָווצע (אָדער בוקטשעוויץ, ווי יידן פלעגן עס רופן) האָט געהאַט הינטער זיך אַ 500 יאָר יידישע געשיכטע. פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן דאָרט געלעבט ביי אַ טויזנט יידן. זייער הויפּט־באַשעפטיקונג איז געווען: האַנדל און האַנטווערקעריי. געווען אַן אָרטיקע קהילה, פאַרשידענע פּאַרטייען און אָרגאַניזאַציעס, צוויי בתי־מדרשים, אַ ביבליאָטעק, אַ תרבות־שול און אַ בית־הקברות, וווּ ס'האָט זיך געפונען דער אהל פון אָרטיקן רב ר' אברהמטשע זינגער.

פונעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה (1 סעפּטעמבער 1939 ביזן אַריינמאַרש פון די נאַציס אין אונדזער שטעטל (1 יולי 1941), איז געווען פאַרהעלטניסמעסיק רואיק. די ערשטע אַנטי־יידישע גזירות זענען געווען: טראָגן אַ ספּעציעלן צייכן אויפן רעכטן אָרעם; נישט באַווייזן זיך אין גאַס נאָך זיבן אָוונט.

די אוקראַינער האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט און גערויבט און געשלאָגן. די יידן האָט מען גענומען אויף צוואַנגס־אַרבעט און דערביי זיי מערדערלעך געשלאָגן. אַלע ערובניקעס האָט מען געהאַט פאַרהאַלטן: משה גרינבערג, משה שיפער, דוד שיפער, שמערל דאַוויד, שטערן און אַנדערע. מען האָט אויפגעפאָדערט די יידן אָפּצוגעבן דאָס גאַנצע צירונג, פוטערוואַרג, פעלצן און זילבער מיט גאָלד. די ביי וועמען מען האָט דערנאָך געפונען פון די אויסגערעכנטע זאַכן — זענען דערשאָסן געוואָרן.

יום־כיפור 1942 איז פאָרגעקומען די ערשטע אַקציע. ביי אַ הונדערט יידן האָט מען אויף אויטאָס אַוועקגעפירט אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג, פונוואַנען זיי זענען שוין מער נישט צוריק געקומען.

אין יאַנואַר 1943 האָט מען צוויי מאָל געכאַפּט יידישע יונגעלייט און מיידלעך און זיי אַוועקגעפירט אין קאָנצענטראַציע־לאַגער אין בזשעזשאַן. זיי זענען דאָרט דערשאָסן געוואָרן. שפּעטער האָט מען די פאַרבליבענע יידן אַריינגעטריבן אין ראָהאַטינער געטאָ, וווּ זיי זענען דעם 6־טן יוני 1943 אומגעקומען אויף קידוש השם. אונדזער יידישע קהילה איז אומגעבראַכט געוואָרן אין יאַנואַר 1943.

די נישט־יידישע באַפעלקערונג פון שטעטל האָט אין די אָקופּאַציע־יאָרן זייער שלעכט זיך באַצויגן צו די אָרטיקע יידן. אָפטמאָל — געווען אַפילו ערגער פון די דייטשן. קיין אָרגאַניזירטער ווידערשטאַנד איז ביי אונדז נישט געווען.

וואַרשיינלעך זענען ביי אַ צוואַנציק יידן אַפּגעראַטעוועט געוואָרן דורך אויסבאַהאַלטן זיך אין די וועלדער, ביי קריסטן און אויף דער אַרישער זייט. פיל זענען אַוועק קיין רוסלאַנד.

יעקב־שמעון שיפער, אַ באַקאַנטער טוער פון דער אַגודה, איז אין ראש־חודש אייר 1942, אומגעקומען אין עלטער פון 62 יאָר. די אוקראַינער האָבן אים מוראדיק צעשלאָגן אויפן באַפעל פון אָרטיקן יודענראַט־עלטעסטן עמיל קרויז. אויפן צווייטן טאָג איז ער געשטאָרבן פון די קלעפּ. עס זענען אויך אומגעקומען: דער רב כאַפּיידעס (אין עלטער פון 60 יאָר) און דער רב שוואַרץ.

ליאון גוואנטר

בוקאצ׳ובצה

בוקאצ׳ובצה מנתה לפני המלחמה כ־1000 נפשות יהודיות, רובם סוחרים, תגרנים וקצבים. עם בוא הגרמנים, החלו רציחות היהודים. האוקראינים רצחו משפחות שלמות ואת גוויותיהם זרקו לדניסטר. ה„אקציה" הראשונה הופנתה על נכים וחולים, כ־200 במספר, שהובלו לאי־שם. „אקציה" דומה נערכה גם ברוהאטין. אחרי האקציה הראשונה, בנה לנו נגר אחד ממכרנו, אדם מוכשר מאוד ובעל המצאות, מקלט (בונקר) בתוך מרתף. המקלט היה מוסווה באיצטבות, שעליהן הועמדו בקבוקים וצנצנות ומאחוריהן היה המחבוא.

אבי שהיה רופא־ווטרינר, נלקח עם רופאים אחרים למחנה, בעקבות הלשנה שמישהו הלשין עליו כאילו עודנו עוסק בפרקטיקה שלו, אף כי הדבר הזה נאסר עליו. אחרי חודשיים חזר אלינו אבא הודות להשתדלותו של גרמני שהכיר אותנו.

לפני ה„אקציה" הועברו אלינו יהודים מבורשטין והם עלו במיספרם על היהודים תושבי המקום. לפני בוא הגרמנים לערוך „אקציות", הזהירו אותנו השוטרים היהודיים ואז התחבאנו בבונקרים וישבנו שם במשך יום, יום־וחצי עד גמר המצוד. באקציה זו נחטפו הרבה יהודים, רובם שהובאו מבורשטין. אנשי המיליציה היהודית התנהגו באורח הוגן ולא הסגירו איש לידי הגרמנים ואפילו עזרו ככל שיכלו.

לאחר זאת, מצא לו אבא מחבוא אצל גוי בשם סטוצקי, שגר בבדידות. שם התחבאנו הורי, אחי ואני ועוד שני יהודים סוחרי־סוסים. לאחר חודש שככו הרוחות וחזרנו לבוקאצ׳ביץ, אבא הצליח להשיג עבודה, אך לא לאורך ימים, וכשרצינו לחזור אל האיכר שאצלו התחבאנו, הלה שוב לא רצה לקבלנו, ואז

פנינו לרוהאטין. כאן קרה לנו אסון — מישהו הלשין על אבא שלא מסר את כלי־מלאכתו הווטרינרים. הופיעו הגרמנים ולקחו אתם את ההורים ואת אחי. אותה שעה שהיתי במקרה אצל שכנים וכך ניצלתי. אולם הגיסטאפו מצאה תצלום של משפחתי שממנו נוכחו לדעת, כי גם אני שייך למשפחה הזאת. חיפשו אחרי ואפילו איימו על היודנראט שאם לא אימסר לידיהם, יירצחו 300 יהודים במקומי, אך אני הייתי כל הזמן חבוי אצל אותו הנגר שבנה לנו את הבונקר הראשון.

הורי נורו.

כל יום ציפינו לאקצית החיסול, ובמשך כל שבוע־האקציה, ישבנו בבונקר. היינו שם 16 איש. אחרי שבוע יצאנו מן הבונקר וכל אחד פנה לדרכו. אני הלכתי יחד עם משפחת הנגר, אך נפרדתי מהם, כי רציתי לשוב לבוקצ׳ביץ כדי ליטול אתי אילו דברים. הדבר קרה בימי חג השבועות הנוצרי, הרבה אנשים שוטטו בשדות ואני התחבאתי בשדה־תבואה ושם נפלה עלי תרדמה. הייתי מזה רעב, תשוש־כוח ומלוכלך. מישהו הבחין בי בשעת השינה וחשבני למת. עבר על ידי איכר אוקראיני, שהכיר אותי, עוד מימי ביקוריו של אבא אצל האיכרים, כשהייתי נלווה אליו בשעת עבודתו. האיכר נטל אותי לביקתתו האכיל אותי ורחצני. משם הלכתי בלילה, לאיכר פולני שאצלו נמצאו המטלטלים שלנו. ישבתי אצלו במשך כמה חדשים בעליית־גג, עד שהתחילו לחטוף אכרים לעבודה בגרמניה. האנשים החלו להתמרד ולברוח. גם מטיבי ברח עם משפחתו לכפר אחר, אך אותי לא יכול היה לקחת אתו כי לא היו לי שום ניירות והכול בסביבה הכירו אותי. הצטרפתי ליהודים אחרים והלכנו ליער. היו בו הרבה בונקרים יהודיים מוסווים יפה. לחמישה יהודים היו רובים. הגרמנים והאוקראינים פחדו לחדור ליער. על מחבואנו ידעו רק שני אנשים: פולני ואוקראיני. הפולני היה מזהיר אותנו כשצפויה היתה לנו סכנה. אך פעם השתכר האוקראיני והתחיל לפטפט. אז הלבישוהו הגרמנים במדים של חייל ופקדו עליו ללכת אתם ולהראות להם את המחבוא. אך בינתיים התפכח האיכר והובילם לבונקרים שהתפנו כבר מן היהודים.

היהודים היו פושטים בלילות על מחסנים גרמניים ונוטלים משם מצרכי מזון. לא חסר לנו דבר, רק בכביסת־הלבנים התקשינו והיינו מכוסים כינים. מספר פעמים שמו עלינו הגרמנים מצור אך חששו לחדור לעבי היער.

בהתקרב החזית החלו לחפור הפירות בקרבת היער ולהעביר לשם תותחים, והשגת מזון נעשתה קשה יותר ויותר. כשהגרמנים החלו לפוצץ את פסי הרכבת, ידענו כי הרוסים קרבים ואז החלנו לעבור את הקווים הגרמנים על הדניסטר והשוויז׳.

מצאנו כאן הרבה פולנים שחיפשו מפלט מפני האוקראינים. הבנדרובצים רצחו אז יהודים ופולנים כאחד. שם על שפת הנהר קבלתי בזרועות פתוחות את בוא הצבא הסובייטי.

ליאזן שרייאר

ז׳ורוב, בוקאצ׳ובצה

(דברי עדות)

גרתי בז׳ורוב מימי ילדותי. שם גרו גם אבותי ואבות אבותי. בסוף חודש יוני 191 נכנסו הגרמנים לז׳ורוב, וכבר למחרת הכיבוש נגזר על כל יהודי ויהודיה מגיל 10 ומעלה, לשאת על זרועו השמאלית סרט לבן עם מגן־דוד.

בז׳ורוב גרתי עד חודש אפריל 1942. בחודש זה פקדה המיליציה האוקראינית הלאומית על היהודים לעזוב את הכפר תוך 24 שעות ואסרה בתוקף לקחת אתם משא שיעלה על 25 ק״ג לאיש.

האוכלוסיה היהודית שמנתה כ־100 נפשות עסקה ברובה בעבודת־אדמה והיו ברשותה משקים חקלאיים, ציוד חקלאי ובהמות — את כל אלה נאלצו היהודים להפקיר ולעקור לעיירה הסמוכה בוקאצ׳ובצה בנפת רוהאטין. עוד בז׳ורוב הרגשנו יפה את נחת זרועה של המיליציה האוקראינית. אצל ארבעה בעלי חנויות יהודיים החרימה את הסחורה, כפתה עלינו עבודה בכבישים ובמשקים סמוכים. בז׳ורוב התפרנסנו מחקלאות ואחדים — גם ממלאכה. אך מחודש אפריל 1942 לא נותר אף יהודי אחד בז׳ורוב.

בוקאצ׳ובצה

בבוקאצ׳ובצה שהיתי מאפריל 1942 עד אוקטובר של אותה שנה. בוקאצ׳ובצה, שמנתה בימי שלום כ־1300 נפשות יהודיות משלושת אלפים תושבים, עתה גדלה אוכלוסייתה היהודית לשלושת אלפים נפשות יהודיות, משום שמכל כפרי הסביבה ועיירותיה: ז׳ורוב, קניהיניצ׳ה, פודמיכאלובצה, וואסוצ׳ין, רהורוב, לוקובצה, ווישניוב, קוזארי, צ׳רניוב, פושביש, טינטניק, צ׳אהרוב, קולקולין, מארטינוב — גרשו את היהודים לבוקאצ׳ובצה. מלבדם הועברו הנה גם יהודים מהמערב. כאן שיכנו אותנו בין האוכלוסיה היהודית המקומית.

כל האוכלוסיה היהודית מגיל 15 ומעלה, גברים ונשים חויבו לצאת יום יום לעבודה למשקים החקלאיים שבסביבה, במרחק של 8—5 ק״מ ממקום מגורינו. את הדרך היינו עושים ברגל. כשכר בעבודתנו קיבלנו 40 גראם לחם ליום ולעתים 100 גרם. הרבה יהודים גוועו ברעב. הקורבנות הראשונים היו היהודים העקורים מהסביבה. אני, אשתי ושני ילדי הקטנים התפרנסנו מתפוחי־האדמה שהצלחתי לגנוב בשדה, או שגנבתי שבולת־שועל ממזונם של הסוסים בהם טיפלתי ושמתי בכלי. בבית ייבשתי וטחנתי את הגרעינים ואפינו מהם רקיקים. אחרים מאתנו היו אוספים אצל האיכרים קליפות של תפוחי האדמה, ומבשלים אותם יחד עם חמציץ־שדות.

מצבם של היהודים, תושבי המקום, היה נוח יותר במקצת, מכיוון שהללו נשארו בדירותיהם והיו מוכרים את שארית בגדיהם תמורת צרכי מחייה. עקב הרעב, אפיסת הכוחות ותנאי המגורים הבלתי־אנושיים, פרצה מגיפת טיפוס הבהרות, שהפילה במשך חודש ספטמבר כמה מאות קורבנות. חמשה־עשרה איש הצטופפו בחדר אחד, בעליות־גג או באורוות. בית־חולים לא היה. החולים שכבו בדירותיהם בין הבריאים, ללא אמצעי בידוד כלשהם.

ביום־כיפור תשי״ג (1942) הגיעה הגסטפו מרוהאטין, ובשיתוף עם המיליציה האוקראינית החלה בגירוש. עמדנו אז בתפילה, לא בבית הכנסת, כי הגרמנים הפכוהו למחסן תבואות. בראותנו מרחוק את האוטו הגדוש אנשי הגיסטפו, תפסנו מיד כי אסון עומד להתרחש. הצעירים ברחו וחיפשו להם מחסה בבונקרים שהוכנו מראש, בשדות או בגרנות. הגסטפו ירתה בנמלטים והרגה כמה עשרות מהם. אחרים נתפסו והובלו לאחד הבנינים הסמוכים ליודנראט. אבי, ישיש בן 84 וגיסי ושלושת ילדיו הקטנים הוצאו מבית התפילה ונלקחו ע״י הגרמנים. בסך־הכול נלקחו כשלוש מאות יהודים והובלו בחצות לתחנה, לרוהאטין. ברוהאטין הועמסו כ־200 ויותר יהודים לקרון אחד והובלו להשמדה, כנראה למחנה בלז׳ץ. ביום־כפור זה ערכו הגרמנים סלקציה גם בעיירות אחרות שבנפת רוהאטין: רוהאטין, בורשטין ו־בוקצ׳ובצה. יהודי העיירות האלה הועברו לרוהאטין ומשם — להשמדה.

ביום השלישי אחרי האסון, חזר אחד ממכרי, ישראל דוד, שנלכד על ידי הגרמנים וסיפר כי מספר רב של יהודים גוועו בדרך, בתוך הקרונות החסומים בלוחות והדחוסים, מחוסר אוויר לנשימה. הטרנספורט כולו נסע מערבה, אך הוא הצליח לעקור את אחד הלוחות, נמלט מהקרון וחזר רגלי לבוקאצ׳ובצה.

למחרת היום, יצאו היהודים שוב לעבודתם, למרות האסון והאימה שפקדו אותם. כמעט מכל משפחה נלקח מישהו, אך לעבודה חייבים היו לצאת. כעבור כמה שבועות שוב נערכה „אקציה", והפעם ביום ראשון ושני לשבת. הגיסטפו שמה מצור על כל הדרכים המובילות לעיירה ובסיוע המיליציה האוקראינית החלה במצוד. עברו מבית לבית, חיפשו במרתפים ובעליות־הגג וריכזו את כל היהודים בשוק ומשם הובלו לתחנת הרכבת. הם הועמסו בקרנות שפנו מערבה, לעבר בלז׳ץ — להשמדה. מטרנספורט זה ברח מכרי, הירש יופיטר, פחח ממקצועו שהחזיק בכיסו צבת ובעזרתה עקר לוח מהקרון וקפץ החוצה יחד עם אחיו בסביבות חודורוב.

אני עם ילדי הסתתרנו בעליית־גג אצל ידידים. אשתי נלכדה והובלה עם כל הטראנספורט. מכיוון שלא הספיקה להימלט יחד אתנו. ראיתיה מבעד לחרך התריס המוגף, כשביקשה את אנשי הגסטפו שירשו לה לקחת מעיל, אך תשובתם היתה מכות בקת הרובה.

מה„אקציה" הזאת נותרו בבוקאצ׳ובצה, חברי היודנראט והמיליצה היהודית. גם בבונקרים נשארו כמה מאות איש. המיליציה היהודית הודיעה לנו כי האקציה נסתיימה וכי תוך 3 ימים חייבים היהודים האלה לעזוב את העיירה ולעבור לרוהאטין. עזבנו את בוקאצ׳ובצה בנוטלנו אתנו רק מעט בגדים. רהיטים אסור

היה לקחת. בוקאצ׳ובצה נותרה „יודנריין״. בכל נפת רוהאטין נערכו „אקציות״ ושאריות הפליטה הועברו לרוהאטין.

ברוהאטין שוכננו בגיטו, שאי־אפשר היה לצאת ממנו, אלא לעבודה — ורק בליווי המיליציה היהודית. בגיטו שררו מצוקה איומה, רעב, צפיפות, ומגפת טיפוס־הבהרות. אנשי הגיסטאפו היו מבקרים את הגיטו לעתים קרובות, נכנסים לבתים ובמוצאם בבית חולה, ירו בו במיטתו. גם לבית־החולים היו פורצים והורגים את החולים עם אנשי השירות גם יחד. פעמים מספר הגיעה הגיסטפו במפתיע ודרשה כמה עשרות יהודים. כשהללו נמסרו לידיהם, הובילום ליודנראט ושם נורו. כפעם בפעם הורחבו האקציות, על ילדים, זקנים, חולים ובלתי־כשרים לעבודה. אחרי „אַקציה״ כזאת עוד נאלץ היה היודנראט לערוך לגסטפו משתה ולשלם להם כופר נפש. אך ההטיפות למחנות עבודה בטרנופול ולמחצבות נמשכו.

שלושה ימים לפני חג השבועות בשנת תשי״ג, החלה „אקצית החיסול״ של גיטו רוהאטין. האקציה ארכה ימים, מיום א׳ עד יום ד׳. ביום א׳ פרצה הגיסטפו בעזרת המיליציה האוקראינית לתוך הגיטו, תפסה את המיליציה היהודית וחבריה נורו. לאחר מכן הובלו היהודים, קבוצות־קבוצות מחוץ לעיר, שם נצטוו לחפור לעצמם את הקברות לפני שנורו ע״י הגרמנים. אני התחבאתי עם ילדי בבונקר אותו חפרנו במשך כמה חודשים. על מהלך האקציה סיפר לי דויד שיפר, אותו לקחו הגרמנים לכסות את הקברים ההמוניים. הוא עצמו הצליח להימלט ליער.

ב„אקציה״ הזאת נפלו כמה אלפים יהודים. כולם נרצחו במקום. אור ליום ה׳ כששככו היריות נמלטתי עם ילדי מהגיטו לכפר שם התחבאתי.

קאטוביצה, 18 ביוני 1946.

משה־ליב מסינג, מינצ׳ה שטיינמץ,
שיינדל קליינוואַקס ואלמונית

אריה רעביש / תל־אביב

קניהעניטש

מערב־זייט פון ראָהאַטין איז געלעגן אַ קליין שטעטל מיטן נאָמען קניהעניטש. לצים האָבן עס גערופן כנען. דאָרט האָבן געוווינט ביי אַ 300 יידישע משפּחות, קאָנצענטרירט אויפן אַ. ג. ר־ינגפּלאַץ, מיט די דערבייאיקע געסלעך. אַנדערע איינוווינער אין שטעטל זענען געווען די אוקראַינער.

קניהעניטש האָט פאַרמאָגט אַן אייגענע יידישע גמינע, אַ רב, אַ דיין, שוחטים און אַנדערע כלי־קודש. יידן האָבן זיך באַשעפטיקט מיט מסחר. מ׳האָט געהאַנדלט מיט די גויים — און דערפון געצויגן חיונה. נישט געווען אויפן אָרט קיין געהעריקע שולן, וואָס האָט משפּיע געווען אויפן קולטורעלן ניוואָ פון שטעטל. אויך די געציילטע ייגגלעך און מיידלעך וואָס האָבן דערגרייכט אַ געוויסע בילדונג, האָבן נישט געוווסט ווו זיך אַהינצוטאָן אין דער אַלגעמיינער עם־הארצישער סביבה. יידישע עלטערן האָבן זייערע קינדער געשיקט לערנען אין חדר אָדער אין תלמוד־תורה. דערמיט האָט זיך באַגרענעצט די גאַנצע בילדונג פון דער אונטערוואַקסנדיקער יוגנט. דערפאַר האָבן אין שטעטל זיך געפונען גוטע לומדים.

לויט דערציילונגען פון אַלטע יידישע תושבים, האָבן יידן געוווינט אין שטעטל העכער 400 יאָר. זיי האָבן דאָרט איבערגעלעבט פאַרשידענע מיליטערישע אינוואַזיעס. אַלטע לייט פלעגן זיך רימען מיטן אַמאָליקן גלאַנץ פון שטעטל. אין די צייטן פון די פּויליש־טערקישע מלחמות, ווען די קאַמפן זענען פאָר־געקומען אין אונדזער געגנט, האָט דער פּוילישער גענעראַל־שטאַב זיך געפונען אין א דאָרף, 15 קילאָמעטער פון קניהעניטש.

אין קניהעניטש זענען געווען אָנגעזעענע רבנים, ווי צ.ב. דער מאָנאַסטריש־טשער רב און הרב ווייס, שפּעטערדיקער רב אין טשערנאָוויץ.

יידן פלעגן זיך קליידן אין זייערע טראַדיציאָנעלע בעקעשעס, געטראָגן בערד און פּיאות און אָפּגעהיטן די תרי״ג מצוות. זייער האַנדל איז געווען מיט תבואה, פון נישט־גוטער קוואַליטעט. מ׳האָט זי געמוזט שווענקען אין וואַסער אויף אָפּצורייניקן. מ׳האָט דאָס געטאָן אינעם טייכל שווירזש, וואָס איז דורכגעשוווּמען דורכן שטעטל. די דאָזיקע אַרבעט איז געווען אַ שווערע, ווייל ערשט נאָכן אויס־וואַשן דעם שמוציקן ווייץ, האָט מען געקאָנט באַקומען אַ געהעריקן פּרייז. יידן האָבן זיך דערמיט באַשעפטיקט אַ גאַנצן טאָג און דערפון געצויגן חיונה. אָבער נאָך דער אַרבעט איז מען געזעסן אין בית־המדרש איבער אַ בלאַט גמרא.

מ׳פלעגט אָפט דערציילן וועגן אַ גרויסער מחלוקת ביים אויפנעמען אַלס רב אין שטעטל דעם הרב יוסף שאול נאַטאַנזאָן. יידן־למדנים האָבן זיך קעגנ־געשטעלט. די סיבה דערפון האָט מען נישט אָנגעגעבן. מיט יאָרן שפּעטער איז הרב נאַטאַנזאָן אויפגענומען געוואָרן אַלס הויפּט־רב פון לעמבערג. אים אַריינ־צופירן אין זיין רעזידענץ, זענען ארויסגעפאָרן עטלעכע אָנגעזעענע יידישע בעלי־בתים פון לעמבערג. די גאַנצע סוויטע, מיטן רב בראש, איז דאָן דורכ־

סניף „תורה ועבודה" בקניהיניטשה

שמואל רביש — ראש־הקהל בקיהיניטשה, חתנו שמעון־יצחק אלבויר, לייבוש, יצחק, מארציס (ילדים) יעקב טאַבאַק, רייזל אלטבויר.

געפֿאָרן דורך קניהעניטש. צוקומענדיק צום טייכל, ווו ייִדן אין זייערע בעקעשעס מיט באָרד און פּיאות, זענען געשטאַנען און געוואשן דעם ווייץ, האָט זיך דער רב פֿאַרהאַלטן און צו זיינע מיטבאַגלייטער זיך געווענדעט בזה הלשון: „איר זעט אָט די שניטער־יידן, זיי האָבן מיך נישט געוואָלט אויפנעמען ביי זיך פֿאַר אַ רב"...

צווישן די רבנים פון די אַלטע צייטן איז כדאי צו דערמאָנען דעם רב ר׳ בער. מ׳האָט געהאַלטן, אַז ער איז געווען איינער פון די תלמידים פון בעל־שם־טוב. נאָך אין מיינע קינדער־יאָרן האָב איך געזען די מצבה פון דאָזיקן רבין, מיט אַ דאַטע פון איבער 150 יאָר. מ׳האָט דערציילט, אַז פֿאַר זיין פּטירה האָט ר׳ בער אָנגעזאָגט, אַז ווען ס׳וועט חלילה קומען אַן עת־צרה אויף דער קניהע־ניטשער יידישער קהילה, זאָל מען קומען בעטן צו אים אויפן קבר. ער וועט זיך שוין באַמיען אין די הימלען פֿאַר זיין עדה.

געווען אויך אין אונדזער שטעטל אַ רבי ר׳ יהודה (יידל), אויף וועלכן מ׳האָט געזאָגט, אַז ער איז אַ נסתר. קיין קוויטלעך און קיין פּדיון האָט ער נישט גענומען. אויף זיין קבר האָט מען אויפגעשטעלט אַן אהל. ביי זיין לעבן איז דער דאָזיקער רב געווען אַזוי באַליבט ביי די יידן, אַז דער קניהעניטשער פֿאַריין אין אַמעריקע רופֿט זיך אָן אויף זיין נאָמען.

אָנהייב היינטיקן יאָרהונדערט איז אין קניהעניטש אויפגענומען געוואָרן אַלס רב הרב אברהמ׳טשע לאַנגנער, דעם סטרעשטשינער רבינס זון. און אַלס דיין — דעם הרב ר׳ דוד הלוי קימסעל. דער דיין איז געווען זייער אַ לייטישער יונגערמאַן און אַ גוטער בעל־תפילה, באַקאַנט אין דער רבנישער וועלט מיט זיינע שאלות ותשובות. געווען אַ פֿאַרפֿאַסער פון אַ סך ספרים, וואָס דער רוב פון זיי איז נישט געדרוקט געוואָרן. ווען כ׳האָב ביי אים געלערנט, פֿלעגט ער מיר אָפֿט ווייזן בריוו פון אַנדערע רביים, וועלכע האָבן אים אָנגעפֿרעגט וועגן פֿאַרשידענע ענינים. כ׳האָב אַמאָל געזען ביי אים אַ בריוו פון אַ רב פון קליין־מעהרן — אַזוי ווייט איז ער געווען באַקאַנט. זיינס אַן אייניקל, ר׳ חנוך הענעך, איז דורך מיר אויפגענומען געוואָרן אַלס דיין אין קניהעניטש, ערב מיין אָפּפֿאָרן קיין ארץ־ישראל. מיין זיידע יצחק טאַבאַק ז״ל, וועלכער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1828, האָט דערציילט, אַז אין די אַלטע צייטן איז אין קניהעניטש געווען אַ מיליטערישע קאַזאַרמע און ס׳האָט דאָרט סטאַציאָנירט אַן אונגאַרישער רעגי־מענט. אין דער צייט פון דער רעוואָלוציע אין יאָר 1848, ווען דער אונגאַרישער פֿירער קאָשוט האָט אויפגעהויבן די פֿאָן פון רעוואָלוציע קעגן דער עסטרייכישער מאָנאַרכיע, האָט דער אונגאַרישער רעגימענט פֿאַרלאָזט אין אַ געוויסער נאַכט קניהעניטש און אַוועק קיין אונגאַרן. ווי באַקאַנט, האָט דער רוסישער צאַר אָנגעבאָטן דעם קייזער פראַנץ־יוזעף הילף קעגן דער רעוואָלוציע. פראַנץ־יוזעף האָט די דאָזיקע הילף אָנגענומען און דאָס רוסישער מיליטער האָט אַדורכ־מאַרשירט דורך קניהעניטש, אויפן וועג קיין אונגאַרן. יידן האָבן דאַן שטאַרק מורא־באַקומען פֿאַר די אַריינמאַרשירנדיקע קאָזאַקן וואָס האָבן געקאָנט אָנטאָן פֿיל צרות. האָבן קניהעניטשער יידן זיך געווענדעט צו דער ליבעראַלער עסטריי־כישער רעגירונג און געבעטן דאָס רוסישע מיליטער זאָל אַדורכמאַרשירן דאָס שטעטל ביינאַכט, און נישט ביי טאָג. אַזוי אַרום איז אונדזער קהילה ניצול געוואָרן

פון די קאָזאַקישע רויבערייען. וועגן דעם פאַל האָט מיר אויך דערציילט דער דיין ר׳ בערל, וועלכער האָט דאָס איבערגעלייענט אין שטעטלדיקן פנקס (דער דאָזיקער פנקס איז פאַרניכטעט געוואָרן בעתן ערשטן וועלט־קריג).

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־קריג, האָבן זיך אָנגעהויבן די אמתע יידישע צרות. אייניקע יידישע פאַמיליעס, דערונטער אויך מיינע, האָבן זיך געראַטעוועט דורך אַנטלויפן קיין עסטרייך־בעהמען. דער רוב יידן איז אָבער געבליבן אויפן אָרט און געליטן גרויסע צרות פון די רוסן און דער עיקר — פון דער אָרטיקער אוקראַינישער באַפעלקערונג. ווען דאָס רוסישע מיליטער איז אין יאָר 1915 אָפּגעטראָטן פון קניהעניטש, האָבן זיי אַרויסגעשיקט פון שטעטל די גאַנצע יידישע מענער־באַפעלקערונג, דערונטער אויך דעם דיין ר׳ בערל, אין טיף רוסלאַנד. די פרויען מיט די קינדער האָט מען נישט גערירט, זיי זענען געבליבן אויפן אָרט. דער עול פון פרנסה איז איצט געפאַלן אויף די פרויען. דאָס שטעטל איז געוואָרן אויסגעליידיקט. נאָך ערגער איז געווען מיטן דערציען די קינדער, ווייל אַפילו חדרים זענען נישט געווען. קינדער זענען געוואַקסן אָן אַן אויפזיכט, אָן בילדונג. די אונטערוואַקסנדיקע יוגנט האָט נישט געוווסט קיין צורה פון אַן אות.

מיר האָבן זיך צוריקגעקערט אַ היים ערשט אין יאָר 1918. דאַן איז די עסטרייכישע מאָנאַרכיע געפאַלן. אין אונדזער געגנט איז אַנטשטאַנען די מערב־אוקראַינישע רעפובליק — און אונדזערע צרות זענען נאָכמער געוואַקסן. מיר האָבן געהאַט פיל אויסצושטיין פון די אוקראַינישע סאָלדאַטן, וועלכע האָבן עפנטלעכע גערויבט און געגזלט ביי יידן, וואָס ס׳האָט זיך נאָר געלאָזט. אויסער דעם האָב די אוקראַינער אָרגאַניזירט אייגענע קאָאָפּעראַטיון, אַלס קאָנקורענץ קעגן די יידישע געשעפטן. ס׳איז געפירט געוואָרן אַ שטאַרקע פּראָפּאַגאַנדע, אַז די נישט־יידישע באַפעלקערונג זאָל נישט קויפן ביי יידן.

ס׳איז שוין דאַן געווען פאַר אונדז קלאָר, אַז יידן האָבן נישט קיין צוקונפט אין קניהעניטש. אַ גרופּע יינגלעך און מיידלעך האָבן דאַן באַשלאָסן צו גרינדן אַ ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, כדי דערציען די אָרטיקע יידישע יוגנט אין ציוניס־טישן גייסט און זי צוגרייטן עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל.

אין אונדזער טעטיקייט האָבן מיר זיך אָנגעטראָפן אויף פיל שוועריקייטן. די יידישע יוגנט, ווי דערמאָנט, איז געווען כמעט אָן בילדונג. שווער געווען צו פירן אַ קולטורעלע און אויפקלערערישע טעטיקייט. מיר האָבן אָבער מיט גרויס געדולד דורכגעבראַכן די שטומע וואַנט און באַוויזן אויפצושטעלן אַ לייטישע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע. באַזונדערס נאָכן פאַרענדיקן די פויליש־אוקראַינישע און פויליש־באָלשעוויסטישע מלחמות. די באָלשעוויקעס זענען אין משך פון דער צייט דריי מאָל געווען אין אונדזער שטעטל און צום סוף געמוזט עס איגנאַנצן פאַרלאָזן.

מיר האָבן דאַן אויפגעשטעלט אַ גוטע העברעישע שול מיט אַ לערער פון הסתדרות המורים העבריים בגאליציה. מ׳האָט זיך אָנגעהויבן גרייטן צו פאָרן קיין ארץ־ישראל. פאַרשטענדלעך, אַז קיין שטערונגען האָבן נישט געפעלט און גראָד מצד די עלטערן, וועלכע האָבן נישט געקענט מסכים־זיין, אַז מ׳זאָל אויפ־

הערן וואַרטן אויף ימי המשיח און שוין פאָרן קיין ארץ־ישראל און בויען דאָס לאַנד...

די ערשטע פאַרזאַמלונג פון אונדזער ניי־געגרינדעטער ציוניסטישער אָרגאַ־ניזאַציע איז פאָרגעקומען אין דער וויבערישער שול פון בית־המדרש. די חסידים האָבן מיך געוואָלט פאַרשטיינערן און געשריגן, אַז כ׳וועל ברענגען אויפן שטעטל אַן אומגליק. מיין פאָטער ע״ה, איז געווען פאָרזיצער פון דער יידישער גמינע און גבאי אין דער גרויסער שול.

ס׳זענען דאַן עולה געווען קיין ארץ־ישראל העכער 20 בחורים און מיידלעך, וועלכע האָבן זיך איינגעוואָרצלט אין לאַנד און דאָ געשאַפן זייערע פאַמיליעס.

אגודת בנות מזרחי בקניהיניטשה

און די וואָס האָבן נישט געקענט עולה־זיין, זענען אַוועקגעפאָרן קיין אַרגענטינע צי אין אַנדערע לענדער. דערמיט זענען עטלעכע צענדליק יידן אַרויסגעריסן געוואָרן פון דער געפאַר אומגעבראַכט צו ווערן. פון די הונדערטער יידישע משפחות אין קניהעניטש האָט זיך כמעט קיינער נישט געראַטעוועט. זיי אַלע זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשן און זייערע געהילפן — די אָרטיקע אוקראַינער.

צבי פנסטר (פלקר)

ביישובו של כפר — פודקמין

זה למעלה משלושים שנה שעזבתי את פודקמין, בה נולדתי וחייתי עד גיל עשר. בשנים בין 1930—1941 הייתי מבקר תכופות את פודקמין, אבל לא הייתי בה תושב.

פודקמין Podkamień שוכנת במרחק של כ־10 קילומטר דרומית מערבית מרוהאטין במחצית הדרך בערך, מסטרליסק Strzeliska Nowe מזרחית לה שוכן הכפר צ׳רצה Czercze מערבית בנקוביץ Beikowce ו־פריי Fraga צפונית זלנוב Załanów המרוחק כ־7 קילומטר מתחנת Pomonięta Psary דרומית־מערבית ממנה.

לפני מלחמת העולם הראשונה, היה זה כפר שמנה למעלה מ־100 משפחות יהודיות, שרובן עזבו את הכפר והתפזרו, חלק לערים ועיירות אחרות בסביבה וחלק לאמריקה.

בשנת 1930 מנה הכפר פודקמין כ־20 משפחות יהודיות, מהן עזבו את פודקמין כ־3—2 משפחות לאחר שנת 1930.

רוב אוכלסיתו של הכפר, פרט ליהודים, היו אוקראינים, ומיעוטו פולנים, היו שם גם מספר משפחות גרמניות, שנשארו, מתקופת האוסטרים, ושהשתרשו במקום. רוב הפולנים נושבו במקום — במושבות נפרדות — בשנות העשרים ע״י הממשלה הפולנית, שעשתה מאמצים לשוות לכפר צביון פולני. מלחמה מתמדת, מלווה פעולות איבה, התנהלה בכפר בין הפולנים והאוקראינים. בסוף שנות העשרים קבלה האיבה ממדים רציניים, וזכורה לי תקופה שעשרות בתים אוקראינים הועלו באש ע״י לאומנים פולניים.

האוכלוסיה היהודית כמעט שלא לקחה חבל בחיים הצבוריים של הכפר, פרט אולי להשפעה בעקיפין ע״י אחד או שנים מהיהודים, שהיו להם מהלכין בחצר הגרף, שאמנם רוב זמנו בלה בחוץ לארץ, אבל מנהל המשק שלו וכן הכמרים, הם הם שהיו למעשה שליטי הכפר, למרות, „בחירות״ כביכול, של מוסדות מוניציפליים.

התושבים הלא־יהודים רובם היו אכרים בעלי־אדמות. אולם חלק מהם או שהיו לגמרי מחוסרי אדמה, או בעלי חלקות זעירות, שלא היה בהן כדי לפרנס את בעליהן, והללו היו משכירים עצמם לעבודה בשדות זרים.

יחס האוכלוסיה הלא יהודית ליהודים היה מאופק. כמעט שלא זכור לי מאותן השנים מקרה של אלימות או מעשה איבה גלוי כלפי היהודים, אולם הילדים והנערים האוקראינים, רדפו והציקו לילדים היהודים ואימה היתה נופלת עלי, כל זמן שהיה עלי לעבור על יד בית שבו היה ילד אוקראיני מבוגר ממני. בשנות השלושים, עם פתיחת צרכניה בכפר, התחילה גם מלחמה כלכלית מוסווית, נגד היהודים.

האוכלוסיה היהודית שנשארה בכפר, היתה מורכבת בעיקר מאנשים שלא יכלו להגר לארצות אחרות, רובם זקנים, בחלקם בעלי־מום, חלקם קשורים בקשרי משפחה עם הנותרים במקום. שלוש משפחות יהודיות עסקו בחקלאות, ברשותם היו חלקות אדמה די נכבדות, והגויים היו לוטשים אליהם עין מרוב קנאה.

שתי משפחות יהודיות התפרנסו בדוחק מחנויות כל־בו כפריות, השלישית שקיימה קשרים עם חצר הגרף, כנגד זה, נחשבה לאמידה, ואליה היה מופנה עוקצה של הצרכניה המקומית.

היו בכפר שני מוזגים, אחד מהם החזיק גם אכסניה, ובה היתה מתאספת האוכלוסיה הלא יהודית, לדון על ענינים מוניציפליים וכלכליים של הכפר על כוסית יי״ש. אחד משני בתי המרזח, נסגר בסוף העשרים, אחרי שבעליו (אשה אלמנה ושתי בנותיה) הגרו לקנדה.

כמו כן היה בכפר אטליז לממכר בשר כשר.

רוב המסחר הקמעוני התבסס על מכירת הסחורה לאוכלוסיה בהקפה. פעם בשבוע או בשבועיים היו בעלי החנויות יוצאים העירה, ומביאים משם את מרכולתם, ואחרי שמסרו אותה לכפריים, היו מדי בוקר יוצאים עם סליהם בין תושבי הכפר ואוספים ביצים, תרנגולות וכו׳, על חשבון הסחורה שמסרו ופעם או פעמיים בשבוע, כשהיו באים רוכלים וסוחרים מרוהאטין, היו מוסרים להם את התנובה שאספו.

בראשית שנות השלושים היה עוד בפודקמין, שוחט שהיה מתהלך בכפרים שבסביבה במרחקים של עשרות קילומטר, מבקר משפחות יהודיות, לפעמים לפי הזמנה מיוחדת, ושוחט עופות ועגלות. בעיקר רבתה העבודה אצלו בערבי יום־הכפורים, כשמכל הסביבה היו מביאים את הכפרות לשחיטה. שוחט זה היה גם מלמד את הילדים חומש ורש״י. עד כמה שזכור לי, עזב השוחט את המקום כעבור שנה או שנתיים מחוסר פרנסה.

ראשית החנוך היהודי, את ה„אלף בית״, הקנה לילדי היהודים במקום מלמד־דרדקי. אך בראשית שנות העשרים הביאו להן מספר משפחות מורה לעברית וללימודים כלליים.

קיים היה בכפר גם בית־ספר־כפרי עממי ובו 4 כיתות. בקרו בו גם הילדים היהודים המעטים. רמת הלמודים היתה נמוכה מאוד וילד שגמר את כל 4 הכתות בקושי ידע לקרוא. אחוז הנשירות לפני גמר 4 הכתות היה גבוה, כי במשפחות האכרים היה מחסור בכוח אדם, והילדים שמשו להם רועי־בקר ואווזים. פעמיים, שלוש בשבוע היו נכנסים הכמרים לכיתה ללימודי־דת, וזכור לי, שתמיד, לאחרי שעור מאלף כזה, הייתי סופג מכות מידי הילדים האוקראי־ניים, בלווית גידופים: „יהודי, אתה הרגת את האל שלנו״.

החיים היהודיים בכפר התרכזו מסביב בית הכנסת. בית כנסת זה עמד במרכזו של הכפר, על יד בנין מועצת הכפר ורחבה גדולה על ידו. היו בו 4 ספרי תורה.

בתקופה הזכורה לי, לא היו מקיימים בכפר תפילה בצבור בימות החול, אלא רק בשבתות, בחגים ובמועדים. רק ביום זכרון (יאָר צייט) היה מתאסף

מניין אנשים לתפילה בצבור. לעומת זאת היה בית הכנסת מלא וגדוש בימי חג, כשגם מהכפרים הסמוכים, דהובה, פסרי, זלנוב, היו באים אליו להתפלל בצבור. בימים שחל חג בשבת, היו היהודים באים עם משפחותיהם, ונשארים במקום בגלל איסור „תחום השבת". ביום הכפורים היו לנים בבית הכנסת, ומבלים כל הזמן באמירת תהילים. בחגים אחרים היו מתארחים בבתיהם של היהודים המקומיים. לעומתם היו יוצאים מפודקמין ל„ימים נוראים" לחצר הרבי מסטרטין, לרוהאטין, ומבלים שם את ימי החג.

עד היום עוד מצלצלת באוזני קריאתו בתורה של ר' מרדכי ויליג ז"ל, שהיה הבעל־קורא הקבוע בכל שבתות השנה, והיה עובר, עטוף בטליתו, דרך הכפר בדרכו לבית הכנסת וחזרה, בגלל אסור נשיאת חפצים בשבת. בראש השנה ויום הכפורים, היה מתארח אצל הרבי מסטרטין, ושומע אצלו את קריאת התורה.

דברי ההתעוררות של ר' שלמה טיטל, לפני תקיעת השופר בראש השנה ולפני תפילת נעילה ביום הכפורים, היו מעלים דמעות בעיני כל מתפללי בית הכנסת. תלמיד חכם זקן זה, היה מנהיגם הרוחני של יהודי הסביבה, המקריא הקבוע לתוקע בשופר ובעל המוסף לראש השנה ויום הכפורים.

בשנות העשרים, כשעבר הארכיבישוף דרך הכפר, היה הוא שיצא לברכו וספר תורה בידיו, ובאותן השנים, כשבשמחת תורה עוד יצאו במחולות ברחובות הכפר, יצא הוא, יחד עם מרדכי ויליג, בראש כל היהודים.

ר' משה פנסטר, בעל התוקע, ומתפלל שחרית בראש השנה ויום כפורים, היה נוהג כמעט בכל שבת משבתות הקיץ, לאסוף את הנערים, ולשנן אתם פרק מפרקי־אבות או דף גמרא.

ואיך לא להזכיר את צבי אקסלרוד, שבמשך שעה וחצי היה עומד ואומר פסוקי דזמרא בראש השנה ויום כפורים. בכל שבתות הקיץ אפשר היה לראותו יוצא לסקור את השדות.

בשנת 1941 עם כניסת הגרמנים, הובלו יהודי פודמקין לגיטו רוהאטין — ועד כמה שידוע לי — נשארו בחיים רק שנים שלושה מיהודיה של פודקמין, כל היתר הושמדו יחד עם יהודי רוהאטין והסביבה.

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים, וזכרם יעמוד לנצח.

יעקב פלגי, קרית־חיים

יהודי צ׳שניק

בכביש המוליך מרוהאטין מזרחה לכיוון בז׳ז׳אני כ־7 קילומטר מהעיר, עומד לו כפר — צ׳סניקי.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, היה זה כפר אוקראיני די עשיר, בין תושבי המקום היו רבים יודעי־קרוא עתון, שהיו שולחים את ילדיהם לבתי ספר תיכוניים ברוהאטין ואף לבתי־ספר גבוהים.

כפר זה לא שונה היה מיתר הכפרים שבסביבה. את תולדות הכפר אינני יודע, אך זוכרני את סיפוריהם של האכרים הזקנים על שהרורם מעול השעבוד לבעלי־האחוזות („פאַנסציזנה" בלע"ז). אחד הפעילים בשיחרורם היה יהודי בשם ר׳ משה, שהיה גר בכפר שנים רבות והגיע לעושר ולאריכות ימים וקנה בשעתו מבעל האחוזה חלקת יער גדולה ושטחי מרעה לבהמות, למען הכפר. שטחים אלה היו בבעלותו של ועד־הכפר וכל אכר מחברי־הכפר רשאי היה להעלות עליהם את בהמותיו למרעה, ובחורף היתה מקבלת משפחתו עצים להסקה. סופר גם, שבעל האחוזה רצה למסור את הקרקע לאותו יהודי במחיר זול יותר ובתנאים טובים יותר, על תנאי שלא ימסור את האדמה לועד־הכפר ולאכריה. אולם יהודי פשוט זה ראה בשחרור האיכרים ובביסוסם דבר נעלה ועשה כל שביכולתו כדי להסדיר את הענין.

סיפור זה אפשר היה לשומעו מפי זקני הכפר משהיו מתאספים בבית־המרזח ונזכרים בחייהם הקשים בתקופת השעבוד וישועתם שבאה מידי אותו ר׳ משה. אותו ר׳ משה שאפעל הקים דורות בצ׳סניקי ויש רגלים לדבר שכל תושבי הכפר היהודיים, כ־75 משפחות במספרם היו מיוצאי חלציו.

בתקופה ההיא מקובל היה, שיהודי הכפר העשירים היו פונים לישיבות לחפש חתנים לבנותיהם. ככה עשה גם היהודי מצ׳סניקי, משהגיעה בתו לפרקה; שם פניו לאחת הישיבות והביא משם לביתו אברך צעיר, יפה־תואר וגדול בתורה; הציגוהו לפני זקני המשפחה, בחנו את כוחו לתורה והשידוך קם במזל טוב. אותו חתן היה ר׳ חיים יופיטר.

התישב לו גם הזוג הצעיר בכפר זה. ביתו שכן ליד הכביש הראשי, על גבעה יפה מוקפת בוסתן ובו עצי שזיפים ותפוחים. מעברו השני של הכביש — בוסתן שני עוד יותר גדול, ומעיין באמצעו, אשר ר׳ חיים יופיטר הפכו „למקווה".

כל ימות־הקיץ היו יהודים נוהרים לשם לטבול את גופם לפני תפילת שחרית ולפעמים היו נוהרים כן אף בחורף.

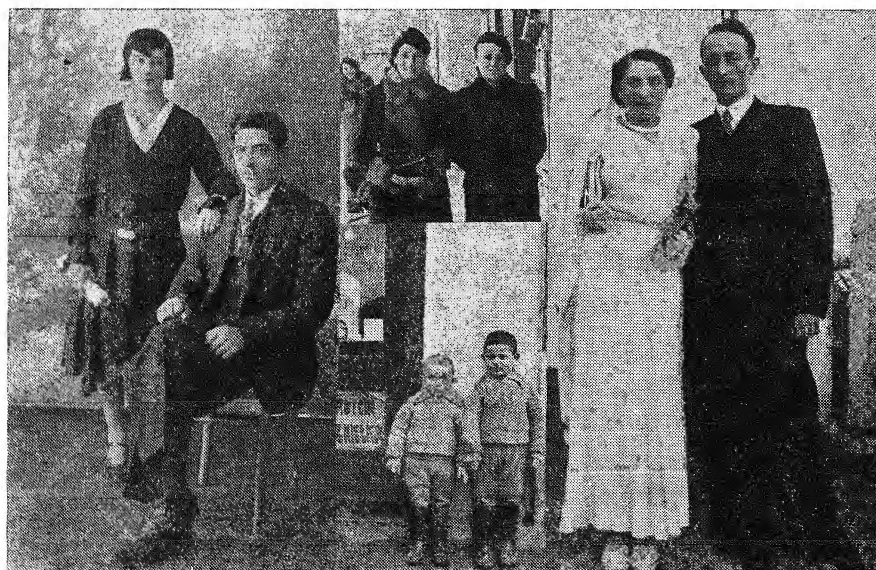
על חייו הפרטיים של האיש המופלא הזה, נשתמר בזכרוני רק מעט מן המעט.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, גרו בכפר כ־75—70 משפחות יהודים מטופלים בילדים. בכל יום שבת היו ההורים נוהגים לטול את ה„תכשיטים" שלהם וללכת לדוד ר׳ חיים „צום פאַרהערען", היינו לבחון את ידיעותיהם של הילדים בתורה. והיו הללו מפחדים מפני בחינה זו, אף כי היה זה בעצם פחד שוא, שהרי ר׳ חיים איש נחמד היה ואהב להתבדח עמם ולשעשעם.

משה טייכמן ורעיתו

מיכאל ואסתל שאפל

בונצ'י ואשתו לאה שאַפל מרים וראובן קרייזלר

למעלה בתמונה הקטנה: מאָני יופיטר, ייטקה שאפל. למטה כנ"ל: הילדים של קרייזלר.

אחרי מותו של היהודי מצסניקי, הוריש את ספר התורה שלו לא לבניו אלא לחותנו המלומד ר׳ חיים, שהיה גדול בתורה וכל בני המשפחה היו מתכנסים בכל ליל ויום שבת לתפילה בביתו. עוד אזכור כיצד היו כל הגברים מחכים בחדר התפילה לר׳ חיים שיצא מחדרו הקטן, שבו ישב כל הלילה ולמד. לפעמים מחכים היינו שעות ארוכות, כשאנו רעבים מאוד, ומשנפתחה הדלת ודמותו הופיעה, שמחנו והיינו כבר מוכנים להתחיל בתפילה. אלא שהוא, שעתו בידו היה עובר ויורד לבוסתן, ניגש למקווה שלו ומתכונן לטבילה. אנו, הילדים, היינו רצים אחריו כדי לראות מה מעשהו שם. פעם בחורף, בכפור הגדול, אחזתנו צמרמורת בראותנו כיצד הוא פושט בגדיו על יד המעין וקופץ למים; טובל ויוצא. ורק לאחר שהתלבש וחזר לבית התפילה היו מתחילים להתפלל. בגמר תפילת „שמונה־עשרה״, כשכולם כבר התפזרו עדיין היה הוא עומד נטוי כ„עמוד״ ואינו זז מהמקום. פעם העזתי ושאלתי את אבי, למה עומד הדוד כל כך הרבה זמן? כלום האחרים מדלגים על התפילות? על כך ענה לי אבי ז״ל, שהדוד מתייחד עם הרבונו־של־עולם.

ר׳ חיים טוב-לב היה, פיקח ותלמיד חכם. בשנים האחרונות התנזר בכלל מאכילת־בשר. עבר לרוהאטין, עשה ישיבתו אצל ר׳ אליעזר ולמד שם ימים ולילות. נעים היה להיכנס אליו ולשוחח אתו על ענייני־דיומא. בקיא היה גם בעסקי המדיניות והיה מגלה גם הבנה לעלייה ולבניין הארץ.

לפני עלותי ארצה הלכתי להיפרד ממנו. ביקש שאבוא אליו לבית־המדרש של אדמו״ר ר׳ אליעזר לנגנר וגם קבע לי זמן בין שלוש־הסעודות. הוא הכניסני לר׳ אליעזר ושם קיבלתי ברכת הדוד שאהיה „יהודי טוב״ ואגב זה הסביר לר׳ אליעזר שאני נוסע לארץ ישראל. הרגשתי שהדוד מתגאה בכך.

יהודי יקר זה סיים את חייו בגיל שלמעלה מ־90 שנה בצורה טראגית מאוד. שכב במיטתו עטוף טלית־ותפילין והתפלל. גרמני נאצי שנכנס לחדרו, ירה בו וכך הוציא את נשמתו הזכה. יהי זכרו ברוך.

*

בקצהו השני של הכפר, הבנוי כמשולש, עמדו שני בתים יפים, גגות־הפח שלהם מבריקים (בתי האכרים מכוסים היו גגות קש). בנסיעה בכביש מרוהאטין, היו הבתים נראים מרחוק ובעתות מלחמה היו נמשכים לכאן חיילים או סתם שודדים. שני אחים היו גרים באותם בתים, בניו של היהודי מצסניקי. הבכור, ר׳ יצחק והצעיר יותר — ר׳ חיים שאָפּל. כל אחד מהם מבורך בבנים ובנות, בנכסי־שדה וגם סוחרים מבוססים היו. הבכור, ר׳ יצחק, היה עובד רוב זמנו בשדה; אכר ממש. היה אמנם לא גדול בתורה כגיסו ר׳ חיים יופיטר, אך לב יהודי היה לו, איש תם וישר וירא אלוהים.

ממול ביתו של ר׳ יצחק גר אחיו הצעיר ר׳ חיים. כל השנים מעורב היה בעסקי צבור שבכפר. עשיר היה מאחיו, שדותיו מרובים ועסקיו גדולים. בבחירות לוועד־הכפר היה פעיל מאוד. לעת זקנתו, כשחלה ולא יכול היה להופיע כמעומד לוועד־הכפר, דרש מבנו ר׳ מיכאל שיופיע הוא כמועמד, על

מנת שרסן־השלטון בכפר ימשיך להיות שמור במשפחה. אולם היהודים שוב לא היו מעוניינים להתערב בענייני הכפר וכמותם גם ר׳ מיכאל. האנטישמיות כבר נתנה אז את אותותיה.

היה מקרה, שוועד-הכפר פגע בזכויותיו של אחד הבנים, וסירב להרשות לו ליטול עצים להסקה מיערות־הכפר המשותפים, כפי שהגיע לו לפי התקנון. ר׳ חיים שאַפל הזמין אליו את הוויט (מוכתר), לא דיבר אתו רבות על כך ורק הכה במקלו על הרצפה ודרש ממנו שהענין יסודר — והענין סודר. אלה היו שלושת זקני הכפר צ׳סניקי היהודים.

במלחמת העולם הראשונה עבר הכפר מיד ליד. כשיצאו ממנו האוקראינים ובאו הפולנים סבורים היינו כי ימי המשיח הגיעו וסוף־סוף נוכל לחיות בשקט. אבל ערב־שבת אחד הופיעו שני חיילים פולניים אצל ר׳ יצחק ושדדו את ביתו כלילה, לרבות את החלות לשבת. ניגש ר׳ יצחק לחיילים וביקש שיחזירו לו חלה אחת כדי שיוכל לברך עליה בסעודת ליל־שבת. הוציא החייל את הפגיון ודקרו למוות. ר׳ יצחק עוד הספיק לצאת החוצה, צנח ארצה והוציא את נשמתו בטהרה. יהי זכרו ברוך.

אך לא היה זה כסבל שסבלנו מידי האוקראינים. משפחתנו היתה גרה בקצה השני של הכפר, על יד ביתו של בעל האחוזה, מילינסקי. היו לנו שכנים, שבשכר־טוב הודיעו לנו „מחר צריכים להופיע הקוזאקים בכפר״, ואנו השתדלנו לברוח ליערות. פעם אחרו להודיע לנו ולא הספקנו לברוח. רצנו לשכנינו הקרובים ול„ידידים״, כביכול, ובקשנו מחסה בבונקר שלהם. הללו סירבו והמשכנו לרוץ ולהתחנן עד שריחם אחד עלינו ונתן לנו מחסה ללילה. למחרת בבוקר יצא הסבא שלנו, ר׳ משה׳לה טייכמן מהבונקר, התעטף בטלית, נכנס לבין השיחים והתחיל להתפלל. הופיע חייל אוקראיני ומשראה את סבי, ר׳ משה׳לה טייכמן ז״ל, עם הזקן הלבן, נטל חרמש בידו ורצה לשחוט אותו. שמענו הכל, אבל שכנינו לצרה לא הרשו לאמי לצאת לנסות לשחרר את אביה. לאושרנו הופיע מלאך, בדמות אותו גוי טוב שנתן לנו מחסה בבונקר וגם שמר עלינו כל הלילה — הבטיח לחייל דמי־שתיה הגונה וכך הציל את חייו של סבא.

פעם אחרת הופיע אצלנו חייל אוקראיני מהכפר הסמוך, בשם הרץ. למרות שאבי הכיר אותו ואת משפחתו, ובעזרתו של חייל שני, הוציא מהבית, הכל על עגלות סוסים, נעל את הדלתות והתחיל מחפש כסף וזהב. הכריחנו להתפשט ושעות עמדנו כשידינו מורמות, בעוד הם מרוקנים את הבית. משגמר את מלאכתו הודיענו שהוא יוצא החוצה וזורק רימון — שהיה ברשותו — לחדר הקטן שלתוכו קובצנו. אין לתאר את היללות והבכי. ניגש הסבא ר׳ משה׳לה וביקש מהגוי שירשה לנו להגיד „וידוי״. הסכים הגוי בקושי, וכך ישבנו צפופים על יד השולחן, הסב, אבי והדוד ר׳ אברהמצ׳י והתחילו מתפללים בלב שבור, ואילו אנו הילדים רעדנו מפחד, בכינו ויללנו. פתאום ניגשה לחלון אחותה של אמי, ריבצי (בת 18—17 היתה), פתחה את החלון וקפצה החוצה ואנו, כל הצעירים, קפצנו אחריה והחלנו לרוץ דרך השדות ליער, ומשם לגוי שלנו, צ׳מבל, אשר בנה את הבונקר בשבילנו. את גורל הנשארים לא ידענו.

החייל שראה אותנו רצים היה סבור שאנו רצים לקצין אשר היה גר במעונו של בעל האחוזה, ומיהר להסתלק עם כל הרכוש השדוד. בלילה הגיעה כל המשפחה לבונקר של הגוי הצדיק, צימבל.

*

אחרי מלחמת העולם הראשונה החמיר מצבם של יהודי צ׳סניקי. חוסר פרנסה, נגישות מצד האוכלוסיה האוקראינית האנטישמית, חרם כלכלי וחוסר מעש — הביאו את הצעירים לחפושי דרך. חלק מהם ביקשו את פרנסתם במקומות אחרים ובעיקר ברוהאטין, אחרים הגרו לארצות אמריקה הצפונית והדרומית, ואחרים מצאו להם את הדרך לקומוניזם. הם סבלו הרבה, אבל האמינו כי יבוא יום וייגאלו. היו גם צעירים יותר, שנדבקו בדרך הציונות והעלייה החלוצית, ואחד מהם הצליח להתגבר על הקשיים עמדו בדרכו, על לחץ המשפחה ועלה ארצה להשתתף בבניין המולדת.

הוא היחיד שהגיע ארצה עוד לפני השואה. שני אחים, נכדיו של חיים יופיטר ז״ל, שרתו בזמן המלחמה בצבא האדום וכך נצלו.

רשימה זו מוקדשת לזכר הורי היקרים וכל משפחתי אשר עונו ונפלו בידי הצורר הנאצי.

בכפר צ׳סניק, באפריל 1935

ישראל הצרוני, כפר־מסריק

ליפיצה־גורנה

ליפיצה־גורנה — לכאורה, כפר ככל הכפרים באוקראינה האנטישמית, כאלף ומאתיים בתי־אב מרובי ילדים, הגדלים ללא כל חינוך וטיפול, רשים ודלים בחומר וברוח, ומלאים אמונות טפלות כרימון. „האב הקדוש", הכומר הוא השליט היחיד בכפר, ממונה על רישום החיים והמתים ומרחיק כל רוח רעה, בהתיזו „מים קדושים" על שוחריו ובקבלו בשכרו את העוף האחרון של הגוי העני.

לא היה בכפר אף רופא אחד, לא בית מרקחת ולא חובשת. בין האוקראינים, מפוזרים קומץ יהודים וכ־30 משפחות פולניות מסוגרות בשכונה נפרדת לחלוטין. כמותם כמונו שנואים היינו על הרותינים. מהכנסיה הנוצרית היחידה היונית-קטולית שהתנוססה על גבעה רמה במרכז הכפר היתה מבקיעה שנאת־ישראל, וקוראת לנקמה בשם המשיח הצלוב. ולא אחת היתה מרחפת על ראשי היהודים עלילת־דם וסכנת שמד.

מלחמת העולם הראשונה נגמרה. פולין קמה לתחיה. יהודים חוזרים מנדודיהם דוויים וסכופים ומוכי רזון. בשובם מוצאים הם שכל רכושם נשדד, ביתם נשרף, והם מוקפים איבה בתובעם חזרה את זכותם על בתיהם ורכושם.

והאוקראינים עומדים על שלהם: רכושם של היהודים היה להם לשלל בזכות לוחמיהם, בני־עמם האמיצים ובעליהם הקודמים שוב אין להם זכות עליו. מה להם תמרורי אמהות, שעוללים ויונקים על זרועותיהן. הרעב והפחד מציקים לנו, כולנו קרועים ובלויים, אין למי לפנות ולאן ללכת.

משטרת פולין מנסה להגן עלינו, לאחר התערבותו של הוויוודה מסטניסלבוב והסטרוסטבה מרוהאטין. גם ראש־מועצת־הכפר, סימקו פרוציק, הרותיני משתדל לבוא לעזרתנו והשפעתו על הכפריים רבה.

הכפר כולו מוקף יערות ממזרחו. במרכזו שדות חיטה ודגן ואדמותיו הדשנות והטובות מרוכזות בעיקר בידי שני בעלי־האחוזות, אחד מומר בשם קארל פרצקי והשני, צרבינסקי, שונא ישראל מבטן ולידה, איש־האצולה הפולנית, בור ועם־הארץ, המשלח כלבים ביהודים המבקשים את עזרתו.

התערבות המשטרה והסטרוסטבה מרוהאטין הועילה ו־30 משפחות יהודיות חוזרות לבתיהם ומנסות לחדש את חייהן הרגילים ולקשור שוב קשרים כל שהם עם שכניהם האוקראיניים. הבתים והשדות מוחזרים לכל יהודי המצליח להוכיח את זכותו ובעלותו על הרכוש, אבל המטלטלין לא הוחזרו והיהודים שמחו על כך שלפחות יש להם קורת־גג לראשם.

מתוך 30 המשפחות, מהגרות חמש לארצות־הברית ואילו יתר 25 המשפחות שהן כ־150 נפשות מכל הגילים ומשלושה דורות נשארות במקום.

הזקנים מאמינים בביאת־המשיח וביום הגאולה.

„אני מאמין בביאת המשיח... אחכה לו בכל יום שיבוא". ואילו דור הבנים הבוגרים אכול ייאוש ואכזבה, פניהם קודרים מבלי דעת לאן לפנות. השם סליוק

(כפרי בלע"ז) רודף אותם. אנשי העיירות לועגים להם, לכפריים, ומנסים להשפיע עליהם שיעקרו למרכז עירוני יהודי. אולם אהבת הוריהם גוברת והם נשארים במקום ועוזרים להם לשקם את חייהם ודואגים לפרנסת כל בני־המשפחה. הילדים הקטנים מסתגלים מחדש לחיים ההפשיים בתוך חיק הטבע ובטחונם בהוריהם משכיח מליבם את פחדם הקודם.

נהרות עוברים את הכפר. האחד — הנאַריובקה הגורמת לא אחת לשטפונות ומחזות אימים. על שפתו שתי טחנות קמח, מרוחקות כשוי ק"מ אחת מרעותה, שנרכשו מהפריץ צרבינסקי על ידי ר' משה איצי דורפמן. צריף רעוע הופך במרוצת הזמן לבנין־אבן בעל שתי קומות. הטחנה השניה, הגובלת בין שני הכפרים ליפיצה-גורנה וליפיצה דולנה, מוחזרת למשה שוולר.

האוקראינים מביאים את גרעיניהם לטחנות ומשלמים את שכר־הטחינה בתבואה באין יד משגת לשלם במזומן. היהודים מוכיחים את נדיבות־לבם ורוכשים לעצמם ידידים מבין הגויים. ר' אליעזר דורפמן ז"ל מחדש את ביתו הגדול, אשר בו נמצאת מאפיה ללחם ומכתש פרימיטיבי לכתישת־שמנים. פותח חנות לבדים בביתו הגדול ורחב־הידיים. ר' אליעזר דורפמן, טהר־הנפש, עושה את ביתו־החם בית־תפילה ומעמידו לרשות שוחריו בשבתות, בחגים ובימים־נוראים, ללא תמורה. אשתו, מרת מטלה ז"ל, אשה תמימה ויראת שמים מקבלת את כל הבאים, בסבר פנים יפות כאם טובה ורחמניה.

ר' יעקב ליב פרידן היה מארגן תפילות בציבור וקולו נישא: „לכו נרננה לד' נריעה לצור ישענו" או „לבשי בגדי תפארתך" ואף־על־פי, שהבגדים בלויים וקרועים, כמהה הנפש לרוחניות ולתורה, וצרת רבים חצי נחמה.

הפריץ המומר (בעל האחוזה) פרצקו קרל, ממנה את ר' יעקב ליב פרידן איש תם וישר וירא שמים, למנהל האחוזה. חקלאי מנוסה היה, בעל בטחון עצמי בעבודתו, מוכיח את יכולתו בהנהלת המשק, אולם אינו שוכח לרגע את אחיו הנתונים בצרה. הוא מפיץ תורה ברבים, מארגן את היהודים בדפוסי קהילה, רוכש לה ספר תורה ועומד בראשה, כל ימי חייו. וכדי שלא יתהלכו ילדים בטלים מתורה, הוא תובע להביא מלמדים לכפר והוא הבוחן והממנה אותם לכהונתם.

בהשפעתו של ר' יעקב ליב פרידן, מחכיר פרצקו קרקעות ליהודים, מוסר להם את כרי המרעה ורפתותיו, וגם המסחר עובר להם.

בנוסף על המסחר הזעיר מעבדים רוב יהודי הכפר גם כמה מורגים של שדות, מגדלים בקר ומצטיינים בידיעותיהם החקלאיות. שוב מתעוררת בהם אשליית הנורמליזציה, שקט ושלווה שוב בבתיהם.

זוכר אני אפיית מצות בצוותא, ועודני ילד קטן. השתתפו בה כל יהודי הכפר. כבחלום עוברים לעיני לילות הסדר, קריאת ההגדה, ובכל בית מסב עם המשפחה גם אורח, יהודי עני מהעיירה הסמוכה, לקיים מצוות „כל דכפין". „עבדים היינו לפרעה במצרים ונבנו לו ערי מסכנות — — — ויוציאנו משם" — — והנה שוב אנו בגלות הדוויה, עד מתי? „לשנה הבאה, בירושלים!"

כמה התגעגענו לאותה מולדת. כמה דמעות שפכנו בתפילתנו לרבון־העולם כי „תחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים", כי יבוא יום ונהיה אכרים על אדמתנו בארץ־ישראל ולא בגלות המרה הזאת אשר בה היינו כדומן על פני שדות.

רבים היו באים לבקר בכפר מהעיירות הסמוכות. קרובי־משפחה שכחו את לעגם ל„סליוכים" כי נוכחו לדעת, שאין יהודי הכפר שונים מאלה שבעיר, כי בתיהם פתוחים לרוכלים יהודים ממרחק באו.

חג רדף חג ושמחה שמחה. אזכור את חג־השבועות בכפר והוא חג אביב אמתי. הבתים קושטו ירק, החצרות דמו ליערות, והגויים לא יכלו להאמין למראה עיניהם, בראותם היהודים שמחים ולא על אדמתם, ואת הדבר הזכירו להם בכל הזדמנות. זה דרכה של שמחה יהודית שתהא מהולה בעצבות. „מתיצבים" לצבא, אוקראינים משתוללים ברחובות, ושקצים מידים אבנים לבתי יהודים.

בבית התפילה יושבים אבלים וחפויי־ראש. הספסלים הפוכים, הרגליים יחפות, דש בגדיהם קרוע והם מקוננים על חורבן הבית. בכי נשמע מעזרת הנשים. ר' יעקב ליב פרידן ז"ל פותח ב„איכה".

— — — מגיעה משלחת מהברון רוטשילד לבדוק האם באמת עוסקים יהודי ליפיצה־גורנה בחקלאות, ובידה סיוע כספי. מגיעה עזרה גם מיהודי אמריקה. החיים התרבותיים חוזרים למסלולם. ילדי היהודים לומדים בחדר. מעטים היו הפולנים ובית הספר הגדול והיפה, שנבנה עוד לפני מלחמת העולם השנייה עומד ריק באין תלמידים, כי האוקראינים החרימו אותו ודרשו לעצמם בתי־ספר נפרדים. בשנת 1927 מתחילה ההתעוררות הלאומית האוקראינית ושוב נשלחים בניהם לבתי־הספר שבכפר.

הפולנים חוזרים ומפרידים את בניהם מבתי הספר המשותפים ומקימים בית־ספר נפרד, ואליהם מצטרפים גם הילדים היהודים. למעשה היה זה בית־ספר פולני, שכמעט כולו על טהרת יהודים. האוקראינים ראו בכך כעין בגידה בהם ועשיית יד אחת עם הפולנים השנואים עליהם. גם העוני והניצול מעבירים את הצעירים האוקראינים על דעתם. מתחילה התקוממות נגד הפולנים, מלווה הסתה נגד יהודים. הם מתחילים להתארגן, מקימים קואופרטיב וסיסמתם החרמת המסחר היהודי: „שלו — אל שלו". בית־העם שלהם הפך מרכז־תעמולה נגדנו.

מגיעים הימים הנוראים, ימי חשבון־הנפש בדברים שבין אדם למקום ובין איש לרעהו. לימים נוראים היו מביאים בעלי־תפילה מרוהאטין; את ר' נחמיה או ר' מוצ'י השוהט, והם בקולותיהם הענוגים היו „שוברים לבבות". יהודים, אשר ידעו במשך כל ימות־החול להחזיק במחרשה, לחטוב עצים ולהיאבק קשה על קיומם, הבינו את מר גורלם בגולה הדוויה, כשכבודם מושפל וחירותם נגזלה. וכי מה היתה בקשתם מריבון־העולם רק קצת שלוה ופת־להם עם מלח. מעולם לא התאוננו על פרנסתם הקשה ובשמחה ברכו את „המוציא לחם מן הארץ". מי כמונו בני־כפר הבינונו לברכה הזו? „אבינו מלכנו מלא אסמינו". — על תפילה זאת חזרו ללא הרף, כי מיום ליום הלך המצב ונעשה קשה יותר.

ועל אף הרדיפות והאיומים, לא הרפו אבותינו ממנהגם. „מצוה, היה אומר הסבא, להתחיל בהקמת הסוכה ערב יום־כיפור". — „איזו סוכה?" שאלתי לתומי. „איזו סוכה?" „סוכת דוד הנופלת", היה משיב.

עודני זוכר את שמחת־התורה בביתו של ר' אליעזר דורפמן. ספר תורה חדש נוסף לקהילה בל יעמוד ערירי ספר־התורה היחידי שנותר לפליטה מאז הפוגרום של הבולשביקים.

בכמה רטט של שמחה ואהבה, רשמנו, אנו הצעירים, אות אות בתורה. כמה צהלנו כל אותו לילה, שרנו שירים עבריים והשנו כאילו קרובים אנו לארץ־ישראל, חלוצים באחד הכפרים בארצנו. באותו ערב הצטרפו רבים מליפיציה דולנה לשורותינו החלוציות וברית נכרתה בין שני היישובים היהודיים הסמוכים.

אבל לא לאורך ימים שמחה. המועצה-הכפרית משנת 1928 שהיתה על טהרת האוקראינים פוזרה ע״י השלטונות. מושל המחוז מינה ראש־כפר פולני וגזבר פולני, בניגוד לרצונם של האוקראינים. האוקראינים מתמרדים, משחיתים רכוש ממשלתי, מסילות ברזל, טלפונים וגם שורפים אחוזות ומשקים פולניים. פלוגת עונשין מסטניסלבוב מהגדוד ה־51 ופלוגת שוטרים צעירים מפוזנן נשלחים לליפיצה־גורנה לפעולה, על חשבון הכפר, שולחים את ידם בביזה גם בבתי־יהודים, וסוטרים על לחיו של כל יהודי עובר ושב. ימים נוראים היו לנו הימים ההם — תרתי משמע.

החורף הולך ומתקרב ואתו הפחד והדאגה. צעירים אוקראינים משתוללים בכפר. בליל כפור אחד חרק השלג תחת מגפיהם והוצת ביתה של שרה פופר ז״ל וארבעת הנפשות נשארו בעירום ובחוסר כל. תוך ימים ספורים התארגן מעצמו „ועד הצלה" לעזרתם. אמי ז״ל, מרת מטלה דורפמן ומרת שוולר ארגנו מגבית ואספו בגדים חדשים, לבנים, מצעים וכסות־חורף וכדומה וכל זה כ„מתן בסתר" כדי שלא לפגוע, חלילה, בכבוד המשפחה. כאלה היו ה„אידישע מאַמעס" שלנו, ידן בכל, בכל עת ובכל מקום; שותפות מלאות לצרה ולדאגה, לשמחה ולחג.

כמה מהבנים המבוגרים, יצאו לערי הסביבה ללמוד בגימנסיות. נפקחו עיניהם ובבואם הביתה לא שקטו ולא נחו והחלו לארגן את הנוער היהודי בתנועת „סתם־החלוץ" „השומר הצעיר", ו„ברית טרומפלדור".

אזכור מהם את יחזקאל ברטשפיס, מופלג בתורה, ורב פעלים. הוא הוא אשר החדיר לליפיצה־גורנה את הרוח החלוצית. ארגן והעביר מפעלי ק.ק.ל. וקרן היסוד. קמה ספריה בהנהלתו הנאמנה של חברינו היקר פופר ז״ל, אשר לא נח ולא שקט עד שלא הביא את כל הדור הצעיר לקריאת ספרים טובים ומובחרים. אמו הטובה, שרה פ. ז״ל, לאחר ששיקמה ביתה מהשרפה, העמידה לרשותנו את ביתה ושיכנה בו את הספריה ואת הקן החלוצי השומרי.

עתונים רבים ובכל השפות היו מגיעים יום יום. חוברות וחומר לימודי רב, פקחו את עינינו והאיר לנו את הדרך אשר בה בחרנו. יחזקאל בראטשפיס ז״ל לא קפא על שמריו, ארגן חוג דרמטי ומשך לתוכו כל מי שרק גילה כשרון מינימלי. הוצגו כמה מחזות יהודיים מקוריים וההכנסות — קודש לספריה, לתנועה ולקרנות. נוער יהודים מכל הסביבה זורם לליפיצה־גורנה שהפכה למרכז הרוחני והתרבותי לכל הסביבה. נרקמו קשרים הדוקים עם העיירות הסמוכות, רוהאטין ובז'ז'אני. בקיץ ובחורף התקיימו מפגשי קנים תנועתיים, טיולים משותפים ושיחות משותפות על עתיד הציונות, ועל מגמות פני הנוער היהודי.

היאמן כי בכפר כה קטן כליפיצה שלטה השפה העברית בפי רבים? ושירים עבריים היו מושרים בפי קטנים וגדולים, משוררים עבריים ושירים מוכרים היו לכל צעיר יהודי בכפר. בקן מתקיימים חוגים לעברית, משפטים פומביים בהנהלתו של יחזקאל ז״ל על סופרים יהודיים ועל ספרות יהודית ועברית, ולימוד הסטוריה יהודית של גרץ או בלבן או דובנוב — חובה על כל חבר.

מאורעות 1929 והידיעות מהארץ המובאות בעתונים היהודים מדאיגים ומדכאים. כולנו מוכנים להצטרף מיד למאבק, אבל שערי־הארץ נעולים. אניות בלתי־ליגליות מוחזרות ועלינו לחכות עד בוא השעה, בתפילה לשלום הארץ ויהודיה, ואמהותינו עורכות מגבית, תורמות ומתרימות.

1930. ראשוני חברינו יוצאים להכשרה־קיבוצית. הורינו מלווים אותנו בשמחה מהולה בהרדה. הנזכה? הנגיע? שמי אירופה קודרים. המפלצת השחורה של צלב־הקרס מטילה את אימתה. מה יהיה? היגיעו גם לכאן? מה יקרה? אין הלב מסוגל להאמין כי עלול לקרות מה שקרה באמת.

ב־1933, יוצא חברנו הראשון יעקב שטיינוורצל (גלילי) לארץ. מכתביו מעודדים וקריאת „בואו מהר ובכל הדרכים״ אינן נותנות לנו מנוחה. אחריו עולים עוד כמה מאתנו ארצה.

תחנת הרכבת הומה. יקירינו מכל הגילים שרים „אנו עולים ארצה״, אך הלב בוכה, כי הנה נפרד אתה מיקירי נפשך. הנתראה עוד? דמעות גיל ועצב מתערבבות זו בזו וידיים לוחצות ידיים, והלב פועם ומתחנן: בואו, הצטרפו כי אוייב בשער.

1933. הפשיזם הרים את ראשו; המטורף מכריז על כיבוש אירופה כולה ועל טיהורה מיהודיה. יהודי ליפיצה גורנה למראית עין מתעלמים מדאגותיהם וממשיכים במלאכתם בעבודת השדה, בפיטום־הבקר ובמסחר הזעיר בהם מוצאים הם את פרנסתם בקושי. הבנים הבוגרים נשארו בכפר כי לא רצו לנטוש את הוריהם. כחתף באה המלחמה. נדמו גם המכתבים האחרונים, חדלו הקולות...

בודדים וגלמודים נותרנו. מתיחדים אנו עם יקירינו, הנעימים והנאהבים שבחייהם ובמותם לא נפרדו. עד יום אחרון נזכור את אשר עוללו לנו הרוצחים. נזכרם עם כל קדושי ישראל אשר נרצחו ונטבחו, ללא רחם ועל לא עול בכפם, קבל עם־ועולם, כי זועק דמם ולא יחדל לזעוק לעולמים.

יעקב גלילי (שטיינוורצל)

יהודים בליפיצה־גורנה

רצוני להעלות זכרונות על ליפיצה־גורנה, כפר בו נולדתי וחייתי 12 שנים. ידועה המימרה שהיתה מתהלכת על יהודים כפריים, „יישובניקים״; כשמישהו רצה לאמר על פלוני שהוא בור ועם־הארץ, די שכינוהו „בן־כפר״ (דאָרפס־יינג, ביידיש). היה משהו מן האמת במימרה הזאת, כי רובם של יהודי הכפרים עניים מרודים היו, וידם לא היתה משגת להעניק השכלה לבניהם. גם המרחק ממרכזים יהודיים השפיע לרעה, וכשהתחבורה היתה לקוייה לא יכול היה יהודי כמותו להרשות לעצמו לשלוח את בניו העירה. מכל־שכן שהבן חייב היה להיות לעזר להוריו, ולהירתם בגיל צעיר בעולה של פרנסה. רובם מטופלים בילדים היו, ופרנסותיהם המסורתיות של יהודים בכל אתר, ומכל־שכן בכפרים לא הבטיחו כדי קיום הוגן, על אחת כמה כמה השכלה רחבה.

על פי הרוב היו חוכרים מהפריצים בתי מרזח, טחנות קמח ואחוזות־אדמה. גם רוכלים היו בכל מיני סדקית, מחזקים חנויות זעירות, סוחרים בבהמה ובעוף. פה ושם נמצא גם בעל מלאכה והיו אפילו יהודים שהתפרנסו מעבודת אדמה. אך אלה מיעוט היו, כי עבודת האדמה לא פירנסה את עובדיה כפי שפירנס המסחר.

בין חוכרי הטחנות והאחוזות היו גם יהודים אמידים מאוד. במשך הזמן רכשו להם גם טחנות משלהם ואפילו קנו להם אחוזות, אבל הללו מעטים היו. למרות אמצעיהם הדלים, לא היו חוסכים מאמצים בכדי להקנות לבניהם קצת „יידישקייט״. מספר משפחות היו מתאגדות ומביאות מהעיר מלמד שיקנה לבניהם מושגים ראשונים בתנ״ך, כתיבת מכתב ביידיש ולפעמים גם בגרמנית. בשנות העשרים כבר היו נוהגים גם ללמד קצת עברית, בפרט כשהמורה היה סטודנט צעיר שלא הספיק לגמור את חוק לימודיו מחוסר אמצעים.

נוסף לדאגות פרנסה וחינוך הילדים, נתונים היו בצרה נוספת והיא חוסר־הבטחון. מתנכלים היו לרכושו של היהודי ויורדים לחייו. לא פעם היו מתנפלים שודדים על ביתו של היהודי הכפרי, בוזזים אותו וגם שולחים בו אש, ולמחרת היה נשאר בלי פרוטה ובלי קורת־גג לראשו. ואף־על־פי־כן לא יכול היה לעקור העירה כי לא היו לו אמצעים לכך. ומשום זה היו אלפי משפחות יהודיות חיות בפחד מתמיד מפני יום המחר, ובדאגה לבטחון, לפרנסה, לגורל הילדים ובעיקר לגורל הבנות, פן תצאנה חס וחלילה לשמד.

לפי ידיעות שהגיעו אלי על גורלם של יהודים אלה בימי מלחמת העולם השניה — הרי שחלק מהיהודים הכפריים נרצה בידי חוליגאנים אוקראינים עוד לפני שהתחילה ההשמדה הרשמית על ידי הנאצים. רובם הועברו לעיירות והוכנסו לגיטאות ורק חלק קטן מהם הצליח להסתתר ביערות, בבונקרים ופה ושם להצטרף לפרטיזאנים, אם כי חלק גדול מהם הושמד על ידי „בנדרובצים״ ורק מתי-מעט ניצלו.

תיאור זה שתיארתי את חיי היהודי הכפרי הולם גם את המציאות שהכרתי בכפר ליפיצה־גורנה. בכל זאת היה משהו מיוחד בכפר הזה ששימש שנים לא־מעטות מרכז לכפרים אחרים ואפילו לעיירות. היה זה בגלל קיומה של תנועת־נוער ציונית חלוצית תוססת ומתסיסה. הודות לה קיבלו פני הנוער היהודי צביון אחר. בראשה צעד ה„סתם חלוץ", הקשור עם תנועת השומר הצעיר, ובמאוחר גם „השומר הצעיר" עצמו, שנוהל על ידי בוגרי „החלוץ".

התארגנותו של הנוער החלה בשנת 1927/8. כמה בחורים, שמאסו בחיי הבטלה והניוון, החליטו לייסד אירגון נוער ציוני. בעזרת חבר מפודהייצה, שהזדמן לסביבה, ניתן לנוער ללמוד את בעיות הציונות, נוסד חוג דראמטי שתרם חלק בפעולתו התרבותית העצמאית של הנוער היהודי ובהכנסותיו הוקמו ספריה ומועדון, שמשכו לתוכם עשרות בני נוער ברדיוס של 40 ק"מ. בתנאי התחבורה של אז, היה זה הישג לא־מבוטל. נוסף להצגות, היו נערכים נשפים שונים לטובת הקרנות הציוניות ואזכרות לאישים כהרצל, טרומפלדור וכו׳. הכפר נהפך לאבן־משיכה לא רק לנוער הכפרי, אלא גם לבני־הנוער מעיירות שבסביבה. עם הקמת ה„סתם חלוץ" פרשו חלק מהנוער ויסדו את „ביתר", אבל הללו לא הירבו לתרום לפעולה התרבותית והציונית. גם לעלייה לא הגיע אף אחד מהם. הוקם גם מועדון ציוני של נוער יותר מבוגר, שמטרותיו מעורפלות היו ובלי־ברורות, אבל האירגון הזה לא האריך ימים.

לכתחילה צריכים היינו להיאבק קשות עם דעות קדומות ואי־רצונם של ההורים לשלוח את בנותיהם לאירגונים הללו. התגברנו על כל המכשולים, בעזרת אנשים שידעו לעזור לנו. אחד מהם היה מ. שוולר, בעל טחנת־קמח, שלמרות שלא היה ציוני, עזר לנו כמיטב יכולתו. הוא שימש לנו מגן וידיד. לא אוכל שלא להזכיר גם את אמי רבקה ז"ל, שביתה היה בית־ועד לכל הצעי־רים. אבי עמד תחילה מהצד, אחר־כך עזר גם הוא בכל מיני דרכים. כל אלו הבאים לביתנו היו מתקבלים בלבביות ועד לשעות הלילה המאוחרות היו מהדהדים בו קולות הוויכוחים, מבלי שנופרע על ידי אמא — יהיה זכרה ברוך. וכמותה כן אמא פופר, שאצלה שכרנו חדר לקן. בכמה חמימות וכמה מסירות דאגה לנו, כאם ממש. וכשלא שילמנו חודשים רבים את שכר־הדירה, היתה אומרת בבת־צחוק — „מילא, כשאין לכם, לא תשלמו", ועוד היתה מלווה לנו זהובים מספר לקנות פחמים ועצי־הסקה.

מחוץ לפעולות הרגילות, הנהגנו בקן קריאת עתונות, והיה בכך משום חידוש, שהרי עד אז לא היה העתון אורח קבוע בבתים יהודיים. אבל קיימנו גם שיחות לימוד יותר יסודיות בתורת הציונות והסוציאליזם. היינו נרתמים לכל פעולה ציונית, החל מעבודה למען הק.ק.ל. וגמור בהפצת השקל. בפעולות הללו היינו מרחיקים נדוד עד לכפרים הנידחים ביותר, והיינו הראשונים שהשמענו משהו חדש לנוער הכפרי הצמא לפעולה. בעת הבחירות לקונגרס היתה נהפכת ליפיצה למרכז של „הקלפי" ועשרות בני נוער היו נוהרים ברכב וברגל להצבעה. כל הפעולות האלו שינו את פני הנוער של ליפיצה והעלו אותו על דרך המלך. מי שידו משגת התחיל לנסוע ללימודים תיכוניים לרוהטין, אבל גם בכפר עצמו היה הנוער משתדל להשיג על ידי לימוד עצמי מה שלא ניתן לו בבית־הספר.

לא אוכל למנות את כל שמות בני־ליפיצה אלה, ואזכיר רק אחדים מהם, שתרמו רבות לקידום פני הנוער. משפחת קורנווייץ, שאחד הבנים שלה, יוסף ז״ל (שאגב, הסתתר בבונקר כל ימי המלחמה ורק זמן קצר לפני השחרור נרצח יחד עם האחיות שלי), שימש מורה לילדי ליפיצה והתחיל להפיץ בה את רעיון הציונות, וכן את כותב הטורים האלה, שנרתם לפעולת ק.ק.ל. שראשיתה צנועה היתה ועם קום אירגון הנוער, הסתעפה והקיפה כל הכפרים שבסביבת ליפיצה, עד שלא היה בית יהודי שלא תהיה בו קופסת ק.ק.ל. גם יתר הבנים תרמו את חלקם להתארגנות הנוער. בני הנוער של משפחות שטיינוורצל, קליגר, דורפמן, פונדיק, — היה להם חלק ניכר בתנועת „החלוץ״, מן הראשונים שנרתמו לפעולה וגם עלו ארצה בחלקם. רובם של חברי „החלוץ״ מליפיצה עברו הכשרה בחוץ־לארץ, אולם רק חלק מהם עלה ארצה, מי באופן לגאלי ומי בעלייה בלתי־לגאלית. שניים ניצלו בזמן המלחמה ונמצאים גם כן בארץ. רובם נמצאים כיום בקיבוצי „השומר־הצעיר״ רמת השופט, מעברות, עין המפרץ, שריד וכפר מסריק. יתרם נשארו בחוץ־לארץ בשל חוסר סרטיפיקאטים וגם חוסר אמצעים לעלייה בלתי־לגאלית, נלכדו במלחמה והועברו לגיטו. רובם לא רצו להפקיר את הוריהם והושמדו אתם..

ידוע לי שאחי אברהם היה מתגנב כל שבוע מהגיטו ויוצא לכפר להביא מזון להורים, עד שנתפס על ידי „בנדרובצים״ אוקראינים ועונה במשך שלושה ימים באכזריות ביער שעל יד הכפר, עד שהוציא את נשמתו, יהא זכרו ברוך.

חלק קטן מיהודי ליפיצה הצליח להסתתר ביערות, בבונקרים אצל פולנים שאף הם היוו רק מיעוט בסביבה ולכן מוכנים היו לעזור, לעומת האוקראינים, שהיו מוסרים כל יהודי שנתגלה לשלטונות הגרמניים. הודות לקשרים הטובים שנרקמו בין הנוער היהודי ובין האוקראיני, אומנם לא היו רציחות בתוך הכפר בידי האוקראינים, אבל גם עזרה לא הושיטו.

אחרי המלחמה עלו רוב הניצולים ארצה, ביניהם שתי בנות ממשפחת שוולר ורק שלושה הגרו לארצות אחרות.

מתוך 25 משפחות בליפיצה־גורנה, שמנו כ־100 נפשות ומעלה, רובן הושמדו בגיטו רוהאטין. כיום נמצאים בארץ כ־15 איש מליפיצה ובנוסף עליהם כמה בודדים מהכפרים שבסביבתה כגון ליפיצה־דולנה ועוד. כל העולים מליפיצה מעורים בחיי עבודה ויצירה בארץ.

צר לי מאוד על כך שרק קומץ קטן נשאר לפליטה מיהודים שורשיים אלו, כולם ציונים טובים, שבתום ליבם האמינו בעלייה ובניין הארץ. יהיו דפים אלה מצבת זכרון לכל אלפי המשפחות היהודיות שחיו באלפי הכפרים שבגליציה, פזורים בין הגויים וליבם לב יהודי תמים וחם. כאשר היה מי שיעורר אותם, נענו לו בכל המובנים והתמסרו לפעולה לגאולת הארץ ולגאולתם הם.

יהי זכרם צרור בצרור החיים ובניין הארץ.

ארגון יוצאי רוהאטין

צבי שקולניק, תל־אביב

על הארגון

בין העולים שהגיעו ארצה עם הכרזת מדינת ישראל, באו גם עולי רוהטין והסביבה, אשר התפזרו בכל הארץ והחלו בשיקום חייהם אחרי השואה הגדולה שעברה על עם ישראל בשנות המלחמה העולמית השניה.

בשנת 1949, כתוצאה מיוזמת החבר פנסטר (פלקר) צבי וכותב הטורים האלה, הוחלט לייסד ארגון יוצאי רוהאטין והסביבה בישראל. הארגון הוקם, נערכו רשימות המתגוררים בארץ והוברר כי הם מונים כאן כ־200 יוצאי רוהאטין והסביבה. לכתחילה הסתפק הארגון בעריכת אזכרות מדי שנה לזכר קדושי עירנו וגם בהגשת עזרה מוסרית וכספית לנזקקים.

כמו כן ביצענו את הפעולות הבאות: 1) ביום ג׳, ח׳ תמוז תש״ך (5.7.60) הבאנו לקבורה בבית הקברות בקרית־שאול שקיות־עפר משלושת קברי קדושינו ברוהאטין, שהובאו ע״י משפחת ד״ר אברהם שטרצר. (מקומם בגוש 4, אזור 2, שורה 25, קבר 19, בין קברו של נתן בן־יעקב לבין קבר סטרינוב. 2) לפי יזמת הח׳ י. שפיגל נרשמו שמות משפחות קדושי רוהאטין על בניהם ובנותיהם בתוך מגילת־קלף, כתובה בידי סופר־סת״ם והיא הוטמנה בהר־ציון בתוך המצבה לקדושי רוהאטין, בטקס מיוחד, ביום 20 ליולי 1961, ז׳ אייר תשכ״א, בנוכחות כמה עשרות מחברי הארגון.

בשנת 1959 החליט ועד יוצאי רוהאטין והסביבה על הוצאת ספר להנצחת זכרם של יהודי עירנו שהושמדו על ידי הנאצים, נר־תמיד לנשמותיהם הטהורות ומצבה על קברותיהם הבלתי־ידועים של אלה שעפרם נזרה לכל עבר. ברור היה, מלכתחילה, לחברי הועד כי הדבר כרוך בקשיים גדולים כגון: איסוף החומר, גיוס הכספים וכו׳. במשך השנים 1959—1962 נעשתה עבודת נמלים על ידי יחידים מבני רוהאטין באיסוף החומר, בהעלאת פרקי זכרונות, בגיוס אמצעים כספיים ובפעולות ארגון עניפה. עמל זה הוכתר בהצלחה עם הופעתו של הספר הזה.

* * *

בשם הוועד וארגון יוצאי רוהאטין והסביבה מובעת תודתנו העמוקה לבן־עירנו י ה ו ש ע פ נ ח ס ש פ י ג ל בן הרב ר׳ אברהם דוד שפיגל ע״ה על היזמה להופעת הספר „רוהאטין — עיר בחייה ובכליונה.״

בעבודתו: החל מאיסוף חומר, גביית כספים, קשירת קשרים עם יוצאי עירנו בארץ ובחו״ל — דרך כתיבת מאמרים, והעלאת דמויות ופרקי הווי, ליקוט התמונות — וסיומו במסירתם לעורכים ולמדפיס — היה הוא הפעיל והמתמיד. למרות הקשיים שעמדו בדרכו, המשיך עד הגיעו למטרה הנכספת.

ספר־עד זה יהווה נר לנשמות קהלתנו רוהאטין והסביבה זכרונם לברכה, שחוסלו ע״י המרצחים הגרמניים.

בן עירנו — י י ש ר כ ו ח ך !

בהערכה ובהוקרה

ד״ר אברהם שטרצר

נשיא הארגון

הנשיאות ב„אזכרה" של שנת 1961. מצד ימין: מילשטיין א., גרין י., הרב ד"ר נורוק (מטעם „יד ושם" המספיד), החזן גלבשטיין, ד"ר יחיאל בן־נון ויהושע שפיגל.

קהל המשתתפים של ארגון יוצאי רוהאטין והסביבה

גרינא ובעלה ד״ר שטרצר ובנם מנשה ויהושע שפיגל מתיחדים עם שקיות־עפר שהובאו ארצה מקברי־אחים ברוהאטין של אלפי קרבנות אחינו ואחיותינו היקרים. שקית־האדמה הראשונה מצד ימין היא מקבר של הר־פוטיאַטינצה מול תחנת־הרכבת, בו נורו 3300 יהודי רוהאטין ב־20 במרץ 1942, ושתי שקיות האחרות נלקחו מקברים (בורות) ליד המנזר מתוך אלפי קרבנות שהוטמנו שם — פי 600—800 הרוגים שנורו בשנת 1943. את העפר מן האדמה הזאת לקחה אתה מרת גרינה שטרצר (פויסט) בשנת 1945 לפני עזיבתה את גליציה.

קהל המשתתפים של אירגון יוצאי רוהאטין והסביבה

ועד רוהטינאי־אמריקני

(בפגישה בביתו של אינג' ד"ר ג'ק פאוסט, ביוני 1961)

למעלה מימין: ד"ר יצחק לוונטר ורעיתו צילה (באַנדלר); ד"ר גולדה פישר ובעלה ד"ר מאינארד ג'וסלין; סאַם (יהושע) העננא ורעיתו גוסי (ברלינגר); אינג' ד"ר ג'ק (יעקב) פאוסט ורעיתו האַדדה (וואַלדינגר); זאב האלפרן ורעיתו רוזה (פאוסט). שני האחרונים משרידי השואה.

נציין לשבח את עזרתם הרבה של הנ"ל (שלושה מהם: ד"ר יצחק לוונטר, ד"ר גולדה פישר ויהושע (סאַם) העננא ביקרו בארץ) בהוצאתו לאור של ספר זה, שהודות לתרומתם והתרמתם יכול היה לראות אור.

נוסיף ונציין לשבח את עזרתה של יוצאת־עירנו רחל שטרויליכט (סאמבור) שהמציאה תמונות רבות בעלות ערך לספר זה.

חברי ארגון יוצאי־רוהאטין והסביבה בטכס הטמנת גויל של רשימת קדושי רוהאטין במרתף השואה על הר־ציון בירושלים לתוך מצבת רוהאטין והסביבה

נזכור,

את אחינו ואחיותנו המומתים הי"ד, קדושי קהילת רוהאטין, נעריה וזקניה, אנשיה, נשיה וטפיה, אשר עונו למוות על ידי גדול צוררי ישראל שבכל הדורות ולא הובאו לקבר ישראל.

נזכור את כל יהודי עירנו וסביבותיה, בתוך כל קדושי בית־ישראל בפולין ובאירופה, את חייהם התוססים, את פעולותם הססגונית, לומדיה ואומניה, סוחריה ומשכיליה, אשר קיימו את נחלת־ישראל שבגולה והעלו את ציון על ראש שמחתם.

יהא להם ספר זה יד־ושם ומצבת־נצח על קברותיהם אשר לא נודעו, זכרון לדור אחרון.

ואלה שמות קדושי רוהאטין והסביבה ז"ל, שנהרגו ונשחטו במלחמת העולם השניה:

(לפי הא"ב של שמות־המשפחה)

איברהאר מאיר, באשי מירצ'י,
ביילה, פייגה, ישראל וקרוביהם.
אוירבאך בונם, צירל.
אלטבויר רייזל, שמעון־יצחק והילדים
אקסלרד צבי, קיילה, מרדכי.
אקסלרד חיים ומשפחתו.
ארליך לייצ'י, בנציון, שרה, משה,
חיה, שלמה, נחום.
אלטמן מלצ'י.
אוירבאך שלמה, אורי, לייצ'י,
יחזקאל.
אלטמן פריידה, ישראל.
אלטמן יוסף, רייזל.
אקסלרוד פישל, רוזה, והילדים.
ד"ר אלטר ואשתו.
אייכנשטיין נוני, גיזה, ורונקה.
אקסלראד מיכאל.
אלרהאנד זאב ומשפחתו.
אטנר יהושע ומשפחתו.
אייזן משה, דוד ומשפחותיהם.
אלטמן מלכה, קלרה, יצחק, ויוסף.
בלאסנהיים משה, שושנה, יצחק,
צירל, חיים, נחום, אהרון.
בדר יהושע, ישראל.
בלוך אליעזר, רבקה והילדים.

בלך שמואל, רוזה, בינה, סלקה,
וילוש.
בראצ'פיס יחזקאל (ליפיצה).
בייגל ישראל־מנדל, שרה, חיה,
יונתה, רחל.
בונאן משה, צ'רנה, אריה, מינה,
שרה, פפה, נחום.
בלוישטיין חנה, צילה, חיים.
בלוטנר יוסף־יהודא, פוריה, טובה,
חוה.
בראצ'פיס אריה, חיה, פייגה, שיינדל.
באנר שרה, חיים.
בליי בילה, הירש־בר (מצ'ורטקוב)
ומשפחותיהם.
ברנצווייג אסתר־מלכה (שמוראק).
בלאזנהיים מרים, מרדכי.
ברייטר זאב, צפורה, סאשה.
בלוטנר שרה.
בדר שלמה, חיה, יעקב, הירש.
בוקסר טובה.
בוראק צבי ומשפחתו.
בראנדשטיין אסתר, מאיר, מלכה,
רייזל.
באנר מלכה.
בוזגאנג צילה, יהושע.

בדר לייזר, אשתו, שאול, חנה,
יהושע ומשפחותיהם.
בדר גרשון ומשפחתו.
בדר שמואל ומשפחתו.
בלום רוזה, מאַטיל, קלרה ואחותה.
ביידוף דודקה, הירש ומשפחותיהם.
בוזגאנג אריה־יהודה, פסיה, רחל,
שושנה, יהושע, אברהם.
בוזגאנג רבקה.
בוזגאנג לייב.
באַנר משה, יוטא, חיה, פרידה,
גיטל, מרים, מינדל (מסטרי).
בומרינד נפתלי, מאלצ׳י, לייביש.
ברינג יצחק ,אסתר ושני הילדים.
בראצ׳פיס יחזקאל, אשתו, יהודה,
פייגה, אלימלך.
ברנשטיין מאיר, אשתו וקרוביהם.
באום חנה וחוה.
בומזה אברהם, פולה (טננבוים),
לונקה.
באַנר פישל, ישראל־אלי׳, רישה,
בעלה והילדים; שלום וברונקה.
בראצ׳פיס יעקב ומשפחתו.
בראצ׳פיס מאיר ומשפחתו.
בקר נח ומשפחתו.
בוזגאנג דוב, שיינדל, הניה.
בריק אלי, רחל, באַלצ׳י.
בלומנרייך צבי.
ד״ר גולדשלאג ומשפחתו.
גאַן עזריאל בראַנצ׳י והילדים.
גלייכר ישראל, שיינדל והילדים.
גרין ישראל־לייב, גיטל־פרידה,
אסתר, פייגה.
גירע יודיל, אשתו, לאַבי, שיקי,
וובי, דודל, נפתלי, בראנה.
גאַרטן זליג ומשפחו.
גוטליב נתן, צילה והילד.
גוטמן אהרן, שרהצ׳י, ברוניה, מרדכי
גוטסוורט פאַני.
גולדהאבר נפתלי, גיטל, יעקב, גניה,
סלה גרשון.

גלבר יוסף, רוזיה, מונדיק, איזיאָ.
ד״ר גולד מיכאל.
גוטליב לייב, שיינצ׳י והילדים;
פריידה, משה, דינה, בריינה,
צ׳יפה ומשפחותיהם.
גוטליב הירש ומשפחתו.
גלוצר טובה, מיקו, מוניו, איזידור.
גוטנפלאן בתיה.
גולדוורם דוב, יחזקאל.
גולד מיכאל, סובל, חנה, פייגה;
גניה, בעלה ובנם.
גרינצוייד נחמיה ומשפחתו.
גוטוורט צבי ומשפחתו.
גולדשלאג אברהם־צבי ומשפחתו.
גראַנוביטר נחמן, שלמה־בילה, צבי,
עזריאל ואיטה (ווקסלר).
דורסט אלתר, לייביש.
דוב סלקה, סרל.
דולר יצחק ומשפחתו.
דולר אוסקר ומשפחתו.
האַננה יחזקאל, גננצ׳י, שמחה (בני
הרב מאיר־שמואל העננא ז״ל).
הורביץ אברהם, פרל.
הירשהויט יהודה וצבי ומשפחותיהם.
האַבר פייגה.
הורשובסקי פייבל, זוסיה, ברטה.
הולץ זושא, גולדה, זלקו, הירש־
לייב, יצחק (איזי).
הויזר נחמן, רבקה, דורה (באַנר)
ובנה, יונה.
האַז מרים, מרדכי.
האבר מיכאל, גניה, יצחק, נושה.
הולר לאה.
האנדשוי שלמה, גליקל, נחום,
יהודה.
הוכמאן אייזיק ומשפחתו; חנה, לייב,
רבקה; אליעזר ומשפחתו.
האַקין יוסף, נחום־הירש, שבע,
גולדה, רייזל, ישעיה־לייב,
ואברהם.
האלפרן דוד, קלרה.

הויזמן אפרים, שרה־פייגה והילדים.
האמר יהודה.
האדר משה ואלקה.
הולדר צבי, אשתו ולונקה.
הוכברג דוד ומשפחתו.
הולץ אסתר, יצחק, יוסף, רוזיה,
שמואל ומשפחותיהם.
האלפרן מאטל, צבי, יהושע, חנה.
האבר אברהמצ׳י ומשפחתו.
הוכואלד שרה, הירש.
הורן יונה, מאלצ׳י והילדים.
הורן דודקה, ברונקה והילדים.
הוטאר חיים ומשפחתו.
הויפטמן ישעיה ומשפחתו.
הוכמאן מאטיס ומשפחתו.
ואלד יוסף, אווה, פרדיזיו, מאיר,
יוליה, יוסף, קלרה, הלה,
וילהלם, סלה, הלה, אנדזיא.
וואכטל יוסף, פריידה והילדים.
ואגשאל צירל.
ווייס יהודה־צבי, לאה, אלזה, רבקה,
מאיר.
וינד מנחם־מנדל, שרה, יעקב, רבקה,
משה.
וינר צבי, רבקה, חיים.
וילינ מרדכי, רבקה.
ווייס דוד, פרומה, ייטקה, אלעזר,
גיטלה, משה, יעקב־ישראל.
וויינשטוק לאה, אורי, ישראל.
ווייסברוין משה, דוד, בן־ציון, ברל,
שמואל וקרוביהם.
ואלקר צבי ומשפחתו.
וואלד מאיר, יאכצ׳ה, יוסף, קלרה,
האלא.
וויינבררייך מיכאל, אסתר, הודיל,
בצלאה, רוז׳יה וקרוביהם.
ואכטל לייב, גולדה והילדים.
ווייסברוין משה, דבורה.
ווטרייך משה, אנשל, שלמה, שמאי,
לייב, ביילה, מוניש ומשפחותם.
ווידמאן אברהם, שיינדל, ריזל.

וויינטרויב גולדה, משה (מוריס),
ברטה, הרמן (צבי), חיה ובעלה;
רגה, נוסיא; ליפא ואשתו.
וידרקר יוסף, שרה, חנה, משה.
וויינשטוק יצחק.
ווייסמאן משה, הנצ׳י והילדים.
וויינשטוק שניאור, דבורה־איידיל,
פרל־רוזה, הודיל, אסתר, בריינה
(מקניהיניצ׳ה).
וויינשטוק אפרים, יוטא, לאה, נפתלי,
אברהם־אליעזר, מאטיס (מחודו־
רוב).
ווידמאן אברהם, חיה, זופיה, אריה,
צילה.
ויליג גיזה, שבע ושני ילדיה, צבי.
וילדמאן אברהם, חוה.
וינדרייך צ׳יפה.
ווייסברג חיים־הירש, שיינדל.
ויליג זאב ומשפחתו.
ווילר מנדל ומשפחתו.
ווילר מוטל ומשפחתו.
ווילר מאיר, בלומה והילדים.
ווילר שמואל, אשתו והילדים.
ווילר חיים.
ווילר גיטל, רוזה.
ווייך מיכאל ומשפחתו
וידר יעקב, סימה, חיה, מיכלה,
שרה, חנה, וולף, בלומה.
זילבר גולדה, דונצ׳ה.
זייף מרדכי, מיכאל (רייכבך), שרה,
חיה, יפה; יוסף, שלמה (זידר).
זוננשיין פייביש, שרה, חנינא.
זילבר מאקס, רוז׳יה והילדים.
זידר נטע, הניה, אהרון, לאה.
זידר משה, סרל, אסתר, בלומה.
ד״ר זלאטקס בייבוש ומשפחתו.
זלאטקס חיים, איזי ומשפחותיהם.
זילבר יוסף ומשפחתו.
זלאטקס איזי ומשפחתו.
חיימוביץ׳ חיים.
טייכמן בן־ציון, שרה.

טייכמן שאול, רייזי־מרים, בראנצ׳י,
אברהם, קלרה, שמואל, אסתר,
ליבצ׳י.
טאבאק משה, בילה, צפורה, מלכה,
יעקב.
טייכמן שמעון, שרה.
טייכמן (שימק) שמעון, מלכה והילד.
טופ אברהם, שרה, מירצ׳י, טוסיה.
טייכמן אברהם, חיה, הנזל, יצחק.
טאבאק יעקב, טובה, רבקה, חיים,
מרים, שפרה, יינטי, חייקה.
טייך קופל, צבי ומשפחותיהם.
טייכמן יוסף ומשפחתו.
טננבוים מלכה, לאה ופפקה.
טופ פולי, דוד ווושא ומשפחותיהם.
טייטל איזיק ומשפחתו.
טייטל שלמה, חתנו דוד ונכדתו
טונקל חוה, בנותיה ויודיל קומורין.
טירקל דוד, שיינדל (שלייכר).
טייטל פישל, יואל ואמם.
יוזף דבורה־דובה.
יופיטר משה, מירל, לאה, ליבצ׳י,
ישראל־הירש והילדה.
יופיטר חיים, דוד, חנה, מניה, לאה,
אברהם, יהודא־־צבי.
יורש אבא, רייז׳ה.
יורש גיטל ומשפחתה.
יופיינר שמואל, טובה, זלמן.
כץ מלצ׳י ,שלמה, חנה.
כהן חיה, בייבוש, מוניו וילדיהם.
כץ מיכאל, צפורה, גניה, משה,
מנדל, אליהו.
כהן יוסף, ויצ׳ה־דינה, חיים, אשר.
אדמו״ר אליעזר, הרבנית, פנחס,
פנחס, ברכה,, יעקב, חוה, נחמה.
אדמו״ר לאנגנר שלמה, הרבנית,
יהודא־צבי, טויבא, אורי, אברהם
ישראל.
לאקס יוסף (הכהן), דראז׳י, באשי,
חיה, שרה, יהודה, אורי, פייביש.
ליבלינג דוד, טונקה ושני ילדים.

לאנגר רגינה, משה, מלכה, צילה,
רוז׳יה.
לוונטר אברהם־אלתר (הכהן), מלכה;
מאיר־אריה ומשפחתו; משה־
נחמן, אסתר־רחל, זוסמן־פנחס,
מרדכי־צבי; יונה (טובה)־רבקה
ומשפחתה; רפאל; מאיר־משה
(מארצעל) בן ד״ר יצחק (הכהן
וצילה לוונטר).
לאנדוי שלום, זושא־יעקב, רויזה,
יהושע, ריבצ׳י, ביילה, צבי —
ומשפחותיהם.
לידר מיכאל, חיה.
לידר אלתר ומשפחתו.
לב נפתלי ומשפחתו.
ליפשיץ יהושע, אלטה ומשפחותיהם.
ליינוואנד בלימה (שפיגל), אלזה,
יחיאל־מיכל, יצחק.
לידר ישראל, אסתר.
לוסברג צירל.
לאנדוי שלמה ומשפחתו.
ליליין מרדכי ומשפחתו.
ליבלינג טונקה ושני בניה.
לב זאב ומשפחתו.
לויפר בנימין.
לב ליטמן ומשפחתו.
ליכטגארן יעקב ומשפחתו.
לויפר בנימין ומשפחתו.
מסינג אורי, רחל, קריינדל, חוה,
אסתר־גיטל, אלעזר.
מסינג אליהו ומשפחתו.
מסינג משה־לייב, מינצ׳ה.
מסינג יהודה־צבי ומשפחתו.
מארצס חנה, קלמן, לייביש, יצחק,
ישראל.
מאור ייטקה.
מאור פנחס ומשפחתו.
מאור שרה, אליעזר, טובה, פריג׳ה
וילדה.
מושל דבורה, חמלנה.
מאנטנברג נחום ומשפחתו.

ד״ר מאנהארט ברל ומשפחתו.
מאנטל ישעיה ומשפחתו.
מרגלית אורי, הינדה, ושני בנים.
מונדשיין דולק וקובה ומשפחותיהם.
מרגלית אסתר ומשפחתה.
מילשטייך, בנציון, סלה, טוניה.
מארק אלישע, בריינה והילדים.
מנקס לייביש, יוסף והמשפחה.
מנקס יצחק, גיטל.
מאנדל ליפא, פולי, איטקה, אברהם, מינאַ, חאַמבה.
מאָט דוד, קיילה וקרוביהם.
מלמן יצחק ומשפחתו.
מיטמן מרינה.
נאַסהופר לייביש, הניה והילדים.
נאָמאָט יונה ומשפחתו.
נויטאלר אברהם, צילה, יוטא, ישראל, זיגמונד, אָטל, רבקה.
סטרייר בריינה, יוסף.
סופר שרה.
סצ׳ליסקר רבקה, חיים, לאה, ישעיהו, שמואל־יהודה, נחום, דבורה, ושלמה (מבז׳ז׳אני).
סיגי־פוקס דוד, בלה, דניאל.
סגל שכנא ומשפחתו.
פישר יואל, אסתר, חנה
פאוסט אלתר, דבורה, שבע, יעקב, וילוש, דודק, בוניה, יודיל, אטקה.
פאוסט דוד, דבורה, קלמן.
פאוסט איציק־הירש, פייגה, נפתלי ומשפחתו.
פאוסט מרדכי־שמואל, פייגה, דולק.
פאוסט יעקב, שרה, רוזה ומשה.
פלאנק בילה, אברהם.
פלד דבורה, שרה, מאקס.
פלקר חוה, שלום (בראנדשטיין). שיינדל ולאה.
פאוסט לייב, צילה, קארול, קובה, פריג׳ה.
פלדברג יהודא־צבי.
פורמן שרה, לאה.
פונדיק אלתר, מיכאל, טוני, לייבלה ומשפחותיהם.
פאַנצר יהושע, יוסף, בוני.
פיקהולץ פרידה, יהודה, הניה.
פאנצר יהושע, גולדה (דוניה).
פלד אלקה, מיכאל, מוניו, קלרה, אדלה.
פנסטר משה, אשתו, יצחק, חיה, יואל.
פראגאָ יעקב, אשתו, מנדל.
פראגה פייגה, צ׳יז׳י, דוד, הינדה, לייצ׳י, רוזה.
פרוינדליך מנדל, חוה.
פנסטר מירצ׳י, יינטי, יחזקאל.
פופר שרה, אברהם.
פידלבוגן יוסף ומשפחתו.
פיזם אברהם ומשפחתו.
פרייס משה, גינצה והילדים.
פרייואלד חנוך, שבע, ישעיה, משה, ליפא וקרוביהם.
פרסר הירש, יוטא ומשפחותיהם.
פודהורצר משה־לייב ומשפחתתו.
פריד ניסן ומשפחתו.
פריד דוד ומשפחתו.
צוקרקאנדל משה, בלימה (בליי), יצחק, אהרון (בורנפלד), בריינצ׳י.
צוקר ליטמן, מיכאל, שלמה.
צין אברהם־לייב וקרוביו.
צין יצחק, רחל, ישראל, חיה־רוזה, גולדה, יהודה, ירחמיאל, שלמה.
צאלר סנדר גוגי והילדים.
קאַרטין מניו, ברוניה.
קובלר משה־לייב, אסתר, חיים, מלכה, בנימין, הני.
קיזל זלמן, אשתו, מרדכי, מיכאל.
קלאַרנט יוסף, גולדה, מאיר, טובה, גוגי, סנדר, צ׳יפי, וילדיהם.
קליינפלד אברהם, רוזה, דוד, פרידה, מונדק.
קלאַרנט שמחה ומשפחתו.
קירשן בוני, מינצ׳ה ומשפחתם.
קרייזלר זאב, רייזל (ווייסברג) ובנה.

קאמרלינג יעקב־משה, חיה־יוטא,
צילה, יצחק־אליהו, אורי־נח,
צבי, שלמה.
קריג לייב, ברל, סושי, פייגה.
קורנבלי פאַני, טוסיא (שמוראק).
קויפמן מיכאל ומשפחתו.
קורנוייץ מנחם־מנדל, מינה, יוסף,
חנה רגינה.
ד״ר קורנוייץ־פרנס איזידור (עו״ד).
קלירספלד הינדה.
קרנד אדלה ומשפחתה.
קארפן נתן ושמואל־לייב ואשתו.
פרומה.
קאנפר אפרים, אסתר, אורי, אטקה,
ישראל, מלכה.
קרייזלר פישל ומשפחתו.
קארטין משה־לייב, בלימה, יעקב,
ליפא.
קארטין אורי, נאַשי, גוסטה, סלקה.
קארטין שמואל, חנה (וידרקר).
קרייזלר פילו ומשפחתו.
קליין שרה, יוסף.
קירשנבאום לייביש, חונא, יוטא,
גיטל, רבקה.
קאַמינקר אהרון, מירצ׳י, יוסף.
קלומברג דבורה, פפקה.
קויפמאן מיכאל, שרה, אנצ׳ל; גיטל
ובעלה ושלשה ילדים.
ד״ר קליינברג ואשתו.
קרייזלר שלמה ומשפחתו.
קארטין אבא ומשפחתו.
קאַסטן שמואל־מרדכי ומשפחתתו.
קניגסברג ר׳ אברהם־צבי ומשפחתו.
קניגסברג שילצ׳י ומשפחתו.
קניגסברג יחזקאל ומשפחתו.
קלאַרנט דוד, סימה ומשפחותיהם.
קירשן בוני, מינצ׳ה וקרוביהם.
קופפרשטוק מלכה, משה, אסתר,
טובה, חיים.
רוזנברג פנחס, ויצ׳י, פייגה, רפאל,
צבי, אורי מאַני.

רוקח בראנה, מאַכלה, דוד והילדים.
קרוננברג גולדה.
ריישר גיטל.
רביש שמואל, יינטי.
רייכבאך שלמה־מנדל, אסתר, רחל־
לאה, הוג׳י, סלקה, חנה, מלכה.
רוטר דוד, גיטל (שפיגל), יעצ׳י,
והילדים (מקוזובה).
רויך נחמיה, אורי ומשפחתו.
רויך רייזל, מיכאל, דב, פריידה.
רוטרויבר ישעיה, לייצ׳י, מונדק.
רוזנשטיין מאיר ומשפחתו.
רוזנשטיין אבא ומשפחתו.
רויך אורי ומשפחתו.
רייס צבי, רחל, רוז׳ה, סלקה, מאיר,
לייב וקרוביהם.
ראַליס ישראל, דונקה, וילדה.
רוזנבאך סימה, רחל, ביילה.
שפיגל נפתלי, רחל, שמואל, קלרה.
שפיגל הרב אברהם־דוד, חנה־טובה,
חיה, ישראל, חייצ׳י, יוטא, יעקב־
משולם, יינטי, חנה־טובה, רייזל,
וויצ׳ה־רבקה.
שפיגל פנחס, מאלצ׳י, טוסיא, איזי.
עו״ד שפיגל שמואל, פאַלאַ והילדה.
שחטר מרדכי (שו״ב), אסתר, משה,
בראנצ׳י אהרון, יהושע, אורי,
חיים, חיה, צבי.
שחטר שרה, פרל, בלימה, רחל,
צבי, שלמה (משפחת משה שו״ב)
שקולניק חיים, פרידה, עמליה.
שקולניק יולק, חנה, דז׳וניה.
שקולניק יצחק, רות.
שקולניק שלמה ומשפחתו.
שוולר משה, טויבה, אדמונד, חנה,
תמר וקרוביהם.
ד״ר שמוראק אליעזר.
שפרינגר זושא, רחל.
שרייבר אורי, מיכאל, יעקב, חנה.
שטרוליכט יעקב, פנינה, חנה.

שטרייכלר אסתר, דב, משה, חיים,
זושא־לייב, צבי.
שקולניק נתן ומשפחתו.
שולר זאב ומשפחתו.
שטיינוורצל יוסף, רבקה, מלצ׳י,
אברהם־אהרון, יצחק, יוכבד־
יונצי, אברהם, בוסקה.
שוורר חיים־דוד.
שניי לייבוש, ויצ׳ה־ליבה, זאב, גולדה
ומשפחותיהם.
שיין יצחק, רבקה, סושי, מאָני, משה
קאווי. (נכדי הרב ר׳ קאווי ע״ה)
שוארץ צבי, קלרה והילד.
שנאָפס ישראל, אֶלצ׳י, אברהם.
שחטר יהודה.
שולסטר שמואל ומשפחתו.
שטיינמץ וולף, פייגה, מינצה, אסתר.
שטרוליכט יהושע־פאליק, שלמה־
ישעיהו, רייזל, פפה, פישל.
שטרוליכט יעקב, פפה והילדים.
שטרוליכט אורי ומשפחתו.
שנאָפ זליג, אברהם, משה, יוסף
והילדים.
שאָרר שמואל, שיינדל, איזי, בוסקי.

ד״ר שמוראק זאב, ברטה, פאָני,
שכטר צבי.
שטוצר משה, ברכה.
שאפר לייב, שרה; צבי ומשפחתו;
אידל, חייצ׳י, פייגה, ריבצ׳י,
ומשפחותיהם.
שאפר אסתר ומשפחתה.
שנקרויט יעקב־יונה, רייזל, אברהם,
אורי, יצחק, רבקה.
שנקרויט צ׳רנה־חיה והילדים.
שנקראוט משה ומשפחתו.
שטיין משה ואשתו; מאלוינה, לוסיא
ובעלה (האלפרן).
שטורך משה ומשפחתו.
שוֹר יעקב־לייב ומשפחתו.
שטרוליכט זיסל ובתה פסיה ונכדה
אליעזר.
שנקרויט משה, קוטה.
שוֹר בנימין ומשפחתו.
שוואָדרון צבי ומשפחתו.
שרייאֶר יהודה, טויבא והילדים.
שאמס יהודה, בריינ׳י, מיכאל ובוצ׳י.
הרב תאומים מרדכי־ליפא, אשתו,
שתי בנותיהם ובנם.

הערה:

ייזכרו גם אלה מקדושי קהילתנו שקצרה ידנו לפקוד את שמותיהם. כל היודע על־אודותיהם ועל נסיבות פטירתם — ירשום־נא לזכרון בעמוד זה, ויהא מקיים מצוות חסד של אמת.

Oh that my head were waters, and mine eyes a fountain of tears, that I may weep day and night for the slain of the daughter of my people.

(Jeremiah, 9, 1)

מי־יתן ראשי מים,
ועיני מקור דמעה:
ואבכה יומם ולילה
את חללי בת־עמי.

(ירמיהו ח, כג)

MAY — JUNE 1943

In the months of May and June we began to hear that all the surrounding places had been completely emptied of Jews. Now it was sure that the fate of the Rohatyn Jews was sealed and that our days were numbered. We began to become accustomed to the thought of the coming end. We often talked of approaching death as of a natural and inevitable event. We began to sell everything which still remained of former times and began to buy food to still our hunger. In some houses there were parties, with food and drink and song. There wasn't any music since the Faust family musicians were no longer with us. Only David Faust, with his wife and daughter, Rosa, were still alive.

On Shvu'ot, June 5, 1943, the Gestapo came to Rohatyn from Lemberg. They surrounded the ghetto and took away the remaining Jewish population. About two o'clock past midnight, 18 kilometers away from the town, I heard the bang of the machine guns. The Germans were killing the last inhabitants of the Rohatyn ghetto.

An hour before the Gestapo's entry into the ghetto I, together with my family, had left my home and stolen away to a Ukrainian acquaintance. The next morning I sent the peasant to find out what had happened to the ghetto. When he came back he told us that the ghetto no longer existed. The streets were empty. Someone might still be in the bunkers but nobody knew. Before the last action there were about 3000 Jews in the Rohatyn ghetto.

But there were also bad news from the nearby and more distant Jewish communities which were being steadily destroyed and evacuated. Lemberg was almost completely empty of Jews.

THE MURDER IN THE CELLAR

In a nearby woods, the peasants discovered a bunker where Jews were hiding. They informed the gendarmerie who immediately came and shot all the hiding Jews. Only one man managed to escape. But on the way to Rohatyn he was attacked by peasants who wanted to hand him over to the Germans. He had no alternative but to fire at them and one of the peasants was shot in the foot. The others fled and he dragged himself to Rohatyn and lost himself in the ghetto.

The wounded peasant reported the incident to the Rohatyn gendarmerie who demanded of the Judenrat that they turn the Jew over. However, they couldn't find him, since they didn't know who he was. The gendarmerie ordered that if he were not handed over within two hours the Judenrat would have to hand over 20 other Jews as hostages. Negotiations didn't help : the gendarmes remained adamant. The Judenrat were afraid that the gendarmes would inform the Tarnopol Gestapo who might decide to liquidate the entire ghetto. Since the gendarmes hadn't specified which 20 it had to be, the Judenrat ordered the Jewish police to pick out some sick and aged people who were close to death. 20 such Jews were selected and given to the gendarmes, who led them all down into a cellar. Seven gendarmes placed them along the wall and shot at them till they were dead. When they were convinced that all were dead they ordered the bodies cleared and carried to the cemetary. (I was present when the dead bodies were carried out of the cellar.) Under the hill of dead bodies there was one Jew who had been saved by a miracle. He got up, left the cellar and went home. We felt that we had got off cheaply; the Gestapo would have demanded more.

ghetto was stirred by the news. There was great joy. The hungry and sick almost forgot their own troubles; it seemed as if the Germans were already defeated and that the world was coming back to itself once more.

In truth the defeat behind Stalingrad was only the beginning of the end of the Hitlerites. But it was not yet the end nor the end of our tragedy. On the contrary, our condition became even more tragic. The Gestapo's demands became harsher. The trips to Tarnopol with money, gold and jewelry became more frequent. The local gendarmerie also became harsher in their demands. The Christian population was waiting for the moment when the last of us would no longer remain alive, so that there would be no live witnesses of their sins against the Jews.

Resignation soon reigned again. Thoughts of flight from the ghetto in order to find some place where one could live out the short time that probably remained before the German defeat increased. Others again began to strengthen their bunkers so that they could wait there until the end of the war.

SPRING 1943

The warm, sunny and pleasant spring of 1943 brought good news of the continued German defeats on the Eastern front. This wasn't really very much of a comfort for us since the slow and systematic retreat of the Wehrmacht couldn't help us. We needed a sudden breakdown of the whole Hitlerite regime or a breakthrough on all fronts. But these good news lifted our morale and gave us the hope and strength to support the nightmare-like days. With greater energy we took ourselves to reinforcing the bunkers or to think of escaping to the aryan side if an occasion came. The ghetto inhabitants came out of the gray and grimy houses into the sun. It was a pleasure to warm oneself in the sun, to catch a little nap. Hunger and weakness didn't leave thought for dreams but in sleep one could still hope. They dreamed of the good days that had passed, of human freedom, or of the future which was slowly, so slowly coming.

of learning their future plans for the remaining Jews. They were sure than an "action" was coming, but they didn't know when and what form it would take. Would it last for one day only or for several days? These trips were very expensive but the members of the Judenrat were personally interested in them, since their own fates were at stake. If the third "action" would take only some of the Jews, the Judenrat would continue to exist and they would be able to save themselves and their families. But if the whole ghetto was liquidated then the Judenrat itself would no longer be needed.

THE THIRD "ACTION"

On Tuesday morning, the eighth of December 1942, the Gestapo from Tarnopol together with the gendarmerie (as in former "actions") surrounded the ghetto and closed all the exits. Suddenly the Jews learned from the Jewish police of the new "action". There was hardly time to get out of bed and run to the bunkers since the Germans had come into the ghetto very swiftly. As usual the Jewish auxiliary police had to go along with the Germans and to help them uncover the hiding Jews. Many sick people didn't succeed in hiding and they were also immediately shot or taken to the Ghetto square.

By five in the evening the Germans had succeeded in gathering more than 2000 Jews who were led by armed escort to the railway station and from there in freight cars to Beljitz.

This time many small children died in the bunkers because of the too-large doses of opiates they had been given. Most of the bunkers also didn't have enough air and some children simply suffocated. But even in this there was a terrible comfort: it was better for the children to have died in their sleep, instead of being shot by the Germans.

THE GERMAN DEFEAT AT STALINGRAD

We had already known of the German defeats at Stalingrad in December 1942. At the beginning of February 1943 the German army at Stalingrad surrendered officially. The

of the train during the night and to make their way back to the ghetto. Many of those who escaped in this way were later killed by the Christian population.

AFTER THE "SECOND" ACTION

After the second "action" the ghetto looked like a dead city. Only a few lonely and mournful individuals made their way through the empty streets.

Some days of mourning passed and life slowly went back to normal. The daily cares again began to absorb those who were still alive. Once again they began to go to work outside the ghetto, to look for food and to think of improving the bunkers which had not been discovered. The autumn was passing and winter was close. These were the last days of the year in the ghetto and also the hardest. Men were hungry and sick to the bone and stiff with cold. They didn't have shoes for their feet or a piece of wood to heat the rooms.

Meanwhile the Germans began to bring together Jews from various places where they had been permitted to remain for various reasons. Jews from the neighboring villages and towns were driven into the ghetto, which again became full. The empty streets were lively again and the houses were occupied once more. This concentration of Jews in the Rohatyn ghetto again didn't presage anything good. Everybody understood that another "action" was being prepared. Since there was nowhere else to look for help all hopes were placed in the bunkers and people began to work feverishly to make them stronger. A few began to look for escape on the aryan side, but without hopes. They knew that the Christian only had one aim: to take from the Jew his last belongings and then to drive him out (if he didn't kill him himself). There were others who sneaked out of the ghetto and went to friendly peasants. People were afraid to go to the woods since they didn't have any arms. Only large groups, capable of protecting themselves against attacks and of obtaining food, dared go to the forest.

The Judenrat went to Tarnopol very often to the Gestapo headquarters and took along various presents in the hopes

blocked all the exits from the ghetto. The armed band was led by Obersturmfuhrers Miller and Hermann (both from Vienna). They entered the ghetto, called out the Judenrat and ordered all the Jws to present themselves and to be ready for the transport that would leave from the railway station. Freight cars were already waiting. With the help of the Jewish police the Judenrat had to conduct the Gestapo from house to house, and to help them assemble all the Jews of the ghetto. Even more, the Jewish police had to help the Gestapo uncover all the hiding places, to drive all the Jews to the ghetto square and to bring them to the station.

Thanks to the attention of the Jewish police and the people on watch during the night, it had become known to the ghetto that a large group of Gestapo men had come from Tarnopol. The ghetto was aroused and warned to remain close to the bunkers. This time the Jews were better prepared. Every house already had its buried bunker under the floor, in a closet or cellar.

In the course of the action it became clear that not all the bunkers were properly prepared with all the necessary conditions to maintain the people for a whole day.

The Germans and their helpers went from house to house and searched carefully in all the corners and under the floors, since they found hardly anyone in the rooms. Despite all the precautions about 500 people were dragged out of the bunkers. Those who tried to escape were shot on the spot. The same fate was accorded the aged, the sick and others not fit for the transport.

When a bunker was discovered the Germans sent in a Jewish policeman to collect all the valuables and then to drive out all the people inside. The Germans, themselves, were afraid of being killed if they went into the bunkers.

Sometimes gendarmes uncovered bunkers but were bribed and closed them up again and went away. This, however, could only be done when they were alone, and not accompanied by a Gestapo-man.

At five in the evening the "action" was complete. The captured Jews were escorted to the railway station and from there carried to Beljitz. Some of them managed to jump out

to give the Germans any excuse for repressive actions. The Judenrat also did whatever it could and even assigned special people to keep the ghetto clean and orderly.

The wealthier Jews were dressed decently and cleanly. The opposite, however, was true of the poorer population, whose appearance was a very sad one; they were ragged, barefoot, dirty, unshaven, hungry and swollen. Their eyes were sunk deep in their sockets. Nothing bothered them anymore. They didn't even care about the news from the front and their main interest was how to come into possession of a piece of bread, not only in order to still their hunger but also to ease the unending pain in the stomach and intestines. They were resigned to the fact that there was no salvation for them. The religious Jews among them stopped praying to God. If they could they would rather have complained of his having deserted them.

The Jew seemed like a strange animal when he was on the aryan side, and that is the way the Christian populace acted towards him when he marched through the Christian streets on his way to work every day. The Jew was afraid of the open street and felt himself helpless there and insecure. He felt surer and more secure in the ghetto, among his people.

The Christians looked upon the Jews marching to work as upon a gray mass, or dark shadows, still alive but long since sentenced to death.

The Jews had a friend in Rohatyn — a Dr. Runge, who shared their suffering and wanted to help them. He very often came to the ghetto, to treat the sick, to comfort them with the hope that the Germans wouldn't win the war. But on the other hand there was Dr. Melnick, whose house was in the ghetto and who had remained there with the special permission of the authorities. He was the only Christian among the thousands of Jews and from his windows he had a good opporunity to observe the sufferings and unhappiness of the ghetto inhabitants he hated so much.

1942, THE SECOND "ACTION" IN THE ROHATYN GHETTO

Rosh Hashana 1942, before dawn. All the inhabitants of the ghetto were sunk in sleep. The Gestapo, together with the local gendarmerie and the Ukrainian auxiliary police

THE WOMAN AND MOTHER IN THE GHETTO

The older generation remembered the conduct of the German army during the First World War and thought that the Hitlerite occupation would act towards women in the same more or less humane and tolerant fashion. The women paid dearly for this illusion during the March "action." As soon as it became known that the Germans were dragging the Jews out of their houses, the men ran to hide and left the women and the little children at home, and most of these were killed. Among the three thousand adults who were slaughtered on that day there was a large proportion of women.

The woman in the ghetto had to worry about food for her family and to go, to work on the aryan side together with the men. She had to work hard at home, to carry water from the well or pump, to wash clothes, to cook and to watch the children. At forced labor she had to exert herself in order not fall behind the men. During an "action" the woman had to think of herself, her husband and her children, to see that she had food in the bunker for the whole family, diapers for the infants, water, and even a rubber sucker for the baby so that it would be quiet and not betray the hiding place.

At times of epidemic she often lay in bed with her children, sometimes without anybody even to give her a drink of water. Her husband was often either already dead or at work on the aryan side.

Long observations showed that women conducted themselves better than the men during "actions," and didn't become hysterical. They were more prepared to make sacrifices for the family. In many cases their behavior, their mental stability, straight thinking and healthy common sense helped save their families from danger.

THE GHETTO, THE GHETTO-PEOPLE AND THE CHRISTIANS OUTSIDE

In general we can say that the Rohatyn ghetto appeared clean. The Jews themselves tried to keep it clean in order not

the Judenrat attempted to buy off the Germans whenever such an action was planned. But in any case, under ghetto conditions, the sick, the aged and the little children didn't have any privileged position. They were looked upon as hindrances by the younger people who wanted to plan rescue activities, to attempt to escape or to organize partisan groups, though no family, of course agreed to abandon them. These unfortunate souls couldn't meet the tempo required by conditions; they had to be helped along and this interfered with movement and decisions. The old people and the sick knew the situation and were resigned to their fate.

There were cases where some sick or elderly people, or a crying child led to the discovery of a bunker with 40 or 50 people, who thus lost their lives. Everybody loves his child, his old father or mother, but conditions were such that because of them whole families sometimes refused to go down to the hiding places, to run away to the woods or to hide with a friendly Christian, who in turn was afraid to take the risk of accepting whole families with children, or old and sick members.

The aged, the sick and the children in the ghetto had a special look of their own. Their eyes were sad, their cheeks deeply fallen, their lips without a smile. They dragged themselves about the ghetto, ragged, swollen by hunger and scarred by diseases. Children didn't play, only wandered about the ghetto, looking for something to eat. Most of the children seemed to be without age or face of their own.

Children of school age did understand their danger and conducted themselves like grownups in the hiding places. They knew how to hide in time of danger. It was much more difficult with the nursing children and sometimes drastic measures had to be used.

As for the youth, they had become hardened to their lives and despite the nightmare didn't forget how to love. There were marriages and new families were established. Even though everybody knew that it might be for only a short time nature demanded its own. Despite the terrible conditions some of the youths continued to meet, to dance, to sing and to play cards, though they knew that all this might be ended the next minute.

heard outside the ghetto the alarm was silently given, and everybody began to run to the bunkers. What with the children, the elderly people, the sick and the pregnant women, it was hard to disappear swiftly into the bunkers. More than once the bunker was discovered because of slowness. The danger remained once they were in the bunker. The elderly people began to cough, the sick to groan and the children to cry.

In order to prevent this the elderly and the sick were quieted in some way and the children given injections of opiates. Sometimes these methods only led to an earlier death. When these methods didn't help and the child wasn't quiet there was sometimes no other way out but to suffoocate it. It was impossible to endanger the lives of a bunker full of people because of the crying of a child !

Once the bunkers were dug there wasn't much desire to leave the ghetto walls and to try to save oneself on the aryan side. It was easier to accept the bitter fate of dying in the ghetto or in the bunker than on the aryan side where one faced the possibility of being handed over to the Germans. In their apathy Jews ceased to believe that they would live out the war. They felt that they were all sentenced to death.

It is interesting to point out that despite the difficult conditions in the ghetto, no one died of heart disease or of nervous breakdown. There were very few cases of suicide. It seems that unconsciously the hope of living until Hitler's defeat continued to flicker.

CHILDREN AND OLD PEOPLE IN THE GHETTO

In the Germans' general plan to murder all the Jews, the aged, the sick and the small children were the first victims. These were incapable of working and therefore "useless mouths."

When the Germans entered Lemberg they immediately murdered all the mentally-ill in the hospital. In every "action" the murderers demanded of the Judenrat that the sick and the little children be handed over. There were also special "actions" against the sick and the children. It is true that in Rohatyn there were no such special "actions," since

AFTER THE 20th OF MARCH 1942

The ghetto now was almost empty. People moved about confusedly for the first few days after the action, unable to grasp what had happened. Those who were left had lost their families, wives, husbands, children, mothers and fathers, and wandered about like a frightened flock of sheep. Everybody looked for relatives, friends or even acquaintances with whom he could live, for someone with whom he could mourn, though there were no longer any tears.

People wanted to be close to each other and new family relationships were established. It was very rare that a family had returned whole from the catastrophe.

The Germans began to fill up the empty ghetto again. They issued an order requiring all the Jews from the neighboring towns to leave their homes and to move to Rohatyn.

The Jews began to understand that if they wanted to hold out and not allow to themselves to be caught again, they had to leave the ghetto and find hiding places on the aryan side or to build good hiding places in the ghetto itself, where they would be able to flee in the event of an "action." They had to be prepared to hide this way for forty-eight hours or more.

Every house began to build one or two such "bunkers" which could hold all the tenants. In time of need it was important that all the people in the house hid, because anyone found might be forced to reveal the hiding places.

The work on these bunkers took a long time, since a lot or precautions had to be taken. There was the problem of carrying out the excavated earth in a way that wouldn't attract attention. The bunker had to have ventilation, so that a cough or the crying of a child not be heard outside. (Later there were cases when elderly or sick people were suffocated in the bunkers for lack of air). For security the entrance of the bunker had to be as small and unnoticeable as possible.

The Germans knew about all this activity and they therefore planned their "actions" in such a way that the inhabitants would be surrounded and caught in a net. In order to warn themselves against sudden attack every house began to arrange night watches. Whenever a suspicious sound was

five meters in width and depth. We thought that the pit was needed for a tile facory. When the pit was finished work stopped and those who had worked on it forgot about it.

A little while later, when spirits in the ghetto had quieted down and there hadn't been any news of attacks from the neighborhood for some time, the Gestapo men came from Stanislavov, headed by Gestapo-General Krueger. They blockaded the entire ghetto and quietly entered. The Jews were peacefully sleeping. All of a sudden rifle butts began to bang on doors and windows and shouts were heard : "Jews, outside !" With blows and curses the sleepy inhabitants were dragged to the market place. Nobody was spared — old people, women, children and the sick. All of them were driven into the cold and compelled to stand half-naked. This continued until 10 in the morning. Then they were all ordered to stretch out on the ground, with faces to the earth. Anybody who looked up was immediately shot.

The captured Jews were then loaded on trucks, driven to the pits, and ordered to stand at the edge of the hole. Eight armed Germans shot at them and the dead bodies fell into the pit, together with the wounded and the unharmed. These were covered by another layer of bodies.

Before the shooting all the Jews were ordered to undress and to hand over any valuables they had. This continued until evening. When the church bells struck five the shooting stopped and the naked Jews who were still alive were told to go home. 3,000 adults and 600 children were murdered and buried in the mass grave on that Friday.

A pretty eighteen year old girl, a refugee from Germany, was shot in both feet and had fallen into the grave. However, she had remained alive and didn't lost much blood. At night she managed with great effort to free herself and came back to the ghetto. By some chance the German police learned of this; they came to the ghetto and demanded of the Judenrat that she be handed over. She was shot on the spot.

Only 30 per cent of Rohatyn's Jews had managed to hide in the cellars and attics. They thus succeeded in living a little while longer, until the second "action," six months later.

Some of them held that the side winning at the beginning of the war soon consumed all his forces, coming to the conclusion weakened, and without military cadres, and thus loses the war. Others argued that because of her geographical and climatical position Russia was undefeatable. Her winters, autumns and springs were Russia's best defenses, they claimed. As an example they pointed to the history of Napoleon's defeat. Still others claimed that the Germans didn't have enough raw materials to carry on such a long and extended war.

The religious optimists and bible-students believed in a miracle of God. Days and nights they pored over the holy books looking for quotations prophecying terrible catastrophes for mankind, and especially for the Jews, in order to prove that some of the Jews would be saved.

These hopes for a miracle passed through the ghettoes and gave the Jews something with which to comfort themselves. For many it was the only ray of hope.

People began to follow the news from the front. Though the ghetto was closed and isolated from the outside world, news managed to penetrate. The news of the German defeats on the Eastern front were like medicine and hopes for a miracle blossomed. The Hitlerite defeat in Stalingrad brought new life to the ghettoes, and aroused the hopes of liberation. People hoped that because of the defeat the Germans might stop murdering Jews; that they wouldn't have time or mind for it and would leave us in peace. What transpired, however, was completely different.

"BLACK FRIDAY"

(March 20, 1942)

On this day 70 per cent of the ghetto's inhabitants were murdered by the Germans and their helpers. The entire action took one day, from early morning to five o'clock in the evening. All the dead were buried in a mass grave behind the railroad station.

Without giving any reason the Germans had ordered the Rohatyn Jews to dig a big pit, fifty meters long and

SICKNESS AND EPIDEMICS

The lack of food and the unsanitary living conditions and crowdedness made the ghetto prey to terrible sicknesses, especially dysentary and typhus. Lice flourished and filed the beds, the tables, and even the sidewalks. There wasn't any soap, nor any possibility to wash clothes or oneself. The inhabitants of the ghetto fell like flies. And there wasn't any help. The pharmacists on the Aryan side refused to sell the Jews any medicines.

The cemetery soon began to fill up. Jews died without count and without statistics. Weak by nature, they weren't sick for a long time. After two or three days of illness they just died. Wagon-fulls were carried to the cemetary every day. People died without being wept over and mourned. It was hard to know what was preferable — to continue to live and suffer or the sooner the better to make an end of all the troubles.

The typhus epidemic reached its climax in the winter of 1942-43. At the demands of the authorities the Judenrat opened a hospital with a limited number of beds, where the homeless and poor sick were brought. At one time, when the hospital was full, a Viennese Gestapo-man, Hermann, entered the hospital, assembled the doctors, other workers, and the nurses, shot the patients in their beds and then the personnel. Then he ordered the Judenrat to clear away the dead bodies and to open the hospital again.

PESSIMISTS AND OPTIMISTS IN THE GHETTO

When sorrow covered the inhabitants of the ghetto like a black cloud, when sicknesses had visited every house and family, when people walked about the ghetto with feet swollen by hunger, and when the Germans were celebrating victories on the Eastern front and Jews had lost their last hopes of salvation, all kinds of optimists, dreamers, bible-students, military strategists, historians and kabbalists began to appear.

taken away to labor camps. Jewish young men therefore were glad to join the ghetto police. There were times, however, when the armbands didn't protect the young people from death. In some of the actions and in the final liquidation the first to be shot were the Jewish police.

The ghetto wasn't able to absorb all the Jews of Rohatyn. Two families had to squeeze into each room. No one even spoke of a kitchen or other amenities. There was no place to put furniture, so they were left in the former homes, outside the ghetto. Jews were happy to find a corner for themselves and their children. This crowdedness led to extremely unsanitary conditions: the use of D.D.T. against lice and worms was not yet known. The ghetto became even more crowded when the Jews from the nearby villages were also forced in.

LIFE IN THE GHETTO

There was hunger in the ghetto from the very first months. Not all the Jews had something to sell. The Germans also forbade the peasants to have any contacts at all with the ghetto. Most Jews didn't have any Polish or German money since we had been under Soviet rule from the 17th of September to July 1941. The Russian money we had had lost all value. Whatever little the Jews had had had been taken taken by the Germans as obligatory contributions. Finally, the peasants didn't want to sell their goods for money, preferring to exchange them for mens' and women's clothing.

The Jews were ready to do anything to save themselves from starvations and to give their children a bit of food. On the streets of the ghetto you could already see people swollen by hunger, and sick people, their faces dark as the earth. Despite this, we had to go to our work outside the ghetto — in the offices, stores, roads and the railroad. Even the sick and hungry didn't receive either food or money for their work. People dreamed of a piece of bread or of a potato. And because of this the black market with the peasants flourished on the borders of the ghetto.

Their plan, however, did not materialize this time. One of the doctors at the hospital, a refugee from Cracow, had accidentally met a German university colleague who was now a military doctor. The Jewish doctor knew that the plot was unofficial and asked his former colleague to intervene. The German actually did go to the higher authorities, who forbade further anti-Jewish actions. The Jews were allowed to go home, though of course without their rings and other valuables.

When the civilian authorities established themselves in the town they called together the representatives of the Jewish community : Shlomo Amarant, Dr. Goldstein, Eli Kreizler, Dr. Freiwald, Dr. Gotwort, Feivel Hochberg, Dr. Rosenstein, Michael Katz and some of the refugees. The Judenrat that was formed was supposed to represent the Jews towards the local authorities and the Gestapo in Stanislavov, and later in Tarnopol. It also had the task of moving the Jews into the ghetto. The Judenrat was also responsible for quiet in the ghetto, the carrying out of fines and contributions and other orders. This was understandably not an easy task, and a great responsibility.

To this very day I cannot understand the Jews who were members of the Judenrat and were active in it. They put themselves at the disposal of the Germans. I have the impression that they didn't grasp the Hitlerite aims. Perhaps they hoped that the Judenrat members and their families would escape danger and would not have to pay fines or go to the concentration camps.

These hopes proved illusory. In some towns the first to be hung were the Judenrat members, as in Lemberg, where on some charge the whole of the Judenrat was hung heads down in the street.

But I also marvelled at the iron nerves of the Judenrat members. To sit and wait for the arrival of the Gestapo, or to be called to Gestapo headquarters, without knowing for what purpose or aim, was not a small display of courage.

The entrances to the ghetto were closed by gates, guarded by Jewish policeman. These carried a leather armband on their left sleeve, with the words "Jewish Auxiliary Service." These armbands, meanwhile, protected the police from being

Jewish population went out on the streets to welcome the long-awaited German army. No Jews, of course, were to be seen. They were hiding, frightened, in their homes.

The first night with the Germans passed quietly though tensely. In the morning the military town command arrived. The Jewish representatives were assembled and told to form a Judenrat. The local authorities hurried to issue an order commanding all Jews to wear armbands with the Shield of David.

Thursday and Friday passed relatively quietly though local hooligans ran wild. The Germans still did not intervene in Jewish affairs. They were front-soldiers and had their own military affairs to occupy them. They only looked with equanimity at the independent actions of the non-Jews.

THE FIRST BLACK SATURDAY

Early Saturday morning, the ninth of July, 1941, a large number of young people from the neighboring villages and from Rohatyn itself were seen in the town, with nationalist emblems or armbands, and with sticks in their hands. This didn't presage anything good. Jews hadn't left their homes since Wednesday, not knowing what the Germans would do, whether they would allow us to breathe freely or whether hell would soon break out. The news from Lemberg and other cities were far from optimistic. Jews passing by accident had been caught, taken outside the city and shot.

About nine o'clock in the morning the Christian youths began to gather in the marketplace. From there they broke into the new part of town where most of the Jews lived. Some of the invaders also took positions by the houses in the marketplace. Terrible shouts and cries began to be heard. The attackers pulled the Jews out of their homes by force, beating them all the while. Everybody was panic-stricken. There was nowhere to flee since all the roads were blocked. Almost all the Jews were herded together by the synagogue. The plan was to drive them all in after taking away their valuables, to lock them in and then to set the building on fire.

refugees didn't know the Ukrainian language. The Russians also knew that at the first opportunity these elements would gladly return to Germany. When passports were distributed, theirs were marked with a notice that they didn't have the right to move about freely throughout the country. Some of our local Jews, former traders, also received the same kind of passports, forbidding them to move outside the limits of Rohatyn.

WAR BETWEEN GERMANY AND SOVIET RUSSIA

The war broke out without noise or incidents. The Russians were not panic-stricken and didn't lose their heads. From the first days of the war they moved in an organized fashion to draw deep into Russia. We thought they were only drawing back to the old border, but later it became clear that under the pressure of the German war machine the Russians were compelled to retreat as far as Stalingrad.

The Jews were gripped by panic and despair. Though they were very far from the Communist ideology they still would very much have preferred to remain under Soviet rule instead of falling into the hands of the Germans.

Many Jews wanted to flee with the Soviet Army. They did not, however, have their own means of transport. The Russians dissuaded us from fleeing, promising us that it wouldn't be long before they returned.

There was no choice but to remain. Flight with the Soviet Army was also very dangerous since German planes flew freely in the skies and undisturbedly shot at and bombed the retreating soldiers and civilians.

The Soviet Army came back, but three years later, to find only six Jewish families. Six thousand Jews of Rohatyn and the neighborhood had been destroyed in the suburbs and fields of the town.

THE GERMANS ENTER

On Wednesday, the sixth of July, 1941, at six o'clock in the evening, the Soviet Army left Rohatyn wihout firing a shot. The German army marched in in their place. The non-

Most of the Polish Jews, except for a small group of Communist sympathizers, were afraid of the Soviet Union and Communism. Before their eyes were still the fresh memories of the Polish-Soviet Russian War of 1920. In addition, most Polish Jews were occupied in trade. Jewish workers, in general, were very few.

But when on September 17, 1939 the Soviet Army entered the eastern regions instead of the Germans, the Jews without exception welcomed them as liberators and protectors against the Germans and the local population. The Jews welcomed the Soviet soldiers openly and the new power began to deal with the Jews with the same trust with which it dealt with its own brothers — the Ukrainians.

Jews were employed by the Soviet officials in the administration and even in the local militia. Jews went gladly to these tasks since there were very many unemployed craftsmen and intellectuals.

Meanwhile the reorganization of trade, industry and economy on a Soviet basis had begun. Cooperatives of shoemakers, tailors, tinsmiths, and bakers were organized. Each of these artels or cooperatives was headed by a leader with previous craft experience — in most cases a Jew. Raw materials were brought from Stanislavov, Lemberg and Tarnopol. In these cities, too, Jews played an important role as the most experienced craftsmen. The Jewish and non-Jewish workers in the artels worked under the guidance of Jewish directors. Control over the factories was in the hands of the Party, which again had greater trust in the Jews than in the non-Jews. The Party knew that we Jews didn't have any political aspirations and only wanted to work and live in peace. The Party also knew that behind the non-Jews there was an underground nationalistic organization which was carrying on sabotage against collectivization.

Under Soviet rule the number of Jews in Rohatyn almost doubled because of the large numbers of refugees from Germany. They included a large number of highly-educated intellectuals, who had once enjoyed good living conditions. Now, however, they were poverty-stricken and had to sell the last remnants of their belongings. The government didn't have much trust in this category of citizens. First of all the

The Ukrainians were the ones to rejoice in this in our neighborhood. They welcomed the downfall of the Polish regime with joy and prepared to take over when the Germans drew near. On the roads the Ukrainians shot at the retreating Polish forces. After three days of fighting Poland had de facto ceased to exist and anarchy reigned. It was only thanks to the energetic activities of the Jewish community, which had organized a self-defense organization, that the Jews were able to live through these terrible days of panic.

During the 15th, 16th and 17th of September the situation in the town became critical. The neighboring peasants, seeing that there was no longer any government or army, began to flow in masses into the town. Fortunately the local police had not left their posts, though the government itself had fled. The police realized the terrible situation that would be created if there were no government in the place. They organized a defense unit and distributed arms to those who knew how to use them, and in that way saved the population from certain destruction.

But in the meantime something unexpected happened : instead of the German soldiers, the town was occupied by the Red Army.

UNDER SOVIET RULE

The Jews felt as if they had been saved from destruction. The Poles, however, looked upon the Red Army as invaders since they would have preferred the Germans. The Ukrainians were split: the nationalists were disappointed because they had expected the Germans, who were supposed to drive out the Poles and to give them an independent Ukraine. The poor peasant population, including the Ukrainians, however, were happy because with the arrival of the Soviet Army the peasants were told to divide the properties of the Polish landlords. They took the horses, the cattle, the pigs, grain and other property. In the course of three hours the landlords' courtyards were empty and bare. The property owners had fled to Lemberg during the first days of the war since they were afraid to remain in the villages.

foreign passports were able to leave. No country wanted to take in foreigners and especially Jews.

On the Polish-German borders the first camps were already in existence for Jews who had been driven out of Germany as aliens. Though they had once been Polish citizens the Poles didn't want to recognize them since they had been out of the country a long while, and didn't allow them to enter. The Polish Jews, of course, had to take on the burden of supporting these unfortunates.

Unrest grew from day to day. The non-Jewish population, however, were of a different opinion. The Poles were very hopeful. They blindly believed in the military potentiality of the Polish army and claimed that Hitler would have a hard nut to crack if he risked war. They believed that in the worst case the war would end with the loss of Danzig and the Corridor. In their naiveté they continued to believe that the Polish cavalry had a real role in the era of tanks and planes. The Polish government had also concluded a pact with England and they believed that England would come to their aid even before the German machine could begin to move.

The Ukrainians were still of another opinion. They believed that the war would come and that Germany would triumph. They were confident that the Germans would discriminate against the Jews and Poles and that they, the Ukrainians, would take over the property of both other groups. The Ukrainians knew that Germany would declare war not only against Poland but, eventually, also against the Soviet Union, and they hoped that after a German victory over the Soviet Union the Germans would set up a Ukrainian government. The Ukrainians didn't hide these beliefs and spoke about them out loud.

On the morning of September I, 1939 the German army crossed Poland's western border and penetrated deep into Poland in three columns. The resistance of the Polish armed forces was a minimum one and was broken in the first battle. The enemy's military forces marched deeper into the country without any resistance. The government and the general staff had apparently not estimated the forces of the enemy and had not counted on such a powerful attack. All the defense lines were broken like threads.

organization was formed, as well as a Polish commercial firm, and an association of Ukrainian cooperatives. The Jews had no choice but to yield and to look for other branches of trade.

*

The inhabitants of Rohatyn didn't remember a summer as fine as the one of 1939. The days were bright, with only a few rains; the markets were filled with fruit. During the summer months there were more guests than usual, friends and relatives from Lemberg, Stanislavov, Tarnopol and even from Cracow and Warsaw, coming to spend their vacations in Rohatyn. It seemed as if they all had decided together to leave the big cities and to look for rest in our provincial town. Perhaps they were fleeing from the big cities where everybody was occupied with politics because of Hitler's demands on the Corridor and the Free City of Danzig. Our peace had also been disturbed by current events. The newspapers carried bad news every day. From time to time the radio transmitted Hitler's war threats if Danzig were not joined to the "Reich" and if the evils of the Versailles Treaty towards the German people were not corrected. These same speeches had special threats against "international Jewry," claiming that "the Jews were responsible for everything bad that had happened to the German people."

We all understood very well the meaning of these threats and told ourselves that they weren't only words. The annexations of Austria and Czechoslovakia proved that Hitler's threats had to be taken seriously.

It is therefore not surprising that the population was uneasy and nervous despite the pacifying government communiques.

Jews were continuously asking themselves: "What are we waiting for ?" There were, however, optimists of the older generation who had known the Germans in Kaiser Wilhelm's time. They remembered their culture and tact and didn't believe that the same Germans were capable of murdering or driving out Jews.

In any case, the roads out were already closed, even then. There was nowhere to flee. Only some rich people with

Dr. AVRAHAM SCHTERTZER

HOW ROHATYN DIED

The county-seat of Rohatyn lay on the 70th kilometer of the Lemberg-Stanislavov highway. It was divided into two by a river and it was surrounded on all sides by forests, fertile fields and pastures. South-east of the town rose the majestic heights of the Tsortava-Gura mountain, lonely and unconnected with any mountain chain and looking as if someone had lost it on the way.

The town had become famous for its fine fairs, which took place every Wednesday. Peasants from the more than one hundred neighboring villages would come to the fair on that day, to sell their produce and with the returns to buy what they needed in the town's stores, mainly manufactures, leather and ironware. The buyers and sellers were of course Jews.

In addition to the government and county offices, the tax offices, postoffice and police department, Rohatyn had two gymnasiums (a government Polish school and an autonomous Ukrainian school). There was also a handsome public school.

The town had 9,000 inhabitants, of whom 3,000 were Jews. Most of the Jews were well-off, with their own houses, shops, fields, forests and sawmills. Their grown-up children were sent to study in Lemberg, Cracow, Warsaw, and even abroad.

The Jewish community had two large synagogues and a number of smaller ones. Their religious life was led by the Rabbi and the Dayan. It also had a community president — a popular local citizen, and councillors. The Jews belonged to Zionist parties, religious and cultural organizations. There was also a young people's dramatic circle which presented performances in Yiddish. The income went for Zionist causes. There was also a private Hebrew school. A large part of the youth spoke Hebrew fluently.

Until the outbreak of the Second World War Rohatyn didn't stop building, since during the first war it had been almost completely burnt down by the Russian army. In 1937—38 the Jewish population suffered a great deal because of attempts to drive them out of commerce. A Polish trade

were killed not far from the ghetto. He was only five years old, but he knew about everything.

We sat together, silent and miserable. Nobody said a word. Only Nuchim, the little boy, continued to ask questions and to tell how his father had kept his hands on his mouth and asked him not to cry, so that nobody would find them.

After a few hours we learned how many families had been taken away. Nemeth returned and told us more details. The Teichman family, Mrs. Mintz with her daughters, Dr. Lewenter's whole family, Rabbi Elieserl and family, Kowle, Margulies and his wife, Brailer and his family, the Hutter family, Messing's younger son, who was killed near the Judenrat, several members of the Weiler family, Dr. Goldshlag, Dr. Zlatkes, Reis, Kenigsberg, Ania Engelberg and her mother, Rega and Nusia Weintraub and their parents, Mandel Lipa and his family, Tulcio Loev and wife and daughter, Beder Landau, Bohnen, Reis and families. The majority of the ghetto population was dead.

The little group that remained no longer believed in miracles. We expected death every day. We no longer believed in a better tomorrow and only one problem remained : how to escape and to save our lives? This, of course, was not easy. So we suffered until the second pogrom which took place on the Day of Atonement, when all were taken to the Blejitz Crematorium to be burnt.

Deciding to escape from the ghetto, I parted from my mother and sister and left the ghetto on my birthday night, the 20th of November, in the hope that the war would soon be over and that some day I would return and perhaps find somebody.

But "Operation Judenfrei" was finally completed and in June 1943 my mother, my sister Roza and the few others who remained all perished.

This is how the Jews of Rohatyn were systematically destroyed and buried in one huge grave. We do not know where their bones are resting.

A holy duty is imposed upon us, the so very few who have miraculously remained alive, to remember the victims and the dates of their cruel death, and to tell of their suffering during the last short period of their lives.

for me there ! The door was open. I went into the house, the closet was open, everything was overturned, the furniture, old utensils, nothing was in its place. I began to cry, to call out, but nobody answered. I ran through the court, calling names, but in vain.

I remembered that uncle always used to say that if something happened he would hide himself in a stable belonging to a Polish woman living near the ghetto. I went in the direction of the railway station. It was not far and after some minutes I was there... When I knocked a frightened woman's voice answered. She was afraid to let me in. I told her quietly that I was a relative of Wiener's and she opened the door. I could tell from her face that something had happened. When I asked her if she knew something about Wiener she sighed and I began to cry and to beg her to tell me the truth. Without speaking she took me by my hand and brought me to the stable. There were two bodies. Uncle Hersh was lying stretched out on the ground and Chaimke lay near him with his head on his father's chest, as if his father wanted to continue pressing his son to himself. I was crying terribly.

"Chaim !" I repeated several times, but there was no reply. He was wearing the sweater and stockings I had given him two days ago. I could still hear his voice asking :

"Why are we so mistreated, only because we are Jews ?" He was still young and could not understand. When he was born he was given the name "Chaim" which means life.

The Polish woman was crying:

"Such nice people and so cruelly murdered..."

"What happened to my aunt, her daughter and the children ?"

They were apparently taken together with the others, as somebody saw them on the market assembled for shooting."

I looked again at the two innocent bodies and we left. I returned home. Here I found Anshel, Wiener's son-in-law, with his elder son. He had apparently run off in another direction and saved himself. The boy was very pale and frightened He told us that his grandmother and mother were killed in a big grave and that grandfather and Chaimke

the door. There was shooting but the bullet passed near the door. At the last moment your sister jumped into the toilet, where she sank up to her elbows. She cried for help during the whole night and at dawn she was pulled out."

I did not ask anymore. I did not know whteher to be happy or to cry. What difference did it make ? The end was sure, sooner or later. As I came near the ghetto I recognized a frozen body. It was Margulies' son, with his hat frozen near his body. Then I noticed a big body in a fur. Mendel Hutter's father was lying in his son's winter coat, covered with blood. I had reached the vicinity of our house. From far I saw my cousin Anka bent over the earth. I did not see the body, but when I came near I heard her calling: "Sheva, look, this is my mother." There was only a part of the head, with the hair frozen to the earth. Anka was crying and nearly mad, and we cried together.

When I entered the house I found Felker's mother lying on the floor. I stepped over the body and was inside the flat. My sister looked at mother, my mother at my sister.

"She is alive," she said. Mother did not even move, but said :

"Happy are the ones who have already met their fate. Nothing good awaits us."

"Mama,, we must save our lives," I cried. "The Gestapo has already left, let us save ourselves, let us escape from the ghetto."

"God wants us to perish, we must perish !" mother exclaimed. Sister did not speak. She only made some signs and showed me the wounds on her body and face. She was still terribly dirty from the toilet.

"Mama, Chaimke was to come yesterday to finish the pancakes," I said.

"That was before yesterday, do not go," she replied, "Perhaps they are not alive."

I did not wait too long and escaped from the house. It was quiet outside, like after a battle. Nobody was to be seen on the ghetto streets, which were splattered with blood. Passing by, I noticed a few dead bodies, but unfortunately I could not recognize them. I came near the Wieners' house, my heart beating strongly. Who knew what was waiting

long and without saying anything to the woman jumped onto the stove and hid behind some bags which were lying there. After some time somebody knocked at the door. The woman had not even noticed that I had disappeared and called out, frightened,

"Who is knocking ?"

"Police !" I hear. She opened the door. The policemen entered and asked her about a Jewess in a green coat. She did not know what to say.

"Look here," she showed them, 'there is nobody here."

I was lying on stove, burning now after having frozen a little while before. My head hurt terribly. The policemen searched in the bed, under it, in the closet. They sat awhile and then left. The woman remained alone with her grandchild in her arms, hardly knowing what to think. After some time, half alive, I freed myself from the rags. She cried out in astonishment :

"It is a miracle, a miracle of God !"

I passed the night in the stable, with the cattle, because she was afraid to keep me at home. Next day I was given her daughter's dress and I returned to town. According to her husband it appeared that all the Jews had been killed and I decided to return. How could I help it ? I had left everyone in the ghetto.

I was walking slowly, with my head bent. Far away, near the Red School, I saw somebody coming closer. Tyla Nemeth, pale, with a parcel under her arm, called quietly : "Sheva, Sheva !...".

"Tyla, are you alive ?" I asked her.

"Yes, she replied. "Father was taken and thrown into the pit with an injured leg. He made himself appear dead but at night he freed himself of all the dead bodies over him and went naked to a farmer-acquaintance. In the morning the farmer came to the ghetto in order to fetch some clothing for him."

"Mother and sister, what happened to them ?"

"They think you were killed."

"Are they alive ?"

"Yes, your mother was standing in the cellar, behind

had decided to keep him with us if he agreed. We talked a little and called at the Nemeths to hear some news, as Yoine Nemeth often went to the Jewish Council to enquire about the ditches which had been prepared a few weeks before. These ditches were dug by the Rohatyn Jews and they worried us extremely. Some said they were for a brick factory, others said they were for shelters, and jokingly, we used to say what perhaps they were for ourselves, although nobody believed that this could be serious in the 20th century.

It became late, everybody went to bed. Nemeth and another neighbor had guard duty that night so we took off our clothing. We usually went to sleep dressed so as to be ready for escape if something happened. Very early in the morning I heard firing and jumped from bed towards the window. The Gestapo was dragging somebody by his beard. children were crying, and I shouted, "Mother, sister, let us escape, they are shooting and murdering."

It was cold outside, with high snow and frost — the 20th of March 1942. I ran to the toilet, my sister after me. We heard shooting, the steps of the Gestapo men, with their heavy military boots. My sister, who was always frightened, was crying and feverish.

"Stay here," I said, "and I will escape to...".

I did not succeed in finishing the sentence. I removed the yellow stripe from my sleeve and put it into my pocket. Dressed in my pyjamas and wearing my woolen slippers, I ran in the direction of Kryska. I could not stay there to my regret and escaped from there towards Babince. I heard shouting, shooting, but I did not care. I was running as fast as I could. Near a forest at Kudcy I saw a little house far away. When I came near it, I fainted.

When I opened my eyes, a woman was standing by me and praying. She had dreamt that night that some trouble would come and that somebody would ask for help, and here I was. She had taken me into the house. I was completely frozen. She began to cook something. I looked through the frozen window and saw a Gestapo-man and two Ukrainian policeman coming towards the house. I did not think too

But he couldn't; it was so long since he eaten something tasteful.

"What a pity that Nuchem and Yidel haven't come," he said, remembering Glikl's children.

"You can bring them some," mother said.

Chaimke was happy. He sat for some time and described how his father tried several times to call on farmers he knew for some food, but had returned with empty hands because they were afraid to let him in.

"How long will it continue like this?" he wanted to know. "Will this war end soon? I would like to return to school. Why are we so mistreated, only because we are Jews?"

Chaimke was about twelve years old and could not understand. He asked questions to which we had no answers. He wanted so much to help his parents, his sister Glikl and her children. Nuhim was five years old and Yidel perhaps one year.

Evening approached. It was freezing cold outside. Chaim did not want to go home, but we had to take him because his parents would be worried. I gave him my sweater and warm gloves, a shawl and also woolen stockings, because his were torn. Chaimke thanked mother for the pancakes and promised to come again the next day. He took the dish for Glikl's children.

"When I grow up," he said, „I will take revenge." He did not know that this was his last visit and that there would be no tomorrow for him. He left happily and we escorted him to his house.

Glikl was thankful that she had something to give the children for supper and sighed: "How long are we supposed to suffer like this?"

On our way home we also called at the Teichmans, because Libcia was my best friend. Again we talked a little and I promised Libcia that we would meet tomorrow and perhaps go together to exchange something for food. That was my last meeting with Libcia.

With speedy steps we went home. Mother waited for us uneasily. We told her how thankful Glikl had been for the pancakes and that Chaimke would come the next day. We

daughters, Tauba and Chawa, remained at home. All the sisters dreamed of meeting in Palestine. Unfortunately the war broke out and Tauba and Chawa were moved into the ghetto.

The Blotners were related to the Wieners and they used to live like one family. The houses were always full of girls and joy, and noisy like a beehive. On the way home from school I used to call and play with Chaimke and to ask what the girls planned for the evening. That was how we lived until the war.

In the ghetto the Blotners were attached to another family and the Wieners were given one room near the electric station, where they lived with their daughter, Glikl, her husband, and two children, their son Chaimke and Mr. Wiener's sister. Eight persons in one room were compelled to be satisfied without any right to complain. To whom... ? The food which they obtained with difficulty was divided among all and they lived from day to day : perhaps the next day would be better. My sister Roza and I — often visited aunt Wiener and tried to help them, sometimes bringing a hot dish for the children. Chaimke visited us often; we loved him like a brother.

Winter approached, with the troubles of lack of wood, lack of clothing, hunger. Uncle Wiener did everything he could to bring something home. His son-in-law helped him since he came from Burshtyn and had some good friends among the farmers. It was dangerous for a Jew with a red beard to leave the ghetto for the village or market to buy some food, and he was often beaten or stoned.

I succeeded in "organizing" some flour and potatos and mother decided to prepare pancakes to make a holiday for Chaimke, who liked them. Chaimke came to visit us. We resided at Yoina Nemeths', which was quite far, but he came by side streets. Hot pancakes were spread on a plate.

"Aunt Gittel," Chaimke asked, "pancakes in the ghetto ? Where did you get them ?"

The child had tears in his eyes. He did not eat but gulped the food.

"You will be sick," mother said, "eat slowly."

SHEVA LEDERMAN (VEILER)

THE DEATH OF CHAIMKE

Everyone of us who has remained alive after this terrible war asks himself: "Why was I chosen out of the entire family? For what was I rewarded? For what offence were they destroyed?

These questions will never find a reply.

Perhaps those who remained alive were left to remember those who perishd so cruelly and to be able to tell the world how and why they died.

Whether we are alone or amongst friends, no matter about what we talk, the first or last subject will always be: Where did you save your life? Whom did you lose? The events we passed through follow us wherever we go. We are living with a past that can never be forgotten, with memories of family and relatives; we remember the dates of their births and the dates of their deaths. We often think that at least somebody has remained to mention their names, to cry, to light a candle on their memory-day, to think about them always. But how many families perished entirely, without traces, without anyone remaining to recall their names, which are now forgotten for eternity. Families which lived in Rohatyn for so many years; children and grandchildren were born in this little town; the people used to help each other, they used to help the poor and the sick and suddenly they disappeared without a trace.

One of these many families was the Wiener family, who were my relatives. Hersh Wiener's wife, Rivka, was my mother's elder sister. I would like to describe the life and death of a Jewish family in Rohatyn.

There were two little houses near the old synagogue. In one of them lived Yidel Blotner with his wife and daughters; in the neighboring one — Hersh Wiener with his wife, his daughter Glikl and his son Chaim.

Yidel Blotner was my grandfather's brother. Both of Blotner's elder daughters, Esther and Gittel, belonged to the "Hechalutz" (the Pioneer). Thanks to that, they emigrated to Palestine prior to the outbreak of the war. The younger

gathered they were ordered to kneel. The bestial game had begun.

Beards were plucked out. The unfortunate pharmacist, Lustig, had a pail of water put on his head and he was beaten with rifles. Then they remembered that doctors and dentists had the right to stand aside... They might still be needed... For some it was unfortunately too late. But Dr. Kreisler, Mrs. Katz, Rotbaum, the Freiwalds and some others who displayed enough energy and orientation managed to escape. Those chosen were separated and the others were loaded on trucks like beasts and carried away to destruction.

At the edge of the ditches the jewelry and the clothing of the victims were taken away. Then the shooting began. Dead and wounded fell into the graves. Some jumped in alive, hoping that they would be able to save themselves in that way.

There were some cases of people coming back. Among those who were buried alive and managed to return was the mother of Leah Jupiter (Chana), who returned with frozen hands after she had lain in the ditch several hours. My best friend, Leah, had lain there as if she was fast asleep. Rega and Niusha Weintraub had been slightly wounded and had lain in the ditch calling for help. But no one was in a position to help them. The ditches were deep and they were unable to move under the weight of the dead bodies.

At night distracted mothers wandered about looking for their children. Men looked for their wives. Sometimes a live person was found among the corpses... Every house had its victims and had suffered the tragedy.

In the morning and for the next few days a group of *folksdeutche* rode about the ghetto gathering the furniture and other belongings of the murdered people.

In secret the Jews gathered the dead bodies and attempted to bring them to a Jewish grave. The order was to throw them into mass graves, to pour on gasoline and to burn them !

The 20th of March 1942 — the first joint grave of Rohatyn Jewry.

ing !" My cousin grabbed her children and was the first into the cellar in the garden. Itche Hochberg's family followed them. They were so afraid that they nailed the door shut and we couldn't open it from the outside.

We run across the gardens. From all sides we are warned from the windows to hide ourselves because they were shooting.

"Why?" Mrs. Katz asked me.

But without trying to answer I ran to my parents' house. I barely had time to convince them to hide. There wasn't much to decide: the cellar was without a bit of air. We wait... We hear an order: "Come out!" Someone utters "Shma Yisrael..." The others were struck dumb.

Amarant and other men had remained above. We heat blows and loud commands. Some women explain that their husbands were at work and the Germans answer : "Good."

They went away, after leaving a sign on the door, that the house was "Jew-free." We were saved from the first massacre, which continued until night. In the evening the snow was stained red... Everywhere, in the streets and in the houses, dead people lay: men, women, young and old, children and infants. That's how we made our acquaintance with the word "aktzia."

The first "aktzia" in our town had been organized and planned to the least detail. The ditches dug for the tile factory served as graves for three thousand Rohatyn Jews.

Gestapo-men from Tarnopol had first surrounded the ghetto and then searched every house. Those trying to run away were shot.

People didn't believe what was in story for them. Until the last moment they persisted in the illusion that they were being taken away to work-camps. The Willig family stood in front of their house with a suitcase in hand and waited to be taken away. Sophia Schummer had wondered whether to take along her sewing machine and her Vienna diploma. Dr. Schummer-Teitelbaum had begged permission to be together with his little daughter. Permission was very generously given and both were shot with the same bullet.

The others were stood in rows, four abreast, and ordered to march towards the Rineck. When the whole group had

threat that the failure to do so would mean an immediate death penalty.

The *Judenrat* became the spokesman for the Jews towards the outside world. It did everything it could to cancel the orders concerning the ghetto and the armbands, but nobody could do anything.

The removal to the ghetto took a few weeks. A lot of arguments and authority had to be used to move the Ukrainians and the Poles whose homes were now within the borders of the ghetto, though they received fine Jewish homes in return.

Sorrow, personal problems (who would live with whom?), and constant sensations such as the shooting of the wealthy Mr. Reis, the tearing of the beards of elderly men and rabbis, the beating of old Blech, the throwing of Rabbi Eliezer'l into the open privy; these were our daily portion.

It was dangerous to go out into the street, to remain at home, to go to sleep, just to live. The ghetto was filled with terror, tears and tragedy.

In January someone spread the news that a German auto with S.S. men had gone through the town. Engineers with maps and instruments were looking for a place for a new tile factory.

Afterwards, every day additional groups of men began to dig ditches. The town mayor himself personally directed the strenuous work. But the work went on at a slow pace. The snow, the frozen ground and the unfit workers didn't make it possible to attain the desired results.

In the freezing weather the Jews were ordered to undress half-naked and to work without a break. It became harder and harder to gather the contingent of workers that the Germans demanded. Workers returning from the forced labor did so beaten and sick. Finally they bribed the mayor not to be present at the work. The work gradually drew to a close. The engineers measured and calculated and the Jews prepared to build the tile factory.

Friday, March 20, 1942 : — From 6.30 in the morning we have been hearing people rushing about in various directions. Suddenly shouts and shooting. Mrs. Green comes running into our house and shouts : "Hide, they're shoot-

Someone knocked at the door : "Give some soap, coffee and cocoa so that we can ransom the hostages by the wall."

That's the way hell began.

In town everything was still chaotic. In their retreat the Russians had taken apart everything they could. Now the Jews had to clean up everything: the ruins after the bombardment, the broken windows, the broken wagons and autos. Every Jew, regardless of status, was taken to work. Jews who held official positions were required to hand over their keys and to resign. Shops were confiscated without appeal. Doctors, dentists, lawyers no longer waited for clients. For the Jews everything was closed and forbidden, even the right to go to the market.

The homes of the wealthier Jews were taken over by the army. They were given a half-hour's time to take themselves off. Every day Germans and Ukrainians fall on Jewish homes and take away any clothing or furniture they want. And woe to anyone who resists.

September 5: Advocate Alter and Professor Kartin have been arrested (to square private acounts). Mrs. Banner was beaten bloody by the barber across the street, in payment for many years of service and credit.

This month an order was published requiring the Jews to remain within the limits of the ghetto allotted them and to wear the degrading armband.

The *Judenrat* : In order to prevent the personal contact and the unending snatching of workers, as well as the robberies, the Jews have elected a committee. Its members were mainly the former elected members of the *kehilla.*

The Jewish workday began in different ways, depending on the demands of our rulers. In addition to organizing the work-battalions, the Judenrat had to issue the special orders which marked the different days, as for example:

Fur-day: all Jews were ordered, within 24 hours and under the penalty of being shot, to hand over all women's and men's furs, children's sheepskins, and even fur collars.

Silver-day: In addition to the monetary contributions which all the German-Ukrainian officials demanded as bribes, all silverware had to be handed over, again with the

ROSA HALPERIN (FAUST)

A DIARY OF THE ROHAYTN GHETTO

24.6.1941 :

This day will always be engraved in my memory. It was the beginning of the terror — the unending wailing of the sirens, screaming airplanes, bombs, fires, and above all, the fear of the unknown.

Wednesday : Unaccustomed silence. We don't hear the motors any more, nor bombs exploding. It is silent. I feel as if something was strangling me, something terrifying and powerful. It's so hard to keep from crying out. But who would hear ? And who would help ?

... *Thursday* : They've come. On high horses, all of them tall, with clear but bitterly hard eyes. Without noise : only the plodding of the horses' feet sounded our knell.

... *Friday* : All day long they are catching Jews to clean up the city. They are paid with the stick and the end of the rifle, with whatever they find at hand. Without consideration for sex, age or status.

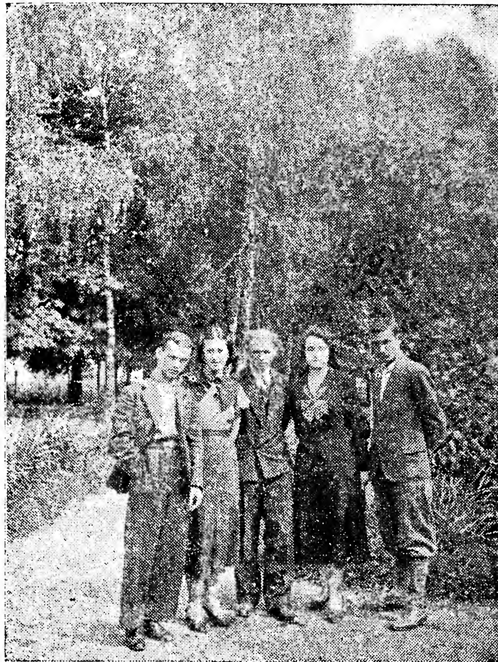
Saturday : We're hungry. Someone brings news that they are giving out white bread. We run fast. Mother comes back happy. She was lucky. But her joy is soon spoiled. Some one is groaning on the stairs; it's father. He has been beaten. Father's story is interrupted by an inhuman shout. We run to the window. By the wall of the house opposite, behind the *shul,* Rabbi Tumim, Rabbi Spiegel, Amarant, Freiwald, Dr. Goldschlag and Rotbaum—all the officers of the *Kehilla*, are standing with their hands in the air. Local hooligans are standing opposite them and beating them as hard as they can. And at the same time they are shouting : "Now's the time to pay you back !"

My father stopped groaning and continued his story :

"We were standing in line, quietly, without paying any attention to the provocations and insults. Suddenly one young fellow, practically a child, began to shout : 'Jews to the fire !' That was a signal. Someone gave me a blow with a rifle butt, somebody else began to punch me and spit in my face, while a third urged me to bring the fiddle in order to play for the occasion. 'It's a big day today,' they laughed to each other."

included manual labor as well as studies. They suffered but persevered. Some succeeded in reaching *Eretz Yisrael* and contributed to the building of the Jewish state, but most of them fell before they could reach their goal.

The people of Rohatyn always helped needy people, no matter where they came from. I can still see passing before my eyes the caravans of wagons of displaced people going by our town and asking for help. Our citizens formed committees, collected money and helped the needy. I remember how my father, who was on the committee, spent all his Sunday afternoons helping to take care of the poor and needy. The good deeds of our people were numerous. They gave of their time, effort and money without looking for recompense. Is it not therefore appropriate for us, the living, to pause and express our praise and admiration for these brave, good people, who were murdered without anyone coming to their help.

Shimek Teichman, Manke Strolicht,
Nachman Rosenstein, Golde Fisher,
Bentzion Freundlich

MORRIS GRANT

IN MEMORIAM

משפחת גראנוביטר: נחמן שלמה,, ברטה, צבי (הרמן), עזריאל ואיטה (ווקסלר), מורה לעברית

The Granoviter family: Nachman-Shlome, Berta, Tzwi, Azriel, and Ita.

Memorials deal with death. There is nothing sadder than death. Death comes to all of us by the inevitable process of years or accident or violence. When the final day arrives, sometimes a summary is made by the remaining living. These are the questions they could ask. Did the deceased serve his country, his fellow man in some way ? Did he ever bring joy to someone's heart ? Did he help someone who was desperately in need ? Did he do any good ?

When we ask these questions the people from our town we can truthfully answer in the affirmative. As we mourn the passing of our relatives and friends, let us discuss the good they did in their lives.

We had many young people organized in Zionist organizations whose aim was the spiritual and physical preparation for immigration to Israel. The daily work in the Zionist organizations, which included rigid training in summer camps and on farms, created the hard core of the future sturdy citizens of Israel. It was difficult to be an active member of a Zionist organization and at the same time attend the state gymnasium. The school authorities and the local police kept a watchful eye and close vigil on Zionist revolutionaries. The daily living habits of our young people made it hard for them to adjust to farm work. Their days were long and hard from sunrise to sunset and their work

voice and when he was given the honor of chanting the prayers on the High Holidays, everybody in the synagogue used to rejoice. Most of all, we kids rejoiced, for, as a token of appreciation, we used to receive a big basket of rare fruits and so the High Holidays became doubly joyous for us.

Now all the synagogues are destroyed and all the Jewish homes taken over by people who hated us just as much as the Nazis, people who also participated in "heroically" capturing, torturing, and finally killing the frightened children, their horrified mothers, the weak and the old as well as the few survivors who had some strength after years of starvation but were hopelessly outnumbered. I have heard from some survivors that the hopelessness was even greater for those survivors whose entire family was wiped out, leaving no one to remember them. May this book be a consolation to them and a testimonial that the names and sufferings of their loved ones are not forgotten and live imperishably in our memories. If when the end came, my parents and my sister found some consolation in the fact that my brother and I were safe in another land, I am grateful.

But how can we, the survivors, ever find consolation ? Perhaps some comfort can be found in the hope that out of the shock produced by this monstrous holocaust there will emerge such a revolution against man's inhumanity to man that future generations may never know the scourge of unreasoned hate and savage brutality.

מינה מאנדל, גולדה פישר
Mina Mandel and Golda Fisher

Jewish melodies ? I do not think that any serenade ever sounded sweeter. And yet, how many of those who finished gymnasium ever had a chance for further education ?

Yes, the Fausts played at "maturas" and they played at the weddings. They played after the Yom Kippur fast and on any occasion when they might earn a zloty. One of them, who was our violin teacher, often told me about the adventures of his past. He had been in the great land of America and had had a chance to marry a rich girl there, but he preferred to come home and to marry the girl he loved. He often wondered how wise he had been. Could he have foreseen his end ? And what a hard job it was to teach kids like us all day and play at social functions all night ! On Yom Kippur, when all of us would run home from synagogue after the Fast to rejoice with our families over the delicacies prepared for the occasion, the Fausts would run home to get their violins and go from house to house, playing happy tunes to wish those who could afford this "luxury" a happy New Year.

In spite of the usual faults of mankind, our people were a benevolent group. They always helped each other out and hardly ever did anyone really starve or go into bankruptcy. In no place have I ever seen so much money-lending and borrowing so that some poor man could continue to make a living. No beggar was ever turned away and no one would ever go hungry on the Holy Sabbath or on a Holy Day. Seldom did we have a Friday evening without a stranger to share our meal, and it was my task, as a little girl, to watch at the window to see whether father was walking home with someone. On Saturdays I used to count the number of men he brought home for Kiddush. It was a good thing that our dear mother was a willing and happy hostess who was always prepared. During the week, too, most of our friends would pop in and out, to study or exchange books, etc. and our home was always an open one. From my mother I must have learned to have an open house for all our friends and visitors at all times and from my father I must have acquired the urge to travel. And from him, too, I learned the many beautiful songs, both Hebrew and Yiddish, which I cherish so much. My father had a beautiful

otherwise. And there were the "geniuses" among them, too: some who were fine scholars, others who were good teachers and others who had rare talents for something even as abstract as mathematics. How well I remember that tall Hasid with his long grey beard, solving mathematical problems for us students of the gymnasium.

How much "richer" were we students of the gymnasium, who kept our roots in the culture of our forefathers, filling our hearts and minds with their great heritage. How hard must it have been for the few "Assimilated," those who preferred the ranks of the Polish intelligentsia, to accept their final horrible fate. What a pity that the few Jewish professors we had were so insecure in their positions that they never dared to be one of us. Some of them were as despicable and corrupt as our non-Jewish professors, forcing Jewish parents to give bribes to enable their children to enter the gymnasium or to pass their examinations, particularly the "matura."

An Englishman once said to me that every country has the kind of Jews it deserves. How very true! Yet Poland did not even deserve the kind of Jews it had in return for the kind of treatment it gave them. There should have been many thieves and many more cheats. Stealing from the government was a "mitzva" and cheating at examinations was almost a "must." While a non-Jew had to be terribly dull not to pass, a Jew had to be exceedingly bright to pass without cheating or bribery. Many a professor thought nothing of acquiring merchandise at a store belonging to the parents of a pupil and never paying for it. If a bill was sent, the pupil was sure to flunk out. I'll never forget the courage of my dear father, who went to the house of the mathematics teacher to demand money or the return of his merchandise. My brother was a mathematical "genius" in those days and there was no chance of his failure. So many years have passed and I still bitterly resent the "bleeding" of Jewish parents for good marks for their children. Can you then imagine the sweet joy and the exaltation when, on the morning after "matura" (graduation from high school), our Jewish orchestra (The Faust brothers) would awaken you with the joyous tunes of

exist, something to work for, and our Zionist meetings were our Scout Clubs and country clubs, social dances, summer camps and, most of all, a place to keep all of us out of trouble. Whoever heard then of juvenile delinquents? We had too much to do and to plan for, so much work to do to bring our ideals to fulfillment.

We must have matured very fast for our discussions were on lofty planes. We covered Jewish and Zionist history and world politics. Between the ages of fourteen and sixteen years my brother and I, with other friends, organized Zionist chapters of Hanoar Haivri and K.K.L. (J.N.F.) and even assumed leadership. Naturally, we had our fun too! What wonderful community singing and dancing and what beautiful hikes! No, we did not need chaperons and our parents did not need to worry. Neither did any of the shy girls or boys need to worry about "girl meeting boy" or getting a date. We were all in it together, through thick and through thin, and some day we were all going to build a better world. Only it did not happen that way! Very few really saw their dream come true with a Jewish State born and with it the rebirth of Jewish dignity. The majority were thrown to the wolves of human cruelty, beastly sadism while a world of "fine people" looked on and remained aloof.

Gone are the many synagogues and the many people who walked so humbly under God. A great culture has been buried forever in Rohatyn, no less than in all the other cities. Gone also is the mysticism, the romanticism of the Hassidic group which I loved so dearly. How many children nowadays know the joy and exaltation of dancing with Hassidim and their Torahs on Simchat Torah? Never have I seen a jollier crowd at any dance anywhere. And to think that these men were just lost in the Talmud, plain fanatics, would be sheer nonsense. I still see their faces burning with desire for a better world, frantic at times and so warm and hopeful at others. Often I "traveled" with them into the higher spheres, exploring the stars and the heavens. So often, however, were they "down to earth," interested in that outside world which I, but alas! not they, was later to see. How beautiful and heart-warming were their tunes and melodies, expressing all they did not dare to express

of character for the young men, for many of them must have been tempted to desert their betrothed at the end of their studies and marry either the girls they always wanted or ones they met while studying abroad. I must say the majority came through with "flying colors" as they buried their beautiful dreams in order to fulfill their obligations. How lucky were the few boys whose parents could make the sacrifice to send their sons abroad without commitments, and how uniquely lucky was I that my father thought as much of his daughter as of his son. Thus I was given the chance to go abroad to study medicine and not "sold" to some potential doctor. I should explain here that, although Polish Jews were barred from studying medicine in Poland, they were allowed to study abroad. Then, provided they could pass a rigid licensing examination, they were permitted to practice in Poland. This regulation, understandably, closed the medical profession to all but the exceptionally brilliant. To the generous decision of my father to send his daughter to medical school in Vienna, I feel I owe my life.

My lovely younger sister Ania was not old enough to receive the same chance as I. With her rare beauty, her brilliant intellect, her charming personality, what a contribution she could have made! And I think sadly of several girl friends who might have had the same opportunity as I if only their fathers had had the wisdom and foresight of my parents. Particularly I think of Mina Mandell, whose father Lipa was a wise man but who chose to marry her off instead of sending her abroad.

Others of my girl-friends who finished "matura" had little choice for they had little means. I feel particularly for Helka Landau, strikingly beautiful and so eager to "drink from the cup of life." And Lonka Holder, with her great charm and wisdom and her constant, friendly smile. And what about all other girls who never had a chance to go even to high school. I knew them all in our Zionist organization which was the only hope for a better future and which gave some substance and meaning to our existence.

We were mere children when we were drawn into the movement. Little did we know that Israel would really take shape in our lifetime. To all of us Israel was a reason to

Some of us, like myself, were fortunate enough to have the opportunity of studying abroad. It was not easy to be accepted at foreign universities and its cost was prohibitive for most of our people with their meager incomes. To be accepted in Poland was almost out of the question. There was a "numerous clausus" for medicine and its related fields at all Polish universities. Some Jews who were privileged to attend a Polish university were permitted to study law, but to the majority only philosophy was open, with the dubious outlook of what one could do with it later. For how many Jewish teachers would Poland choose to employ ? And so many a time, as I would pass these boys along the fence, graduated or about to graduate from gymnasium, my heart would sink, knowing how little life had to offer them. After all, a girl can always get married and raise a family — but a man ? What avail were scholastic attainments or fine personality or good looks? Unless he had good connections or money to go abroad, his fate was sealed.

To follow in one's father's footsteps was rarely desirable. Most of our fathers were shopkeepers or artisans and could hardly eke out a living for themselves. The few who were professionals could hardly accept their sons as associates and only the few well-to-do merchants could absorb their sons into their businesses. Consequently, at the important turn of life, when the boy became a man, he had only two alternatives: to keep his ideals and sacrifice his future or to "sell" himself in order to attain a profession. For it was obvious in our day that there was no need for any more merchants or artisans and the Jews were just not given a chance to be anything else. They even had very little chance to migrate as Palestine was closed by the British and America was accessible only to those few who had relatives willing to serve as guarantors. Even for the latter there were many years of anxious waiting as the Polish quota was a small one.

To "sell" oneself meant to get "hooked" or engaged, not to your childhood sweetheart or the girl of your dreams, but to that "lucky" girl whose parents had saved and slaved all their lives to scrape enough money together for a dowry. That dowry would either buy the young man a business, or, preferably, send him to a university abroad. It was a hard test

Dr. GOLDA FISHER

A WORLD THAT WAS

No one lives forever ! Individuals come and individuals go. Some have fulfilled a purpose in life and others have gone unnoticed. Some had much to offer, but were never given a chance, while others lived a long life with no aim or purpose. No one will ever fully understand the mystery of it all, and very few, if any, of those who succeed us, will fully understand the agony and suffering of the millions of Jews whose dreams and hopes were so tragically cut short.

Those Jews who were born on the American continent, and have led a more or less protected life, have never fully known the sting of anti-semitism or the frustrations of a hopeless future. Some may even feel "superior" because "it did not happen to them." Yet I, who have spent half of my life in Europe and half of it in America, can assure our future offspring, in America or in Israel, that the people of Rohatyn had fine men and women with high aspirations and brilliant intellects, with many wonderful ideas and ideals and with many inspired dreams of a brighter and more beautiful future in a friendlier world.

The intellectual life of Rohatyn was centered around the Gymnasium which stood majestically in the center of our little town. Next to it was the other important structure, the town church. To us Jews, who comprised a majority of this town of 10,000 people, the fence around the church furnished a backdrop for a convenient meeting place. Here, in front of the fence, the Jewish youth gathered, discussing their problems, planning their future or whistling at us girls passing by.

If one stood there long enough, one could meet almost anyone in town and, since there were very few telephones in those days, it was an easy way to make dates, exchange books, plan meetings or just talk about a hopeless future. For even before the war and the ghastly slaughter to come, the future looked so very hopeless to most of the youths leaning against that fence !

ד"ר מיכל גולד
Dr. Michal Gold

שמואל קארטין ואשתו חנה (וידרקר)
Shmuel Kartin and his
wife Chanah (Wiederker)

משה פרייוואלד ואשתו מירצ'י (אייברהאַר)
Moshe Freivald, Miriam Eiberhar

יוסף וואלד ומשפחתו
Joseph Vald and his family.

ייטקה שאַפל, זוסיה אלטבויר
Zosia Altbauer, Jetka Shaffel

to say good-bye, because everybody was, as usual, on the promenade.

I stopped at a house near the Sokol, were my life-long friend, Sam Spiegel lived, married to Felka Schwarz. Half-jokingly I asked Sam why there were no children in the family. He answered seriously: "There is no future for Jewish children in Poland, what's the use of having them." I reprimanded him for expressing such defeatist ideas, but Sam had a strong foreboding of what was coming and he was right. When the Germans and the stormtroopers took over Rohatyn the fate of our people was sealed. The whole Jewish population was massacred and only a handful escaped.

Jewish Rohatyn, where our kinfolk lived for centuries, was utterly destroyed, by the greatest devastation any people ever suffered. To us, who survived by the Grace of God, it is a lost world, gone with the evil wind. We carry on and attend to our daily tasks, but there is a pain and bitterness in our hearts which only those who suffered directly can understand.

There is no forgiving the murder of our parents, brothers, sisters, relatives and friends. We shall always remember our dearest as long as we live and their memories will be holy in our hearts and minds. It is my fervent hope that our children and grandchildren will always remember their kinfolk who died as martyrs for *Kiddush Hashem*. Let us hope that this Yizkor book, written in memory of Jewish Rohatyn, will help us remember the loved ones we lost.

David Faust and his family — דוד פאוסט ומשפחתו.

and superfluous Jew." The situation became hopeless and Jewish youth was restless, if not desperate. There were no cases of juvenile delinquency, but there was a trend to do something radical, and many of us older fellows were afraid they would fall into the clutches of Communism. Fortunately, there were strong Jewish national organizations in town to take care of the younger fellows and to help keep them out of reach of the Communist soul-catchers.

Among the new youth organizations was the "Hanoar Ha'ivri" where gifted Jewish boys and girls found an outlet for their desire to be active. Boys demanding more direct action found a place in the Brit Trumpeldor Organization, which was inspired by Zev Jabotinsky, founder of the Revisionist Zionist Organization. For the older fellows inspired by the positive thinking of Zev Jabotinsky, there was the "Hazohar." The Hazohar took in everybody, young and old, single and married people, and soon became one of the most active and strongest organizations in Rohatyn. Those who went in for sports and athletics were active in the Maccabi Jewish Soccer Club. Rohatyner boys excelled in all kinds of athletics, just like American boys and perhaps a bit more.

Under the capable leadership of their captain, Joseph Kartin (now a resident of Haifa), the Maccabi team became so proficient that they could take on any big league soccer club and come out on top. Many a soccer game was won by the Maccabi club and Rohatyner Jews and non-Jews were very proud of their local team. The record has it that the local Polish team lost many a game to the Maccabi. Woe unto any local hooligan antisemite who dared molest any Jewish girl or boy in town ! These boys could, and many times did, return better than they got.

The last affair that I attended in Rohatyn was a play, "Das Groise Gewins," by Sholem Aleichem. I organized the amateur group, directed the play and saw to it that the proceeds of the show and dance went to three favorite charities of mine, the Auxilium Acadicum Judaicum, which helped out many Rohatyner college boys studying abroad, the WIZO, a Zionist Women's Organization, and the fund to build a Jewish Center.

Shortly afterwards, on a Sunday, I took my last walk on the Rohatyner Course. I did not have to go anyone's home

(in "bood"). Every day of the week there was some special activity going on in the Baths building, but on Friday the building had to be relinquished to bathers. Going to the Turkish bath on Friday was a weekly ritual, which few wanted to miss, not only because they needed a work-out on the hot benches, followed by a dip in the pool (the mikveh), but also because it was a chance to meet friends and exchange news. It was quite lively on a Friday in the Public Bath, and everyone had a lot of fun. For one thing, it made us forget what was going on in the outside world and on the streets, ruled by the Poles.

LIFE UNDER THE POLES

With antisemitism rampant all over Poland, Jews encountered discrimination in every field. Jews could get no jobs in Government or private industry. All doors were closed to them, regardless of ability or qualifications for the job. There were quite a few Jews in Rohatyn who held positions in the Court, in the Income Tax Department and in County and Town Hall offices, but they were all squeezed out and replaced by Poles. Jewish shopkeepers and tradesmen were assessed with such exorbitantly high taxes that they could barely make a living. Many had to close their shops because it was impossible to carry on, and joined the jobless, walking the streets and looking for something to do but finding nothing. More and more people became dependent on help from America and a letter from America with money was virtually the only source of income.

The Jewish youth were particularly badly hit. Finding themselves barred from colleges in Poland, they had to seek admission to colleges abroad, although few could afford it. However, they went, worked hard at any job they could find in order to finish their college education. I was one of the first to go to Prague in Czechoslovakia, to study chemical engineering, although there was a Polytechnic Institute right in Lemberg. Although I passed the entrance examination with the highest marks I was turned down, only because of religion.

When I came back to Rohatyn in 1928 as a graduate chemical engineer, I found myself, like other Jewish fellows in town, and many thousands all over Poland, an "unwanted

No wonder we considered it a great relief when the Poles came back, although we knew what to expect from them. At least there was a chance again to get help from America and to plead for an affidavit.

Many of our people left Rohatyn in 1920, soon after the Bolsheviks left. Our people emigrated wherever they could, a great number to America, some to Canada, South America and even to South Africa and, of course, to Palestine. The flower of our youth went to Palestine as *chalutzim*. Our Hashomer organization suffered so much from this exodus to Palestine that soon afterwards, depleted of most of its members, it fell apart. Unfortunately, many had to remain in Poland...

Jewish community organizations did a lot in those days to make life a bit easier for those that could not leave the town. With the help of the Joint Distribution Committee the local Jewish Council (the Kahal) opened soup kitchens, where children of all ages got three meals a day. Food packages and clothes were distributed to needy families and some families were put on steady relief. Relatives from America helped to put us on our feet again and their money helped to open up business and trade and to rebuild our houses again.

Slowly everything became normal again. The new houses which were coming up in town gave Rohatyn a new look. The houses were bigger and roomier and were all equipped with electric lights, lending Rohatyn the appearance of a modern, progressive town. Even the streets became lively again, with a semblance of the good old pre-war days. Jewish youth organizations became active again and by the joint efforts of the Eretz Israel Verein and ex-*Shomrim* produced a play, called "The Jewish King Lear." This was a sure sign of a "come-back" of social life, as evidenced by the fact that practically every Jewish family in town attended that performance. The show was followed by a dance and the proceeds of the big affair were designated for the erection of a Jewish National House in town.

We needed a Jewish Center very badly. Most of our communal affairs, meetings, lectures, play rehearsals and weddings had to take place in the Municipal Bath Building

from across the Russian border, threatened to wipe out the entire Jewish population in town, as they did in other towns of Galicia.

The Ukrainians gave us permission to organize a militia and even supplied us with rifles and machine guns to defend ourselves. Almost overnight a self-defense group was organized, formed by Jewish ex-soldiers and members of the Hashomer, all under the command of Captain David Tuerkel. In those days we were proud to wear a blue-white armband with the Star of David, while patrolling the streets of Rohatyn. All of us were ready to fight and protect our families with our lives when the alert was sounded that Petlura's Cossacks were already in Bursztyn. Fortunately, the town's military authorities, with Professor Borys as commanding officer (he taught us mathematics in high school), rode out to Bursztyn to forewarn the Petlurowces to bypass Rohatyn because there was a hot reception waiting for them in town. They took his advice and our town was spared the fate of other towns like Bukaczowce, where the Petlura Cossacks maimed and killed many of our people.

Soon the Poles took over and we became Polish citizens, after having been Austrian citizens most of our lives and Ukrainian citizens in between. To us, Polish rule (or rather mis-rule) meant one good thing — it opened a window to the West and gave us a chance to renew contact with America. I shall never forget the first letters that arrived from America after a silence of five years. The first food packages and money that we received were actually life-savers. Soon clothes packages began to arrive and we began to look like human beings again.

However, the good days did not last long. In 1920 the Russians came back again, this time as Bolsheviks, which meant Communists in those days. They promised us everything : equality before law and freedom from oppression, but started their rule by taking away everything they could lay their hands on, from the poor as well as from the rich. Again we had to suffer hunger and privation because there was no chance to earn a living or a possibility of getting any food. The Communists fed us with propaganda, meetings twice a day in the center of the town, and free newspapers.

having been wounded in one of the battles with the Russian Army.

Soon life began pulsating again in Rohatyn. Some houses were rebuilt, businesses were established, and we youngsters went back to school. It was a bit queer for me to sit among school children, because in the meantime I had "graduated" to the position of the man of the house, supporter of a family of six at the ripe age of 13. But giving up the status of a grown-up had its compensations. First it meant being together with other teen-agers. Second, I had to put on the uniform and cap which high-school boys in Austrian days were obliged to wear, and this made me look as elegant as an Austrian officer.

Things went well for a while and soon we had our clubs and organizations functioning and new ones being formed. Of great influence was the newly-formed "Hashomer," a sort of boy and girl scout organization, strongly oriented toward Israel. Originally we had a few *kvutzot* for high school students only, but the idea of the Hashomer caught on so fast that soon we had to open the doors to all Jewish boys and girls and to form more than a dozen "civilian" *kvutzot*.

My fondest memories of my youth go back to those years. Being together with a large group of young people and having a lot in common with each other meant a lot to us. Studying together, learning Hebrew, Jewish history, Jewish and Hebrew songs, created for us a world of special interest. True friendship blossomed among the *Shomrim* and *Shomrot* in these *kvutzot* and even today, when one meets a fellow *Shomer* in America or in Israel, there is nothing that can express our feelings of joy and happiness in seeing each other again.

PEACE CAME WITH A BANG

All these good times ended in 1918 when "peace" came. To us in Rohatyn peace came with a big bang. There soon was fighting again, but this time between the Ukrainians and Poles, both of whom wanted possession of the town. When the Ukrainians took over, they treated us fairly, when the Poles took over, they treated the Jews like second-class citizens. The goodwill of the Ukrainians was particularly demonstrated when the Petlura hordes, also Ukrainians but

called the "new town," first taking away anything they could lay their hands on.

The only adult men left in town were the *Dayonin* (religious judges); both the elder, Henne (who has a son, Sam, living in Bayonne, New Jersey) and the younger, Spiegel (whose son Yehoshua lives in Israel). Both men led a group of terrified women and children who were running frantically in all directions away from the burning houses and flying bullets.

I remember that night of horror: the town on fire, street skirmishes between the retreating Russians and the advancing Austrian soldiers, and us, four little boys, my brothers Leo, Mundzio and Kalman and myself, walking the streets of Rohatyn. In the confusion which gripped the town we became separated from our mother and didn't know where to hide, so we walked the whole night, the streets a desert of ruins of burned houses, with no human beings anywhere.

Because of hunger, lack of shelter and the presence of the decaying bodies of dead soldiers, lying for days in the streets, an epidemic broke out and took hundreds of lives. First dysentery, then typhoid and then cholera. I remember people walking and then suddenly keeling over and other people running away from them. I lost my grandmother Rose and my beautiful little sister Goldele within 15 minutes of each other. When we ran to help our grandmother I heard my mother's cry, "Goldele is dead."

Town cars finally came and carted away the bodies and threw them into a pit, Jews and non-Jews together. There was no help, no doctors, no medications, no food, no water, except contaminated water. We lived from scraps of food found at army camps, and chunks of ice which we found in one cellar of a burned house. We all got sick too, but managed to survive by sucking ice chunks.

With the advancing Austrian army things came slowly to almost normal. People started coming back from Vienna and Prague and, what was most important, our male population came back from exile in Russia. I shall never forget the joy, the singing and dancng in the streets when wives saw their husbands and mothers their sons. My father also came back on a short furlough from the Austrian Army, after

talk late into the night. These walks, which were a daily ritual in our town, are among the more pleasant memories I have of Rohatyn. But what made Rohatyn lively was its progressive youth.

Rohatyn's young people were well-educated and well aware of what was going on in the wide world outside our town. There were two high schools, both co-ed, and a number of libraries, well stocked with books in different languages. One could always find a copy of a famous work of world literature, either in its original language or in translation.

There was a movie in town and I remember seeing "Quo Vadis," "The Last Days of Pompeii" and the "Exodus of the Children of Israel," a sort of "Ten Commandments," way back before World War I. There were theatrical performances. either by professional theater ensembles or amateur groups, of which there were a number in town. The amateur groups were usually composed of members of social and political clubs, like the "Eretz Israel Verein," which sponsored many a show in Rohatyn.

I remember particularly a performance called the "Shechite," (the Massacre) given before World War I, in which Pater, Bernstein, Wald, Meyer Leventer and Miss Beder and Toni Loew participated. Meyer Leventer, a brother of our Dr. I. Leventer, gave a performance as a Shadchen which was long the talk of the town; it was simply unsurpassed by any professional comedian.

THE FIRST WORLD WAR

All this "pastoral" life came abruptly to an end in August 1914, when the war broke out. Within a few weeks Rohatyn was invaded by the Russian Army, first looted completely and then burnt to the ground. Whoever could run away fled in panic before the Cossacks reached the town, but many remained and suffered hunger and privation. The Russians did not like the Jewish people and treated them as "Austrian spies." Consequently, before they were forced out by the returning Austrian-German army, they dragged away as hostages to Russia all the male Jewish population, old and young. Before they left, they also burned down the few Jewish houses that were left in the southern section of the town,

Our town must have been built according to well-laid engineering plans. No hodge-podge of streets and little huts as in most of the towns in Poland and Russia, but wide, straight streets around a big square in the very center of the town. Facing the square were multi-storied brick houses and two monumental-looking churches, one Polish, the other Ukrainian. I particularly liked the two picturesque fountains on each side of the square, where people used to gather at all times of the day to fetch and drink water or just to "exchange news."

A helicopter view would have shown the beautiful scenery around the town, colorful fields, forests, a river, an extinct volcano known as the "Devil's Mountain," and the long, straight line of a well-kept highway, known as the "Emperor's Road." The "Kaiser Road," as some called it, was part of the main artery of roads in Galicia, which connected our town through Lemberg with the cities of Western Europe, and through Stanislavov with the bigger towns of east-south Russia. There was another connecting road, running north, which connected our town through Tarnopol with the great North-East of Europe.

No wonder Rohatyn became a center of business, which won it in the old days the status of a "Royal Free Town" and drew many merchants and farmers from all the surrounding towns and villages. As the Seat of County Administration (Starostwo) Rohatyn had under its jurisdiction over one hundred towns and villages, like Bursztyn, Bukaczowce, Bolszowce, Stratyn, Knihynicze and many others. On a Wednesday, the day of the weekly fair, one could not find a place to park one's horse and buggy because all the municipal and private parking lots were filled to capacity.

Prior to World War I life in our town, characterized by the gaiety and conviviality of its people, was pleasant and easy. There were daily walks on the pleasant streets of the town, particularly the one leading to the railroad depot, called the "Koleiufka." All the streets in Rohatyn were lined with trees, but this one had a double line of trees, which made it a favored place for promenading. This was our "course," where one could see everybody, relatives and friends, have dates with boy or girl friends and walk and

Dr. JACK FAUST

ROHATYN: A WORLD IS GONE WITH TRE WIND

I am writing this article for the benefit of the younger generation of "Rohatyner" who read and understand only English and consequently are not in a position to know what this book is all about.

This book commemorates the lives of our kinfolk who were all so inhumanly killed by the Nazis.

I will not dwell, however, upon the sickening subject of Nazi savagery of which everybody has heard, but instead will relate a page of the history of our town, as it was prior to World War II. It might give our second and third generation of "Rohatyner" in America an idea about our background and the life their parents and grandparents lived before they came to these shores, and perhaps help them to understand us better.

We all came from a town in Eastern Galicia, called Rohatyn, not far from two great cities, Lemberg (Lvov) and Stanislau (Stanislavov). In Yiddish abbreviation it was called "R'teen."

The name Rohatyn is derived from the Ukrainian word "Roh" which means a horn. The horn of an elk was the official emblem of our town, which was referred to in olden days as the Royal Free Town of Rohatyn. History has it that our town was founded in the year 1185, which is about 50 years before the English got their Magna Carta, and about the time of Moses Maimonides, one of the greatest of Jewish philosophers. Now that we have the proper historical perspective, we will turn back to the life of the Jewish community in Rohatyn. Jews lived in Rohatyn for hundreds of years, practically from its very inception, as bits of information in various Polish und Ukrainian annals tell us.

It is interesting to note that in the days of the false Messiah, Sabbatai Zvi, there was a large and thriving Jewish community which prided itself in being among the most ardent followers of the "saviour." That is why the Rohatyner Jews were calls the "Shabse Zwinkes" by the residents of the surrounding towns.

CONTENTS:

The ROHATYN Jewish Community

A TOWN THAT PERISHED

PUBLISHED BY ROHATYN ASSOCIATION OF ISRAEL

ROHATYN / A TOWN THAT PERISHED